

ISSN: 2181-3523

Scientific Journal

Scientific Journal Impact Factor: 5.938

idea

Innovative Development in Educational Activities

Economics
Exact Sciences
Natural Sciences
Medical Sciences
Arts and Culture
Technical Sciences
Philological Sciences
Pedagogical Sciences
Psychological Sciences
Social Sciences and Humanities

2023/24

VOLUME 2, ISSUE 24

OPENIDEA.UZ

ISSN 2181-3523
VOLUME 2, ISSUE 24
DECEMBER 2023

<http://openidea.uz/>

INNOVATIVE DEVELOPMENT IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

VOLUME 2, ISSUE 24, DECEMBER, 2023

EDITOR-IN-CHIEF

I. Urazbayev

Professor, Doctor of Biological Sciences, Gulistan State University

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

*Professor, Doctor of Agricultural Sciences,
Tashkent State Agrarian University*

A. Madaliev

*Professor, Doctor of Economics, Tashkent State
Agrarian University*

G. Sotiboldieva

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Biological Sciences, Fergana State University*

U. Rashidova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Philological Sciences, Samarkand State
University*

D. Darmonov

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Biological Sciences, Fergana State University*

X. Abduxakimova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Biological Sciences, Fergana State University*

U. Ruzmetov

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Chemical Sciences, National University of
Uzbekistan*

M. Yusupova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Biological Sciences, Fergana State University*

M. Kambarov

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Pedagogical Sciences, Namangan State
University*

S. Sadaddinova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent
University of Information Technologies*

M. Fayzullaev

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
Geographical Sciences, Karshi State University*

Z. Muminova

*Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural
Sciences, Samarkand Institute of Veterinary
Medicine*

B. Kuldashov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural
Sciences, Samarkand Institute of Veterinary
Medicine*

Kh. Askarov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural
Sciences, Fergana Polytechnic Institute*

S. Nazarova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Agricultural Sciences, Bukhara State University*

O. Rahmonov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Technical
Sciences, Fergana Polytechnic Institute*

G. Tangirova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian
University*

Z. Koryogdiev

*Doctor of Philosophy (Phd) in Historical
Sciences, Bukhara State University*

S. Ubaydullaev

*Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural
Sciences, Andijan Institute of Agriculture and
Agrotechnology*

R. Yuldasheva

*Associate Professor, Doctor of Agricultural
Sciences, Tashkent State Agrarian University*

M. Yuldashova

*Doctor of Philosophy (Phd) in Biological
Sciences, Namangan State University*

D. Sarimova

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd)
in Pedagogical Sciences, Institute of the
Chemistry of Plant Substances*

D. Hikmatov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Technical
Sciences, Bukhara Institute of Engineering and
Technology*

A. Karimov

*Doctor of Philosophy (Phd) in Technical
Sciences, Karshi Institute of Engineering and
Economics*

CORPUS LINGUISTICS: PROBLEMS AND PROSPECTS

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li

Associate Professor of Bukhara State University, PhD

Astanova Gulnora Maqsudovna

Master student of Bukhara State University

ANNOTATION: *Corpora of written and oral texts are currently successfully used in linguistic pedagogy and in teaching a foreign language. World practice in the development of corpus linguistics and its application in teaching prove the effectiveness of corpus methods. Modern technologies not only change old linguistic tools (transforming, for example, traditional dictionaries into computer databases), but also create new ones. Such new linguistic resources include text corpora.*

KEY WORDS: *corpus linguistics, languages, databases, computational linguistics, computer science, information.*

INTRODUCTION

Corpus linguistics in its modern sense originated in the USA and Western Europe in the late 1960s. With the growth of the capabilities of modern computer technologies, since the mid-1980s¹. Corpus projects of various sizes began to actively appear in different languages and for a variety of purposes. The first corpus was created in 1963 in the USA (The Brown Standard Corpus of American English). The volume of this corpus under the authorship of W. N. Francis (W. Francis) and G. Kucera (H. Kucera) amounted to 1 million words (500 texts) 2 thousand uses of words each). It has become a popular research subject and example for creating similar databases. Among scientists there is an understanding that a number of correct linguistic studies

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

It can only be carried out on a large speech material. All this stimulated the emergence of an approach that developed rules for organizing texts into a corpus and methods for their analysis, and corpus linguistics thus emerged as a methodology for such an approach. In our country today the most common definition is that given to this discipline by V.P. Zakharov: "Corpus linguistics is a section computational

¹ Захаров В. П. Корпусная лингвистика : учеб.-метод. пособие. СПб., 2005. С. 3.

linguistics, engaged in the development of general principles for the construction and use of linguistic corpora (text corpora) using computer technology²". However, due to insufficient development subject of study, the question of definitions in this case is still open. Scientists are arguing about the direction to which corpus linguistics should be classified. Thus, V.V. Mamontova considers the above definition of a deep understanding of this discipline and limiting it to the framework of computational linguistics, while "computational linguistics is usually understood as a broad area of using computer tools - programs, computer technologies for organizing and processing data - to model the functioning of language in certain conditions, situations, problem areas , as well as the scope of application of computer language models not only in linguistics, but also in related disciplines³". V.V. Mamontova believes that corpus linguistics uses computers precisely as a tool, and without them; of course, it would not be able to perform its functions. However, in her opinion, this can be attributed to almost any branch of modern knowledge, which does not make them components of computer science. In modern conditions, a corpus is a powerful and effective tool for scientific research, including the theory and practice of translation. The purpose of the corpus is to provide all kinds of information from different areas (vocabulary, grammar, accentology, language history, etc.) for teaching native or foreign language. One of the advantages of corpus research in lexicography is that a corpus can be used to show the variety of contexts in which a word is used. Then from these contexts it is possible to identify different meanings associated with the word.

DISCUSSION AND RESULTS

According to experts, the methodological apparatus of corpus linguistics is a promising tool in theoretical and practical teaching of a foreign language. The results of corpus searches (concordances) in printed form can be easily incorporated into handouts, teaching aids, etc. and used in the process of traditional teaching. In addition to direct application in a foreign language classroom, the corpus as a method can be used to critically evaluate existing teaching materials. Thus, in most of these studies, researchers have found that there are significant discrepancies between what is prescribed in English grammar textbooks and how the language is actually used by native speakers, as evidenced by the spoken language corpus.

Currently, there are a significant number of corpora, which are arrays of text data in different languages, but the ability of a researcher to use them is limited due to a number of serious problems:

² Захаров В. П. Корпусная лингвистика : учеб.-метод. пособие. СПб., 2005. С. 3.

³ Баранов А. Н. Компьютерная лингвистика // А. Н. Баранов. Введение в прикладную лингвистику : учебное пособие. М. : Эдиториал УРСС, 2003. С. 13.

1.1. Corpora available on the Internet are focused on the analysis of lexical or grammatical phenomena, and units of communication that do not have standard methods of expression, discursive phenomena, pragmatic features of texts, speech acts, etc. are not marked in them, since the creation of such automatic marking, at least At least, at this stage of development of computational linguistics, it is impossible. In this regard, some researchers deny the usefulness of corpora in the study of text and discourse.

1.2. The next problem is limited access or lack of access to some buildings. In particular, the largest corpus, including works of French literature from the 20th century to the 21st century Frantext is available for limited online searches only, subscription on behalf of an academic/educational institution is required. Many English language corpora are paid. Full access to the British, American National Corporuses, International English Corpus and some other corpora is not available online. But there are a number of corpora available - these are the corpora created by Mark Davis and the corpora available from the University of Leeds website. 1.3. Available corpora do not always allow us to obtain the context of use and access to the full text of the work, which reduces the possibility of adequate interpretation of the phenomenon under study in the text. Most often, the researcher has access to one line, one sentence, or a certain number of characters (the limit depends on the corpus) in which the requested word or expression is used.

1.4. The main problem of using corpora in comparative studies is the different volume, structure of corpus arrays, creation time and types of text documents. In particular, when comparing French, English and Russian corpora, all of the above (1–3) problems are revealed. For greater clarity, let us compare the available corpora of these languages. The French Corpus of the University of Leipzig is a database of 700 million words. It contains texts from the French press (about 350 million words), web pages and Wikipedia materials. This corpus allows you to get a list of examples in the size of one sentence per query word with a link to the source, but without a date, as well as a list of right-handed and left-handed collocates, i.e. words that are often used with the requested word. The Frantext Corpus, created by the University of Nancy, contains marked-up texts of French literary works from the 10th to the 21st centuries. 286 million words long and has limited access. The Canadian French Corpus is publicly available

Lexiquum (about 229 million words), created by the University of Montreal to study the joint lexical occurrence and syntactic compatibility of various expressions. The number of examples per request is limited to 500 sentences of no more than 200 characters. The corpus uses only metatext markup. At the moment, there is no national

corpus of the French language comparable in structure, layout, functions, for example, with the British National Corpus (100 million words), the COCA Corpus of Contemporary American English (445 million words) or National Corpus of the Russian Language (more than 500 million words). NKRYA balanced body with six types of markings. It includes works of fiction, scientific texts and journalism from Ser XVIII to the beginning XXI century There is also a computer corpus of newspaper texts in the Russian language of the late twentieth century (1994–1997) with metatextual, morphological, syntactic, and semantic markings. As we can see, the presented corpora are not equivalent in volume, content, structure, chronological framework, access capabilities, etc., which prevents the use of these corpora in comparative studies, since the results obtained from data analysis reflect different text arrays collected from various principles and criteria.

There are a number of different English-language corpora (British National Corpus, Corpus of Contemporary American English, etc.). Getting to know these corpora demonstrates a wide range of possibilities not only for the researcher, but also for the student as part of independent work. Thus, teaching English at a law school is traditionally based on the British and American national varieties. Based on the existing British National Corpus (BNC), it is possible to conduct a comparative analysis, comparing the data with the data of the Corpus of Contemporary American English (COCA), not only lexical and grammatical features, but also the frequency of use of certain language units and their possible collocations. The British National Corpus (BNC) 8 is a collection of 100 million words of written and spoken language from a wide range of sources, intended to represent a broad cross-section of British English since the late twentieth century, both spoken and written. The latest edition of the British National Corpus, the BNC XML Edition, was released in 2007. The written portion of the BNC (90%) includes extracts from regional and national newspapers, specialist periodicals and magazines for all ages and interests, academic books and popular literature, published and unpublished letters and memoranda, school and university essays and many other types of text.

CONCLUSION

We can highlight the prospects of corpus linguistics and the problems arising from them. Firstly, the huge amount of information makes it difficult to find, which requires the creation of special corpora and additional search tools, designed specifically for the purposes of this building. Secondly, conceptual search, designed to make a user query more effective, actually comes down to searching for synonyms and systematizing them according to semantic nests, i.e., it belongs more to the field of semantics than logic, and is difficult to formalize.

Thirdly, corpora are built with the goal of providing objective information, so the creators of the corpus are faced with the task of reducing the factor of subjectivity when selecting texts for the corpus and developing strict and clear selection criteria. All this does not reduce the significance and prospects of research in the field of corpus linguistics and points to new directions for applied research.

REFERENCES:

1. Захаров В. П. Корпусная лингвистика: учеб.-метод. пособие. СПб., 2005.
2. Баранов А. Н. Компьютерная лингвистика // А. Н. Баранов. Введение в прикладную лингвистику: учебное пособие. М.: Эдиториал УРСС, 2003.
3. French building of the University of Leipzig [Electronic resource]. Access mode: http://wortschatz.uni-leipzig.de/ws_fra/.
4. Frantext Corpus [Electronic resource]. Access mode: <http://www.frantext.fr>.
5. Corpus of the French language Lexiquum [Electronic resource]. Access mode: <http://retour.iro.umontreal.ca/cgi-bin/lexiquum>.
- 6 British National Corps [Electronic resource]. Access mode: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>.
7. Corpus of Contemporary American English COCA [Electronic resource]. Mode Access: <http://corpus.byu.edu/coca/>.
8. National Corpus of the Russian Language [Electronic resource]. Access mode: <http://www.ruscorpora.ru/>.
9. Computer corpus of newspaper texts in the Russian language at the end of the twentieth century [Electronic resource]. Access mode: <http://www.philol.msu.ru/~lex/corpus/>.

ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA SUV RESURSLARIDAN OQILONA FOYDALANISH

Mavlanova Y.I., Axmedova F.I., Sabirova D.A

Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti

***Annotatsiya:** Ma'lumki, har qanday ishlab chiqarish korxonalari bugungi kunda ham, uzoq kelajakda ham suvsiz ishlay olmaydi. Bunda mamlakat xalq xo'jaligi tomonidan iste'mol qilinadigan umumiy suv miqdorining 60% dan ortig'i sanoat ehtiyojlari uchun sarflanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, kelajakda suv narxi keskin oshadi. Albatta, bu muammo bizning ulkan suv zaxiralarimizga qaramay, O'zbekiston sanoati uchun ham muhim rol o'ynaydi. Avvalo, suv sarfini tartibga solishda uning texnologiyasi va minimal ifloslanishi, kam suvli va suvsiz jarayonlarni ishlab chiqarishga joriy etish, tabiiy suv o'rniga tozalangan yer usti oqimlaridan foydalanish va nihoyat, yopiq oqimsiz suv xo'jaligi tizimlarini haqiqatan ham keng joriy etishda qo'llaniladi.*

***Kalit so'zlar:** suv ta'minoti, sanoat korxonalari, texnik suv, oqova suv.*

21-asrda amaldagi ishlab chiqarishni intensiv rekonstruksiya qilish va yangilarini qurish boshlandi. Tabiiyki, ushbu yangilangan ishlab chiqarish tomonidan ishlatiladigan suv sifatiga qo'yiladigan texnik talablar avvalgidan ancha yuqori. Ko'pgina ishlab chiqarish iste'molchilari ichimlik suvi uchun ruxsat etilganidan yuqori bo'lgan texnik suvdan foydalanishlari mumkin. Biroq, bir qator ishlab chiqarish iste'molchilari uchun texnik suvdan foydalanishmaydi.

Ishlab chiqarish suv ta'minotida suv asosan sovutish, yuvish, namlash, bug'lash, gidrotransport, mahsulot ishlab chiqarish va boshqalar uchun ishlatiladi. Sovutish uchun suvdan foydalanish boshqa barcha iste'mol turlaridan sezilarli darajada ustundir va ishlab chiqarish suv ta'minotining umumiy hajmidagi ushbu toifadagi o'ziga xos tortishish kuchi o'sishda davom etmoqda. Ushbu toifaga metallurgiya, neftni qayta ishlash, kimyo va boshqa sohalarda turli xil pechlar, mashinalar va uskunalarni sovutish uchun elektr stantsiyalarining bug' turbinalaridan chiqadigan bug' kondensatsiyasi uchun suv sarfi kiradi. Yuvish uchun suv metallurgiya, qog'oz, junni qayta ishlash, to'qimachilik sanoati, sun'iy tolalar sanoati va boshqa ehtiyojlar uchun ko'p miqdorda iste'mol qilinadi. Turli xil materiallarning gidrotransporti uchun suv

turli xil sanoat tarmoqlarida iste'mol qilinadi (shu jumladan issiqlik elektr stantsiyalarida shlak va kulni tozalash, shlakni va boshqalar).

Shuningdek, ishlab chiqarish korxonalarida suv maishiy ichimlik ehtiyojlari uchun, yashil maydonlarni va sanoat korxonalarini hududlarini sug'orish, yong'inga qarshi suv ta'minoti va eng muhimi, texnologik ehtiyojlar uchun sarflanadi, shu bilan birga turli xil sifatli suv ishlatiladi. Maishiy va ichimlik maqsadlari uchun mo'ljallangan ichimlik suvi, tabiiy manbadan olinadigan va ishlab chiqarish maqsadlarida xizmat qiladigan texnik yangi (tozalangan yoki tozalanmagan) to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarga yoki tizimlarni to'ldirishga aylanma suv ta'minoti, ishlab chiqarish talablariga qarab maxsus texnologik texnikadan (yumshatish, tuzsizlantirish va boshqalar) foydalangan holda texnik jihatdan tayyorlangan texnologik, texnologik jarayonda ishlatiladigan va tozalash, sovutish va konditsionerlashdan keyin yana bir xil maqsadlarda qo'llaniladigan aylanma, ketma-ket ishlatiladigan, bir nechta ishlab chiqarish jarayonlarida navbatma-navbat iste'mol qilinadigan oraliq ishlov berish va sovutishsiz, chiqindi, qayta ishlatiladigan, texnologik jarayonda sarflangandan va tegishli tozalashdan so'ng u yoki bu texnologik maqsadlar uchun qisman yoki to'liq qayta ishlatiladi.

Sanoat korxonalarida suv quyidagi texnologik maqsadlarda ishlatiladi: uskunalarni, xom ashyo va mahsulotlarni sovutish (suv issiqlik almashinuvchilari devorlari orqali isitiladi va deyarli ifloslanmaydi), xom ashyo yoki mahsulotni yuvish, boyitish va tozalash paytida suvga kiradigan mexanik yoki erigan aralashmalarni tashiydigan vosita sifatida (suv ifloslangan, lekin odatda isitilmaydi), ishlab chiqarishda ishlatiladigan reagentlarni eritish, bug' olish va h. k. (suv asosan texnologik mahsulotga kiradi va uning faqat bir qismi ishlab chiqarish chiqindilari bilan drenajga yuboriladi), mahsulot sovutgichi, transport vositasi va iflosliklarni yutuvchi sifatida kompleks foydalanish uchun (suv isitiladi va ifloslanadi).

Sanoat korxonalarini suv bilan ta'minlash tizimlari (aylanma sikllar) uchun suv balansini tuzish tavsiya etiladi, shu jumladan turli xil yo'qotishlar, chiqindilar va tizimga kompensatsion suv xarajatlarini qo'shish hisoblanadi. Tizimga suv oqimi nafaqat suv ta'minoti manbalaridan va uni qayta ishlatgandan keyin, balki xom ashyo va yarim tayyor mahsulotlar bilan, yordamchi moddalar (yoqilg'i, reagentlar va boshqalar) bilan, yog'ingarchilik (yomg'ir, erigan qor) bilan, shaxta yoki kon drenaji shaklida, shuningdek yer osti (drenaj), infiltratsiya bilan ham amalga oshiriladi.

Suv ta'minoti tizimidagi umumiy suv tanqisligi qaytarib bo'lmaydigan iste'mol xarajatlaridan iborat (oziq-ovqat va chiqindilar bilan olib ketish), pollarni yuvish, yo'llar va ko'chatlarni sug'orish, qayta ishlangan suv sovutgichlarida bug'lanish, qayta ishlangan suv sovutgichlaridan tomchilar shaklida havo bilan olib ketish, suv

yuzasidan tabiiy bug‘lanish, suv havzalarida o‘simliklar tomonidan transpiratsiya, tuproq, uning sifati yomonlashganda (suvning asosiy yo‘qotilishi) suv havzalariga qayta ishlangan suvni to‘kish, oqova suvlarni suv omboriga tashlash va h.k. Aylanma suv ta‘minoti tizimidagi suv miqdori doimiy ravishda saqlanadi. Tizimdan suvning pasayishi qo‘shimcha suv bilan qoplanadi, ya‘ni. tizim to‘xtovsiz ishlaydi va qo‘shimcha suv o‘rtasidagi muvozanatni saqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlanova, Y., Sabirova, D., & Artikboyev, X. (2023). WASTEWATER FROM INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. Interpretation and researches, 2(3).

2. Mavlanova, Y., Sabirova, D., & Axmedova, F. (2023). REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF WASTEWATER TREATMENT OF TEXTILE ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. Innovative Development in Educational Activities, 2(8), 99-101.

3. Mavlanova, Y. I., & Ibragimova, A. X. (2023). SANOAT KORXONALARINING AYLANMA SUVINI TOZALASH VA QAYTA ISHLATISH. Innovative Development in Educational Activities, 2(9), 54-56.

4. Mavlanova, Y., Sabirova, D., & Djamankulov, S. (2023). TECHNOLOGY METHODS OF PURIFICATION OF ARTESIAN WATERS ULTRAFILTRATION AND REVERSE OSMOSIS. Innovative Development in Educational Activities, 2(9), 37-39.

5. Sabirova, D., Ibragimova, A., & Mavlanova, Y. (2023). ADVANTAGES OF CLOSED WATER SUPPLY SYSTEMS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES. Innovative Development in Educational Activities, 2(7), 512-514.

6. Mavlanova, Y. I., Axmedova, F. I., & Qayumova, L. S. (2023). ZAMONAVIY TO ‘QIMACHILIK MATOLARI UCHUN BO ‘YOQLARNI TAHLIL QILISH. Innovative Development in Educational Activities, 2(10), 95-99.

7. Yakubov, K. A., Mavlanova, Y. I., & G‘offorov, B. H. (2023). SAMARQAND SHAHRI OQOVA SUVLARINI OQIZISH TIZIMI ISHONCHLILIGINI TAXLILLASH. Innovative Development in Educational Activities, 2(11), 58-64.

8. Aslievich, Y. K., & Ilkhomovna, M. Y. (2023). STUDY OF DYED WASTEWATER TREATMENT OF TEXTILE ENTERPRISES. International Journal of Early Childhood Special Education, 15(2).

9. Yakubov, K., Mavlanova, Y., Artikboyev, X., & Asadilloev, F. (2023). SHAHAR OQOVA SUVLARINI TOZALASH INSHOOTLARINING ISHONCHLILIGI. *Ilm-Fan Va ta'lim*, 1(7).

10. A., Yakubov K., and Mavlonova Y. I. "The State of the Engineering Infrastructure of Uzbekistan." *JournalNX*, 2020, pp. 277-280.

11. Якубов, К. А., Мирзаев, А. Б., & Мавланова, Ю. И. (2018). УСЛОВИЯ ОБРАЗОВАНИЯ СТОЧНЫХ ВОД НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА. In *Социально-экономическое развитие городов и регионов: градостроительство, развитие бизнеса, жизнеобеспечение города* (pp. 709-713).

STUDY OF THE FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS

**H.G.Qodiraliyeva, B.N.Amanov, Sh. M.Iskandarova,
M.Z.Rahimova, J.J.Nurmatov**

Bukhara Engineering and Technology Institute

Bukhara, Uzbekistan

Bobbi.0727@mail.ru

Abstract: *In order to create a wide range of food products with controlled composition and nutritional properties for the production of protein products, it is advisable to use raw materials that actually exist in the country - wheat bran.*

In terms of water-binding capacity, bran protein flour is close to full-fat soy flour and surpasses all other protein products in this indicator (1.3-5.3 times). Protein products from bran have a high fat-binding ability to form an “oil in water” emulsion. Along with the ability to change the surface tension at the oil-water interface, bran protein products had a similar property in relation to the gas-water phases.

Keywords: *proteins, wheat bran, protein enrichment, functional properties, quality, nutritional value.*

Assessment of the quality of protein products of high biological value and multifunctional purposes obtained from wheat bran[1,4].

The optimal technological regimes for protein isolation and the rational type of grain raw materials have been determined[1,2,3,4]. They were total flow bran obtained from various technological process systems and providing a protein yield of 47-49%, as well as a granulometric fraction of total bran with a particle size of 196-670 microns, providing a protein yield of about 6% of the total protein content in the raw material[5,6,7].

Scientific novelty. Protein products from bran have a true digestibility value relative to casein equal to 9%, and an average value of biological value based on “growth characteristics” is 55.5%[8,9,10]. They contain more essential amino acids than the original raw material, and protein flour from the granulometric fraction (bran product) is richer than protein flour from total bran due to the presence of deficient lysine, threonine, as well as valine and leucine.

Peculiarities.

- protein products from wheat bran have biological value;
- the addition of protein flour improves the quality of food raw materials.

Proteins are one of the main and essential components of healthy and nutritious food. However, an analysis of the structure of protein nutrition in recent years shows that there is a shortage of dietary protein in the country and its deficiency is likely to persist in the coming decades [11,12,13,14].

To solve the problem of providing the population with cheap and high-quality protein, the rational use of raw materials of plant origin and the creation of food protein products based on them will become increasingly important. All over the world, wheat, along with soybeans, is widely used for these purposes due to its large resources, the historically established tradition of eating this crop and the absence of anti-nutrients [15,16,17].

In order to create a wide range of food products with controlled composition and nutritional properties for the production of protein products, it is advisable to use raw materials that actually exist in the country - wheat bran [18,19]. The share of protein in bran accounts for 25.6-29.2% of its total amount in the raw material [20,21].

Assessment of the quality of protein products of high biological value and multifunctional purposes obtained from wheat bran, the use of these products in the production of products for mass, preventive and dietary purposes.

As a result of comprehensive research[22,23,24], optimal technological regimes for protein isolation and a rational type of grain raw material were determined. They were total flow bran obtained from various technological process systems and providing a protein yield of 47-49%, as well as a granulometric fraction of total bran with a particle size of 196-670 microns, providing a protein yield of about 60% of the total protein content in the raw material.

In accordance with this scheme you can receive:

- protein flour with a protein content of 45% or protein concentrate containing 60% protein;
- food starch-protein additive for use in the production of sweets, sausages and extrudates;

Studies have shown that protein products from bran have a true digestibility value relative to casein equal to 94%, and an average biological value for "growth characteristics" of 55.5%[25,26]. They contain more essential amino acids than the original raw material, and protein flour from the granulometric fraction - bran product (BMOP) - is richer than protein flour from total bran (BMOO) in deficient lysine, threonine, as well as valine and leucine. The limiting amino acid of both bran protein

products is isoleucine, while, for example, in dry gluten it is lysine, and in soybean isolate - sulfur-containing amino acids (Table 1). It is important to note that protein products made from bran have higher levels of all amino acids without exception than dry wheat gluten, and protein flour from bran is higher than concentrate from the same bran[27,28,29].

Table 1. Amino acid score of protein products, %*

Amino acids	Are common bran	BMOO	Otrubnoy product	BMOP	Common bran concentrate	Dry gluten ¹	Soy ² isolate
Valin	89	96	93	100	97	86	100
Leucine	93	120	101	127	111	98	117
Isoleucine	79	93	79	89	97	105	122
Threonine	90	104	98	115	100	60	95
Lysine	88	113	94	128	103	29	114
Sulfur-containing	137	154	140	142	128	97	77
Aromatic	121	156	128	152	153	128	142
Limiting			Isoleucine			Lysine	Methionine

* The calculation is based on the 1973 FAO/WHO recommendations and -calculated data: - chemical composition of food products. Book 2. Ed. I.M. Skurikhin and M.M. Volgarev , 1987. ² - advertising brochure of the company "Protein Technologies International"

Protein products contain unsaturated fatty acids (85.9%), of which linoleic acid accounts for 72.9%, linolenic acid 6.7% and oleic acid 20.4%.

The carbohydrate part, along with starch (25-53%), is represented by dextrans (8.5-10.5%) and maltose (2.4-3.0%)[30,31,32]. The products also contain soluble (0.33%) and insoluble (2.9%) fiber. In terms of the content of vitamins B₂ and PP, as well as the amount of potassium, calcium, iron, sodium, protein flour from wheat bran is superior to the original bran, and in terms of the content of vitamins B₆, E and folic acid it differs little from them (Table 2) .

Table 2. Content of vitamins and minerals in bran protein products

Indicators	Flour	Concentrate	Bran
Vitamins, mg/100 g:			
IN:	0.82	1.08	1.14
AT 2	0.47	0.53	0.24
AT 6	0.58	-	0.88
B _s (folacin)	0.12	0.11	0.12
PP (niacin)	22.7	17.73	11.7
E (tocopherol)	32.3	33.1	34.5
Minerals, mg/100 g:			
sodium	152	90.5	53
potassium	1477	322	1312
calcium	323	85	94
magnesium	184	87	421
phosphorus	420	380	900
iron	28	8	12

An assessment of protein products, including sanitary and hygienic studies, showed that the samples met the established requirements for the content of heavy metals (nickel, chromium, lead, cadmium, arsenic, mercury, zinc and copper), if the starting raw materials did not exceed the MPC values. No aflatoxin found in protein products In_p zearalenone and pesticides. The amount of deoxynivalenol was within normal limits[33,34,35].

The theoretical justification for the use of protein products from bran in food production included the study of functional properties and their dependence on various technological factors and recipe components. From the table 3 shows that the new bran products have all types of functional properties with the exception of gelation[36,37].

Protein flour from common bran has a lower solubility than animal proteins, but higher than wheat gluten or, for example, safflower meal isolate.

Table 3. Functional properties of protein products

Product	Solubility, %	VSS, y /y	ZhSS, y /y	ZhES, %	Emulsion stability, %	NOSE, %	SP, %
Bran protein meal (BPF)	16.0	3.9	4.2	8.9	97	99	83
Protein flour from the rub fraction (BMOP)	52.7	4.3	2.7	72	74	100	52
Bran protein concentrate	12.0	2.1	1.0	55	60	69	15
Non-defatted soy flour	72.1	4.7	2.1	46	52	27	38
Soy isolate *	38.0	-	-	74	65	113	77
Wheat gluten	3.1	1.2	1.7	57	61	65	43
isolate *	11.2	0.8	3.6	12	-	15	50
Egg powder	86.2	2.4	0.4	12	48	15	50
Powdered milk	78.4	1.8	1.9	32	22	10	0

* Literature data

In terms of water-binding capacity (WBC), bran protein flour is close to full-fat soy flour and surpasses all other protein products in this indicator (1.3-5.3 times). Protein products from bran have a high fat-binding ability (FBC), the ability to form an oil-in-water emulsion (OWE) and stabilize the latter (stabilized emulsion - SE), as evidenced by the lack of coalescence and destruction of this emulsion when heated to 80° WITH. Along with the ability to change surface tension at the oil-water interface, protein products from bran had a similar property in relation to the gas-water phases . In terms of foaming ability (POC), protein flour, for example, was inferior to soybean isolate , and in terms of foam stability (SP) it was superior to all other protein products. It is important to note that traditional animal protein products had lower functional property values than new products obtained from by-products of wheat grain processing[38,39].

The dependence of the functional properties of protein products on technological factors and recipe components was also considered as a way to regulate these properties in order to maximize the potential for the production of high-quality food products with a strictly defined chemical composition. At the same time, both separate and combined

effects of the above factors on the behavior of proteins in food systems and the quality of finished products using them were allowed[40].

The data obtained made it possible to expediently use protein products from wheat bran (Table 4).

Table 4. Functional properties and uses of wheat bran protein products

Functional properties	Method of action	Products that use the property
Solubility	Protein solubility depending on pH	Bakery products, flour confectionery products, extrudates , food concentrates
Fat emulsifying ability	Emulsion formation and stabilization	Sausage, flour confectionery, bakery products; mayonnaise, breakfast spreads, protein -fat semi-finished products and candy masses
Water-binding ability	Water retention	Bakery, sausage, confectionery products, cakes, biscuits, food concentrates
Fat-binding ability	Binding of free fats	Sausage and food concentrate products
Foaming ability	Formation of films to retain gas	Biscuits, creams, desserts, pastille marmalade masses

They are good emulsifiers, stabilizers, foaming agents, and also products that firmly retain fat and water.

Protein products obtained from wheat bran were characterized by high biological value and multifunctional properties[41]. The high nutritional and biological value of protein flour and concentrate made it possible to use them in the form of promising improvers of the composition and quality of food raw materials. Taking into account their amino acid composition, they are recommended as fortifiers or substitutes for protein products[42].

Literature

1. Аманов, Б. Н. (2013). Функциональное питание как основной фактор гармоничного развития личности. XXI асп-интеллектуал-инновацион гоғлар асри республика илмий-амалий семинар материаллари. *Материалы республиканского научно-практического семинара «XXI век интеллектуально-инновационных идей»*. Ташкент, 64-69.

2. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Аманова, З. М., & Хайдар-Заде, Л. Н. (2021). Способы применения пробиотических бактериальных препаратов при производстве ржаного хлеба. *NVEO-Журнал О ПРИРОДНЫХ ЛЕТУЧИХ ВЕЩЕСТВАХ И ЭФИРНЫХ МАСЛАХ* | NVEO, 8152-8165.

3. Аманов, Б. Н. (2017). Новое хлебобулочное изделие с повышенными показателями качества. *Хлебопечение России*, (3), 20-22.

4. Аманов, Б. Н., & Бакоева, С. С. (2023). Оценка биологической ценности тыквенного порошка при использовании в производстве. *Жизненно важное приложение: Международный журнал новых исследований в области передовых наук*, 2(1), 18-22.

5. Аманов, Б. Н., & Нодиров, А. А. (2022). Ржаной хлеб на сухой пароварке по дискретной технологии. *Пионер: Журнал передовых исследований и научного прогресса*, 1(6), 45-49.

6. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., & Садыков, И. С. (2021). Влияние продуктов из томатного пресса на эффективность технологического процесса и качество ржаного хлеба. *Европейский журнал безопасности и стабильности жизнедеятельности (2660-9630)*, 6, 12-20.

7. Аманов, Б. Н. ИССЛЕДОВАНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ ХЛЕБЦЕВ. ББК 36.81 я43 Т38 Редакционная коллегия: д. т. н., профессор Акулич АВ (отв. редактор) к. т. н., доцент Машкова ИА (отв. секретарь), 30.

8. Аманов, Б. Н., & Нурматов, Д. Д. (2023). Пищевая ценность хлебобулочных изделий увеличивает ее. *Жизненно важное приложение: Международный журнал новейших исследований в области передовых наук*, 2(1), 165-169.

9. Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. (2023). ДИСКРЕТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА РЖАНОГО ХЛЕБА НА ОСНОВЕ СЫРЬЯ. *Procedia of Теоретические и прикладные науки*, 3.

10. Мухамедова, М. Е., & Аманов, Б. Н. (2023). ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ВИДОВ СЫРЬЯ В ПРОДУКТАХ ИЗ МУКИ ГРУБОГО ПОМОЛА. *Procedia of Теоретические и прикладные науки*, 3.

11. Аманов, Б. Н. М., Рахмонов, К. С., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., Олтиев, А. Т., & Николаевна, М. Е. (2021). Применение натуральных добавок-подкислителей и пробиотических бактериальных препаратов для профилактики кретоза ржаного хлеба. *NVEO-Журнал О НАТУРАЛЬНЫХ ЛЕТУЧИХ ВЕЩЕСТВАХ И ЭФИРНЫХ МАСЛАХ* | NVEO, 5976-5988.

12. АМАНОВ, Б. Н. (2016). РАСШИРЕНИЕ АССОРТИМЕНТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ. In *Наука молодых-будущее России* (pp. 331-334).

13. Аманов, Б. Н. (2013). Методологический подход к проектированию рецептур хлебобулочных изделий с использованием композитных смесей. *Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси. Ёш олимлар ахборотномаси илмий журнал*, (1-2), 39-44.

14. Аманов, Б. Н., & АЛЬБУМИНОВ, И. ИЗ ПШЕНИЧНЫХ ОТРУБЕЙ. КОМПЛЕКСНЫЕ СОЕДИНЕНИЯ НИКОТИНАТА КАЛЬЦИЯ С АМИДАМИ, 83.

15. Аманов, Б. Н. МОДЕЛИРОВАНИЕ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА КОМПЗИТНЫХ СМЕСЕЙ ДЛЯ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ. *ББК 36 Т38 Редакционная коллегия: д. т. н., профессор Акулич АВ (отв. редактор) к. э. н., доцент Козлова ЕА (отв. секретарь)*, 194.

16. Аманов, Б. Н. ДИЕТИЧЕСКИЕ ХЛЕБОБУЛОЧНЫЕ ИЗДЕЛИЯ ДЛЯ ПИТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ. *ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПИЩЕВЫХ ПРОИЗВОДСТВ*, 76.

17. Аманов, Б. Н., Амонова, З. М., Хайдар-Заде, Л. Н., & Файзуллаев, А. Р. (2021). Перспективы использования продуктов переработки томатов в производстве ржаного хлеба. *Анналы Румынского общества клеточной биологии*, 1009-1022.

18. Бакоева, С. С., & Аманов, Б. Н. (2023). Использование тыквенной муки при производстве полуфабриката для печенья. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(2), 101-105.

19. Мухамедова, М. Е., & Аманов, Б. Н. (2023). Использование пищевых добавок при производстве сухариков. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(2), 96-100.

20. Аманов, Б. Н., & Адизова, Н. Б. (2023). Пищевая ценность хлеба из муки сорта Веда. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(3), 45-50.

21. Amanov, B. N., Amonova, Z. M., Khaidar-Zade, L. N., & Fayzullaev, A. R. (2021). Prospects for Using Tomato Processing Products in the Production of Rye Bread. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 1009-1022.

22. Бакоева, С. С., Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. (2023). Биологическая ценность тыквенного порошка при использовании в производстве. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(4), 133-137.

23. Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. Хайдар-Заде ЛН и Файзуллаев АР (2021). Перспективы использования продуктов переработки томатов в производстве ржаного хлеба. *Анналы Румынского общества клеточной биологии*, 1009-1022.

24. Amanov, B. N., Isabaev, I. B., Amanova, Z. M., & Khaidar-Zade, L. N. (2021). Methods Of Application Of Probiotic Bacterial Preparations In The Production Of Rye Bread. *Nveo-natural volatiles & essential oils Journal/ NVEO*, 8152-8165.

25. A.A. Nodirov, B.N. Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). RYE BREAD USING DISCRETE TECHNOLOGY. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 3(3), 350–355. Retrieved from <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/247>

26. Muxamedova, M. E. ., & Amanov, B. N. . (2023). Treatment of Pullorosis in Chickens of Biological Control of an Incubation Egg. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(6), 169–176. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1823>

27. Baqoyeva, S. S., Amanov, B. N., & Amonova, Z. M. (2023). Biological Value of Pumpkin Powder when Used in Production. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(4), 133–137. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1629>

28. Amanov, B. N. ., & Adizova, N. B. . (2023). Nutritional Value of Bread from Veda Flour. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(3), 45–50. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1528>

29. Baqoyeva, S. S. ., & Amanov, B. N. . (2023). Use of Pumpkin Flour in the Production of Semi-Finished Biscuit. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(2), 101–105. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1485>

30. Muxamedova, M. E. ., & Amanov, B. N. . (2023). Use of Food Additives in the Production of Rusk Products. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(2), 96–100. Retrieved from <http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1484>

31. Amanov, B. N., & Nurmatov, J. J. (2023). Nutritional Value of Bakery Products Increasing It. *Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 2(1), 165-169.

32. Amanov, B. N., & Baqoyeva, S. S. (2023). Evaluation of the Biological Value of Pumpkin Powder When Used in Production. *Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 2(1), 18-22.

33. Amanov, B. N., & Nodirov, A. A. (2022). Rye Bread on Dry Steader by Discrete Technology. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 1(6), 45-49.

34. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., Очилов, Ш. Б., Жаббарова, С. К., & Кусова, И. У. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ РЖАНЫХ СОРТОВ ХЛЕБА. In *Совершенствование рациона питания населения, обеспечение качества и безопасности кулинарной продукции* (pp. 8-16).

35. Amanov, B. N. M., Rakhmonov, K. S., Isabaev, I. B., Atamuratova, T. I., Oltiyev, A. T., & Nikolaevna, M. E. (2021). Applications Of Natural Additives-Acidiments And Probiotic Bacterial Preparations For Prevention Of Rye Bread Cretal Disease. *NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO*, 5976-5988.

36. Amanov, B. N., & Majidov, K. H. FUNCTIONAL PROPERTIES OF ALBUMINS FROM WHEATEN BRAN. *КОМПЛЕКСНЫЕ СОЕДИНЕНИЯ НИКОТИНАТА КАЛЬЦИЯ С АМИДАМИ*, 83.

37. Амонова, З. М., & Бухарский технологический институт пищевой и легкой промышленности. (2001). Технологические особенности выпечки мучных изделий с применением ИК-излучения. Хранение и переработка сельхозсырья, (2), 16-17.

38. Sh.Sh.Baqoyeva, B.N.Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). USING PUMPKIN FLOUR IN COOKIE PRODUCTION. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 119–125. Retrieved from <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/314>

39. B.N Amanov, Z.M.Amonova, B.S.Abdullayev, & Q.G.Majidov. (2023). STUDY OF THE FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 102–108. Retrieved from <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/311>

40. Sh.Sh.Baqoyeva, B.N.Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). USING PUMPKIN FLOUR IN COOKIE PRODUCTION. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 119–125. Retrieved from <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/314>

41. Эргашева, Х. Б. (2002). Исследование технологических свойств пшеницы местных сортов (Doctoral dissertation, -Ташкент: ТХТИ).

42. Эргашева, Х. Б. (2000). Исследование влияния исходной характеристики зерна пшеницы на его мукомольные свойства./2-я международная научная конференция «Управление свойствами зерна в технологии муки, крупы и комбикормов». Тезисы докладов. М, 86.

FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS

H.G.Qodiraliyeva, B.N.Amanov, Sh. M.Iskandarova,
M.Z.Rahimova, J.J.Nurmatov

Bukhara Engineering and Technology Institute

Bukhara, Uzbekistan

Bobbi.0727@mail.ru

Abstract: *In order to create a wide range of food products with controlled composition and nutritional properties for the production of protein products, it is advisable to use raw materials that actually exist in the country - wheat bran.*

In terms of water-binding capacity, bran protein flour is close to full-fat soy flour and surpasses all other protein products in this indicator. Protein products from bran have a high fat-binding ability to form an “oil in water” emulsion. Along with the ability to change the surface tension at the oil-water interface, bran protein products had a similar property in relation to the gas-water phases.

Keywords: *proteins, wheat bran, protein enrichment, functional properties, quality, nutritional value.*

Assessment of the quality of protein products of high biological value and multifunctional purposes obtained from wheat bran.

The optimal technological regimes for protein isolation and the rational type of grain raw materials have been determined[1,4]. They were total flow bran obtained from various technological process systems and providing a protein yield of 47-49%, as well as a granulometric fraction of total bran with a particle size of 196-670 microns, providing a protein yield of about 6% of the total protein content in the raw material[1,2,3,4].

Protein products from bran have a true digestibility value relative to casein equal to 9%, and an average value of biological value based on “growth characteristics” is 55.5% [5,6]. They contain more essential amino acids than the original raw material, and protein flour from the granulometric fraction (bran product) is richer than protein flour from total bran due to the presence of deficient lysine, threonine, as well as valine and leucine [7,8,9].

Peculiarities.

-protein products from wheat bran have biological value;

-the addition of protein flour improves the quality of food raw materials.

Proteins are one of the main and essential components of healthy and nutritious food. However, an analysis of the structure of protein nutrition in recent years shows that there is a shortage of dietary protein in the country and its deficiency is likely to persist in the coming decades [10,11].

To solve the problem of providing the population with cheap and high-quality protein, the rational use of raw materials of plant origin and the creation of food protein products based on them will become increasingly important. All over the world, wheat, along with soybeans, is widely used for these purposes due to its large resources, the historically established tradition of eating this crop and the absence of anti-nutrients [12,13,14].

In order to create a wide range of food products with controlled composition and nutritional properties for the production of protein products, it is advisable to use raw materials that actually exist in the country - wheat bran. [15,16].

Assessment of the quality of protein products of high biological value and multifunctional purposes obtained from wheat bran, the use of these products in the production of products for mass, preventive and dietary purposes.

As a result of comprehensive research[17,18], optimal technological regimes for protein isolation and a rational type of grain raw material were determined. They were total flow bran obtained from various technological process systems and providing a protein yield of 47-49%, as well as a granulometric fraction of total bran with a particle size of 196-670 microns, providing a protein yield of about 60% of the total protein content in the raw material [19,20].

In accordance with this scheme you can receive:

-protein flour with a protein content of 45% or protein concentrate containing 60% protein;

-food starch-protein additive for use in the production of sweets, sausages and extrudates;

Studies have shown that protein products from bran have a true digestibility value relative to casein equal to 94%, and an average biological value for "growth characteristics" of 55.5%[21,22,23]. They contain more essential amino acids than the original raw material, and protein flour from the granulometric fraction - bran product - is richer than protein flour from total bran in deficient lysine, threonine, as well as valine and leucine[24]. The limiting amino acid of both bran protein products is isoleucine, while, for example, in dry gluten it is lysine, and in soybean isolate - sulfur-containing amino acids. It is important to note that protein products made from bran

have higher levels of all amino acids without exception than dry wheat gluten, and protein flour from bran is higher than concentrate from the same bran.

Table 1. Amino acid score of protein products, %*

Amino acids	Are common bran	BMO O	Otrubnoy product	BMOP	Common bran concentrate	Dry gluten ¹	Soy ² isolate
Valin	89	96	93	100	97	86	100
Leucine	93	120	101	127	111	98	117
Isoleucine	79	93	79	89	97	105	122
Threonine	90	104	98	115	100	60	95
Lysine	88	113	94	128	103	29	114
Sulfur-containing	137	154	140	142	128	97	77
Aromatic	121	156	128	152	153	128	142
Limiting			Isoleucine			Lysine	Methionine

* The calculation is based on the 1973 FAO/WHO recommendations and -calculated data: - chemical composition of food products. Book 2. Ed. I.M. Skurikhin and M.M. Volgarev , 1987. ² - advertising brochure of the company "Protein Technologies International"

Protein products contain unsaturated fatty acids (85.9%), of which linoleic acid accounts for 72.9%, linolenic acid 6.7% and oleic acid 20.4%.

The carbohydrate part, along with starch (25-53%), is represented by dextrans (8.5-10.5%) and maltose (2.4-3.0%). The products also contain soluble (0.33%) and insoluble (2.9%) fiber [25,26]. In terms of the content of vitamins B₂ and PP, as well as the amount of potassium, calcium, iron, sodium, protein flour from wheat bran is superior to the original bran, and in terms of the content of vitamins B₆, E and folic acid it differs little from them (Table 2).

Table 2. Content of vitamins and minerals in bran protein products

Indicators	Flour	Concentrate	Bran
Vitamins, mg/100 g:			
IN:	0.82	1.08	1.14
AT 2	0.47	0.53	0.24
AT 6	0.58	-	0.88
B _s (folacin)	0.12	0.11	0.12
PP (niacin)	22.7	17.73	11.7
E (tocopherol)	32.3	33.1	34.5
Minerals, mg/100 g:			
sodium	152	90.5	53
potassium	1477	322	1312
calcium	323	85	94
magnesium	184	87	421
phosphorus	420	380	900
iron	28	8	12

An assessment of protein products, including sanitary and hygienic studies, showed that the samples met the established requirements for the content of heavy metals (nickel, chromium, lead, cadmium, arsenic, mercury, zinc and copper), if the starting raw materials did not exceed the MPC values [27,28]. No aflatoxin found in protein products In_p zearalenone and pesticides. The amount of deoxynivalenol was within normal limits[29,30].

The theoretical justification for the use of protein products from bran in food production included the study of functional properties and their dependence on various technological factors and recipe components[31]. From the table 3 shows that the new bran products have all types of functional properties with the exception of gelation[32].

Protein flour from common bran has a lower solubility than animal proteins, but higher than wheat gluten or, for example, safflower meal isolate.

Table 3. Functional properties of protein products

Product	Solubility, %	VSS, y /y	ZhSS, y /y	ZhES, %	Emulsion stability, %	NOSE, %	SP, %
Bran protein meal (BPF)	16.0	3.9	4.2	8.9	97	99	83
Protein flour from the rub fraction (BMOP)	52.7	4.3	2.7	72	74	100	52
Bran protein concentrate	12.0	2.1	1.0	55	60	69	15
Non-defatted soy flour	72.1	4.7	2.1	46	52	27	38
Soy isolate *	38.0	-	-	74	65	113	77
Wheat gluten	3.1	1.2	1.7	57	61	65	43
isolate *	11.2	0.8	3.6	12	-	15	50
Egg powder	86.2	2.4	0.4	12	48	15	50
Powdered milk	78.4	1.8	1.9	32	22	10	0

* Literature data

In terms of water-binding capacity, bran protein flour is close to full-fat soy flour and surpasses all other protein products in this indicator. Protein products from bran have a high fat-binding ability, the ability to form an oil-in-water emulsion and stabilize the latter, as evidenced by the lack of coalescence and destruction of this emulsion when heated to 80° WITH. Along with the ability to change surface tension at the oil-water interface, protein products from bran had a similar property in relation to the gas-water phases[33,34]. In terms of foaming ability, protein flour, for example, was inferior to soybean isolate , and in terms of foam stability it was superior to all other protein products. It is important to note that traditional animal protein products had lower functional property values than new products obtained from by-products of wheat grain processing[35,36].

The dependence of the functional properties of protein products on technological factors and recipe components was also considered as a way to regulate these properties in order to maximize the potential for the production of high-quality food products with a strictly defined chemical composition. At the same time, both separate and combined

effects of the above factors on the behavior of proteins in food systems and the quality of finished products using them were allowed[37,38,39].

The data obtained made it possible to expediently use protein products from wheat bran (Table 4).

Table 4. Functional properties and uses of wheat bran protein products

Functional properties	Method of action	Products that use the property
Solubility	Protein solubility depending on pH	Bakery products, flour confectionery products, extrudates , food concentrates
Fat emulsifying ability	Emulsion formation and stabilization	Sausage, flour confectionery, bakery products; mayonnaise, breakfast spreads, protein -fat semi-finished products and candy masses
Water-binding ability	Water retention	Bakery, sausage, confectionery products, cakes, biscuits, food concentrates
Fat-binding ability	Binding of free fats	Sausage and food concentrate products
Foaming ability	Formation of films to retain gas	Biscuits, creams, desserts, pastille marmalade masses

They are good emulsifiers, stabilizers, foaming agents, and also products that firmly retain fat and water.

Protein products obtained from wheat bran were characterized by high biological value and multifunctional properties[40]. The high nutritional and biological value of protein flour and concentrate made it possible to use them in the form of promising improvers of the composition and quality of food raw materials. Taking into account their amino acid composition, they are recommended as fortifiers or substitutes for protein products[41,42].

Literature

1. Аманов, Б. Н. (2013). Функциональное питание как основной фактор гармоничного развития личности. XXI асп-интеллектуал-инновацион голялар асри республика илмий-амалий семинар материаллари. *Материалы республиканского научно-практического семинара «XXI век интеллектуально-инновационных идей»*. Ташкент, 64-69.

2. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Аманова, З. М., & Хайдар-Заде, Л. Н. (2021). Способы применения пробиотических бактериальных препаратов при производстве ржаного хлеба. *NVEO-Журнал О ПРИРОДНЫХ ЛЕТУЧИХ ВЕЩЕСТВАХ И ЭФИРНЫХ МАСЛАХ* | NVEO, 8152-8165.

3. Аманов, Б. Н. (2017). Новое хлебобулочное изделие с повышенными показателями качества. *Хлебопечение России*, (3), 20-22.

4. Аманов, Б. Н., & Бакоева, С. С. (2023). Оценка биологической ценности тыквенного порошка при использовании в производстве. *Жизненно важное приложение: Международный журнал новых исследований в области передовых наук*, 2(1), 18-22.

5. Аманов, Б. Н., & Нодиров, А. А. (2022). Ржаной хлеб на сухой пароварке по дискретной технологии. *Пионер: Журнал передовых исследований и научного прогресса*, 1(6), 45-49.

6. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., & Садыков, И. С. (2021). Влияние продуктов из томатного пресса на эффективность технологического процесса и качество ржаного хлеба. *Европейский журнал безопасности и стабильности жизнедеятельности (2660-9630)*, 6, 12-20.

7. Аманов, Б. Н. ИССЛЕДОВАНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ ХЛЕБЦЕВ. ББК 36.81 я43 Т38 Редакционная коллегия: д. т. н., профессор Акулич АВ (отв. редактор) к. т. н., доцент Машкова ИА (отв. секретарь), 30.

8. Аманов, Б. Н., & Нурматов, Д. Д. (2023). Пищевая ценность хлебобулочных изделий увеличивает ее. *Жизненно важное приложение: Международный журнал новейших исследований в области передовых наук*, 2(1), 165-169.

9. Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. (2023). ДИСКРЕТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА РЖАНОГО ХЛЕБА НА ОСНОВЕ СЫРЬЯ. *Procedia of Теоретические и прикладные науки*, 3.

10. Мухамедова, М. Е., & Аманов, Б. Н. (2023). ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ВИДОВ СЫРЬЯ В ПРОДУКТАХ ИЗ МУКИ ГРУБОГО ПОМОЛА. *Procedia of Теоретические и прикладные науки*, 3.

11. Аманов, Б. Н. М., Рахмонов, К. С., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., Олтиев, А. Т., & Николаевна, М. Е. (2021). Применение натуральных добавок-подкислителей и пробиотических бактериальных препаратов для профилактики кретоза ржаного хлеба. *NVEO-Журнал О НАТУРАЛЬНЫХ ЛЕТУЧИХ ВЕЩЕСТВАХ И ЭФИРНЫХ МАСЛАХ* | NVEO, 5976-5988.

12. АМАНОВ, Б. Н. (2016). РАСШИРЕНИЕ АССОРТИМЕНТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ. In *Наука молодых-будущее России* (pp. 331-334).

13. Аманов, Б. Н. (2013). Методологический подход к проектированию рецептур хлебобулочных изделий с использованием композитных смесей. *Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси. Ёш олимлар ахборотномаси илмий журнал*, (1-2), 39-44.

14. Аманов, Б. Н., & АЛЬБУМИНОВ, И. ИЗ ПШЕНИЧНЫХ ОТРУБЕЙ. *КОМПЛЕКСНЫЕ СОЕДИНЕНИЯ НИКОТИНАТА КАЛЬЦИЯ С АМИДАМИ*, 83.

15. Аманов, Б. Н. МОДЕЛИРОВАНИЕ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА КОМПЗИТНЫХ СМЕСЕЙ ДЛЯ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ. *ББК 36 Т38 Редакционная коллегия: д. т. н., профессор Акулич АВ (отв. редактор) к. э. н., доцент Козлова ЕА (отв. секретарь)*, 194.

16. Аманов, Б. Н. ДИЕТИЧЕСКИЕ ХЛЕБОБУЛОЧНЫЕ ИЗДЕЛИЯ ДЛЯ ПИТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ. *ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПИЩЕВЫХ ПРОИЗВОДСТВ*, 76.

17. Аманов, Б. Н., Амонова, З. М., Хайдар-Заде, Л. Н., & Файзуллаев, А. Р. (2021). Перспективы использования продуктов переработки томатов в производстве ржаного хлеба. *Анналы Румынского общества клеточной биологии*, 1009-1022.

18. Бакоева, С. С., & Аманов, Б. Н. (2023). Использование тыквенной муки при производстве полуфабриката для печенья. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(2), 101-105.

19. Мухамедова, М. Е., & Аманов, Б. Н. (2023). Использование пищевых добавок при производстве сухариков. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(2), 96-100.

20. Аманов, Б. Н., & Адизова, Н. Б. (2023). Пищевая ценность хлеба из муки сорта Веда. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(3), 45-50.

21. Amanov, B. N., Amonova, Z. M., Khaidar-Zade, L. N., & Fayzullaev, A. R. (2021). Prospects for Using Tomato Processing Products in the Production of Rye Bread. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 1009-1022.

22. Бакоева, С. С., Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. (2023). Биологическая ценность тыквенного порошка при использовании в производстве. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(4), 133-137.

23. Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. Хайдар-Заде ЛН и Файзуллаев АР (2021). Перспективы использования продуктов переработки томатов в производстве ржаного хлеба. *Анналы Румынского общества клеточной биологии*, 1009-1022.

24. Amanov, B. N., Isabaev, I. B., Amanova, Z. M., & Khaidar-Zade, L. N. (2021). Methods Of Application Of Probiotic Bacterial Preparations In The Production Of Rye Bread. *Nveo-natural volatiles & essential oils Journal/ NVEO*, 8152-8165.

25. A.A. Nodirov, B.N. Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). RYE BREAD USING DISCRETE TECHNOLOGY. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 3(3), 350–355. Retrieved from <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/247>

26. Muxamedova, M. E. ., & Amanov, B. N. . (2023). Treatment of Pullorosis in Chickens of Biological Control of an Incubation Egg. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(6), 169–176. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1823>

27. Baqoyeva, S. S., Amanov, B. N., & Amonova, Z. M. (2023). Biological Value of Pumpkin Powder when Used in Production. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(4), 133–137. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1629>

28. Amanov, B. N. ., & Adizova, N. B. . (2023). Nutritional Value of Bread from Veda Flour. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(3), 45–50. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1528>

29. Baqoyeva, S. S. ., & Amanov, B. N. . (2023). Use of Pumpkin Flour in the Production of Semi-Finished Biscuit. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(2), 101–105. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1485>

30. Muxamedova, M. E. ., & Amanov, B. N. . (2023). Use of Food Additives in the Production of Rusk Products. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(2), 96–100. Retrieved from <http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1484>

31. Amanov, B. N., & Nurmatov, J. J. (2023). Nutritional Value of Bakery Products Increasing It. *Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 2(1), 165-169.

32. Amanov, B. N., & Baqoyeva, S. S. (2023). Evaluation of the Biological Value of Pumpkin Powder When Used in Production. *Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 2(1), 18-22.

33. Amanov, B. N., & Nodirov, A. A. (2022). Rye Bread on Dry Steader by Discrete Technology. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 1(6), 45-49.

34. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., Очилов, Ш. Б., Жаббарова, С. К., & Кусова, И. У. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ РЖАНЫХ СОРТОВ ХЛЕБА. In *Совершенствование рациона питания населения, обеспечение качества и безопасности кулинарной продукции* (pp. 8-16).

35. Amanov, B. N. M., Rakhmonov, K. S., Isabaev, I. B., Atamuratova, T. I., Oltiyev, A. T., & Nikolaevna, M. E. (2021). Applications Of Natural Additives-Acidiments And Probiotic Bacterial Preparations For Prevention Of Rye Bread Cretal Disease. *NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO*, 5976-5988.

36. Amanov, B. N., & Majidov, K. H. FUNCTIONAL PROPERTIES OF ALBUMINS FROM WHEATEN BRAN. *КОМПЛЕКСНЫЕ СОЕДИНЕНИЯ НИКОТИНАТА КАЛЬЦИЯ С АМИДАМИ*, 83.

37. Амонова, З. М., & Бухарский технологический институт пищевой и легкой промышленности. (2001). Технологические особенности выпечки мучных изделий с применением ИК-излучения. Хранение и переработка сельхозсырья, (2), 16-17.

38. Sh.Sh.Baqoyeva, B.N.Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). USING PUMPKIN FLOUR IN COOKIE PRODUCTION. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 119–125. Retrieved from <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/314>

39. B.N Amanov, Z.M.Amonova, B.S.Abdullayev, & Q.G.Majidov. (2023). STUDY OF THE FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 102–108. Retrieved from <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/311>

40. Sh.Sh.Baqoyeva, B.N.Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). USING PUMPKIN FLOUR IN COOKIE PRODUCTION. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 119–125. Retrieved from <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/314>

41. Эргашева, Х. Б. (2002). Исследование технологических свойств пшеницы местных сортов (Doctoral dissertation, -Ташкент: ТХТИ).

42. Эргашева, Х. Б. (2000). Исследование влияния исходной характеристики зерна пшеницы на его мукомольные свойства./2-я международная научная конференция «Управление свойствами зерна в технологии муки, крупы и комбикормов». Тезисы докладов. М, 86.

INFLUENCE OF FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS

H.G.Qodiraliyeva, B.N.Amanov, Sh. M.Iskandarova,
M.Z.Rahimova, J.J.Nurmatov

Bukhara Engineering and Technology Institute
Bukhara, Uzbekistan
Bobbi.0727@mail.ru

Abstract: *To create a wide range of food products with controlled composition and nutritional properties for the production of protein products, it is advisable to use raw materials that actually exist in the country - wheat bran.*

In terms of water-binding capacity, bran protein flour is close to full-fat soy flour and surpasses all other protein products in this indicator (1.3-5.3 times). Protein products from bran have a high fat-binding ability to form an “oil in water” emulsion. Along with the ability to change the surface tension at the oil-water interface, bran protein products had a similar property in relation to the gas-water phases.

Keywords: *proteins, wheat bran, protein enrichment, functional properties, quality, nutritional value.*

Assessment of the quality of protein products of high biological value and multifunctional purposes obtained from wheat bran.

The optimal technological regimes for protein isolation and the rational type of grain raw materials have been determined[1,4]. They were total flow bran obtained from various technological process systems and providing a protein yield of 47-49%, as well as a granulometric fraction of total bran with a particle size of 196-670 microns, providing a protein yield of about 6% of the total protein content in the raw material[1,2,3,4].

Protein products from bran have a true digestibility value relative to casein equal to 9%, and an average value of biological value based on “growth characteristics” is 55.5%[5,6]. They contain more essential amino acids than the original raw material, and protein flour from the granulometric fraction (bran product) is richer than protein flour from total bran due to the presence of deficient lysine, threonine, as well as valine and leucine[7,8,9].

However, an analysis of the structure of protein nutrition in recent years shows that there is a shortage of dietary protein in the country and its deficiency is likely to persist in the coming decades [10,11,12].

To solve the problem of providing the population with cheap and high-quality protein, the rational use of raw materials of plant origin and the creation of food protein products based on them will become increasingly important. All over the world, wheat, along with soybeans, is widely used for these purposes due to its large resources, the historically established tradition of eating this crop and the absence of anti-nutrients [13,14,15].

In order to create a wide range of food products with controlled composition and nutritional properties for the production of protein products, it is advisable to use raw materials that actually exist in the country - wheat bran [16,17]. The share of protein in bran accounts for 25.6-29.2% of its total amount in the raw material [18,19].

As a result of comprehensive research[20,21], optimal technological regimes for protein isolation and a rational type of grain raw material were determined. They were total flow bran obtained from various technological process systems and providing a protein yield of 47-49%, as well as a granulometric fraction of total bran with a particle size of 196-670 microns, providing a protein yield of about 60% of the total protein content in the raw material[22,23].

They contain more essential amino acids than the original raw material, and protein flour from the granulometric fraction - bran product (BMOP) - is richer than protein flour from common bran in deficient lysine, threonine, as well as valine and leucine[24,25]. The limiting amino acid of both bran protein products is isoleucine, while, for example, in dry gluten it is lysine, and in soybean isolate - sulfur-containing amino acids (Table 1). It is important to note that protein products made from bran have higher levels of all amino acids without exception than dry wheat gluten, and protein flour from bran is higher than concentrate from the same bran.

Table 1. Amino acid score of protein products, %*

Amino acids	Are common bran	BMOP	Otrubnoy product	BMOP	Common bran concentrate	Dry gluten ¹	Soy isolate ²
Valin	89	96	93	100	97	86	100
Leucine	93	120	101	127	111	98	117
Isoleucine	79	93	79	89	97	105	122
Threonine	90	104	98	115	100	60	95
Lysine	88	113	94	128	103	29	114
Sulfur-containing	137	154	140	142	128	97	77
Aromatic	121	156	128	152	153	128	142
Limiting			Isoleucine			Lysine	Methionin

* The calculation is based on the 1973 FAO/WHO recommendations and - calculated data: - chemical composition of food products. Book 2. Ed. I.M. Skurikhin and M.M. Volgarev, 1987. ² - advertising brochure of the company "Protein Technologies International"

Protein products contain unsaturated fatty acids (85.9%), of which linoleic acid accounts for 72.9%, linolenic acid 6.7% and oleic acid 20.4%.

The carbohydrate part, along with starch, is represented by dextrans and maltose. The products also contain soluble and insoluble fiber. In terms of the content of vitamins B₂ and PP, as well as the amount of potassium, calcium, iron, sodium, protein flour from wheat bran is superior to the original bran, and in terms of the content of vitamins B₆, E and folic acid it differs little from them (Table 2).

Table 2. Content of vitamins and minerals in bran protein products

Indicators	Flour	Concentrate	Bran
Vitamins, mg/100 g:			
IN:	0.82	1.08	1.14
AT 2	0.47	0.53	0.24
AT 6	0.58	-	0.88
B _s (folacin)	0.12	0.11	0.12
PP (niacin)	22.7	17.73	11.7
E (tocopherol)	32.3	33.1	34.5
Minerals, mg/100 g:			
sodium	152	90.5	53
potassium	1477	322	1312
calcium	323	85	94
magnesium	184	87	421
phosphorus	420	380	900
iron	28	8	12

An assessment of protein products, including sanitary and hygienic studies, showed that the samples met the established requirements for the content of heavy metals (nickel, chromium, lead, cadmium, arsenic, mercury, zinc and copper), if the starting raw materials did not exceed the MPC values. No aflatoxin found in protein products In_p, zearalenone and pesticides. The amount of deoxynivalenol was within normal limits[26,27,28].

The theoretical justification for the use of protein products from bran in food production included the study of functional properties and their dependence on various technological factors and recipe components[29]. From the table 3 shows that the new bran products have all types of functional properties with the exception of gelation[30,31].

Protein flour from common bran has a lower solubility than animal proteins, but higher than wheat gluten or, for example, safflower meal isolate.

Table 3. Functional properties of protein products

Product	Solubility, %	VSS, y /y	ZhSS, y /y	ZhES, %	Emulsion stability, %	NOSE, %	SP, %
Bran protein meal (BPF)	16.0	3.9	4.2	8.9	97	99	83
Protein flour from the rub fraction (BMOP)	52.7	4.3	2.7	72	74	100	52
Bran protein concentrate	12.0	2.1	1.0	55	60	69	15
Non-defatted soy flour	72.1	4.7	2.1	46	52	27	38
Soy isolate *	38.0	-	-	74	65	113	77
Wheat gluten isolate *	3.1	1.2	1.7	57	61	65	43
Egg powder	11.2	0.8	3.6	12	-	15	50
Powdered milk	86.2	2.4	0.4	12	48	15	50
	78.4	1.8	1.9	32	22	10	0

* Literature data

In terms of water-binding capacity, bran protein flour is close to full-fat soy flour and surpasses all other protein products in this indicator. Protein products from bran have a high fat-binding ability, the ability to form an “oil in water” emulsion and stabilize the latter, as evidenced by the lack of coalescence and destruction of this emulsion when heated to 80°C. Along with the ability to change the surface tension at the oil-water interface, bran protein products had a similar property in relation to the gas-water phases[32,33]. In terms of foaming ability, protein flour, for example, was inferior to soy flour isolate, and in terms of foam stability it was superior to all other protein products. It is important to note that traditional animal protein products had lower functional property values than new products derived from wheat grain by-products[34,35,36].

The functional properties of protein products from technological factors and recipe components were also considered as a way to regulate these properties in order to maximize the potential for the production of high-quality food products with a strictly defined chemical composition. At the same time, both separate and combined effects of the above factors on the behavior of proteins in food systems and the quality of finished products using them were allowed[37,38,39].

The data obtained made it possible to expediently use protein products from wheat bran (Table 4).

Table 4. Functional properties and uses of wheat bran protein products

Functional properties	Method of action	Products that use the property
Solubility	Protein solubility depending on pH	Bakery products, flour confectionery products, extrudates , food concentrates
Fat emulsifying ability	Emulsion formation and stabilization	Sausage, flour confectionery, bakery products; mayonnaise, breakfast spreads, protein -fat semi-finished products and candy masses
Water-binding ability	Water retention	Bakery, sausage, confectionery products, cakes, biscuits, food concentrates
Fat-binding ability	Binding of free fats	Sausage and food concentrate products
Foaming ability	Formation of films to retain gas	Biscuits, creams, desserts, pastille marmalade masses

They are good emulsifiers, stabilizers, foaming agents, and also products that firmly retain fat and water.

Protein products obtained from wheat bran were characterized by high biological value and multifunctional properties[40]. The high nutritional and biological value of protein flour and concentrate made it possible to use them in the form of promising improvers of the composition and quality of food raw materials. Taking into account their amino acid composition, they are recommended as fortifiers or substitutes for protein products[41,42].

Literature

1. Аманов, Б. Н. (2013). Функциональное питание как основной фактор гармоничного развития личности. XXI асп-интеллектуал-инновацион форум аспри республика илмий-амалий семинар материаллари. *Материалы республиканского научно-практического семинара «XXI век интеллектуально-инновационных идей»*. Ташкент, 64-69.

2. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Аманова, З. М., & Хайдар-Заде, Л. Н. (2021). Способы применения пробиотических бактериальных препаратов при производстве ржаного хлеба. *NVEO-Журнал О ПРИРОДНЫХ ЛЕТУЧИХ ВЕЩЕСТВАХ И ЭФИРНЫХ МАСЛАХ* | NVEO, 8152-8165.

3. Аманов, Б. Н. (2017). Новое хлебобулочное изделие с повышенными показателями качества. *Хлебопечение России*, (3), 20-22.

4. Аманов, Б. Н., & Бакоева, С. С. (2023). Оценка биологической ценности тыквенного порошка при использовании в производстве. *Жизненно важное приложение: Международный журнал новых исследований в области передовых наук*, 2(1), 18-22.

5. Аманов, Б. Н., & Нодиров, А. А. (2022). Ржаной хлеб на сухой пароварке по дискретной технологии. *Пионер: Журнал передовых исследований и научного прогресса*, 1(6), 45-49.

6. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., & Садыков, И. С. (2021). Влияние продуктов из томатного пресса на эффективность технологического процесса и качество ржаного хлеба. *Европейский журнал безопасности и стабильности жизнедеятельности (2660-9630)*, 6, 12-20.

7. Аманов, Б. Н. ИССЛЕДОВАНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ ХЛЕБЦЕВ. *БКБ 36.81 я43 Т38 Редакционная коллегия: д. т. н., профессор Акулич АВ (отв. редактор) к. т. н., доцент Машкова ИА (отв. секретарь)*, 30.

8. Аманов, Б. Н., & Нурматов, Д. Д. (2023). Пищевая ценность хлебобулочных изделий увеличивает ее. *Жизненно важное приложение: Международный журнал новейших исследований в области передовых наук*, 2(1), 165-169.

9. Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. (2023). ДИСКРЕТНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА РЖАНОГО ХЛЕБА НА ОСНОВЕ СЫРЬЯ. *Procedia of Теоретические и прикладные науки*, 3.

10. Мухамедова, М. Е., & Аманов, Б. Н. (2023). ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ВИДОВ СЫРЬЯ В ПРОДУКТАХ ИЗ МУКИ ГРУБОГО ПОМОЛА. *Procedia of Теоретические и прикладные науки*, 3.

11. Аманов, Б. Н. М., Рахмонов, К. С., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., Олтиев, А. Т., & Николаевна, М. Е. (2021). Применение натуральных добавок-подкислителей и пробиотических бактериальных препаратов для профилактики кретоза ржаного хлеба. *NVEO-Журнал О НАТУРАЛЬНЫХ ЛЕТУЧИХ ВЕЩЕСТВАХ И ЭФИРНЫХ МАСЛАХ* | NVEO, 5976-5988.

12. АМАНОВ, Б. Н. (2016). РАСШИРЕНИЕ АССОРТИМЕНТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ. In *Наука молодых-будущее России* (pp. 331-334).

13. Аманов, Б. Н. (2013). Методологический подход к проектированию рецептур хлебобулочных изделий с использованием композитных смесей. *Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси. Ёш олимлар ахборотномаси илмий журнал*, (1-2), 39-44.

14. Аманов, Б. Н., & АЛЬБУМИНОВ, И. ИЗ ПШЕНИЧНЫХ ОТРУБЕЙ. *КОМПЛЕКСНЫЕ СОЕДИНЕНИЯ НИКОТИНАТА КАЛЬЦИЯ С АМИДАМИ*, 83.

15. Аманов, Б. Н. МОДЕЛИРОВАНИЕ ХИМИЧЕСКОГО СОСТАВА КОМПЗИТНЫХ СМЕСЕЙ ДЛЯ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ. *ББК 36 Т38 Редакционная коллегия: д. т. н., профессор Акулич АВ (отв. редактор) к. э. н., доцент Козлова ЕА (отв. секретарь)*, 194.

16. Аманов, Б. Н. ДИЕТИЧЕСКИЕ ХЛЕБОБУЛОЧНЫЕ ИЗДЕЛИЯ ДЛЯ ПИТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ. *ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ ПИЩЕВЫХ ПРОИЗВОДСТВ*, 76.

17. Аманов, Б. Н., Амонова, З. М., Хайдар-Заде, Л. Н., & Файзуллаев, А. Р. (2021). Перспективы использования продуктов переработки томатов в производстве ржаного хлеба. *Анналы Румынского общества клеточной биологии*, 1009-1022.

18. Бакоева, С. С., & Аманов, Б. Н. (2023). Использование тыквенной муки при производстве полуфабриката для печенья. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(2), 101-105.

19. Мухамедова, М. Е., & Аманов, Б. Н. (2023). Использование пищевых добавок при производстве сухариков. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(2), 96-100.

20. Аманов, Б. Н., & Адизова, Н. Б. (2023). Пищевая ценность хлеба из муки сорта Веда. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(3), 45-50.

21. Amanov, B. N., Amonova, Z. M., Khaidar-Zade, L. N., & Fayzullaev, A. R. (2021). Prospects for Using Tomato Processing Products in the Production of Rye Bread. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 1009-1022.

22. Бакоева, С. С., Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. (2023). Биологическая ценность тыквенного порошка при использовании в производстве. *ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ*, 3(4), 133-137.

23. Аманов, Б. Н., & Амонова, З. М. Хайдар-Заде ЛН и Файзуллаев АР (2021). Перспективы использования продуктов переработки томатов в производстве ржаного хлеба. *Анналы Румынского общества клеточной биологии*, 1009-1022.

24. Amanov, B. N., Isabaev, I. B., Amanova, Z. M., & Khaidar-Zade, L. N. (2021). Methods Of Application Of Probiotic Bacterial Preparations In The Production Of Rye Bread. *Nveo-natural volatiles & essential oils Journal/ NVEO*, 8152-8165.

25. A.A. Nodirov, B.N. Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). RYE BREAD USING DISCRETE TECHNOLOGY. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 3(3), 350–355. Retrieved from <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/247>

26. Muxamedova, M. E. ., & Amanov, B. N. . (2023). Treatment of Pullorosis in Chickens of Biological Control of an Incubation Egg. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(6), 169–176. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1823>

27. Baqoyeva, S. S., Amanov, B. N., & Amonova, Z. M. (2023). Biological Value of Pumpkin Powder when Used in Production. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(4), 133–137. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1629>

28. Amanov, B. N. ., & Adizova, N. B. . (2023). Nutritional Value of Bread from Veda Flour. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(3), 45–50. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1528>

29. Baqoyeva, S. S. ., & Amanov, B. N. . (2023). Use of Pumpkin Flour in the Production of Semi-Finished Biscuit. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(2), 101–105. Retrieved from <http://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1485>

30. Muxamedova, M. E. ., & Amanov, B. N. . (2023). Use of Food Additives in the Production of Rusk Products. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(2), 96–100. Retrieved from <http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1484>

31. Amanov, B. N., & Nurmatov, J. J. (2023). Nutritional Value of Bakery Products Increasing It. *Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 2(1), 165-169.

32. Amanov, B. N., & Baqoyeva, S. S. (2023). Evaluation of the Biological Value of Pumpkin Powder When Used in Production. *Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 2(1), 18-22.

33. Amanov, B. N., & Nodirov, A. A. (2022). Rye Bread on Dry Steader by Discrete Technology. *Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress*, 1(6), 45-49.

34. Аманов, Б. Н., Исабаев, И. Б., Атамуратова, Т. И., Очилов, Ш. Б., Жаббарова, С. К., & Кусова, И. У. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ РЖАНЫХ СОРТОВ ХЛЕБА. In *Совершенствование рациона питания населения, обеспечение качества и безопасности кулинарной продукции* (pp. 8-16).

35. Amanov, B. N. M., Rakhmonov, K. S., Isabaev, I. B., Atamuratova, T. I., Oltiyev, A. T., & Nikolaevna, M. E. (2021). Applications Of Natural Additives-Acidiments And Probiotic Bacterial Preparations For Prevention Of Rye Bread Cretal Disease. *NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO*, 5976-5988.

36. Amanov, B. N., & Majidov, K. H. FUNCTIONAL PROPERTIES OF ALBUMINS FROM WHEATEN BRAN. *КОМПЛЕКСНЫЕ СОЕДИНЕНИЯ НИКОТИНАТА КАЛЬЦИЯ С АМИДАМИ*, 83.

37. Амонова, З. М., & Бухарский технологический институт пищевой и легкой промышленности. (2001). Технологические особенности выпечки мучных изделий с применением ИК-излучения. Хранение и переработка сельхозсырья, (2), 16-17.

38. Sh.Sh.Baqoyeva, B.N.Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). USING PUMPKIN FLOUR IN COOKIE PRODUCTION. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 119–125. Retrieved from <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/314>

39. B.N Amanov, Z.M.Amonova, B.S.Abdullayev, & Q.G.Majidov. (2023). STUDY OF THE FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 102–108. Retrieved from <https://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/311>

40. Sh.Sh.Baqoyeva, B.N.Amanov, & Z.M.Amonova. (2023). USING PUMPKIN FLOUR IN COOKIE PRODUCTION. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(4), 119–125. Retrieved from <http://mjstjournal.com/index.php/mjst/article/view/314>

41. Эргашева, Х. Б. (2002). Исследование технологических свойств пшеницы местных сортов (Doctoral dissertation, -Ташкент: ТХТИ).

42. Эргашева, Х. Б. (2000). Исследование влияния исходной характеристики зерна пшеницы на его мукомольные свойства./2-я международная научная конференция «Управление свойствами зерна в технологии муки, крупы и комбикормов». Тезисы докладов. М, 86.

BANK KARTALARI VA ULARNING AFZALLIKLARI

Assistant: **Sh.Karimova**

Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan tijorat banklaridagi bank kartalari va bugungi kunda mamlakatimiz bo'ylab bank kartalarini foydalanishdagi kamchiliklar, yutuqlar va xorij tajribasini qo'llashda qaysi jihatlari mamlakatimiz iqtisodiy muhiti uchun munosib ekanligi haqida qisqacha fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: Bank kartalari, masofaviy bank xizmatlari, mobil banking, kredit kartalar, online savdo.

Kirish

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda raqamli iqtisodiyot internet tarmoqlari orqali rivojlanib bormoqda. Bu jarayonda banklar to'lovni bank kartalari bilan mobil dasturlar orqali amalga oshirish tendentsiyalarini mukammallashtirib bormoqda. Bank kartasi o'zi nima? Bugungi iqtisodiyotda bank kartalarini o'rni qandayligini batafsil tushuntirib o'tamiz.

Bank kartasi – mahsulotlar va xizmatlar uchun naqd pulsiz shaklda haq to'lash, pulni saqlash va olib yurish, hamda zarur hollarda esa naqd pul yechish uchun zamonaviy qulay to'lov vositasidir. Bank kartasi orqali do'konda xaridlar, hattoki internetda har qanday mahsulotlar, samolyot yoki poyezd chiptalari uchun to'lovlarni amalga oshirish mumkin.

Odatda bank kartalari tijorat banklari tomonidan chiqariladi va bu bank-emitent kartasi egasi uchun bank xizmatlarini ko'rsatish majburiyatini yuklaydi.

Bank kartalari vazifasiga ko'ra quyidagi turlari mavjud:

Debet bank kartasi – bankdagi joriy hisob raqamingizga ulangan bank kartasi. Bu karta mahsulotlar va xizmatlar uchun naqd pulsiz to'lovlar, bankomat orqali naqd pulni yechib olish va pul o'tkazmalarini amalga oshirish uchun ishlatish mumkin. Debet kartasiga ish haqi, pensiya, stipendiya, ijtimoiy nafaqalar, depozit bo'yicha foizlar kabi mablag'lar o'tkazilishi mumkin. Bugungi kunga kelib aynan bu turdagi kartalar juda mashhur hisoblanadi.

Kredit bank kartasi – bu kredit shartnomada belgilangan chegara doirasida bank mablag'lari hisobidan to'lov operatsiyalarini amalga oshirish imkonini beruvchi bank kartasidir.

Xalqaro kartalar – xalqaro to'lov tizimlarida qo'llaniladigan kartalar. Viza va MasterCard kabi to'lov tizimlari.

Korporativ bank kartalari – xodimlarga tashkilot manfaatlari yo'lida xaridlarni amalga oshirish va to'lov hujjatlarni to'lash imkonini beruvchi bank kartasi.

Tahlil va natijalar

Tijorat banklari tomonidan bank kartalariga turli xil ko‘rinishdagi xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha majburiyat yuklatilgan. Masalan bank kartalarida foydalanuvchi mijoz quyidagi maqsadlarda undan foydalanishi mumkin:

1. **Hisobvaraqli boshqarish.** Karta egasi hisob raqamidan haftaning istagan kuni yoki vaqtida pul mablag‘larini yechib olishi mumkin.

2. **Xavfsizlik.** Karta naqd pulning deyarli o‘rnini egallaydi va naqd pulni katta miqdorda o‘zi bilan olib yurishga xojat qolmaydi. O‘z navbatida, pulni yo‘qotish xavfi ham kamayadi.

3. **Qulaylik.** Kartaning bu afzalligi, ayniqsa, chet elda karta egasining hayotini osonlashtiradi. Katta miqdorda valyuta olib yurishning hojati bo‘lmaydi, chunki barcha xarajatlarni karta bilan to‘lash mumkin. Bundan tashqari, bankomatlar yordamida hisobingizdan naqd pulni yechib olish imkoniyatiga ega bo‘lasiz. Bugungi kunda 200 dan ortiq mamlakat to‘lov operatsiyalarida bank kartalaridan foydalanmoqda.

4. **Internet orqali xizmatlar uchun to‘lovlar/xaridlar.** Internet orqali biznes jadal rivojlanmoqda. Har yili onlayn-do‘konlar soni ko‘paymoqda hamda bank kartalarini to‘lov sifatida qabul qiluvchi boshqa xizmat turlari soni oshmoqda.

Markaziy bank 2022-yil 1 yanvar holatiga bank kartalarining statistikasini o‘z saytida keltirib o‘tgan. Quyidagi rasmda yillar kesimida bank kartalari soni keltirilgan:

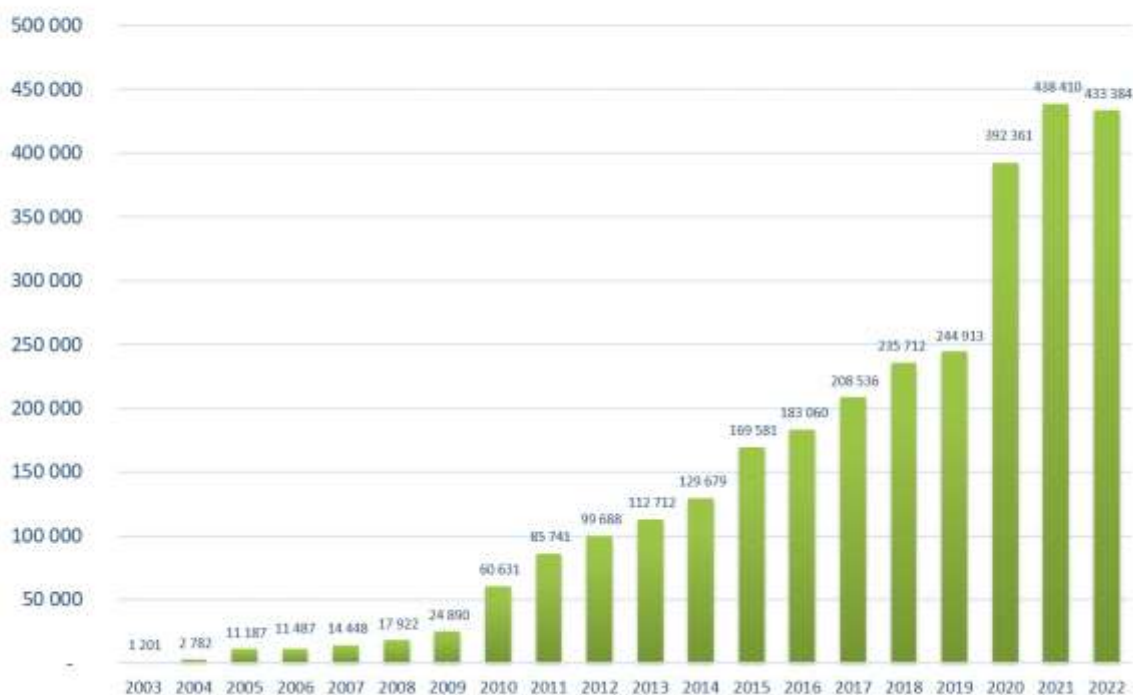

1-rasm. Muomaladagi bank kartalari soni

1-rasmda keltirilgan ma'lumotga ko'ra 2022-yil 1 yanvar holatiga ko'ra muomaladagi bank kartalari soni 27106 mingtaga yetgan. Bu degani aholining 80 foiz qatlami bank kartalariga ega. Dastlabki 2001-yildagi ko'rsatkichlarga nazar solsak sanoqli odamlarda bank kartalari muomalada bo'lgan. Kartaning oldi tarafida egasining nomi, kartaning raqami, amal qilish muddati, kartani bergan bank nomi va to'lov tizimining logotipi ko'rsatilgan. Teskari tomonida esa karta egasining imzosi va magnit tasmasi mavjud. Ushbu tasma karta haqidagi elektron ma'lumotlarni saqlaydi. So'nggi yillarda kartaga o'rnatilgan chip ma'lumot tashuvchi sifatida keng ishlatilmoqda. Agar Siz kartani yo'qotsangiz uning amal qilish muddatini to'xtatish uchun darhol kartani bergan bankka murojaat qilishingiz kerak. Shunda, yo'qotilgan karta orqali amalga oshiriladigan har qanday operatsiyalar bloklanadi va hech kim pulingizni ishlata olmaydi. Bir necha kun ichida bank kartani qayta chiqarib beradi. Karta orqali o'tkazilgan operatsiyalarni kuzatish uchun SMS-xabarnoma funksiyasini yoqish tavsiya etiladi. Bank kartangizga mablag'lar kelib tushganda yoki ularni sarflaganingizda bankingizdan SMS keladi. Agar Siz bajarmagan chiqim operatsiyalarini ko'rsangiz, kartani tezda bloklashingiz mumkin.

Bank kartalari soni yuqorida 1-rasmda tahlil qilgan edik. bankomatlar soni ham bank kartalaridan foydalanish uchun asosiy omil hisoblanadi. Bank kartalari 2022-yil 1-yanvar holatiga quyidagi 2-rasmda berilgan:

Ўрнатилган тўлов терминаллари сони
1 январь ҳолатига

2-Rasm. To'lov terminallari soni

Bank kartalari orqali barcha to'lovlarni uyda o'tirgan holda navbatlarsiz amalga oshirish mumkin. Mamlakatimizda bank kartalari infratuzilmasi 2020 yil 1 yanvar holatiga 20 547 ming dona bank kartalari, 392 361 ta to'lov terminallari hamda 9 203 ta bankomat va infokiosklardan tashkil topgan. 2019 yil davomida ikkita milliy chakana ("Humo" hamda "Uzcard") to'lov tizimlarining Visa, Mastercard, China Union Pay hamda Mir xalqaro to'lov tizimlari bilan integratsiyasi samarali amalga oshirildi. Bu esa, ushbu xalqaro to'lov tizimlari kartalari foydalanuvchilari, ya'ni mamlakatimizga tashrif buyuruvchi turistlar, mehmonlar uchun keng shart-sharoitlar yaratgan holda "Humo" hamda "Uzcard" to'lov infratuzilmasi (bankomatlar va to'lov terminallari tarmog'i) orqali milliy valyutada to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Ikramova N.R. O'zbekistonda chakana bank xizmatlari: xorij tajribasi va rivojlanish istiqbollari // "Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2014 yil, 1-bet.;
2. Трофимов Д. В. Конкуренентоспособност розничних банков [Электронний ресурс] / Д. В. Трофимов // Управление экономическими системами. – 2013. – №58. – Режим доступа: <http://uecs.ru/finansi-i-kredit>;
3. Никоноров В. В. Развитие розничних услуг коммерческих банков как основа повышения их конкурентоспособности [Текст]: автореф. канд. экон. наук: 08.00.10. - Волгоград: 2008, с. 6.;
4. Бекчанов М., Абдурахманов Р. Пластик карта-замонавий ҳисоб-китоб воситаси. // Бозор, Пул ва Кредит. №9. 2012. Б.14.;
5. Омонов А.А. Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бoшқариш масалалари. 08.00.07 – «Молиуа, пул муомаласи ва кредит» иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим етилган диссертациуа автореферати. Тошкент, 2008, 24-25-бет.;
6. Алиқориев О. Тижорат банкларида молиуавий хизмат турларини ривожлантириш йo'налишлари. иқт. фан. ном. ... дис. автореф. – Тошкент, 2011. - 28 б.
7. Гончарук С. А. Институциональніе аспекті развитиуа сегмента розничних банковских услуг: дис. канд. экон. наук: 08.00.10 / Сев.-Осет. гос. унт им. К.Л. Хетагурова - Шахті, 2018. - 183 с

O‘ZBEKISTONDA CHAKANA BANK XIZMATLARI MOHIYATI VA AHAMIYATI

Assistent: **D. Xaitboyeva**

Toshkent amaliy fanlar universiteti

***Annotatsiya:** Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan tijorat banklarida chakana bank xizmatlari amaliyoti haqida bo‘lib, unda bugungi kundagi tijorat banklari tomonidan ko‘rsatilayotgan chakana bank xizmatlari kamchiliklar, yutuqlar va xorij tajribasini qo‘llashda qaysi jihatlari mamlakatimiz iqtisodiy muhiti uchun munosib ekanligi haqida qisqacha fikr bildirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Chakana bank xizmatlari, masofaviy bank xizmatlari, mobil banking internet banking, bank-mijoz online xizmatlar.*

Kirish

Bugungi raqamli iqtisodiyot, yirik va kichik biznesning rivojlanish tendentsiyalari tijorat banklarida bank xizmatlarining takomillashishi zaruratiga olib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimini rivojlantirish oldida turgan asosiy vazafalaridan biri bu bank xizmatlari sifatini oshirish, xizmatlar ko‘lamini kengaytirish va ularni rivojlangan davlatlar banklari darajasiga yetkazishdan iborat.”2017-2021 yillarda qabul qilingan Harakatlar Strategiyasi “da bank tizimini isloh qilish masalarida tijorat banklarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash va masofaviy bank xizmatlarini takomillashtirish borasida yo‘nalishlar belgilangan. Ayni damda mamlakatimizda banklararo raqobat sharoitida aholiga zamonaviy bank xizmatlarini ko‘rsatish talabi oshmoqda.

Chakana bank xizmatlari – bu tijorat banklarida jismoniy va yuridik shaxslarga to‘lovlarni amalga oshirish uchun ko‘rsatiladigan barcha xizmatlar hisoblanadi.

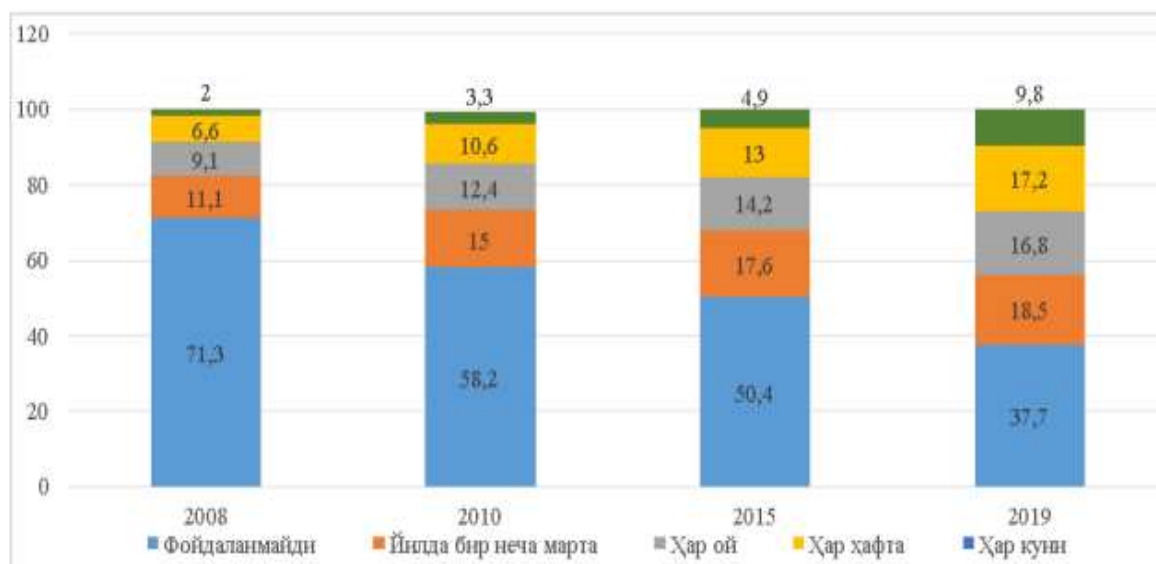
Tahlil va natijalar

Misol uchun Turonbankda chakana bank xizmatlari borasida ko‘plab amaliy ishlar bajarilgan. Bu borada bank moliya bozorining eng jadal rivojlanayotgan segmenti, ya‘ni chakana xizmatlari sifati va ko‘lamini oshirish maqsadida, mijozlarga tezkor va qulay xizmat turlarini taklif etib kelmoqda.

Innovatsion xizmat turlaridan foydalangan holda o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatishni yanada ommalashtirish maqsadida respublikaning barcha xududlarida 24/7 tizimida faoliyat yurituvchi “Avtomatlashtirilgan to‘lov markaz”lari joriy etilib, ularda jami 60 ta milliy valyuta, 28 ta milliy va xorijiy valyutada xizmat ko‘rsatuvchi bankomatlar

hamda 214 avtomatlashtirilgan o'z-o'ziga xizmat ko'rsatuvchi kiosklar o'rnatilgan. Shuningdek, Turonbank tijorat banklari o'rtasida birinchi bo'lib "MasterCard", "UnionPay", "Humo" va "UzCard" to'lov tizimlariga mansub to'lov kartalarini bir bankomat yoki terminalda xizmat ko'rsatish amaliyotini joriy qilgan.

Bugungi globallashuv bank xizmatlarining sifatiga va tezligiga ega bo'lishni talab qilmoqda. Chakana xizmatlarning o'rni bugungi kunga kelib mobil ilovalar egallab bormoqda. Chakana bank xizmatlarini mohiyatan tasniflaydigan bo'lsak, bu asosan banklar tomonidan to'lovlarni amalga oshirishda ma'lum haq evaziga to'lovlarni amalga oshirish uchun ko'rsatiladigan xizmatlar hisoblanadi. Bu xizmatlardagi bugungi kundagi asl muammo navbatlar hisoblanadi. Bank mobil ilovalari bu navbatlarni va xodimlarga qo'shimcha haq to'lashni kamaytiradi. Quyidagi jadvalda masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishning davriy ko'rsatkichlarini ko'rishingiz mumkin:

1-rasm. 2008-2019 yillarda mobil banking xizmatidan jismoniy shaxslarning foydalanish darajasi ko'rsatkichi

Yuqorida ko'rinib turganidek 2008 – yilda mobil banking xizmatidan foydalannaslik ko'rsatkichi qariyb 71,3 foiz bo'lgan 2019-yilda bu ko'rsatkich 37,7 foizga yetgan. Bugungi kunga kelib qamrov darajasi mobil banking xizmatlaridan foydalanish 85 foizga yetgan. Zamonaviy axborot texnologiyalari va mobil bank xizmatlari orqali tijorat banklari chakana xizmatlarini diversifikatsiyalab mijozlarni jalb qilish strategiyasi ishlab chiqishmoqda. Shuningdek har bir bank o'z saytida bank va mijozlarga oid yangiliklar, hujjatlar va foizlar haqida ma'lumot berib bormoqda.

Aholi orasida internetdan foydalanish ko'lami ortgandan so'ng "mobil banking" "SMS banking" xizmatlari rivojlanish tendensiyasi oshdi. Bank xizmatlarini yillar kesimida tahlil qilsak O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotiga ko'ra,

2018 yil yakunida tijorat banklari tomonidan jalb etilgan depozitlarning umumiy hajmi 2017 yilga nisbatan 25,2 foiz oshib, 44,6 trln. so‘mni tashkil etgan. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalangan holda ko‘rsatilayotgan bank xizmatlari sifati va ko‘lamining kengayishi hisobiga 2018 yilda bank xizmatlari hajmi 1,2 barobar oshib, ularning jami moliyaviy xizmatlar tarkibidagi ulushi 88 foizga yetgan va foydalanuvchilar soni o‘shish dinamikasiga ega. Shu o‘rinda chakana bank xizmatlari orqali ko‘plab banklar faoliyati yaxshilanib borilyotganini ta’kidlasak bo‘ladi. Misol keltirib Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy bankini keltirib o‘tsak bo‘ladi. 2002 yildan boshlab, Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki tomonidan jismoniy shaxslarga xalqaro tizimlar orqali amalga oshiriladigan tezkor pul o‘tkazmalarni jo‘natish va qabul qilish bo‘yicha xizmatlari ko‘rsatilmog‘da. Hozirgi kunda joylardagi pul o‘tkazmalari amalga oshirish xizmati ko‘rsatish bo‘yicha 95ta shahobchada jismoniy shaxslar “Aziya Ekspres”, “Western Union”, “MoneyGram” va “Zolotaya Korona” kabi tizimlarning xalqaro pul o‘tkazish tizimlari orqali o‘z mablag‘larini chet elga jo‘natish va qabul qilish imkoniyati mavjud. Shu o‘rinda shuni eslatib o‘tishimiz kerakki, “Aziya Ekspres” xalqaro pul o‘tkazish tizimi O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy bankining Rossiya federatsiyasidagi “Aziya-Invest bank” sho‘ba aksiyadorlik-tijorat banki tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, bu tizim orqali jismoniy shaxslarning pul mablag‘lari jo‘natilishi ko‘zda tutiladi. Bosh yo‘nalish –Rossiya Federatsiyasi bilan O‘zbekiston Respublikasi o‘rtasidagi jo‘natmalardir. “Aziya-Ekspres” tizimi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining hududiga yuborilgan pul jo‘natmalari O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy bankining filiallar tarmog‘i orqali amalga oshiriladi va bunga bor yo‘g‘i 2 daqiqadan 10 daqiqagacha bo‘lgan vaqt sarflanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

8. Ikramova N.R. O‘zbekistonda chakana bank xizmatlari: xorij tajribasi va rivojlanish istiqbollari // “Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2014 yil, 1-bet.;
9. Трофимов Д. В. Конкуренентоспособност розничних банков [Електронний ресурс] / Д. В. Трофимов// Управление экономическими системами. – 2013. – №58. – Режим доступа: <http://uecs.ru/finansi-i-kredit>;
10. Никоноров В. В. Развитие розничних услуг коммерческих банков как основа повышения их конкурентоспособности [Текст]: автореф. канд. экон. наук: 08.00.10. - Волгоград: 2008, с. 6.;
11. Бекчанов М., Абдурахманов Р. Пластик карта-замонавий ҳисоб-китоб воситаси. // Бозор, Пул ва Кредит. №9. 2012. Б.14.;
12. Омонов А.А. Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бoшqариш масалалари. 08.00.07 – «Молиуа, пул муомаласи ва кредит» иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим етилган диссертациуа автореферати. Toshkent, 2008, 24-25-бет.;
13. Алиқориев О. Тижорат банкларида молиуавий хизмат турларини ривожлантириш йо‘налишлари. иқт. фан. ном. ... дис. автореф. – Toshkent, 2011. - 28 б.
14. Гончарук С. А. Институциональніе аспекті развитиуа сегмента розничних банковских услуг: дис. канд. экон. наук: 08.00.10 / Сев.-Осет. гос. унт им. К.Л. Хета-гурова - Шахті, 2018. - 183 с
15. Efma-Infosys Finacle Innovation тадқиқоти, 2019 йил.
9. www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки Расмий сайти

PAPERLESS HEALTHCARE: AS A TOOL TO BOOST AMERICAN HEALTHCARE AND ASSOCIATED CHALLENGES

Doctor of Economics, Professor **B.A. Islamov**
Professor of Tashkent State University of Economics,
Doctor of Economic Sciences, Professor., Uzbekistan

PhD in Management, **Teshayev R.K**
Doctoral student at International Westminster University in Tashkent.

Abstract: *The increased use of information technology (IT) in healthcare settings, particularly through the use of electronic health records (EHRs), which enable information to be easily shared and communicated among healthcare providers, has been advocated as a way to enhance care quality and support long-term cost control. However, rushing the installation of healthcare, IT would result in significant short-term financial outlays as well as a number of other issues that need to be resolved. Nevertheless, as a result of tracking patients, managing identities, creating medical records, and processing insurance claims, the healthcare industry will become a data-intensive industry. Therefore, security is important to maintain the confidentiality and integrity of such data in addition to other quality standards. Attention has been paid to IT technology as a way to support safe transactions and records, notably in the healthcare industry. In doing so, the extraordinary role of this technology in increasing reliability, and ensuring data security has been highlighted.*

Key words: *tools for healthcare development, paperless healthcare, digital healthcare, healthcare IT.*

Jel Classification: O32

Introduction

This qualitative research is going to look at the virtues and advantages of healthcare IT as well as the costs and other difficulties that might prevent its widespread adoption and use making conclusions from the American experience in the field. In order to increase the possibility that widespread expansion in the use of healthcare IT would result in the anticipated advantages, the research is going to conclude with a set of recommendations. In doing so, United States of America were chosen as a relatively more advanced country and an example in this direction. Due to the predominancy and initial head start in paperless healthcare, other countries should

focus on the initial period of their experience between 2000 and 2010 of American transformation because this country is far ahead compared to most other countries from technological, financial, and infrastructural viewpoint.

Literature review

Using health information technology as a medical tool to its the full capacity is a long way.

Because of the fact that United States are much more advanced and have started employing paperless healthcare much earlier than most of the other countries, this research focuses on the state of healthcare for the period between the first decade of this millennium and the present state of the American paperless healthcare. This is mainly because the recommendations and the outcomes of the research should be compatible as well as applicable in other countries respectively. For the vast majority of patients, a doctor's appointment or hospital stay still entails doctors and nurses carefully reading a paper chart that details their medical history. The doctor may give the patient a handwritten prescription or a letter directing them to a specialist before they leave. Such a paper-based method of delivering healthcare is rife with possible mistakes and inefficiencies. While a handwritten prescription may result in an unintentional overdose, even a typed prescription becomes useless if the patient has already been intaking other medications and the prescription medication interacts severely with them. In a situation when a patient is sent to a specialist working in a non-affiliated clinic, the expert will not have simple access to the patient's medical file or be able to inform the ordering physician of the visit's findings. The ordering doctor's original inquiry is frequently unknown to the specialist. In the event that a patient contacts to obtain test results via phone, fax, or mail, the information might never make it into the patient's chart, or the individual who answers the phone might inadvertently record a crucial test result. Due to the fact that the information is frequently unavailable during the visit, further tests are run, and some of them are taken repeatedly. This kind of data management leads to a significant amount of costs, long queues, as well as loss of valuable time in an emergency case.

The adoption of information technologies (ITs), which significantly reduce the failure rate of individual process stages and do not carry the inherent limitations of human information processing, can avert many of these problems, even if they are common in an existing healthcare system. As a result, it has been widely acknowledged that IT has the potential to enhance the standard of care and lower healthcare expenses in such countries as the United States (Hillestad et al., 2005; Walker et al., 2005). If IT were used more widely, it is predicted that the States could have saved around \$80 billion annually, prevent thousands of errors, improve preventative and chronic care,

and deliver all of these benefits at lower costs (Hillestad et al., 2005). However, IT adoption rates in most environments are poor. For instance, according to a national American survey conducted in 2008, only 4% of doctors working in outpatient settings had fully operational electronic health records (EHRs) before 2008, while only 17% employed them (DesRoches et al., 2008). This was surprising outcome if considered the increased digitalization rate in all other American sectors of industry and public in that period. However, today the index reached to about 96% in which doctors employ EHR (The most surprising health tech industry statistics., 2023)

The literature reveals that with an estimated 7.6% of hospitals used to employ a basic EHR in 2000s and 1.5% used a sophisticated system, hospital adoption rates had been significantly lower in the United States in the initial stages of implementation according to Jha et al. (2009), 17% of hospitals had adopted computerized provider order entry (CPOE) for drug orders, which was frequently the first component of an electronic system. The adoption rate of IT was considerably lower in other contexts, such as skilled nursing facilities in most countries (Poon et al., 2006).

The next logical step, as firms implemented IT systems that store data electronically, was to enable electronic data exchange with providers working in other environments. As a result, individuals' medical records might electronically follow them to any location where healthcare is provided. However, only a small number of towns in the United States were engaged in such health information exchange (HIE) in the early stages, and even those initiatives often only exchange a portion of patient data. Adler-Milstein, Bates, & Jha (2009) and Adler-Milstein, McAfee, Bates, & Jha (2008) both found that approximately a quarter of all attempts to establish HIE failed between 2000 and 2008.

Given that IT has been widely accepted in other industries for more than two decades and that the challenges in healthcare are amenable to using IT, it had appeared odd at first that adoption rates for both IT and health information exchange were so low. Medical informatics also has a lengthy history, with pioneers in the field working for more than 50 years and several EHR systems in use now since the 1960s.

However, digging more deeply reveals a complex web of economic, structural, organizational, and technical challenges. These reflections come at a critical moment in the history of health IT (HIT). The Obama Administration had made HIT a focal point of its approach to healthcare reformation and preliminarily planned to direct the first funds of \$19 billion to promote the effective use of health IT, with the promise of additional funding; in contrast, the national annual budget for HIT in the prior administration had been \$50 million. This escalated investment stimulated a rapid increase in the rate of HIT adoption. Nonetheless, significant challenges remained as

Americans gained a better understanding of the policies and organizational changes required to take advantage of the new capabilities offered by HIT and translate them into efficiency and quality gains.

The context of healthcare IT in the United States

Within the first two decades of the present millennium, a number of publications drew attention to the poor quality of healthcare provided in wealthy countries. Between 44,000 and 98,000 people died from medical errors each year during the first decade in American hospitals, according to the Institute of Medicine's *To Err is human* factor. The research results illustrated that more than half of these mistakes might have been prevented, which would not only save lives but also potentially economize between \$17 and \$29 billion annually in costs. A second research study, by the RAND Corporation, found significant underuse of care (McGlynn et al., 2003). RAND researchers concluded that only 54.9% of patients received the needed care after evaluating more than 5,000 medical records. Critics found it simple to mobilize support for safety and quality improvement in the face of fast-rising expenses (Sisko et al., 2009), as a healthcare delivery system that both burdened patients needlessly and failed to provide required care.

Numerous quality problems have human constraints as their underlying reason. Information processing by J. Adler-Milstein and D.W. Bates. Medical care has become so complicated that it is impossible to expect even a stellar group of physicians and nurses to always deliver the best, highest-quality care. Since computers can easily keep current knowledge on topics like drugs and their adverse effects, IT is becoming more and more admitted as a natural tool for assisting clinicians. Doctors utilizing a CPOE system—where all orders are entered electronically—can be stopped from prescribing a drug that would be detrimental to the patient, provided that patient data is connected with the system. In a similar way, computerized decision support systems can give the clinician reminders and evidence-based recommendations at the care spot (Bates et al., 2003a).

Studies assessing the costs and advantages of HIT have sprung up as IT has been used to support healthcare delivery. The advantages of HIT have been assessed by some academics using data from specific institutions (Kaushal et al., 2006; Wang et al., 2003), while other researchers have predicted the potential value of widespread adoption of HIT. Some of the later studies, which were constrained by an insufficient body of evidence, drew partially on evidence of productivity and quality improvements brought about by IT in other industries (Hillestad et al., 2005) or professional estimates of the savings that could be attained from HIT and HIE (Shekelle & Keeler, 2006; Walker et al., 2005). The implementation of HIT and HIE on a national scale was

predicted to save an estimated \$80 billion annually in two separate studies that were published in 2005. In the United States, opposing parties, including the Congressional Budget Office, or CBO, in particular, criticized their use of estimates and expert opinions for important elements, despite the fact that their complete approach to measuring costs and benefits was useful (Congressional Budget Office, 2008). According to the CBO analysis, the national models showed the potential savings that might be attained in the best-case scenario, in which all hospitals and providers adopt and use health information technology as intended (Walker et al., 2005).

A rising economic sector devoted to offering the underlying answers is growing at a similar rate to the increase in interest in HIT. The market opportunity includes companies that set up the HIE infrastructure, administer middleware, and sell hardware, in addition to manufacturers of inpatient and outpatient IT systems. Additionally, there are probably going to be a lot of chances for suppliers in specialized fields like privacy and security norms and medical knowledge. Additionally, the HIT market's expansion has brought about additional difficulties.

Vendors stand to gain from the extra labor necessary to build fully functional HIT and achieve HIE, which causes implementations to take unanticipatedly long and be expensive. Particularly in the outpatient setting, there are so many vendors that achieving HIE is challenging. Although it's possible that changes to the current HIT certification requirements established by a federally recognized organization—the Certification Commission for Healthcare Information Technology—will make HIE workable even with a lot of vendors, this looks unlikely in the near future.

Assessment of the paperless software for inpatient (treatment within hospital) data processing.

In hospitals, a vast array of departments and sections work together to manage care for the sickest patients. Hospitals are incredibly complex institutions. As a result, many hospital IT systems are actually a conglomeration of several, more specialized IT systems that have been interconnected. Despite the fact that the term "electronic health record" (EHR) is frequently used to refer to both inpatient and outpatient IT systems, there has historically been little consensus over the kind of IT system that falls under this description. Modern attempts to describe EHRs have focused on functionality-based definitions, and this is also apparent in studies on the advantages of EHRs. Clinical documentation, test and imaging findings, computerized provider order input, and decision assistance are the four main types of system functionalities that one schema has recommended (Jha et al., 2009). Though a dimension is absent from functionality-based definitions, several of the most productive time saving

programs seem to perform as well as they do because of how effectively different functionalities interact together.

Implementation process

When it comes to adoption process, hospitals often start with test and imaging findings, then move on to computerized provider order input and clinical decision support (which are often related), and lastly medical paperwork including disease history (that is of highest difficulty). Thus, hospitals in the United States were able to develop electronic delivery of test and imaging data, with 77% or 78% of hospitals giving lab and radiology reports online, respectively (Jha et al., 2009). Electronic physician notes and issue lists for medical recording are less often digitalized; they are available in electronic form in 12% and 27% of medical institutions, respectively (Jha et al., 2009). The Leapfrog Group criteria (Galvin, Delbanco, Milstein, & Belden, 2005) and one of the most frequently supported functions, CPOE, both have low adoption rates in the United States: 20% for lab tests and 17% for pharmaceuticals, respectively (Jha et al., 2009). Hospitals and emergencies in remote rural areas are less likely to possess the fundamental parts of an EHR than larger, metropolitan, and teaching hospitals.

Benefits

If to assess its positive impact, hospital HIT studies typically evaluate the effects of particular system capabilities on a limited range of outcomes (Bates, 2009). For instance, strong evidence supports the effect of CPOE on lowering medication error rates, and there is some support for the idea that CPOE lowers the frequency of adverse drug events, or ADEs (Shamliyan, Duval, Du, & Kane, 2008; Bates et al., 1998, 1999). The major medication error rate decreased by 55%, preventable adverse drug events (ADEs) decreased by 17%, and non-intercepted potential adverse drug events (PADEs) decreased by 84% in the first comprehensive investigation of the effect of inpatient CPOE on medication error rates (Bates et al., 1998). Given that the typical preventable ADE represents a \$4,685 expense (Bates et al., 1997), these advantages result in actual cost savings. CPOE systems may also reduce the use of drugs and tests while increasing productivity and workflow, both of which lead to cost savings (Kaushal, Shojania, & Bates, 2003; Teich et al., 2000). Decision assistance features can also help decrease medication-related errors and increase adherence to guidelines (Dexter et al., 2001; Kaushal et al., 2003; Shiffman, Liaw, Brandt, & Corb, 1999). However, there is still a lack of investigation which looks at how clinical decision assistance affects patient outcomes; when they have, the findings have been contradictory, in large part because many of the studies had sufficient power (Garg et al., 2005). Although it is unclear whether these connections were causal, a recent multi-site cross-sectional analysis

indicated a correlation between hospitals with advanced EHR features and fewer complications, reduced death rates, and lower expenditures (Amarasingham et al., 2009).

Costs

Financially, hospital systems are costly due to their complexity. The anticipated implementation cost for hardware and software for a big hospital (with more than 400 beds) is between \$20 and \$50 million upfront, with ongoing maintenance expenses estimated at around 25% yearly in the early stages (Kaushal et al., 2005). Brigham and Women's Hospital in Boston spent \$11.8 million between 1993 and 2002 on developing, implementing, and running CPOE (Kaushal et al., 2006). Adoption comes with significant secondary costs as well. These expenses, which can easily exceed the cost of the system itself, are mostly made up of people's time spent on system selection and negotiation, local customization, training, project management, and change management. Although many of these expenses are not included in cost estimates, they are significant.

Key challenges connected to the implementation of paperless healthcare system.

One of the heavy stumbling blocks to the adoption is the high upfront cost of healthcare systems. In many hospitals, CPOE may be the only major capital investment a hospital will make over a five-year period. Additionally, many hospitals—particularly those in small towns and rural areas—are cash-strapped. According to a recent survey, the main obstacle to implementation stated by 74% of hospitals without EHRs was a lack of funding for the purchase (Jha et al., 2009). The organizational resource drain can be just as daunting for a hospital as the system's cost, which is problematic given the narrow hospital margins (American Hospital Association, 2002). The degree to which hospitals want to adapt the system to their particular setting must be decided because the introduction of IT has the potential to be quite disruptive. But even a fully tailored system still needs the workflow to be redesigned and other complimentary process adjustments to be made, which can add significantly to the cost. Early on in the adoption process, this could make clinical work take longer, but over time, physicians frequently become more effective (Overhage, Perkins, Tierney, & McDonald, 2001).

Organizational upheaval is made worse by the particular physician employment agreement with hospitals. The majority of doctors work for themselves, and hospitals depend on doctors to draw in patients and provide services for which they are compensated. Therefore, support from doctors is essential for system adoption. The fact that 36% of hospitals in one survey indicated physician reluctance as a barrier to

implementation (Jha et al., 2009) raises serious concerns. Physicians protested over a multimillion-dollar, three-year CPOE implementation at Cedars-Sinai Hospital in Los Angeles, arguing the design of the decision support added too much time to their work. “One of the most important lessons gained to date is the complexity of human change” the CMO at Cedars-Sinai stated in his analysis.

Another hurdle to adoption noted by 32% of hospitals without EHRs is an uncertain return on investment (ROI) (Jha et al., 2009). While the majority of hospitals receive a bundled, prospective payment for the people they treat, any decrease in utilization related to the use of the EHR translates into lost income for the hospital for patients who pay on a fee-for-service basis. Hospitals have a higher incentive to invest in EHRs than ambulatory settings, where fee-for-service is typical. According to the Congressional Budget Office (2008), initiatives that alter the incentive structure could result in a sharp rise in hospital adoption.

Assessment of the paperless software for outpatient data processing.

Despite providing equivalent functionality to their inpatient counterparts, outpatient systems are less sophisticated, in part due to the simpler nature of the treatment provided in this context. Healthcare documentation, managing test results, typing digital order, and decision support are the same four functions that a system in a small primary care practice may have, but the range of circumstances that the system must handle is much less diverse. Large, multi-specialty practices have systems that lie in between those of a hospital and a single-specialty practice.

Implementation process.

The most widespread health record software that is designed to keep information regarding patient demographics, illness history, doctor’s prescriptions, medical notes, order entry for medications, and viewing of lab and radiology test results is used by 17% of doctors, according to recent data on adoption rates of EHRs in the outpatient setting (DesRoches et al., 2008). Only 4% of doctors, however, use a sophisticated system with extra features like clinical decision assistance. Electronic health record systems are more prevalent among primary care physicians, those who work in big groups, hospitals, or other healthcare facilities, and those who practice in the western part of the country (DesRoches et al., 2008). Massachusetts is one state in the US that has much higher digitalization rates than the average (Simon et al., 2007). Additionally, in several significant integrated delivery systems that have made EHR adoption a priority, such the Veterans Hospital Administration, Geisinger, Kaiser, and Partners Healthcare, adoption is almost ubiquitous. Adoption in primary care is very common in many other industrialized countries (Bates, Ebell, Gotlieb, Zapp, & Mullins, 2003).

Benefits of digitalization (inpatient systems)

A number of studies have looked at the effects of particular outpatient HIT system functions from the perspective of quality. It is obvious that decision support may enhance performance for many metrics when properly applied. For instance, a systematic study of clinical decision assistance revealed gains of 12 to 20 points in protocol and guideline adherence among doctors who used advanced and successfully installed software at their hospitals (Chaudhry et al., 2006). EHR deployment alone does not, however, seem to be enough to improve performance. For 14 of 17 quality metrics, for instance, a nationwide cross-sectional research revealed no statistically significant performance difference between visits with and without the use of an EHR (Linder, Ma, Bates, Middleton, & Stafford, 2007). However, it should be highlighted that the study lacked information on the degree of decision support. Even in integrated delivery systems, the outcomes haven't always been favorable; for instance, a Kaiser system study revealed that its EHR caused a decline in age-adjusted office visit rates but had no effect on quality of medical services (Garrido, Jamieson, Zhou, Wiesenthal, & Liang, 2005).

In investigations that examine the effects of EHRs on medical usage and related costs, particular service categories, such radiology and laboratory testing, frequently see declines (Chin & Wallace, 1999; Garrido et al., 2005; Tierney, Miller, & McDonald, 1990). In contrast, one research (Welch et al., 2007) looked at changes in overall medical expenses and found no effect. Reducing transcriptions, chart pulls, and related support staff results in efficiency advantages, according to studies that look at how EHR-related changes in practices' operational expenses (Miller, West, Brown, Sim, & Ganchoff, 2005; Overhage et al., 2001). Evidence about how EHRs affect physician productivity is contradictory (Overhage et al., 2001; Pizziferri et al., 2005). According to Miller et al. (2005), EHRs have also been linked to higher coding standards and fewer denied claims. One thorough study (Wang et al., 2003) projected significant aggregate advantages resulting from averted graph pulls, prevented transcription expenses, usage decrease (for doctors getting capitated payment), and enhanced charge record in addition to billing precision (for doctors receiving fee-for-service payment).

Costs of adoption

According to the clinic's size, kind of system, and amount of customization, outpatient systems generally cost between \$20,000 and \$50,000 per physician; however, these prices are anticipated to decline with time. Initial EHR expenses per full-time equivalent provider averaged \$44,000, while ongoing expenditures per provider per year averaged \$8,500 in an investigation of 14 individual and small-group

primary care clinics employing EHRs from two manufacturers (Miller et al., 2005). This includes lost income due to decreased productivity as well as software training, hardware installation, and IT assistance.

Key challenges to overcome.

Identically to those that hospitals face, outpatient obstacles differ in regards to their significance (Bates, 2005; DesRoches et al., 2008). The cost of HIT systems is a significant worry, particularly for primary care clinics, but this is partially mitigated by the cheaper outpatient systems. The second most often mentioned obstacle was an uncertain payback on expenditure (50%). Although there is proof that practices can provide a positive return on investment in a period of two to three years, one research found that much of this ROI was generated through enhanced charge collecting and coding, which indicates a transfer to the health care sector rather than a net savings (Miller et al., 2005). Models, however, indicate that implementation may be very affordable for the system altogether (Wang et al., 2003). However, the payers and purchasers who are responsible for paying for treatment are the main beneficiaries of the real savings from usage reduction achieved by HIT. According to one research, these populations will receive 30% of the benefit (Walker et al., 2005).

Lack of skilled employees to facilitate IT installation is another issue in the outpatient scenario. Less than five doctors are present in the majority of American offices. The organizational and technological capabilities necessary to choose a system, prepare for implementation, assistance delivery, much less manage it continuously, are frequently lacking in these activities. Frequently, the doctor is compelled to complete these chores in lieu of visiting patients or outside of normal office hours. Choosing a product might be particularly scary due to the market's immaturity and the sheer number of available solutions. Even the recent governmental initiative to create an accreditation process for ambulatory EHRs hasn't been able to significantly reduce the number of options. Finding an EHR that matches their requirements, along with worries that the software may become outdated, were both reported by 54% of doctors in one research as important barriers to implementation (DesRoches et al., 2008). Practitioners still need assistance even after they have selected a system to implement the slow processes as well as associated modifications required to provide financial and quality gains, even from "out-of-the-box" solutions (Miller & Sim, 2004). In addition, there are issues with security, privacy, and the law that need to be resolved (DesRoches et al., 2008).

Exchange of medical data

While the implementation of specific technologies was covered in the earlier sections, the deployment of medical data sharing demands linking these networks so

that the information they hold may move easily across organizations. When a group uses a single system, this is often done internally, either concurrently with software installation or by fusing together already-existing systems. However, because patients frequently receive treatment at institutions that are not connected with them, making it possible for their medical records to accompany them can boost productivity and quality of the cure delivery.

Implementations process

In order to achieve countrywide HIE in the U.S., local and regional projects to connect local organizations with medical data—such as medical clinics, labs, and hospitals—and construct the basis for HIE have emerged. 55 practical initiatives, referred to as RHIOs: Regional Health Information Organizations, were discovered in a recent study of such initiatives (Adler-Milstein et al., 2009). 44 of them were significant, sharing information about over 5,000 patients, but the majority of them were more concerned with sharing test results than a more complete collection of data.

Benefits of digitalization (inpatient systems)

The main analysis of the usefulness of HIE used an economic framework that predicted reductions of \$78 billion from avoiding unnecessary radiology and laboratory tests as well as productivity improvements from switching from hand-held to digital interchange of data (Walker et al., 2005). Only anecdotal reports of prevented adverse drug events and skipped testing as a result of RHIOs exchanging test data and medication histories have been used as empirical proof (Frisse, 2005; McDonald et al., 2005).

Costs of implementation

The price of adopting HIE across the country has been estimated in two different ways. According to one analysis that took into account the present level of HIT adoption, a five-year capital investment would cost \$156 billion, and a yearly operational cost would be \$48 billion. The acquisition of system features would account for roughly two thirds of the initial expenses, with the other thirty percent going toward linking systems. Performance and interoperability would be more equally represented in ongoing expenditures (Kaushal et al., 2005).

Key challenges to overcome.

In order to achieve national health information sharing, a number of obstacles must be overcome. Integrating objectives is the first step. The laboratories and imaging centers that perform redundant tests are currently generating money from it (Walker et al., 2005). Additionally, if the doctors ordering the tests are compensated on a basis of fee-for-service, they don't have any motivation to stop requesting more tests even if they believe they will only be marginally useful. Worse still, HIE makes it simpler for

patients to transfer healthcare providers, which may result in people leaving hospitals and doctors (Grossman, Kushner, & November, 2008). It is reasonable that medical information providers (hospitals and clinics) are incensed that they are asked to provide funding for HIE while those who pay for care get the most from it. Payers counter that there is currently little motivation for providers to use such data, particularly when it necessitates substantial changes to workflow as suppliers examine newly available data, and many payers are not persuaded that it is worth their time in the absence of corresponding changes in reimbursement. Therefore, the majority of HIE initiatives to date have been concentrated on electronic distribution of test findings to the ordering physician, which generates real savings by doing away with expensive manual reporting while avoiding the consequences for competition. This, nevertheless, falls well short of realizing the full potential usefulness of HIE, which makes comprehensive information accessible to all doctors caring for a particular patient.

Launching a RHIO has significant up-front expenditures as well since connecting non-interoperable systems requires a complicated technological infrastructure. New RHIO initiatives now have access to a sizeable grant budget. Such a strategy runs the danger of towns pursuing HIE because of grant cash availability rather than out of genuine commitment to HIE. Participants in this scenario must continue these efforts once grant funding dwindles. For instance, a well-known RHIO project in Santa Barbara, USA, that had been awarded an amount equal to a ten million grant, eventually came to an end when stakeholders ceased to support it once the grant money ran out (Miller, 2007).

HIE initiatives must also deal with the complex problem of technological standards. Without such standards, each system sending and receiving data requires a different interface. This may be quite expensive; according to Walker et al. (2005), the savings from standardized HIE over irregular HIE were in the billions. At the federal level, efforts were made to advance toward a set of standards that had been agreed upon for various forms of data. Although most of the important data types now have standards, several are still not often utilized in vendor implementations. The implementation of even reasonably mature standards may be unexpectedly difficult because this is a political process (Diamond & Shirky, 2008; Hammond, 2005).

Concerned parties mention their unease with concerns pertaining to privacy, security, information management, and responsibility in addition to the economic and technology related obstacles (Grossman et al., 2008; Miller & Miller, 2007). It becomes unclear who controls the information and who specifically is responsible for a breach when medical data is shared. Furthermore, there is no established legal precedence to establish whether doctors may be held accountable for information

obtained from a RHIO or whether failing to pay attention to it might be considered malpractice.

Conclusion

The American Recovery and Reinvestment Act of 2009's HITECH provision's passage was anticipated to bring in a new stage of HIT adoption. If this happened, the U.S. would climb the adoption curve quickly and be in a position to make significant financial rewards from the investment. However, installing computers in clinics and hospitals alone would not result in these improvements, and neither will using these systems on a regular basis. Many clinics and hospitals on their own are likely to become limited to minimum levels of utilization. To overcome the issues stated earlier, complementary adjustments in the structure of organizations and state/federal laws must be put into place in order to attain more advanced levels. The possibility that the investment in HIT reaches, if not surpasses, the multi-billion dollar reductions predictions and significantly enhances the quality of treatment, in our opinion, would be greatly increased by the seven suggestions below. Next, we look at subsections 1 through 4's suggestions for both inpatient and outpatient settings as well as subsections 5 through 7's suggestions for health information sharing.

Support for technical adoption

Health information systems experts will be needed to provide technical assistance for hospitals and clinics using HIT. They must be capable of bridging the gap between technological and medical setting. In 2010, there were just a few courses of study in the United States, but according to projections, demand for these professionals will significantly surpass supply (Hersh, 2006). Organizations will require people to assist them in implementing HIT, but they will also require people to teach their own employees (Safran & Detmer, 2005). Although the HITECH provision provides some financing for worker training to aid in the deployment of HIT, it is not clear if this will be enough (Blumenthal, 2009). Along with technical assistance, effective implementation will include helping providers choose systems, negotiating contracts, and implementing corresponding restructuring in work process as well as work habits. This is especially true for small practices. In Massachusetts and New York City, a potential approach has just come to light (Mostashari, Tripathi, & Kendall, 2009). In these experiments, a body was created to offer central project management, practice counseling, and financial support for EHR adoption expenses. These initiatives quickly led to the broad deployment of EHRs in a range of situations. Replicating such models, in our opinion, is preferable to just handing providers cash and then anticipating them to deploy EHRs on themselves.

System certification

The standard has been set low by the existing method of HIT system certification by CCHIT. The strategy has thus far failed to significantly reduce the amount of available options, particularly in the outpatient context. Additionally, since actual implementations are not included, system certification may not accurately reflect how well systems function in actual use. Policies that restrict the number of suppliers in a certain area and align vendor incentives to ensure functional interoperability have to be taken into consideration. To guarantee that certified systems regularly deliver on expectations, we advise raising certification standards and incorporating genuine implementations into the certification process.

Decision support

HIT will need to be used in a more comprehensive way than simply switching from a paper-based to a digital network. The potential quality advantages of HIT will be greatly realized by the broad deployment of decision support features that locate possibilities for better treatment and offer supportive advice to clinicians. According to the research and data collected, the government's definition of "meaningful use" should center on this. By combining efforts to provide the recommendations that power decision support systems, a minimum for the basic elements part of decision assistance, economies of scale can be gained. A unified archive would make it possible for institutions and businesses to benefit from the extensive effort that comes into developing recommendations. When there is a lack of sufficient evidence to back up a clinical recommendation, leveraging EHR data to undertake observational studies presents an opportunity to expedite the process.

Empirical investigations on the complements of organization.

Health IT is a part of a larger system of work that may be seen and analyzed as a whole. However, little of the research addressed here adopts this viewpoint, and as a result, we still know very little about the structural changes that must follow the adoption of HIT. This is particularly troubling in light of three significant results from studies investigating the connection between technology and efficiency in other sectors: (1) there is substantial variation throughout companies in the impact of IT on efficiency; (2) companies that understand improved efficiency from IT must undergo severe reorganizing in order to take benefit of the novel abilities provided by IT; and (3) companies that fail to implement such modifications are disadvantaged than had they avoided investing in IT. Instead of pushing the construction of IT systems around present work habits and workflow, we advise sponsoring study centered on these complementing reforms. This is probably going to reinforce poor habits and limit the true potential of HIT.

Research findings on the usefulness of HIE

There isn't any solid research-based proof of the worth that HIE creates or who advantages from it. Many parties involved, especially providers and companies who stand to gain from decreased repetitive use, are reticent to become engaged and promote RHIOs in the absence of compelling data. The model-based forecasts of value would be complemented by funding a comprehensive assessment of several RHIOs. All RHIOs receiving HITECH money must be compelled to take part in assessments, and funding ought to be made available so that scientists may carry out these evaluations.

REFERENCES

- Adler-Milstein, J., Bates, D.W. and Jha, A.K. (2009) 'U.S. Regional Health Information Organizations: Progress and Challenges', *Health Affairs*, 28(2), pp. 483–492. doi:10.1377/hlthaff.28.2.483.
- Adler-Milstein, J. and Bates, D.W. (2010) 'Paperless Healthcare: Progress and challenges of an IT-enabled healthcare system', *Business Horizons*, 53(2), pp. 119–130. doi:10.1016/j.bushor.2009.10.004.
- Amarasingham, R. et al. (2009) 'Clinical Information Technologies and inpatient outcomes', *Archives of Internal Medicine*, 169(2), p. 108. doi:10.1001/archinternmed.2008.520.
- 'Regional Health Information Organizations' (2008) *Optometry - Journal of the American Optometric Association*, 79(12), pp. 746–754. doi:10.1016/j.optm.2008.09.012.
- 'Regional Health Information Organizations' (2008) *Optometry - Journal of the American Optometric Association*, 79(12), pp. 746–754. doi:10.1016/j.optm.2008.09.012.
- Bates, D.W. (2005) 'Physicians and Ambulatory Electronic Health Records', *Health Affairs*, 24(5), pp. 1180–1189. doi:10.1377/hlthaff.24.5.1180.
- Bates, D.W. (2009) 'The effects of Health Information Technology on Inpatient Care', *Archives of Internal Medicine*, 169(2), p. 105. doi:10.1001/archinternmed.2008.542.
- Bates, D.W. et al. (2003) 'A proposal for electronic medical records in U.S. primary care', *Journal of the American Medical Informatics Association*, 10(1), pp. 1–10. doi:10.1197/jamia.m1097.
- Bates, D.W. et al. (2003) 'Ten commandments for effective clinical decision support: Making the practice of evidence-based medicine a reality', *Journal of the American Medical Informatics Association*, 10(6), pp. 523–530. doi:10.1197/jamia.m1370.
- Bates, D.W. (1998) 'Effect of computerized physician order entry and a team intervention on prevention of serious medication errors', *JAMA*, 280(15), p. 1311. doi:10.1001/jama.280.15.1311.

- Bates, D.W. (1997) 'The costs of adverse drug events in hospitalized patients. Adverse Drug Events Prevention Study Group', *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 277(4), pp. 307–311. doi:10.1001/jama.277.4.307.
- Blumenthal, D. (2009) 'Stimulating the adoption of Health Information Technology', *New England Journal of Medicine*, 360(15), pp. 1477–1479. doi:10.1056/nejmp0901592.
- Brynjolfsson, E. and Hitt, L.M. (1998) 'Beyond the productivity paradox', *Communications of the ACM*, 41(8), pp. 49–55. doi:10.1145/280324.280332.
- 'The Information Technology–Organizational Design Relationship Information Technology and new organizational forms' (2013) *Strategic Information Management*, pp. 441–473. doi:10.4324/9780080481135-25.
- Chaudhry, B. et al. (2006) 'Systematic review: Impact of health information technology on quality, efficiency, and costs of medical care', *Annals of Internal Medicine*, 144(10), p. 742. doi:10.7326/0003-4819-144-10-200605160-00125.
- 'Computerized physician order entry: Accomplishments and remaining challenges' (2010) *Forefront Group [Preprint]*. doi:10.1377/forefront.20100406.004611.
- 'Federal Government's Environmental Health Structure' (2006) *Environmental Policy and Public Health*, pp. 109–170. doi:10.1201/9780849384370-8.
- 'Framework for a high performance health system for the United States' (2006) *Commonwealth Fund Fund Reports [Preprint]*. doi:10.2510/387153.
- Evidence on the costs and benefits of Health Information Technology (2008) *Congressional Budget Office*. Available at: <https://www.cbo.gov/publication/41690> (Accessed: 03 August 2023).
- DesRoches, C.M. et al. (2008) 'Electronic Health Records in Ambulatory Care — a national survey of physicians', *New England Journal of Medicine*, 359(1), pp. 50–60. doi:10.1056/nejmsa0802005.
- Dexter, P.R. et al. (2001) 'A computerized reminder system to increase the use of preventive care for hospitalized patients', *New England Journal of Medicine*, 345(13), pp. 965–970. doi:10.1056/nejmsa010181.
- Diamond, C.C. and Shirky, C. (2008) 'Health Information Technology: A few years of magical thinking?', *Health Affairs*, 27(Suppl1). doi:10.1377/hlthaff.27.5.w383.
- Frisse, M.E. (2005) 'State and community-based efforts to foster interoperability', *Health Affairs*, 24(5), pp. 1190–1196. doi:10.1377/hlthaff.24.5.1190.
- Galvin, R.S. et al. (2005) 'Has the Leapfrog Group had an impact on the health care market?', *Health Affairs*, 24(1), pp. 228–233. doi:10.1377/hlthaff.24.1.228.
- Garg, A.X. et al. (2005) 'Effects of computerized clinical decision support systems on practitioner performance and patient outcomes', *JAMA*, 293(10), p. 1223. doi:10.1001/jama.293.10.1223.
- Center for studying Health System Change (no date) *HSC Research Brief No. 2*. Available at: <http://www.hschange.org/CONTENT/970/> (Accessed: 03 August 2023).
- Garrido, T. et al. (2005) 'Effect of electronic health records in ambulatory care: Retrospective, Serial, Cross Sectional Study', *BMJ*, 330(7491), p. 581. doi:10.1136/bmj.330.7491.581.

- Gracia, D. (2013) 'Institute of Medicine (IOM). The Learning Healthcare System: Workshop Summary. Washington, DC: The National Academies Press, 2007.', EIDON no 39 [Preprint]. doi:10.13184/eidon.39.2013.89-91.
- Hammond, W.E. (2005) 'The making and adoption of Health Data Standards', Health Affairs, 24(5), pp. 1205–1213. doi:10.1377/hlthaff.24.5.1205.
- Hersh, W. (2006) 'Who are the informaticians? what we know and should know', Journal of the American Medical Informatics Association, 13(2), pp. 166–170. doi:10.1197/jamia.m1912.
- Hillestad, R. et al. (2005) 'Can Electronic Medical Record Systems Transform Health Care? potential health benefits, savings, and costs', Health Affairs, 24(5), pp. 1103–1117. doi:10.1377/hlthaff.24.5.1103.
- Himmelstein, D.U. and Woolhandler, S. (2005) 'Hope and hype: Predicting the impact of Electronic Medical Records', Health Affairs, 24(5), pp. 1121–1123. doi:10.1377/hlthaff.24.5.1121.
- Kaushal, R. et al. (2005) 'The costs of a National Health Information Network', Annals of Internal Medicine, 143(3), p. 165. doi:10.7326/0003-4819-143-3-200508020-00002.
- Kaushal, R. et al. (2006) 'Return on investment for a computerized physician order entry system', Journal of the American Medical Informatics Association, 13(3), pp. 261–266. doi:10.1197/jamia.m1984.
- Kaushal, R., Shojania, K.G. and Bates, D.W. (2003) 'Effects of computerized physician Order Entry and clinical decision support systems on Medication Safety', Archives of Internal Medicine, 163(12), p. 1409. doi:10.1001/archinte.163.12.1409.
- Linder, J.A. et al. (2007) 'Electronic health record use and the quality of ambulatory care in the United States', Archives of Internal Medicine, 167(13), p. 1400. doi:10.1001/archinte.167.13.1400.
- 'Electronic Health Records in hospitals' (2009) New England Journal of Medicine, 361(4), pp. 421–422. doi:10.1056/nejmc091044.
- McDonald, C.J. et al. (2005) 'The Indiana Network for Patient Care: A Working Local Health Information Infrastructure', Health Affairs, 24(5), pp. 1214–1220. doi:10.1377/hlthaff.24.5.1214.
- Miller, R.H. and Miller, B.S. (2007) 'The Santa Barbara County Care Data Exchange: What happened?', Health Affairs, 26(Suppl2). doi:10.1377/hlthaff.26.5.w568.
- Miller, R.H. and Sim, I. (2004) 'Physicians' use of electronic medical records: Barriers and solutions', Health Affairs, 23(2), pp. 116–126. doi:10.1377/hlthaff.23.2.116.
- Miller, R.H. et al. (2005) 'The value of electronic health records in solo or small group practices', Health Affairs, 24(5), pp. 1127–1137. doi:10.1377/hlthaff.24.5.1127.
- Mostashari, F., Tripathi, M. and Kendall, M. (2009) 'A tale of two large community electronic health record extension projects', Health Affairs, 28(2), pp. 345–356. doi:10.1377/hlthaff.28.2.345.
- Overhage, J.M. et al. (2001) 'Controlled trial of direct physician order entry: Effects on physicians' time utilization in ambulatory primary care internal medicine practices',

Journal of the American Medical Informatics Association, 8(4), pp. 361–371. doi:10.1136/jamia.2001.0080361.

Pizziferri, L. et al. (2005) 'Primary care physician time utilization before and after implementation of an electronic health record: A Time-Motion Study', Journal of Biomedical Informatics, 38(3), pp. 176–188. doi:10.1016/j.jbi.2004.11.009.

Poon, E.G. et al. (2006) 'Assessing the level of healthcare information technology adoption in the United States: A Snapshot', BMC Medical Informatics and Decision Making, 6(1). doi:10.1186/1472-6947-6-1.

'Computerized physician order entry systems and medication errors' (2005) JAMA, 294(2), p. 178. doi:10.1001/jama.294.2.179-c.

'Quality of health care delivered to adults in the United States' (2003) New England Journal of Medicine, 349(19), pp. 1866–1868. doi:10.1056/nejm200311063491916.

Shekelle, P.G., Morton, S.C. and Keeler, E.B. (2006) Costs and benefits of Health Information Technology [Preprint]. doi:10.23970/ahrqepcerta132.

Shiffman, R.N. et al. (1999) 'Computer-based Guideline Implementation Systems: A systematic review of functionality and effectiveness', Journal of the American Medical Informatics Association, 6(2), pp. 104–114. doi:10.1136/jamia.1999.0060104.

Sidorov, J. (2006) 'It ain't necessarily so: The electronic health record and the unlikely prospect of reducing health care costs', Health Affairs, 25(4), pp. 1079–1085. doi:10.1377/hlthaff.25.4.1079.

Simon, S.R. et al. (2007) 'Correlates of electronic health record adoption in office practices: A statewide survey', Journal of the American Medical Informatics Association, 14(1), pp. 110–117. doi:10.1197/jamia.m2187.

Sisko, A. et al. (2009) 'Health spending projections through 2018: Recession effects add uncertainty to the outlook', Health Affairs, 28(Supplement 1). doi:10.1377/hlthaff.28.2.w346.

Teich, J.M. et al. (2000) 'Effects of computerized physician order entry on prescribing practices', Archives of Internal Medicine, 160(18), p. 2741. doi:10.1001/archinte.160.18.2741.

Tierney, W.M., Miller, M.E. and McDonald, C.J. (1990) 'The effect on test ordering of informing physicians of the charges for outpatient diagnostic tests', New England Journal of Medicine, 322(21), pp. 1499–1504. doi:10.1056/nejm199005243222105.

Walker, J. et al. (2005) 'The value of Health Care Information Exchange and interoperability', Health Affairs, 24(Suppl1). doi:10.1377/hlthaff.w5.10.

Welch, W.P. et al. (2007) 'Electronic health records in four community physician practices: Impact on quality and cost of care', Journal of the American Medical Informatics Association, 14(3), pp. 320–328. doi:10.1197/jamia.m2125.

EXPLAINABLE AI IN RECOMMENDATIONS: ANALYZING THE NEED FOR TRANSPARENT RECOMMENDATION SYSTEMS

Alpamis Kutlimuratov

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

kutlimuratov.alpamis@gmail.com

Baxritdinov Farrux Zafar o'g'li

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

m2200010@kiut.uz

ABSTRACT

In an age where artificial intelligence (AI) drives many aspects of our digital experiences, the call for transparency in AI models, particularly in recommendation systems, has become louder. This paper dives deep into the burgeoning field of Explainable AI (XAI) in the context of recommendation systems, emphasizing its importance and potential implementations.

Keywords: Recommendation system, Explainable AI, Black box, Bias, Model interpretability.

INTRODUCTION

The digital age has ushered in an era where algorithms, particularly those driven by artificial intelligence, underpin a vast majority of online interactions. From the movies we watch on streaming platforms to the products we purchase on e-commerce sites, and even to the friends and news we encounter on social media — recommendation systems play an instrumental role in curating our digital experiences [1-3].

While AI-driven recommendation systems have demonstrated unprecedented success in personalizing user experiences, their inherent complexity often renders them opaque. Such systems, colloquially referred to as "black boxes," provide little to no insight into how they derive specific recommendations. This opacity presents multifaceted challenges. On the one hand, users are increasingly wary of technologies they don't understand, leading to trust issues. On the other hand, developers, despite creating these systems, can sometimes struggle to decode the exact rationale behind specific recommendations, complicating troubleshooting and refinement processes.

The pressing need for transparency, coupled with ethical concerns surrounding unchecked AI, has given birth to the domain of XAI. XAI endeavors to bridge the gap between complex AI decision-making and human interpretability, aiming to make machine intelligence more accessible and trustworthy. Within the context of recommendation systems, XAI emerges as a critical component, not just as an added feature but as a necessity. Through this paper, we embark on a journey to explore the nuances of Explainable AI, its importance in recommendation systems, and the broader implications for the digital world's stakeholders.

MAIN PART

The Black Box Dilemma in AI Recommendations

The contemporary technological landscape has experienced a profound shift, with AI and machine learning algorithms dominating many facets of our daily interactions. At the forefront of this revolution lie recommendation systems, which have evolved from rudimentary rule-based engines to sophisticated models, primarily driven by deep learning. As they have grown in complexity, so has the enigma surrounding their operational mechanisms, leading to what is now widely recognized as the 'black box' dilemma.

Lack of Trust in the System

The absence of transparency and interpretability in AI-driven recommendation systems can severely undermine user trust. Imagine receiving a recommendation to watch a particular movie or buy a specific product, and not knowing the reason behind such a suggestion [4-7]. In scenarios where these systems are employed in critical applications, such as healthcare or finance, trust becomes even more paramount. If users cannot understand how a system derives its recommendations, they might become skeptical, apprehensive, or even resistant to adopting AI-driven solutions.

Potential Propagation of Biases

The data used to train recommendation algorithms is often a reflection of historical behaviors and societal norms. Without a transparent view of how these models operate, there's a risk of inadvertently perpetuating or amplifying existing biases. For instance, if a recommendation system was trained predominantly on data from a particular demographic, its suggestions might unintentionally favor that group. Such biases can result in unfair or discriminatory outcomes, further estranging marginalized or underrepresented communities. Transparency is crucial to detect, understand, and rectify these biases, ensuring that recommendation systems are equitable and just.

Difficulty in Refining and Improving the System

For developers and data scientists, the opacity of deep learning-based recommendation systems can be a significant hurdle. When unexpected recommendations or errors arise, diagnosing the root cause can be challenging without a clear understanding of the model's internal workings. This lack of insight can lead to prolonged troubleshooting cycles and a slower pace of innovation. Moreover, without the ability to pinpoint areas of improvement, developers might miss opportunities to optimize the system, potentially compromising its effectiveness or efficiency. The black box nature of modern recommendation systems, while showcasing the marvels of AI, simultaneously poses challenges that cannot be ignored. It underscores the importance of balancing sophistication with transparency, ensuring that as we advance into the future of AI, we do so responsibly and ethically.

Understanding Explainable AI (XAI)

Explainable AI has rapidly emerged as a significant subfield within artificial intelligence, addressing concerns about the opacity of traditional AI models. At the intersection of technology, ethics, and human-centric design, XAI is an endeavor to bridge the gap between advanced algorithms and their human users. It endeavors not only to unravel the intricacies of complex models but to present these insights in a way that resonates with and is accessible to a broad audience. Let's delve deeper into its main components:

Model Interpretability

- **Inherently Interpretable Models:** Some algorithms are naturally more interpretable than others. For instance, linear regression or decision trees offer more straightforward insight into their decision-making processes compared to complex deep neural networks. By opting for these transparent models, developers can ensure that every step or decision taken by the algorithm can be traced and justified.
- **Simplifying Complex Models:** In scenarios where advanced models are necessary for performance, techniques like model distillation can be employed. This involves training a simpler, more interpretable model to emulate the behavior of a complex one, making it easier to understand while retaining much of its predictive power.

Post-hoc Explanations

- **Saliency Maps:** These are visual representations that highlight which parts of an input (like an image) were most influential in arriving at a particular prediction. By illuminating the areas of focus, they offer a glimpse into what the model "sees" or "considers" significant.

- **Decision Trees and Rules:** By converting the decisions of a complex model into a tree or set of rules, developers can provide a step-by-step breakdown of how a specific prediction was made. These visual aids are intuitive and easily digested, even by those unfamiliar with AI.

User-centric Explanations

- **Personalized Insights:** Not all users have the same level of familiarity or comfort with AI. By assessing the knowledge level and requirements of the end-user, XAI systems can tailor their explanations, providing either a high-level overview or a detailed breakdown as needed.
- **Interactive Platforms:** Tools that allow users to interact with the model, input different data, and see real-time results can be invaluable. These platforms can empower users to "query" the AI, getting a clearer sense of its operations and boundaries.

In essence, Explainable AI is a reflection of the AI community's commitment to responsibility and transparency. As we move towards a future where AI permeates every aspect of our lives, the principles of XAI will ensure that we can trust, understand, and effectively collaborate with these intelligent systems.

Importance of XAI in Recommendation Systems

Recommendation systems are integral to many digital platforms, guiding users to content, products, or services that might be of interest to them. As these systems have grown more complex, often leveraging deep learning and other advanced techniques, their inner workings have become less accessible. XAI has emerged as a key solution to this problem, and its importance in the realm of recommendation systems cannot be overstated for the following reasons:

Building User Trust

- **Personalized User Experience:** By providing transparent recommendations, users can better appreciate how a system curates content specifically for them. When users understand the logic behind suggestions, they are more likely to perceive the platform as a valuable personal assistant rather than a mysterious or potentially intrusive entity.
- **Handling Disagreements:** Users won't always agree with every recommendation. If they can understand why a particular suggestion was made, even when it misses the mark, they may be more forgiving and continue to engage with the system.

Ethical Responsibility

- **Transparency in Decision Making:** A recommendation system that can explain its choices can also be audited for fairness and bias. This is essential in ensuring that the technology doesn't perpetuate harmful stereotypes or inadvertently prioritize one group over another.
- **Accountability:** If issues do arise, being able to dissect and understand the recommendation rationale is crucial in holding platforms accountable and driving necessary changes.

Improved Model Refinement:

- **Pinpointing Issues:** When the logic behind recommendations is clear, developers can more easily identify where their models might be going astray, whether it's overvaluing certain features or misunderstanding user intent.
- **User Feedback Loop:** When users understand why certain recommendations are made, they can offer more precise feedback. This direct insight from end-users can be invaluable in training more accurate and user-aligned models.

Regulatory Compliance

- **Meeting Legal Standards:** As governments and regulatory bodies around the world grapple with the challenges of AI, requirements for transparency and explainability are becoming more prevalent. Platforms with explainable recommendation systems will be better positioned to comply with these emerging regulations.
- **Preemptive Action:** Rather than waiting for regulations to mandate changes, platforms that prioritize explainability can set industry standards, showcasing their commitment to ethical AI deployment.

As recommendation systems increasingly shape our online experiences, the transparency and clarity brought about by XAI are not just desirable but essential. It's about building trustworthy systems, upholding ethical standards, and ensuring that as AI continues to evolve, it remains comprehensible and accountable to its human users.

Implementing XAI in Recommendation Systems

As recommendation systems become more complex, the quest to make them transparent and understandable is more crucial than ever. XAI offers a myriad of methods to inject transparency into these systems. Here's a detailed look into some of these methodologies:

Feature Visualization

- **Importance Weighting:** By visualizing the weights associated with each feature, users can understand which aspects of their profile or behavior have the most significant influence on the recommendations they receive. For instance, in a

movie recommendation system, a feature visualization might indicate that a user's recent viewing of sci-fi movies heavily influenced a new movie recommendation.

- **Interactive Dashboards:** Implementing interactive tools allows users to explore how different features interact and influence recommendations. Such tools can offer insights into the multi-dimensional nature of recommendation algorithms.

Model Simplification

- **Interpretable Models:** Instead of complex models, using linear regressions, decision trees, or rule-based models can make the decision-making process more transparent. While they might sacrifice some accuracy, their decisions are more readily understandable.
- **Hybrid Models:** Combine the strengths of both simple and complex models. A deep learning model can be used to derive features or representations, which are then fed into a simpler, interpretable model for the actual recommendation.

Counterfactual Explanations:

- **Scenario Analysis:** These explanations provide insights into alternative outcomes. For example, a user might be told, "If you had watched more romance movies, you would have been recommended this romantic comedy."
- **Interactive Queries:** Allow users to tweak certain parameters or features and see how these changes might affect recommendations. This hands-on approach can be especially enlightening.

Natural Language Explanations

- **Descriptive Summaries:** After making a recommendation, the system could offer a brief narrative, such as "Because you've shown interest in historical documentaries and have frequently watched content related to World War II, we recommend this new documentary on the same topic."
- **User Queries:** Implementing chatbot-like functionalities can let users ask questions about specific recommendations and get explanations in return, fostering a two-way communication channel between the system and the end-user.

Integrating XAI into recommendation systems is about bridging the gap between machine operations and human understanding. By employing one or a combination of the above strategies, platforms can offer clearer, more insightful recommendations, leading to improved user trust, satisfaction, and engagement.

Conclusion

The path to making AI universally accepted and trusted lies in demystifying its operations. In the realm of recommendation systems, this translates to adopting Explainable AI methodologies. As technology continues to evolve and intertwine deeper with human lives, ensuring that AI systems are transparent, ethical, and understandable becomes not just a technical challenge but a societal responsibility.

REFERENCES

1. Ilyosov, A.; Kutlimuratov, A.; Whangbo, T.-K. Deep-Sequence-Aware Candidate Generation for e-Learning System. *Processes* 2021, 9, 1454. <https://doi.org/10.3390/pr9081454>.
2. Safarov F, Kutlimuratov A, Abdusalomov AB, Nasimov R, Cho Y-I. Deep Learning Recommendations of E-Education Based on Clustering and Sequence. *Electronics*. 2023; 12(4):809. <https://doi.org/10.3390/electronics12040809>
3. Kutlimuratov, A.; Abdusalomov, A.; Whangbo, T.K. Evolving Hierarchical and Tag Information via the Deeply Enhanced Weighted Non-Negative Matrix Factorization of Rating Predictions. *Symmetry* 2020, 12, 1930.
4. Kutlimuratov, A.; Abdusalomov, A.B.; Oteniyazov, R.; Mirzakhililov, S.; Whangbo, T.K. Modeling and Applying Implicit Dormant Features for Recommendation via Clustering and Deep Factorization. *Sensors* 2022, 22, 8224. <https://doi.org/10.3390/s22218224>.
5. Alpamis Kutlimuratov, Nozima Atadjanova. (2023). MOVIE RECOMMENDER SYSTEM USING CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORKS ALGORITHM. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7854603>
6. Alpamis Kutlimuratov, Makhliyo Turaeva. (2023). MUSIC RECOMMENDER SYSTEM. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7854462>
7. Alpamis Kutlimuratov, Jamshid Khamzaev, Dilnoza Gaybnazarova. (2023). THE PROCESS OF DEVELOPING PERSONALIZED TRAVEL RECOMMENDATIONS. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7858377>

THE EFFECTIVENESS OF CLOZE TESTS IN ASSESSING THE SPEAKING/WRITING SKILLS OF UNIVERSITY EFL LEARNERS

Safarova Mashhura Dilmurodovna

Teacher at Navoi State Pedagogical Institute

mashhura.dilmurodovna08@gmail.com

ANNOTATION

This article investigates the effectiveness of cloze tests as a tool for evaluating the speaking and writing skills of university English as a Foreign Language (EFL) learners. Cloze tests, traditionally associated with reading comprehension, have been adapted to assess a range of language skills. The study explores the adaptability of cloze tests in evaluating oral proficiency through strategically designed audio recordings and their application in assessing writing skills by highlighting the construction of coherent and grammatically correct sentences.

Key words: *cloze test, EFL, assess, speaking skill, writing skill.*

Since the early days of Uzbekistan's independence, care about the harmonic development of the younger generation, its physical moral and spiritual upbringing has become one of the most important priorities of state policy. Reforms in the systems of education in Uzbekistan and the large-scale programs which are aimed at the happy future of our children, are now rendering their true results. The President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev in his speech of June 15, 2018 in Tashkent conference that was dedicated to issues of ensuring social justice, preserving the true essence and significance of our sacred religion of Islam, drew special attention to issues of educating the younger generation.

As the head of our state noted, one of the most important issues always worrying us, concern the moral image of our youth, their worldview. Time is rapidly changing today. Who is most aware of these changes? Of course, the youth. Certainly, let the youth keep up with the times. However, at the same time, they should not lose their national identity. Let the idea, of who we are, the descendants of what great ancestors we are always echo in their hearts and call for being committed to national self-consciousness. How will we achieve this? Only through upbringing, upbringing and only upbringing.

In Uzbekistan, English has been applied for any levels. It has been applied from kindergarten up to college. It means that, English is not something new in our country. Many people use it to communicate each other in daily life.

It is known within institutions of higher education that English is taught as a separate subject matter in almost all university fields. Besides, teachers fulfilling this task design the content of language courses by themselves because administrative authorities do not provide them with syllabuses to guide them in what to teach and how. Assessing the skills of EFL/ESL learners has always been an important part of language teaching. In this work, we are going to study to find out whether (and how) cloze tests can contribute to the assessment of speaking and writing skills of students reliably and, most importantly, practically. Today, some institutions in Uzbekistan assess the language levels of students by only measuring their grammatical and vocabulary knowledge in addition to their reading and listening skills. Such institutions overlook measuring speaking and writing skills most of the time as they are very time consuming to test and score. Meanwhile, some of the bigger institutions (for example universities) try to assess the speaking and writing skills of their students with arduous and impractical methods which sometimes may be inadequate to fully test the speaking and writing potentials of their students. Such methods (for example, interviews, portfolios, or essay writing) require so much time and effort that reliable periodic testing of speaking and writing becomes virtually impossible for some institutions.

This article explores the effectiveness of cloze tests in assessing the speaking and writing skills of university English as a Foreign Language (EFL) learners.

Language assessment is a critical component of language learning and teaching, providing educators with valuable insights into students' proficiency levels. Among the various assessment methods, cloze tests have gained prominence as a tool for evaluating language skills. This article explores the effectiveness of cloze tests in assessing the speaking and writing skills of university English as a Foreign Language (EFL) learners

Understanding cloze tests:

A cloze test is a form of language assessment that involves removing certain words (usually every *n*th word) from a passage or text. The learners are then required to fill in the blanks with appropriate words, demonstrating their comprehension and ability to use language structures in context. Traditionally, cloze tests have been associated with assessing reading comprehension, but their adaptability makes them suitable for evaluating other language skills as well

Assessing speaking skills:

One might question how a test primarily designed for written language can effectively measure speaking skills. Cloze tests, when appropriately designed, can be adapted to evaluate oral proficiency. For instance, instead of written blanks, instructors can employ audio recordings with gaps for students to fill in, requiring them to comprehend spoken language and respond appropriately.

Assessing writing skills:

In the context of writing skills, cloze tests provide a unique perspective on a learner's ability to construct coherent and grammatically correct sentences. By strategically removing words, instructors can gauge a student's understanding of syntax, vocabulary, and overall writing proficiency. The ability to complete a cloze test successfully also reflects a student's grasp of context and their capacity to convey meaning through written expression

Advantages of cloze tests

1. **Adaptability:** Cloze tests can be easily adapted to assess various language skills, including listening, speaking, and writing.
2. **Quick Evaluation:** Cloze tests are efficient and can be quickly administered, making them suitable for assessing a large number of students in a short time.
3. **Diagnostic Tool:** The errors made by students in cloze tests provide valuable diagnostic information for instructors, highlighting specific areas of weakness that need further attention.
4. **Contextual Understanding:** Cloze tests assess not only the knowledge of isolated vocabulary but also the ability to understand and use language in context, mirroring real-life language usage

Challenges and Considerations:

While cloze tests offer several advantages, it is essential to acknowledge their limitations. The potential for guessing, limited creativity in responses, and the challenge of adapting them to assess higher-order thinking skills are aspects that instructors must consider when utilizing cloze tests in language assessment

Conclusion

In conclusion, cloze tests can be a valuable tool for assessing the speaking and writing skills of university EFL learners when appropriately designed and administered. Their adaptability and efficiency make them a practical choice for educators seeking to gain insights into various language competencies. However, it is crucial to recognize their limitations and use them in conjunction with other assessment methods for a comprehensive evaluation of language proficiency.

References:

1. Sh.M. Mirziyoyev. Youth education is one the most important issues. 16.06.2017
2. Best, J., & Kahn, J. (1998). *Research in education*. New York: Prentice Hall.-80p.
3. Breen, M., & Candlin, C. N. (1980). The essentials of a communicative curriculum in language teaching. *Applied Linguistics*, 1(2). Brown, H.D. (2001). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy*, 2nd White Plains, NY: Addison Wesley Longman.-49p.
4. Campbell, K., & ZHAO, Y. (1993). The dilemma of English language instruction in the people's republic of China. *TESOL Journal*, 2(4). Pp- 4-6.
5. Galloway, A. (1999). Communicative language teaching: An introduction and sample activities.-78p.
6. Good, C. V., & Scates, D. E. (1954). *Methods of research: Educational, psychological, sociological*. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc..-47p.
7. Lee, J. & Van Patten, B. (2003). *Making communicative language teaching happen*. New York: McGraw-Hill.-58p.
8. Li, D. (1998). It's always more difficult than you plan and imagine: Teachers' perceived difficulties in introducing the communicative approach in south Korea. *TESOL Quarterly* 32(4). Pp.- 677-703.
9. Bilki. (2011) The effectiveness of cloze tests in assessing the speaking. Bilkent University
10. <https://www.proquest.com/openview/e50cd5df1acb50e0a2ba22eee9c517c1/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y>

INGLIZ TILIDAGI EVFEMIZMLARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Rahmonova Gulhayo Xalilovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
gulhayorahmonova042@gmail.com

Annotation: *Currently, in a globalized society the need for word substitutions while speaking on sensitive topics has developed. Human beings search for milder alternatives to express their opinions whenever they feel their words might sound abrupt or offensive. The article illustrates these substitutions called euphemisms. At first sight one might suppose that these expressions are too ordinary, but in fact they possess a strong persuasive character. Thus, the subject of this article is to identify the main functions of euphemisms in modern society. The article also aims at determining which social and cognitive factors regulate our choice of these substitutions. In the article as data for analysis different euphemistic expressions have been studied. An overall study shows that in modern life honest debate has turned into a rare phenomenon. One of our assertions is that the use of euphemisms primarily presupposing good intentions so as not to hurt a listener's feelings, in modern life has acquired completely a different purpose. Today people use euphemisms to sound more persuasive instead of simply sounding polite. It should be noted that for a deeper understanding of the role of euphemisms they should be studied within a specific discourse.*

Key words: *euphemisms, social implications, cultural phenomenon, humour, newly-coined words, alleviative strategy.*

Evfemizm deb nomlanuvchi lingvistik va madaniy hodisa ko'plab ingliz tilida so'zlashuvchilarga tabu mavzuni ifodalashning xushmuomala yoki bilvosita usuli sifatida tanish. "Yaxshi gapirish" degan ma'noni anglatuvchi yunoncha *evfemizmos*dan kelib chiqqan holda, evfemizmlar butun dunyo bo'ylab kundalik ijtimoiy munosabatlarda uchraydigan lingvistik vositalar sanaladi. Ular asosan noxush iboralar va tushunchalarni yumshatish yoki zararsizlantirish, muloyim tarzda ifodalash va ma'ruzachi yoki tinglovchini xijolatdan qutqarish uchun ularni muqobil, neytralroq so'zlar yoki iboralar bilan almashtirish uchun yengillashtiruvchi strategiya sifatida ishlatiladi.

O'zining dahshatli va mashaqqatli tabiatini hisobga olgan holda, ingliz tilidagi *death* ya'ni o'lim evfemizmlarning umumiy nishonidir, chunki "*passing away*",

“*putting to sleep*”, and “*ethnic cleansing*” kabi iboralarning barchasi o‘lim bilan bog‘liq evfemizmlardir. Ingliz tilidagi evfemizmlarning boshqa keng tarqalgan o‘choqlari *vazn-weight*, *noironlik-disability* va tana funktsiyalari- *bodily functions* bilan bog‘liq mavzularni o‘z ichiga oladi. Intensivlik darajasini pasaytirish bilan bir qatorda (*kambag‘al a poor person* -*kambag‘alni "underprivileged-imtiyozli"* deb ta‘riflash yoki *Voldemortni " He who must not be named-ismini* aytmaslik kerak" deb ta‘riflash orqali) odamlar mavzuni bezash uchun evfemizmlardan ham foydalanadilar. Shuningdek jamiyatdagi tutgan o‘rnini ko‘rsatish maqsadida quyidagi iboralardan ham foydalanishadi: masalan, "*boutique*" yoki "*emporium*" kabi so‘zlardan foydalangan holda do‘konga mrojaat qilishadi . Allan va Burrige (1991) tadqiqotiga ko‘ra, evfemizmlarning barcha taniqli dunyo tillarida mavjudligi lingvistik universallikni tashkil qilishini ta‘kidlab o‘tadi. Bu barcha tillarda mavjudligini hisobga olgan holda, evfemizmlarning tillar orasida, xususan, ingliz tiliga nisbatan qanday farqlanishi haqida ko‘plab tadqiqotlar mavjud.

Barcha evfemizmlar bir qator prinsiplar asosida erkin tarzda boshqarilishi mumkin. Yangi shakllangan evfemizm uchta tamoyilga amal qilishi kerak. U o‘z ichiga olgan noxush mavzudan yetarlicha uzoqda bo‘lishi kerak, kontseptsiya bilan bog‘liq bo‘lishi uchun bilvosita bog‘lanish va yaxshi ma‘noni esga olib keladigan darajada yoqimli bo‘lishi kerak. Buni ko‘rsatish uchun "*adult entertainment*" atamasini pornografiya uchun evfemizm sifatida tan olingan.. Muayyan suhbatda hamma ushbu taqiqlangan mavzu bilan tanish deb faraz qilsak, “*adult entertainment*” evfemizmidan foydalanish suhbatda haddan tashqari bog‘lanmagan yoki o‘ta ahamiyatsiz bo‘lmagan holda, nomaqbul tushuncha bilan yetarlicha yumshoq bog‘lanishni yodga olib keladi, shu bilan birga, suhbat tufayli ko‘p noqulaylik tug‘dirmaydi. evfemizmning ma‘nosi unchalik yoqimsiz jaranglamaydi.

Ayrim evfemizmlarning qiziqarli mano‘viy bo‘yoq beruvchi vositalardan biri bu hazildir. "*Downton Abbey*" Britaniya teledramasining birinchi mavsumidagi dialog evfemizmlar va ulardan foydalanishni o‘rganish uchun ajoyib imkoniyatdir. Dastur kontekstida tadqiqot mualliflari evfemizmlardan jummalarni tomoshabinlar uchun yanada "*jonli va yoqimli*" qilish uchun ishlatilishi mumkinligini tushuntiradi va shu bilan hazil tuyg‘usini keltirib chiqarishi mumkin. Bunga misol qilib, xizmatchining xarakterini tasvirlash uchun "*not a lady’s manayol*" va "*a troubled soul*" iboralarni qo‘llashi, shuningdek, shifokor tomonidan homiladorlik holatini "*a surge of fertility*" deb atashi, mualliflarning fikriga ko‘ra, bu bilvosita va tajovuzkor emas, lekin hali ham qahramon nimani nazarda tutmoqchi ekanligini ifodalaydi. Ushbu dramaning yana bir qiziqarli jihati - bu odamning o‘z ijtimoiy sinfiga nisbatan evfemizmlardan foydalanishini aks ettirishidir. Ba‘zi madaniyatlarda bu evfemizmlar uchun qiziqarli

soha bo'lishi mumkin. Ingliz tilidagi evfemizmlarni o'rganish shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida so'zlashuvchilar sinf bo'linishiga nisbatan sezgirroq bo'lishadi: bu ko'rinib turibdiki, pastroq bo'lib ko'rinmaslik uchun "second class" o'rniga "economy class" evfemistik iboralardan foydalanish mumkin

Death ya'ni o'lim ko'plab madaniyatlar va tillarda ta'kidlangan doimiy tushunchadir. Biroq, madaniyatlar o'limni idrok etishda va uni muhokama qilishda foydalanadigan atamalarda farq qilishi ko'rsatilgan. Yaqinda o'tkazilgan yana bir tadqiqot ingliz qabristonlari va ispan tilidagi qabr toshlariga yozilgan evfemizmlarning qo'llanilishini taqqosladi va ikkala til ham o'limni madaniy jihatdan ketish sifatida qabul qilishini, ammo evfemizmlardan foydalanish orqali turli yo'llar bilan qabul qilishini aniqladi. Ispan epitafiyalari samoviy manzilni aniq ko'rsatib, o'limni sayohatning yakuniy qismini ta'kidlab, mukofot sifatida qabul qilgan, inglizlarning o'limni idrok etishi esa ko'proq hayotga o'xshab, uni yuksalish vositasi sifatida ta'kidlab, sayohatning boshlanish nuqtasiga qaratgan evfemizmlar bilan ifodalangan.

Yangi yaratilgan so'zlar yoki iboralar ko'pincha tillarda tabu sifatida qoralangan yoki ijtimoiy jihatdan gapirish qiyin bo'lgan oldindan mavjud atamalarni almashtirish uchun evfemizm sifatida keladi. Vaqt o'tishi bilan va tez-tez qo'llanilganda, o'ylab topilgan evfemizmning tanishligi so'zlovchi yoki tinglovchi uchun har qanday noqulaylikni yumshatishda uning samaradorligiga qarshi ishlashi mumkin va u qamrab olgan yoqimsiz tushunchaning salbiy mohiyatini o'zida mujassamlashtira boshlaydi. 1994 yilda Nyu-York Tayms gazetasida chop etilgan "The game of the name" nomli maqolasida Stiven Pinker "euphemism treadmill" tushunchasini kiritdi. Bu yozuvchining bilimiga lingvistik kontseptsiya uchun sport zaliga bog'liq yagona metafora, "Great Vowel Lifts" yoki "repositional stranding" misollarining yo'qligi hisobga olinsa, Pinker yangi, odobli so'zlar hissiy jihatdan ishora qilish uchun o'ylab topilganligini tushuntirdi. og'ir yoki yoqimsiz narsalar, masalan, etnik ozchiliklar yoki o'rganishda qiyinchiliklarga duchor bo'lgan odamlarni tavsiflovchi so'zlar yoki atamalar, ammo bu yangi so'zlar birlashma bilan bulg'anishi mumkin va topilishi kerak bo'lgan yangi so'zlar o'ziga xos salbiy ma'noga ega bo'ladi.

Ushbu kontseptsiyani tasvirlash uchun film qahramoni Forrest Gumpni eslang. Endi uni film bilan tanish bo'lmagan odamga tasvirlashni o'ylab ko'ring. Yaxshi yurak, rahm-shafqatli va ajoyib sportchi bo'lishdan tashqari, uning o'rtacha darajadan past aqlini tasvirlashda qiyinchilik paydo bo'lishi mumkin. Ehtiyotkor yoki dolzarb bo'lganlar "aqli zaif" ma'nosini ifodalashda "*slow-witted*" yoki "*below-average*" kabi atamalardan foydalanishlari mumkin, ammo "*mentally retarded*" kabi ibora nisbatan haqoratliroq va siyosiy jihatdan noto'g'ri deb qabul qilinadi. Film ancha oldin chiqqanini hisobga olsak, 1994 yilda The Guardian - siyosiy to'g'rilikni tan olishi bilan

mashhur bo'lgan Britaniyaning markaziy gazetasi, ehtimol, bugungi kunda ko'proq salbiy ma'noga ega bo'lgan so'zlar va aytilgan gazeta bugungi kunda nominal qiymatdan foydalanishda shubhasiz ancha ikkilanib turadi, bu esa o'tgan yillar ichida evfemizm 'treadmill-yugurish yo'lakchasi' haqiqatan ham to'liq quvvatda ekanligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tadqiqotlar va spekulativ takliflardan ishonch bilan xulosa qilish mumkinki, madaniy muhit evfemizmlarning tilda qanday namoyon bo'lishini shakllantirishda kuchli vositadir. Tilning har bir o'zgaruvchan elementi singari, evfemizm ham harakatdagi barcha tillarda hodisa sifatida saqlanib qoladi. Evfemizm yugurish yo'lakchasining o'ziga xos metaforasi - o'zi harakatni anglatuvchi - qiziqarli kichik hodisa bo'lib, evfemizm qanday maqsadda qo'llanilishidan qat'i nazar, o'ylab topilgan evfemizmning konnotatsiyalari har doim ham doimiy bo'lib qolmaydi. Maishiy lingvistik kontseptsiya uchun evfemizm va uning jamiyatdagi roli keyingi tadqiqot va tadqiqot uchun potentsial dolzarb mavzu bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Alkiere. S. (2002). Introduction Euphemisms to Language Learners. The Internet TESL Journal.
2. Allan. K. & Burridge. K. (1991). Euphemism and Dysphemism: language used as shield and weapon. Oxford. OUP.
3. Enright. D. (2004). In Other Words. London: Michael O'Mara Books Limited.
4. Galperin, I.R. (1977). English stylistics. M., Vishshayashkola.

АУДИТОРСКОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ И АУДИТОРСКИЙ ОТЧЕТ

Обламурадов Сардор, Талибова Рушана

Студенты 3-курса, Самаркандский институт экономики и сервиса
Факультет Банковско-Финансовых услуг
Узбекистан

Научный руководитель: **Мухаммедова Ситора Ильхомовна**

Аннотация:

Эта статья посвящена аудиторским заключениям и аудиторским счетам. Аудиторское заключение - это документ, предоставляемый аудитором или аудиторской фирмой и содержащий краткое мнение о достоверности финансовой отчетности компании и ее соответствии установленным стандартам бухгалтерского учета. Обобщенное аудиторское заключение, как правило, включает в себя краткое изложение результатов аудита и заключение об эффективности внутреннего контроля за финансовой отчетностью.

Ключевые слова: аудиторское заключение, аудиторский отчет, документация, оценка, финансовый, бизнес, норма, элементы.

Аудиторское заключение:

Аудиторское заключение - это окончательное мнение, выраженное аудитором или аудиторской фирмой о честности и точности финансовой отчетности организации после проведения аудита. Заключение обычно включает в себя заявление о том, отражает ли финансовая отчетность организации ее финансовое положение, результаты операций и движение денежных средств в соответствии с применимыми стандартами бухгалтерского учета

- Заявление об оценке достоверности финансовой отчетности.
- Указание на то, что финансовая отчетность соответствует применимым стандартам бухгалтерского учета.
- Выделение существенных вопросов, которые могут повлиять на интерпретацию финансовой информации.

Аудиторский отчет:

Аудиторский отчет - это документ, предоставляемый аудитором или аудиторской фирмой, в котором подробно описывается проделанная работа, сделанные оценки и выводы, сделанные в ходе аудита. Отчет предназначен для

организации, заказавшей аудит, и для третьих лиц, которые могут полагаться на информацию о финансовом состоянии компании.

Ключевые элементы аудиторского отчета:

- Обзор примененных аудиторских процедур и методов.
- Указание на то, соответствует ли финансовая отчетность принятым стандартам аудита.
- Анализ ошибок, несоответствий и нерешенных вопросов, выявленных в ходе аудита.
- Рекомендации по улучшению внутренних процессов и контроля.

Показатели в аудиторском отчете:

Показатели в аудиторском отчете зависят от характера компании и проведенных аудиторских процедур. Некоторые из возможных показателей могут включать:

- Коэффициенты финансовой устойчивости (например, капитализация, ликвидность, платежеспособность).
- Результаты анализа качества управления рисками.
- Соответствие финансовых отчетов между различными периодами.
- Оценка эффективности использования ресурсов.

Аудиторское заключение и аудиторский отчет являются важными документами, которые помогают заинтересованным сторонам понять финансовое положение компании и степень соблюдения стандартов бухгалтерского учета. Основные принципы включают следующее:

Независимость и объективность: аудитор должен быть независим от клиента и оценивать финансовую отчетность объективно, без предвзятости или конфликта интересов.

Надежность и точность: аудиторы должны проверять и убеждаться в надежности информации, содержащейся в финансовой отчетности, и поддерживать высокую степень точности при оценке финансовой отчетности.

Соблюдение стандартов аудита: аудиторы должны соблюдать установленные профессиональные стандарты аудита, включая международные стандарты аудита (ISA) и национальные нормативные акты.

Этика: аудиторы должны действовать в соответствии с профессиональными этическими стандартами, включая конфиденциальность информации, честность и избежание конфликта интересов.

Профессиональная компетентность: аудитор должен обладать соответствующей квалификацией, опытом и компетенцией для проведения аудита и оценки финансовой отчетности.

Документация: все этапы аудиторской работы должны быть надлежащим образом задокументированы, чтобы обеспечить прозрачность, ясность и доказательность выполненной работы.

Соответствие законам и нормативным актам: аудитор должен убедиться, что финансовая отчетность соответствует соответствующим законам и нормативным актам.

Эти принципы лежат в основе эффективного и справедливого аудита и обеспечивают надежность и точность финансовой отчетности предприятия или организации.

АУДИТОРСКОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ ПО ФИНАНСОВОЙ (БУХГАЛТЕРСКОЙ) ОТЧЕТНОСТИ

Адресат

Аудитор

Наименование: ООО "АУДИТ".

Место нахождения: _____.

Государственная регистрация: номер и дата регистрационного свидетельства.

Лицензия: номер, дата, наименование органа, предоставившего аудиторской организации лицензию на осуществление аудиторской деятельности.

Является членом Палаты аудиторов Узбекистана.

Аудируемое лицо

Наименование: акционерное общество "УУУ".

Место нахождения: индекс, город, улица, номер дома и др.

Государственная регистрация: номер и дата регистрационного свидетельства.

Мы провели аудит прилагаемой финансовой (бухгалтерской) отчетности организации "УУУ" за период с 1 января по 31 декабря 20(XX) г. включительно. Финансовая (бухгалтерская) отчетность организации "УУУ" состоит из:

- бухгалтерского баланса;
- отчета о прибылях и убытках;

- отчет об изменениях в собственном капитале;
- отчет о движении денежных потоков;
- пояснительной записки.

Ответственность за составление и представление этой финансовой (бухгалтерской) отчетности несет исполнительный орган организации "YYY". Наша обязанность заключается в том, чтобы выразить мнение о достоверности во всех существенных отношениях данной отчетности и соответствии порядка ведения бухгалтерского учета законодательству Республики Узбекистан на основе проведенного аудита.

Мы провели аудит в соответствии с:

- Законом Республики Узбекистан "Об аудиторской деятельности";
- Национальными стандартами аудиторской деятельности;
- внутрифирменными стандартами аудиторской деятельности ООО "АУДИТ";
- нормативными актами органа, осуществляющего регулирование деятельности аудируемого лица.

Аудит планировался и проводился таким образом, чтобы получить разумную уверенность в том, что финансовая (бухгалтерская) отчетность не содержит существенных искажений. Аудит проводился на выборочной основе и включал в себя изучение на основе тестирования доказательств, подтверждающих числовые показатели в финансовой (бухгалтерской) отчетности и раскрытие в ней информации о финансово-хозяйственной деятельности, оценку соблюдения принципов и правил бухгалтерского учета, применяемых при составлении финансовой (бухгалтерской) отчетности, рассмотрение основных оценочных показателей, полученных руководством аудируемого лица, а также оценку представления финансовой (бухгалтерской) отчетности. Мы полагаем, что проведенный аудит представляет достаточные основания для выражения нашего мнения о достоверности финансовой (бухгалтерской) отчетности и соответствии порядка ведения бухгалтерского учета законодательству Республики Узбекистан.

Так как мы были привлечены в качестве аудиторов организации "YYY" в 20(XX) году, мы не могли наблюдать за проведением инвентаризации товарно-материальных запасов по состоянию на начало отчетного периода за 20(XX) год или проверить их количество с помощью альтернативных процедур. Как следствие, мы не смогли определить, необходимо ли вносить корректировки в показатели финансовых результатов и нераспределенной прибыли за 20(XX) год. Наше аудиторское заключение по финансовой (бухгалтерской) отчетности за

период с 1 января по 31 декабря 20(XX) г. включительно было модифицировано соответствующим образом.

По нашему мнению, за исключением влияния на соответствующие показатели за 20(XX) год корректировок (при наличии таковых), которые могли бы оказаться необходимыми, если бы мы смогли проверить количество товарно-материальных запасов по состоянию на начало этого периода, финансовая (бухгалтерская) отчетность организации "YYY" отражает достоверно во всех существенных отношениях финансовое положение на 31 декабря 20(XX) г. и результаты ее финансово-хозяйственной деятельности за период с 1 января по 31 декабря 20(XX) г. включительно в соответствии с требованиями законодательства Республики Узбекистан в части составления финансовой (бухгалтерской) отчетности (и (или) указать документы, определяющие требования, предъявляемые к порядку составления финансовой (бухгалтерской) отчетности).

"XX" месяц 20(XX) г.

Руководитель (или иное уполномоченное лицо) ООО "АУДИТ (фамилия, имя, отчество, подпись, должность).

Руководитель аудиторской проверки (фамилия, имя, отчество, подпись, номер квалификационного сертификата аудитора и срок его действия).

Печать аудитора.

[Пример.Капиталбанк.Аудиторское заключение.](#)

Литература:

1. "Аудиторское заключение: теория и практика" - Автор: Николай Петров.
2. "Аудиторская отчетность: составление и анализ" - Авторы: Дэвид Хамптон и Мессуд Плуг.
3. "Методы аудита и составление отчетности" - Автор: Роберт Джонсон.
4. "Аудиторское заключение и его компоненты" - Автор: Елена Смирнова.
5. https://kapitalbank.uz/download.php?f=FS_Kapital_Bank_2022_RUS_signed.pdf&i=55765

JEK LONDON VA O‘ZBEK ADIBLARI ASARLARIDA BADIY SAN’AT

Isakova Barchinoy Ne‘matovna

O‘zbekiston Respublikasi IIV Farg‘ona akademik litseyi ingliz tili fani o‘qituvchisi

barchinoyisakova89@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada realist yozuvchilardan biri bo‘lgan Jek London asarlari va o‘zbek, rus yozuvchilari tomonidan yozilgan asarlarda badiiy san’atning ifodalanishi yoritib berilgan.

***Kalit so‘zlar:** o‘xshatish, badiiy uslub, ekspressiv, trop, tasviriy vosita, emotsionallik, metafora, kontekst.*

Kirish

Jek London badiiy ijodi jarayonida turli xil ifoda vositalaridan foydalanar ekan, yagona maqsad voqelikni kitobxon ko‘z o‘ngida real gavdalantirish, kishilik jamiyatining dolzarb muammolarini yoritib berishdir. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, har bir yozuvchining o‘z badiiy uslubi bo‘lib, bu yozuvchining individual uslubi sanaladi. Voqelikni ifodali, ekspressiv, jonli va jozibali ifodalash uchun Jek London ham turli xil badiiy til vositalaridan foydalanadiki, bu vositalar asar tilining o‘ziga xos bo‘lishini ta‘minlaydi. O‘xshatish ikki narsa yoki voqea-hodisa o‘rtasidagi o‘xshashlikka asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini tolaroq, konkratroq, bo‘rttiribroq ko‘rsatib berishdir. O‘xshatish eng qadimiy tasviriy vositalardan bo‘lib, eng sodda va juda ko‘p qo‘llanadigan sintaktik hodisa hisoblanadi. Tropning bir ko‘rinishi sifatida o‘xshatish adabiyotshunoslikning o‘rganish ob’ekti hisoblanadi; uning ifodalanish usullari, struktural sostavini o‘rganish, shu bilan birga, gapning tarkibiy komponenti ekanligi va, nihoyat, umuman u til fakti sifatida tilshunoslikning ham ob’ekti hisoblanadi.

Mavzu tahlili

O‘xshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. Chunki ma‘lum predmet biror boshqa predmetga o‘xshatilsa, xuddi shu predmet boshqa o‘rinda ikkinchi narsaga o‘xshatilishi mumkin. Ammo yuzni oyga, qizni gulga qiyos qilinadigan doimiy o‘xshatishlar borki, ular ham emotsionallik, ham baholash qiymatini yo‘qotgan. Bu

tipdagi o'xshatishlarni lingvistik hodisa sifatida qarash kerak. O'xshatish to'rt asosiy qismdan tarkib topadi:

*Bog'lardagi qip-qizil lola
Bo'lib go'yo yoqut piyola,
Buloqlardan uzatadi suv,
El ko'zidan qochadi uyqu.*

Keltirilgan misolda o'xshatilgan predmet (1) lola, o'xshatiladigan predmet (2) piyola, asos (3) yoqut va o'xshatish vositasi - go'yo. Jek London hikoyalarini tarjima qilgan ekan Fattoh Abdullayev ko'plab turdagi o'xshatish strukturalaridan foydalangan. Masalan, o'xshatish oborotlarini olaylik.

*Shamol uchar – g'uv-g'uv-g'uv!
Kaliforniyaga qarab.
Sakramento boy o'lkadir,
Xatto bunda oltinlarni
Olish mumkin erkalar*

Bu o'xshatishning ko'p tarqalgan formasidan biri hisoblanib, ba'zan o'xshatish ergash gaplarga o'xshab ketadi. Ammo ularni aralashtirmaslik kerak: "O'xshatish oborotlari, sostavlari qancha keng bo'lsa ham, tarkiblarida ega va kesimlari bo'lmagani uchun ergash gap bo'la olmaydilar". Masalan: "Uning qadam tashlashi odamning qadam tashlashiga o'xshamas, umuman o'zi ham odamga o'xshamasdi, u odamning kulgili bir tasviri, holdan toygan, abjaq bo'lgan bir maxluqqa o'xshardi".

Tildagi ko'pgina so'zlar o'z ma'nosidan boshqa ma'nolarni, hatto ba'zan o'z ma'nosiga qarama-qarshi bo'lgan ma'nolarni ifodalash uchun ham qo'llanadi. Bir predmet belgisi boshqa predmetga ko'chiriladi, o'xshatiladi. "Adabiy asarning badiiy qimmatini, ifodaliligini, ekspressivlikni kuchaytirish uchun bir narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko'chirish yoki so'zlarning umuman ko'chma ma'noda ishlatilishi trop deyiladi". Ongimizda qandaydir xususiyatlari bilan, belgilari bilan bir-biriga yaqin bo'lgan ikki predmet yoki hodisani solishtirish, o'xshatish tropga asos qilib olinadi. Ya'ni biror predmet yoki voqea-hodisa haqida aniq, yorqin tasavvur hosil qilish uchun unga boshqa bir predmet yoki voqeaning belgisi ko'chiriladi, o'xshatiladi.

Muhokama va natijalar

London hikoyalarini o'qir ekanmiz, yozuvchining ham, tarjimonning ham bu kabi badiiy til vositalaridan mohirona foydalana olganliklari va shu orqali asar ifodaliligini, ekspressivligini kuchaytira olganliklarini guvohi bo'lamiz. Xususan, London hikoyalarida tropning bir ko'rinishi bo'lmish metaforadan ham unumli foydalanilgan.

Metaforadan nutqqa obrazlilik, emotsiya berish maqsadida narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, so'zlar va iboralarning ko'chma ma'noda ishlatilishida foydalaniladi. Masalan: *"Tog'larning qoq yuragiga yetib olish uchun, tog' qoyalari oyoq siring'alib ketmasligi uchun muzni o'yib, zinapoya qilishga to'g'ri keldi"*. Bu o'rinda "tog'larning qoq yuragi" metaforasidan foydalanilmoqda.

Metaforani yashirin o'xshatish deyish ham mumkin. Ammo oddiy o'xshatish har doim asosiy ikki a'zodan tashkil topsa (ya'ni nima qiyos qilinadi, nima bilan qiyos qilinadi, qiyos qilinuvchi va qiyos qilinadigan predmet), metaforada faqat ikkinchi a'zo - o'xshatilgan narsa qoladi, o'xshagan narsa tushirib qoldiriladi va u kontekstda ochiq sezilib turadi, demak, metaforada tasvirlanayotgan predmet ana shu ikkinchi a'zo orqali idrok qilinadi.

O'xshash syujetlar boshqa yozuvchilar ijodida ham uchrab turadi. Jumladan, "Anna Karenina" syujetining "Bovari xonim" romani bilan mushtarakligi L.Tolstoyning benazir romani qimmatini zarracha pasaytirmaydi. Faqatgina "adabiyotda obyektiv tarzda yuz beradigan, so'z san'atining ichki qonuniyati, an'anaviylik bilan bog'liq o'xshashliklarni taqlidchilikdan farq qilmoq kerak".

Bundan tashqari, badiiy ijod sohasida "sayyor syujetlar" degan tushuncha ham borki, bunda yozuvchi ongli ravishda tayyor syujet qoliplaridan foydalanadi. Sharhda Farqod va Shirin, Layli va Majnun, Vomih va Uzro afsonalari va qur'oniy rivoyatlar bir qator asarlarning yaratilishiga asos bo'lgani singari, g'arbda Romeo va Juletta, Faust, Hamlet, Qirol Lir bilan bog'liq syujetlardan tashqari Injil rivoyatlaridan foydalanish ham keng tarqalgan.

Xulosa

Binobarin, birgina XX asrning o'zida sho'ro adabiyoti hududida Iso payhambar bog'liq rivoyatdan ijodiy foydalanish hodisasini M.Bulgakovning "Usta va Margarita" hamda Chingiz Aytmatovning "Qiyomat" romanlarida ko'ra olamiz. Yozma adabiyotda folklor syujetlarining qayta ishlanishi ham shunga o'xshagan hodisadir. Sayyor syujetlardan foydalanish, xususan, Sharq mumtoz adabiyotida ancha taraqqiy qilgan. Birgina "Xamsa"navislik an'anasini oladigan bo'lsak, undagi besh dostonidan to'rttasi bir xil syujet asosida yaratilgan. Sharqda badiiy matnni baholash belletristikaga emas, o'ziga xos ravishda g'oyaga, badiiy mahoratga asoslanishidan kelib chiqmagan yevropalik adabiyotshunoslar uzoq muddat Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr"ini Fariduddin Attorning "Mantiq ut-tayr" asari tarjimasini sifatida baholab keldilar. Mashhur sharqshunos Ye.E.Bertels birinchi bo'lib "Lison ut-tayr"ning original asar ekanligini isbotlab berdi. Avvaldan mavjud syujetni qayta ishlash Yevropa adabiyotida ham kuzatiladi. Yevropa klassisistlari ongli ravishda antik adabiyot an'analari va shu bilan bog'liq ravishda muayyan syujetlarini ham qayta tikladilar.

Professor Ozod Sharafiddinov Abdulla Qahhorga Jek London romani ta'siri xususida quyidagilarni yozadi: "...yozuvchi o'z asari uchun roman janrini tanladi, biroq u o'z niyatini bevosita amalga oshirishga kirishguncha ham ancha vaqt o'tdi... Xo'sh, ana shu ibtidosi va intiqosi yo'q voqealar to'fonini, aralash-quralash hodisalarni, olomonga o'xshash xarakterlar dunyosini qanday tasvirlash kerak. Ularning qay biri romanda qanday o'rinni egallashi, qancha sahifani band qilishi kerak. Adib bu savollar ustida ham ko'p bosh qotirishga majbur bo'ldi. U kalavaning uchini qidirib, iztirob chekib yurgan kezlarda uning qo'liga mashhur Amerika yozuvchisi Jek Londonning asarlari tushib qoladi".

Abdulla Qahhor 1944- yilda yoshlar bilan qilgan suhbatida Jek London asarlarini o'qiganini eslaydi: Jek Londonning "Den plameneet" degan bir romani bor... Adib maqolalarida Jek Londonning faqat shu asarini o'qiganini tilga oladi, ammo aniq aytish mumkinki, Amerika yozuvchisining nisbatan kam ma'lum bo'lgan asarini o'qigan Abdulla Qahhor uning mashhur asarlaridan biri bo'lmish "Martin Iden"ni o'qimay qolmagan. Jek Londonning bu romani Abdulla Qahhorga o'z romanining kompozitsiyasini topib olishga yordam bergan. Har ikki romanni o'qigan kitobxon ular o'rtasidagi ayrim o'xshashliklarga e'tibor beradi... Ikki asarning syujet chizig'ida muayyan nuqtalarda yaqinlik bor, biroq bundan qandaydir boshqacha xulosalar chiqarib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdulla Qahhor hikoyalari va qissalari . T. : O'zbekiston, 1992 y. –184 b.
2. Boboxonova L. T. Ingliz tili stilistikasi. T., . O'qituvchi, 1995 35 bet
3. Jek London "Kish haqida qissa" Tarjima" Toshkent 1996. –22 b.
4. Jek London "Martin Iden" Toshkent. 1994. –115 b.
5. Гальперин И. Р. Речевой стиль и стилистические средства языка // Вопросы языкознания, 1954, № 1. – 345 с.
6. William, James "Jack London's Works by Date of Composition". The Jack London Online Collection, 2010 y.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI TURIZM SOHASIGA OID ATAMALARNING QIYOSIY TADQIQI

Yulchiyeva Dilnoza Anvarovna

“TILLAR” kafedrasida katta o‘qituvchisi
IIV Farg‘ona akademik litseyi,
E-mail: omad2449@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada turizmga oid bo‘lgan bir qator atamalar ingliz va o‘zbek tillarida qiyoslangan va taxlil qilingan. Turizm – bugungi kunda mamlakat iqtisodiyotining muhim jabhalaridan biri bo‘lib kelmoqda. Turizmning yangi turlarini paydo bo‘lishi bilan yangi terminlari ham vujudga kelmoqda. O‘tgan asrda turli sohalarga oid terminlar o‘zbek tiliga rus tili orqali Yevropa tillaridan o‘zlashgan bo‘lsa, bugungi kunga kelib, to‘g‘ridan to‘g‘ri chet tillaridan o‘zlashmoqda.

Kalit so‘zlar: atama, turizm, tur, buyurtma, mehmonxona, soha, obyekt.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Юлчиева Дилноза Анваровна

Старший преподаватель кафедры «ЯЗЫКИ»
Ферганский академический лицей МВД,
Электронная почта: omad2449@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется и сравнивается ряд терминов, связанных с туризмом на английском и узбекском языках. Туризм сегодня является одной из важнейших отраслей экономики страны. С появлением новых видов туризма появляются новые термины. В прошлом веке термины, относящиеся к различным областям, были заимствованы из русского на узбекский язык через европейские языки, но сегодня они заимствованы непосредственно из иностранных языков.

Ключевые слова: термин, туризм, тур, заказ, отель, промышленность, объект.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TERMS OF TOURISM IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Yulchiyeva Dilnoza Anvarovna

Teacher of "LANGUAGES" department

MIA Fergana Academic Lyceum,

E-mail: omad2449@mail.ru

ANNOTATION

The article analyzes the comparative features of terms related to tourism in English and Uzbek. Nowadays tourism is one of the most important sectors of the country's economy. New terms are appeared with the advent of new types of tourism. In the last century, terms related to various fields were borrowed from Russian into Uzbek through European, but today they are borrowed directly from foreign languages.

Key words: term, tourism, tour, order, hotel, industry, object.

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyat qurishni o'zining asosiy maqsadi qilib belgilab oldi. Bu ishda turizm sohasi ham yetakchi tarmoqlardan biri hisoblanadi. Turizm nafaqat o'tmishni o'rganish, o'zga xalqlar va elatlar bilan tanishish, ularning madaniy yodgorliklaridan bahramand bo'lish, shuningdek, u katta biznes hamdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Xorijiy tillarni o'qitishning kompleks tizimini yaratish hamda respublikaning jahon hamjamiyatida yanada integratsiyalashuviga alohida e'tibor qaratilishi nafaqat xorijiy tillarni o'rganish yoki o'qitishda, turli xil lug'atlar tuzishda, balki tarjima adekvatligiga erishishda ham muhim ahamiyat kasb etib, bu, o'z navbatida, maxsus nazariy va amaliy tadqiqotlarni taqozo qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi"dagi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Turizm, Madaniyat, Madaniy me'ros va Sport sohaslarini yanada rivojlantirish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish to'grisida" farmonidan kelib chiqqan holda o'zbek terminologiyasi sohasining predmeti, maqsadi va vazifasini yoritish, fan doirasida o'rganiladigan bosh masalalarning mazmun-mundarijasini belgilash, talabalarda terminologiyaning

maxsus ilmiy-texnikaviy ma'nolarni ifodalovchi termin yoki so'z birikmalari tizimi, uning muayyan adabiy til so'z boyligida albatta mavjudligi, leksikaning ajralmas bir qismi ekanligi, terminlar bilan leksika orasida farq borligi xususida bilim va ko'nikmalar hosil qilish, terminlar shakllanishida intralingvistik va ekstralingvistik omillarning roli, terminlarning struktur-grammatik qurilishi qatlamlari, hosil bo'lish yo'llari, terminlar tarkibidagi leksik-semantik jarayonlar, terminlarni tartibga solish, muvofiqlashtirish, terminologik tadqiqotlar, terminologik lug'atlar borasida ma'lumot berish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Shu o'rinda lug'atchilik tarixi haqida ham ikki og'iz ma'lumot berib o'tsak. Dunyo lug'atchiligi tarixi qadim mingyilliklarga borib taqaladi. Har qanday adabiy til o'zining paydo bo'lishi, shakllanishi tarixida turli ijobiy jarayonlarni boshidan kechiradi. Ijobiy jarayonlar tilning yanada takomillashuvi va uning taraqqiyoti uchun xizmat qilsa, salbiy jarayonlar unga to'siq bo'ladi. Jumladan, o'zbek lug'atchiligi tarixi ham bir necha ming yillar avval shakllana boshlagan. O'zbek lug'atchiligi shakllanishining ilk bosqichlari XI asrda buyuk bobokalonimiz Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati-t-turk" asari bilan boshlanadi. Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'ati-t-turk" asarini yaratib o'zbek lug'atchiligining shakllanishiga ilk tamal toshini qo'ygan desak mubolag'a bo'lmaydi. Lug'atlar, shunishdek, bir qator ijtimoiy vazifalarni bajaradi: muayyan voqea-hodisa haqida o'quvchiga ma'lumot beradi; uni o'z ona tilidagi va o'zga tillardagi so'zlar bilan tanishtiradi; tilni, uning lug'at tarkibini takomillashtirish, me'yorlashtirish va tartibga solishga yordam beradi. Bu o'rinda shuni aytish kerakki, Yevropada, xususan, Rossiyada lug'atlarga, lug'atlar tuzishga bo'lgan jiddiy munosabat XVII asrdan boshlanib, Rossiyadagi dastlabki xaqiqiy izoxli lug'at xam ana shu davrda paydo bo'lgan⁴. Xozirgi kunda lug'atlar ma'lumot-axborot to'plash va uni o'quvchiga etkazishda yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

NATIJALAR

Turizm sohasi oxirgi 30 yil ichida ayniqsa jadal sur'atlarda rivojlandi. Bu vaqt oralig'ida xalqaro turistlar soni 3,8 marta, bu sohadan keladigan foyda 25 martaga o'sdi. Hozirgi kunda turizm sohasiga dunyo yalpi mahsulotining 6 foizi, xalqaro sarmoyalarning 7 foizi, ish o'rinlarning har 16 chisi, dunyo iste'mol harajatlarining 12 foizi to'g'ri kelmoqda. Bugungi kunda turizm-jahon miqiyosidagi iqtisodiyotning juda kuchli tarmog'i bo'lib, bu sohaga juda ko'p sonli xodimlar, asosiy vositalar va yirik kapital mablag'lar jalb qilingan. Turizm yirik biznes, katta pul va global miqiyosdagi jiddiy siyosatdan iborat.

⁴Budagov R. A. Толковые словари в национальной культуре народов. - Москва, 1989.-S .8i 149.

Bugungi kunda jamiyatning rivojlanishi bilan sayyoramizning ko‘plab aholisi turizm sohasiga jalb qilinmoqda. 1995–1997-yillar mobaynida sayohat qiluvchilar sonining barqaror o‘shish tendensiyasi yiliga o‘rtacha 4 foizga kuzatilib, 2008- yildan Jahondagi moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sababli bu sohadagi faollikning kamayganligi qayd qilindi. Turizm sohasi ko‘pgina mamlakatlarda shiddat bilan rivojlanayotgan industriyaning ijtimoiy-iqtisodiy tarmog‘i hisoblanadi. Butunjahon turizm tashkilotining (BTT) baholashiga ko‘ra, turizm xizmatlari rivojlangan shaharga tashrif buyurgan 100 nafar turist 20 ming AQSH dollar atrofida mablag‘ sarflaydi, ya’ni har bir turist tomonidan bir sutkada shaharga 200 AQSH dollari miqdorida foyda kelishi mumkin.

Turizm infratuzilmasi va industriyasi turizmga turdosh bo‘lgan bir necha tarmoqlarni ham rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Bundan tashqari turizmning rivojlanishi yana bir katta muammo bo‘lgan ishsizlikni hal qilishga yordam beradi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatga tashrif buyurgan har 20 nafar turist, 1 ta bevosita turizm sohasida va 2 ta turizmga bog‘liq bo‘lgan xalq xo‘jaligining boshqa tarmoqlarida yangi ishchi joylarning ochilishiga yordam beradi. Shu bilan birga mahalliy mintaqalarning rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir qilib, jumladan, qishloq xo‘jalik mahsulotlarini, mahalliy sanoat mahsulotlarini va milliy hunarmandchilik mahsulotlarini sotishga yordam beradi.

Turizm ko‘pgina mamlakatlar iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u mahalliy aholi bandligini, mehmonxonalarni to‘ldirish, restoran, tomosha tadbirlari, chet el valyutasining kelib tushishini ta’minlaydi. Turizmning ichki iqtisodiy tabiati turist tashrif buyurgan mamlakatda o‘z mablag‘ini, albatta sarflab ketishini taqozo etadi. Turizm mahalliy turistik resurslar ekspluatatsiyasiga asoslanadi va buning evaziga shu mintaqa yoki mamlakat foyda olishi kerak bo‘ladi.

MUHOKAMA

Biz bu maqolada turizmga oid bo‘lgan bir qator terminlarni ingliz va o‘zbek tillarida qiyoslab ko‘rib chiqamiz.

Tourism: Tourism refers to the activity of visitors

Turizm: Turizm tashrif buyuruvchilarning faolligini bildiradi.

Tourism characteristic activities: Tourism characteristic activities are the activities that typically produce tourism characteristic products. As the industrial origin of a product (the ISIC industry that produces it) is not a criterion for the aggregation of products within a similar CPC category, there is no strict one-to-one relationship between products and the industries producing them as their principal outputs.

Turistik xarakterli faoliyat: Turistik xarakterli faoliyat odatda turistik xarakterli mahsulotlar ishlab chiqaradigan faoliyatdir. Mahsulotning sanoat kelib chiqishi (uni

ishlab chiqaradigan ISIC sanoati) shunga o'xshash CPC toifasidagi mahsulotlarni yig'ish mezonini bo'lmaganligi sababli, mahsulotlar va ularni ishlab chiqaruvchi tarmoqlar o'rtasida ularning asosiylari sifatida qat'iy birma-bir munosabatlar mavjud emas.

Tourism connected products: Their significance within tourism analysis for the economy of reference is recognized although their link to tourism is very limited worldwide. Consequently, lists of such products will be country-specific.

Turizm bilan bog'liq mahsulotlar: ularning turizm bilan bog'liqligi butun dunyo bo'ylab juda cheklangan bo'lsa-da, ularning turizm tahlilidagi referent iqtisodiyot uchun ahamiyati e'tirof etiladi. Shunday qilib, bunday mahsulotlar ro'yxati har bir mamlakatga xos bo'ladi.

Tourism consumption: Tourism consumption has the same formal definition as tourism expenditure. Nevertheless, the concept of tourism consumption used in the Tourism Satellite Account goes beyond that of tourism expenditure. Besides the amount paid for the acquisition of consumption goods and services, as well as valuables for own use or to give away, for and during tourism trips, which corresponds to monetary transactions (the focus of tourism expenditure), it also includes services associated with vacation accommodation on own account, tourism social transfers in kind and other imputed consumption. These transactions need to be estimated using sources different from information collected directly from the visitors, such as reports on home exchanges, estimations of rents associated with vacation homes, calculations of financial intermediation services indirectly measured (FISIM), etc.

Turizm iste'moli: Turizm iste'moli turizm xarajatlari bilan bir xil rasmiy ta'rifga ega. Shunga qaramay, Turizmning sun'iy yo'ldosh hisobida foydalaniladigan turizm iste'moli tushunchasi turizm xarajatlaridan tashqariga chiqadi. Iste'mol tovarlari va xizmatlarini, shuningdek o'z foydalanishi yoki berish uchun, turistik sayohatlar uchun va pul operatsiyalariga to'g'ri keladigan qimmatbaho narsalarni sotib olish uchun to'langan summadan tashqari (turizm xarajatlarining yo'nalishi), shuningdek, u bilan bog'liq xizmatlarni ham o'z ichiga oladi. o'z hisobidan dam olish uchun turar joy, naturadagi turizm ijtimoiy transfertlari va boshqa hisoblangan iste'mol. Bu tranzaksiyalar to'g'ridan-to'g'ri tashrif buyuruvchilardan to'plangan ma'lumotlardan farqli manbalar yordamida baholanishi kerak, masalan, uy almashinuvi to'g'risidagi hisobotlar, dam olish uylari bilan bog'liq ijara haqini baholash, bilvosita o'lchangan moliyaviy vositachilik xizmatlarini hisoblash (FISIM) va boshqalar.

Tourism expenditure: Tourism expenditure refers to the amount paid for the acquisition of consumption goods and services, as well as valuables, for own use or to

give away, for and during tourism trips. It includes expenditures by visitors themselves, as well as expenses that are paid for or reimbursed by others.

Turizm xarajatlari - bu iste'mol tovarlari va xizmatlarini, shuningdek qimmatbaho narsalarni o'z foydalanishi yoki sovg'a qilish uchun, turistik sayohatlar uchun va sayohatlar paytida sotib olish uchun to'langan mablag'ni anglatadi. U tashrif buyuruvchilarning o'zlari tomonidan qilingan xarajatlarni, shuningdek boshqalar tomonidan to'lanadigan yoki qoplanadigan xarajatlarni o'z ichiga oladi.

Tourism industries: The tourism industries comprise all establishments for which the principal activity is a tourism characteristic activity. Tourism industries (also referred to as tourism activities) are the activities that typically produce tourism characteristic products. The term tourism industries is equivalent to tourism characteristic activities and the two terms are sometimes used synonymously.

Turizm industriyasi: Turizm industriyasiga asosiy faoliyati turistik xarakterli faoliyat hisoblangan barcha korxonalar kiradi. Turizm industriyasi (shuningdek, turizm faoliyati deb ataladi) odatda turizmga xos mahsulotlar ishlab chiqaradigan faoliyat turlaridir. Turizm industriyasi atamasi turizmga xos faoliyat turlariga ekvivalentdir va bu ikki atama ba'zan sinonim sifatida ishlatiladi.

Tourism trip: Trips taken by visitors are tourism trips.

Turistik sayohat: Tashrif buyuruvchilarning sayohatlari turistik sayohatlardir.

Tourist (or overnight visitor): A visitor (domestic, inbound or outbound) is classified as a tourist (or overnight visitor), if his/her trip includes an overnight stay, or as a same-day visitor (or excursionist) otherwise.

Turist (yoki tungi tashrif buyuruvchi): Tashrif buyuruvchi (ichki, kiruvchi yoki chiquvchi) turist (yoki tungi tashrif buyuruvchi), agar uning safari tunashni o'z ichiga olsa yoki bir kunlik tashrif buyuruvchi (yoki ekskursionist) sifatida tasniflanadi.

Travel / traveller: Travel refers to the activity of travellers. A traveller is someone who moves between different geographic locations, for any purpose and any duration. The visitor is a particular type of traveller and consequently tourism is a subset of travel.

Sayohat / sayohatchi: Sayohat sayohatchilarning faoliyatini anglatadi. Sayohatchi - bu har xil geografik joylashuvlar o'rtasida istalgan maqsadda va istalgan muddatda harakatlanadigan kishi. Tashrifchi sayohatchilarning ma'lum bir turi va shuning uchun turizm sayohatning bir qismidir.

Travel group: A travel group is made up of individuals or travel parties travelling together: examples are people travelling on the same package tour or youngsters attending a summer camp.

Sayohat guruhi: Sayohat guruhi birgalikda sayohat qiluvchi shaxslar yoki sayohat partiyalaridan iborat: misollar bir xil paketli turda sayohat qilayotgan odamlar yoki yozgi lagerga qatnashayotgan yoshlardir.

Travel item (in balance of payments): Travel is an item of the goods and services account of the balance of payments: travel credits cover goods and services for own use or to give away acquired from an economy by non-residents during visits to that economy. Travel debits cover goods and services for own use or to give away acquired from other economies by residents during visits to other economies.

Sayohat moddasi (to'lov balansida): Sayohat - bu to'lov balansining tovarlar va xizmatlar schyotining moddasi: sayohat kreditlari o'z foydalanishi uchun yoki norezidentlar tomonidan iqtisodiyotdan sotib olingan tovarlar va xizmatlarni o'z ichiga oladi. iqtisodiyot. Sayohat debetlari rezidentlar tomonidan boshqa iqtisodlarga tashriflar chog'ida o'z foydalanishi yoki boshqa iqtisodlardan sotib olgan tovarlar va xizmatlarni qoplaydi.

Trip: A trip refers to the travel by a person from the time of departure from his/her usual residence until he/she returns: it thus refers to a round trip. Trips taken by visitors are tourism trips.

Safar: Sayohat deganda odamning odatdagi yashash joyidan chiqib ketganidan to qaytib kelguniga qadar qilgan sayohati tushuniladi: demak, bu safarga borishni bildiradi. Tashrifchilar tomonidan amalga oshiriladigan sayohatlar turistik sayohatlardir.

XULOSA

Taxlil natijalaridan shuni anglash mumkinki, O'zbek tilida turizm terminologiyasi ilk shakllanish bosqichida bo'lib, soha rivoji natijasida uning tarkibi yangi maxsus birliklar bilan boyib bormoqda.

Turizm iqtisodiy faoliyat natijasida dastlab Angliyada vujudga kelganligi uchun uning vatani sifatida shu hudud e'tirof etiladi. Shuningdek, xalqaro turizm terminologiyasida ingliz tilining yetakchi mavqeda ekanligini inobatga olsak, o'zbek tilidagi o'zlashmalarning asosiy qismi shu tildan o'zlashganligi tabiiy holdir, albatta. Ikki til ya'ni o'zbek va ingliz tillarini bir soha-turizm terminologiyalari bo'yicha qiyoslaganimizda, o'zbek tilida ayrim terminlarning o'z holicha, ayrimlarining muqobil varianti qo'llanganligining guvohi bo'ldik. Ingliz tilida ko'plab terminlar inglizchada berilgan. Ammo bu tilda ham boshqa tillardan olingan so'zlarni uchratishimiz mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, o'zbek tilidagi mavjud turizm terminlarining izohli, elektron va tarjima lug'atlarini yaratish o'zbek terminologiyasining muhim vazifalaridan biridir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirzayev M., Aliyeva M. Turizm asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011.
2. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб.: Издательский Торговый Дом «Герда», 2009. – 444 с.
3. Aliyeva M.T., Xo‘jayev O‘. X., Norchayev A.N. Turizm rivojlanishini prognozlash. O‘quv qo‘llanma. — T.: TDIU, 2006. – 214 b.
4. Ушаков Д.С. Технология выездного туризма. Учебное пособие. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 240 с.
5. Aliyeva M.T., Mirzayev M. va boshqalar. Turizm huquqi. O‘quv qo‘llanma. – T: Talqin, 2003. – 245 b.
6. Косолюнов А.Б. Теория и практика экологического туризма. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2007. – 253 с.
7. Ушаков Д.С. Технология выездного туризма. Учебное пособие. - М.: Финансы и статистика, 2009. 240 с.
8. Travel Guide Uzbekistan. – Tashkent: National Company Uzbekturizm, 2003. – 10 p.
9. Hospitality, Tourism and heisure Management: Issues in Streegy and Culture. – London, 2003. – 265 p.
10. Bonifase Priseilla. Managing Quality Cultural Tourism. – London, 2001. – 223 p.
11. Tourism, Crime and International Security Issues / md.By Abraham Pizam and Yoe / Mans Fold. Chichester; John Wiley Sons, 2001. – 269 p.
12. Алиева М.Т. Развития индустрии туризма // Международные Плехановские чтения, 19 апреля РЭА. им.Г. В. Плеханова. – М., 2006.
13. Алиева М.Т. Тенденции развития туризма в Узбекистане // Пятнадцатые международные Плехановские чтения, 27 апреля РЭА.им. Г.В.Плеханова. – М., 2002.
14. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Под ред. А. Мадвалиева и др. – В 5-и т. – Тошкент:Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 2006-2008. – I – 679 с.; II – 671 с.; III – 687 с.; IV – 606 с.; V – 591 с.
15. Oxford Dictionary of English. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
16. Longman dictionary. – <http://global.longmandictionaries.com/>
17. www.uzbekturizm.uz

STUDYING THE SALT COMPOSITION IN THE SOILS OF THE KARSHIN DESERT

Ismailova H.J

Karshi Engineering and Economic Institute

АННОТАЦИЯ

Высокая технологическая качество волокна тесно связано с солевым режимом почвы, так как избыточное содержание легкорастворимых солей в почвах приводит к снижению урожайности сельскохозяйственных культур, в частности хлопчатника. С изменением солевого режима снижается урожайность хлопчатника. По степени засоления изучали исходное содержание в них солей. Почвы опытных участков относятся к хлоридно-сульфатному типу засоления. В составе солей преобладают сульфаты, запас которых составляет более половины сухого остатка.

ANNOTATION

The high technological quality of the fiber is closely related to the salt regime of the soil, since the excess content of easily soluble salts in soils leads to a decrease in crop yields, in particularly cotton. With change in the salt regime it decreases salt content in them. Based on the degree of salinity, the initial content of salts in them was studied. The soils of the experimental plots belong to the chloride-sulfate type of salinity. The composition of salts is dominated by sulfates, the reserve of which makes up more than half of the dry residue.

Key words: *fibers, salt regime, degree of salinity, mineralization, dense residue, salt accumulation, dry residue, growing season.*

INTRODUCTION

In the soil and climatic conditions of the Karshi steppe, obtaining high cotton yields with high technological fiber quality is closely related to the salt regime of the soil, since the excess content of easily soluble salts in the soil leads to a decrease in the yield of agricultural crops, in particular cotton. This is due not only to the toxic effect of salts, but also to an increase in the concentration of the soil solution, accompanied by an increase in its osmotic pressure. As a result, the suction power of root hairs decreases; they cannot use the necessary water from the soil, which causes a deterioration in the water regime of plants, and in some cases their complete death.[1]

RESEARCH METHODS

To characterize the soils of the experimental plots according to the degree of salinity, the initial content of salts in them was studied (Table 1). Analyzing the data obtained, we see that the soil of area I, due to its heavier mechanical composition and the close (1.5-2.0 m) occurrence of mineralized (6-10 g/l of dense residue) groundwater, is relatively more saline than area 2. section I in the upper meter layer contained 0.496% of dense residue and 0.0048% of chlorine ion. There were even more salts in the soil layer underlying below a meter layer: up to 0.725% of dry residue and 0.063% of chlorine ion. Salt accumulation in the soil of area 2 looks different; here in the upper 0-100 and lower 200-300 cm layers of soil there is a small salt content - respectively 0.121 and 0.171% of dense residue and 0.025% and 0.015% of chlorine ion. In the middle part of the aeration zone in the 100-200 cm layer, relatively more salt accumulation is noted, the total amount of salts increases to 0.5% [2,3].

RESEARCH OUTCOMES AND DISCUSSIONS

According to the initial salt content, the soil of area I is subject to weak salinity. In area 2, the upper 0-100 cm and lower 200-300 cm layers are practically not saline, its middle part (100-200 cm) is slightly saline. The soils of the experimental plots belong to the chloride-sulfate type of salinity. The composition of salts is dominated by sulfates, the reserve of which makes up more than half of the dry residue. Sulfate anions in the soil of plot 2 exceeded 4.8-8.1 times, plot 2-1, 8-5.0 times. Since the soil in plot I is slightly saline, in plot 2 it is subject to salinization in a deeper (100-200 cm) layer; when favorable conditions are created, water-soluble salts can easily move to the upper layers of the soil and cause the normal growth and development of cotton to become difficult.

Initial content of water-soluble salts in the soils of the experimental plots

Layer, cm	Dense residue	Total alkalinity	Chlorine ion	Sulfuric acid residue
<i>Section I</i>				
0-20	0,654	0,037	0,028	0,378
20-40	0,876	0,032	0,053	0,513
40-60	0,470	0,038	0,046	0,143
60-80	0,473	0,039	0,057	0,237
80-100	0,477	0,038	0,048	0,260
100-200	0,952	0,040	0,045	0,252
120-140	0,830	0,020	0,072	0,490
140-160	0,817	0,030	0,072	0,481
160-180	0,680	0,020	0,060	0,380

180-200	0,617	0,036	0,043	0,344
0-60	0,666	0,035	0,043	0,344
60-100	0,375	0,038	0,052	0,248
0-100	0,496	0,037	0,048	0,296
100-200	0,725	0,025	0,063	0,402
0-200	0,610	0,031	0,054	0,349
<i>Section 2</i>				
0-20	0,120	0,034	0,012	0,056
20-40	0,108	0,037	0,018	0,039
40-60	0,122	0,029	0,033	0,034
60-80	0,140	0,029	0,033	0,042
80-100	0,116	0,032	0,014	0,048
100-120	0,460	0,026	0,021	0,275
120-140	0,656	0,017	0,023	0,427
140-160	0,600	0,018	0,025	0,305
160-180	0,448	0,018	0,033	0,261
180-200	0,338	0,020	0,018	0,207
200-220	0,260	0,025	0,033	0,130
220-240	0,128	0,024	0,014	0,056
240-260	0,124	0,025	0,012	0,063
260-280	0,118	0,024	0,009	0,057
280-300	0,126	0,024	0,011	0,063
0-60	0,140	0,033	0,021	0,043
60-100	0,129	0,030	0,023	0,045
0-100	0,121	0,032	0,025	0,043
100-200	0,500	0,019	0,024	0,295
200-300	0,171	0,023	0,015	0,073
0-200	0,315	0,026	0,024	0,169
0-300	0,264	0,037	0,022	0,205

The results of our three-year studies showed that different irrigation regimes for fine-fiber cotton played a certain role in changing the salt regime of soils in experimental plots. Experiments conducted on a site with a groundwater level of 1.5-2.0 m showed that under the influence of irrigation regimes, sensitive changes in the salt regime of soils occur. Under the pre-irrigation soil moisture regime of 70-70-65% HB (var 2), the content of dense residue in the 0-60 cm layer from spring to autumn decreased from 1.153 to 1.121% in 60-100 cm from 1.105 to 1.046% and in the 100-200 cm it increased from 1.019 to 1.240%. However, the amount of chlorine ion at the end of the growing season in the 0-60 cm layer increases from 0.027 to 0.096%, in the 0-100 cm layer from 0.028 to 0.075, in 100-200 cm from 0.029 to 0.062%. In option I, where the pre-irrigation soil moisture regime is 60-70-65% NV, the salt content in the

soil increases significantly from spring to autumn. The same picture is observed in options 3-4. So, if at the beginning of the growing season the 0-60 cm layer contained 1.153% of dense residue, by autumn it was found in option 3-1.270 and in option 4-1.261%. However, in deeper soil layers (100-200 cm) the salt content is lower (1.227-1.262%:) than in option I (1.328%). A comparative analysis of the data obtained showed that the most favorable soil reclamation regime is observed in options 2-3, where the pre-irrigation soil moisture regime is 70-70-65 and 70-75-65% NV.

Data on the salt regime of the soil in an area with deep groundwater, where the upper 0-100 cm layer is practically not saline; in such conditions, as three-year data show, the salt content in the 0-100 cm layer, both in terms of dry matter and chlorine – ion under different irrigation regimes from spring to autumn does not change significantly and is maintained in a stable position. A more noticeable change in the salt regime occurs in the 100-200 cm layer, where the soil is relatively more saline than in the previous layer. Here, in all years of research under all soil moisture regimes, the movement of salts into the underlying layers was noted, i.e. water-soluble salts are washed out[4,5]

If we consider the change in salts in the context of different irrigation regimes, we can see that options with pre-irrigation humidity 70-75-65 and 75-75-65% HB were more effective in desalinizing the 100-200 cm layer. Desalinization is worse at a humidity level of 60-70-65 HB. version 2, where cotton was watered at a moisture content of 70-70-65% HB, occupied an intermediate position [6].

The desalinizing effect of preventive watering must be secured by carefully carried out vegetation watering. In our experimental plots, early spring reserve preventive irrigations were carried out annually closer to cotton sowing, with norms of 1200-1500 m³/ha. If we take into account that in an area with deep groundwater, the soil is composed, with the exception of the arable layer, of light loam, has a loose composition, lighter from top to bottom, and has good water permeability, then with such rates of preventive irrigation it is quite possible to achieve desalinization of the soil to a depth of 2 m. Naturally, this was also facilitated by vegetation irrigation, carried out according to standards for the deficit of the design layer in combination with high-quality inter-row tillage, timely fertilizing of plants, weed control and other types of agrotechnical measures.

CONCLUSION

Thus, from the above it follows that on irrigated lands of the Karshi steppe, subject to low salinity, when cultivating cotton, pre-sowing reserve preventive irrigation should be used annually as a mandatory agrotechnical practice at a rate of 1200-1500 m³/ha. The effect in soil desalinization achieved by these irrigations must be

consolidated by using optimal irrigation regimes for fine-fiber cotton during its growing season in combination with other agrotechnical measures carried out using intensive technology. When implementing such interconnected agro-reclamation measures, a prerequisite is created for maximally preventing the process of moving water-soluble salts from the lower, more saline layers to the upper ones. Thanks to this, farmers will be able to ensure that the upper layers of the soil are maintained in the most favorable reclamation condition throughout the entire growing season.

REFERENCES

1. Bepalov N.F., Gildiev S.A. _FFFFzanni cyropysh modes. Pakhtachilik encyclopedia. Tashkent, "Mekhnat", 1989.
2. Bezborodov G.A., Sultonov A.A., Bezborodov. Ekinlarni sugorish muddatini belgilash usullari. Toshkent, "Pakhtachilik va donchilik", No. 3, 1997.
3. Shakhobov S.Sh., Ismailova H.J. "Guzani sugorish regime" Tashkent 2010.
4. K.A.Artikmetov, N.Y.Sheraliev "Ekinlarni sugorish asoslari" T-2007yil.
5. Lisogorov S.D., Ushkarenko V.A. Irrigated agriculture. Moscow, "Agropromizdat", 1981.
6. Nerozin A.E. Agricultural reclamation. Tashkent, "Mekhnat", 1980.

LALMIKOR MINTAQALARNING TUPROQ TAVSIFI VA POLIZ MAXSULOTLARINI YETISHTIRISH

Laziz Xudoyberdiyevich Gulomov

Qarshi muhandislik - Iqtisodiyot instituti tayanch doktorant

laziz120984@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada respublikamizning tog‘li va tog‘ oldi mintaqalarida tarqalgan tuproqlar, tuproq unumdorligini oshirish, ularning tabiiy namlikni to‘plashi, tabiiy namlikdan o‘simliklarning foydalanishi haqida qisqacha ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: tuproq unumdorlik, namlik, eroziya, hosildorlik fizik xossa, sug‘orish, o‘g‘itlash, o‘simlik, rivojlanish.

ABSTRACT: This article provides brief information about the soils distributed in the mountainous and sub-mountainous regions of our republic, increasing soil fertility, their natural moisture accumulation, and the use of natural moisture by plants.

Keywords: soil fertility, moisture, erosion, productivity, physical properties, irrigation, fertilization, vegetation, development.

KIRISH

Qashqadaryo viloyatining qulay tuproq-iqlim sharoiti poliz ekinlaridan mo‘l hosil yetishtirish imkoniyatini beradi. Ob-havoning issiq kunlari ko‘pligi qovun, bodring, qovoq va tarvuzni erta ekib (qisman plyonka ostiga) erta hosil yetishtirish imkoniyatini beradi. Tuproqning umumiy fizikaviy xossalari qishloq xo‘jaligida ekinlardan yuqori hosil olishda yer haydash, sug‘orish, o‘g‘it solish jarayonlarida katta ahamiyatga ega.

Tuproq fizik xossalarini o‘rganish, tuproqning qattiq fazasining solishtirma og‘irligi, tuproqning hajm og‘irligi, tuproqning g‘ovakligiga tuproq eroziyasiga ta‘sir ko‘rsatadi. Shu soha mutaxassislarining olib borgan ilmiy ishlari shuni ko‘rsatadiki, tuproqning umumiy fizik xossalari eroziya tufayli tuproqning zichligiga va g‘ovakligini pasayishiga olib keladi.

O‘simliklarning yaxshi o‘sishi va rivojlanishi uchun o‘rtacha mexanik tarkibdagi g‘ovaklik yuqori haydalma qatlamlarda 50 % dan yuqori bo‘lishi ko‘rsatilgan. Eroziyaga o‘rtacha uchragan to‘q tusli bo‘z tuproqlarda esa g‘ovaklik

pasayganligi tufayli havodan yog‘gan yog‘in-sochinlarni singishi biroz yomonlashadi bu o‘simlikni o‘shiga va rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

To‘q tusli bo‘z tuproqlar zonasida o‘rtasida o‘rtacha yillik yog‘in-sochin miqdori 500 mm ni tashkil etadi. Buning 80 % qish va bahor oylariga to‘g‘ri keladi. Shuning uchun xam aprel oyida tuproq qatlami chuqur namiqib, eng ko‘p nam to‘planadi. Poliz ekinlari pishib yetilishi uchun bahorda tuproqda to‘plangan aktiv namning qariyb yarmi sarflanadi. Kuzatishlarga qaraganda tuproq qatlamlaridagi namning bug‘lanib sarf bo‘lishi o‘rimdan keyin kech kuzgacha davom etadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Poliz ekinlarini yetishtirish uchun tuproqqa sifatli ishlov berish va uni ekishga tayyorlashni ta‘minlaydigan energiya va resurstejamkor mashina ishlab chiqishdan iborat.

Tajribaga ko‘ra, tog‘ yonbag‘ir ko‘ndalangiga haydalganda tuproqda nam ko‘proq to‘planib, poliz ekinlarning hosildorligi birmuncha oshadi. Lalmikor zonada tuproq namligini oshirishning hamda saqlashning yana muhim bir agrotexnik tadbiri ekin maydonlari begona o‘tlardan tozalanishi va tuproq yuzasi doimo yumshoq, (g‘ovak) holatda saqlanishidir. Xullas, to‘q tusli bo‘z tuproqlarda yillik yog‘in-sochin suvlarini tuproqqa to‘liq singishini ta‘minlovchi sharoit vujudga keltirilsa, jamg‘arilgan suvlarning bekorga sarflanishi bartaraf etilsa, tuproq tabiiy nami bilan yuqori hosil olish mumkin.

To‘q tusli bo‘z tuproqlarning ustki (30 sm li) qatlamidagi aktiv nam miqdori iyul oyigacha yetadi. Keyinchalik kamayib, yog‘ingarchilik davri boshlanganga qadar o‘simlik o‘zlashtira olmaydigan darajaga tushib qoladi. Shuni aytish kerakki, qish xar qancha sernam bo‘lmasin, agar bahorda yog‘ingarchilik kam bo‘lsa, buning ustiga shamolli kunlar tez-tez bo‘lib tursa, bu xol albatta yaylovdagi o‘tlar mahsuldorligiga, ayniqsa boshqoli don ekinlarining hosildorligi mart-aprel oylaridagi yog‘in-sochin miqdoriga bog‘liq bo‘ladi. Aprel oyida tuproq chuqurroq namlansa, tuproqning namlik darajasi yuqori bo‘lsa dalada boshqoli don ekinlarining hosildorligi mo‘l bo‘ladi.

Tuproqning g‘ovakligi muhim morfologik belgi bo‘lib xizmat qiladi. U tuproqda yashayotgan butun tirik mavjudotni havo, oziq-ovqat va suv bilan ta‘minlaydi. Shuningdek tuproqda qanchalik bo‘lakchalar ko‘p bo‘lsa, ular shunchalik g‘ovak joylashadi va aksincha, strukturasis tuproqlarda esa mexanik elementlar, qanday shaklda joylashishiga qaramay ular zich bo‘ladi va natijada umumiy g‘ovaklik keskin pasayadi. Odatda chirindiga boy, strukturali tuproqlar eng katta g‘ovaklikka ega bo‘ladi.

Bunday tuproqning ustki qismida umumiy g'ovaklik 60 -70% ni tashkil etishi mumkin. Bu birinchidan, tuproqda katta g'ovakliklar har xil hasharot va hayvonlarning inlari, ildizlar qoldirgan bo'shliqlar hisobiga bo'lsa, ikkinchidan, tuproqning xar xil katta-kichiklikdagi bo'lakchalarning g'ovak joylashishi hisobiga bo'ladi. G'ovaklik pastki qatlamlarda kamayib boradi.

Ma'lumotlarga ko'ra, sug'orilmaydigan tuproqlarning haydalma qatlamida g'ovaklik 50-55 % bo'lsa qoniqarli hisoblanadi, agregatlarning g'ovakligi esa 40-45 % ni tashkil etadi. Bu jihatdan qaraganda, O'rta Osiyodagi hamma sug'oriladigan tuproqlarda agregatlarning g'ovakligi qoniqarli emas, chunki bu ko'rsatkich 30-40% ga yetmaydi. Umumiy g'ovaklik 60 % bo'ladigan to'q tusli bo'z tuproqlar haydalma qatlamnigina madaniy xolga kelgan tuproqlar qatoriga kiritish mumkin.

To'q tusli bo'z tuproqlarda kapillyar suv yig'iladigan g'ovaklar juda ko'p bo'lib, 10-30 % o'rtasida o'zgarib turadi. Tuproqning g'ovakligi uning muhim xususiyatlaridan biridir. G'ovaklarning mavjudligi aeratsiya (havo almashinish) va suv harakatiga ijobiy ta'sir etadi. O'ylamasdan qilingan xar bir agrotexnik tadbir yoki insoniyatning dehqonchilik faoliyati tuproq strukturasi buzilishiga olib keladi. Masalan, sernam yoki nami qochib, tobidan o'tib ketgan tuproqni shudgorlash, haydalgan yerni tez-tez mola qilish, yetilmagan yerni boronalash va boshqalar. Ayniqsa, bu o'rinda nishab (qiya) yerlarni haydash texnikasini buzish mavjud strukturani buzishgagina emas, balki tuproq unumdor qismining batamom yo'qolishiga ham olib keladi. Ma'lumki nishablikni asosiy shudgor qilish qiyalik bo'yiga emas, balki unga ko'ndalang yo'nalishda o'tkaziladi. Katta qiyalikdagi maydonlarni haydash (shudgorlash) umuman man etiladi.

O'simlik ehtiyojiga qarab agregat yuzasida mavjud bo'lgan oziq elementlarini oladi. Keyinchalik ildizlari bilan agregat ichidagi yangi oziq boyliklariga yetib boradi, darhaqiqat tuproq agregati suv-oziq moddasining bekorga sarflanishiga to'sqinlik qiluvchi katta qalqondir. Strukturali tuproqlar ishlov berish vaqtida ishlov asboblariga kam qarshilik ko'rsatadi, ularda plastiklik, yopishqoqlik xamda qattqlik kabi fizik-mexanik ko'rsatkichlar past darajada ifodalanadi, bularning hammasi o'z navbatida tuproqqa sifatli ishlov berishga sabab bo'ladi va tuproq unumdorligining oshishiga olib keladi.

XULOSA

Bugungi kunda tuproq qatlami yemirilib, kamayib tobora jadallik bilan tanazzulga yuz tutmoqda. Tuproq unumdorligini oshirishning zamonaviy usullarini ishlab chiqish, qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligini oshirish, yerdan unumli foydalanish yaqin kelajakda dehqonchilikning asosiy vazifasi bo'lib qolishi lozim. Respublikamiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida mehnat va energiya sarfini

kamaytirish, resurslarni tejash, qishloq xo‘jalik ekinlarini ilg‘or texnologiyalar asosida yetishtirish va yuqori unumli qishloq xo‘jalik mashinalarini ishlab chiqish yuzasidan keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilib, jumladan dalalarni ekishga tayyorlashda kam energiya sarflab, barcha texnologik jarayonlarni sifatli bajarilishini ta‘minlaydigan texnika vositalarini ishlab chiqishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. F.M.Mamatov QISHLOQ XO‘JALIK MASHINALARI "Voris-Nashriyot" 2014 yil.
2. Patent RF 205451. Pochvo obrabatyvayushchee orudie dlya bakchevodstva / Aldoshin N.V., Mamatov F.M., Alekseevich L.N., Ismailov I.I., Gulomov L.Kh. // Official newsletter. - 2021.
3. Sb. Xoliqulov, P. Uzoqov, I.Boboxo‘jayev TUPROQSHUNOSLIK Toshkent - 2011

UDK 372 (575.1) 072

СОСТОЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ АВТОМОБИЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОРИДОРОВ В ГОСУДАРСТВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Абдурахмонов Урол Нурматович

E-mail: u.abdurahmonov64@mail.ru.

Каршинский инженерно-экономический институт, г. Карши, Узбекистан

***Аннотация:** в статье приведен обзор методов организации международных перевозок автотранспортом, состояния и перспектив развития международных автомобильных транспортных коридоров в государствах центральноазиатского региона. Приведены проблемы, и их решения в области развития транспортного сектора региона, перспективы развития центральноазиатского транзитного моста и в частности взаимовыгодных грузоперевозок по транспортным коммуникациям, организации прогрессивных форм международных перевозок.*

***Ключевые слова:** территория, регион, автомобиль, груз, перевозка, транспортные коридоры, граница, автомагистраль, транспортная инфраструктура, транзит, маршрут.*

THE STATE OF INTERNATIONAL ROAD TRANSPORT CORRIDORS IN THE STATES OF CENTRAL ASIAN

Abdurakhmonov Urol

E-mail: u.abdurahmonov64@mail.ru.

Karshi Engineering and Economic Institute, Karshi, Uzbekistan

***Abstract:** The article provides an overview of the methods of organizing international road transport, the state and prospects for the development of international road transport corridors in the states of the Central Asian region. The problems and their solutions in the field of development of the transport sector of the region, prospects for the development of mutually beneficial cargo transportation through transport communications, and the organization of progressive forms of international transportation are given.*

***Keywords:** territory, region, car, cargo, transportation, transport corridors, border, highway, transport infrastructure, transit, route.*

Введение. Центральная Азия охватывает территорию пяти стран: Казахстана, Узбекистана, Кыргызской Республики, Таджикистана и Туркменистана. Центральная Азия представляет собой обширный регион площадью в 3, 882 млн. кв. км, расположенный в самом сердце Евразийского континента. Она граничит с Афганистаном и Ираном на юге, с Китаем - на востоке и с Россией - на западе и севере. Географическое положение Центральной Азии позволяет ей иметь одновременный доступ к нескольким крупнейшим макрорегионам, среди которых Юго-Восточная и Южная Азия, Средний и Ближний Восток, Кавказ, Российская Федерация, Европейский Союз. Фактически при осуществлении внутриконтинентальных грузоперевозок по большинству маршрутов в направлении Север-Юг и Запад-Восток регион невозможно обогнуть, что тем самым представляет сильную сторону центральноазиатских транспортных коридоров [4].

Вместе с тем, регион имеет и слабую сторону, а именно-отсутствие непосредственного доступа к портам мирового океана.

В “Стратегии развития нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы” подчеркнуто «Расширение «зеленых коридоров» и транзитных возможностей в транспортной системе для осуществления внешней торговли, а также увеличение объема транзитного грузооборота до 15 миллионов тонн».[1]

Литературный анализ и методология. Вопросы, связанные с развитием транспортно-коммуникационных коридоров, является очень сильным индикатором любой экономики, безопасности стран и открывает широкие перспективы для регионального и международного сотрудничества в перевозке экспортно-импортных грузов [3].

Для объективной реальности, в которой работают экспортёры и импортеры, характерны следующие основные факторы:

- геополитическая обстановка в центральноазиатском регионе, где вплотную сталкиваются интересы мировых держав и региональных государств;
- сохраняющаяся нестабильная политическая ситуация в Афганистане, которая препятствует возможности кратчайшего выхода к морю (Индийский океан);
- необходимость привлечения крупных инвестиций в строительство автомобильных магистралей, модернизацию действующих транспортных коридоров;
- недостаточная мощность современной транспортной инфраструктуры, которая позволила бы перевозить и обрабатывать грузы современными методами;

- чрезвычайно сложная, с точки зрения транспортировки номенклатура внешнеторговых грузов, которая включает, с одной стороны, крупные объемы однотипных грузов (хлопок, металлы, зерно, бобы, сои, сахар, другие продовольственные товары), а с другой - широкий ассортимент мелких, грузов (овощи и фрукты, отделочные материалы, продукты переработки хлопка и т.п.);

- высокая стоимость перевозок, которая для многих видов экспортных товаров (фрукты, овощи, продукты их переработки, строительные материалы, продукция химической промышленности и другие), а также для необходимых импортных (лесоматериалы, некоторые виды продовольствия и т.д.) превышает стоимость их самих.

Перечисленные факторы определяют стратегию транспортных организаций в обеспечении беспрепятственного прохождения груза по транзитным территориям.

Очевидно, что страны Центральной Азии находятся лишь на этапе создания эффективной системы транспортно-транзитных коридоров и соединения их с мировой системой коммуникаций. Для этих стран одинаково актуальными оказались четыре географических направления развития транспортной системы: Россия, государства Европы и Балтии; Китай, Япония и страны Юго-Восточной Азии; государства Закавказья, Иран, Турция; Афганистан и Пакистан.

На трех из этих направлений уже существуют транспортные коридоры, включающие комплекс наземных и водных магистралей, которые имеют современное техническое оснащение и предназначены для концентрации в них международных транзитных перевозок.

Что касается четвертого географического направления, то установление стабильного мира в Афганистане и ввод в эксплуатацию транспортных коридоров через афганскую территорию может также привести к воссозданию давних торговых маршрутов, возобновлению товарных потоков из Индии в Иран и Ближний Восток, а также в Европу. Китай и Индия, как и новые государства Центральной Азии и весь Индийский субконтинент, смогут расширить свою торговлю. Кроме того, отдаленные районы Сибири через Центральноазиатский регион будут иметь доступ к пакистанским портам Карачи и Гвадар, а также в иранские порты Бендер-Аббас и Чахбехар с выходом к Индийскому океану.

В развитии межгосударственных отношений большой резонанс вызвала договоренность Узбекистана, Кыргызстана и Китая о строительстве автомобильной магистрали по линии Андижан-Ош-Кашгар. С вводом в строй

этой дороги центральноазиатские страны получают кратчайший выход через Китай к государствам Азиатско-Тихоокеанского региона и через Каракорумское шоссе – в Пакистан, Индию и Индийскому океану, а КНР – ко многим странам Европейского континента.

По мере расширения объема торгово-экономического сотрудничества с соседними странами и зарубежьем, роль сотрудничества в транспортных коммуникациях между Китаем и странами Центральной Азии-Россия в региональном торгово-экономическом развитии становится все более актуальной. Эта тема стала одной из ключевых в ходе встреч руководителей правительств Китая, России, и стран Центральной Азии, а также становится приоритетом экономического сотрудничества в рамках Шанхайской организации сотрудничества.

Надо отметить, что за прошедшие годы двусторонний торговый оборот между Китаем и странами Центральной Азии увеличивается с каждым годом. Дальнейшее совершенствование китайских коммуникаций несомненно, способствует развитию региональных транзитных перевозок в Центральной Азии. На сегодняшний день между Китаем и государствами Центральной Азии открыт ряд транспортных маршрутов в разных направлениях. Казахстаном открыто 30 прямых транспортных маршрутов, в том числе 16 пассажирских и 14 грузовых, Кыргызстаном открыто 17 автомобильных маршрутов, в том числе 10 пассажирских и 7 грузовых, Таджикистаном пока открыт временный пункт грузовых перевозок в Наразу. Узбекистаном транспортные коммуникации осуществляются транзитом через Кыргызстан и другие страны, ввиду того, что Китай не граничит с Узбекистаном. Вместе с тем, намечено открытие маршрутов автомобильного транспорта: Кашгар (Китай) – Ош (Кыргызстан) – Андижан (Узбекистан). Общая протяженность дороги составляет около 970 км, в том числе на территории Китая – 245 км, на территории Узбекистана – 445 км, на территории Кыргызстана – 280 км.

Также открытие движения по транспортному коридору Центральной Азии – автомагистрали Китай-Кыргызстан-Узбекистан. Автомагистраль с общей протяженностью 937 км берет начало в китайском городе Каши и завершится в Ташкенте.

Проблемы, в области развития транспортного сектора Центральной Азии, входят:

- несовершенство региональной институциональной основы (отсутствие региональной координирующей организации в транспортной сфере);
- неразвитая транспортная инфраструктура государств региона;

- высокие затраты на транспортировку;
- нехватка финансовых ресурсов для строительства и реконструкции автомобильных дорог;
- торговые барьеры между соседними странами; длительные и дорогостоящие таможенные процедуры.

В целом вышеуказанные проблемы в основном связаны с унификацией и гармонизацией региональных нормативных документов и стандартов. Следует отметить, что разрешение вышеперечисленных проблем, способствует улучшению пропускной способности и качества региональных транспортных коридоров до уровня мировых стандартов и проведения гибкой тарифной политики, следовательно, приводит к повышению привлекательности транзита через территорию Центральной Азии и соответственно увеличению объемов транзитных перевозок.

Для государств Центральноазиатского региона, расположенных внутри континента и не имеющих прямого выхода к морю, экономическое развитие и осуществление экспортно-импортных перевозок немислимо без использования действующих и создания новых транспортных коридоров на базе существующих путей сообщения, в особенности тех, что обеспечивают выход к морским портам.

Результаты: Таким образом, перспективы развития Центральноазиатского транзитного моста (преимущественно по линии Север-Юг) и в частности взаимовыгодных грузоперевозок по транспортным коммуникациям зависят от целого ряда факторов и причин, в первую очередь экономического характера.

Среди них можно отметить наличие возможностей увеличения производства промышленной, сельскохозяйственной и сырьевой продукции в Центральной Азии, перспективы увеличения внутреннего потребления на региональном рынке.

В транзитном плане расширение грузоперевозок через регион будет также напрямую зависит от состояния экономического развития и экспортно-импортной составляющей двух условно конечных рынков данного маршрута России и связанных с ней группы рынков Ближнего и Среднего Востока, Южной Азии. Касательно возможностей экспортного и потребительского потенциала стран Центральной Азии, можно указать, что страны региона демонстрируют устойчивый экономический рост.

Важное место в повышении потенциала центральноазиатского транзитно-транспортного моста занимают тенденции в развитии связанных с регионом экономик и рынков государств континента. Это касается России, Китая, Ирана,

и государств Европейского Союза. Все эти рынки можно условно разделить на две группы:

- «Северная группа» - Россия, Китай, Япония, Южная Корея и Европейский Союз;

- «Южная группа» - Иран, страны Персидского залива и Ближнего Востока, Южной Азии (Индия и Пакистан). Эти группы стран критически важны для центрально-азиатских коммуникаций и экономик с нескольких точек зрения. Прежде всего, это основные грузоформирующие регионы мира и крупнейшие потребительские рынки.

Заключение. Одной из прогрессивных форм организации международных перевозок является их осуществление по транспортным коридорам.

Международные транспортные коридоры, как особые подразделения инфраструктуры, должны быть описаны с помощью соответствующих параметров. Инфраструктура обеспечивает эффективное функционирование самого коридора и перевозку грузов в международном направлении.

Список литературы / References

1. Указ Президента Республики Узбекистан “О стратегии развития нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы” от 28 января 2022 года № 60.
2. Топалиди В.А. Международные автомобильные перевозки грузов. Учебное пособие. Т.: BILIMINTERTRANS, 2005, 300 с.
3. Пулатхужаев С.П. Методы организации автомобильных перевозок по международным транспортным коридорам. Дисс... Магистр. Ташкент, 2012. 104 с.
4. Википедия. [Средняя Азия.Транспорт](https://ru.wikipedia.org/wiki/Средняя_Азия.Транспорт). [Электронный ресурс] 2022. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Дата обращения: 25.11.2022).
5. [Электронный ресурс] www.iru.org
6. [Электронный ресурс] <http://www.adbl.uz>
7. [Электронный ресурс] www.avtotransinfo.ru
8. Karimov, A. A., & Xoliqov, X. U. (2023). KORXONADA LOGISTIKANI RIVOJLANTIRISHDA YO‘L HARAKATINI TASHKIL ETISHNING ILMIY AHAMIYATI. Innovative Development in Educational Activities, 2(23), 278-284.
9. Karimov, A. A., & Xoliqov, X. U. (2023). KORXONADA LOGISTIKANI RIVOJLANTIRISHDA YO‘L HARAKATINI TASHKIL ETISHNING ILMIY AHAMIYATI. Innovative Development in Educational Activities, 2(23), 278–284. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1883>

10. Karimov, A. (2023). THEORETICAL JUSTIFICATION OF THE PARAMETERS OF AN IMPROVED POTATO DIGGER. *Innovatsion Texnologiyalar*, 51(03), 135–141. Retrieved from <https://ojs.qmii.uz/index.php/it/article/view/537>

11. Karimov, A. A., & Zikriyoyev, S. U. o'g'li. (2023). YO'L BELGILARINING HARAKAT XAVFSIZLIGI KO'RSATGICHLARIGA TA'SIRI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(23), 504–511. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1917>

12. Karimov, A. A. (2023). YO 'L BELGILARINING HARAKAT XAVFSIZLIGI KO 'RSATGICHLARIGA TA'SIRI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(23), 504-511.

13. Karimov, A. A. (2023). QARSHI SHAHRI KO 'CHALARIDA HARAKAT XAVFSIZLIGINI ILMIY ASOSDA TADQIQ QILISH. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(22), 190-199.

14. Potato digger with latticed plowshares and oscillating rods F. M. Mamatov and A. A. Karimov E3S Web of Conf., 401 (2023) 04029 DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340104029>

15. Karimov, A. (2023). PARAMETERS JUSTIFICATION OF THE IMPROVED POTATO DIGGER. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(18), 256–263. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1655>

16. Karimov, A. (2023). TAKOMILLASHTIRILGAN KARTOSHA KOVLAGICHNING PARAMETRLARINI NAZARIY ASOSLASH. *Innovatsion texnologiyalar*, 51(03), 135-141.

17. Karimov, A. A. (2023). YO 'L BELGILARINING HARAKAT XAVFSIZLIGI KO 'RSATGICHLARIGA TA'SIRI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(23), 504-511.

18. Karimov, A. (2023). PARAMETERS JUSTIFICATION OF THE IMPROVED POTATO DIGGER. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(18), 256–263. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1655>

19. Study on the parameters of bars of the potato digger ploughshare F Mamatov, A Karimov, G Shodmonov E3S Web of Conferences 434, 03012

20. Potato digger with latticed plowshares and oscillating rods FM Mamatov, AA Karimov E3S Web of Conferences 401, 04029

RADIATIV MANBALARDAGI AVARIYALAR VA ULARNING OQIBATLARI

Eshmuhamedov Latif Maxmayusufovich

Karshi Institute of Engineering and Economics

Assistant of the "Labor safety and technology" department

Karshi Engineering and Economics Institute, 180100. Mustakillik Street-225,
Karshi, Uzbekistan.

E-mail: latifbek95@gmail.ru

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada, radiativ manbalardagi avariya va ularning oqibatlarini taxlil qilish usullari, radiatsiyaviy avariya turlari va ularni kelib chiqish sabablari haqida muallifning nazariy, umumlashtiruvchi fikrlari keltirilgan. Maqola mehnat muhoazasi va texnika xavfsizligi yunalishlari talablari, mehnat muhofazasi va xavfsizlik mutaxassislarini hamda keng izlanuvchilar uchun muljallangan.*

***Kalit soʻzlar va iboralar:** “Radiatsiya, avariya-halokat kimyoviy holat, kimyoviy holatni baholash, xavfsizlik, KTZM, izotermiya, konveksiya, sanoat korxonalarini, agressiv moddalar”*

Kirish. Maʼlumki, oʻzidan nur tarqatish va odam organizmida «nurlanish» deb nomlanadigan kasallikni vujudga keltirishi mumkin boʻlgan radiatsion materiallar xalq xoʻjaligining bir qator sohalarida turli maqsadlar uchun ishlatib kelinmoqda. Bularni saqlash, toʻgʻri ishlata bilish va tashlab yuborish, qayta ishlash jarayonlarida texnika xavfsizligiga rioya etilmasa, ogʻir oqibatlarga – atrof-muhitning radioaktiv ifloslanishiga, odamlarning, mavjudotlarning halok boʻlishi va oʻsimliklarning yaroqsiz holga kelishiga olib keladi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida ilmiy va oʻquv-uslubiy adabiyotlar tahlili, pedagogik-tarixiy kuzatuv, umumlashtirish, metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari va muhokamalar. Radiatsiyaviy xavfli inshoot-bu muassasa boʻlib, unda sodir boʻlgan halokat tufayli ommaviy radiatsion zararlanish holati vujudga kelishi mumkin. Bu turdagi xavfli obektlarga fuqaro muhofazasining shayligini taʼminlash uchun Qonunning 2-moddasida bayon etilgandek radiatsion, kimyoviy va biologik vaziyat ustida kuzatish va laboratoriya nazorati olib borish lozim boʻladi.

Radiatsiyaviy avariya – uskuna nosozligi, hodisalarning xatti-harakatlari (harakatsizligi), tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar tufayli kelib chiqqan, fuqarolarning belgilangan me'yorlaridan ko'proq nurlanish olishiga yoki atrof-muhitning radioaktiv ifloslanishiga boshqaruvning izdan chiqishi. Bu halokatlarning 3 turi ma'lum:

- bir joyda-bunda radiatsiyaviy xavli inshootda yo'l qo'yilgan nosozlik tufayli, radioaktiv xossaga ega bo'lgan moddalar shu inshootdagi uskunalar chegarasida bo'lib, tashqariga chiqmagan;

- mahalliy-bunda radioaktiv xususiyatga ega bo'lgan moddalar miqdori yuqori bo'lib, sanitar himoya hududga tarqalishi mumkin va zarari yuqori bo'ladi. O'z miqdoriga ko'ra shu radiatsion xavfli inshoot uchun belgilangan me'yoriy miqdordan oshiq bo'lib, radioaktivlashgan holatning ta'siri katta hisoblanadi;

- umumiy-radiatsiyaviy xavfli inshootda sodir bo'lgan nosozlik tufayli, halokat katta hududga tarqalishi va odamlardan nurlanishga olib keladi.

Aloqalar sodir bo'lishi mumkin bo'lgan radiatsiyaviy xavfli inshootlarning turlari ko'p-atom stantsiyasi, yadro yoqilg'isi ishlab chiqaruvchi korxonalar, yadro reaktori bo'lgan ilmiy-tekshirish institutlari va h.k.

Radiatsiyaviy xavli inshootdagi halokatlarning tavsiflanishi:

I tur halokat – birinchi xavfsizlik to'sig'ining nosoz holatga kelishi – issiqlik ajratuvchi elementlar qobiqlarining buzilishidir.

II tur halokat – birinchi va ikkinchi xavfsizlik to'sig'ining buzilishi, ya'ni reaktor qobig'ining buzilishi tufayli radioaktiv moddalar tarqalishiga sharoit yaratilishiga aytiladi.

III tur halokat – uchchala xavfsizlik to'sig'ining buzilishi tufayli vujudga keladi. Birinchi va ikkinchi to'siq buzilishi tufayli radioaktiv moddalar reaktorning himoya qobig'i yordamida to'siladi, undan o'tgan moddalar tashqariga chiqib ketib tarqalishi mumkin.

Og'ir sharoit vujudga kelgan chog'da, issiqlik yoki yadro portlash sodir bo'ladi.

Hozirgi kunda kimyoviy xavfli inshootlarning asosiylari «O'zbekkimyosanoat» uyushmasiga qarashli korxonalar bo'lib, ular Qo'qor, Samarqand, Buxoro, Navoiy, Chirchiq, Olmaliq va boshqa shaharlarda joylashgan. Bu korxonalardan tashqari kimyoviy zaharli moddalar bilan ishlaydigan boshqa korxonalar ham mavjud - «O'zgo'shtsut», «O'zbeksavdo», «O'zqishloqxo'jalik» mahsulotlari uyushmalari, Bekobod metallurgiya korxonasi, Mikond korxonasi, Toshkent lak bo'yoq, to'qmachilik korxonalari, Kommunal xo'jalik vazirligi inshootlari va boshqalar. Hammasi bo'lib respublika hududida 200 dan oshiq kimyoviy xavfli inshootlar bor. Ular ishlab chiqaradigan yoki xalq xo'jaligida turli mahsulotlar ishlab chiqish uchun

olib kelinadigan, saqlanadigan suyuq, qattiq, gaz holatidagi inson va hayvon sog‘ligi uchun zararli, kuchli ta‘sir ko‘rsatuvchi moddalar turi ko‘p.

Kimyoviy muhofaza – bu KTZM (kuchli ta‘sirchan zaharli moddalar) ning aholiga, fuqaro muhofazasi kuchlariga va xalq xo‘jaligida turli mahsulotlar ishlab chiqarish uchun olib kelinadigan, saqlanadigan suyuq, qattiq, gaz holatidagi inson, hayvon sog‘ligi uchun zararli, kuchli ta‘sir ko‘rsatuvchi moddalar turi ko‘p.

Kimyoviy muhofaza – bu KTZM (kuchli ta‘sirchan zaharli moddalar) ning aholiga, fuqaro muhofazasi kuchlariga va xalq xo‘jaligi inshootlariga zararli ta‘sirini oldini olishga yoki uni imkoni bor darajada kamaytirishga qaratilgan tadbirlar kompleksi.

Radiatsion muhofaza-bu radioaktiv moddalarning aholiga, fuqaro muhofazasi kuchlariga va xalq xo‘jaligi inshootlariga zararli ta‘sirini oldini olishga yoki uni imkoni bor darajada kamaytirishga qaratilgan tadbirlar majmui. Qonunning asosiy tushunchalariga ta‘rif berilgan qismida, radiatsiyaviy xavfsizlik to‘g‘risida quyidagilar bayon etilgan – bu fuqarolar va atrof muhitning ionlashtiruvchi nurlanishning zararli ta‘siridan muhofazalanganlik holati.

Kimyoviy va radiatsiyaviy muhofazaning eng asosiy vazifasi kimyoviy xavf obektlaridagi, radiatsiyaviy xavfli ob‘ektlaridagi halokatlar bilan bog‘liq favqulodda vaziyatlar oldini olishdan iborat.

Kimyoviy xavfga binoan hamma ma‘muriy-hududiy birliklar 3 ta xavflilik darajasiga bo‘linadi:

Avariya-halokat – mahsulot tayyorlashga ishlatiladigan mashinalar, jihozlar, texnologik tizimdagi uskunalar majmuasidagi nosozlik, elektr bilan ta‘minlashdagi nosozlik, binolar, qurilmadagi nosozliklar tufayli vujudga keladigan voqeaga aytiladi.

Transport turlarini o‘zaro to‘qnashuvi, korxonadagi texnologik nosozliklar, moddalarni saqlashda yo‘l qo‘yilgan xatoliklar tufayli sodir bo‘ladigan halokatlar natijasida kuchli ta‘sir etuvchi zaharli moddalar atrof-muhitga tarqalishi mumkin.

Katastrofa – halokat bo‘lib, oldingisidan farqli holda halokat qamrovi kengroq va odamlar halok bo‘lishiga olib kelgan voqeaga aytiladi.

Poezlar o‘zaro to‘qnashishi, samalyot halokati, sanoat korxonasida sodir bo‘lgan halokatlar tufayli atrof-muhitning yomonlashuvi, insonlar qurboni, talofat darajasining ortib borishi – hammasi bu turdagi halokat turiga xos xususiyatdir.

Hozirgi kunda mutaxassislar tahlil qilib aniqlagan ma‘lumotlarga ko‘ra kimyoviy xavfli inshootlarda bo‘ladigan halokatlar tufayli tez ta‘sir etuvchi zaharli moddalarni atrof-muhitga tarqalishiga bir qator sabablar mavjud. Asosiylari quyidagilar:

- korxonadagi texnologik jihozlardagi nosozliklar;

- uzoq muddat ishlatilgan uskuna-jihozlarning eskirish;
- moddalarni ishlab chiqarishda, saqlashda, topishishda yo‘l qo‘yilgan xatoliklar tufayli;
- portlash, yong‘in sodir bo‘lishi, halokatlar tufayli;
- moddalar bilan ishlashda, ularni saqlashdagi texnika xavfsizligi qoidalarining buzilishi tufayli;
- chetdan olib kelingan texnologik jarayon xavfsizlik talablariga to‘liq javob bermaydi;
- korxonada mehnat intizomi past, mutaxassis va ishchilarning malakasi etarli emas;
- mahsulot ishlab chiqarishda murakkab texnologik jarayon tizimi qo‘llanadi.

Ayrim o‘tilgandan farq qiluvchi ayrim sabablar tufayli ham texnogen tuzdagi favqulodda vaziyat vujudga kelishi mumkin. Qonunda texnogen ravishda o‘zgartirilgan radiatsiyaviy va tabiiy radiatsiyaviy fon qanday mazmunga egaligi va ularni ham e‘tiborga olish kerakligi ta’kidlangan.

Zaharli va zararli moddalardan muhofaza qilishni rejalashtirish va tashkil qilish va radiatsiyaviy xavfli inshootlardagi halokatlar bilan bog‘liq favqulodda vaziyatlar oldini olishan iborat.

Kimyoviy xavfga ko‘ra ma‘muriy hududiy birliklar (MHB) 3 ta xavflilik darajasiga bo‘linadi:

I daraja – kimyoviy zaharlanish ehtimoli bor oraliqda ma‘muriy-hududiy birlikning 50% fuqarosi yashab turgan bo‘lsa;

II daraja – kimyoviy zaharlanish ehtimoli bor oraliqda ma‘muriy-hududiy birlikning 30 % dan 50% gacha aholisi yashab turgan bo‘lsa;

III daraja - kimyoviy zaharlanish ehtimoli bor oraliqda ma‘muriy-hududiy birlikning 10% dan 50% gacha aholisi yashab turgan bo‘lsa.

Xulosa. Kimyoviy va radiatsiyaviy muhofazaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Favqulodda vaziyatning vujudga kelishini oldindan taxmin qilish va sharoitga baho berish. Buning uchun shu kimyoviy va radiatsiyaviy xavfli inshoot joylashgan hudud to‘g‘risida aniq ma‘lumotga, korxonaga haqida, moddalarning miqdori, turi, saqlash sharoiti, saqlash joyini aholi yashaydigan joydan qanday oraliqda joylashganligi to‘g‘risida aniq ma‘lumotga ega bo‘lishlari kerak.

2. KTZM va radioaktiv moddalarni maxsus saqlash joylariga chiqarib tashlash, moddalarning ta‘sirini oldini olishga, ta‘sirini kamaytirishga qaratilgan tadbirlarni ishlab chiqish.

3. Fuqarolarni kerakli miqdorda shaxsiy muhofaza vositalari (ShMV) bilan ta‘minlashni tashkil etish.

4. Kimyoviy va radiatsiyaviy nazorat va tekshirish ishlarini o'z vaqtida amalga oshirish.

5. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va unga barham berish uchun kerakli kuch va vositalarning doimo shay turishini ta'minlash.

6. Kimyoviy va radiatsiyaviy xavf vujudga kelgan favqulodda vaziyatlarda fuqarolarning qanday vazifa bajarishlari lozimligiga tayyorlab borish.

Kimyoviy va radiatsiyaviy vaziyatni oldindan taxminlash va baholash.

A) vaziyatni oldindan taxminlashga quyidagilar kiradi:

-favqulodda vaziyatning aniq turini bilish;

-vaziyat tafsiloti va ko'lamini aniqlashning ishlovchi usullarini, uskuna-jihozlarini topish;

-fuqaro muhofazasi kuchlarini va aholini o'z vaqtida ogohlantirish;

-talofatlar va moddiy zararlarning oldini olish yoki ularning ta'sir kuchini mumkin bo'lgan darajada kamaytirish yuzasidan kerakli choralarni ko'rish;

-fuqaro muhofazasi kuchlari va vositalarini favqulodda vaziyatlarni yoki ular oqibatlarini yo'qotishga tayyorlab qo'yish.

B) vaziyatni oldindan baholash.

1. Olingan ma'lumotlarni aniqlashtirish.

a) kimyoviy va radiatsion halokatlarning tafsilotini bilish (turi, vaqti, tarqalish mydoni, holati va h.k.);

b) hudud tafsiloti (aholi yashash joyi, uy-joylarning soni, yaqin-uzoqligi, transport yo'llarining bor-yo'qligi va h.k).

-ob-havo sharoiti (yil fasli, kun, ob-havo holat);

-aholiga va hududga kimyoviy va radioaktiv moddalar ta'sir darajasi;

-zaharlangan havo oqimi etib keladigan vaqtni va ular qancha muddat ta'sir ko'rsata olishlarini bilish kerak.

-zaharlangan hudud maydonida qancha odam qolgan, ulardan qanchasi talofat ko'rishi mumkinligi ehtimolini aniqlash;

-maxsus ishlov berishdan o'tkazilishi lozim bo'lgan odamlar, texnika, uskunalar, hududlar miqdorini aniqlash.

Baholashga ko'ra to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilish asosida qisqacha xulosalar qilgan holda, qilinishi lozim bo'lgan ishlarni belgilab olish kerak.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 15.10.2021 yildagi 647-son. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ZAHARLI KIMYOVIY VA BOSHQA TOKSIK MODDALAR KO‘MILGAN HAMDA SAQLANAYOTGAN MAXSUS OBYEKTLAR FAOLIYATINI TARTIBGA SOLISH CHORATADBIRLARI TO‘G‘RISIDA.

2. Nig‘matov, M.Tojiev “Favqulodda vaziyatlar va foqaro muhofazasi” Toshkent-2011.

3. Karimov B., qizi Nishonova S. C. MEHNATNI MUHOFAZA QILISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 482-486.

4. Karimov B., qizi Nishonova S. C. MEHNATNI MUHOFAZA QILISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 482-486.

5. Karimov B. MEHNAT MUHOFAZASI VA TEXNIKA XAVFSIZLIGI TA’LIM YO‘NALISHINING FAOLIYAT OB’EKTлари VA ISH SOHALARI TO‘G‘RISIDA TUSHUNCHA //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 487-489.

6. Bahodir O‘ktam o‘g K. et al. ELEMENTS OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF INDUSTRIAL SAFETY, LABOR PROTECTION AND ENVIRONMENTAL PROTECTION AT THE "UZBEKISTAN GTL" PLANT //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 11.

7. Мурадов С. ПРОБЛЕМЫ ТУШЕНИЯ ПОЖАРОВ КЛАССА Е ЛИЧНЫМ СОСТАВОМ ПОЖАРНОЙ ОХРАНЫ В МИРЕ //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 5.

8. O‘G‘LI M. S. H. ANALYSIS OF “MEASURES TO ENSURE OCCUPATIONAL SAFETY IN THE FIELD OF CARGO TRANSPORTATION AND LOADING.” //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 9.

9. ЎҒЛИ Р. Х. Ф., СИРОЖИДДИН М. ИЗУЧЕНИЯ УСЛОВИЯ ТРУДА В КОМПАНИИ ЕВРОПЫ. МУРАДОВ СИРОЖИДДИН //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 10.

10. O‘G E. L. A. A. et al. PHYSIOLOGICAL AND HYGIENE BASIS OF HUMAN LABOR ACTIVITY //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 11.

11. Husan o'g'li M. S., Shavkat o'g'li E. D. INNOVATIVE SOLUTIONS TO PROTECT WORKERS FROM DANGEROUS GAS AND TOXIC SUBSTANCES IN HAZARDOUS INDUSTRY ENTERPRISES.

12. Husan o'g'li M. S., Utkir o'g'li Z. U. PRINCIPLES OF PASSING AND DOCUMENTING INSTRUCTIONS ON SAFETY TECHNIQUES.

13. Rayimkulov A., Murodov S. Some Issues of Safety in the Use of Tower Cranes Used in Construction Projects //JournalNX. – С. 301-308.

14. Sulstonova D. N., qizi Siddiqova M. A. COLOR SCHEME IN THE FORMATION OF THE ARTISTIC ENVIRONMENT OF THE INTERIOR OF MODERN EDUCATIONAL CENTERS //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 109-115.

15. Muradov S. ISHLAB CHIQRISHDAGI AVARIYALARNI O'RGANISH VA TAHLIL QILISH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 474-477

16. Жураев Б. Х. МЕТОДЫ И СРЕДСТВА ПОДГОТОВКИ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЪЕКТОВ К ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМ СИТУАЦИЯМ //Вестник науки и образования. – 2022. – №. 6-2 (126). – С. 20-24.

17. Khudaynazarovich J. B. CORRECT CONDUCT OF THE POPULATION IN EMERGENCY SITUATIONS //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – Т. 2. – №. 9.

18. Khudainazarovich D. J. B. WORK AS THE MAIN CATEGORY OF ERGONOMICS //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – Т. 2. – №. 5.

19. Khudaynazarovich J. B. RESEARCH OF OCCUPATIONAL SAFETY PROBLEMS OF WORKERS IN AGRICULTURAL INDUSTRIES RESEARCH OF PROBLEMS OF LABOR PROTECTION OF WORKERS IN AGRICULTURAL INDUSTRIES //Multidisciplinary and Multidimensional Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 60-71.

20. Maxmayusufovich E. L. PRIMARY CONCEPTS ABOUT EARTHQUAKES AND THEM ENSURING THE SAFETY OF THE PUBLIC WHEN IT HAPPENS //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – Т. 2. – №. 10.

21. Эшмухамедов Л. М. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ОБЛАСТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ЛИКВИДАЦИИ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ //Вестник науки и образования. – 2022. – №. 6-2 (126). – С. 24-27.

22. Эшмухамедов Л. М. ОХРАНА ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ //МОЛОДЕЖЬ. НАУКА. БУДУЩЕЕ. – 2022. – С. 160-164.

23. Eshmuhamedov L. M. 21-ASR PEDAGOGIKASI: O ‘QITISHNING INNOVATSION USULLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 372-376.

24. Maxmayusufovich E. L. ORGANIZE LABOR PROTECTION IN ENTERPRISES //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – Т. 2. – №. 11.

25. Eshmukhamedov L. M. IMPROVING THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF PREVENTION AND LIMITATION OF EMERGENCY SITUATIONS //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – Т. 2. – №. 9.

26. Эшмухамидов Л. М. ТЕХНОСФЕРНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – Т. 2. – №. 6.

27. Eshmuxamedov L. M. et al. LABOR PROTECTION IMPROVE WORKING CONDITIONS, INCREASE EMPLOYEES’ PRODUCTIVITY, IMPLEMENTATION OF REST REGIME //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 1161-1166.

28. Otabek M. et al. Dynamics And Stability Of A Composite Feed Cylinder In The Feeding Area Of Rotor Spinning Machines //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2023. – С. 1152-1157.

29. Рахимов О. Д., Эшмухамедов Л. М., Ашурова Л. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ: Рахимов Октябр Дусткабилович, Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти “Экология ва меҳнат муҳофазаси” кафедраси профессори Эшмухамедов Латиф Маҳмаюсуфович, Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти “Экология ва меҳнат муҳофазаси” кафедраси ассистенти Ашурова Лайло, Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти “Экология ва меҳнат муҳофазаси” кафедраси ассистенти //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 6.

30. Рахимов О. Д., Эшмухамедов Л. М. ЧЕТ ЭЛ ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ //INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 68-76.

31. Эшмухамедов Л. М. ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ //ВЕСТНИК НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ Учредители: Олимп. – С. 24-27.

THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF THE SOURCE OF THE SUFI TEACHING OF KHOJAGON (NAQSHBANDIYA), THE UNIQUE HISTORICAL HERITAGE OF THE FIRST RENAISSANCE PERIOD

Ubaydulla Akhrorovich Kasimov

head of the department "Pedagogy and psychology, educational technologies" of Bukhara region PYaMO‘MM Ph.D., associate professor

Annotation: *The unique historical heritage of the first renaissance period is the "Hush dar dam" rule of Sufism, which is a unique historical heritage of the first renaissance period. self-control, adjustment, programming, improvement in the realization of behavior, behavior and activity, on the other hand, together form the full content of a single life.*

Key words: *Hush dar dam, Nazar bar qadam, Safar dar Watan, Khilvat dar anjuman, Yodkard, Bozgasht, Nigohdosht, Yoddosht.*

It is worth mentioning that Abdulkhaliq Gijduvani developed 8 of the 11 rules of the teaching of the Khojagan order, which brings the development of the human personality to spiritual perfection, later called Naqshbandiya (Hush dar dam, Nazar bar qadam, Safar dar Watan, Khilvat dar anjuman, Yodkard, Bozgasht, Nigohdosht, Yoddosht)

The socio-psychological aspects of the teachings of the Khojagan order (Naqshbandiyya) of Abdulkhaliq Gijduvani mentioned above have been little researched as a subject of social psychology.

Due to the fact that our national values have been combined with universal human values, there is no doubt that this teaching has an important educational and educational value for the people of the present time. Especially in the period when the problem of creating a perfect person, the product of high development of the individual, is on the agenda, its importance is going to increase even more. The following comments will be focused on the description of the teaching streams and their specific characteristics, their hierarchical structure as stages, and their embodiment in individual individuals as the levels of development and maturity of a person. In this sense, the socio-educational effect of the teachers Abdulkhaliq Gijduvani and Bahauddin Naqshband pir, the specific psychological aspects of the teachings of Sufism, is that they rationally set the criterion-orientation for evaluating the value of each thing and event. can serve as one of the spiritual-hereditary factors aimed at personal development and perfection.

For example, the rule of "Hush dar dam" of this doctrine is a beautiful spiritual nature of a person, good manners, exemplary behavior, high moral normative activity in interpersonal relations, on the one hand, directly in the realization of such behavior, treatment and activity. self-control, adjustment, programming, improvement, on the other hand, together form the full content of a single life.

The rule of "Hush dar dam" is to be aware of the breath that comes out of a person as a condition for improving one's personality through self-awareness (understanding the true nature of the whole universe) and there is ignorance between each breath. It requires continuous and consistent internal control, and secondly, it requires that every action in the spiritual world and behavior of a person during his worldly life should be based on awareness, and that defects and vices should not interfere with these actions. As a result of having such a strong psychological control over the relationship between the inner spiritual world and the external activity (treatment), external worldly behavior brings to the fore universal beautiful qualities and positive social-psychological characteristics of a person.

It is permissible for a person's behavior in external worldly activities to be in harmony with the demands of the inner high moral and spiritual world. During the ontogenesis of a person's life, achieving this harmony is accompanied by certain difficulties. Because making a mistake (negligence) always haunts the human personality, the human personality thereby dynamically acquires activities and characteristics, and because of this, a person experiences deep mental disturbances and worries. Therefore, before a person gets into deep sorrows, troubles, pains, and difficulties, it is necessary to form a criterion that can correctly evaluate the value of everything, events, and activities so that he does not lose his consciousness. required. Its rational and effective formation is realized by the practice of the "Hush dar dam" rule of the tariqat. Following this rule activates all mental processes (intuition, perception, memory, thinking, attention, imagination) (with self-divination). As a result, the inner possibility, extraordinary aspect of the person is revealed. Self-images ("past me", "current me", "ideal me", "future me") are formed correctly and self-awareness is improved. "Hush dar dam" literally means alertness, stabilization of internal general and partial locus of control. This increases the independence and determination of a person's thinking and creates emotional and volitional qualities. A control system of self-evaluation, consolation, and giving is formed. As a result, the extraordinary internal aspects of the inner spiritual potential of a person are activated. Thinking processes are carried out with the criteria of consistent intelligence. Thinking is a tool for knowing the environment, social environment and reality, as well as the main condition (even mechanism) for the correct (adequate) implementation of large-scale

multifaceted activities of a person with reasonable efficiency. Our teachers, who understood this deeply, introduced the rule of "Hush dar dam" into the essence of the teaching and promoted the control of thoughts, intentions, and imagination through consciousness. After all, Imam Sadriddin, one of Abdulkhalik Gijduvani's first teachers, explained: "Satan flows like blood inside a man's child." According to Allama Abdulkhalik Gijduvani, there are four qualities hidden in a person's thoughts and imagination that cannot be seen, heard or felt.

1. This is the quality of imagination in thinking that it urges and warns a person to be careful in his worldly actions against neglecting everything, reality, carelessness and carelessness.
2. The example of an angel demands to be free from sins, to be honest and clean, and to obey high moral standards, norms, and rules.
3. A person's thinking is the characteristics of his feelings and emotional qualities in his imagination. Of course, such negative characteristics are focused on satisfying the material needs of a person in the first place, and encourage positive and angelic qualities to be excluded from human thinking. This quality serves as a factor that allows a person to become a slave of materialism.
4. These are satanic, i.e., negative, destructive qualities in human thoughts and judgments, and they are programmed and established as a result of repeatedly doing inappropriate and unclean actions of a person and turning them into a habit.

The fourth quality in human thinking is the most harmful and dangerous, in which the criterion (orientation) of value, purpose (orientation) for evaluating everything and activity changes sharply, leading to disproportion (discomfort, malfunction, damage). Due to the decrease in the ability to perceive the evil in the inappropriate, harmful actions that the person performs, he interprets his unpleasantness as a normal situation, that is, he does not realize the defects.

Abdulkhalik Gijduvani classified these qualities, showed the way to form a perfect (perfect) thinking worthy of praise, and encouraged the purification of the soul, that is, high moral honesty. For example, he commands: "The first thing is that one should perform ablution in order to face anxiety (thoughts). There are many conditions for inner ablution, that is, purity of heart. For example, the eyes must be clean from seeing forbidden things, the tongue must be clean from speaking gossip and lies, the ears must be clean from hearing unclean voices, and refrain from grasping things that cannot be grasped in the Shariah. to be pure, to be pure from going where one cannot go. If these five ablutions occur, then the inner ablution will be perfect. Another of these conditions is to spread a halal bite.

From a socio-psychological point of view, the practice of the rule "Hush dar dam" means that in achieving a certain task, a person brings his social and personal activities under the consistent, continuous control of a strong inner consciousness and maintains himself and a stable willpower. It is a skill that can be learned through practice and consistent repetition, training one's self to make an honest effort. By forming a skill and turning it into a habit, it leads to the development and perfect formation of character and behavior. As a result of this, programs of psychological settings (set of instructions to do or not to do or not to do a certain action automatically, self-prompting and self-implementing) programs are formed that provide strong conscious control of the human personality. They, in turn, encourage a person to be aware of his every action by demonstrating positive moral qualities in his internal and external personal and social relations and efforts, and automatically reflect these qualities on the basis of established programs. ensures that it is discovered. As a result of this, at the level of subconscious mind, the above actions are carried out flawlessly by themselves, as if automatically.

Therefore, first, through strong, conscious control, and continuous training with the help of willpower, all human virtues, but also relationships, are formed and strengthened at the level of unconsciousness, and in a suitable social environment, they are rationally and automatically manifested by themselves. ensures that. As a result, there is no room for carelessness. That is why Hazrat Khwaja Bahauddin Naqshband emphasizes the essence of the rule "Hush dar dam" as follows - in this way, the basis of the work should be built on the breath, while busying yourself with the important task of the time, free the imagination from the future and try not to waste every breath. . In fact, what a person wants to achieve during his life, he achieves it through repeated exercises with the help of voluntary efforts using his conscious control.

In order to consolidate a certain piece of information into memory, he directs his mind to it, concentrates on it, and with practice puts it into long-term memory. This, in turn, provides an opportunity to ensure the appropriateness and compatibility of aural, visual and kinesthetic channels when receiving information.

Inwardly, it is the same for all internal and external relations, environment (situation), event (incident), existence and its constituent elements, honest efforts and human social positive high qualities. , by forming an instruction (setting) and disposition (attitude), it automates the process of strongly controlling the internal and external environment (state) of a person and does not allow it to be polluted at all. And as a result, the way is opened for the harmony of the inner world of the human person with the external environment, because his inner thoughts and his external activities and actions are the same (congruence).

This psychological harmony saves a person from the process of mental fear (phobia), which is the main cause of all frustration, stress and affective situations that make a person suffer, because honesty in his internal and external activities gives him strong confidence (psychological balance) and psychological strength. 'works. This ensures the manifestation of positive high spiritual and moral characteristics in internal and external activities.

Through the same training, achieving internal and external honesty and always showing high spiritual and moral characteristics opens up the possibility of rational use of all forms of consciousness (consciousness, subconsciousness, unconsciousness, superconsciousness) in life moments and situations. Because even when entering the process of mukoshafa (meditation), ignorance is expelled from human thoughts, imaginations, and memories through consciousness.

Focusing on high spiritual and moral qualities, divine, positive visions are formed, and as a result, he derives strength from it and enjoys it. The worldly activities and inner worship of such persons arise out of awareness and proceed rationally. Their levels (status, position) on the way to development and perfection will grow. That is why the "Hush dar dam" rule of the Tariqat has not lost its importance even in the present time.

On the contrary, its psychological impact is incomparable. After all, following it creates high moral and spiritual qualities in a person, free from defects in the life of a real being, by cleaning and purifying the personal inner world (completely positivization), ensuring the formation of true perfect qualities free from carelessness, ensures his spiritual development and brings him closer to perfection.

The behavior of people with such a perfect mindset, who deeply appreciates everything and activities and can evaluate them correctly, is exemplary in their personal and social relationships. This, in turn, helps to form the national consciousness in accordance with the purpose, as well as the formation of the national feeling, the emergence of new dynamic stereotypes and stable social "standards" creates subjective conditions.

References:

1. Ghaziev E.G. General psychology.-T.: University, book II, 2002. -238 pages.
2. Kasimov U. Khoja Abdulkholik Gijduvani Khufiya zikri-Bukhara, 2003.-42 pages.
3. Kasimov U. Mystical psychology is an important factor in personal development-Tashkent, Ijod press publishing house, 2019-200 pages

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI VA O‘QISH DARSLARINING INTEGRATSIYASINI TA‘MINLASHDA O‘QITUVCHI KOMPETENTLIGI

Xurramova Madina Abdunazar qizi

TerDPI, Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi fakulteti talabasi

Musurmonqulov Adham Abdurashid o‘g‘li

TerDPI, Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi kafedrasida o‘qituvchisi

***ANNOTATSIYA.** Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda o‘tiladigan ona tili va o‘qish savodxonligi fanining ahamiyati va darslarning integratsiyasini ta‘minlashda o‘qituvchi kompetentligi haqida so‘z yuritiladi. Ta‘lim integratsiyasi hozirgi zamon talabiga javob beradimi, uni qanday tashkil etish kerak kabi savollar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda, shular asosida so‘z yuritiladi.*

***Ka‘lit so‘zlari:** ta‘lim tizimi, ta‘lim poydevori, ona tili, o‘qish savodxonligi, fan, boshlang‘ich sinf, ahamiyat, savodxonlik, dars samaradorligi, ijodkorlik, ko‘nikma, ta‘lim, yaratuvchanlik, tafakkur, fikrlash, erkinlik.*

KIRISH. So‘nggi yillarda ta‘lim-tarbiya tizimida yangi avlod tarbiyasida jahon fani va madaniyatining ilg‘or yutuqlarini jamlagan, o‘tmish ajdodlarimiz aql-zakovoti mahsuli sifatida yaratilgan milliy va ma‘naviy qadriyatlarimizga tayangan holda zamonaviy ta‘lim-tarbiya berish uslublarini shakllantirish muammosi vujudga keldi. Barkamol avlod jamiyat taraqqiyotining asosi. Shu bois mamlakatimizda ham jismonan, ham ma‘nan barkamol avlodga ta‘lim-tarbiya berish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Ona tili va o‘qish savodxonligi fanini o‘qitishda asosiy e‘tibor o‘quvchida tilga doir to‘rt ko‘nikma: o‘qib tushunish, tinglab tushunish, nutq so‘zlar va yozish xamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga qaratiladi.

"Ta‘lim to‘g‘risida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi", "O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida"gi Qonun hamda "Maktab ta‘limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi", "2008-2012 yillarda uzluksiz ta‘lim tizimi mazmunini modernizatsiyalash va ta‘lim-tarbiya samaradorligini yangi sifat darajasiga ko‘tarish Davlat dasturi", 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasida va boshqa me‘yoriy hujjatlarda uzluksiz ta‘lim tizimini isloh qilish vazifalari belgilangan bo‘lib, bu esa ta‘lim jarayonida o‘quvchilar bilan ishlash, ularni barkamol avlod sifatida shakllantirish davlat miqyosida muvaffaqiyatli amalga oshirilishida zamin bo‘lmoqda.

Ta'limni integratsiyalashtirishdan ko'zlangan asosiy maqsad boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurni yaxshi shakllantirish va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatini bildirishga yo'naltirishdan iboratdir. Shuning uchun ham kichik maktab o'quvchisi predmet yoki voqea-hodisalarni bir necha tomondan ko'rishi muhimdir. Asosiy fanlarni o'zlashtirish va olamdagi bor narsalar qonuniyatlarini tushunishda predmetlar ichidagi va predmetlararo aloqalarini o'rgatish ta'limni integratsiyalashga yondashuvning metodik asosidir. Bunga turli darslar tushunchalariga ko'p marta qaytish, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo'lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Shunday qilib, yaxshi shakllangan, tuzish va o'tkazish tartibiga ega bo'lgan, tarkibiga shu o'quv predmetiga tegishli bo'lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday dars integratsiyaga asos qilib olinishi mumkin. O'qish savodxonligi - jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma tilning shakllarini idrok etish va amaliyotda qo'llay olish qobiliyatidir. Asosiy e'tibor, tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda. Boshlang'ich sinf darslarida o'quvchini qalban yuksak, ma'naviy boy qilib tarbiyalashda ajdodlarimiz yaratgan betakror asar durdonalaridan foydalangan holda bilim berish hamda odob-axloq qoidalariga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda ona tili va o'qish darsi alohida ajralib turadi. Ona tili va o'qish darslari orqali o'quvchining savodi chiqadi. U yozishni va o'qishni o'rganadi. Bu o'quvchilarga keyinchalik ham boshqa fanlarni yaxshi o'zlashtirishiga yordam beradi. Bunda asosiy rol ni albatta boshlang'ich sinf o'qituvchisi egallaydi. Chunki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodini chiqarish o'qituvchidan kasbiy mahorat va bilim talab etadi. Bu vazifa o'qituvchining zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. O'qituvchi har doim ushbu mas'uliyatni his qilgan holda dars jarayonini tashkil etishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash qobiliyatining har xil turlarini shakllantirish integratsiyaning negizi hisoblanadi. Asosiy fanlarni o'zlashtirish va olamdagi bor narsalar qonuniyatlarini tushunishda predmetlar ichidagi va predmetlararo aloqalarini o'rnatish ta'limni integratsiyalashga yondashuvning metodik asosidir. Bunda turli darslar tushunchalariga ko'p marta qaytish, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo'lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Zero, mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillash - tirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz" degan fikri muhim

ahamiyat kasb etadi. Ta'lim amaliyoti ko'rsatishicha, maktab ta'limida fanlararo aloqadorlikni yo'lga qo'yish fan va jamiyat hayotida bugungi kunda sodir bo'layotgan integratsion jarayonlarning yorqin ifodasidir. Ushbu aloqadorlik o'quvchilarning bilimlarni ongli o'zlashtirishi, dunyo haqidagi yaxlit tasavvurlarini rivojlantirish va amaliy va ilmiy-metodik tayyorgarligini oshirishda muhim o'rinni egallaydi. Bunday tayyorgarlik umumiy o'rta ta'lim bitiruvchilarini darsda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda, ishlab chiqarishda va umuman har qanday faoliyatda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini erkin qo'llash imkoniyatini beradi.

¹ O'quvchilar o'quv materiallarini o'zlashtirishida sodir bo'layotgan bunday pasayishlar yosh avlodning intellektual rivojlanishiga ta'sir etmay qolmaydi. Bu holat esa o'qituvchilardan o'quvchilarga bir fan doirasida bog'liqliklar asosida turli hodisalarni o'rganishni taqozo etadi. Tabiat hodisalarini, ularning tuzilishi, mohiyati va funksiyalarini, qonuniyatlarini o'rganish o'quvchilar tafakkurida qiyoslash, analiz va sintez, abstraktsiyalash, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosa chiqarish kabi tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.² Bugungi kunda integratsiyaga asoslangan darslarni tashkil etishda bir qator ta'lim metodlaridan unumli foydalanilmoqda. Shulardan biri "Insert" usulidir. Buni quyidagi usulda tashkil etish mumkin: Ma'ruza matnini o'qib, matnning chetiga quyidagi belgilarni qo'yib chiqing:

V - bilaman

+ - men uchun yangi ma'lumot

- - men bilgan ma'lumotni inkor qiladi

? - noaniq (aniqlashtirish talab qiladigan) qo'shimcha ma'lumot.

2. Olingan natijalarni jadval shaklida rasmiylashtiring.

An'anaviy darslarni ko'z oldimizga keltirsak, o'qituvchi mavzuni chiroyli tushuntiradi, savol javob mavzu doirasida uyushtiriladi. Keyingi darsda o'quvchilar o'qituvchi kabi gapirishga harakat qiladi, kitobdan mavzuni qayta qayta o'qiydi biyron aytib beradi. Berilgan savollar ham asosan shu o'tilgan mavzu doirasida bo'ladi. Jurnallar "besh" bilan to'lib boradi. Oradan bir oz vaqt o'tib mavzu so'ralganda o'quvchi aytishga qiynalib qoladi. Yuzaki yodlashning natijasi shunday mavhum holatlarga olib keladi. Masalan, 45 minutlik darsning yarmidan ko'p vaqtini darslikdagi matnlarni ko'chirtirish bilan o'tkazgan o'qituvchilar ham yo'q emas. Bugungi darslar o'quvchini mustaqil fikrlashga bahs munozaraga, o'zini-o'zi tahlil eta olishga, egallagan bilimlarini amalyotga qo'llay olish. Bola tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak. Integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda yana FSMU

1

2

texnologiyasidan foydalanish ham yaxshi samara beradi. Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda xamda o'quv jarayonini baxs-munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya talabalarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq xolda baxslashishga xamda shu bilan birga baxslashish madaniyatini o'rgatadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa xolatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi. Biroq, integratsiyalangan darsga boshqa fanlar, boshqa o'quv predmetlari bilan bog'liq tushunchalar tahlil qilinishining natijalari kiritiladi. Masalan, "qish", "sovuq", "bo'ron", kabi tushunchalar o'qish, rus tili, tabiatshunoslik, musiqa, tasviriy san'at darslarida ko'rib chiqiladi. Tushunchalarning tahlil qilinishi boshqa o'quv darslarida o'zlashtirilgan bilimlarga murojaat qilinadigan darslar integratsiyalangan hisoblanadi. Dars ijodiy, erkin bo'lishi bilan birga, yaxlit, mantiqan ketma-ket, o'ziga xos o'tish metodologiyasiga ega bo'ladi. Umumiy ta'limning poydevorini qo'yadigan boshlang'ich maktabdagi ko'p tushunchalar tabiatshunoslik, rus tili, musiqa, tasviriy san'at va boshqalar uchun umumiydir.¹

Hozirgi kunda bir qator o'quv predmetlari uchun umumiy bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asos bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'lkazish lozim. Shu bilan birga predmetlararo aloqalar dars tarkibi darajasida o'rgatilishi va zarur o'qitish vositalari bilan ta'minlanishi kerak.

Integratsiyalashgan darslar - interaktiv ta'lim tizimi bo'lib, integrativ bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish asosida ko'rgazmali mahoratni vujudga keltirish sirlarini o'rganadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida fikrlash qobiliyatining har xil turlarini shakllantirish integratsiyaning negizi hisoblanadi. Bugungi kunda fan rivoji va ishlab chiqarishdagi ulkan o'zgarishlar tufayli kelib chiqayotgan talablar maktab ta'limi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Buni muhtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning ta'lim to'g'risida qabul qilayotgan qaror va farmonlarida ham ko'rib turibmiz. 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan.

NATIJA VA MUHOKAMALAR.

"Integratsiya" tushunchasi XVIII asrdayoq Spenser tomonidan izohlangan edi. Biz ham integratsiyani tafakkur o'stirish omili sifatida qarab, uni fanlararo aloqa hamda ta'lim shakllarini sintezlash tarzida talqin etishga harakat qildik. Integratsiya – "butun" degan ma'noni bildiradi, demak, bu tafakkur o'sishi jarayonining turli qism va elementlarini bitta butunga birlashtirish bo'lib hisoblanadi. Ona tili ta'limiga integrativ

1

yondashuv uning sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Fanlararo aloqadorlik nazariyasining taraqqiyotida tabaqalashtirilgan holat hukm sursa ham amaliyotda integratsiya, o'zaro aloqadorlik fanning ijtimoiy ahamiyatini yanada oshiradi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan fanlararo aloqadorlik muammolarini hal etishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ijtimoiy hayot talabidir. Boshlang'ich maktabda integratsiyani amalga oshiruvchi bo'g'in vazifasini o'qituvchining o'zi amalga oshiradi. U bolalarning matematikaga, yozishga, tabiat ko'pgina boshlang'ich tushunchalarga va yana ko'pgina narsalarga o'rgatadi. O'z kuch va imkoniyatlari darajasida bu ishni amalga oshiradi. Boshlang'ich sinflarda bir o'qituvchining dars berishini, integratsiyaning bir usuli deb hisoblasak ham bo'ladi. Integratsiyani amalga oshirishning usullari yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin, muammoning mohiyati shundaki, usullarning birlaridan yuz o'girib, ikkinchisidan barcha darajalarida o'qituvchilarning (psixologik va fiziologik) yosh xususiyatlarini hisobga oladigan integratsion choralar tuzishni kiritishidir. Muammoning bunday qo'yilishi integratsiyaning turli ta'lim pog'onalarida turli xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Boshlang'ich maktabda integratsiyani bir-biriga nisbatan yaqin fanlarni birlashtirish asosida ko'rish maqsadga muvofiq. Ta'limning keyingi pog'onalaridan u asosiy fanlarning chegaralarini birlashtirishga harakat qiladi. O'quv fanlararo aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarning egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok qilish qobiliyati, faolliklari, iziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi. Ta'limni integratsiyalashning asosiy maqsadi boshlang'ich maktabdayoq tabiat va jamiyat haqidagi yaxshi tasavvur asoslarini qo'yishi va ularning rivojlanishi qonunlariga o'z munosabatlarini shakllantirishdir. Davrimizning hayotiy ehtiyojlari maktablarda ta'lim-tarbiya ishlari darajasini yuqori bosqichga ko'tarishni, har tomonlama puxta bilim olgan, fan va texnika asoslari bilan qurollangan kelajak avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishni talab qiladi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Bizning vazifamiz – to'plangan tajriba va ilg'or xalqaro amaliyotga suyangan holda, o'zimizning taraqqiyot va yangilanish modelimizni qat'iy amalga oshirishdan iborat. Shu borada yaqin va o'rta muddatga belgilangan marralarga erishish uchun qat'iyat bilan harakat qilishimiz zarur" deb ta'kidlaganlari bejiz emas. Negaki, taraqqiyotga erishishda mamlakat ijtimoiy tizmining barcha sohalari faol bo'lmoqligi shart.

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo'lsa umumiy ta'limning poydevorining qo'yadigan boshlang'ich maktabdagi ko'p tushunchalar tabiatshunoslik, rus tili, musiqa, tasviriy san'at va boshqalar uchun umumiydir. Xulosa o'rnida yana shuni aytish lozimki, har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi ona tili va o'qish savodxonligi

fanining ahamiyatini chuqur anglagan holda o'quvchilarga zarur bilimlarni va ko'nikmalarni bera olishi zarur. Shundagina o'quvchilar kelgusida og'zaki va yozma savodxonligi yuqori shaxslar bo'lib yetishadi deb o'ylayman. Hozirgi kunda bir qator predmetlari uchun umumiy bo'lgan tushunchalar orasidagi aloqalarni o'rnatish psixologik va metodik asosiy bo'lgan integratsiyalangan darslar tizimini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" 2017.02.07.
2. R.Mavlyanova, N.Raxmankulova. "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi, Toshkent "Voris nashriyot", 2013.
3. "O'qish madaniyatini oshirish" ilmiy-amaliy seminari materiallari. 2018
4. Ona tili va o'qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun /K. Mavlonova [va boshq.]. -Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.
5. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova. "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi", Toshkent "Ilm ziyo", 2009.
6. T.G'afforova, E.Shodmonov, G.Eshturdiyeva. 1-sinf "O'qish kitobi", "Sharq" Nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, Toshkent-2018.
7. T.G'afforova, E.Shodmonov, X.G'ulomova. 1-sinf "Ona tili", "Sharq" Nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, Toshkent-2018.

ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ALI IBN HASAN IBN BASHIR**AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING ILMIY MEROSI****Fathiddin Muhammadjonov**

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

O‘zbek tili va mumtoz sharq adabiyoti

kafedra lingvistikasi va arab tili bo‘yicha 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: t.f.n, dots., **I.Usmonov**

***Annotatsiya:** Arab tili grammatikasiga oid arab bo‘lmagan olimlar tomonidan ko‘plab asarlar yozilgan va arab tilshunosligi ilmi rivojiga hissa qo‘shilgan. Shunday allomalardan biri Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Hasan ibn Bashir al-Hakim at-Termiziy hisoblanadi. Olimning turli sohalarda yozgan asarlari juda mashhur bo‘lib, ilmiy merosining o‘rganilishi manbashunoslik va arab tilshunosligi ilmida muhim ahamiyat kasb etadi. Allomaning arab tilshunosligiga oid qarashlari sohaning yetuk olimlari tomonidan e‘tirof etiladi.*

***Kalit so‘zlar:** Al-Hakim at-Termiziy, arab tilshunosligi, ilmiy tadqiqotlar, xorijiy nashrlar, maqolalar, qo‘lyozma nusxalar, filologik yondashuv, lingvistik asarlar.*

Asosiy qism.

Bugungi globallashuv zamonida ajdodlarimizning ilmiy merosini chuqur o‘rganish, ularning noyob asarlarini o‘zida borayotgan yosh avlodga yetkazish, ularni turli g‘oyaviy xurujlardan himoya qilish maqsadida izchil tadqiqotlar olib borish har doimgidanda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Qolaversa, movarounnahrlik buyuk allomalarning dunyo qo‘lyozma fondlari va kutubxonalarida saqlanayotgan noyob asarlarini tadqiq qilish, ularni ilmiy jamoatchilikka yetkazish ham ustuvor vazifaga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 24- mayda «Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-2995 sonli qarori ilmiy tadqiqotchilar oldida ajdodlarimizning bebaho ma‘naviy merosini tadqiq etish va yosh avlodga yetkazishdek mas‘uliyatli vazifalar yukladi¹. Prezidentimizning ajdodlarimiz ilmiy merosini o‘rganishga qaratayotgan keng ko‘lamli islohotlari natijasida 2017-yil 14-fevraldagi

¹ Азамов, Б. Б. Ҳақим Термизийнинг «Ал-амсол минал-китоб вас-сунна» асари муҳим адабий манба / Б. Б. Азамов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 15 (305). — С. 446-449.

«Imom Termiziy Xalqaro ilmiy tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-2774 sonli qarorlari Hakim Termiziy hayoti va ijodiy faoliyatini keng o‘rganish masalalari asosini belgilab beruvchi olamshumul qadam bo‘ldi. Bu esa ilmiy tadqiqotchilar oldida buyuk ajdodimiz hisoblanmish Hakim Termiziyning ilmiy merosini yanada chuqur o‘rganishga chinakam targ‘ib bo‘lib xizmat qildi. Qolaversa, 2015-yilda Abu Iso Termiziy hamda Hakim Termiziy asarlari ro‘yxati keltirilgan Termizlik allomalar asarlari katalogi ishlab chiqildi va Prezidentimizning maxsus topshirig‘iga binoan Termiziyning ko‘plab asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilindi¹.

Bugungi kunda g‘arb tadqiqotchilari Hakim Termiziyning asarlarini tadqiq qilish, ularni restavratsiya va nashrga tayyorlash ishlarini olib borayotgan bo‘lsalar, sharq tadqiqotchilari Hakim Termiziy asarlari kodikologiyasini tuzish, olimning hayoti va ilmiy faoliyatini yoritish ustida ish olib bormoqdalar. Bu esa termizlik buyuk allomaning ilmiy merosi bilan yaqindan tanishishga, uning asarlarini yanada tadqiq etishga undamoqda. Z.Faxriddinovning «Tahsil nazoir al-Qur‘on asari —Qur‘on ilmlariga oid muhim manba» nomli tadqiqotida Hakim Termiziyning hayotiy va ijodiy faoliyatiga doir izlanishlar olib borgan tadqiqotchilar quyidagicha keltirilib o‘tilgan. Unga ko‘ra allomaning ilmiy merosini g‘arb olimlaridan K.Brokklemen, V.Jukovskiy, I.Petrushevskiy, V.Bartold, Ye.Bertels, I.Goldsiyer, A.Masse, A.Mes, A.Knish, J.Trimingem kabilar Maraziy Osiyo tasavvufi allomalari va ularning ilmiy merosi doirasida, L.Massinon, N.Hir, B.Radtke, A.Shimmel, A.Arberri, P.Nviya esa, buyuk alloma, Markaziy Osiyo tasavvufiy olimlarining yetuk namoyondasi Hakim Termiziy hayoti va ilmiy faoliyati borasida o‘zlarining qarashlari va ma‘lumotlarini keltirib o‘tganlar². Doktor Muhammad Ibrohim Juyushiy Hakim 2005-yilda Termiziyning lingvistikaga oid kitobi sanalmish «Al-furuq va man‘u-t-taroduf» (الفروق ومنع الترادف - «Farqlar va sinonimiyaning yo‘qligi») asarini nashrga tayyorladi. “Iymon” matbaasi tomonidan nashr etilgan kitob allomaning ilmiy merosi, asarlari, uning hayoti va

¹ Termizlik allomalar asarlari qo‘lyozmalari katalogi. – T.:, 2015.

² Бартольд В. Сочинения. М.: Восточная литература, 1963. Т. II.; Худжвири. Раскрытие скрытого за завесой (Кашф аль-махджуб) Критический текст. Под. В. Жуковский. Ленинград: Государственная академическая типография, 1926.; Петрушевский И. Ислам в Иране. Лен.: Ленинградский ун-т, 1966., Бертельс Е. Суфизм и суфийская литература. М.: Наука, 1965.; Голдциер И. Лекции об исламе / перевод с немецкого А.Н черновой. СПб: брокгауз-Еадрон, 1912.; Trimmingham J The sufy orders in islam. London: Oxford N.Y., 1973. Мец А. Мусульманский реннесанс / Перевод с немецкого Д.Е.Бертельса. М.: Наука, 1966; M Brockelmann C. Geschichte der arabischen Literatur. Supplementband I-III- Leiden, 1937., Масс А Ислам очерк истории. Перевод с французского Н.Б. Кобринов и Н.С. Луцкой. М.: Издательство Восточной литературы, 1963; Кныш А. Мусульманский мистицизм. М. Диля, 2004.; Massignon L. Essai Sur Les Origines Du Lexique Technique De La Mystique Musulmane. Paris: Geuthner, 1922, Heer N. Some biographical and bibliographical notes on al-Hakim at-Tirmidhi // The World of islam: studies in honour of Philip Hitti. -London: 1959-30 p.; Radtke B. Al-Hakim at-Tirmidi. Freiburg Klaus Schwarz Verlag, 1980; Arberry A. Sufism.-London George Allen and Unwin LTD, 1950.; Nwiya P. Al-Hakim at-Tirmidi et le la ilaha illallah. // Melanges de l’Universite Santh Joseph XL/V/9 1968; Шиммель А. Мир мусульманского мистицизма. М.: Энигма, Алатейя, 2000.

ijodiga taalluqli ma'lumotlar bilan boyitildi. Hakim Termiziyning fikr-g'oyalari, qarashlari va u qoldirgan merosga chinakam e'tibor 20-asrning birinchi yarmidan boshlandi. Xossatan, 1947-yilda Doktor Hasan Abdulqodir va Doktor Arberri olimning «Riyozat at-nafs» (رياضة النفس - «Nafs tarbiyasi») va «Adab an-nafs» (أدب النفس - «Nafs odobi») kitoblari ustida tadqiqotlar olib borishdi. Ular amalga oshirgan tahqiqlarida tahlillar, sharhlar va Termiziyning so'fiylik ta'limotiga doir qarashlariga nisbatan tanqidiy fikrlarni qamrab oldi. Ushbu nashrda tadqiqotchilarga ma'lum bo'lgan Termiziyning mavjud va yo'qolgan asarlari ro'yxati keltirildi. 1946-yilda Doktor Aliy Hasan Abdulqodir tomonidan Termiziy qalamiga mansub «Haqiqat al-Adamiyya» (حقيقة الأدمية - «Bashariyat haqiqati») nomli kitobi nashrga tayyorlanib, Iskandariya universiteti adabiyot fakulteti jurnali 3-sonida chop etildi. Ushbu amalga oshirilgan izlanishlar Termiziyning ilmiy faoliyatiga qiziquvchilar uchun yangi ufq eshiklarini ochib berdi va Termiziyning ilmiy maqomi ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini tortdi. Shuningdek, bu ishlar olimning hayotiy va ijodiy faoliyatini tadqiq qiluvchilar uchun yaxshigina yordam bo'ldi. Bir muddatdan so'ng, Doktor Usmon Ismoil Yahyo 1958-yilda «Melange» jurnalida Termiziyning qarashlari va ilmiy asarlari to'g'risida o'zining tadqiqotini nashr qildi va Termiziyning asarlari va uslubi haqida batafsil so'z yuritdi. U amalga oshirgan kichik ilmiy izlanish fransuz tilida chop etilib, olim risola va kitoblarining nomi va nima haqida ekanligi, mavjud nashr qilingan asarlari yoki qo'lyozma nusxalarining soni, hamda qo'lyozmalarining qayerda saqlanayotganligi va raqamlari haqida qimmatli ma'lumotlar taqdim etdi. Hakim Termiziy qalamiga mansub bo'lmagan kitoblarni unga nisbat berib tadqiqotda juz'iy xatolarga yo'l qo'ygan bo'lsada, uning izlanishi muhim tadqiqotlardan hisoblanadi. Bir yil o'tib, 1958-yilda amerikalik sharqshunos olim Nikolas Heer Termiziyning «Bayon al-farqi bayna as-sadr val-qalb val-fuad, val-lubb» (بيان الفرق بين الصدر والقلب والفؤاد واللب) kitobini nashr etdi. Unda sharq va g'arbning turli kutubxonalarida saqlanib kelinayotgan asarlarini joylari va raqamlarini qo'shimcha qildi. Doktor Usmon Yahyo «Mashriq» jurnalida «Xatm al-avliyo» (ختم الأولياء - «Avliyolar muhri») asarining ayrim boblarini nashr qilganidan so'ng o'zidan oldingi tadqiqotchilar muhokama qilgan masalalarni e'tiborga olgan holda Hakim Termiziyning ushbu kitobiga qo'shimcha qilib o'zining tadqiqotini chop ettirdi. So'ngra kitobning muqaddima qismiga «Bad'u sha'ni Abu Abdulloh» (بدء شأن أبي عبد الله) risolasini ilova qildi¹. Ushbu asar Termiziy hayoti va ijodiga doir o'zi ta'lif qilgan eng qadimiy avtobiografik qo'lyozmalardan hisoblanadi va manba Hakim Termiziyning yashab o'tgan ma'naviy, fikriy hayot yo'lini kashf etadi. Kitobni sharhlash asnosida Doktor U. Yahyo «Al-Qistos al-mustaqim fiy ma sa'la

¹ Al-Hakim at-Termiziy. Al-furuq va man'u-taroduf. M. Juyushiy nashrga tayyorlagan. — "Tahsil nazoir al-Qur'on" asari — Qohira: Iymon nashriyoti, 2005.

anhu at-Termiziyyi al-Hakim» (القسطاس المستقيم فيما سأل عنه الترمذي الحكيم) kitobini ham ilova qilgan. «Al-Qistos al-mustaqim fiy ma sa'la anhu at-Termiziyyi al-Hakim» ibn Arabiy tomonidan Hakim Termiziy so'ragan 155 savoliga javob o'laroq yozilgan risoladir. Tan olish kerakki, Doktor U.Yahyo Termiziy asarlari va valoyat (avliyolik) haqidagi fikrlarini kashf qilishda xizmat ko'rsatdi. Bu esa, Termiziy asarlarini o'rganuvchi tadqiqotchilarning maqtoviga sazovor bo'ldi.

Bundan tashqari 1965-yilda Doktor H.Zaydon «Sharh us-solati va maqosidiha» (شرح الصلاة ومقاصدها – «Namoz sharhi va uning maqsadlari»), 1970-yilda «Tahsil nazoir al-Qur'on» (تحصيل نظائر القرآن – «Qur'onning purma'no so'zlari yig'indisi») asarini nashrga tayyorladi. 1974-yilda esa «Manazil ul-ibodi min al-ibodati» (منازل العباد من العبادة – «Ibodatda bandalarning maqomlari») yoki «Manazil ul-qosidiyna ila Allohi» (منازل القاصدين إلى الله) kitobi, 1977-yilda «Ma'rifat al-asrar» (معرفة الأسرار) asari, 1978-yilda «Al-Kalom ala ma'na la ilaaha illa Allah» (الكلام على معنى لا إله إلا الله) yoki «Shifo ul-ilal» (شفاء العلل) asari, 1980-yilda «Al-masail al-maknuna» (المسائل المكنونة) shu yilning o'zida Bayrutda islom dinida qaytarilgan amallar hadislari jamlangan «Al-manhiyyot» (المنهيات) asarlari nashrga tayyorlanib chop etildi. «Al-akyos al-muftariyn» (الأكياس من المفترين) asari 1989-yilda tahqiq qilindi, so'ngra «Minbar al-islom» (منبر الإسلام) jurnalida bir necha risolalarga bo'linib nashrdan chiqdi. Doktor A.Bijoviy ham «Al-amsol min al-Qur'on va as-sunna» (الأمثال من القرآن والسنة) kitobi ustida nashrga tayyorlash ishlarini olib bordi. Bundan so'ng ingliz va arab tillarida bir necha tadqiqotlar amalga oshirildi. Arab tilida A.Husayniy 1959-yilda Termiziyning ilmiy faoliyatini va Termiziy hayotini batafsil o'rgangan olim Abdulfattoh Baraka 1969-yilda Hakim Termiziyning valoyatga oid qarashlari, asarlari va hayotiy faoliyatiga to'g'risida tadqiqotlar olib bordi. Ushbu tadqiqot ustidagi ishlar 1966-yilda boshlanib, London universitetiga 1969-yilda taqdim etiladi va 1970-yilda muhokama qilinadi. So'ngra 1980-yilda chop etiladi. Bunga qo'shimcha ravishda A.Barakaning 1970-1974-yillarda ingliz tilida Londondagi islom markazi jurnali hisoblanmish «The Islamic Quarterly»da bir qancha maqolalari chop etilgan. Ushbu maqolalarning nomlari quyidagilar bo'lib, M.Juyushiy tomonidan nashrga tayyorlangan «Al-furuq va man'u-t-taroduf» asarida keltirilib o'tilgan.

1. Al-Hakim Al-Tirmidhi: hisworks and thoughts 1970 no. 4.
2. Al-Tirmidhi's theory of saints and saint hood 1971 number 1.
3. Al-Tirmidhi's theory of gnosis 1971 number 4.
4. Al-Tirmidhi's conception of the areas of interiority 1972 number 3., 4.
5. Al-Tirmidh's conception of the struggle between qalb and nafs soul 1974 number 3,4¹.

¹ Al-Hakim at-Termiziy. Al-furuq va man'u-t-taroduf. M.Juyushiy nashrga tayyorlagan. — "Tahsil nazoir al-Qur'on" asari — Qohira: Iymon nashriyoti, 2005.

Shu bilan bir qatorda Hakim Termiziyning ilmiy faoliyatiga oid dunyoning nufuzli ta'lim dargohlari doktorantura bosqichlarida jumladan, Misrning Al-Azhar universiteti «Usul ad-din fakulteti, Qohira universitetining «Dor ul-ulum» fakulteti va shu universitetning «Adabiyot» fakultetlarida doktorlik dissertatsiyalari amalga oshirildi.

Shuningdek, arab olimlaridan X.Zahriy K.Avayza, A.Baraka, R.Huzayyan, A.Soyih, U.Yahyo kabi olimlarning tadqiqotlarida Hakim Termiziy hayoti va yozib qoldirgan asarlari, xususan Qur'onshunoslik va arab tilshunosligiga doir «Tahsil nazoir al-Qur'on» asari haqida qisqacha ma'lumotlar keltirilgan¹. Misrlik tadqiqotchi olim Husniy Zaydon buyuk ajdodimiz Hakim Termiziyning «Tahsil nazoir al-Qur'on» asarini nashrga tayyorlab, 1969 yilda chop ettirgan. Qur'on ilmlarining «vujuh va nazoir» (الوجوه والنظائر) tarmog'ini o'rganishda zamonaviy arab tadqiqotchilaridan S.Avo va N.Munajjid fundamental tadqiqotlar olib borganlar. Ularning tadqiqotlarida Hakim Termiziyning vujuh va nazoir borasidagi yondoshuvlariga alohida to'xtab o'tilgan². Shu asnoda termiziyshunos olimlar U. Uvatov va I.Usmonov muallifligida «Termizlik ikki alloma» kitobi 2017-yilda nashrdan chiqdi. Kitobda: «Ushbu risola termizlik ikki buyuk alloma Abu Iso Muhammad va al-Hakim at-Termiziylarning hayoti, ijodiy faoliyati, islom ilmlari rivojiga qo'shgan hissasi, ilmiy-ma'naviy merosi tadqiqiga bag'ishlanadi. Allomalarning o'z davridagi diniy masalalar, inson ruhiyati, axloq-odob, hikmat borasida bergan qimmatli fikrlari bugungi kunimizda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ayniqsa, hozirda turli da'volarni ilgari surayotgan yot kuchlarning kirdikorlarini fosh qilishda ham ushbu ikki allomaning asarlari beqiyos manba bo'lib xizmat qiladi. Zero, sof islom ta'limoti aks etgan ushbu asarlarda zo'ravonlik, xunrezlik, buzuqlik kabi illatlar qoralanib, ma'naviy barkamollik g'oyalari ilgari suriladi. O'quvchida termizlik allomalarning ijodi haqida to'liq

¹ Z.Faxriddinov. «Tahsil nazoir al-Qur'on» asari — Qur'on ilmlariga oid muhim manba, — Toshkent: O'zXIA, 2023.

² Avayza K. Al-Hakim at-Termiziy al-faqih an-noqid. - Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 1993.; Baraka A. Al-Hakim at-Termiziy va nazariyatuhu fil-valoya. Qohira: Majmaa al-buhus al-islomiya, 1971.; Soyih A. Al-Hakim at-Termiziy // Xatm al-avliyo lil-Imom al-hofiz al-Hakim at-Termiziy, Nashrga tayyorlovchi A.Soyih. -Qohira: Maktaba as-saqofa ad-diyaniya, 2008.; Yahyo U. Muqaddima omma // Kitob xatm al-avliyo. Bayrut: al-Maktaba al-kosulikiya, 1965.; Juyushiy, M.I. al-Hakim at-Termiziydirosatun li-osorihi va afkorihi. Qohira: Dor an-nahza al-arabiya, 1980.; Huzayyan R. Al-Hakim at-Termiziy va manhajuhu al-hadisiy fi Navodir al-usul. - Qohira: Dor al- ofoq, 1998.; Zahriy X. Hakim Xuroson va anis az-zamon. - Rabot: ar-Riyoza al-muhammadiya lil-ulamo, 2013; Zaydon H. Muqaddima // Tahsil nazoir al-Qur'on lil-Hakim at-Termiziy. Nashrga tayyorlovchi H.Zaydon. Qohira: Matbaatu-s-saoda, 1969-70.; Al-Avo S.M. al-Vujuh van-nazoir fil-Qur'on al-karim. Bayrut: Dor ash-shuruq, 1998; Munajjid N.M. al-Ishtirok al-lafziy fil Qur'on al-karim: bayna an-nazariya vat-tatbiq. Damashq: Dor al-fikr, 1999.; "Çift S. Hakim Tirmizi ve tasavvuf anlayışı. Istanbul: İnsan yayinlari, 2008.; Kaya S. Hakim etTirmizi'de vücüh ve nezair. Istanbul: Ragbet, 2016; Uyar M. Hakim Et-Tirmizi'nin 'Risâletu keyfiyyeti's-sülük ila rabbi'l-âlemin' adli eserinde bireysel bir çaba olarak uzlet, halvet ve keşf süreci. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Aralık/December 2018.-S. 209-242.; Abdurrezzak A. Hakim Tirmizi'nin psikoloji anlayışında öğrenme ve algılama. Bursa: T.C.Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Cilt: 11, Sayı:2, 2002.-S. 237-250; İşıtan

tasavvur paydo bo'lishi uchun risolada ularning asarlaridan tarjimalar ham keltirilgan¹”- deyiladi. Ushbu mo'jaz risolada ham Hakim Termiziyning ilmiy faoliyatiga doir qimmatli ma'lumotlar taqdim etiladi. Bundan tashqari tadqiqotchi Z. Faxriddinovning «Tahsil nazoir al-Qur'on asari-Qur'on ilmlariga oid muhim manba» nomli tadqiqotida Hakim Termiziyning islom manbalari sharhiga oid asarlari tasnifi batafsil keltirilgan va unda alloma hayoti qay darajada o'rganilganligi ham aytib o'tilgan. Misrlik olim shayx Abdulfattoh Abdulloh Baraka ham Termiziy asarlari klassifikatsiyasi bo'yicha salmoqli ishlarni amalga oshirgan. Hakim Termiziy ta'liflari orasida eng avvalo, Muhammad (s.a.v) hadislariga bag'ishlangan «Navodir al-usul fi ma'rifati axbor ar-Rasul» (الرسول نواذر الأصول في معرفة أخبار) - «Rasululloh xabarlarini bilishda nodir usullar») kitobini alohida e'tirof etib o'tish lozim. Ushbu asarning ikki qo'lyozma nusxasi Toshkentda mavjud bo'lib, ulardan biri O'zbekiston musulmonlar idorasining kutubxonasida, ikkinchisi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi².

Ko'hna yurtimizning Termiz shahrida tavallud topib, shu yerda yetishib chiqqan allomalarga Termiziy nomi nisbat beriladi. O'rta asr klassik asarlariga xos bo'lganidek, odatda biografik asarlarda olimlarning qaysi sanada tug'ilgani haqida ma'lumotlar kamroq uchraydi va asosan ularning vafot etgan sanalari keltirib o'tiladi. Xuddi shuningdek, Hakim Termiziyning tavallud topgan sanasi aniq emas. Uning hayotini batafsil o'rganigan olimlar o'rtasida bu borada yakdil fikr yo'q. Termiziyning necha yil umr ko'rganligi haqidagi turli ma'lumotlarga tayanib, milodiy 820-yilda tug'ilganligini taxmin qilish mumkin. Lekin, vafot etgan sanasi 932-yil ekanligi bir qancha manbalarda keltirib o'tilgan. Termiziyning ilmiy faoliyatiga doir ma'lumotlar ko'pincha o'zining qalamiga mansub «Bad'u sha'ni Abu Abdulloh» nomli avtobiografik risolasidan olinadi. Shuningdek, bu ulug' ajdodimizning tarjimaiy holiga oid ma'lumotlar o'rta asr arab mualliflaridan Tojuddin as-Subkiy, al-Xatib al-Bag'dodiy, Ibn Hajar al-Asqaloniy, as-Sullamiy asarlarida va boshqa manbalarda keltiriladi³. Termiziyga Hakim taxallusi berilishi sababi u ko'plab ilmlarning bilimdoni bo'lgani bilan izohlanadi. Arab tilida “hakim” so'zi donishmand, bilimdon degan ma'nolarni bildiradi. Odatda Termiziyning hayoti haqida olib borilgan tadqiqotlarda asosiy e'tibor uning an'anaviy so'fiylardan ekanligiga, tasavvufda o'ziga xos tariqatga ega bo'lganiga qaratiladi. Darhaqiqat, olim Markaziy Osiyodagi klassik tasavvuf namoyondalaridan hisoblanadi. Shuningdek, Termiziy shar'iy ilmlarning chinakam bilimdoni bo'lganini aytib o'tish o'rinlidir. Allomaning Qur'onshunoslik, tafsir,

¹ U.Uvatov I. Usmonov. Termizlik ikki alloma. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2017.

² Ad.: Uvatov U., Al-Hakim at-Termiziy (hayoti va merosi), T., 2001; Termiz tazkirasi [tuzuvchi Mirzo Kenjabek], T., 2001.

³ <http://forum.oyina.uz/kiril/generation/123>

hadisshunoslik, fiqh, axloq, tasavvuf, mazhablar tarixi, arab tilshunosligi va lugʻatshunosligiga doir yozgan asarlari bisyor boʻlib, umumiy hisobda 400 ga yaqin kitob taʼlif etgani haqida maʼlumotlar bor. Ammo, baʼzilar Hakim Termiziy 81 ga yaqin adadda asarlar yozganini taʼkidlaydilar va ularning taxminan 60 ga yaqini bizgacha yetib kelgan va dunyoning nufuzli qoʻlyozma fondlarida saqlanmoqda.

Yuqorida taʼkidlab oʻtilganidek, Hakim Termiziy sharʼiy ilmlar bilimdoni hisoblanib, hanafiy mazhabi muhitida voyaga yetgan. Uning shariat maqsadlarini bayon etuvchi kitoblari mavjud boʻlib, dastlabgilaridan «Sharh as-solat va maqosidih» kitobi hisoblanadi¹. Shu oʻrinda allomaning arab tilshunosligiga oid qoldirgan ilmiy merosini eslab oʻtish maqsadga muvofiqdir. Hakim Termiziy asar taʼlif qilish uslubining oʻziga xosligi shundan iboratki, uning asarlari xoh sharʼiy ilmlarga oid boʻlsin, xoh tilshunoslikka doir boʻlsin diniy-axloqiy va tasavvufiy meʼyorlar asosida yozilgani bilan ajralib turadi. Termiziyning sharofati bilan islomshunoslik imlariga “tasavvufiy fiqh” atamasi kirib keldi². Arab tilshunosligiga oid kitoblari «Tahsil nazoir al-Quʼron», « Al-furuq va manʼu-t-taroduf», «Bayon al-farqi bayna as-sadr val-qalb val-fuad, val-lubb» kabi asarlari arab tilidagi polisemiya, sinonimiya, omonimiya hodisalari talqiniga bagʻishlanadi. Uning lingvistik asarlaridagi soʻzlar tahlillari ham Qurʼoni karim oyatlari va hadisi shariflar bilan sharhlanadi. Hakim Termiziy arab tilshunosligida soʻz maʼnolari boʻyicha oʻziga xos qarashlarga ega boʻlib, boshqa tilshunoslar bilan farqli jihatlarini bayon etishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, «Tahsil nazoir al-Quʼron» asari ustida olib borilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, Hakim Termiziy Qurʼonni tushunish va tushuntirish zarurati hamda oyalardagi soʻzlarning toʻgʻri talqin qilinishi muammolarini hal etish uchun Qurʼondagi 81 ta atamani (71 ta ot, 8 ta feʼl, 2 ta sifat) “nazoir” (shakldosh), deb baholab, ularning umumiy hisobda 258 ta “vajhi” (maʼnosi)ni sanab oʻtgani ochib berilgan³. Bundan tashqari H.Aminov tomonidan ushbu asar ilk marta oʻzbek tiliga akademik tarjima qilindi. Qolaversa, B.Azamovning Hakim Termiziy «Al-amsol minal-kitob vas-sunna asari muhim adabiy manba» nomli filologik yondashuv asosida amalga oshirgan tadqiqoti ham Termiziy asarlariga doir izlanishlar koʻlamining kengayishida muhim ahamiyat kasb etdi. Maʼlumki, klassik sharq manbalari adabiyotning metafora, metonimiya, sinekoxa, tashbeh, istiora, talmeh, majoz, sajʼ kabi ifodaviy uslublariga boy boʻlibgina qolmay, yuksak balogʻiy usulda bayon qilinadi. Tadqiqotda Termiziyning «Al-amsol minal-kitobi vas-sunna» asari xuddi shu talqin oʻlaroq tahlil qilingan.

¹ <https://termiziy.uz/uz/news/1056>

² <https://termiziy.uz/uz/news/1056>

³ Z.Faxriddinov. “Tahsil nazoir al-Quʼron” asari — Qurʼon ilmlariga oid muhim manba, — Toshkent: OʻzXIA, 2023.

Shu bilan bir qatorda, Termiziy asarlari Misr Arab Respublikasi Iskandariya shahrining Baladiya kutubxonasi qo‘lyozma fondi, Qohiradagi Dor al-kutub al-Misriyya kutubxonasi fondi, Parij milliy kutubxonasi, Istanbul shahridagi Oshir Afandi nomli kutubxonasi, Hindistonning Kalkutta shahridagi Al-jam‘iyya al-Asiyaviyya nomli kutubxonasi, Damashqning Az-Zohiriya kutubxonasi tasavvuf 104 raqamida majmuasi, Qohiradagi “Dor ul-kutub al-ilmiyya” manbalar xazinasi, Qohira shahridagi Arabiy qo‘lyozmalar instituti, Angliyadagi Manchester shahri, O‘zbekiston musulmonlari idorasining kutubxonasi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti kabi dunyoning nufuzli ilmiy dargohlari, manbalar xazinalari va kutubxonalarida saqlab kelinmoqda.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida amalga oshirilgan ko‘plab izlanishlarga qaramasdan Termiziyning asarlari dunyoning turli kutubxonalari va qo‘lyozma fondlarida o‘rganilmay qolib ketmoqda. Buyuk alloma, o‘z zamonasining bilimdoni va ulug‘ ajdodimiz Hakim Termiziyning noyob va beqiyos ilmiy merosi xalqimizning tom ma‘nodagi bebaho xazinasi hisoblanadi. Ushbu tarixiy qo‘lyozma manbalarni tahqiq qilish, ularni nashrga tayyorlash, tarjima qilish va keng ilmiy jamoatchilikka yetkazish termiziyshunos tadqiqotchilar oldida katta mas‘uliyat yuklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004, 8-jild;
2. Islom ensiklopediyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2017, B. 470;
3. Mirzo Kenjabek. Buyuk Termiziylar. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2017;
4. U.Uvatov. O, Jo‘rayev. Xakim at-Termiziy. – Toshkent: “Tafakkur nashriyoti”, 2019;
5. Ubaydulla Uvatov. Ikki buyuk donishmand – Toshkent: “Sharq” NMAK, 2005;
6. Z.Choriyev, T.Annayev, B Murtozoyev, J.Annayev. Al-Hakim at-Termiziy. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2008.
7. Uvatov.U, Usmonov.I Termizlik ikki alloma. – Toshkent: “Toshkent Islom universiteti.
8. Z.Faxriddinov. “Tahsil nazoir al-Qur‘on” asari — Qur‘on ilmlariga oid muhim manba, — Toshkent: O‘zXIA, 2023.

9. Azamov, B. B. Hakim Termiziyning «Al-amsol minal-kitob vas-sunna» asari muhim adabiy manba / B. B. Azamov. — Tekst : neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. — 2020. — № 15 (305). — S. 446-449.
10. Uvatov U., Al-Hakim at-Termiziy (hayoti va merosi), T., 2001; Termiz tazkirasi.
11. Al-Hakim at-Termiziy. Al-furuq va man'u-t-taroduf muqaddimasi. M.Juyushiy nashrga tayyorlagan. — “Tahsil nazoir al-Qur'on” asari — Qohira: Iymon nashriyoti.

Foydalanilgan axborot saytlari:

1. <https://termiziy.uz/uz/news/1056>
2. <http://forum.oyina.uz/kiril/generation/123>
3. <https://www.bukhari.uz/?p=11893>
4. <https://alhidoya.uz/maqolalar/termizlik-donishmand/>
5. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-t/termiziy-uz/>
6. <https://moluch.ru/archive/305/68656/>
7. <https://kukaldosh.uz/07/02/2018/241>
8. <https://uzsmart.uz/encyclopedia/encyclopedia/29847.html>
9. <http://old.muslim.uz/index.php/rus/maqolalar/item/1869-al-akim-at-termizij-buyuk-sijmo>

ЎЗБЕКИСТОНДА ХОР ДИРИЖЁРЛИГИ САНЪАТИ – ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЎРНИ

Маликов Алибек Абдуқаюм ўғли

Мустақил изланувчи

Академик хонандалик ва опера тайёрлови кафедраси ўқитувчиси

Калит сўзлар: Хор дирижёрлиги, санъат, таълим, жанр, консерватория, давр.

Ключевые слова: Хоровое дирижирование, искусство, образование, жанр, консерватория, эпоха.

Key words: Choral conducting, art, education, genre, conservatory, era.

Ўзбекистонда дирижёрлик санъати XX асрнинг бошларидан шаклланиб, иккинчи ярмидан ҳам мазмунан, ҳам шаклан ривожланиб борди. XX асрнинг 50-80-йилларида ушбу санъатнинг кенг ривож олиши, унинг ҳар хил турларини ривожланишига олиб келди ва буни эътибордан четда қолдириб бўлмади. Янги санъат тури сифатида шакланган дирижёрлик бадий фактлар ва кузатишларга асосланган ҳолда, симфоник, сахна, халқ чолғулари, хор жамоаси, дамли ва эстрада муסיқасида янада ривожланиб бормоқда. Анъанавий бадий шакллар, услублар, айрим тасвирий воситалар ёрдамида, тўғрироғи муסיқа санъатига хос бўлган хусусиятлар сақланган ҳолда ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини аниқ, реалистик акс эттирган янги бадий асарлар яратиш давом этиб келаётгани, дирижёрлик санъатини янада ривожланишига сабаб бўлмоқда. “Дирижёрлик санъати бадий ижоднинг замонавий табиати, янгича хусусиятлари, янги шароит, янги давр ва ҳаёт талаблари, вазифалари ҳамда бадий муҳит билан ҳар томонлама узвий боғлангандир¹

Ўзбекистон санъат соҳасига профессионал хор дирижёрлиги таълими 1943 йил Тошкент консерваторияси муסיқий – педагогика факультетининг қайта ташкил этилишидан сўнг кириб келди. Хор санъатининг барча йўналишлари профессионал даражада бўлишининг асосий вазифаси: таълим, ижрочилик, ижоднинг мукамал ташкил этилишида эди.

Тошкент консерваториясида М.Н.Семенов бошқарувида Хор дирижёрлиги факультети ўз фаолиятини бошлайди. М.Н.Семенов – истеъдодли ташкилотчи, кенг қамровли, истеъдодли ижрочи – композитор, назариячи, вокал ўқитувчиси, хормейстер. Айни шу йиллар оғир қийинчиликлар даврида ўзининг беминнат

¹ Toshmatov.E. Dirijorlik. - Т. : O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. 35-bet

хизматлари билан Ленинград консерваторияси профессори А.Егоров Ўзбекистонда хор санъати ҳамда Хор дирижёрлиги таълимнинг ривожланишига амалий ёрдамни кўрсатади. Улар энг аввало хор кўп овозлилик муаммоларини, қайта ишланган халқ куйлари билан ўзаро боғлаб, илмий жиҳатдан ёндашган. Изланишлар давомида миллий ижрочилик ҳамда махсус хор фанлари дарсларининг ҳажми ва мазмунини бойитишда хизматлари беқиёс ўрин тутади.

1944 йили “Хор дирижёрлиги” махсус мутахассислик бўйича биринчи битирувчилари Л.Шамшин хормейтер мутахассислиги бўйича йўлланма орқали Я.М.Свердлов номидаги Тошкент рус опера театрида (1918 йил ташкил этилган), ҳамда А.Павлинова консерваторияда ўқитувчи сифатида ўз фаолиятларини бошлайдилар. Айнан шу йиллар Хор дирижёрлиги мутахассислиги кафедраси таркиби қисқа ҳажми ташкил этарди. Таклиф этилган М.Н.Семеновдан ташқари В.Веселова (дирижёрлик, маърузавий фанлар, хор адабиёти, болалар мусиқий таълими методикаси), З.Иевская (якка хонандалик), А.Павлинова (дирижёрлик, хор партияларини ўқиш), опера ва балет театри бош хормейстери Н.Приселков (дирижёрлик), Ленинград консерваторияси битирувчиси В.И.Князатов (хор синфи, дирижёрлик, аранжировка) каби мутахассислар таркибидан ташкил топган эди. Кейинчалик опера театри хормейстери Л.Шамшин ҳам кафедрада фаолият юритиши учун таклиф қилинади.

Е.Кензер 1945 йил консерваторияни якунлаб, 1950 йил икки мутахассислик эгаси И.Кальницкая Ленинграддан, 1953 йил – С.Валенков, А.Васильева, Е.Гудкова, Э.Мелик – Карамянлар таклиф этиладилар. Кейинчалик П.Левандо (Ленинград консерваторияси битирувчиси), Т.Топунова (Москва консерваторияси битирувчиси), Н.Омелянская, Е.Нечаев, И.Твердохлебова, В.Будников, Э.Белова И.Шарапова (1960 – йиллар) ва бошқалар ҳам фаолиятларини олиб боришади.

1944 йил ташкил этилган фаолиятини бошлаган Хор дирижёрлиги кафедраси 1950 йиллардан ҳозирги кунга қадар Республикамизда ўзларининг профессионал жамоалари ҳамда малакали ўқитувчи кадрлар билан таъминлаб самарали фаолият юритмоқда. Бунинг исботи сифатида шуни айтишимиз мумкин, Ўзбекистондаги барча профессионал хор жамоалари, ҳаваскор хор жамоалари, мусиқий болалар жамоаларининг раҳбарлари консерваториямиз битирувчилари. Улар нафақат Республикамиз ҳудудида балки, чет давлатларда ҳам ўзларининг самаралари меҳнат фаолиятларини олиб бормоқдалар.

Кейинчалик 1955 йилдан 1976 йиллар давомида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, профессор В.И.Князатов кафедра фаолиятига

рахбарлик қилади. Истеъдодли педагог – хормейстер, жамоат фаоли, 30 йилдан ошиқ умрини Республикамизда хор санъатининг юксалишига ҳиссасини қўшган жон куяри¹.

1959 – 1960 ўқув йилида кафедра таркиби бир қанча машхур хормейстерлар фаолият бошлайдилар. Булар – Р.Е.Хубларов, В.Ф.Кальтман, А.Ф.Вынежнев, М.Б.Полонский, Л.Т.Нисенбаум.

Ўз фаолияти давомида Валентин Иванович Князатов – моҳир раҳбар, ташкилотчи сифати, кафедранинг ижодий ҳаёти дастлаб моҳир, машхур хормейстерларни жалб қилади. Валентин Иванович Князатов бу билан чекланиб қолмай, истиқболли ёшларга ҳам имконият берадилар. Кафедрада ўқиш давомида ўз истеъдодини намоён этган талабалар кейинчалик кафедрада ўз фаолиятларини бошлайди. Булар: Б.Умеджанов, Н.Казиев, М.Азимов, С.Шодманов, Ш.Рузиев, С.Махмудова, Н.Бахретдинова, А.Хакимова, Л.Джумаева, Н.Шарафиева, Б.Шомахмудовалар. Валентин Иванович Князатов раҳбарлик даврида ўқитувчилар таркиби ортади. 1957 йил факультет таркибида кечки ўқув жараёни ташкил этилади. 1960 йил опера – хор – хор ижрочилари учун махсус йўналиш ташкил этилади. 1968 йил Маданий ходимлар учун алоҳида йўналиш ташкил этилади. Ўқув жараёнини ташкиллаштириш ҳамда мукаммаллаштиришдан ташқари кафедра ходимлари ўқув жараёни билан боғлиқ илмий тадқиқотлар олиб боришади. Айни шу йиллар хор тўпламлари, дастурлар, тавсиявий рўйхатлар, махсус фанлар бўйича услубий ишланмалар яратилиб, ўқув жараёнига тадбиқ этилади.

Ўрта осие халқ куйлари жумладан Қозоғистон халқ куйларини аралаш хор учун қайта ишлаш, кафедранинг асосий ижодий фаолияти турларидан биридир. Қайта ишланган “a’capella”ларни ўқув жараёнига тадбиқ этишдан асосий мақсад, миллий хор санъатини жадал ривожлантириш ҳамда бўлажак хормейстерларнинг концерт дастурини бойитиш.

Кафедранинг жонкуяр М.Семенов, В.Князатов, С.Валенков, Н.Приселков, Л.Шамшин, А.Вынежнев каби фидоийлар ташаббускорлиги туфайли Ўзбекистонда хор ижрочилиги мувафақиятли ривожланди.

Уларнинг ижрочилик фаолияти Республикамизда кўп овозлилик ҳамда миллий санъатимизда кўп овозлилик ривожланди.

¹ В.И.Князатов (1904-1978) – Ленинград консерваторияси битирувчиси, А.Егорова шогирди.

1945 – йилдан Тошкент консерваторияси ўқитувчиси

1955 – йилдан Кайедра мудири

Бир вақтнинг ўзида турли йиллар оралиғида – декан, ўқув ишлари бўйича, илмий ишлар бўйича проректор лавозимида ҳам фаолият юритган

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KREATIV KOMPETENTLIGINING TUZILMASI, MAZMUNI VA O‘ZIGA XOSLIGI TUSHUNCHALAR TIZIMI

Tulishov G‘olib Ravshanovich

O‘zbekiston milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

“Pedagogika va umumiy psixologiya” kafedrasini mustaqil tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Pedagogika va psixologiya sohasidagi lug‘atlarda kreativlik insonning “nostandart vaziyatlardagi faoliyati, ijodiy imkoniyatlari (qobiliyatlari)” sifatida ta’riflanadi. Ular tafakkurda, his-tuyg‘ularda, muomalada, faoliyatning alohida turlarida yuzaga chiqishi, shaxsning yaxlit yoki alohida tomonlari, faoliyat mahsulotlari, ularni yaratish jarayoni sifatida xarakterlanishi haqida fikir mulohaza yuritamiz.

Kalit so‘zlar: *Kompetentlilik, kreativ qobiliyatlar, kompetensiya va kompetentli yondashuv tushunchalari, kreativlik, kreativlik-ijodiylik, ijod, ijodiy faoliyat, ijodiy qobiliyatlar, kreativ salohiyat, kompetent yondashuv.*

СИСТЕМА ПОНЯТИЙ СТРУКТУРЫ, СОДЕРЖАНИЯ И ХАРАКТЕРИСТИК ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

АННОТАЦИЯ

В словарях педагогики и психологии творчество определяется как «деятельность человека в нестандартных ситуациях, творческие возможности (способности)». Мы думаем о том, как они проявляются в мышлении, эмоциях, поведении, в отдельных видах деятельности, как целостные или отдельные стороны личности, как продукты деятельности, как процесс их создания.

Ключевые слова: *Компетенция, творческие способности, понятия компетентности и компетентностного подхода, креативность, творчество-творчество, креативность, творческая деятельность, творческие способности, творческий потенциал, компетентный подход.*

THE SYSTEM OF CONCEPTS OF THE STRUCTURE, CONTENT AND CHARACTERISTICS OF CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

ABSTRACT

In the dictionaries of pedagogy and psychology, creativity is defined as "activity of a person in non-standard situations, creative possibilities (abilities)". We think about how they appear in thinking, emotions, behavior, in particular types of activity, as whole or separate aspects of a person, as products of activity, as a process of their creation.

Key words: *Competence, creative abilities, concepts of competence and competent approach, creativity, creativity-creativity, creativity, creative activity, creative abilities, creative potential, competent approach.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Ta'lim tizimiga qaratilayotgan e'tibor izchil davom ettiriladi. Bu borada ham tenglik ta'minlanishi, ... o'qishi va kasb-hunar egallashi jamiyat rivojida muhim ekani alohida ta'kidladi davlatimiz rahbari.¹ Shuning uchun tadqiqot ishining maqsad va vazifalarini amalga oshirishda bo'lajak o'qituvchi kreativ kompetentligi fenomeni asosida yotgan qator nazariy tushunchalarni aniqlashtirish va tavsiflash muhim va dolzarb masala hisoblanadi.

Kompetentlilik-bu "ishning ko'zini bilish" deb atalgan o'zlashtirilgan kompetensiyalar doirasida kasbiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyati, ya'ni mas'ul qarorlarni qabul qilish va mazkur vaziyat talablariga mos holda harakat qilishdir. Kreativ qobiliyatlar-bu individ uchun yangi faoliyat jarayonida (yangi masala, muammolarni yechish jarayonida) paydo bo'ladigan, shaxsning yangi holatlari (tafakkurda, idrokda, hayotiy faoliyat tajribasida, motivasion sohada) va individual-psixologik xususiyatlari sintezidir. Bu yangi mahsulotning (g'oyalar, predmetlar, badiiy asarlar va h.k.) sub'yektiv ob'yektiv paydo bo'lishi yoki uning muvaffaqiyatli bajarilishiga olib keladi degan N.V.Kondratyev [1].

Muallif kreativlikni psixologik nuqtai nazardan turib tahlil qiladi, ya'ni unga prinsipial jihatdan yangi g'oyalar, mahsulotlar yaratish imkoniyatini beradigan, tadqiqot faoliyatiga, o'zini o'zi rivojlantirishga nisbatan qiziqishlarning borligi, noan'anaviy qarorlar qabul qilishi bilan xarakterlanadigan, shaxsning hayotiy faoliyatidagi barcha tajribasiga ta'sir qiladigan, individ psixikasining sifatli o'zgarishi,

¹ Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 22.12.2023. Ma'naviyat boshqa sohalardan oldinda yurishi, yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak. <https://president.uz/oz/lists/view/6941>

deya ta'rif beradi. Ijodiy qobiliyatlar taraqqiyoti jarayoni kreativlikning, ijodiy qobiliyatga nisbatan yuksak darajadagi motivatsiyaga ega bo'lgan shaxs turg'un xususiyatining paydo bo'lishiga olib keladi. Pedagogikaga oid adabiyotlarda kreativ qobiliyatlar har qanday individga xos bo'lib, ular faoliyat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Ijtimoiy, ta'limiy-tarbiyaviy muhit ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega.

Kreativ kompetentlik tushunchasining ta'rifi, uzliksiz ta'lim tizimida uning shakllanishi va rivojlanishi masalalari, shuningdek ilgari o'tkazilgan tadqiqotlarning konkret predmeti sifatida ko'rib chiqilishiga ehtiyoj mavjud. Mazkur muammoning chuqur tahlili shuni ko'rsatadiki, dissertasion ishlarda va ilmiy publikatsiyalarda mualliflar tuzilmaviy kompetentlardan, shuningdek o'qituvchining kreativ kompetentligi taraqqiyotini baholash ko'rsatkichlari va mezonlaridan tashkil topgan ijodiy kompetentlikning tavsifiga turli xil yondashganlar. Pedagogikada ham, boshqa ijtimoiy fanlarda ham o'qituvchi kreativ kompetentligining mohiyati va strukturasi haqida ilm ahli tomonidan qabul qilingan yagona fikr mavjud emas. Bizning fikrimizcha, bunday tushunchalar quyidagilar: "kompetentlik", "kompetensiya", "kompetentli yondashuv", "kreativlik", "ijod", "ijodiy faoliyat".

"Kompetentlik", "kompetensiya" va "kompetentli yondashuv" tushunchalari ilmiy va metodik adabiyotlarda; amaliy pedagogik, psixologiya va pedagogika va boshqa tadqiqotlarda, shuningdek olimlar, o'qituvchilar, ilmiy xodimlar va mutaxassislarining kasbiy muomalasida o'tgan asrning ikkinchi yarimlarida (1950 – 1990 y.y.) ishlatila boshlandi. A.A.Pecherkina, E.E.Simanyuk, Ye.L.Umnikova (2011) lar fikriga ko'ra, "kompetentlik" tushuncha sifatida XX asrning 50-yillarida ilmiy leksikonda paydo bo'ldi.

Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "kreativlik-o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui" (Azzam, 2009 y.) sanaladi. Gardner esa o'z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: "kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim". Emebayl (1989 y.)ning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa, kreativlik "muayyan soha bo'yicha o'zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko'nikmalarga ham ega bo'lish" demakdir. Ko'plab tadqiqotlarda intellekt va kreativlik o'rtasidagi aloqadorlik xususida turlicha qarashlar mavjud. Bir guruh tadqiqotchilar ular o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q ekanligini uqtirsalar, ikkinchi guruh vakillari kreativlik va intellekt darajasi bir-biriga bog'liq ekanligini ta'kidlaydilar (Kim, 2005 y.). "Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi va uning negizida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar (Myordok,

Ganim, 1993 y.; Shternberg, 1985 y.). Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tugʻilish jarayoni, deb tushunadilar (Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yuye, 2000 y.).

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Garchi gʻarblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha boʻlsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar (Kaufman, Lan, 2012 y.). J.Rovenning fikriga koʻra (2002), kompetentlik oʻzida tor maxsus bilimlar, malakalar, tafakkur usullari va oʻz harakatlari uchun masʼuliyatni tuyushga tayyorgarlikni mujassamlashtirgan konkret predmet sohasidagi konkret harakatlarni amalga oshirish uchun zarur [2]. Biroq, Landsheyer V. (1988) taʼkidlaganidek, gʻarb adabiyotida bugungi kunda kasbiy kompetentlikka “chuqurlashtirilgan bilim”, “masalalarni adekvat yechish holati”, “faoliyatni aktual amalga oshirish qobiliyati” deya berilgan taʼriflar mavjud. G.K. Britell, R.M. Jueger, W.E. Blank va boshqalar mazkur tushunchaning mazmunini toʻliq konkretlashtirmaydilar ham [3].

R.Short (1997) “shaxs kompetentligi” tushunchasining mazmun mohiyatini ochib berar ekan, inson shaxsini “asosiy fanlar” boʻyicha bilimlarga va ular bilan bogʻliq boʻlgan koʻnikmalarga ega, shuningdek psixomotor funksiyalarni, kasbiy rollarni, kognitiv va affektiv faoliyatni, shaxslararo muomalani amalga oshirish uchun zarur boʻlgan malakalarga ega kishi sifatida tavsiflaydi [4].

Bugungi kunda “kompetentlik” va “kompetensiya” terminlari pedagogika bilimlar sohasida, iqtisodiyotda, filologiyada, sosiologiya sohalarida qoʻllaniladi (L.N.Bolotov, V.S.Lednev, N.D.Nikandrov, M.V. Rijakov; yoki farqlanadi - A.A.Verbiskiy, I.A.Zimnyaya (Vostroknutov Ye.V., Razuvayev S.G. [5]).

A.V. Xutorskoyning (2003) “Asosiy kompetensiyalar shaxsga yoʻnalgan taʼlimning komponentlari sifatida” (2003) maqolasida kompetensiya sompetentia shunday masalalarni oʻzida moʻjassamlashtiradiki, buning natijasi oʻlaroq inson yaxshi maʼlumotga ega boʻladi, bilim va tajribani egallaydi. Kompetensiya shaxsning oʻzaro bogʻliq boʻlgan sifatleri toʻplami (bilimlar, koʻnikmalar, malakalar, faoliyat usullari) dan iborat boʻlib, ular predmet va jarayonlarning maʼlum doirasiga nisbatan munosabatni shakllantiradi va shu munosabatlar boʻyicha sifatli produktiv faoliyat uchun zarur”-degan fikrni ilgari suradi.

Kompetentlik (lot. Competens-mos keluvchi, mos tushuvchi, qobiliyatli, biluvchi) – inson tomonidan mos boʻlgan kompetensiyaning egallanishi boʻlib, u oʻzida kompetensiyaga va uning faoliyat predmetiga nisbatan shaxsiy munosabatni mujassamlashtiradi. Kompetentlik faoliyat xarakteritikasi sifatida xodimning real kasbiy faoliyatida egallangan bilimlar, koʻnikmalar, malakalarni hayotga tatbiq

qilishga nisbatan qobiliyati va tayyorgarligini belgilaydi. Kompetentlik-bu shaxsning shakllangan sifati va berilgan sohada faoliyatning minimal tajribasidir [6].

Novikov A.M. (1996) “kompetentlik” tushunchasini “professionalizm” alternativ tushunchasi sifatida talqin etadi. Professionalizm, muallifning fikriga ko‘ra, texnologik tayyorgarlikka aloqadordir, kompetentlik esa o‘zida “asosiy kvalifikatsiya” deb atalgan kompetensiyalardan tashkil topgan, professionalizmdan yuqori turadigan mazmuni mujassamlashtiradi. Bunga shaxsning quyidagi sifatlari kiradi: xatti-harakatlarning mustaqilligi, har qanday ishga ijodiy yondashuv, bilimlarni doimiy yangilashga tayyorlik, aqlning egiluvchanligi, tizimli va iqtisodiy tafakkurga tayyorlik, dialog olib borish ko‘nikmasi, jamoada o‘zaro hamkorlik, hamkasabalar bilan muomalada bo‘lish [7].

Fishman L.I. ta’kidlashicha, kompetentlikning turli xil ta’riflari orasida odatda quyidagi holat tushuniladi: kompetentlik shaxsning murakkab integrallashgan sifati bo‘lib, ayrim kasbiy faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bu yerda alohida bilimlar yoki ko‘nikmalar haqida gap ketayotgani yo‘q, balki gap insonga yaxlit faoliyatni amalga oshirish imkoniyatini beradigan xususiyat haqida ketayapti.

E.F. Zeyer: “kompetentlik shaxsning integrativ sifati bo‘lib, kasbiy faoliyatning ma’lum turini amalga oshirish uchun yetarli bo‘ladigan zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini o‘zida mujassamlashtiradi”,-degan g‘oyani ilgari suradi [8].

Tutolmin A.V. kompetentlikni ma’lum konkret vazifalarning muvaffaqiyatli ijrosini ta’minlab beradigan o‘zaro aloqador va o‘zaro bir-birini ta’minlaydigan bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarning guruhini tushunadi. Kasbiy kompetensiya – bu mutaxassis ishning talablariga amal qilgan holda va maqsadga yo‘nalgan holda vazifalar va muammolarni metodik tashkillashtirishga va mustaqil hal etishga, shuningdek o‘z faoliyati natijalarini mustaqil baholashga nisbatan tayyorgarligi va qobiliyatidir. Kompetentlik-bu “ishning ko‘zini bilish” deb atalgan o‘zlashtirilgan kompetensiyalar doirasida kasbiy faoliyatni amalga oshirish qobiliyati, ya’ni mas’ul qarorlarni qabul qilish va mazkur vaziyat talablariga mos holda harakat qilishdir [9].

Belaya R.S. (2013) ning fikriga ko‘ra, ta’lim taraqqiyotining hozirgi bosqichi kompetentli yondashuv bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, mohiyatan ta’limdagi nazariy bilimlar bilan kasbiy-amaliy faoliyatning real mavjud ehtiyojlari o‘rtasida muvozanatni o‘rnatishga nisbatan harakatdir. “Kompetentli yondashuv” kategoriyasini quyidagicha interpretatsiya qilish mumkin: bu ta’lim maqsadlarini ta’riflash, ta’lim mazmunini tanlash, ta’lim jarayonini tashkil etish va ta’lim natijalarini baholashning umumiy prinsiplari to‘plami [10].

Galustyan O.V. (2020) ham xuddi shunday fikrda: kompetentli yondashuv ta’lim jarayonining qaytadan yo‘naltirilishini ta’minlab beradi. Bunda bilimlar va

shakllangan ko'nikma va malakalarni boy axborot-kommunikatsiya maydoni bo'lgan bozor iqtisodi sharoitlarida bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyatga nisbatan salohiyati va qobiliyatini rivojlantiradigan kompetensiyalar kompleksini egallash uchun sharoitlar yaratishga ko'chiriladi [11].

Selevko G.K. (2004) kompetensiyani oldinga qo'yilgan vazifalarni uddalashga nisbatan bitiruvchining tayyorligini o'zida ifodalaydigan ta'lim natijasi; va atrof-muhitni o'zgartirish bo'yicha maqsadlarni qo'yish va ularga erishish imkoniyatini beradigan bilimlar, ko'nikmalar va malakalar to'plami; shaxsning ta'lim olish va sosializatsiya jarayonida o'zlashtirilgan hamda faoliyatda mustaqil va muvaffaqiyatli ishtirok etishga yo'naltirilgan bilimlar va tajribaga asoslangan faoliyatga nisbatan umumiy qobiliyat va tayyorgarlikda yuzaga chiqadigan integral xususiyati sifatida qaraydi. Shu bilan birga, muallifning fikricha, kompetensiya va kompetentlik tushunchalari bilim, ko'nikma va malaka tushunchalaridan ancha keng, chunki ular shaxsning yo'nalganligi, stereotiplarni yengib o'tish qobiliyati, muammoni his etish, uzoqni ko'ra bilish, tafakkurning moslashuvchanligi, xarakterni o'z ichiga oladi [12].

“Kompetensiya”, “kompetentlik”, “kompetentli yondashuv” kategoriyalari paydo bo'lishining batafsil tahlili shuni ko'rsatadiki, biz fanda ularning paydo bo'lishidan tortib to'rt xil kasbiy, ta'limiy, ishlab chiqarish va ilmiy muhitlarda hayotga tatbiq qilish va foydalanishgacha bo'lgan davrda tasavvurlar dinamikasini I.A.Zimney, A.V.Tutolmina, S.M.Kolomiysalarning ishlarida kuzatamiz.

NATIJALAR

Shunday qilib, Zimnyaya I.A. (2004) ta'limda kompetentli yondashuvning paydo bo'lishi va foydalanishining qator bosqichlarini ajratib ko'rsatadi (kompetentlik tushunchasini ko'rib chiqishga nisbatan yondashuvning o'zgarishlariga bog'liq holda):

Birinchi bosqich (1960-1970 y.) “kompetensiya” kategoriyasining ilmiy apparatga kiritilishi, kompetensiya, kompetentlik tushunchalarining farqlanishi asoslarini yaratilishi bilan xarakterlanadi. Shu vaqtdan boshlab D.Xayms tomonidan kiritilgan “kommunikativ kompetentlik” tushunchasining lisoniy kompetentlik turli xil turlarining tadqiq qilinishi boshlandi. Ikkinchi bosqich (1970-1990 y.) – kompetensiya, kompetentlik kategoriyalari boshqaruvda, rahbarlikda, menejmentda, muomalaga o'qitishda professionalizm bilan xarakterlanadi.

Ilmiy kategoriya sifatida kompetentlik bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarning uchinchi bosqichi 1990 yildan boshlanadi va quyidagi ishlarning yuzaga chiqishi bilan xarakterlanadi: Markova A.K. “O'qituvchi kasbiy kompetentligining psixologicheskiy tahlili” (1990) va Mitina L.M. “O'qituvchi kasbiy rivojlanishi psixologiyasi” (1995). Oxirgi ishda “pedagogik kompetentlik” tushunchasi ko'rib chiqilgan [13].

Zimnyaya I.A. (2004) “kompetentlik” tushunchasini ko‘rib chiqar ekan, unda ikkita modelni ajratib ko‘rsatadi – shaxs va faoliyat modellari, shuningdek kompetentliklarning uchta guruhini farqlaydi: 1) shaxs sifatida, hayotiy faoliyat sub’yekti sifatida o‘z o‘ziga nisbatan munosabat bo‘yicha kompetentliklar; 2) insonning o‘zga kishilar bilan o‘zaro ta’siriga nisbatan munosabat bo‘yicha kompetentliklar; 3) inson faoliyatining barcha shakllari va tiplarida yuzaga chiqadigan faoliyatga nisbatan munosabat bo‘yicha kompetentliklar.

MUHOKAMA

Pedagog-tadqiqotchilar A.V.Kozlova, O.S.Mixno, Ye.V.Chmixova (2018) kompetensiya, kompetentlik tushunchalarining ta’riflarini uchta guruhga ajratadi: birinchi guruh kompetensiya, kompetentlik ta’rifida shaxs sifatlarini (indiviumning asosiy sifati, qobiliyat, integratsiyalashgan xarakteristikalar, ijodiy malakalar va h.k.), ularning faol xarakteri ta’kidlandi (notanish vaziyatda bilim, ko‘nikma va malakalarning yuzaga chiqishiga ko‘maklashadi; turli xil kasbiy vaziyatlarda qo‘lga kiritilgan bilimlar qo‘llaniladi va h.k.); ta’riflarning ikkinchi guruhi kompetensiya-kompetentlikni ta’lim natijalarining kategoriyasi sifatida ko‘p darajalilik, ko‘p komponentlilik g‘oyalaridan kelib chiqqan holda baholashning mezon va uslublari sifatida ko‘rib chiqadi; ta’riflarning uchinchi guruhi o‘zgarishga, baholashga ustanovkaning mavjudligi bilan ikkinchisiga yaqin bo‘lib, kompetensiya kompetentlikni lavozim, kasbiy faoliyat talablarini belgilab beradigan bilimlar, ko‘nikmalar, malakalar va munosabatlar, bilimlar yaxlitligining ochiq tizimi; shaxsning butun hayoti davomida shakllangan tajribasi; moslashish va samarali faoliyat uchun zarur bo‘lgan tarmoqlararo bilimlar, ko‘nikmalar va qobiliyatlar; kasbiy bilimlar, ko‘nikmalar va kasbdan tashqari bo‘lgan malakalar konglomerati sifatida tushunishni taklif etadi. Uchinchi guruh ta’riflarining farqi shundaki, ularda shaxsning ichki, sub’yektiv ibtidosi va muhit talablari integratsiyasiga harakat o‘z ifodasini

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy pedagogikada “kompetensiya”, “kompetentlik” tushunchalarining mohiyati, strukturasi va mazmunining yagona ilmiy-nazariy talqini ham, shuningdek ular orasida farq ham yo‘q. Bu narsa kompetentli yondashuvning ta’lim muassasalarida, pedagogik xodimlarni, shu jumladan maktab o‘qituvchilarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish institutlarida samarali amalga oshirilishini qiyinlashtiradi.

Kolomiyes S.M. (2010) ta’limda “kompetensiya, kompetentlik”, “kompetentli yondashuv” kategoriyalarining paydo bo‘lishi masalalarini tahlil qilar ekan, uzoq davom etgan ta’lim natijalarini baholash “uchlik”dan kelib chiqqan: bilimlar-ko‘nikmalar-malakalardan iboratligini ta’kidlaydi. Adabiyotlar tahlili ko‘rsatadiki, kompetentlik tushunchasi kreativlik (kreativ kompetentlik), ijod (ijodiy kompetentlik) va ijodiy qobiliyatlar (imkoniyatlar) bilan uzviy aloqadadir.

Kreativlik nazariyasi ijodkorlaridan biri J.Gilford (1965): “kreativlik- ijodiy tafakkurga yordam beradigan shaxs xarakteristikalarining to‘plami” -deya ta’rif beradi; Olim fikricha, “kreativlik turli xil aqliy operatsiyalar, ayniqsa divergent tafakkurga tayanadi”[14].

Rojkova S.V. (2018) “kreativlik”ni quyidagicha xarakterlaydi. “Kreativ” tushunchasi ijodiy, yaratuvchilik ma’nolarini anglatadi, inglizcha so‘z bo‘lgan “creativity” tarjimada shaxsning nisbatan turg‘un xarakteristikasini tashkil etadigan ijodiy salohiyat darajasi, ijodga qobiliyat ma’nolarida keladi. Kreativlik (latinchadagi creatio so‘zidan olingan bo‘lib, yaratish degan ma’noni anglatadi) deganda individning yangi g‘oyalarni dunyoga keltirishga tayyorligi bilan xarakterlanadigan ijodiy qobiliyatlari tushuniladi. Kreativ kompetensiya quyidagi komponentlarni o‘zida mujassamlashtiradi: kreativ (ijodiy) sifatlar – ilhomlanganlik, fantaziya, aqlning egiluvchanligi, qarama-qarshiliklarga sezgirlik; fikrlar, his-tuyg‘ular va harakatlarning tarqaluvchanligi; prognoz qilish; tanqidiylik; o‘z fikriga ega bo‘lish va h.k. Kreativ kompetensiya-bu ijodga nisbatan qobiliyatdir. Pedagogik faoliyatni amalga oshirishda ijodiy yondashuv o‘qituvchi faoliyatining muhim ob’yektiv xarakteristikasidir [15].

N.A. Muslimov fikricha, pedagogik kreativ faoliyat bo‘lajak o‘qituvchi rivojlanishining bosh mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi, chunki kreativ pedagog doimiy holda quyidagi jarayonlar orqali o‘z kasbiy darajasini oshiradi: o‘zini o‘zi tashkil etish, ijodiy jihatdan o‘zini o‘zi realizatsiya qilish, kasbiy rivojlanish, faoliyatning yangi bilimlari, metodlari egallanadigan o‘ziga o‘zi ta’lim berish va boshqa ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Buning uchun ular E.P.Torrens tomonidan 1987 yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini aniqlovchi testdan o‘tadi.

Bo‘lajak o‘qituvchini kreativ faoliyatga yo‘naltirishda quyidagi uchta sohani farqlash lozim: 1) metodik ijod (paydo bo‘ladigan pedagogik vaziyatlarni tahlil qila bilish ko‘nikmasi, metodik modellarni to‘g‘ri tanlash va qurish, o‘quv-tarbiyaviy jarayonda ta’sirning mazmuni va usullarini qura bilish, ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish hamda ularni pedagog va bolalar jamoasining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda savodxonlarcha amaliyotda qo‘llash bilan bog‘liq).

2) kommunikativ ijod (bolalar bilan o‘zaro ta’sir) (mazkur ijod ham bolalar bilan, ham ularning ota-onalari bilan, ham hamkasabalar, ma’muriyat bilan pedagogik jihatdan maqsadga yo‘nalgan va samarali muloqotni tashkil qilish; o‘zini o‘zi regulyasiya qilish qobiliyati bilan bog‘liq).

3) ijodiy o'zini o'zi tarbiyalash (konkret ijodiy individuallik sifatida o'zini anglash, kelajakda takomillashtirish va korrektirovkasi talab qilinadigan o'z kasbiy-shaxsiy sifatlarini aniqlash, shuningdek uzliksiz o'ziga o'zi ta'lim berish tizimida shaxsiy o'zini o'zi takomillashtirishning uzoq muddatli dasturini ishlab chiqish).

O'zini o'zi shakllantirish va o'zini o'zi rivojlantirishga nisbatan qobiliyati bo'lgan pedagog atrof olamda o'zgarishlarga va innovatsiyalarga yengil moslashadi, pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan yangi bilim va texnologiyalarni qo'llay oladi [16].

Kreativ tafakkurga ega bo'lgan bo'lajak o'qituvchilar:

- boshqa talabalarning xayoliga kelmagan g'oyalarni bildiradi; - o'zlarini ifoda etishning o'ziga xos uslubini tanlaydi;

-g'oyalarni aniq dalillar asosida muhokama qilishni afzal ko'radi; - muammoning yechimini topishda noan'anaviy yondashuvni tanlaydi.

N.Qurbonov (2021)ning fikricha, pedagogning kreativ salohiyati – bu ta'lim jarayonini tashkil etish, kasbiy hamkorlik bilan bog'liq bo'lgan turli xil masalalarning innovasion yechimi uchun zarur bo'lgan imkoniyatlar to'plamidir. Pedagogning ijodiy salohiyati uchta komponentning integratsiyasida o'z ifodasini topadi va shaxsga taalluqli bo'lgan dinamik strukturaga ega bo'ladi:

a) pedagogga xos bo'lgan qadriyatli-ijodiy tasavvurlar va afzalliklarni o'zida aks ettiradigan qadriyatli komponent;

b) pedagog tomonidan uning mehnatining ijodiy xarakterga ega ekanligini tushunishiga yordam beradigan va kasbiy faoliyatini ijodiy tashkil qilishiga ta'sir ko'rsatadigan bilimlar to'plami hisoblangan kognitiv komponent;

v) ijodiy salohiyatni pedagogning kelgusida rivojlanishi uchun imkoniyatlar yashiringan aktualizatsiya holatiga (pedagogning o'zini kasbiy-shaxsiy realizatsiya qilishi) ko'chirishga yordam beruvchi elementlarni o'zida jamlagan faoliyat komponenti.

XULOSA

Shunday qilib, yuqorida ko'rib chiqilgan tushuncha va terminlar, bizning fikrimizcha, yaxlit holda bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligining mazmuni, strukturasi va o'ziga xosligini, shuningdek texnologik yondashuv asosida uning diagnostikasi va rivojlanishini belgilab beradigan birlamchi (asosiy) tushunchali-terminologik tizimini tashkil etadi.

Kreativlik tushunchasi turli xil ta'riflarga ega. Ular bir-biridan farq qiladi, biroq ularda ayrim o'xshash elementlar ko'zga tashlanadi, masalan, quyidagilar: o'qituvchining odatdagi va noan'anaviy vaziyatlardagi faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlab beradigan integrativ kasbiy-shaxsiy xarakteristikasi (Tutolmin A.V., 2009);

o'qituvchining innovasionlilik, mobillik, kreativlik singari sifat xarakteristikalarini o'zida jamlagan bo'lajak o'qituvchining integrallashgan kasbiy-shaxsiy xarakteristikasi (Morxova I.V., 2015); kasbiy ijodiy faoliyatni amalga oshirishga nisbatan pedagogning tayyorgarligini ta'minlab beradigan, maxsus bilim, ko'nikma va motivlarning tizimini hamda kasbiy jihatdan muhim bo'lgan sifatlar to'plamini o'zida mujassamlashtiradigan shaxsning integrativ sifati (Paxtusova N.A., 2015 noan'anaviy vaziyatlarda harakat qilish qobiliyatini, ta'lim olayotganning bilimlari va tajribasiga tayangan ijodiy faoliyatga nisbatan qobiliyati va tayyorgarligini aks ettiradi (Plemiyev V. V., Rassamagina F. A., 2016).

O'qituvchining zarur bo'lgan kasbiy kompetentligi fenomeni asosida yotgan tushunchalar tizimiga quyidagi tushunchalar kiradi: "ijod", "kreativlik", "ijodiy faoliyat", "ijodiy qobiliyatlar", "kreativ salohiyat", "kompetentlik", "kompetensiya", "kompetent yondashuv". Kompetentli yondashuv – bu ta'lim maqsadlarini aniqlash, ta'lim mazmunini tanlash, ta'lim jarayonini tashkil etish va ta'lim natijalarini baholashning umumiy prinsiplari to'plamidir. Mazkur yondashuv bozor iqtisodi sharoitlarida kasbiy faoliyatga nisbatan bo'lajak mutaxassisning salohiyati va qobiliyatlarini rivojlantirishini belgilaydigan kompetensiyalar kompleksini egallash uchun shart-sharoitlar yaratishga ta'lim jarayonini yo'naltirishni ta'minlaydi.

Tahlillardan kelib chiqib, mualliflik pozitsiyasida kreativ kompetensiya atamasiga quyidagicha ta'rif berildi:

O'qituvchi ijodiy faoliyatining uchta sferasi farqlanadi:

- metodik ijod – (paydo bo'ladigan pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, metodik modellarni to'g'ri tanlash va qurish, o'quv-tarbiyaviy jarayonda ta'sir qilishning mazmunini va usullarini konstruksiya qilish;

- kommunikativ ijod (bolalar, ota-onalar, hamkasabalar, ma'muriyat bilan pedagogik maqsadga yo'nalgan va samarali muomalani tashkil etish, samarali kommunikatsiyani va o'zini o'zi regulyasiya qilishni amalga oshirish qobiliyati bilan bog'liq);

- ijodiy o'zini o'zi tarbiyalash (o'zini konkret ijodiy individuallik sifatida anglash, kelajakda takomillashish va korrektirovkani talab etadigan o'z kasbiy-shaxsiy sifatlarini aniqlash, shuningdek shaxsiy o'zini o'zi tarbiyalash va o'zini o'zi takomillashtirish dasturini ishlab chiqish).

Kreativ kompetentlik shaxsning ko'p omilli xususiyati, insonning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan va ko'plab original, nostandart va foydali g'oyalar hamda mahsulotlarni umumlashtirish imkoniyatini beradigan, shuningdek hayotiy va kasbiy vaziyatlarda insonning ijodiy harakat qilishga nisbatan tayyor

shaxsning intellektual, emosional, axloqiy, irodaviy, shaxsiy sifatlari, bilimlari, ko'nikmalari, malakalari va tajribasi tizimi sifatida belgilanadi.

Shunay qilib, kreativ kompetensiya o'zida quyidagi kompetentlarni mo'jassamlashtiradi: kreativ (ijodiy) sifatlari – ilhomlanganlik, fantaziya, aqlning egiluvchanligi, qarama-qarshiliklarga sezgirlik; fikrlar, his-tuyg'ular, harakatlardan ozodligi; tanqidiylik; prognoz qilishlik; o'z fikriga egalik. Tadqiqot uchun asosiy, murakkab va muhim jihatlaridan biri bo'lajak o'qituvchilarda kreativ kompetentligini aniqlash va amaliyotda kreativlikni rivojlantirish muhim ijtimoiy-pedagogik masalalar sirasiga kiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Abdullayeva Sh. A. Pedagogik diagnostika. - Toshkent: fan va axborot texnologiyalari, 2010-yil. 278 b.
2. Abdullayeva Sh. A. Hokimlik pedagogikasi. - Toshkent: fan va axborot texnologiyalari, 2017. 178 b.
3. Andreyev A. Использование аутентичных материалов для изучения ономотопии на начальном этапе обучения корейскому языку студентов вуза //корееведение в россии: направление и развитие. – 2022. – т. 3. – №. 4. – с. 61-66.
4. Анохина Н.К. Педагогика.-М.: Университет, 2019. -232с.
5. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии.-М.Академкнига, 2010.-246с.
6. Djuraev R.X. Talimda interfaol texnologiyalari. -Toshkent, 2010. –76 b.
7. Djo'rayev R. X., Turgunov S. T. talim menejmenti. - Toshkent: Voris-Nashriyot, 2012 Yil. 167 b.
8. Grishina E.A. варианты, используемые в непринужденной речи // Инструментарий русистики: корпусные подходы. Slavica Helsingiensia 34 Helsinki, 2008 P. 63–91.
9. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya. -T.: Me'ros, 2011.-144 b.
10. Kichuk N.V. Творчество как мировой бренд современного образования / Н. Кичук // Теория и практика эстетического воспитания в учебных заведениях: материалы Всеукраинской научно-практической конференции (21 мая 2021 год, г. Кропивницкий) / под ред. А. С. Радул. - Кропивницкий, 2021- 275с.

11. Mirsoliyeva M. Oliy talim sharoiti raxbar va ustozlari kasbiy kompetentligi sifat darajasini belgilash masalalari. // “Talim, fan va innovatsiya” jurnallari, 2017, 4-dol.
12. Ruzmetova S.T. Talabalar bilimi transformasiyasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari // “Boshlang‘ich talimga xalqaro baholash dasturlarini joriy etishning istiqbollari”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. Toshkent, 15- aprel, 2021-yil. 186 bet.
13. Zimnyaya I.A. Педагогическая психология: учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по педагогическим и психологическим направлениям и специальностям. Изд.е 2-е. Москва: Логос, 2009г. С.382.
14. G‘oziyev E.E. Psixologiya (yoshlar psixologiyasi). Pedagogika institutlari va oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. T.: O‘qituvchi, 1994 yil 224 b.
15. Alkarova F.N. Talabalarning amaliy kuchini faollashtirish vaziyatlarini yaratish tizimi. (“Texnologiyasi” talimi misoli). 13.00.01.-Nazariyalar pedagogikasi. Pedagog talimotlar tarixi. Pedagogika fanlari bo‘yich falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 2010. 15-16 b.
16. Aripdjanova A. Ta’limni axborotlashtirish sharoitida oliy o‘quv yurtlari o‘qituvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirish. – Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. – T.: 2017 yil. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишинг назарий асослари: Автореф. дисс... пед. фан. док. – Бухоро, 2003. – 44 б.

DIFFICULTIES IN TRANSLATION OF DIPLOMATIC TEXTS

Mustafayeva Mokhiniso Oybekovna

Third-year student of Bukhara State University

Xaydarova Laylo Khamroyevna

Teacher at the Department of English Literature and Translation Studies of Bukhara State University

Abstract: *This article will describe diplomatic discourse in general and reveal its common problems in the translation field. As government policies all over the world negotiate with each other about this and that utilizing official business style, it becomes difficult for translators to interpret and translate their speech due to several issues arising in the speech, which will be discussed hereby and will be given several solutions to deal with them.*

Keywords: *diplomatic discourse, abbreviations, speech clichés.*

The topics of diplomatic discourse cover a wide range of problems affecting bilateral and multilateral relations states, cooperation between states in various fields, issues activities of international organizations, state missions for abroad, etc. For each state it seems possible identifying the range of issues that constitute priority areas of diplomatic activities of the state in the general structure of international relations.

Issues of relationships between states, concern for internal and external security, acts regulating their joint activities are fundamental to the diplomatic activities of any states and governments. One of the most important requirements that professional translator also must be competent in the field of politicians. The translator must understand the essence of political speech figures. The translator also needs to pay attention to established norms of language, norms and customs and cultural traditions [Minyar-Beloruhev, 1999: 17].

We view diplomatic communication in a broad sense, therefore we will operate with the concept of “diplomatic discourse”. Diplomatic discourse refers to the official business style of speech, represented by various forms of oral and written communication, such as: negotiations, notes, memos, memoranda, declarations, resolutions, statements, communiqués, etc. At the linguistic level it distinguished by the presence of its own terminology, a set of standard etiquette phrases, clichés and

lexical and grammatical units used as a means of influencing the recipient of information.

A feature of the translation of diplomatic texts is compliance with strict rules for using standard language templates. The translator must have business etiquette skills. [Ismagilova, 2012: 58] One of the features of translating diplomatic texts is that abbreviations of the source text should be decrypted and transmitted according to generally accepted rules, but if in the original language there are abbreviations that cannot be deciphered, then such abbreviations are usually transcribed. One of the main distinguishing features of business style is using words in their direct dictionary meaning. It should be noted, that when translating such texts one can not use one word in different meanings, just as you can not use either contextual meanings or emotionally charged meanings of words.

Translations of diplomatic texts must be absent syntactic structures of the source language, and it must satisfy generally accepted norms of the target language. [Ismagilova, 2012; 59]

The translator must take into account all language features diplomatic discourse, which include, according to T.A. Volkova, the presence of speech cliches, phraseological units, borrowed vocabulary, neologisms, and so on. Diplomatic speech is also often abound of quotes, expressions of famous people, which means that the translator must have basic knowledge of history, cultural studies, etc. [Volkova, 2007].

Let us note the main stylistic characteristics of diplomatic text that determine the translation strategy: objectivity; generality; information content; logical organization of presentation; semantic clarity, certainty; strict adherence to diplomatic ethics. Word usage in diplomatic text is characterized by the following features: the use of speech cliches ; specific semantic fields of significant parts of speech (defined, along with key points and values of diplomatic discourse, character and subject of the document); terminological (diplomatic) vocabulary; borrowing; euphemisms; abbreviations, special symbols and designations. The structural identification of translation and original is that the translation receptors believe that the translation does not reproduce the original only in general, but also in particulars, the exact order of presentation is assumed translator of the original content: number and content of sections, parts, chapters must match.

Conclusion. To summarise, it should be noted that, the translator in order to translate a diplomatic discourse properly according to rules of official business style should be acquainted with the language norms, understand an essence of speech figures and have knowledge other fields, such as history and culture.

REFERENCES:

1. Аникина Ю.В., Владимирова С.В. Сущность политических переговоров // Взаимодействие науки и общества: сб. статей Междунар. научно-практич. конф.: в 4 ч. Ч. 4. Уфа: АЭТЕРНА, 2016. С. 164–166.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Сов. Энциклопедия. 1990. С. 136–137.
3. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. 201с.
4. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М.: Художественная литература, 1986. С. 428–472.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика – 3-е изд. М.: Эдиториал УРСС. 2009. 448 с.
6. Борисова Л.И. Лексико-стилистические трансформации. М., 2002. 189 с.
7. Борисова Л.И. Ложные друзья переводчика. М., 2002. 166 с.
8. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский: Учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. М.:Изд-во УРАО,2000.188 с.
9. Войков П.Л. Дипломатический словарь. В 3-х т. Глав. Ред. А.А. Громыко (и др.). М., Политиздат, 1971. 479 с.
10. Волкова Т.А. Дипломатический дискурс: лексико-семантические особенности и стратегии перевода. Самара: Самар. гос. акад. культуры и искусств, 2007. 258–264 с.
11. Nida E.A., Taber C.R. The Theory and Practice of Translation. E. J. Brill Publishing, 1982. 218 p.
12. Pearsall J. Oxford Dictionary of English. Oxford University Press, 2001. 2112 p.
13. Saville-Troike M. The Ethnography of Communication / M. Saville-Troike // Introduction. Oxford: Blackwell, 1982. P.6–25
14. Schäffner C. Translation Research and Interpreting Research. Clevedon: Multilingual Matters LTD, 2004. 135 p.

TA'LIMDA INNOVATSION KLASTERNI AMALGA OSHIRISHDA BOSHQARUVNI TAHLIL QILISH

Kuchkarov Sarvar Sattorovich

Toshkent viloyati

Ohangaron tumani 12-maktab direktori

e-mail: sarvarxtbmak@gmail.com

Klasterli yondashuv avvalo yangi boshqaruv texnologiyasi bo'lib, alohida hududlar, tarmoqlar yoki davlatlarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda sanoati rivojlangan ko'plab mamlakatlarda klasterlarning yuqori ijtimoiy - iqtisodiy ahamiyatini belgilaydigan ko'plab misollar keltirish mumkin. Evropaning ayrim davlatlarida muhim sanoat klasterlari tashkil etilgan, masalan, Germaniyada kimyo va mashinasozlik tarmoqlarida, Fransiyada oziq - ovqat va kosmetika ishlab chiqarishda. Daniyada bugungi kunda 29 ta etakchi klaster faoliyat ko'rsatayotgan bo'lib, ularning aksariyati qishloq xo'jaligida tashkil etilgan. Finlyandiyaning iqtisodiyoti klasterlashtirish siyosatiga asoslangan bo'lib, 2000 yildan buyon klasterlarning yuqori samaradorligi hisobiga jahonda raqobatbardoshlik bo'yicha etakchilikni egallab kelmoqda. Mazkur mamlakat dunyo bo'yicha 0,5 foiz o'rmon resurslariga ega bo'lsa-da, unga dunyo bo'yicha daraxtdan qayta ishlangan mahsulotlar eksportining 10%i va qog'oz mahsulotlarining 25%i to'g'ri keladi.

Telekommunikasiya bozorida mobil' aloqa vositalari eksportining 30%i uyali telefonlar eksportiga to'g'ri keladi. Jahon iqtisodiyotida so'nggi o'n yillikda klasterlarning faol rivojlanishi kuzatilmoqda va bunday faollik deyarli iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarning yarmiga to'g'ri kelmoqda. Jumladan, bunday dasturlar Evropa Ittifoqining deyarli barcha mamlakatlarida ishlab chiqilgan va ulardan amalda foydalanilmoqda. Ushbu borada klasterlarning shakllanishida davlatning o'rni va rolini ham alohida o'rganish maqsadga muvofiqdir, zero, bizga yaxshi ma'lumki, dastlab klasterlarning shakllanishi va rivojlanishi bosqichlarida Transmilliy korporasiyalarning o'rni va roli yuqori bo'lgan bo'lsa, so'nggi yillarda ko'plab mamlakatlarda (iqtisodiyoti rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda) hukumatlar tomonidan davlat-xususiy hamkorligi doirasida ularni tashkil etish va qo'llab - quvvatlashga har tomonlama ko'mak berilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "innovasiya - bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak". Muayyan natijalarga erishish, maqsadlarni aniq belgilash, sifat sohasidagi

ishlarning samaradorligini oshirish uchun aniq harakat dasturini taklif qilish ta'lim muassasasi xodimlarining kasbiy fazilatlarini qo'llab-quvvatlaydi va ularning pedagogik hamda metodik mahoratini oshirishlariga rag'bat uyg'otadi. Ta'lim sub'ektlarini boshqarish orqali biz sub'ektlarning (ta'limni boshqarish organlari) maqsadli faoliyatini tushunamiz, ta'lim xizmatlarini taqdim etish va boshqaruv vazifalarini hal qilish orqali ta'lim xizmatlari iste'molchilarining (o'quvchilar, talabalar, ota-onalar va boshqalar) birgalikdagi faoliyatini tashkil etishni ta'minlash, ularning ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish va uning sifatiga e'tibor berishni tushunamiz.

Ta'lim sohasidagi islohotlar bilan shug'ullangan olim Maykl Fullan ta'lim siyosatida keng miqyosli islohotlarga erishish va sifat samaradorligini ta'minlash borasida fikr bildirar ekan, agar o'qituvchilar faqat o'z sinflari darajasida fikrlasa va boshqa o'qituvchilar va butun maktabning muvaffaqiyatlaridan mutlaqo manfaatdor bo'lmasa; agar maktab direktorlari o'z maktablari darajasida o'ylasa va o'z tumanlaridagi boshqa direktorlar va maktablarning muvaffaqiyatlaridan mutlaqo manfaatdor bo'lmasa; agar tuman mutasaddilari rejalarini faqat o'z tumanlari doirasida amalga oshirsa va boshqa tumanlarning muvaffaqiyatlaridan mutlaqo manfaatdor bo'lmasa, keng miqyosli ta'lim islohotiga erishib bo'lmaydi.

Tadqiqotchining ushbu fikrlari tizimni klaster yondashuvi asosida boshqarishni taqozo qiladi. Ushbu modelning pirovard maqsadi sub'ektlarni butun tizimning muvaffaqiyatiga jalb qilish, o'zgarish jarayonlarida bevosita ishtirok etishni ta'minlashdan iboratdir. Bundan ko'rinib turibdiki, ta'lim sifatining klaster boshqaruvi alohida sub'ektlar darajasidan o'sib chiqib, o'sha sub'ekt joylashgan mintaqaning ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan kompleks yondashuvdir. Zero, hududning salohiyatini oshirmasdan turib alohida sub'ektlar bilan keng miqyosli samaradorlikka, islohotga erishib bo'lmaydi. Pedagogik ta'lim innovatsion klaster modeli shunisi bilan ham mamlakatning pedagogik ilm-fani rivoji uchun zarur hisoblanadi. Mintaqaviy darajadagi ta'lim sifatini boshqarishda klaster yondashuvidan foydalanish mintaqaviy tizimlar va ta'lim muassasalarining hamkorlik muhitini shakllantirish, zahira kuchlaridan foydalanishni optimallashtirish hisobiga xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi hamda ilg'or tajribalarni rivojlantirishni kuchaytirishga yo'naltiriladi.

Klaster aloqalari hamda raqobat muhiti innovatsion rivojlanish, loyiha faoliyati yo'nalishlari va sur'atlariga, shuningdek, klasterning ichki tarkibiy qismlarini istiqbolli rivojlantirishga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Olib borilgan ilmiy tadqiqot natijalari asosida mintaqaning umumiy ta'lim sifatini boshqarish tushunchasiga quyidagicha ta'rif berildi: mintaqaning umumiy ta'lim sifatining klaster boshqaruvi - butun mintaqaning umumiy ta'lim sifati jarayoniga va uning asosiy elementlariga, xususiyatlariga

(sub'ektivligi, mazmuni, tuzilishi, dinamikasi, shaxs, jamiyat va davlat talablariga muvofiqligi) insonparvarlik, uzluksizlik, demokratlashtirish g'oyalariga asoslangan zamonaviy ta'limni yangilash va rivojlantirish maqsadida kompleks, yo'naltirilgan va muvofiqlashtirilgan ta'sir.

Klaster yondashuvi hamkorlikning yangi shakli sifatida milliy pedagogikamiz salohiyatini rivojlantirish, raqobatbardosh ustunlikka ega bo'lish imkonini beradi. Klaster doirasida ta'lim muassasalari nafaqat ichki, balki tashqi ta'lim bozori bilan ham munosabatga kirishadi. Tashqi munosabatlar ta'sirida xorijiy pedagogik salohiyat va tajribaning milliy pedagogikamiz tomonga oqish jarayoni kuzatiladi. Klaster doirasida birlashgan sub'ektlar mavjud muammo va kamchiliklarga qarshi birgalikda kurashadi.

Muayyan sub'ektda mavjud kamchilikni bartaraf etish uchun nafaqat o'zining, balki boshqa sub'ektlarning ham kuch va salohiyati safarbar qilinadi, natijada, muammoning bartaraf etilishi kafolatlanadi, muddati odatdagidan bir necha barobarga qisqaradi. Buning natijasida klaster hududida pedagogik ta'lim sohasining nuqsonsiz ishlash imkoniyati paydo bo'ladi. Bu, albatta, sohaning raqobatbardoshligini oshirishga, ta'lim muassasalarining faol integrasiyalashuviga, innovasiyalarning qisqa muddatlarda joriy qilinishiga olib keladi. Eng muhimi, tayyorlanayotgan mutaxassislarning sifati oshadi, tizimda oqilona vorisiylikni ta'minlash va kadrlarga bo'lgan ehtiëjning sifatli qondirilishi ta'minlanadi.

Ta'lim klasterlarining tuzilishi, odatda, o'zining tabiatidan kelib chiqqan holda turli elementlardan tashkil topadi. Klasterning yadrosi sifatida asosiy boshqaruv resursni anglatuvchi va uning elementlari o'rtasidagi munosabatlar tizimini o'rnatuvchi, tartibga soluvchi va muvofiqlashtiruvchi ta'lim muassasasini tushunish mumkin.

Pedagogik ta'lim klasterini, aslida, ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatga qarshi turishga nisbatan kuchlarning birlashishi ma'nosida tushunish ham to'g'ri bo'ladi. Pedagogik ta'lim klasteri ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun bir qator talablarni sifatli qondirishni o'z zimmasiga oladi. Bular quyidagilar:

- ta'lim turlari va muassasalari o'rtasidagi o'zaro raqobat va ayni paytda bir-birini qo'llab-quvvatlashga asoslangan hamkorlik talablari;
- hududning ijtimoiy-iqtisodiy o'ziga xosligidan kelib chiquvchi zamonaviy pedagog ta'lim tadqiqiga qo'yiladigan talablar;
- oqilona pedagogik vorisiylikni ta'minlashga qaratilgan rejali va maqsadli siyosat olib borishga qo'yiladigan talablar; hududning malakali pedagogik kadrlarga bo'lgan ehtiyojini to'laqonli qondirishga qaratilgan talablar;
- zamonaviy pedagogik ta'lim vositalariga qo'yiladigan talablar;
- pedagogik ta'limni boshqarishga qo'yiladigan talablar.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ta'limni modernizatsiya qilishda innovatsion yondashuvlardan hisoblangan klaster yondashuvi ta'lim tizimidagi tarqoqlikga barham berib, ma'naviy barkamol, jamiyat va zamon talablariga mos sifatli kadr tayyorlashga xizmat qiladi. Ta'lim tizimida to'planib qolgan muommalarning ijobiy echimiga erishishda klaster yondashuvi imkoniyatlaridan keng foydalanish bugungi kunning asosiy talablaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ta'lim turlari o'rtasida o'zaro hamkorlik soha uchun yangilik emas. Pedagogik ta'lim klasteri shu paytgacha mavjud hamkorlikdan ba'zi jihatlari bilan farq qiladi. Masalan, shu kungacha nisbatan kuchsiz bo'g'inlarning salohiyatini oshirish masalasi ilmiy salohiyatning majburiy oqimini tashkil qilish vositasida hal qilib kelinmoqda.

Pedagogik ta'lim klasteri vositasida esa yagona maqsad atrofida birlashgan sub'ektlarda ilmiy-pedagogik salohiyatning nisbatan zaif bo'g'inlar tomonga oqishi tabiiy jaraenga aylanadi. Klaster vositasida o'zaro hamkorlik, raqobatbardoshlik va innovatsion faoliyatning kuchayishi bu sohaning milliy va global raqobat siquviga munosib qarshi turishiga imkoniyat yaratadi.

Ta'lim muassasalari faoliyatini boshqarishda samaradorlikka erishishning muhim yo'llaridan biri - bu "mazkur jarayonning katta miqdordagi mablag' bilan moliyalashtirilishigagina bog'liq" degan yondashuvdan voz kechish, aksincha, innovatsion xarakterga ega ijtimoiy qarashlarni shakllantirishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterining ilmiy- nazariy asoslari. Ped. fan. dok. (DSc) diss. avtoref. -Chirchiq, 2020. - 60 b.
2. Bepalova L. Chto takoe klaster? URL: <http://siok.rightside.ru/siok/2009-12-01-06-24-41>. Zagl. s ekrana.
3. Osechkina L.I. Klasterniy podxod kak uslovie povisheniya effektivnosti deyatelnosti vuza / L.I.Osechkina// Vysshee obrazovanie v Rossii. -2012. - №8-9. -S.73-76.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ТКАНИ ПРЕДСТАТЕЛЬНОЙ ЖЕЛЕЗЫ ПРИ ДОБРОКАЧЕСТВЕННОЙ ГИПЕРПЛАЗИИ

Умурзаков Ж.Ж

Магистрант 3- курса, Ферганский медицинский институт общественного здоровья, Кафедра урологии и онкологии

АННОТАЦИЯ

Практикующим урологам очевидно, что ухудшение мочеиспускания при ДГПЖ (инфравезикальная обструкция, снижение объемной скорости мочеиспускания, увеличение количества остаточной мочи) обусловлено увеличением объема предстательной железы. Увеличение объема органа, ткани, клетки, внутриклеточных органелл в общей патологии обозначается термином гипертрофия. Этот процесс реализуется увеличением количества составляющих компонентов, называемым гиперплазия. Другими словами, увеличение объема органа происходит либо за счет увеличения объема составляющих его клеточных элементов (гипертрофия клеточных элементов), либо за счет увеличения их количества (гиперплазия клеточных элементов). В свою очередь клеточные элементы могут увеличиваться в объеме за счет увеличения количества или объема внутриклеточных органелл [1].

Ключевые слова: Доброкачественная гиперплазия предстательной железы, обструкция, гипертрофия, гиперплазия, моноцентрический, аденома.

MORPHOLOGICAL CHANGES IN PROSTATE TISSUE IN BENIGN HYPERPLASIA

Umurzakov J.J

3rd-year master's student, Ferghana Medical Institute of Public Health
Department of Urology and Oncology

ABSTRACT

It is obvious to practicing urologists that the deterioration of urination in BPH (infravesical obstruction, decrease in the volume rate of urination, increase in the amount of residual urine) is due to an increase in the volume of the prostate gland. An increase in the volume of an organ, tissue, cell, and intracellular organelles in general pathology is designated by the term hypertrophy. This process is realized by an increase in the number of constituent components, called hyperplasia. In other words, an increase in the volume of an organ occurs either by increasing the volume of its constituent cellular elements (hypertrophy of cellular elements), or by increasing their number (hyperplasia of cellular elements). In turn, cellular elements

Key words: Benign prostatic hyperplasia, obstruction, hypertrophy, hyperplasia, monocentric, adenoma.

Введение. По сути, в основе любого вида гипертрофии лежит процесс гиперплазии, разница состоит только в том, что берется за начальную точку отсчета. Исключения составляют случаи, когда увеличение объема органа происходит за счет опухолевого роста, доброкачественного или злокачественного. Эти случаи в понятие гипертрофии не входят. Следовательно, термин гипертрофия предстательной железы имеет равные права с термином гиперплазия предстательной железы, однако последний термин предпочтительнее, поскольку лучше раскрывает суть патологического процесса в предстательной железе.

В настоящее время подавляющее большинство урологов и даже патологоанатомов необоснованно применяют термин аденома предстательной железы, относя, таким образом, данное заболевание к группе опухолевых процессов (поскольку аденома — это доброкачественная опухоль, развивающаяся из железистого эпителия) [2]. В то же время известно, что в подавляющем большинстве случаев как доброкачественная, так и злокачественная опухоли развиваются моноцентрически. Полицентрический рост опухоли встречается крайне редко. При ДГПЖ уролог, осуществляющий оперативное вмешательство, практически всегда обнаруживает в предстательной железе множество узлов различной величины. Это свидетельствует о полицентрическом развитии патологического процесса при этом заболевании. Естественно, возникает вопрос: что лежит в основе формирования этих узлов, что они собой представляют?

Результаты исследований, проводимые на протяжении многих лет в кафедре урологии ФЖСТИ, позволили определить основные этапы морфогенеза гиперпластических узлов, развивающихся в ткани предстательной железы при ДГПЖ.

Хорошо известно, что предстательная железа состоит из паренхимы, представленной железистой тканью, и стромы, имеющей фибромускулярное строение. Характерно, что клеточные элементы стромы имеют морфологические признаки как фибробласта клетки собственно соединительной ткани, так и лейомиоцита гладкомышечной клетки [3]. Узловатые структуры, приводящие к увеличению объема органа, в большинстве случаев имеют железистое строение и проходят в своем развитии ряд последовательно сменяющих друг друга стадий. Переход одной стадии в другую сопровождается появлением нового качественного признака.

Начинается процесс с образования структуры, состоящей из 2-3 плотно прилежащих друг к другу железок формируется пролиферативный центр I

стадии развития (рисунок 1). В прилежащих отделах органа железа сохраняет свое обычное строение. Стромальные элементы, окружающие вновь образованную структуру, уплотняются, а окрашивание пикрофуксином по Ван Гизону показывает, что миофибриллярная строма трансформируется в грубоволокнистую соединительную ткань, утрачивая признаки гладкомышечных клеток.

Дальнейшее развитие процесса приводит к значительному увеличению количества ацинарных структур (гиперплазия). Таким образом формируются микроскопические узелки, в которых происходит усиленная пролиферация железистой ткани. Это является свидетельством формирования II стадии развития пролиферативного центра (рисунок 2). Стромальные элементы уплотняются в еще большей степени, и поэтому создается ложная картина формирования вокруг пролиферативного центра соединительнотканной капсулы. Проведение серийных срезов, однако, показывает, что эти пролиферативные центры имеют хорошо выраженное радиальное строение по типу пролиферативных центров Сэмба в молочной железе, а соединительнотканные волокна, окружающие пролиферативный центр, интимно связаны с соединительнотканым каркасом внутри него.

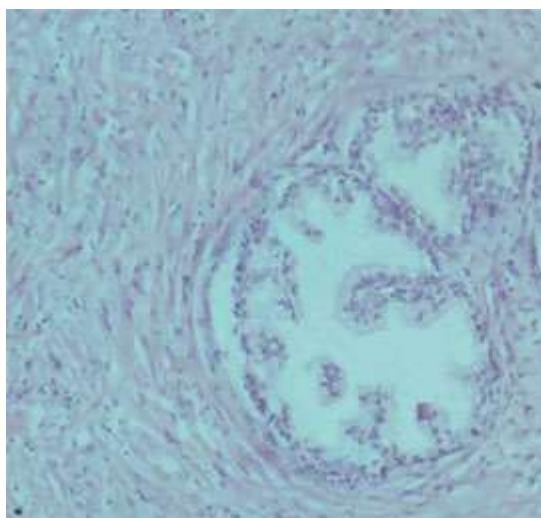

Рисунок 1. Проллиферативный центр 1 типа. Окраска гематоксилином и эозином. X 200

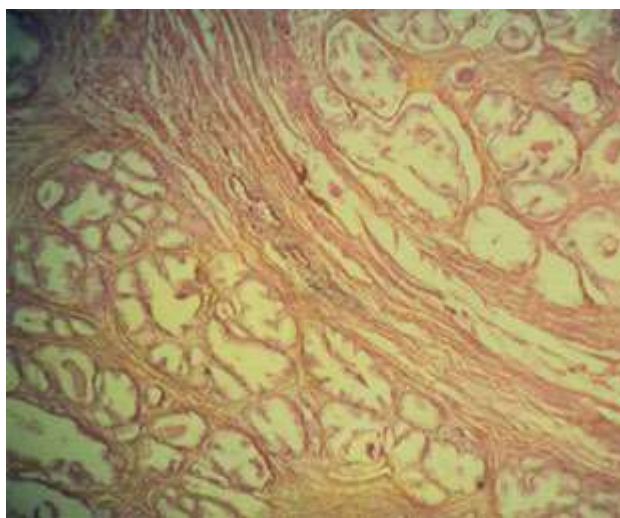

Рисунок 2. Проллиферативный центр 2 типа. Окраска гематоксилином и эозином. X 100

Прогрессирование патологического процесса сопровождается формированием в периферических отделах пролиферативных центров дополнительных очагов пролиферации, т.е. своеобразных дочерних пролиферативных центров. Этот качественный признак появления дочерних фокусов пролиферации является морфологическим проявлением формирования III стадии развития пролиферативного центра (рисунок 3).

Постоянное прогрессирование пролиферативной активности ацинарных структур в значительной степени затрудняет отток секрета из ацинусов предстательной железы, формирующих пролиферативный центр, что приводит к их кистозному расширению. Именно этот качественный S признак свидетельствует о том, что патологический процесс перешел в следующую, IV стадию развития пролиферативных центров (рисунок 4).

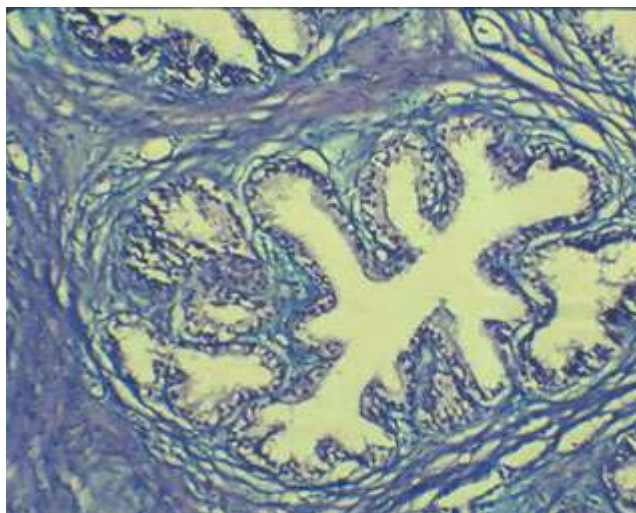

Рисунок 3. Проллиферативный центр 3 типа. Появление дочерних центров размножения. Окраска сафранинотолуидиновым синим и эритрозинном (по Крейбергу). X 200

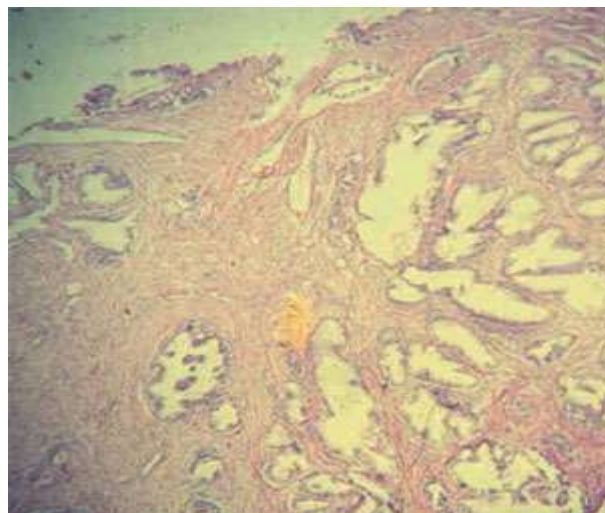

Рисунок 4. Проллиферативный центр 4 типа. Появление кистозно расширенных ацинусов. Окраска гематоксилином и эозином. X 50

В дальнейшем ситуация еще более усугубляется: весь пролиферативный центр, или большая его часть, состоит из таких кистозно расширенных ацинусов. Выстилающие их железистые клетки распластываются по базальной мембране, уплощаются и атрофируются. Кистозное расширение ацинарных структур с атрофией выстилающего их эпителия манифестируют терминальную, V стадию развития пролиферативных центров при ДГПЖ (рисунки 5, 6).

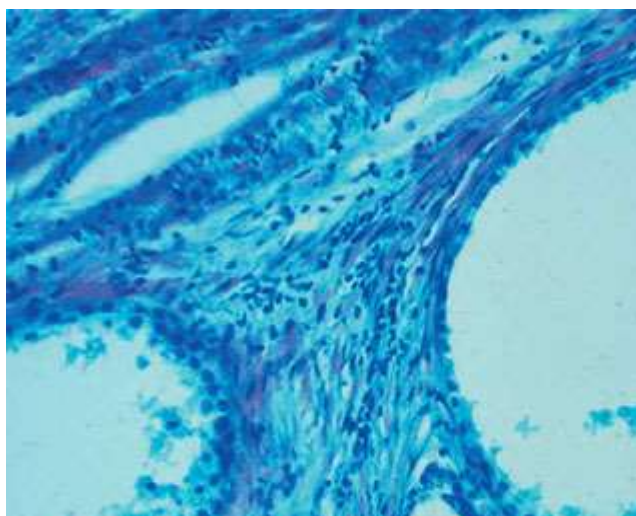

Рисунок 5. Проллиферативный центр 5 типа. Сохранная величина соединительнотканых перегородок между кистозно расширенными ацинусами. Окраска по Крейбергу. X 200

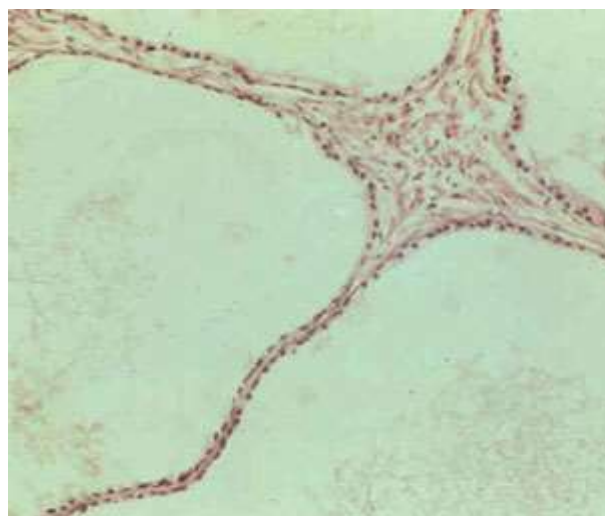

Рисунок 6. Проллиферативный центр 5 типа. Межацинарные перегородки истончены. Эпителий атрофичен. Окраска гематоксилином и эозином. X 300

Внутриацинарное нарушение оттока секрета в связи с пролиферативным процессом уже на ранних стадиях его развития может привести к формированию конкрементов внутри ацинусов.

Таким образом, последовательность морфогенетических стадий развития пролиферативных центров выглядит следующим образом:

1. I стадия образование фокуса, состоящего из 2-3 плотно прилежащих друг к другу ацинарных структур;
2. II стадия резкое увеличение количества железистых структур, формирующих пролиферативный центр;
3. III стадия появление в периферических отделах пролиферативного центра «дочерних» фокусов пролиферации;
4. IV стадия нарушение оттока секрета в единичных ацинарных структурах, составляющих пролиферативный центр, с их кистозным расширением;
5. V стадия все ацинусы, формирующие пролиферативный центр, или подавляющее их большинство кистозно расширены, а выстилающий их эпителий атрофирован.

Такой путь развития пролиферативного процесса в железистом компоненте предстательной железы прослеживается в большинстве случаев. Однако возможны некоторые отклонения. Различные варианты этих отклонений носят название атипической гиперплазии. В термин атипическая гиперплазия заложена отнюдь не принадлежность этого процесса к онкологическим заболеваниям, а лишь подчеркнута атипичность развития самого гиперпластического процесса. По нашим данным, атипические формы железистой гиперплазии простаты встречаются в 8,7% всех случаев железистых гиперплазий.

Среди атипических форм железистой гиперплазии с наибольшей частотой встречается базальноклеточная гиперплазия. Ее частота составляет 86,3% всех атипических гиперплазий. При этой форме в отдельных пролиферативных центрах выявляются фокусы, в которых железистые структуры сформированы базальными клетками. Проллифераты из базальных клеток могут носить характер солидных тяжей, а могут проявляться в виде сегментарных пролифератов внутри ацинарных структур.

Другие варианты атипических гиперплазий встречаются значительно реже. Так, аденоз, следующая по частоте форма атипической гиперплазии, составляет 7,6% случаев атипических гиперплазий. При этой форме железистой гиперплазии в отдельных участках предстательной железы отмечается разрастание мелких железистых структур. Расположены эти железки хаотично и отделены друг от друга тонкими прослойками соединительной ткани. Если

строма в фокусах аденоза значительно доминирует над паренхимой, то такой его вариант носит название фиброзирующего аденоза.

Еще одной формой атипической гиперплазии является так называемая крибриформная гиперплазия, когда пролиферирующие клетки образуют подобие решетчатых структур. Эта форма встречается достаточно редко (2,4%) и требует дифференциальной диагностики с крибриформным (крибозным) раком предстательной железы.

Филлоидная гиперплазия имеет наименьшую частоту встречаемости (1,3%). Проявляется она формированием в ткани предстательной железы узких щелей, выстланных кубическим эпителием.

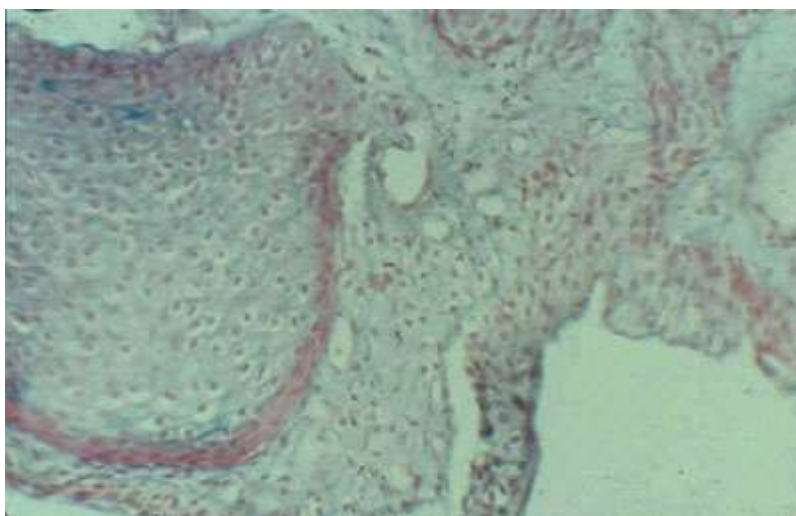

Рисунок 7. Плоскоклеточная метаплазия ацинарного эпителия.

Окраска по Крейбергу. X 100

Достаточно часто при гиперпластическом процессе в предстательной железе ацинарный эпителий подвергается плоскоклеточной метаплазии (рисунок 7). Этот вариант изменения железистого эпителия называют плоскоклеточной гиперплазией, хотя, по нашему мнению, правильнее называть ее железистая гиперплазия с плоскоклеточной метаплазией, поскольку она характеризуется не атипическим развитием железистого эпителия простаты, а трансформацией одного вида эпителия в другой. Встречается плоскоклеточная гиперплазия в 56,8% от всех случаев железистой гиперплазии.

Еще одним вариантом метапластического процесса является переходноклеточная метаплазия ацинарного эпителия. Встречается этот вид гиперплазии особенно редко: мы наблюдали его лишь в 0,06% случаев железистой гиперплазии.

При железистой гиперплазии могут существовать различные варианты атипической гиперплазии. Фокусы роста этих форм могут располагаться в различных отделах предстательной железы. Выделение атипических форм в

отдельные группы обусловлено тем, что каждый из этих вариантов, по сути, является факультативным предраком. Следовательно, пациенты, у которых в предстательной железе обнаруживаются фокусы атипичической гиперплазии, нуждаются в диспансерном наблюдении и составляют группу риска в отношении рака предстательной железы.

Описанные гиперпластические процессы в предстательной железе при ДГПЖ носят диффузный характер, т.е. распространяются по всему объему органа. Однако существует определенная закономерность в степени выраженности пролиферативного процесса в различных его отделах.

Необходимо отметить, что предстательная железа представляет собой достаточно однородный орган, который в норме состоит только из правой и левой долей, соединенных перешейком и разделенных бороздой, проходящей по задней поверхности. Перешейком предстательной железы называется участок, расположенный между местом вхождения в ее основание шейки мочевого пузыря спереди, а также правого и левого семявыбрасывающих протоков сзади. Этот перешеек при его гипертрофии рассматривают как среднюю долю предстательной железы [4]. Отходящие от ее капсулы соединительнотканые тяжи, образующие строму органа, располагаются между протоками ацинусов вместе с гладкомышечными волокнами. Именно эти фибромускулярные структуры разделяют железу на доли, однако их величина и расположение настолько вариабельны, что принимать их за сформированные анатомические структуры нецелесообразно.

В ткани предстательной железы можно четко выделить 2-3 главные железы, располагающиеся в субкапсулярных отделах органа, вставочные или подслизистые железы, расположенные в интрамуриальных отделах предстательной железы и слизистые или периуретральные железы.

Интенсивность пролиферативного процесса в железистом компоненте простаты различна. Наиболее активно пролиферируют ацинарные клетки слизистых желез, менее активно пролиферируют ацинарные клетки вставочных (подслизистых) желез, а пролиферативная активность клеток ацинусов главных желез наиболее низкая. Естественно, что эта основная закономерность может подвергаться различным изменениям, но они являются лишь отклонением от правил. Проведенное нами исследование секционного материала лиц преклонного возраста, не страдавших урологическими заболеваниями, показало, что пролиферативный процесс развивается как в периуретральной, так и в субкапсулярной области. В последнем случае он может идти даже с опережающей интенсивностью. Однако эти пациенты никогда не обращаются за

урологической помощью, поскольку развивающийся в субкапсулярной зоне пролиферативный процесс, как правило, не сопровождается нарушением мочеиспускания, по сравнению с теми пациентами, у которых пролиферативный процесс развивается преимущественно в периуретральной зоне, или в слизистых железах.

Приведенные выше данные позволяют обосновать отказ от термина аденома предстательной железы, поскольку он несет некоторый элемент порочности в выборе тактики лечения и понимании сути патологического процесса.

- Во-первых, признав этот термин мы признаем возможность рецидивирования доброкачественной опухоли из железистого эпителия, которые рецидивируют крайне редко. Доброкачественная гиперплазия, в противоположность этому, обладает значительной способностью к рецидивированию.
- Во-вторых, применение этого термина предопределяет отсутствие диффузного поражения органа, что имеет место при ДГПЖ.
- Наконец, в-третьих, после удаления аденомы возможно восстановление функции, чего не может произойти при ДГПЖ.

Бесспорно, доброкачественная опухоль из железистого эпителия (аденома) может развиваться в предстательной железе, но встречается она крайне редко. По нашим данным, основанным на 18 000 наблюдений, истинная аденома простаты была обнаружена лишь в 0,07%. Кроме того, следует отметить, что патогенез развития S гиперпластического и опухолевого процессов весьма различен. Различие это усиливается еще и тем, что гиперпластический процесс в предстательной железе носит выраженный дисгормональный характер.

Естественно, возникает вопрос: для чего необходимо изучение морфологических изменений в предстательной железе при доброкачественной гиперплазии, что дает для клинической практики знание стадий морфогенеза этого заболевания? Ответ на него может в некоторой степени объяснить причины возникновения рецидивов ДГПЖ и ориентировать урологов в выборе тактики лечения.

Если при морфологическом исследовании ткани предстательной железы, предшествующем применению какого-либо метода лечения (спектр этих методов лечения в настоящее время необычайно широк), обнаруживаются пролиферативные центры I, II или III стадии развития, то врач-клиницист получает достаточно хороший ориентир для выбора метода консервативной терапии. В данной ситуации очевидно, что сохранен тот субстрат, на который

действуют препараты, обладающие 5-альфа-редуктазной активностью. С другой стороны, при трансуретральной электрорезекции предстательной железы у таких больных, особенно относительно молодого возраста, весьма велика вероятность развития рецидива ДГПЖ в будущем, поскольку этот метод лечения не обладает достаточной степенью радикализма. Кроме того, если в биоптате помимо типичных проявлений ДГПЖ обнаруживаются очаги атипичической гиперплазии или фокусы различных вариантов ПИН (простатической интраэпителиальной неоплазии), то термальные методы лечения, по всей видимости, должны быть исключены, поскольку в данном случае речь идет о различных вариантах факультативного предрака или рака на месте (carcinoma in situ).

Присутствие в биоптатах пролиферативных центров IV или V стадий развития указывает на то, что применение консервативной терапии не приведет к желаемому результату. Эффективность лекарственных препаратов будет тем ниже, чем в большей степени будут выражены атрофические процессы. Вместе с тем наличие пролиферативных центров на этих стадиях развития практически исключает вероятность рецидива заболевания и позволяет надеяться на значительное субъективное улучшение состояния после оперативного вмешательства, поскольку трансуретральная электрорезекция простаты, помимо увеличения просвета уретры, приведет к декомпрессии значительного количества перерастянутых ацинусов в оставшейся части предстательной железы.

Обсуждая морфологические изменения в ткани предстательной железы при ДГПЖ, нельзя оставить в стороне два вопроса. Первый из них это воспаление в ткани предстательной железы при данном заболевании, второй другие процессы, способные имитировать изменения, характерные для ДГПЖ.

По нашим данным, в ткани предстательной железы при ДГПЖ в 96,7% случаев встречается воспалительная реакция, прежде всего в форме экссудативных (острых) форм воспаления.

- Во-первых, это интерстициальное воспаление, когда воспалительный экссудат распространяется по интерстицию (периканаликулярно). При этом варианте воспаления изолированный серозный экссудат практически не встречается. Чаще всего очаги серозного воспаления соседствуют с фокусами гнойного, что позволяет их расценивать как прогрессирование воспалительной реакции. Возможно формирование в ткани предстательной железы микроабсцессов.
- Во-вторых, наличие гнойного экссудата в просвете ацинусов (интраканаликулярное).

Продуктивные формы воспаления в предстательной железе при ее доброкачественной гиперплазии чаще всего встречаются в виде интерстициального процесса, а воспалительный инфильтрат локализуется либо в строме органа, либо периацинарно. Следует отметить, что при различных вариантах продуктивного воспаления в ткани предстательной железы, оно является ответной реакцией на некоторые патологические процессы: изменение физикохимических свойств секрета предстательной железы в результате его застоя, пролиферация ацинарного эпителия, ишемическое повреждение ткани простаты и ряд других патологических процессов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Структурные основы адаптации и компенсации нарушенных функций. / Под ред. Саркисова Д.С. М. Медицина. 1987. 445 с.
2. Патологоанатомическая диагностика опухолей человека. / Под ред. Краевского Н.А., Смольяникова А.В., Саркисова Д.С. М. Медицина. 1993. Т. 2, 686 с.
3. Хэм Кормак Гистология / М. Мир. 1983. Т. 5. 294 с.
4. Синельников Р.Д. Атлас анатомии человека., М. Медицина. 1968. Т. 2. 394 с
5. Khan SR, Pearle MS, Robertson WG, Gambaro G, Canales BK, Doizi S, et al. Kidney stones. *Nat Rev Dis Primers* 2016(2):16008. <https://doi.org/10.1038/nrdp.2016.8>.
6. Sorokin I, Mamoulakis C, Miyazawa K, Rodgers A, Talati J, Lotan Y. Epidemiology of stone disease across the world. *World J Urol* 2017;35(9):1301-1320. <https://doi.org/10.1007/s00345-017-2008-6>.
7. Stamatelou KK, Francis ME, Jones CA, Nyberg LM, Curhan GC. Time trends in reported prevalence of kidney stones in the United States: 1976–1994. *Kidney Int* 2003;63(5):1817–1823.
8. Harrison M, Abrahams M, Maxwell VM, Marshall L. Stoller Harrison, M. Urinary Stone Inhibitors. In the book: Urinary stone disease. *New Jersey* 2007;157-175 p.
9. Morgan MS, Pearle MS. Medical management of renal stones. *BMJ* 2016(352):i52. <https://doi.org/10.1136/bmj.i52>.
10. Ramello A, Vitale C, Marangella M. Epidemiology of nephrolithiasis. *J Nephrol* 2000;13 Suppl 3:S45-50.

G'O'ZA QATOR ORALARIGA KUZGI BUG'DOY EKISH UCHUN TUPROQQA ISHLOV BERISH TEXNOLOGIYASI

O.T. Mamadiyorov

(QarMII) tayanch doktoranti

e-mail manzili: mamadiyorovbid@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolada g'o'za qator oralariga kuzgi bug'doy ekish uchun tuproqqa ishlov beradigan yaxshi uvalangan tuproq qatlamini hosil qiladigan energiyatejamkor samarali texnologiya va uni ta'minlaydigan texnik vositalarni o'rganib chiqqan holda yangi qurolni ishlab chiqish bo'yicha tavsiya va ko'rsatmalar berilgan.*

***Tayanch so'zlar:** g'o'za, ishlov berish, ishchi qurol, energiyatejamkor texnologiya, tuproq maydalagich, profil, ko'ndalang kesim.*

Kirish. Jahonda g'alla va boshqa donli ekinlarni ekish texnologiyalari va texnik vositalarini yaratish asosida ishlab chiqarishni samarali o'sishini ta'minlash muhim o'rin egallaydi. Xalqaro statistik ma'lumotlarda keltirilishicha, hozirgi kunda dunyo mamlakatlarida ishlab chiqarilgan jami bug'doy mahsulotlari 780 mln tonnani tashkil etadi. Eng ko'p bug'doy etishtiruvchi mamlakatlar 10 taligi ro'yxatidan quyidagi davlatlar o'rin olgan: Xitoy, Hindiston, Rossiya, AQSh, Frantsiya, Kanada, Pokiston, Ukraina, Avstraliya va Germaniya. O'zbekistonda so'nggi besh yillikda gektaridan 65 tsentnigacha yuqori don hosili olinib, yalpi hosil miqdori 7-8 mln tonnani tashkil etgan. Kuzgi bug'doy navlarini etishtirishda jadal agrotexnologiyalarning tatbiq etilishi, don hosildorligini oshirish bilan bir qatorda sug'oriladigan erlardan samarali foydalanish, donning texnologik sifat ko'rsatkichlarini oshirish eng dolzarb vazifalardan hisoblanadi. [1]. Dunyo bo'yicha don mahsulotlarini ishlab chiqarish va uni iste'mol qilish darajasining ortib borishi sababli g'alladan yuqori hosil olish uchun tuproqqa sifatli ishlov beradigan va ekadigan resurstejamkor, texnik va texnologik jihatdan modernizatsiyalashgan texnika vositalarini tatbiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jahon amaliyotida bug'doy ekish texnologik jarayonlariga, ekish oldidan tuproqqa sifatli ishlov berishga, bug'doy urug'larini aniq ekishga, ularni tuproq ostida tekis taqsimlanishini ta'minlaydigan texnika va texnologiyalarni yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu yo'nalishda bug'doy urug'larini tuproqqa bir yo'la ishlov berib ekish usuli bilan energiyatejamkorligini, sifatli ishlov berilgan maydondan samarali foydalanish, ekish apparatlarining barqaror ishlashini ta'minlash va urug'larni

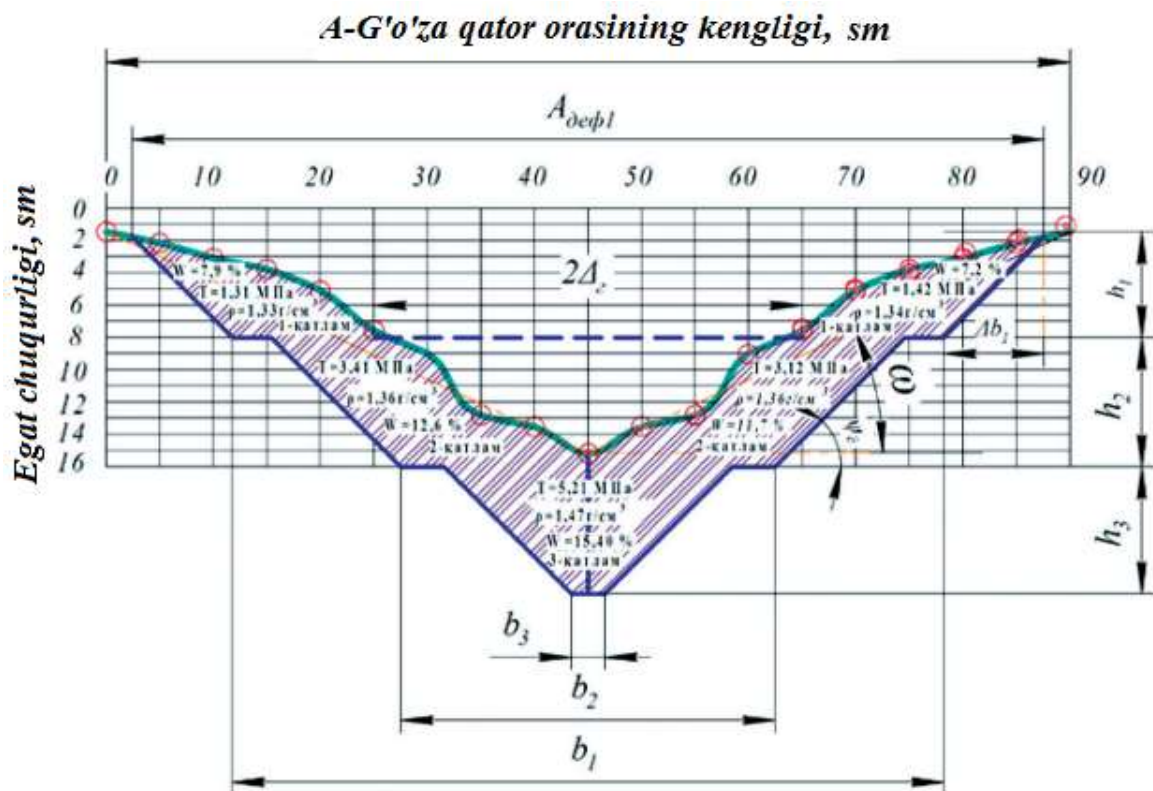
belgilangan me'yorda ekish usullari bilan resustejamkorlikni ta'minlash kabi yo'nalishlarda maqsadli ilmiy izlanishlarni amalga oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Respublikamizda sug'oriladigan yerlardan unumli foydalanishga, qishloq xo'jalik ekinlaridan, jumladan, g'alladan yuqori hosil olishni ta'minlovchi zamonaviy yuqori samaradorlikka ega bo'lgan resurstejamkor texnika va texnologiyalarni tatbiq etishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu borada g'o'za qator oralariga kuzgi bug'doy ekadigan agregatlarni ishlab chiqarish amalga oshirilib, muayyan natijalarga, jumladan, 7,7 mln. tonnadan ortiq bug'doy yetishtirishga erishildi. Ushbu yo'nalishda, jumladan, g'o'za qator oralariga mos parametrlarda ekish oldidan tuproqqa sifatli ishlov beradigan takomillashtirilgan, enegiya-resurstejamkorlikni ta'minlaydigan agregatlarni ishlab chiqish zaruriyati tug'ilmoqda.

2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonida **30-maqsad: qishloq xo'jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo'jaligining yillik o'sishini kamida 5 foizga yetkazish** [2] vazifalari belgilab berilgan. Ushbu vazifani bajarishda, jumladan tuproqqa sifatli ishlov beradigan va ekadigan, texnika vositalarini texnik va texnologik jihatdan modernizatsiyalash hisobiga kuzgi bug'doydan yuqori hosil olish va uning tannarxini pasaytirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Ko'rib chiqilayotgan muammoning hozirgi holati va tahlili. G'alla va boshqa donli ekinlarni ekish texnologiyalari va texnika vositalarini yaratish bo'yicha ilmiy izlanishlar jahonning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalari, jumladan, Agricultural Research Centre (AQSH), University Hohenheim (Germaniya), Latviya qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash ilmiy-tadqiqot instituti (Latviya), Natural Resourc Institute (Avstraliya), Butunrossiya qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash ilmiy-tadqiqot instituti, K.A.Timiryazev nomidagi Rossiya Davlat agrar universiteti, V.P.Goryachkin nomidagi Moskva Davlat agroinjeneriya universiteti (Rossiya), Belorussiya Davlat qishloq xo'jaligi akademiyasi (Belarussiya), Ukraina qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va elektrlashtirish ilmiy-tadqiqot instituti (Ukraina), Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti (TIQXMMI), Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash ilmiy-tadqiqot instituti (QXMEI) (O'zbekiston) tomonidan olib borilgan va borilmoqda. G'alla ekish texnologiyalari va texnika vositalarini yaratish bo'yicha jahonda olib borilayotgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar natijasida qator, jumladan, quyidagi ilmiy natijalar olingan: ochiq maydonlarga bug'doy ekadigan seyalkalarning passiv bir diskli, ikki diskli, uch diskli, ankerli ekkichlarning tuproqqa ta'sir ko'rsatadigan parametrlarini aniqlash uslublari

ishlab chiqilgan (Agricultural Research Centre, AQSH); donli ekinlar urug'larini ekishning pnevmomexanik usuli, ya'ni urug'larni umumiy massadan ajratib olishning pnevmatik, ekkichlarga yetkazib berishning mexanik usuli hamda passiv ishchi qismli, qirg'ilgan, gofrli diskli pichoqlar va ikki diskli ekkichlar bilan yopishqoq, namligi yuqori tuproqlarni sifatli maydalanishini ta'minlab ekish usullari ishlab chiqilgan (National Institute of Agricultural Research, Fransiya); don urug'larini tuproq ostiga sepadigan ishchi organlarning parametrlarini asoslash, bir yo'la ishlov beradigan va ekadigan agregatlarning funksiyalanish modellari, ularni hisoblash uslublari ishlab chiqilgan (Butunrossiya qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash ilmiy-tadqiqot instituti, Rossiya). Dunyoda bug'doy ekish texnologiyalari va texnika vositalarini takomillashtirish bo'yicha, qator ustuvor yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda, jumladan: bug'doy urug'larini aniq ekishni ta'minlaydigan pnevmatik ekish apparatlarini urug'larni massadan ajratib olishni takomillashtirish; urug'larni tuproq ostiga sepadigan ishchi organlarning avtotebranishi hisobiga donli urug'larni tuproq ostiga tekis taqsimlanishi va barqaror funksiyalanishini ta'minlaydigan ilmiy-texnik yechimlar ishlab chiqish; bir yo'la ishlov berib, pushta yuzasi bo'yicha bir xil chuqurlikda ekish sifatini ta'minlaydigan, yuqori ish unumlilik bilan ishlaydigan, zamonaviy energiya resurstejamkor texnologiyalarni ishlab chiqish. Tuproqning xossalarini yaxshilash, g'alla ekishning energiya resurstejamkor texnologiyalarini takomillashtirish, ekish oldidan ishlov beradigan va ekadigan mashinalar ishchi organlari tizimining tuproq bilan o'zaro ta'sirlashuvi nazariyasini takomillashtirish, bug'doy urug'larini tuproq ostiga sepish va ekish chuqurligi bo'yicha tekis taqsimlanishini ta'minlovchi samarali texnologiyalar va ishchi organlarning konstruksiyalarini yaratish sohasida ilmiy tadqiqotlar bir qator xorijiy va respublikamiz olimlari, jumladan: F.M.Epplin (AQSH), K.Dirck (Germaniya), P.Y.Lobachevskiy, S.G.Lomakin, A.B.Lurye, YE.I.Davidson, V.V.Demchuk, I.D.Komaristov, M.K.Amirxanov, A. I.Bednov, G.M.Buzenkov, V.K.Burlakov, X.S.Gaynanov, A.P.Glotov, V. G.Gnizyumedov, G.K.Demidov, S.A.Ivjenko, M.X.Kaskulov, A.Y.Karpenko, M.B.Yerokov, A.S.Arxirov, Y.V.Pozdnyakov, L.M.Maksimov, M.A.Aduov, M.M.Zemdixanov, A.N.Smirnov, S.V.Kardashevskiy, YE.I.Borisenko, A.Y.Viktorov, V.G.Demidov, B.Lomakin, Y.A.Veys, N.A.Nabatyan (Rossiya), V.I.Ilin (Belarussiya), S.A.Nukushev, YE.J.Kaspakov, J.B.Abildenov, T.K.Tulegenov, K.G.Isenov, M.R.Raximjanov (Qozog'iston), A.To'xta'qo'ziyev, T.S.Xudoyberdiyev, I.T.Ergashev, N.G'.Boyboboyev, A.Qoraxonov, A.Ibragimov, M.Mansurov, A.Amanov, A.Jaxongirov, J.Muxamedov, G'.O'rishev, R.Qambarov, A.Vaxobov, A.Mirzaaxmedov, R.Murodov va boshqalarning nazariy va tajribaviy tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan va muhim natijalarga erishilgan [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14,].

Lekin, amalga oshirilgan tadqiqotlar shudgorlanib, ekishga tayyorlangan ochiq maydonlar uchun ahamiyatli bo‘lib, egatli maydonlar, jumladan, g‘o‘za qator oralari tuproq sharoiti bo‘yicha ekish oldidan tuproqqa mukammal ishlov beradigan va belgilangan muddat, meyor hamda chuqurlikda sifatli ekadigan mashinalarning parametrlarini asoslash hamda konstruksiyalarini ishlab chiqish bo‘yicha tadqiqotlar yetarli olib borilmagan. Tahlillar natijalari g‘o‘za qator oralari tuprog‘iga kuzgi bug‘doy ekish oldidan sifatli ishlov berish va ekishni to‘la ta‘minlaydigan samarali, energiyatejamkor texnologiyalarning respublikamiz sharoitida to‘la joriy etilmaganligi kuzgi bug‘doydan barqaror yuqori hosil olish imkonini bermayotgani, kuzatuvlar va tajribalar fermerlar tomonidan foydalanib kelinayotgan NRU-0,5 o‘g‘itsochgich, sepish moslamasi bilan jihozlangan KXU-4 chopiq kultivatori va ishlab chiqilgan seyalkalar bug‘doy urug‘larini ekish ko‘rsatkichlari bo‘yicha agrotexnika talablariga to‘la javob bermasligi, bug‘doy urug‘larining tuproqqa chuqurroq tushib to‘planib qolgan joylarda qalin o‘sib chiqishi, tuproqdagi namlikning yetishmasligi natijasida sust unib chiqishi, ya‘ni 14-16 kunda 85-90 foizni, 20 kundan keyin 95 foizni tashkil etishi, bir va ikki marta ishlov berilgan qator oralari profili o‘rtasida egat va pushta yonlari bo‘yicha tuproq notekisligining ortishi, shaklining o‘zgarishi, ko‘ndalang va bo‘ylama kesimlari bo‘yicha ham notekisliklarning mavjudligi urug‘larni ekish texnologik jarayoniga sezilarli ta‘sir etishi, ishlov berilgandan keyin namlikning jadal yo‘qotilishini ko‘rsatdi.

1-rasm. Ishlov berish yuzasining qatlamlar bo‘yicha taqsimlanish sxemasi

Taklif. Kuzgi bog‘doy ekish oldidan tuproqqa samarali ishlov beradigan qurolni ishlab chiqish va uning konstruktiv parametrlari asoslash, jumladan: ekish oldidan tuproqqa qatlamlab ishlov beradigan, kuzgi bug‘doy ekadigan texnologiyalar asosida ishchi qurolning parametrlarini tuproqqa ta‘sir etish jarayoni va ekish sifatiga bog‘liqligi asoslanadi; ekish oldidan tuproqqa qatlamlab ishlov berishni ta‘minlaydigan ishchi qurolning ratsional parametrlari ishlab chiqiladi, ularning sifat va energiya sarfi ko‘rsatkichlari aniqlanadi; g‘o‘za qator oralariga ishlov berishda tuproqlarni deformatsiyalanish, uvalanish, egatning ko‘ndalang kesim profili bo‘yicha moslash usuli bilan takomillashtiriladi hamda ularning maqbul parametrlari asoslanadi; ekish oldidan tuproqqa qatlamlab ishlov berib, uning yuqori uvalanish darajasini ta‘minlaydigan tekis yuzali egat shakllantiradigan qurolning energiya-resurstejamkorlikni taminlovchi texnologik va konstruktiv sxemalari ishlab chiqiladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, g‘o‘za qator oralarini kuzgi boshqili don ekinlarini ekishga tayyorlashda shunday e‘tibor qaratilishi kerakki, g‘o‘zapoyalarni tagi ham tekis qilib yumshatilganda g‘o‘za qator oralariga urug‘ ekiladigan maydon kengayadi. Bu esa o‘z navbatida maydondagi maqbul ko‘chat qalinligini ta‘minlaydi.

Tuproqqa ishlov berish tizimi noto‘g‘ri tanlanadigan bo‘lsa, eng yaxshi o‘tmishdosh ekin turi eng yomon bo‘lib qolishi mumkin.

Shuning uchun har bir yer maydonining holatini hisobga olgan holda, tuproqqa ishlov berish o‘z ijobiy natijasini beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Igamberdiyev A.K. G‘o‘za qator oralariga kuzgi bug‘doy ekishni mexanizatsiyalashning ilmiy-texnikaviy yechimi: Texn. fan. dokt... dis. avtoref. – Toshkent: TIQXMMI, 2018. – 60 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son.
3. Зволинский В.Н., Любушко Н.И. Развитие конструкций зерновых сеялок прямого посева // Тракторы и сельскохозяйственные машины. – Москва, 2003. – № 7. – С. 28-29.
4. Любушко Н.И. Зерновые сеялки на выставке “СИМА- 2003”//Тракторы и сельскохозяйственные машины. – Москва, 2003. – №12. – С. 50-53.
5. Мухамедов Ж., Бойбобоев Н. Ғўза қатор ораларига буғдой экиш технологияси ва техник воситаларини яратишнинг илмий-амалий асослари. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2015. – 152 б.

6. Писарев О.С. Обоснование параметров и разработка комбинированного сошника для прямого посева зерновых культур. Дисс. на соискание ученой степени к.т.н. – Москва. 2006. – С. 27-33.
7. Прокопьев С.Н. Повышение эффективности посева зерновых совершенствованием сошниковой системы сеялки: Дисс. на соискание ученой степени к.т.н.: 05.20.01: – Улан-Удэ., 2004. – С. 11-15. РГБ ОД, 61:05-5/572
8. Тўхтақўзиев А., Қорахонов А., Ибрагимов А. Ғўза қатор ораларига дон экиш эгатини очувчи комбинациялашган агрегат иш органининг параметрларини асослаш // AGRO ILM журнали. – Тошкент, 2014. – №3. – Б. 61-62
9. Худойбердиев Т.С., Худоёров А.Н., Абдуллаев Д.А., Хайдарова Ш.З. Ғўза қатор ораларига дон уруғини экиш ва танланган экичнинг параметрларини асослаш // "Irrigatsiya va Melioratsiya" журнали. – Тошкент, 2018. №4(14). – 52 б.
10. Эргашев И., Нурмухамедов Б., Хаитов Т. Буғдойни ғўза қатор ораларига қаторлаб экиш // AGROILM журнали – Тошкент, 2011. – №4. – Б.28-29.
11. Great Plains . Air Drills are an all-in-one solution / Power Farming. 2012. Vol. 122, No 6. 31 p.
12. Igamberdiyev A.K. Combined equipment for tillage preparation of cotton inter rows and planting winter wheat 1st International Scientific Conference. science progress in European countries: new concepts and modern solutions. March 28, 2013. Stuttgart, Germany, 2013. Pp. 66-68.
13. Manea, D. Straw cereals optimum sowing rate optimizing distribution of centralized metering drills / D. Manea, P. Cardei, M. Eugen//Aktualni zadaci mehanizaci jepoljoprivrede. 2012. Pp. 253-263.
14. Игамбердиев А.К. Ғўза қатор ораларини кузги буғдой экишга тайёрлайдиган техник воситанинг конструктив схемасини ишлаб чиқиш ва ишчи органларининг параметрларини асослаш. // "Irrigatsiya va Melioratsiya" журнали. – Тошкент: – 2018. №4(14). – 75 б.

ISTE'MOL BOZORIDA CHAKANA BANK XIZMATLARINI BOSHQARISH MEXANIZMI

Sh.Karimova

Assistant, Toshkent amaliy fanlar universiteti

***Annotatsiya:** Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan tijorat banklarida chakana bank xizmatlari va ularning foydalanuvchilari tomonidan muqobil holatga keltirish amaliyoti haqida bo'lib, unda bugungi kundagi tijorat banklari tomonidan ko'rsatilayotgan chakana bank xizmatlarining iste'mol bozorida kamchiliklar, yutuqlar va xorij tajribasini qo'llashda qaysi jihatlari mamlakatimiz iqtisodiy muhiti uchun munosib ekanligi haqida qisqacha fikr bildirilgan.*

***Kalit so'zlar:** Chakana bank xizmatlari, masofaviy bank xizmatlari, mobil banking internet banking, bank-mijoz online xizmatlar.*

Kirish

Chakana bank xizmatlarini bugungi bank faoliyatining asosiy tushunchasi - "bank xizmati" ning umume'tirof etilgan talqini moliya bozorining ushbu segmentining rivojlanishini tushunish bo'yicha yangi nazar bilan qarashni talab etadi. Ko'pchilik o'ylaydiki bank xizmatlarini mijoz nomidan uning foydasiga amalga oshiriladigan operatsiyalar sifatida tasniflashadi. Ayrimlar esa, xizmatlarni "mijoz-bank" munosabatlari doirasida amalga oshiradi va bu mijozning mavjudligi operatsiyani xizmatga aylantirishni oldindan belgilab beradi deb hisoblaydi. Moliyaviy vositachi sifatida faoliyat ko'rsatgan bank, uning xizmatlariga talab mavjud bo'lsa, bankning bozor sharoitida mavjud bo'lishini ta'minlaydi.

Bank operatsiyasi - bu uning holatiga muvofiq amalga oshiriladigan o'zaro bog'liq bank harakatlaridir. Bank operatsiyalari bank xizmatining asosini tashkil etadi. Huquqiy nuqtai nazardan, qonun hujjatlarida belgilangan bank operatsiyalari ro'yxati banklar tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar doirasini belgilaydi. O'zbekistonda bugungi kunga kelib 36 ta banklar bo'lib ular xizmatlarini taqdim etish uchun muayyan harakatlarni bajarish va qoida tariqasida bir nechta bank operatsiyalarini bajarish kerak. Bundan kelib chiqqan holda, biz bank xizmatini mijozning ehtiyojlarini qondirishga, unga ma'lum foyda keltirishga qaratilgan, moliyaviy aktivlarning harakati yoki moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etish bilan bog'liq bo'lgan bank operatsiyalari majmui natijasi sifatida aniqlaymiz. Bank xizmatini murakkab, yaxlit tushuncha

sifatida ko‘rib chiqish va uning tarkibiy qismlarini, jumladan imtiyozlar, operatsiyalar, texnologiya, xizmatlar, hujjatlarni aniqlash alohida tarkibiy qismlarni o‘zgartirish orqali bank mahsulotlarining modifikatsiyasini yaratishga imkon beradi.

Aholiga bank xizmatlari ko‘rsatishning jadal rivojlanishi “chakana bank xizmatlari” atamasining paydo bo‘lishiga va faol qo‘llanilishiga olib keldi. Chakana bank xizmatlari jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatish bilan bir qatorda xususiy tadbirkorlik va kichik biznes subyektlariga ham xizmat ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi. Chakana bank xizmatlari - tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq bo‘lmagan shaxsiy va oilaviy ehtiyojlarni qondirish uchun aholiga taklif etilayotgan bank xizmatlari.

Tahlil va natijalar.

Bank xizmatlari quyidagi xususiyatlarga ega:

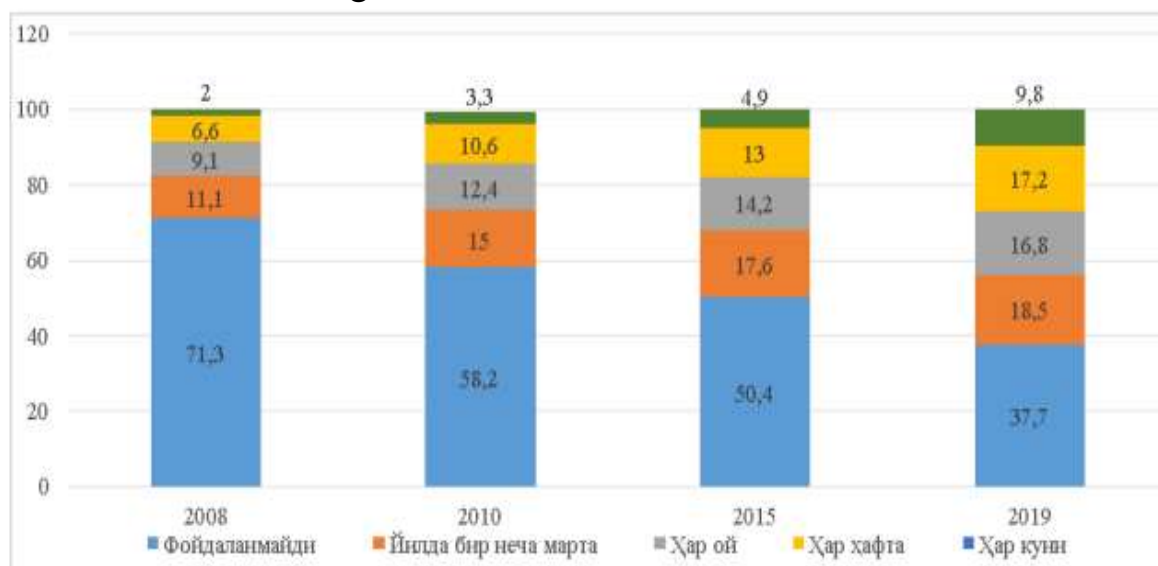
- nomoddiylik,
- ajralmaslik,
- saqlashning mumkin emasligi va sifatning o‘zgaruvchanligi.
- Bank xizmatlarining o‘ziga xos xususiyatlariga quyidagilar kiradi:
- shartnomaviy xususiyat,
- vaqt bo‘yicha bank xizmatlari ko‘rsatish muddati,
- qarz mablag‘laridan ustun foydalanish,
- davlat tomonidan qat‘iy tartibga solish, mijozlarga qaramlik,
- amortizatsiyasiz va patent himoyasining yo‘qligi;
- shaxsiy va oilaviy ehtiyojlarni qondirishga e‘tibor berish;

aholining banklarga bo‘lgan ishonchi va mijozlarning harakatchanligiga bog‘liqligi. Chakana bank xizmatlariga talab va taklifning mavjudligi bank xizmatlari bozorining segmenti sifatida qaraladigan chakana bank xizmatlari bozorining shakllanishiga olib keldi. Bu segmentning asosiy ishtirokchilari banklar (sotuvchilar) va aholi (xaridorlar) hisoblanadi. Chakana bank xizmatlari bozorida ishtirokchilar – O‘zbekistondagi barcha tijorat banklari, shuningdek, nomoliya tashkilotlari sonining ko‘payishi tufayli raqobat kuchaymoqda. Bank infratuzilmasini shakllantirish davom etmoqda, ammo bu jarayon bozor ehtiyojlaridan orqada qolmoqda. Chakana bank xizmatlarini rivojlantirishning ijobiy omillari iqtisodiyotdagi ijobiy tendentsiyalar va fuqarolar daromadlarining o‘shishidir. O‘rganish davomida xorijiy banklarning aholiga xizmat ko‘rsatish tajribasini o‘rgandik. Tijorat banklari uchun quyidagi sohalarda xorijiy tajribani moslashtirish ayniqsa dolzarb bo‘ladi:

- imtiyozli uy-joy krediti olish imkoniyati bilan pul bozori hisobvaraqlari, maqsadli jamg‘arma depozitlari turlarini kengaytirish, joriy etish; xizmatlarni birlashtirish;
- mijozlarni segmentatsiyalash va shu asosda xizmatlarni joylashtirish;
- mijozlarni jalb qilish va ushlab turish dasturlarini ishlab chiqish;

- diversifikatsiyalashgan xizmatlarni sotish modellaridan foydalanish.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining **2004 yil 24 sentabrdagi “Plastik kartalar orqali hisob-kitob tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 445-sonli qaroriga** asosan Yagona umumrespublika protsessing markazi tashkil etilib, “Uzcard” to‘lov tizimi faoliyat yurita boshladi. 2020 yil 11 aprelda Yagona umumrespublika protsessing markazi MChJga “Uzcard” to‘lov tizimi operatori litsenziyasi Markaziy bank tomonidan taqdim etildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2018 yil 19 sentabrdagi “Milliy to‘lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–3945-sonli qaroriga** asosan Milliy banklararo protsessing markazi tashkil etilib, 2019 yilning I-choragidan boshlab “Humo” to‘lov tizimi ishga tushirildi. Milliy banklararo protsessing markazi MChJga 2020 yil 11 aprelda “Humo” to‘lov tizimi operatori litsenziyasi Markaziy bank tomonidan berildi. Mamlakatimizda bank kartalari infratuzilmasi 2020 yil 1 yanvar holatiga 20 547 ming dona bank kartalari, 392 361 ta to‘lov terminallari hamda 9 203 ta bankomat va infokiosklardan tashkil topgan. 2019 yil davomida ikkita milliy chakana (“Humo” hamda “Uzcard”) to‘lov tizimlarining Visa, Mastercard, China Union Pay hamda Mir xalqaro to‘lov tizimlari bilan integratsiyasi samarali amalga oshirildi. Quyidagi jadvalda masofaviy bank xizmatlaridan foydalanishning davriy ko‘rsatkichlarini ko‘rishingiz mumkin:

1-rasm. Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanish darajasi

Tadqiqot davomida chakana bank xizmatlari bozori balansini baholash uchun bozor muvozanati modeli taklif qilindi. Moliya bozori bank, fond va sug‘urta bozorlarini o‘z ichiga oladi, ularning har biri ham korporativ, ham xususiy mijozlarga xizmat qiladi. Aholiga bank xizmatlari ko‘rsatishning batafsil tarkibi O‘zbekistonda faoliyat yurituvchi tasniflagichlar yordamida tahlil qilingan bo‘lib, ularning tahlili ularni tizimlashtirishdagi kamchiliklarni aniqlash imkonini berdi.

Umuman olganda bank va moliyaviy vositachilik doirasidagi xizmatlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Moliyaviy xizmatlarni bank va moliyaviy vositachilikka bo‘lish mezonini ularni litsenziyalash tartibi bo‘lishi kerak. Bank vositachiligi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- kassa xizmatlari (naqd pulni qabul qilish va berish, shu jumladan bankomatlar orqali naqd pul o‘tkazish);

- to‘lov xizmatlari (soliqlar va yig‘imlar, jarimalar va yig‘imlar, ixtiyoriy badallar, xizmatlar uchun to‘lovlar, boshqa to‘lovlarni qabul qilish va o‘tkazish);

- hisob-kitob xizmatlari (hisob yuritish operatsiyalari, akkreditivlarni, yo‘l cheklarini, plastik kartochkalarni rasmiylashtirish va ularga xizmat ko‘rsatish);

- depozit xizmatlari (jamg‘arma depozitlari va depozitlari, o‘z mablag‘lari va investitsiya depozitlari bo‘yicha operatsiyalar va boshqalar);

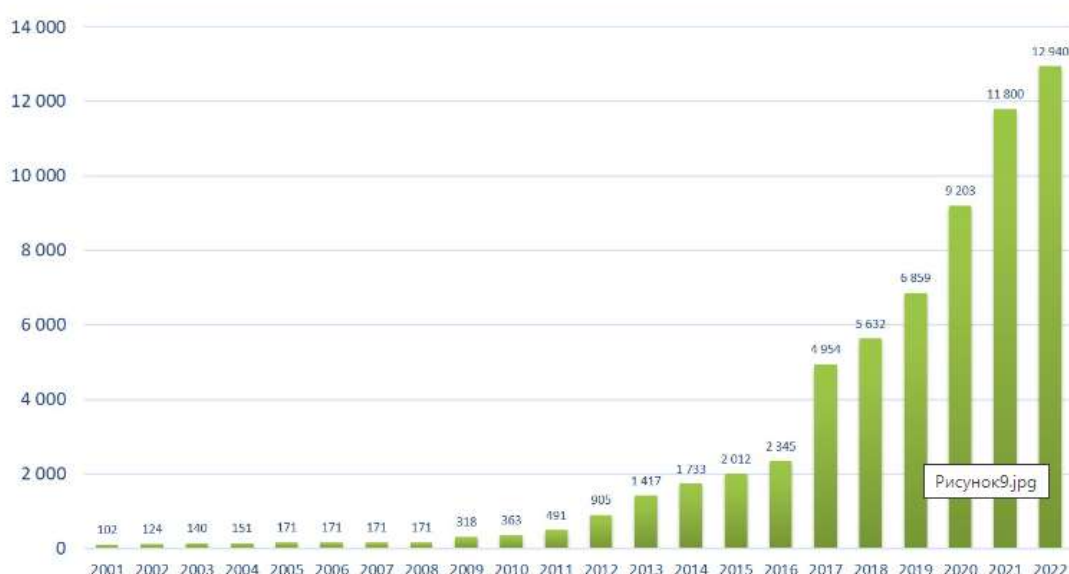
- kredit xizmatlari (shu jumladan, iste‘mol, ta‘lim, ipoteka, garov va boshqa kreditlash);

- valyuta xizmatlari (valyuta sotib olish va sotish, valyuta konvertatsiyasi, boshqa xalqaro operatsiyalar).

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan berilgan statistic ma‘lumotga ko‘ra o‘rnatilgan infokioska va bankomatlarning soni quyidagi rasmda berilgan:

O‘rnatilgan bankomat va infokiosklar soni

1 yanvar holatiga

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Ikramova N.R. O‘zbekistonda chakana bank xizmatlari: xorij tajribasi va rivojlanish istiqbollari // “Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2014 yil, 1-bet.;
2. Трофимов Д. В. Конкуренентоспособност розничних банков [Електронний ресурс] / Д. В. Трофимов// Управление экономическими системами. – 2013. – №58. – Режим доступа: <http://uecs.ru/finansi-i-kredit>;
3. Никоноров В. В. Развитие розничных услуг коммерческих банков как основа повышения их конкурентоспособности [Текст]: автореф. канд. экон. наук: 08.00.10. - Волгоград: 2008, с. 6.;
4. Бекчанов М., Абдурахманов Р. Пластик карта-замонавий ҳисоб-китоб воситаси. // Бозор, Пул ва Кредит. №9. 2012. Б.14.;
5. Омонов А.А. Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бoшқариш масалалари. 08.00.07 – «Молиуа, пул муомаласи ва кредит» иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим етилган диссертациуа автореферати. Тошкент, 2008, 24-25-бет.;
6. Алиқориев О. Тижорат банкларида молиуавий хизмат турларини ривожлантириш йо‘налишлари. иқт. фан. ном. ... дис. автореф. – Тошкент, 2011. - 28 б.
7. Гончарук С. А. Институциональніе аспекті развитиуа сегмента розничних банковских услуг: дис. канд. экон. наук: 08.00.10 / Сев.-Осет. гос. унт им. К.Л. Хета-гурова - Шахті, 2018. - 183 с

ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ: КАК ТЕХНОЛОГИИ ВЛИЯЮТ НА МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ И УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС

Д.Т.Амридинова

Научный руководитель: (DSc),
Ташкентский университет прикладных наук

Диёра Эсанбаева

Студент, Ташкентский университет прикладных наук

***Аннотация:** Статья рассматривает влияние современных технологических инноваций на методики обучения и учебный процесс в образовательных учреждениях разного уровня. Особое внимание уделяется трём ключевым аспектам: электронным образовательным платформам, виртуальной и дополненной реальности, а также персонализированному обучению. Электронные образовательные платформы предоставляют глобальный доступ и гибкость в учебном процессе. Виртуальная и дополненная реальность обогащают образовательный опыт через иммерсивные технологии. Персонализированное обучение учитывает индивидуальные потребности и способности студентов. В статье также анализируются преимущества и ограничения этих инноваций и выявляются вызовы, стоящие перед образовательной средой.*

***Ключевые слова:** образование, технологии, методики обучения, электронные образовательные платформы, персонализированное обучение, гибкость, иммерсивное обучение.*

TA'LIMDAGI INNOVATSIYALAR: TEXNOLOGIYA O'QITISH USULLARI VA O'QITISH JARAYONIDAGI TA'SIRI

D.T.Amridinova

Ilmiy rahbar (DSc), Toshkent amaliy fanlar universiteti

Diyora Esanbayeva

Toshkent amaliy fanlar universiteti talabasi

***Annotatsiya:** Maqolada zamonaviy texnologik innovatsiyalarning turli darajadagi ta'lim muassasalarida o'qitish usullari va o'quv jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Uch asosiy jihatga alohida e'tibor qaratilmoqda: elektron ta'lim*

platformalari, virtual va shaxsiylashtirilgan ta'lim. Elektron ta'lim platformalari o'quv jarayonida global moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Virtual ta'lim tajribasini immersiv texnologiyalar orqali boyitadi. Shaxsiylashtirilgan ta'lim o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga oladi. Maqolada, ushbu innovatsiyalarning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilinadi va ta'lim jarayonidagi muammolarni aniqlaydi.

Kalit so'zlar: *ta'lim, texnologiya, o'qitish usullari, elektron ta'lim platformalari, shaxsiylashtirilgan ta'lim, moslashuvchanlik, immersiv o'rganish.*

INNOVATIONS IN EDUCATION: HOW TECHNOLOGY INFLUENCES TEACHING METHODS AND THE LEARNING PROCESS

D.T.Amridinova

Scientific advisor (DSc), Tashkent University for Applied Sciences

Diyora Esanbayeva

Student, Tashkent University for Applied Sciences

Abstract: *The article examines the impact of modern technological innovations on teaching methods and the educational process in educational institutions of different levels. Particular attention is paid to three key aspects: electronic educational platforms, virtual and augmented reality, and personalized learning. Electronic educational platforms provide global access and flexibility in the learning process. Virtual and augmented reality enrich the educational experience through immersive technologies. Personalized learning takes into account the individual needs and abilities of students. The article also analyzes the benefits and limitations of these innovations and identifies the challenges facing the educational environment.*

Keywords: *education, technology, teaching methods, electronic educational platforms, personalized learning, flexibility, immersive learning.*

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире технологии играют ключевую роль во всех сферах нашей жизни, и образование не является исключением. Развитие информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) привело к существенным изменениям в образовательной сфере, внедрение которых оказало глубокое влияние на методики обучения и учебный процесс. Инновации в образовании, связанные с использованием современных технологий, представляют собой важный аспект современной педагогической практики. Электронные образовательные платформы, виртуальная и дополненная реальность, персонализированное обучение и другие технологические решения меняют способы, которыми студенты учатся и преподаватели обучают. В данной

статье мы рассмотрим, какие именно технологические инновации преобразили образовательную сферу и как они влияют на методики обучения и учебный процесс. Мы также исследуем преимущества и недостатки этих инноваций и их потенциальное воздействие на будущее образования.

МЕТОДОЛОГИЯ

В современном информационном обществе инновации становятся ключевым фактором в различных сферах, включая образование. Быстрое развитие технологий создает уникальные возможности для преобразования методик обучения и учебных процессов. Эта статья посвящена исследованию влияния инноваций в образовании, с фокусом на том, как современные технологии формируют новые методики обучения и преобразуют традиционные учебные процессы. Первоначально необходимо оценить текущую обстановку в образовательной сфере. Традиционные методы обучения, хотя и занимают важное место, всё чаще сталкиваются с вызовами современного мира. Студенты ожидают более эффективных и интерактивных форм обучения, а преподаватели стремятся к совершенствованию своих педагогических методов. В этом контексте инновации становятся важным ресурсом для улучшения качества образования. Современные технологии, такие как искусственный интеллект, виртуальная реальность, мобильные приложения и облачные сервисы, активно внедряются в образовательные процессы. Эти технологии могут переформировать традиционные методики обучения, предоставляя уникальные возможности для персонализации образования, повышения доступности и улучшения взаимодействия в учебном процессе. Одним из ключевых аспектов воздействия инноваций на образование является возможность персонализации обучения. Технологии позволяют адаптировать учебные материалы и методики под индивидуальные потребности студента, что способствует более эффективному усвоению знаний и развитию уникальных навыков. С применением виртуальной реальности и мобильных технологий обучение становится более интерактивным и захватывающим. Это создает возможности для создания симуляций, виртуальных экскурсий и других образовательных сред, которые дополняют традиционные методы и делают обучение более наглядным. Несмотря на положительное влияние инноваций, существуют и вызовы, такие как необходимость обеспечения безопасности данных, развитие соответствующих технических навыков у преподавателей и студентов, а также вопросы доступности новых технологий для всех слоев общества. В статье будут рассмотрены как положительные, так и негативные аспекты внедрения инноваций в образование.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Внедрение инновационных технологий в образование сопровождается улучшением эффективности обучения. Персонализированные методики, основанные на использовании искусственного интеллекта, позволяют студентам более эффективно осваивать материал, соответствуя их индивидуальным потребностям и темпу обучения. Инновации в образовании способствуют развитию креативности и критического мышления студентов. Интерактивные методики, такие как виртуальные лаборатории и проектные задания, создают возможности для практического применения знаний и развития аналитических навыков. С использованием онлайн-платформ и облачных сервисов образование становится более доступным. Это особенно важно для тех, кто находится в удаленных регионах или имеет ограниченные возможности посещения традиционных учебных заведений. Технологии способствуют активному взаимодействию между студентами и преподавателями. Электронные образовательные платформы, чаты, форумы и другие средства коммуникации улучшают обратную связь, стимулируют дискуссии и создают более динамичное учебное окружение. Внедрение инноваций в образование также выдвигает вызовы, связанные с необходимостью подготовки преподавателей и административного персонала к использованию новых технологий. Обеспечение обучения и поддержки в области цифровых компетенций становится критически важным аспектом успешного внедрения инноваций. С увеличением объема цифровых данных в образовательных процессах возрастает важность обеспечения безопасности и соблюдения этических норм. Необходимы соответствующие меры для защиты личной информации студентов и поддержания высоких стандартов этики в использовании технологий. Инновации в образовании предоставляют уникальные возможности для совершенствования методик обучения и улучшения учебных процессов. Понимание влияния современных технологий на образование является ключом к созданию эффективных стратегий развития образовательной среды, способствуя подготовке студентов к вызовам будущего.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

"Инновации в образовании: Теоретический анализ" (Автор: Иванова, Н.Н., 2018): Эта статья предоставляет теоретический обзор понятия инноваций в образовании. Исследование акцентирует внимание на том, как инновации влияют на изменение методик обучения и подчеркивает важность адаптации образовательных систем к современному технологическому прогрессу.

"Исследование влияния технологий на образование" (Автор: Смирнов, А.В., 2020): В этом исследовании проведен анализ влияния различных технологий, включая искусственный интеллект и виртуальную реальность, на учебный процесс. Автор подчеркивает преимущества и вызовы, связанные с использованием технологий в образовании, а также их роль в изменении парадигмы обучения.

"Технологии в образовании: Тенденции и перспективы" (Автор: Петрова, О.С., 2019): Эта статья охватывает широкий спектр технологий, используемых в современном образовании, и анализирует их воздействие на методики обучения. Особое внимание уделяется перспективам развития и вызовам, стоящим перед образовательными учреждениями при внедрении новых технологий.

"Персонализация образования с использованием технологий" (Автор: Козлова, Е.И., 2021): Это исследование фокусируется на роли технологий в персонализации образования. Автор исследует, как современные технологии могут быть использованы для адаптации учебного процесса под индивидуальные потребности студентов, подчеркивая позитивные изменения в эффективности обучения.

"Вызовы и возможности внедрения технологий в образование" (Автор: Михайлова, Л.П., 2017): Эта статья обсуждает вызовы, с которыми сталкиваются образовательные учреждения при внедрении технологий. Автор выделяет важность подготовки персонала, обеспечения безопасности данных и равного доступа к образованию, предостерегая от потенциальных негативных последствий внедрения технологий.

ДИСКУССИЯ

Одной из наиболее значимых технологических инноваций, существенно повлиявших на сферу образования, являются электронные образовательные платформы. Эти платформы представляют собой онлайн-среды, где студенты и преподаватели могут взаимодействовать, обмениваться информацией и проводить учебные занятия. Примечательными примерами таких платформ являются Coursera, edX, Moodle, и множество других.[1.103-112]

Одним из важных достоинств электронных образовательных платформ является глобальная доступность учебных материалов и курсов. Студенты могут выбирать из богатого многообразия предметов и программ, предлагаемых ведущими университетами и экспертами со всего мира. Это позволяет учиться на расстоянии, не ограничиваясь географическими барьерами, и выбирать курсы, наиболее соответствующие их интересам и карьерным целям. Электронные

образовательные платформы предоставляют студентам гибкий график обучения. Студенты могут учиться в удобное для них время и темпе, что особенно важно для тех, кто работает или имеет другие обязанности. Эта гибкость позволяет индивидуализировать образовательный процесс, учитывая особенности каждого студента. Электронные платформы обогащают учебный процесс разнообразными ресурсами. Они предоставляют доступ к видеолекциям, интерактивным заданиям, форумам для обсуждения и даже виртуальным лабораториям.[2.102-110] Это обогащает обучение и позволяет студентам углубить свое понимание учебного материала. Электронные образовательные платформы также способствуют анализу данных о успеваемости студентов. Системы могут отслеживать прогресс каждого студента и предоставлять персонализированные рекомендации по материалам и заданиям. Это помогает студентам более эффективно изучать материал и достигать лучших результатов.

Электронные образовательные платформы представляют собой мощный инструмент, который реформирует образовательную среду, делая обучение более доступным и гибким. Они открывают двери для глобального образования и предоставляют студентам широкий спектр ресурсов и возможностей для обучения. Однако, несмотря на множество преимуществ, важно также учитывать вызовы, такие как необходимость самодисциплины и ограничения в доступе к технологиям, чтобы обеспечить равные возможности для всех обучающихся.[3. 39-49]

Виртуальная и дополненная реальность – это технологические инновации, которые переворачивают традиционные методики обучения, предоставляя студентам иммерсивные образовательные опыты.

Виртуальная реальность (VR): Виртуальная реальность предоставляет возможность создания виртуальных сред, в которых студенты могут "погружаться" и взаимодействовать с окружающей их средой. Это означает, что студенты могут изучать сложные концепции в более наглядной форме. Например, студенты медицинских школ могут проводить виртуальные хирургические операции, а студенты астрономии могут исследовать космическое пространство в виртуальных симуляциях. Дополненная реальность (AR): Дополненная реальность обогащает реальный мир цифровыми элементами. Студенты могут использовать устройства, такие как смартфоны или специальные очки, чтобы получать дополнительную информацию и взаимодействовать с окружающей средой.[4.11-27] Например, в музее, используя AR-приложение, студенты могут получать дополнительные сведения о произведениях искусства, наводя свои устройства на картины.

Иммерсивное обучение позволяет студентам более глубоко погружаться в учебный материал, что способствует лучшему пониманию и запоминанию информации. Студенты могут получать практический опыт и обучаться навыкам в контролируемой среде, что особенно важно для обучения врачей, инженеров и других профессионалов.[5.25-33] Иммерсивное обучение может быть более увлекательным и мотивирующим, так как студенты чувствуют себя частью процесса и могут видеть непосредственные результаты своих действий. Эти технологии способствуют интерактивному обучению, что позволяет студентам активно участвовать в образовательном процессе. Для использования VR и AR необходимы специальные устройства, которые могут быть дорогими и недоступными для всех студентов. Разработка качественного иммерсивного образовательного контента требует времени и ресурсов. Существуют вопросы о социальных аспектах использования VR и AR, таких как проблемы безопасности и этические соображения.[6.54-59] Виртуальная и дополненная реальность предоставляют образовательным учреждениям и студентам новые возможности для более глубокого и интерактивного обучения. Однако для успешной реализации этой технологии необходимо учитывать как преимущества, так и ограничения, и разрабатывать стратегии для максимальной эффективности в образовательном процессе.

Персонализированное обучение - это подход к образованию, основанный на учете индивидуальных потребностей и способностей каждого студента. С использованием современных технологий, этот метод обучения становится более доступным и эффективным. Студенты имеют разные темпы обучения. Некоторым нужно больше времени, чтобы усвоить материал, в то время как другие двигаются быстрее. Персонализированное обучение позволяет студентам учиться в собственном темпе, пропускать уже изученные материалы и углубляться в более сложные темы, когда они готовы. Современные образовательные платформы могут оценить начальный уровень знаний каждого студента и предоставить соответствующие материалы и задания. Это позволяет избежать повторного изучения известного материала и сосредоточиться на новых вызовах. Персонализированное обучение также может быть адаптировано для студентов со специальными потребностями. Технологии могут предоставлять дополнительную поддержку, такую как текстовые адаптации для слабовидящих или аудио-материалы для слабослышащих. Студенты могут иметь индивидуальные планы обучения, разработанные с учетом их уникальных целей и интересов.[7.38-48] Технологии позволяют создавать и реализовывать такие планы более эффективно. Системы анализа данных могут отслеживать

успеваемость студентов и предоставлять преподавателям информацию о их прогрессе. Это позволяет более точно адаптировать обучение к потребностям каждого студента. Для успешной реализации персонализированного обучения необходимо качественное образовательное содержание, а также разнообразие заданий и материалов.

Преподаватели должны быть готовы к использованию технологий и методов персонализированного обучения. Внедрение технологий для персонализированного обучения может потребовать значительных инвестиций. Персонализированное обучение, поддерживаемое современными технологиями, становится все более важным элементом образовательной сферы. Этот подход позволяет студентам максимально эффективно использовать свои индивидуальные способности и учиться в удобном темпе.[8.107-113] Однако для успешной реализации персонализированного обучения необходимо учитывать ограничения и преимущества, а также создавать соответствующие условия и ресурсы для студентов и преподавателей.

Инновации в образовании, поддерживаемые современными технологиями, стали существенным фактором изменения методик обучения и учебного процесса. Электронные образовательные платформы, виртуальная и дополненная реальность, персонализированное обучение и другие технологические решения меняют способы, которыми студенты учатся и преподаватели обучают. Важно учитывать как преимущества, так и недостатки этих инноваций, чтобы обеспечить качественное образование для всех.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Кузьмин, Р. О. (2017). Цифровое образование: современные тренды и перспективы. *Высшее образование в России*, 26(7), 103-112.
2. Семенов, А. В., & Климов, Е. А. (2018). Применение виртуальной и дополненной реальности в образовательном процессе. *Высшее образование в России*, 27(7), 102-110.
3. Смирнов, И. А. (2019). Электронные образовательные ресурсы и платформы как средство модернизации образовательного процесса. *Информационные технологии и образование*, 18(1), 39-49.
4. Глухова, И. О. (2015). Персонализированное обучение в современной педагогике. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*, (4), 11-27.
5. Ильин, В. А., & Красноперов, А. В. (2017). Влияние технологий на образовательный процесс: преимущества и риски. *Современные научные исследования и инновации*, (7), 25-33.
6. Козлов, О. Ю., & Кузьмина, Н. В. (2019). Инновации в образовании: перспективы и вызовы. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика*, 2(41), 54-59.
7. Андреева, Е. В. (2018). Эффективность применения персонализированного обучения в высшей школе. *Высшее образование в России*, 27(2), 38-48.
8. Миллер, С. А., & Глушкова, Е. С. (2016). Использование геймификации в образовательном процессе: опыт и перспективы. *Инновации в образовании*, (2), 107-113.
9. Титов, В. В. (2019). Виртуальная и дополненная реальность в современном образовании. *Информационные технологии в образовании*, 2019(30), 73-78.
10. Шамрай, В. Ф. (2017). Цифровые технологии в образовании: преимущества и ограничения. *Вестник Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, (179), 101-108.

THE ETHICAL FOUNDATIONS OF ECONOMIC SYSTEMS: EXPLORING THE INTERSECTION OF MORALITY AND MARKET DYNAMICS

Alieva Sh.R

Scientific advisor, senior teacher
Tashkent University for Applied Sciences

Chori Mannopov

Student, Tashkent University for Applied Sciences

Abstract: *This comprehensive exploration delves into the ethical foundations of economic systems, navigating the intricate intersection of morality and market dynamics. The study employs a multidisciplinary approach, drawing insights from economic philosophy, political science, sociology, and business ethics. Through theoretical analysis, case studies, expert interviews, and quantitative assessments, the research examines the ethical implications of capitalism, socialism, and mixed economies. It explores themes such as corporate social responsibility, government policies, and global perspectives, aiming to unravel the complex relationship between individual freedoms, social responsibility, and the pursuit of economic well-being. The synthesis of diverse methodologies and perspectives informs a nuanced understanding of the ethical landscapes shaping societies worldwide.*

Keywords: *ethics, economic systems, mixed economies, globalization, inclusivity, sustainability.*

ЭТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ: ИССЛЕДОВАТЬ ПЕРЕСЕЧЕНИЕ ЭТИКИ И ДИНАМИКИ РЫНКА

Алиева Ш.Р.

Научный руководитель, старший преподаватель
Ташкентский университет прикладных наук

Чори Маннопов

Студент, Ташкентский университет прикладных наук

Аннотация: *Это всестороннее исследование углубляется в этические основы экономических систем, прокладывая путь на сложном пересечении морали и рыночной динамики. В исследовании используется междисциплинарный подход, основанный на знаниях экономической философии, политологии, социологии и деловой этики. Посредством теоретического анализа, тематических исследований, экспертных интервью и количественных*

оценок исследование изучает этические последствия капитализма, социализма и смешанной экономики. Он исследует такие темы, как корпоративная социальная ответственность, государственная политика и глобальные перспективы, стремясь разгадать сложную взаимосвязь между индивидуальными свободами, социальной ответственностью и стремлением к экономическому благополучию. Синтез различных методологий и точек зрения способствует более глубокому пониманию этических ландшафтов, формирующих общества во всем мире.

Ключевые слова: этика, экономические системы, смешанная экономика, глобализация, инклюзивность, устойчивость.

IQTISODIY TIZIMLARNING AXLOQIY ASOSLARI: AXLOQ VA BOZOR DİNAMIKASI KESISHISHINI O‘RGANISH

Aliyeva Sh.R

Ilmiy rahbar, katta o‘qituvchi
Toshkent amaliy fanlar universiteti talabasi

Chori Mannopov

Toshkent amaliy fanlar universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu keng qamrovli tadqiqot iqtisodiy tizimlarning axloqiy asoslarini o‘rganadi, axloq va bozor dinamikasining murakkab chorrahasida harakat qiladi. Tadqiqotda iqtisodiy falsafa, siyosatshunoslik, sotsiologiya va biznes etikasidan tushunchalar olib, multidisipliner yondashuv qo‘llaniladi. Nazariy tahlil, amaliy tadqiqotlar, ekspert suhbatlari va miqdoriy baholashlar orqali tadqiqot kapitalizm, sotsializm va aralash iqtisodiyotning axloqiy oqibatlarini o‘rganadi. U shaxsiy erkinliklar, ijtimoiy mas‘uliyat va iqtisodiy farovonlikka intilish o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochishga qaratilgan korporativ ijtimoiy mas‘uliyat, hukumat siyosati va global istiqbollari kabi mavzularni o‘rganadi. Turli metodologiyalar va istiqbollarning sintezi butun dunyo bo‘ylab jamiyatlarni shakllantiradigan axloqiy landshaftlar haqida nozik tushuncha beradi.

Kalit so‘zlar: etika, iqtisodiy tizimlar, aralash iqtisodiyotlar, globallashuv, inklyuzivlik, barqarorlik.

INTRODUCTION

In the vast landscape of economic discourse, where charts and graphs often dominate the narrative, it is imperative to recognize that beneath the numbers lies a profound interconnection between morality and market dynamics. The ethical foundations of economic systems represent the undercurrents that shape the very fabric of our societies, influencing not only financial transactions but also the values and principles that guide human interactions.

As we delve into the complex relationship between ethics and economic structures, we uncover a fascinating intersection that goes beyond profit margins and GDP growth. This article embarks on a journey to explore how morality and market dynamics converge, examining the profound implications these intersections hold for individuals, businesses, and nations. Beyond the traditional dichotomy of right and wrong, the ethical considerations within economic systems provide a lens through which we can analyze the profound impact of financial decisions on the well-being and equity of societies.

In this exploration, we will navigate the ethical landscapes of different economic systems, from the individualistic ethos of capitalism to the communal values embedded in socialism. We will scrutinize how these ethical foundations manifest in the day-to-day workings of markets, influencing everything from corporate practices to government policies. The aim is to shed light on the delicate balance societies must strike between economic pragmatism and moral imperatives to build sustainable, just, and thriving communities.

The Morality-Market Dynamics Nexus

Ethics, as a branch of philosophy, explores concepts of right and wrong, fairness, and justice. When applied to economic systems, it introduces a moral dimension that influences the choices and actions of individuals, businesses, and governments. One of the key intersections is the allocation of resources, as economic systems determine how wealth is generated, distributed, and utilized within a society. Capitalism, with its emphasis on individual initiative and private ownership, often places a premium on self-interest [1]. While this economic system has proven to be highly efficient in generating wealth, it also raises ethical questions. The pursuit of profit can lead to income inequality, exploitation of labor, and environmental degradation. The challenge is to strike a balance between individual freedoms and social responsibility. On the other end of the spectrum, socialist economic systems aim to address inequality by advocating for collective ownership and control of resources. The ethical foundation lies in the promotion of social welfare and the reduction of disparities. However, critics argue that such systems may stifle individual innovation and motivation. The ethical challenge here is to ensure that the pursuit of equality does not compromise personal freedoms. Many modern economies adopt a mixed approach, combining elements of capitalism and socialism [2]. This synthesis seeks to harness the efficiency of market forces while mitigating their negative social impacts. Ethical considerations in mixed economies involve designing policies that promote both economic growth and social justice. The ethical considerations within economic systems manifest in various ways, influencing decision-making at both micro and macro levels [3]. In the business realm,

the concept of CSR has gained prominence. Corporations are increasingly expected to go beyond profit maximization and contribute positively to society. Ethical business practices, environmental sustainability, and social impact are becoming integral to a company's reputation and success.

At the macro level, government policies play a crucial role in shaping economic ethics. Taxation policies, welfare programs, and regulations are instruments through which a society expresses its values. Striking a balance between incentivizing economic growth and ensuring social welfare is a constant ethical challenge for policymakers [4]. In an interconnected world, economic systems are not confined by national borders. Globalization brings forth ethical challenges related to labor conditions, environmental standards, and fair trade practices. Balancing the pursuit of economic growth with ethical considerations on a global scale requires international cooperation and shared values.

METHODOLOGY

Understanding the ethical foundations of economic systems necessitates a methodological approach that combines theoretical frameworks, empirical investigations, and real-world case studies. This research employs a multi-faceted methodology to comprehensively explore the intricate intersection between morality and market dynamics. A thorough examination of existing academic literature forms the bedrock of this study. Drawing from disciplines such as economic philosophy, political science, sociology, and business ethics, the literature review aims to distill key theoretical constructs and ethical considerations inherent in various economic systems. This foundational step provides the theoretical framework for comprehending the ethical dimensions of capitalism, socialism, and mixed economies. To bridge theoretical concepts with practical implications, the inclusion of case studies is pivotal. The investigation delves into specific countries and industries to analyze how different economic systems manifest in real-world scenarios [5]. Case studies will illuminate instances of corporate social responsibility, government policy impact, and the ethical dimensions of economic decisions in diverse contexts. Conversations with experts in economics, ethics, policymaking, and business leadership offer invaluable insights. Through structured interviews, we seek to capture nuanced perspectives on the ethical considerations inherent in economic systems. These expert insights contribute depth and context, enriching the analysis with practical wisdom and diverse viewpoints. Complementing qualitative approaches, a quantitative analysis is conducted using relevant economic indicators and data. Statistical measures of income distribution, wealth accumulation, and economic growth rates are employed to quantitatively assess the ethical implications of different economic systems [6]. This data-driven approach

aims to provide empirical evidence and a nuanced understanding of the societal impacts of economic structures. A comparative analysis is undertaken to discern patterns and variations across different economic systems. By juxtaposing the ethical implications of capitalism, socialism, and mixed economies, this approach facilitates a nuanced understanding of how diverse ethical foundations influence economic outcomes and societal values. Comparative analysis allows for the identification of trends and the assessment of the effectiveness of different ethical approaches. Recognizing the global nature of economic interactions, this study incorporates perspectives from a wide range of international contexts. Analysis of the ethical dimensions of economic globalization, including issues such as fair trade, labor standards, and environmental sustainability, ensures a comprehensive examination of the challenges and opportunities in fostering ethical economic systems on a global scale [7]. The final stage involves synthesizing the gathered information, identifying overarching themes, and reflecting on the implications for future economic frameworks. By integrating theoretical insights, empirical findings, and expert perspectives, this study aims to offer a holistic understanding of the ethical foundations of economic systems and their potential evolution over time. Through the rigorous application of these methodologies, this research endeavors to unveil the intricate connections between morality and market dynamics, contributing to a deeper understanding of how ethical considerations shape economic systems and, in turn, influence the broader societal landscape.

RESULTS

The analysis reveals that while capitalism has been an unparalleled driver of economic growth, it often leads to income inequality and can be ethically challenging. Wealth accumulation tends to concentrate among a select few, raising concerns about social justice. However, capitalism's proponents argue that individual freedoms and entrepreneurial initiatives are critical for economic dynamism. Socialism's emphasis on communal ownership aims to reduce economic disparities, but it can stifle individual incentives and innovation. Striking a balance between ensuring collective welfare and preserving individual freedoms emerges as a central ethical challenge within socialist frameworks. Mixed economies showcase a nuanced approach, attempting to blend the efficiency of markets with social responsibility. Results indicate that finding the right balance is complex but crucial. Policies that encourage economic growth while addressing social inequities demonstrate the potential for ethical synthesis. The integration of CSR practices within corporations emerges as a positive trend. Companies that prioritize ethical business conduct and contribute to social and environmental well-being demonstrate the potential for aligning profit motives with broader societal goals. Governments play a pivotal role in shaping

economic ethics through policies. Analysis reveals that effective wealth redistribution policies can mitigate the negative impacts of income inequality, fostering a more equitable distribution of resources. The global dimension of economic systems introduces both opportunities and challenges. Ethical global supply chains that prioritize fair labor practices and environmental sustainability demonstrate the potential for international cooperation to address shared ethical concerns. Across economic systems, the pursuit of inclusivity and equity emerges as a common ethical thread. Whether in capitalist, socialist, or mixed frameworks, the ethical imperative of ensuring a fair distribution of benefits remains paramount. Ethical considerations increasingly include environmental sustainability. Regardless of economic ideology, there is a growing recognition that economic systems must operate within ecological limits to preserve the well-being of current and future generations. A recurring theme is the delicate balance between individual freedoms and social responsibility. Ethical economic systems must navigate this tension to foster both personal autonomy and collective well-being. The results highlight the nuanced nature of the ethical foundations of economic systems. While each system presents its unique challenges, common ethical principles such as inclusivity, sustainability, and a balance between individual and collective well-being emerge as essential considerations. The synthesis of theoretical insights, empirical data, and expert perspectives underscores the complexity of navigating the ethical landscape of economic systems, providing valuable insights for policymakers, businesses, and societies at large.

ANALYSIS OF LITERATURE

The exploration of the ethical dimensions of economic systems necessitates a comprehensive analysis of existing literature across disciplines such as economic philosophy, political science, sociology, and business ethics. Through a critical review of scholarly works, this section synthesizes key theoretical frameworks and ethical considerations inherent in various economic systems. The literature on capitalism underscores its historical role in driving economic growth and innovation. Classical economic thinkers like Adam Smith emphasized the invisible hand of the market and the importance of individual self-interest. However, contemporary critiques highlight the ethical challenges associated with capitalism, particularly income inequality, exploitative labor practices, and environmental degradation [8]. Socialist literature, rooted in the works of Karl Marx and others, emphasizes the ethical imperative of addressing economic disparities [3]. The communal ownership of resources is framed as a means to achieve social justice and eliminate class struggle. Scholars discuss the ethical tension between individual incentives and the collective good, with ongoing debates on how to strike the right balance. Literature on mixed economies recognizes

the need for a nuanced approach, acknowledging both the strengths and weaknesses of capitalism and socialism. Scholars argue for an ethical synthesis that combines market efficiency with social responsibility. This involves crafting policies that promote economic growth while safeguarding against the negative social impacts, emphasizing the role of government intervention and regulation [9]. The emergence of CSR as a dominant theme in business ethics literature reflects a shifting paradigm in corporate behavior. Scholars explore how companies can go beyond profit maximization, incorporating ethical considerations into their operations. CSR is seen as a way for businesses to align their interests with broader societal goals, addressing issues such as environmental sustainability, fair labor practices, and community engagement. Economic literature delves into the ethical dimensions of government policies, particularly in the context of wealth redistribution. Scholars analyze the impact of taxation, social welfare programs, and regulatory frameworks on economic equity. Ethical arguments revolve around the role of the state in ensuring a just distribution of resources and opportunities. The literature on globalization explores the ethical challenges and opportunities presented by interconnected economies[10]. Scholars discuss the ethical dimensions of global supply chains, emphasizing the importance of fair trade, labor standards, and environmental sustainability on a global scale. The debate centers on how economic interdependence can be leveraged to promote ethical practices and address global challenges. Literature consistently emphasizes the ethical imperative of inclusivity and equity across economic systems. Authors argue for policies and practices that prioritize a fair distribution of resources, providing equal opportunities for all members of society. A growing body of literature recognizes the ethical importance of environmental sustainability in economic systems [11]. Authors stress the need to incorporate ecological considerations into economic frameworks to ensure long-term well-being. The tension between individual freedom and social responsibility is a recurring theme. Scholars engage in nuanced discussions about finding an ethical balance that fosters individual autonomy while addressing the collective needs of society.

The literature analysis illuminates the evolving discourse on the ethical foundations of economic systems. It reveals a dynamic conversation that grapples with the tensions inherent in different economic ideologies and seeks to identify ethical principles that can guide the construction of economic systems that are both efficient and morally sound. The synthesis of diverse perspectives in the literature provides a robust foundation for understanding the complexities of the ethical landscape within which economic systems operate.

DISCUSSION

The exploration of the ethical foundations of economic systems has unveiled a rich tapestry of theories, practices, and considerations. As we delve into the implications of our findings, several key themes and discussions emerge, shedding light on the challenges and opportunities in constructing ethical economic frameworks. The tension between individualism and communal values lies at the heart of ethical deliberations across economic systems. Capitalism celebrates individual initiative and free markets, fostering innovation but often at the cost of heightened income inequality. Socialism, in its pursuit of communal welfare, grapples with the challenge of maintaining individual incentives and personal freedoms. The discussion prompts us to ask: How can we strike a delicate balance that preserves individual autonomy while promoting collective well-being? Our analysis underscores the pivotal role of government policies in shaping the ethical dimensions of economic systems. From wealth redistribution to regulation, the state emerges as a key player in mitigating the negative social impacts of market dynamics. However, the discussion extends to the nature and extent of government intervention: How much is too much, and where does the line between necessary regulation and individual liberty lie? Striking the right balance requires ongoing dialogue and adaptive governance [12]. The ascent of CSR within business practices reflects a paradigm shift toward recognizing the moral imperatives of corporations. Beyond profit motives, businesses are increasingly seen as stakeholders in societal well-being. However, discussions center on the voluntary nature of CSR initiatives and the need for more comprehensive regulatory frameworks. How can we ensure that CSR is not merely a public relations tool but a genuine commitment to ethical business conduct? The global nature of economic systems introduces both ethical challenges and opportunities. The discussion spans fair trade, labor conditions, and environmental sustainability on a global scale. As we navigate the complexities of interconnected economies, the question arises: How can nations collaboratively establish and enforce ethical global standards? The need for international cooperation and shared values is evident in addressing cross-border ethical concerns. Cross-cutting themes of inclusivity, equity, and environmental sustainability emerge as ethical imperatives regardless of the economic system. The discussion revolves around embedding these principles into the very fabric of economic frameworks. How can societies ensure that economic prosperity is not only measured by GDP but also by the equitable distribution of resources, opportunities, and environmental preservation? The discussion concludes with a recognition of the evolving nature of ethical considerations in economic systems. As societies evolve, so too must the ethical frameworks that guide economic decision-making. The discussion

prompts us to remain adaptive, continually reevaluating and refining our understanding of what constitutes ethical economic conduct in an ever-changing world. The discussion on the ethical foundations of economic systems is inherently dynamic and multifaceted. It calls for a nuanced approach that acknowledges the complexities of balancing individual freedoms, communal well-being, and global interdependence. As we navigate the ethical terrain, the synthesis of theoretical insights, empirical findings, and expert perspectives prompts us to consider not only the current state of economic ethics but also the trajectory for future development [13]. The quest for ethical economic systems is an ongoing journey, requiring a commitment to dialogue, reflection, and the integration of ethical principles into the very fabric of economic decision-making.

Technological Advancements and Ethical Implications: The rapid advancement of technology introduces new dimensions to the ethical discourse surrounding economic systems. Automation, artificial intelligence, and digital platforms reshape labor markets, raising questions about job displacement and the ethical treatment of workers. Additionally, issues such as data privacy and the ethical use of technology in economic decision-making become critical considerations. A key aspect of fostering ethical economic systems involves educating the public and cultivating awareness [14]. Ethical decision-making at the individual and societal levels is enhanced when people are informed about the ethical implications of economic choices. Public awareness campaigns and educational initiatives can empower individuals to make ethically informed decisions as consumers, workers, and citizens. Ethical considerations within economic systems must also acknowledge the intersectionality of social justice. Gender, race, and other identity factors can intersect with economic structures, influencing access to opportunities and resources. Exploring how economic systems can address and rectify historical and systemic inequalities adds depth to the ethical discourse. Encouraging ethical innovation and entrepreneurship becomes crucial for the evolution of economic systems. This involves not only creating an environment that fosters innovation for economic growth but also ensuring that such innovation aligns with ethical principles. Ethical entrepreneurship seeks to address societal challenges while contributing to economic progress. The interconnectedness of economies calls for strengthened global cooperation on ethical standards. Establishing and enforcing ethical norms at the international level can help address issues like tax evasion, environmental degradation, and exploitation of labor on a global scale. Collaborative efforts among nations, organizations, and individuals are pivotal for the establishment of a more ethical global economic landscape. A forward-looking ethical economic discussion must prioritize long-term sustainability [15]. This involves

considering the environmental, social, and economic impacts of present decisions on future generations. Sustainable economic practices ensure that the benefits of current prosperity are not achieved at the expense of the well-being of future societies.

As we navigate the complexities of ethical economic systems, synthesizing these additional considerations into the ongoing dialogue offers a more comprehensive framework for exploration[16]. The evolution of economic systems toward greater ethical considerations requires a holistic approach that embraces technological advancements, prioritizes ethical education, and recognizes the intersectionality of social justice. By fostering global cooperation, encouraging ethical innovation, and prioritizing long-term sustainability, we lay the groundwork for an economic future that is not only prosperous but ethically sound and inclusive. The synthesis of these considerations propels us toward a more informed and conscientious approach to economic decision-making in the years to come.

CONCLUSION

The exploration of the ethical foundations of economic systems has unveiled a complex interplay between morality and market dynamics. Our journey through diverse economic ideologies – from the individualism of capitalism to the communal values of socialism and the nuanced synthesis in mixed economies – has illuminated both the strengths and ethical challenges inherent in each approach.

As we reflect on the ethical implications across economic systems, several overarching themes and considerations emerge. The delicate balance between individual freedoms and social responsibility, the role of governments in shaping ethical frameworks, and the rise of corporate social responsibility all underscore the intricate nature of ethical decision-making within economic landscapes.

The discussion has also expanded to encompass global perspectives, technological advancements, and the imperative of addressing social justice and environmental sustainability. The synthesis of these considerations underscores the dynamic nature of ethical discourse within economic systems – a discourse that evolves in response to societal changes, technological progress, and the imperative of addressing global challenges.

In charting the way forward, it is evident that ethical economic evolution requires a multifaceted approach. Technological advancements necessitate ethical considerations in automation and data usage, while ethical education and public awareness empower individuals to make informed choices. Recognizing the intersectionality of social justice and fostering global cooperation on ethical standards are pivotal for creating inclusive and just economic systems.

Moreover, ethical innovation and entrepreneurship play a crucial role in driving positive change, and a steadfast commitment to long-term sustainability ensures that

economic prosperity aligns with environmental and societal well-being across generations.

As we navigate the complex terrain of economic ethics, this exploration invites ongoing dialogue, reflection, and action. It underscores the importance of not only understanding the ethical implications of economic systems but actively shaping them to align with values of justice, equity, and sustainability.

In the pursuit of ethical economic systems, our collective responsibility lies in forging pathways that integrate the lessons learned, embrace innovation, and uphold the principles of fairness and inclusivity. By doing so, we pave the way for economic systems that not only generate prosperity but also reflect the highest ethical aspirations of humanity. As we stand at the intersection of morality and markets, the choices we make today will echo in the socio-economic landscape of tomorrow.

REFERENCES:

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Publishers.
2. Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press.
3. Marx, K., & Engels, F. (1848). *The Communist Manifesto*. Penguin Classics.
4. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
5. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). *Strategy & Society: The Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility*. *Harvard Business Review*, 84(12), 78-92.
6. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Belknap Press.
7. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
8. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. W. Strahan and T. Cadell.
9. World Commission on Environment and Development. (1987). *Our Common Future (The Brundtland Report)*. Oxford University Press.
10. Zadek, S., Evans, R., & Pruzan, P. (Eds.). (1997). *Building Corporate Accountability: Emerging Practice in Social and Ethical Accounting and Auditing*. Earthscan Publications.
11. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton & Company.
12. Sachs, J. D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Columbia University Press.
13. Sen, A., & Drèze, J. (1989). *Hunger and Public Action*. Oxford University Press.
14. World Economic Forum. (2020). *Global Competitiveness Report 2020*.
15. World Bank. (2020). *World Development Indicators 2020*.
16. Giddens, A. (1998). *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Wiley-Blackwell.

TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA AXBOROT ORQALI TASIR VA JAMIYAT HAYOTIGA AXBOROTNING O'RNI

Murodova Dildora

Jurakulov Jamol

Renessans ta'lim universiteti

Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası o'qituvchilari

ANNOTATSIYA (АННОТАЦИЯ / ABSTRACT)

Bugun biz kompyuter tarmoqlarining paydo bo'lishi va ularning multimedia texnologiyalari va virtual reallik bilan integratsiyalashuvi tufayli oltinchi axborot inqilobining guvohi bo'lmoqdamiz. Ta'lim sohasida ham axborot berish va axborotni yetkizish borasidagi jamiyat hayotiga axborotning o'rni beqiyosligi haqida fikir mulohaza yuritamiz.

Kalit so'zlar: axborot, ta'lim, shaxs, telegraf, telefon, radio, televizor, axborotlashtirish xususiyatlari, axborotlashtirish, axborot jamiyatning asosiy xususiyatlari.

Сегодня мы являемся свидетелями шестой информационной революции благодаря появлению компьютерных сетей и их интеграции с мультимедийными технологиями и виртуальной реальностью. В сфере образования мы учитываем несравненную роль информации в жизни общества с точки зрения предоставления информации и обмена информацией.

Ключевые слова: информация, образование, человек, телеграф, телефон, радио, телевидение, особенности информации, информация, основные черты информационного общества.

Today we are witnessing the sixth information revolution due to the emergence of computer networks and their integration with multimedia technologies and virtual reality. In the field of education, we consider the incomparable role of information in the life of society in terms of providing information and sharing information.

Key words: information, education, person, telegraph, telephone, radio, television, features of information, information, main features of information society.

Ta'lim tizimiga qaratilayotgan e'tibor izchil davom ettiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Hozirgacha biz yashab turgan duyomizda 6 ta axborot inqilobi sodir bo'ldi. Ushbu inqiloblar turli shakilda ta'lim bilan birgalikda birinchi bosqichda - til va insonning aniq nutqi, ikkinchi bosqichda - yozish, uchinchi bosqichda - kitoblar nashr yetish, to'rtinchi bosqichda - axborotni uzatish va tarqatish. Bu to'rtinchi davrda telegraf, telefon, radio, televizor kabi asboblari ixtiro qilindi. Beshinchi bosqichni insoniyat kompyuter texnologiyalaridan faol foydalana boshlagan vaqtga to'g'ri kelishi mumkin.

Ta'lim va tarbiya jarayonida axborotlashtirish hayot va madaniyat sharoitlarini, madaniyatni, xulq-atvor stereotiplarini, fikrlash tizimlarini tubdan o'zgartirib, jamiyat hayotining barcha sohalariga inqilobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari sohasidagi sezilarli yutuqlar ilmiy va ilmiy-ommabop nashrlarda "axborot jamiyati" nomining paydo bo'lishiga olib keldi. Aksariyat olimlar qarashida axborot jamiyatini asosiy mahsuloti axborot bo'lgan jamiyat deb tushunadilar. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, bizning eramizning boshidan beri insoniyat tomonidan to'plangan ma'lumotlar ikki baravar ko'paygan, birinchi marta 1750 yilda, ikkinchi marta XX asr boshlarida, uchinchi marta 1950 yilda. 1950 yildan boshlab dunyoda ta'limning umumiy miqdori har 10 yilda ikki barobar, 1970 yildan boshlab har 5 yilda va 1991 yildan boshlab ikki baravar ko'paydi. Demak, bugungi kunda dunyoda ta'lim hajmi 250 ming barobardan ortiq oshgan. Amerikalik sotsiolog D.Bellning ta'kidlashicha, axborotlashgan jamiyat, avvalo, ma'lumotlilik darajasi va malakasiga ko'ra, millat elitesini shakllantiradigan jamiyat. Tadqiqotchi axborotni jismonan iste'mol qilinmaydigan va eskirmaydigan "jamoaviy mahsulot" sifatida talqin qilib, industrial jamiyatda inson hayotiy faoliyatidagi mutlaqo yangi mahsulot bo'lgani uchun unga nisbatan o'sha davrda muomalada bo'lganidan o'zgacha me'yor va mezonlarni qo'llash kerakligiga e'tibor qaratadi. [1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

So'nggi yillarda jamiyatda kompyuter texnologiyalari va axborotni qayta ishlash bo'yicha konsalting, ilmiy axborot va boshqa xizmatlar ko'rsatuvchi professional guruhlar vujudga keldi. Yangi ilmiy va kasbiy yo'nalishlarning paydo bo'lishi kadrlar tayyorlashning alohida tizimini talab qiladi. Bu tizim nafaqat jamoatchilikni xabardor qilish davrining voqeligi va o'qitish mazmuniga, balki usul va vositalarga ham mos kelishi kerak. Davlatimiz tomonidan ta'limni axborotlashtirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Jamiyatni axborotlashtirish jarayoniga tizimli yondashish zarurati XX asrning 90-yillari boshlarida namoyon bo'la boshladi. Tarixiy jihatdan bilimlarni axborotlashtirish ikkita asosiy yo'nalishda-boshqariladigan va

boshqarilmaydigan tarzda amalga oshiriladi. Boshqariladigan bilimlarni axborotlashtirish uyushgan jarayon bo‘lib, moddiy resurslar bilan birga kechadi. U ko‘pchilik tomonidan qabul qilingan va asosli xulosalar va dasturlarga asoslanadi. Ta‘limni axborotlashtirish ta‘lim tizimi xodimlari tashabbusi bilan pastdan yuqoriga qarab amalga oshiriladi va ta‘lim faoliyatining eng dolzarb yo‘nalishlari va fan sohalarini qamrab oladi.

Axborotning shaxs, davlat va umuman jamiyat hayotidagi o‘rni juda muhim. Axborot insonni atrof-muhitga moslashtirishga qaratilgan aloqa jarayonining natijasidir. [2] Endilikda ijtimoiy muhitda yangi axborot jamiyatini yaratish maqsadi muloqot jarayoniga o‘ziga xos xususiyatlar va o‘zgarishlarni olib keldi. Axborotning qimmatliligi shaxsning sub‘ektiv xulq-atvoriga ega ekanligi bilan izohlanadi. Agar inson maqsadiga yerisha, u holda foydalanilgan axborot e‘tiborga olinmaydi va o‘z qiymatini yo‘qotadi. Shuni ham yodda tutish kerakki, qadriyatlar turlicha. Qiymat - bu ma‘lumotning shaxsga maqsadga erishish yo‘lini tanlash jarayonida foydalanishga imkon beradigan xususiyatidir. Bu fikrlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, jamiyatda qadriyatga ega bo‘lgan ma‘lumotlardan tashqari, umuman qadrsiz yoki salbiy qiymatga ega bo‘lgan ma‘lumotlar ham mavjud.

Axborotlashgan jamiyat rivojlanishining muhim qismi sifatida quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: maqsadga erishish uchun axborotni tanlash imkonini beruvchi axborotning qiymati; ma‘lum bir vaziyatga bo‘lgan ehtiyojni belgilaydigan ma‘lumotlarning foydaliligi; ma‘lum vaqt davomida ma‘lumotlarning buzilishi. [3] Axborot insoniyatning asosiy resursi, asosiy qadriyatiga aylandi. Axborotning ijtimoiy sohadagi rolining ortib borishi va axborot munosabatlarining paydo bo‘lishi axborot jamiyati davriga qadam qo‘yganlik ko‘rsatkichidir. Axborotga bo‘lgan ehtiyojning mohiyati barcha ehtiyojlarni qondirish va ularning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun har qanday harakatlarni amalga oshirishga qaratilgan maqsadlar va ularga erishish yo‘llarini tanlashda axborotni ishlab chiqarish, qabul qilish va undan foydalanishda namoyon bo‘ladi. Ma‘naviy rivojlanish uchun ijobiy hissiy ma‘lumotlar kerak. Axborotga bo‘lgan ehtiyoj insonni o‘z-o‘zini rivojlantirishga, to‘plangan bilimlar orqali boshqa ehtiyojlarni qondirishga yo‘naltiradi.

Shu boisdan ham yapon olimi Y.Ma’suda “Axborotlashgan jamiyat insoniyatning eng ulkan yutuqlaridan biri, - deb yozadi. Yangi texnologiyalarning rivojlanishi ijtimoiy hayotning o‘ziga xos ijobiy o‘zgarishiga olib keladi. Axborotlashgan jamiyatda insoniy qadriyatlar o‘zgaradi. Bu jamiyat sinfsiz va ziddiyatsiz bo‘lib, uni kichikroq davlat apparati boshqaradi”. [4] Hozir va kelajakda yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish jamiyat oldida turgan eng muhim vazifadir. Axborot madaniyatiga ega bo‘lgan bilimli shaxs zarur axborotni topa olishi,

baholay olishi va undan unumli foydalana olishi, axborotni saqlashning an'anaviy va avtomatlashtirilgan texnik vositalaridan foydalana olishi kerak. [5] Axborot aloqasi jarayonida inson nafaqat axborot oladi, balki olingan ma'lumotlardan foydalanadi, o'z imkoniyatlarini oshiradi, axborotga bo'lgan ehtiyojni qondiradi, shaxsiyatini rivojlantiradi. Demak, shaxsning axborot madaniyati uning axborot xulq-atvori, axborot turmush tarzi, aniq axborot faoliyatida namoyon bo'ladi.

Axborot xulq-atvori shaxsning axborot bilan ishlash qobiliyati va ko'nikmalarini aks ettiradi, o'z axborot maydonini va xatti-harakatlarini tartibga solish va tahlil qiladi.

Insoniyat sivilizatsiyasi axborot jamiyatini yaratish bosqichida. Axborot jamiyatiga o'tish jarayoni insoniyat jamiyatining dastlabki kunlaridan boshlangan bo'lsa, XX asrning ikkinchi yarmida jadal rivojlanish boshlandi. Axborot jarayonlari va axborot texnologiyalari zamonaviy axborot jamiyati rivojlanishining asosiy ko'rsatkichidir. Axborotlashtirish jamiyatning barcha a'zolariga har qanday ijtimoiy ahamiyatga ega axborotni olish imkonini beruvchi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik omillarning o'zaro bog'liqligi natijasidir.

Axborotlashtirish quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: axborotni to'plash, qayta ishlash, saqlash, tarqatish va ishlab chiqarish qobiliyatini oshirish; har kimning insoniy axborot resurslaridan erkin foydalanishini ta'minlash; inson hayotining istalgan sohasiga axborot texnologiyalaridan kompleks foydalanish va joriy etish; axborot resurslarining ustuvorligi va yo'nalishi.

Axborot oqimida axborot muhitining qonuniyatlari haqidagi bilim, qobiliyat, qadriyatlarni shakllantirish insonga hayotda to'g'ri yo'ldan borishga, muhim qarorlar qabul qilishga imkon beradi. Axborotlashtirish jarayoni Axborot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan jamiyat va inson hayoti taraqqiyotining resursi sifatida to'liq foydalanish insonning axborot madaniyatini rivojlantirish va shakllantirishning ahamiyatini oshiradi.

NATIJARAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Yigirmanchi asrda jamiyatda axborotlashtirish jarayonining asosiy yo'nalishlari: jamoat hayotida keng foydalanish ayniqsa mikroprotsessorlar va elektron hisoblash mashinalari sanoat, transport, maishiy va hokazo;

intellektual ish sifatini oshirish va bajarish vaqtini qisqartirish maqsadida avtomatlashtirish (avtomatik qidirish, tarjima qilish va axborotni texnik vositalar yordamida avtomatik boshqarish, loyihalash, tadqiqot va boshqalar);

axborotni tarqatish va tashish samaradorligini oshirish hamda qog'ozni tejashni ta'minlash maqsadida ko'plab qog'oz nashrlarni bosqichma-bosqich elektron shaklga o'tkazish;

turli yirik transport operatsiyalarini tez va arzon narxlarda (elektron pochta, telekommunikatsiya va moliyaviy hisob-kitoblar, telekonferentsiyalar va boshqalar) hal qilish imkonini beruvchi yuqori darajada rivojlangan elektron aloqa tizimlarini yaratish.

Bu tendentsiya 20-asrning 70-80-yillarida jadal rivojlanib, sivilizatsiya rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Axborot jarayonining jadal rivojlanishining asosiy ko'rsatkichi sifatida axborotni olish, tarqatish, tashish, almashish va kerakli axborotni topish va axborotni qayta ishlash, ularni amalga oshirish, boshqaruvni texnik vositalar bilan ta'minlash imkoniyatlari ortib bormoqda. Olimlar axborot jamiyatida axborot va axborot resurslarining roli keskin o'zgarib borayotganini tan oldilar. Axborot insoniyat uchun muhim manbaga aylanadi. Xom ashyo va yenergiyadan kam foydalanilgan holda, tabiiy resurslari cheklangan kichik davlatlar ishlab chiqarishdagi ilmiy yutuqlari sezilarli iqtisodiy muvaffaqiyatlarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatdi. (Gollandiya, Daniya, Tayvan, Yaponiya, Singapur). Matbuot erkinligi, oshkoralik, axborot qudratidagi ommaviy axborotning ko'pligi iqtisodiyotni rivojlantirish, bozor mexanizmlarini yo'lga qo'yish imkonini beradi. Ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, atrof-muhitni muhofaza qilishni moliyalashtirish yaxshi natijalarga erishishga yordam beradi. Fuqarolarning davlat organlari bilan aloqasini elektron platforma orqali aloqaga o'tkazish, ya'ni davlat o'z fuqarolari uchun elektron xizmatlar ko'rsatishi va elektron mahsulotlarni taklif etishi – bu raqamli iqtisodiyotning asosiy qismi hisoblanadi.

Mamlakatimizda ushbu sohani keng rivojlantirish Prezidentimiz ta'kidlaganidek, bizdagi eng asosiy og'riqli muammolardan biri-korruptsiya illatiga barham beradi. [6] Jamiyat taraqqiyotining turli sohalaridagi tub o'zgarishlar axborot va axborot xizmatlari bilan chambarchas bog'liq. Axborotlashtirish jarayoni iqtisodiy, texnologik, siyosiy va madaniy rivojlanish imkoniyatlarini ochib beradi.

Axborotlashtirish - bu ta'lim, madaniyat va ijtimoiy sohaga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-madaniy jarayon. Axborotlashtirish jarayoni inson muhitini sezilarli darajada o'zgartirdi. Bugungi kunda ijtimoiy hayotda axborotning ahamiyati tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda: ko'p kanalli televideniye, Internet, radiostantsiyalar, filmlar, reklama va plakatlar atrof-muhitning muhim elementiga aylandi. Biz axborot muhiti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan o'zimiz va boshqalar haqida xabarlarni qabul qilish va almashish jarayoni, axborotga to'la axborot makonida yashayapmiz. Axborot insonning ma'naviy va moddiy hayoti bilan chambarchas bog'liqdir. Demak, axborot insonning ijtimoiy-madaniy hayoti va moddiy farovonligini belgilaydi.

Axborotlashtirish sharoitida axborot jamiyatining qadriyatleri, tamoyillari, bilimlari, me'yorlari yoyilib, shaxsda axborot madaniyati shakllanadi. U insonni

axborot hamjamiyatining ajralmas qismiga aylantiradi. Hozirgi dunyoda axborot asosiy qadriyatga aylanib bormoqda, shuning uchun shaxsni ijtimoiylashtirishda axborot madaniyatining roli ortib bormoqda. Axborotlashtirish sharoitida shaxsni maqsadli sotsializatsiya omillari orqali axborot jamiyatiga tayyorlash zarur.

Jamiyatning axborot tuzilishi inson ijodini rivojlantirish uchun ko‘plab bilim va qadriyatlarni shakllantirishga yo‘l ochdi. Biroq, bu imkoniyatlardan faqat axborot qobiliyati va malakasiga yega bo‘lgan odamlar foydalanishi mumkin. Shunday qilib, inson muhitidagi o‘zgarishlar axborot madaniyatini rivojlantirish jarayonining bir qismi bo‘lgan axborot savodxonligini talab qiladi. Insoniyat ikki tomonlama vaziyatda qolib ketdi, bu esa axborot jarayonlarining tez sur‘atlar bilan o‘sib borishi sharoitida ijtimoiy hayot normasi sifatida qaraladi.

Axborotlashtirish jarayonida madaniyatga ta‘sir ko‘rsatadigan texnika va texnologiyalar keng joriy etilmoqda, bu madaniyat va axborot o‘rtasidagi munosabatlarni belgilaydigan axborot madaniyatidir. Shaxsning axborot madaniyati madaniy muhitni o‘rganish va tan olish jarayonida namoyon bo‘ladi. Natijada shaxs harakat sub‘ekti sifatida, o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan jarayon va hodisalar esa harakat ob‘ektiga bo‘linadi. Ayni shu ma‘noda, “O‘zbekistonda aholining ijtimoiy himoyasi, ma‘rifatchilik darajasini oshirishda axborot tizimi islohotlarining hozirgi davrdagi ahamiyati, innovatsion texnologiyalarni joriy qilishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bugungi iqtisodiy-ma‘naviy vaziyatda har bir mamlakat o‘z milliy madaniyatiga tayanib jamiyatning ma‘naviy qiyofasini belgilamoqda. O‘zbekistonda qator Sharq mamlakatlari kabi qaror topadigan jamiyatning modeli jamoaviylik va undan kelib chiqadigan milliy axloqqa asoslanadi. Shu sababli axborotlashgan jamiyat rivojida milliy-axloqiy masalalarni tadqiq qilish dolzarb vazifa sifatida e‘tirof etilmoqda”. [7]

J.Yaxshilikov fikricha esa, “Hamma narsaning yaxshi va yomoni bo‘lganidek, bu qulayliklar bilan birga internetdan samarali va maqsadli foydalanuvchilardan tashqari undan vaqtni bekorga o‘tkazish, turli ko‘ngilochar hamda behayo saytlardan foydalanuvchilar ham ko‘payib bormoqda”. [8]

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari XXI asrda jamiyat taraqqiyotiga ta‘sir ko‘rsatuvchi muhim yo‘nalishlardan biridir. Ularning ta‘siri nafaqat inson hayotiga, balki insoniyat jamiyatining barqaror va faol rivojlanishiga ham juda katta ta‘sir ko‘rsatadi. Shu boisdan ham O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev to‘g‘ri ta‘kidlaganidek: “Mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma‘naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlangan ishlarimizni jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga ko‘tarish” muhim

ahamiyatga ega. [9] Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi zamonaviy yutuqlar hayotimizda “global axborot jamiyati” deb ataladigan yangi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarning vujudga kelishiga olib keldi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Ta’lim va tarbiya jarayonida axborot orqali tasir va jamiyat hayotiga axborotning o’rni avvalo jamiyatining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

axborot ishlab chiqarishdan xizmatlar ko’rsatishga qayta moslashishi;

intellektual texnologiyaning sanoat va texnologik sohalarga tengligi;

qiymat tizimida moddiy mulk ahamiyatining pasayishi;

moddiy ishlab chiqarishda axborot va ilmiy faoliyatning raqobatdosh ustunligini oshirish;

jamiyatning texnologik va siyosiy-ijtimoiy tuzilishiga asoslangan ta’lim va fanning ahamiyatini oshirish;

har qanday sohadagi ilmiy-ma’rifiy faoliyatga alohida e’tibor qaratiladi;

ijtimoiy tashkilotlar tuzilmasidagi o’zaro ta’sir, ya’ni madaniy sohadagi o’zgarishlar.

Axborot jamiyatini shakllantirishda ommaviy axborot vositalari muhim o’rin tutadi. Binobarin, axborot makonida mahalliy, mintaqaviy, milliy ommaviy axborot vositalari bilan bir qatorda global axborot manbalari ham keng tarqalib, ommaviy axborot vositalarining globallasuv jarayoni bizga tanlovning yangi formulalarini taklif qilmoqda.

Yangi axborot jamiyati vujudga kela boshladi va bugungi kunda jamiyatdagi eng muhim qadriyat axborot va bilimdir. Axborot jarayonlari jamiyat uchun siyosiy va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim ahamiyatga ega. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi va keng qo’llanilishi jamiyat hayotining iqtisodiyot, siyosat, madaniyat va fan kabi barcha sohalariga ta’sir ko’rsatmoqda. Umumiy ma’lumot insonning atrof-muhitdagi yo’nalishlarni tushunishi, keyingi harakat yo’nalishini tanlashi uchun zarurdir. Asosan, axborot, tashviqot daraxt sifatida umumiy ildiz orqali tarqaladi va rivojlanadi. Uning asosiy manbalari ommaviy aloqa va telekommunikatsiya hisoblanadi.

Ommaviy axborot vositalari eng muhim ma’lumotlarning axborot funksiyasini bajaradigan, odamlarni demokratiya va sivilizatsiya qadriyatlarini, ularning huquq va majburiyatlarini bilish va hurmat qilishga tarbiyalovchi demokratik institutdir. Bugungi demokratik dunyoda ommaviy axborot vositalari muhim o’rin tutadi. Ayniqsa, so’z, matbuot erkinligi, radio va televideniya foydalanish imkoniyati kafolatlangan mamlakatlarda ommaviy axborot vositalari fuqarolarning o’z-o’zini

anglashi, jamiyat hayotidagi faolligi, yetakchilik va mas'uliyatini oshirishda beqiyos imkoniyatga ega.

Bizga ma'lumki, ommaviy axborot vositalarining asosiy kuchi odamlarni ularning xatti-harakati va harakatlariga ta'sir o'tkazishga ishontirishdir. Qonun ustuvorligidan farqli o'laroq, matbuotning ta'siri odamlarning davlat, uning institutlari va siyosati haqidagi tafakkuri va xatti-harakatlarini shakllantirishi va boshqarishi mumkin.

Ommaviy axborot vositalarining muhim roli jamiyat hayotiyiligini ta'minlashdan iborat. O'zbekistonning axborot maydoni jamiyatdagi iqtisodiy, demokratik, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarni anglash, yangicha idrok etish jarayonlarini o'zida aks ettiradi. Fikr va qarashlarning xilma-xilligi, maqsadlari, talablari, qarama-qarshiliklari, siyosiy va ijtimoiy tarmoqlar jamiyatning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, tanlash, tahlil qilish va baholash, jamiyatda bo'layotgan jarayonlarni to'g'ri tushunish va qaror qabul qilish qobiliyatiga xizmat qiladi.

Zamonaviy taraqqiyot yo'lidan borayotgan O'zbekiston xalqining iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy hayotida demokratik islohotlar chuqurlashib, jamiyatni umumiy o'zgartirish jarayoni uchun zarur shart-sharoitlar barqarorlashtirilmoqda. Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida yosh davlatimiz oldida sivilizatsiya yutuqlarini moddiy va ma'naviy ne'mat sifatida asrab-avaylash vazifasi turibdi. Davlat mustaqilligining yangi iqtisodiy siyosati bilan huquqiy, ijtimoiy, demokratik davlat barpo etish vazifasi respublika axborot makonida katta o'zgarishlarni amalga oshirdi. Bu vazifalarni amalga oshirish jamiyat hayotini to'g'ri tushunish, qabul qilish va to'g'ri tasvirlash imkoniyati yaratilgandan keyingina amalga oshadi.

Axborot almashinuvi yangi demokratik imkoniyatlarga, barqaror siyosiy, ijtimoiy va demokratik jarayonlarni qaror toptirishga yo'l ochadi. So'z erkinligi, matbuot erkinligi, fikr plyuralizmi va mustaqil xususiy ommaviy axborot vositalarining paydo bo'lishi O'zbekiston axborot makonidagi demokratik jarayonlarning natijasidir.

Axborotlashgan jamiyat turli g'oyalar va ta'limotlarni, bilimlarni, turli sivilizatsiya va qadriyatlarni tahlil qiladi, odamlarning tafakkurini kengaytiradi, muayyan g'oyalarga e'tiborni qaratadi, ularni chuqurroq anglashga yordam beradi. Iqtisodiyot davlatning tayanchi bo'lsa, uning milliy ruhi, ongi qalbidir. Jamiyatdagi ijtimoiy institutning o'ziga xos turi bo'lgan ommaviy axborot vositalari davlat qalbi orqali butun organizm uchun zarur bo'lgan oziq moddalarni, fuqarolarning birligi hamda umumiy maqsad va manfaatlarini targ'ib qiladi. Busiz mustaqil davlatning kelajagini bashorat qilish qiyin. Ayni paytda O'zbekiston nafaqat iqtisodiy manfaatlar nuqtai nazaridan, balki strategik, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ham jahon hamjamiyatining e'tiborini tortmoqda.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Ta'lim va tarbiya jarayonida axborot orqali tasir va jamiyat hayotiga axborotning o'zni borasida shunday xulosani ilgari suramiz, jamiyatning sivilizatsiyasi va dunyoviyligi davlatning axborot madaniyatga munosabati bilan o'lchanadi. Hozirgi sivilizatsiyalashgan jamiyatda bilim va axborot kuchi mablag'lar va davlat hokimiyatini boshqarishda asosiy rol o'ynay oladigan siyosiy kuchga aylandi. O'zbekistonning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga hissa qo'shadigan turli muhim masalalar axborot makonida keng yoritilishi va oshkorlik tamoyillari nuqtai nazaridan o'z ifodasini topmoqda. Boshqa tomondan, davlat mafkurasi milliy birlik va tenglik tamoyillari orqali sivilizatsiyalashgan huquqiy tuzilmada gullab-yashnagan yangi fuqarolik jamiyati g'oyasini o'z ichiga oladi. Jamiyat hayotida nafaqat turli madaniy qadriyatlarning saqlanib qolishi, balki ularning yangi sharoitga mos ravishda gullab-yashnashi, bir-birini to'ldirishi ham chinakam mustaqillikka erishish uchun kuchli qo'llab-quvvatlashni talab etadi. Har qanday davlatning ichki va tashqi vazifa va maqsadlarini amalga oshirishda ommaviy axborot vositalarining o'zni muhim.

Ommaviy axborot vositalari orqali odamlar ijtimoiy normalarni, axloqiy va axloqiy qadriyatlarni idrok etadilar, hayotiy tamoyillarni shakllantiradilar. Ommaviy axborot vositalari jamiyatda kechayotgan jarayonlarni yoritish orqali jamoatchilik fikrini shakllantiradi. U jamoatchilik fikrini shakllantiradi va ijtimoiy jarayonlarni boshqarish va qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Ommaviy axborot vositalari ijtimoiy rivojlanish va jamiyat talablariga muvofiq qadriyatlarni shakllantiradi, axborot sohasidagi axborot ehtiyojlarini ta'minlaydi. Shuning uchun ham ommaviy axborot vositalari faoliyati va axborotni ishlab chiqarish, iste'mol qilish va tarqatishdagi axborot munosabatlariga ijtimoiy mas'uliyat yuklanadi. Axborot jamiyatida shaxsning axborot madaniyatining shakllanishi uning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish, muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta'minlaydi.

Xulosamiz axborot oqimi tarqatilishi nuqtainazardan tezlashuvi avj olgan bugungi zamonda ommaviy axborot vositalari davlat hayotida asosiy o'rin tutadi. Ijtimoiy tuzilmada axborot jamiyatning muhim ijtimoiy quroli hisoblanadi. Ular fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini bilish, o'z g'oyalari va manfaatlarini himoya qilish, kundalik voqealar haqida o'z fikrini shakllantirish imkonini beruvchi muhim institutlardan biridir. Ta'lim va tarbiya jarayonida axborot orqali tasir va jamiyat hayotiga axborotning o'zni barqaror demokratik taraqqiyot modelini tanlashda jamiyatni erkin va huquqiy, demokratik modelga aylantirish yo'llari va vositalarini izlash hamda xolis va haqqoniy axborot orqali muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. Пер.с англ. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 956с.
2. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. – М.: Аспект-пресс, 2004. – 400 с.
3. Килимова Л.В. Роль информационных технологий в саморазвитии личности: научное издание. – Курск, – 63 с.
4. Masuda Y. Managing in the information Society: Releasing synergy Japanese style. Oxford, 1990. P. 44.
5. Зиновьева Н.Б. Информационная культура личности: Введение в курс / под ред. И.И. Горловой. – Краснодар, – 135 с.
6. <https://strategy.uz/index.php?news=787>
7. Каримова Г.А. Ўзбекистонда ахборотлашган жамият шаклланишининг миллий-ахлоқий жиҳатлари Фан доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2020. –Б.5.
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мураажотномаси. 24.01.2020 й. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>.
9. Яхшиликков Ж.Я, Муҳаммадиев Н.Э. Миллий ғоя: Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Тошкент. Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2018. Б 503-504.

TALABA YOSHLARNI DUNYOQARASHINI OSHIRISHDA TA'LIMDA MADANIY ME'ROSIMIZNING AHAMIYATI

Elmurotov Jamshid

Turobov Yorqinjon

Renessans ta'lim universiteti

Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası o'qituvchilari

ANNOTATSIYA

Talaba yoshlarni dunyoqarashini oshirishda ta'limda madaniy me'rosimizning ahamiyati maqolamizda bugungi kunda yoshlarimizning sifatli ta'lim olishida ma'naviy me'rosimizdan foydalanishda ta'limning ahamiyatini madaniy me'rosimiz va ma'naviy me'rosdan foydalanish, talaba yoshlar ijodiy salohiyatini yanada oshirish borasida olib borilayotgan tizimli ishlar mazmun va mohiyatiga atroflicha to'xtalib, ilmiy falsafiy fikr mulohaza yuritimiz.

Kalit so'zlar: yoshlar, ta'lim, tarbiya, madaniyat, qadriyat, internet.

АННОТАЦИЯ

В нашей статье рассматривается значение нашего культурного наследия в образовании в улучшении мировоззрения студентов и молодежи, значение образования в использовании нашего духовного наследия в качественном образовании нашей молодежи сегодня, значение образования в использовании нашего культурного наследия и духовного наследия, а также проводимой систематической работы по дальнейшему повышению творческого потенциала студентов и молодежи. Давайте остановимся и поразмышляем над научной и философской мыслью.

Ключевые слова: молодежь, образование, воспитание, культура, ценности, интернет.

ABSTRACT

In our article, the importance of our cultural heritage in education in improving the outlook of students and youth, the importance of education in the use of our spiritual heritage in the quality education of our youth, the importance of education in the use of our cultural heritage and spiritual heritage, and the systematic work being carried out to further increase the creative potential of students and youth. Let's stop and reflect on scientific and philosophical thought.

Key words: youth, education, upbringing, culture, value, internet.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Talaba yoshlarni dunyoqarashini oshirishda ta'limda madaniy me'rosimizning ahamiyati madaniyat va ma'naviyat sohalari tarkibida til, udumlar, an'analar va boshqalar bo'lsa, ma'lum xalqning madaniyat tarixi doirasida me'ros qoldirish jarayoni yaxshi bo'ladi. Boshqa sohalarda esa texnika, fan, san'at kabi sohalardagi bir xalqqa tegishli me'ros boshqa xalqlarga ham tegishli mulkka hisoblanadi. Bugungi kunda tobora axborot ko'lamining kengayishida yoshlar ma'lumot iste'molchisi bo'lib, axborot ishlab chiqaruvchilardan qabul qiluvchidir. Dunyodagi barcha odamlar hayotining o'rtacha yarmini axborot texnologiyalari bilan aloqada yoki YouTube'ga video yuklash, Facebook va Twitter kabi ijtimoiy tarmoqlarda statuslar yozish va ularga javob berish, xat yozish va ularga javob berish orqali o'tkazadi. Bu esa axborotlashgan jamiyatda yoshlar milliy o'zligidan begonalashuvining oldini olish va milliy-ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash muammolarini yuzaga keltirmoqda.

"Bu murakkab sharoitda yetti marta emas, yetmish marta o'lchab ish tutishimiz kerak. Tashqi siyosatimizni shunday tuzayapmizki, bizning yakkayu yagona muddaomiz - O'zbekiston manfaatini ta'minlash. Maqsadimiz-xalqimizni rozi qilish. Buning uchun imkoniyatlardan yanada samarali foydalanishimiz, jaydari qilib aytganda, borini asrab, yo'g'ini yaratib yashashimiz kerak",-dedi Sh.Mirziyoyev davlatimiz rahbari.[1] Yoshlarga oid ta'limning mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlarda umumiy ma'lumotga bo'lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta'lim haqidagi pedagogik g'oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida ta'limning mohiyati, darajasi, metodi, tashkiliy shakil-shamoillari o'zgarib boradi.

Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda 2030-yilgacha mo'ljallangan kun tartibida amalga oshirilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilgan bo'lib, u 17 ta barqaror taraqqiyot maqsadlari asosida iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik yo'nalishlardagi masalalarga echim topishga qaratilgan. Bu maqsadlar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, rivojlanish yo'llari haqida ma'lumot beradi va uchta fundamental tamoyilga, ya'ni inson huquqlari, tenglik va barqarorlikka asoslanadi.[2] Ta'lim va tarbiya har qanday jamiyat va har qanday davlat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yoshlarimizni qadriyatlarimizga muvofiq voqelikdagi muayyan hodisalarning umum insoniy, ijtimoiy axloqiy, madaniy ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llashimiz zarur. Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, erkinlik, tinchlik, xotirjamlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi. Ijtimoiy fanlarning qaysi sohasida qadriyatga doir

tadqiqot olib borilgan bo'lsa, bu tushunchaga shu jihatdan ta'rif berilgan. Yosh avlodning umuman, jamiyat a'zolarining ta'lim-tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlikda va moddiy, iqtisodiy inqirozga mahkum bo'ladi. Shuning uchun madaniy me'roslarimiz nafaqat ushbu yo'nalishlar doirasida barqaror rivojlanishga samarali ko'mak berishi, balki barqaror rivojlanishning negzi va zaminida yotuvchi tinchlik va xavfsizlikni ta'minlanishiga ham yordam berishini esda tutish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS)

Talaba yoshlarni dunyoqarashini oshirishda ta'limda madaniy me'rosimizning ahamiyati va jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasida madaniyat bilan bog'liq xolda yotadi. Sharq Uyg'onish davri vakillari deganda bizning boy me'rosimizni yaratgan alloma bobolarimiz ko'z o'ngimizda gavdalanib bizga qoldirgan ilmiy me'rosi benihoyat ulkanligi bilan faxr tuyg'usini tuyamiz. Sharq Uyg'onish davri allomalari yunon olimlarining asarlarini 8-9 asrlarda arab tiliga tarjima qilishganlari bizga tarixdan malumdur. Aflotun, Arastuni Sharq faylasuflari ham o'z ustozlari deb hisoblagan, Plotin qarashlari esa Ibn al Arabiyga kuchli ta'sir etib, "Vahdatul vujud" falsafasiga turtki berdi. Abu Rayhon Beruniyning "Kitob attafhim li avoil sinoat attanjim" asari qo'lyozmasi 13-asrda yuksalishga shaylangan xalqlarning madaniyatini va o'zigacha yaratilgan bashariy yutuqlarni o'zlashtirib, yana yuksaklikka ko'tarilishi xaqida. Ayniqsa musulmon davlatlari bilan tutashgan chegara mamlakatlari: Qurdoba (Ispaniya), Kavkaz, Bolqon yarim orolida bu jarayon kuchli bo'lgan. Yevropaliklar Sharq olimlarining asarlarini lotin, ispan, yahudiy tillariga qilingan tarjimalar orqali yoxud bevosita arab tilida o'qib o'rganganlar. Bunga misol tariqasida "Ibn Sinoning "Tib qonunlari", "AshShifo", Forobiyning "Ilmlar tasnifi", Ahmad Farg'oniyning "Samo harakatlari va yulduzlar ilmining jami kitobi", Muxammad Muso Xorazmiyning "Aljabr val muqobila", Ibn Rushd, Abu Bakr Roziy asarlari tarjima qilinib, keyinchalik nashr etilgan".[4] Talaba yoshlarni dunyoqarashini oshirishda ta'limda madaniy me'rosimizning ahamiyati sifatida ta'limni madaniy me'roslarimiz obyektlarida olib borilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bu kabi ilmiy me'ros qoldirgan olim va allomalarimiz ro'yxatini uzoq davom ettirishimiz mumkin. Barcha ilmiy ma'naviy me'roslarimiz zamirida bitta haqiqat turadi. U ham bo'lsa ilmga intilish ma'rifat chirog'ini porloq qilib yoqishdir. Ulug' mutafakkir Alisher Navoiy bobomiz aytganidek, odamlarning dardiga darmon bo'lish-insoniylikning oliy namunasi ekanini unutmasligimiz, bunday ezgu ish uslubi bizning

nafaqat xizmat vazifamiz, vijdoniy burchimizga aylanishi kerak,-deya ta'kidladi davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoev. [3]

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Sharq Uyg'onish davri deganda keng ko'lamli ilmiy me'ros ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Uyg'onish davrini tahlil qilar yekanmiz madrasa hamda maorif rivojlangan ulkan kutubxonalarda yuz minglab jildli kitoblar yig'ilgan bo'lib shular jumlasiga quydagilar kiradi: "Xazinat ulhikma", "Dor ululum"larda tolibi ilmlar, ustoz-shogirdlar suhbatlari bardavomligi, olimning obro'-e'tibori yuksak qadrlanishi xaqida yuksak qarashlar ifodalangan. Sharq Uyg'onish davri yutuqlaridan biri sifatida qaraladigan qadriyat sifatida G'arbiy Yevropadagi Uyg'onish davriga bevosita ta'sir etganligini biz doimo takidlaymiz. Chunki 12-14 asrlarda musulmon olami bilan Yevropa davlatlari orasida aloqalar kuchayganligi bizga tarixdan ma'lumdur. Sharq Uyg'onish davrida "O'sha paytda (13-16-a.) jaholat changalidagi Yevropaning ko'pgina qismida musulmonlar ilm charog'ini yoqdilar...; ispanlar yozuvi ham, shimoliy oramiy yozuvi ham Osiyodan olingan; shimoliy g'arbiy va sharqiy Yevropa madaniyati yunon-rumo-arab urug'idan unib chiqqandir (G. Gerder). Platon, Aristotel asarlari ham Yevropaga dastlab arabcha tarjima va talqinlari orqali kirib borgan. Sharqliklar G'arbni Aristotel falsafasi b-n yoritdilar (Gegel)".[5]

So'nggi yillarda ma'naviy-ma'rifiy sohalarda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Ma'naviyat va ijodni qo'llab-quvvatlash maqsadli jamg'armasi hamda Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti tashkil etildi. [6]

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Madaniy me'ros-bu o'tmishdan qolgan qadriyatlar, g'oyalar, tajriba, bilimlar ularni o'zlashtirish ya'ni kishilarning ijodiy faoliyat usullari hamda uni tashkil qilishdir. Madaniy me'ros jarayoni o'ta muhim bo'lib, madaniyatning harakatdagi asosiy qonunlaridan biri hisoblanib bu jarayon insoniyatning o'tmishi, buguni va kelajagini bir butunlikda birlashtirib, odatiy tarzda tayyor yutuqlarga aylanadi. Erishilgan yutuqlardan kelib chiqib jamiyat o'z maqsadlarini amalga oshirishning qisqa yo'llarini tanlaydi. Bundan tashqari ma'naviy me'ros kishilarning saviyasini behad kengaytiradi, ular hayotini aqliy va hissiy jihatdan boyitadi, bilimning tuganmas manbasi bo'lib xizmat qiladi. Tobora axborotlashish avjiga chiqayotgan jamiyatda uyg'onish davri allomalari me'rosidan O'zbekistonda uyg'onish davri masalasi maxalliy materiallari umumlashtirgan xolda yetarli ishlanmagan. Markaziy Osiyo mintaqasidagi Uyg'onish xaqida gap borganda IX-XII asrlar avvalo xorijiy madaniyat va qaror topgan islomiy eti'qodga nisbatan rivojlangan va boyigan qadimiy madaniyati negizida milliy uyg'onish deb qaralmoqda. Diyorimiz uzoq yillik tarixida ko'p bosqin va talonchiliklarni ko'rdi, ularga qarshi ozodlik va mustaqillik uchun ko'plab

farzandlari kurash olib bordi. Xaqiqat shundaki, xar bir bosqindan so'ng milliy davlatchilik va madaniyat sekinlikda tiklandi. Mustaqillikka intilish g'oyasi va xarakati o'zga xalqlar tomonidan yaratilgan madaniyatlarni inkori emas balki shu yurtda yeshagan vatanparvar ajdodlarimiz g'oyasidir. Davlatchiligimiz tarixi va madaniyatida umuminsoniy axamiyatga molik jamiki madaniyat yutuqlari ijodiy uyg'unlashganidek, ayni paytda mintaqa madaniyati boshqa xalqlar madaniyatlariga samarali ta'sir ko'rsatdi va ularni boyitdi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy yoshlarning sotsializatsiya jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi va zamonaviy yoshlarning Internet makonida kiberijtimoiylashuvni belgilaydi. Bu jarayonlarning ikki jihati borligini unutmasligimiz kerak. Birinchi jihati shundaki, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarga butun dunyo fuqarolari bilan muloqot qilish imkonini beradi. Ikkinchi jihat, ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar hayotida keng tarqalishi ularning ijtimoiy institutlarida o'zgarishlarga olib keladi va ular o'ylab topgan qonun va qoidalar asosida virtual olamni yaratadi. Bu olam yoshlarni o'ziga qaram qilib hayotda ijtimoiylashishiga qiyinchiliklarni keltrib chiqaradi. Talaba yoshlarni dunyoqarashini oshirishda ta'limda madaniy me'rosimizning ahamiyati hamda tuman va shaharlarda ma'naviyat va ma'rifat maskanlari ishga tushiriladi.

Bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q. Ta'limida poydevorni bugundan mustahkam qo'yishimiz kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR / REFERENCES / ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. <https://president.uz/oz/lists/view/5475>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktyabrdagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 841-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/4013356>.
3. <https://president.uz/uz/lists/view/5160>
4. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-u/uygonish-davri-uz/>
5. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-u/uygonish-davri-uz/>
6. <https://president.uz/oz/lists/view/6941>

IMKONIYATI CHEKLANGAN O‘SMIRLARDA SUITSIDIAL XULQ SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Ismoilova Sarvinoz Ne‘mat qizi

Qarshi davlat universiteti

Pedagogika fakulteti Psixologiya (faoliyat turlari bòyicha) yònalishi 2-kurs

Magistratura talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada imkoniyati cheklanga o‘smirlarda o‘z joniga qasd qilish, yomon xulq-atvorining shakllanishi va psixologik omillari, ularni bartaraf etish yo‘llari to‘grisidagi ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: suitsidal, ommaviy, diapozitsiyaviy xususiyatlar, kognitiv e‘tiqod, ruhiyat, individual.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FORMATION OF SUICIDIAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS WITH DISABILITIES

Abstract. This article provides information on the formation and psychological factors of suicide, bad behavior in adolescents with disabilities, and ways to eliminate them.

Keywords: suicidality, mass, dispositional characteristics, cognitive belief, psyche, individual.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Абстрактный. В данной статье представлена информация о формирующих и психологических факторах суицида, плохого поведения подростков с ограниченными возможностями здоровья и путях их устранения.

Ключевые слова: суицидальность, массовость, диапозиционные характеристики, когнитивные убеждения, психика, личность.

O‘smirlik davridagi tashqi va ichki rivojlanish sharoitlarini hisobga olgan holda o‘smirlarning o‘z joniga qasd qilish xatti-harakatlarining asosiy psixologik xavf omillarini tahlil qilishning zamonaviy yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. O‘z joniga qasd qilish xatti-harakatining paydo bo‘lishida ommaviy axborot vositalari va Internetdagi ijtimoiy tarmoqlarning roli ko‘rsatilgan. O‘smirning shaxsiyatini shakllantirish

muammolari tizimida o'z joniga qasd qilish xatti-harakatining shaxsiy omillari, uning dispozitsiyaviy xususiyatlari, shuningdek, shaxsiyat buzilishlari tavsiflanadi. O'z joniga qasd qilish xatti-harakatlarida kognitiv e'tiqod va fikrlarning hissasi qayd etilgan. O'z joniga qasd qilish xulq-atvori rivojlanishining odatiy traektoriyalari belgilanadi. Psixologlarning fikrlariga ko'ra, o'z joniga qasd qilish xayollari bolalar orasida keng tarqalgan. Ayniqsa ko'pgina nogiron o'smirlar muntazam surunkali og'riq va noqulaylikni boshdan kechirishadi. Natijada ularning ruhiyatida tushkunlik, o'zini ortiqcha his qilish, umidsizlik, hayotga qiziqishning so'nishi paydo bo'ladi va bu o'z joniga qasd qilish xavfini oshiradi. Shuningdek nogiron o'smirlarni kattalar va sog'lom tengdoshlari tomonidan kamsitilishi, o'z o'zidan qoniqmaslik hissi ruhiy salomatlik muommolariga olib kelishi mumkin.

Psixologiyada o'smirlar o'rtasida o'z joniga qasd qilish borasida 3ta omil ajratib ko'rsatiladi. Turli ijtimoiy qatlamlardan chiqqan bolaning tengdoshlari oldida o'ksib qolishi, oilaviy nizo va bosimlar, qo'pol munosabat hamda bepisand bo'lish, nihoyat, nomukammallikni his etib, shu kabi tuyg'ularni yengib o'tolmaslik, muammolar oldida ojiz qolishdir. Asosiysi, masalani tashqaridan emas, ichkaridan turib asl mohiyatiga kirilmasa, o'z joniga qasd qilish ko'rsatkichlari ko'payib boraveradi. O'smir bunday holat bilan to'qnashsa, bunda atrofdagilarni ayblash har doim to'g'ri yechim emas. Eng avvalo, uni ruhiyatini yemirayotgan xayollardan qutqarishimiz kerak. Nosog'lom g'oya nima ekanligini anglashga turtki bo'lsakkina, u o'zini ichkaridan turib taftish qila oladi.

Qo'shma Shtatlarda o'z joniga qasd qilishlarning 90 foizdan ortig'i ruhiy kasalliklar, shu jumladan spirtli ichimliklar yoki moddalarni iste'mol qilish kasalliklari bilan bog'liq. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, AQSh aholisining 28-30 foizi ruhiy yoki giyohvandlik kasalligiga ega yoki 2000 yilda taxminan 80 million kishi. Har yili 30 000 ta o'z joniga qasd qilish bilan birga, ushbu zararlanganlarning 95 foizdan ortig'i o'z joniga qasd qilmaydi. Ruhiy kasalliklari bo'lganlar orasida kim o'z joniga qasd qilishga urinishini aniqlash individual aralashuv va oldini olish uchun juda muhimdir.

Shuni ta'kidlash kerakki, ruhiy kasalliklar va giyohvand moddalarni suiiste'mol qilish har doim ham o'z joniga qasd qilish uchun eng katta xavf omillari emas. Masalan, madaniyatlararo tadqiqotda Bhatiya va uning hamkasblari (1987) ta'qirlash, sharmandalik, iqtisodiy qiyinchiliklar, imtihondagi muvaffaqiyatsizlik va oilaviy nizolar AQShda ruhiy kasalliklar va ruhiy kasalliklar bilan solishtirganda o'z joniga qasd qilish uchun eng katta xavf omillari ekanligini aniqladilar. Yoki alkogolizm, shaxsiy yo'qotish va yoshning ortishi eng katta xavf bilan bog'liq edi. Xitoyda ham o'z joniga qasd qilish uchun xavf omili sifatida psixopatologiya kamroq ahamiyatga ega. Qo'shma Shtatlarga nisbatan Xitoyda o'z joniga qasd qilish darajasi 30 foizga yuqori

bo'lishiga qaramay, Xitoyda ruhiy kasalliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilish kasalliklari sezilarli darajada pastroq ekanligi ustunlik qilmoqda. Xitoy va Hindiston dunyo aholisining taxminan 40 foizini tashkil etuvchi dunyoning eng ko'p aholisi bo'lgan mamlakatlar bo'lganligi sababli, Qo'shma Shtatlar va boshqa G'arb mamlakatlarida o'z joniga qasd qilish haqidagi dalillar global miqyosda vakili bo'lmasligi mumkinligini yodda tutish kerak.

Ba'zi psixologik omillar o'z joniga qasd qilishni tugatgan yoki urinishganlarni ajratib turadi va bashorat qiladi. Bularga kognitiv uslub yoki omillar deb ataladigan fikrlash, muammolarni hal qilish va kelajak haqidagi umidlar kiradi. Ushbu omillarni maslahat va treninglar orqali o'zgartirish mumkin va ularning o'zgarishi o'z joniga qasd qilishni kamaytirishga va'da beradi. Temperament muhim genetik komponentga ega u bir qator istalmagan oqibatlariga, shu jumladan o'z joniga qasd qilishga qarshi zaiflikni oshirish uchun atrof-muhitdagi noqulayliklar bilan o'zaro ta'sir qiladi.

Nogironligi bo'lgan o'smirlarda o'z joniga qasd qilishning oldini olish yuqori xavfni keltirib chiqaradigan psixologik, ijtimoiy va ekologik omillar kabi asosiy omillarni hisobga olgan holda kompleks yondashuvni talab qiladi. Nogironligi bo'lgan o'smirlarda o'z joniga qasd qilishning oldini olishga yordam beradigan ba'zi strategiyalar:

1. Har tomonlama qo'llab-quvvatlang: Nogiron o'smirlar kamsitish, izolyatsiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlamaslik kabi ruhiy salomatligiga ta'sir qiladigan qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Maslahat, terapiya, ishni boshqarish va tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash kabi keng qamrovli yordam xizmatlarini taqdim etish ushbu muammolarni hal qilishga va o'z joniga qasd qilish g'oyalarini kamaytirishga yordam beradi.

2. Xavf omillarini aniqlang: Depressiya, tashvish, travma va surunkali og'riq kabi nogiron bolalarda o'z joniga qasd qilish ehtimolini oshirishi mumkin bo'lgan xavf omillarini aniqlash muhimdir. Ushbu xavf omillarini erta aniqlash o'z joniga qasd qilish g'oyalarini oldini olishga yordam beradi.

3. Ijoiy muhitni shakllantirish: Tenglik va inkulyuzivlikni qadrlaydigan ijoiy muhitni yaratish nogironlarga o'zlarini ko'proq bog'langan va qo'llab-quvvatlanayotganini his qilishlariga yordam beradi. Ijtimoiy inklyuziyani rag'batlantirish, masalan, jamoatchilik bilan bog'liq tadbirlar va ish bilan ta'minlash imkoniyatlari depressiyaning oldini olishga yordam beradi.

4. O'z-o'ziga g'amxo'rlik qilishni rag'batlantirish: sog'lom ovqatlanish, jismoniy mashqlar va yaxshi uyqu odatlari kabi o'z-o'zini parvarish qilish amaliyotlarini rag'batlantirish nogironlarga ruhiy salomatligini boshqarishga yordam beradi va depressiya, o'z joniga qasd qilish g'oyalarini oldini oladi.

5. Boshqalarni o'rgatish: oila a'zolari, g'amxo'rlik qiluvchilar va boshqa mutaxassislarni nogiron o'smirlarda o'z joniga qasd qilishning xavf omillari va ogohlantiruvchi belgilari haqida o'rgatish ularga erta ogohlantirish belgilarini aniqlashga va kerak bo'lganda yordam so'rashga imkon beradi.

Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali nogironlar har tomonlama yordam olishlari va o'z joniga qasd qilishning bartaraf etilishini ko'rish mumkin. Biroq, agar nogiron o'smirda o'z joniga qasd qilish g'oyalari yoki xatti-harakatlari belgilari bo'lsa, mutaxassislardan yordam so'rash muhimdir.

Xulosa: Shuni yodda tutishimiz kerakki, har bir shaxsning tajribasi va sharoitlari o'ziga xosdir va yaxlit yondashuv zarur. O'z joniga qasd qilishga qarshi kurashda mehr-shafqatli yordam ko'rsatish, yordam so'rash xulq-atvorini targ'ib qilish va tegishli ruhiy salomatlik xizmatidan foydalanishni ta'minlash juda muhimdir. Ruhiy salomatlik haqida gapirmaslik yoshlar hayotini xavf ostiga qo'ymoqda. Farzand tarbiyasidagi ma'suliyat kundan kunga ortmoqda. Chunki bugungi o'smir kundalik axborot oqimi bilan chambarchas bog'liq. Uning har bir harakatidan xabardor bo'lish o'zimizning qo'limizda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. <https://doi.org/10.17226/10398>.
2. Smith BL (2014) Psychologists need more training in suicide risk assessment. *Monitor on Psychology* 45: 42–42. [Google Scholar]
3. McIntosh JL, Drapeau CW (for the American Association of Suicidology) (2012) U.S.A. suicide 2010: Official final data. Washington, DC: American Association of Suicidology. Available: <http://www.suicidology.org>. Accessed 2014 Aug 17.
4. Barlow DH, Durand VM (2009) *Abnormal psychology: An integrative approach* (5th ed.). Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
5. Ramachandra S (2010) Suicide rates in Malaysia are on the rise. *New Straits Times*, 29 August.
6. Aishvarya S, Maniam T, Hatta Sidi, Oei TPS (2013) Suicide ideation and intent in Malaysia: A review of the literature. *Compr Psychiatry* 55: 1–6. [PubMed] [Google Scholar]
7. Institute for Public Health. (2011) *National Health and Morbidity Survey 2011*. Kuala Lumpur: Ministry of Health Malaysia.

HOME READING FOR UNIVERSITY EFL STUDENTS: ITS IMPACT AND THE PERSPECTIVES OF TEACHERS AND STUDENTS

Abdullayeva Umida Rakhmatovna

Senior teacher

Alisher Navo‘i Tashkent State University of Uzbek language and Literature,
Tashkent, Uzbekistan

E-mail: abdullayevumida0989@gmail.com

Abstract: *Research on second language acquisition continues to center on the impact of reading on general communicative ability. In instance, reading a lot gives students rich input and aids in language acquisition. Extensive reading (ER) has been found to be beneficial by research; nonetheless, there is currently little data demonstrating the connection between ER and general competence, and writing competence in particular. The current study looked into how teachers' and students' opinions on the use of ER related to overall English language proficiency. 40 Uzbek university students took part in the activity. Along with questionnaire answers and interview transcripts, the data also includes results from pre- and post-tests that gauge pupils' abilities in reading, writing, and listening. The study's conclusions suggest that there is some evidence to support the usefulness of ER for the student participants, which has consequences for English instruction and learning in EFL settings.*

Key words: *language testing, learner attitudes, learner perceptions, reading, EFL teaching and learning.*

I. Introduction

Most language learners experience a range of emotions during the process of learning a second language, including excitement, uncertainty, irritation, and others. Some people may feel helpless and suffer from this emotion, or they may give up on learning the language entirely. Fortunately, many people have mastered the challenges of language acquisition and demonstrated confidence in utilizing it. Those working in the field of language education have been particularly interested in factors that facilitate language acquisition and reduce learner anxiety.

The research findings reinforce the argument for ER's inclusion in language learning and instruction. Schema theory, for instance, explains how readers might interpret text. Its main argument is that a text cannot convey meaning on its own. The reader introduces the «schemata» to the text. Consider the reader understanding of the

world, culture, feelings, past experiences, and other things that aid in the reader's interpretation of the written text can all schemata. As a result, reading becomes easier when books include language and material that appeal to the reader's interests or relate to what they already know.

B. Literature Review

Numerous studies have been carried out to look into the connection between fluency in language and substantial reading. Lee, Krashen, and Gribbons as one's success described language ability on exams assessing one's proficiency with restricted relative clauses. Significantly, it was discovered that the only factor that could accurately predict exam performance was a lot of reading. In a 20-week period, Leung's case study examined the connection between reading a lot and an adult's self-study. The practice of extensive reading has been found to have an impact on vocabulary and reading ability.

Results from the pre- and post-tests demonstrated that students' reading and vocabulary improved more when they read more self-selected books. There are many research on the impact of ER on language learning. Although a considerable number of studies (e.g., Lightbown 2002; Shih, 2015; Williams, 2007) were unable to provide meaningful results, several had findings indicating the beneficial impact of ER on linguistic competency. For instance, Shih looked at how much reading college students did and discovered that while reading a lot did not enhance reading competency, the experimental group did see an improvement in their usage of reading techniques. Additionally, Williams used a time-lapse methodology to study the impact of ER programs on elementary school pupils and discovered that four years after the testing results, the retesting results were lower. Studies have also highlighted the challenges associated with its implementation and the reasons behind its failure. However, ER has a general favorable impact on reading competence, all language skills, vocabulary sizes, reading rate improvements, and the application of reading techniques, according to the majority of research on the subject.

Methodology

The current study used a mixed research design that comprised a qualitative research method and the pre- and post-test method. Prior to and following the two-semester deployment of heavy reading, participants in this study were invited to take writing and listening assessments, both designed by teacher. In the meantime, they were requested to complete a questionnaire assessing their opinions and views regarding the substantial reading practice that was necessary for all second-year English majors, in addition to taking the pretests and posttests. (See Table 1 for the

research’s quantitative section’s design). At the conclusion of the first semester, tape recordings of the instructor interviews were made.

Test	Pretest		Posttest		Gain	Student’s view
	Mean	StD	Mean	StD		
Listening						
Reading						
Writing						
Attitude	Pretest		Posttest			

Table 1. Research design for quantitative part

Students Involved

The study’s subjects were 40 second-year English majors. They were basically at the low to high intermediate levels of English proficiency.

The Teacher’s Participation in the Reading Program

Students had to study independently assessed English novels or works on Modern literature that were specifically purchased and reserved in the university library for English majors for sophomore reading classes. Ideally, students would complete various types of writing (such keeping a reading log) or write a report about the book they read, depending on what their teachers asked of them.

Data Analysis

Statistical techniques were used to analyze the pretest and posttest data gathered by the usage of the writing test and the questionnaire. The transcript of the interview was done verbatim. A verbatim record of the interview data is necessary for the investigator to feel confidence about their results.

Results

All participants recorded their voices on a book moral and briefly retold the plot. By observing their understanding of the book plot, it was oblivious every student managed to work out new knowledge by reading novels in short time. It was stated that many students were motivated to check out the books that their friends had recommended as a result of this ER implementation. Most students feel they are motivated to borrow books through ER, especially those with very positive comments from their peers. Reading became more apparent to them than it had previously. While some with weak reading comprehension believed they could read more quickly, others requested to read more. There are comparatively more students who consider their English ability to be poor feel they can read faster now.

In their upcoming reading lessons, adjustments would be made. Satisfaction with the implementation of ER and its results, but how to enhance reading instruction for

new pupils in the upcoming academic year beyond adhering to the most basic type of ER implementation. Because of their aptitude for putting new ideas into practice and interest in ER-related research teaching, they had a comparatively strong desire to improve their ER promotion. We suggested increasing the percentage of ER in the specific course grade for instructor.

Conclusion

The study's findings have implications for language learning and instruction as well as partial support for ER in terms of its impact on learning outcomes, student attitudes toward it, and instructor perception.

Rich in insights into language teaching and learning as well as research pertaining to extensive reading, the results of this study on extensive reading and its relationship with English language learning and affective aspects are presented. This study found a positive correlation between students' growth in writing proficiency and the quantity of books they read. This information can be used to confidently advocate ER to a larger demographic. In the event that an alternative relationship is found, ER care should be started. The answers from the teacher and student participants also provided details that direct the practice of extended reading.

This study has also advanced the field's understanding of the relationship between extensive reading and language proficiency, particularly in the area of writing. Its unique research design, which combines quantitative and qualitative methods for data collection and analysis, and its use of English majors as subjects set it apart from previous studies. Future research must address the limitations of this study, even though the number of books each student read had an impact on their writing tests, the pre- and post-test designs also demonstrated an increase in their English ability reflected on their test scores, and students' questionnaire responses exhibited a perceived positive effect on their English learning. Its failure to use a comparison research strategy, which contrasts the outcomes of participant groups receiving various treatments, is one of its limitations. Subsequent investigations into the extensive reading habits of university students in analogous settings could employ a quasi-experimental design to furnish additional proof of the correlation between extensive reading and English proficiency. **This study's additional restriction** stems from the fact that its participants were first-year English majors who were exposed to various English learning approaches. In order to reduce the exposure non-majors may receive during the research time, future studies should think about sampling them.

REFERENCES

1. Abdullayeva, U. (2023). ESSENTIAL STYLISTIC AND LINGUISTIC ASPECTS OF TRANSLATING POLITICAL DISCOURSE. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(11), 455-458.
2. Abdullayeva, U. R. (2022). Linguistic and Translation Features of Advertising Discourse Texts of TV Commercials. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 3(03), 132-136.
3. Abdullayeva, U. R. (2021). Specific language of newspaper style through headlines. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 1188-1192.
4. Alshamrani, H.M. (2003). The attitudes and beliefs of ESL students about extensive reading of authentic texts. Unpublished doctoral dissertation, Indiana University of Pennsylvania
5. Brown, H.D. (2001). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy*. White Plains, NY: Pearson Education
6. Camiciottoli, B. C. (2001). Extensive reading in English: habits and attitudes of a group of Italian university EFL students. *Journal of Research in Reading*, 24(2), 135
7. Krashen, S. (2004). *The power of reading*. Englewood, CO: Libraries Unlimited
8. Lightbown, P.M., Halter, R.H., White, J.L., & Horst, R.H. (2002). Comprehension-Based Learning: The Limits of 'Do it Yourself.' *Canadian Modern Language Review*, 58 (3), 427-464.
9. Shih, Y. C. (2015). The impact of extensive reading on college business majors in Taiwan. *The Reading Matrix*, 15(1), 220-233
10. Williams, E. (2007). Extensive reading in Malawi: inadequate implementation or inappropriate innovation? *Journal of Research in Reading*, 30(1), 59-79

MAKTABGACHA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM RIVOJLANTIRISH VA YANGICHA PEDAGOGIK YONDASHUV

Fayziyeva Azizaxon Karim qizi

Sirdaryo pedagogika kolleji o'qituvchisi,
Guliston Davlat Pedagogika Instituti magistranti.

azizafayziyeva51@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada yurtimiz ta'lim tizimidagi islohotlar va ularning ahamiyati, inklyuziv ta'limni rivojlantirish, 2020-2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasining mohiyati haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, inklyuziv ta'lim, pedagogik tahlil, qonun, qaror, nogironlik, nogironligi bor shaxslar.

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о реформах в системе образования нашей страны и их значении, развитии инклюзивного образования, сути концепции развития инклюзивного образования в системе государственного образования в 2020-2025 годах.

Ключевые слова: образование, инклюзивное образование, педагогический анализ, закон, решение, инвалидность, инвалиды.

ANNOTATION

The article talks about the reforms in the education system of our country and their importance, the development of inclusive education, the essence of the concept of the development of inclusive education in the public education system in 2020-2025.

Key words: education, inclusive education, pedagogical analysis, law, decision, disability, persons with disabilities.

KIRISH.

BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida 2017-yil sentyabr oyida Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan taklif: "Yoshlar huquqlari to'g'risida"gi Xalqaro Konvensiya loyihasi ishlab chiqildi. "Yoshlar huquqlari bu eng avvalo birinchi navbatda, ularning tinch va sog'lom yashash hamda ta'lim olishga bo'lgan huquqlari hisoblanadi...unib-o'sib kelayotgan yosh avlodimizning barkamol bo'lib voyaga

yetishi, sifatli va mukammal ta'lim olishini ta'minlash biz uchun hamisha ustuvor vazifa hisoblanadi"[1].

Konstitutsiyamizning 41-moddasi hamda Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun (2020-yil 23-sentyabr) 5-moddasi qoidalariga asosan ta'lim olishda barcha teng huquqlidir[2]. Bu qonun inklyuziv(uyg'unlashgan) ta'lim tushunchasi kiritilganligi bilan ham avvalgi tahriridan farqlanib turadi va bu qonunga muvofiq Inklyuziv ta'lim sohasidagi vakolatli organ etib Vazirlar Mahkamasi belgilangan. Shu nuqtai nazardan yurtimizda ta'limning inklyuziv shaklini ham birdek rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv termini inglizcha-uyg'unlashish, hamkorlikdagi ta'lim ma'nosini berib, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va eng samarali ta'lim sifatida tan olingan. Inklyuziv ta'lim – barcha o'quvchilar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta'minlashdir.

Ayni damda barcha mamlakatlarda ham inklyuziv ta'limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog'liq bo'lmaydi. Diskriminatsiya (odamlarni ajratish) va ijtimoiy noto'g'ri fikrlashga qarshi kurashish eng muhim narsadir. Ya'ni inklyuziv ta'limni e'tirof etgan holda, aholi o'rtasida targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish eng birinchi galdagi masaladir.

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Shu bilan bir qatorda maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha xam bir qator qaror va ishlar ilgari surilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020 — 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.[3]

Ushbu konsepsiyaga muvofiq maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun "ILK QADAM" o'quv dasturida ham inklyuziv ta'limga urg'u berib o'tildi

MUHOKAMA

2020 — 2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo'yicha "yo'l xaritasi" ishlab chiqildi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari) tasdiqlandi.

Konsepsiya erishilgan natijalar, maqsadli ko'rsatkichlar va tegishli davrga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlardan kelib chiqqan holda 2022-yildan boshlab har yili tasdiqlanadigan alohida "Yo'l xaritasi" asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi belgilandi.

Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirish, jumladan:

2020 — 2022-yillar davomida:

inklyuziv ta'lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtirish;

inklyuziv ta'lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta va malakasi oshirish;

inklyuziv ta'lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanishi, ular maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlanishi;

inklyuziv ta'lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o'qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o'rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantirish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo'lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish;

inklyuziv ta'lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta'lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilish;

2023 — 2025-yillar davomida: inklyuziv ta'lim tizimi bosqichma-bosqich boshqa umumiy o'rta ta'lim muassasalarida joriy qilish;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan har bir bolaning inklyuziv ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirish;

inklyuziv ta'limda o'qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etish;

inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog'lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko'rish;

o‘quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta‘lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta‘lim muassasalari soni optimallashtirish belgilab qo‘yildi[3]

Maktabgacha ta‘lim Davlat o‘quv dasturida har bir bolaning ta‘lim, tarbiya, rivojlanish, himoya va faol ishtirok etishdan teng foydalanish huquqlarini tan oladigan inklyuziv o‘quv dasturi hisoblanadi. Davlat o‘quv dasturi barcha bolalar, shu jumladan, alohida ta‘lim olish ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning individual xususiyatlari, kuchli tomonlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta‘lim olish, rivojlanish va muloqotda qo‘shimcha yordam ko‘rsatishga mo‘ljallangan.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida alohida ta‘lim olish ehtiyojlari bo‘lgan bolani ta‘lim olishi va rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash – bu MTTning direktori, pedagog va mutaxassislari tomonidan tashkil etiladigan jamoaviy ish.

Zarur bo‘lganda, maktabgacha ta‘lim tashkilotining pedagogik jamoasi va rahbariyati tor mutaxassislarni jalb qilgan holda, bola rivojlanishining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, bolaning yakka tartibdagi rejasini 2 yaratadi.

Inklyuziv yo‘nalishdagi ta‘lim va tarbiya jarayoni davlat o‘quv dasturiga muvofiq amalga oshiriladi, uning asosida individual-moslashtirilgan dasturlar ishlab chiqilishi mumkin. Bunday individual inklyuziv dasturda alohida ta‘lim olish ehtiyojlari bo‘lgan har bir bolaning ta‘lim olishi, rivojlanishi, ishtiroki va farovonligi uchun barcha mumkin bo‘lgan to‘siqlarni bartaraf etadigan o‘quv muhiti va o‘qitish usullarini moslashtirish zarur. [4]

NATIJA

Inklyuziv ta‘lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat‘i nazar, ularning barchasiga sifatli ta‘lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta‘lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabgacha ta‘lim tashkilotida ta‘lim olishi, ijtimoiylashishi, maxsus yordamga ega bo‘lishi, qatnamay qo‘ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko‘rsatilishini kafolatlaydi.

Inklyuziv ta‘limning bir qator foydali jixatlari bilan birga uning samaradorligiga ta‘sir etayotgan bir qator kamchiliklarini quyidagi jadvalda ko‘rishimiz mumkin(1-jadval) [5]

FOYDA	KAMCHILIKLAR
Qobiliyati va imkoniyatlaridan qat'iy nazar, barcha talabalar uchun teng huquqlar	Inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun moddiy-texnik bazaning yetishmasligi
O'qitish jarayonida repetitorning individual yordami	Maxsus ehtiyojli bolalar uchun zarur bo'lgan o'qitilgan pedagoglar, psixologlar va boshqa mutaxassislarining yetishmasligi
Maxsus ehtiyojli bolalar uchun ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni egallash	Standart o'quv rejasi ayrim ehtiyojli bolalar uchun mos emas, shuning uchun qayta ko'rib chiqish va modernizatsiya qilishni talab qiladi
Oddiy bolalar hamdardlik, sabr-toqat, bag'rikenglik kabi insoniy fazilatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar	O'qituvchilar alohida ehtiyojli bolalarning bilimlarini xolisona baholaydilar, shuning uchun bilimlarni baholash ko'pincha to'g'ri emas
Sifatli ta'lim olish va kelajakda - universitetda o'qish, kasbni egallash, jamiyatning to'laqonli va mustaqil a'zosi bo'lish imkoniyati.	Sog'lom bolalar va ularning ota-onalaridan nogironlarga nisbatan do'stona va ko'pincha dushmanona munosabat

1-jadval

XULOSA

Inklyuziv ta'limning asosiy g'oyasi – bu bolani bog'cha yoki maktabga olib kelish emas balki, maktab va bog'chalarni ularga moslashtirishdir.

Inklyuziv talimning afzalliklari nogironligi bor bolalar kamsitilishi oldini oladi, o'zlarini hech kimdan kam his qilmaydi, dunyo qarashi kengayadi. Yetarlicha g'amxo'lik va mutaxassislar diqqat- e'tibori orqali ham kognitiv, ham ruhiy, ham jismoniy rivojlanib boradi.

Sog'lom bolalarda imkoniyati cheklangan bolalarni qo'lla- quvvatlash, yordam berishga intilish, mexr-shavqat, insonparvarlik hissi tarbiyalanadi.

Yordamga muhtoj insonlarga e'tiborsizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil 30-sentabr. (<http://marifat.uz/marifat/ruknlar/rasmiy/4939.htm>)
2. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz
3. www.scientificprogress.uz
4. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi bo'yicha uslubiy qo'llanma// Maktabgacha ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini individuallashtirish. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan inklyuziyasi//b. 44//Toshkent//2020
5. www.ares.uz b.684

SUN'IY INTELLEKT LOYIHALARINI ISHLAB CHIQISHDA TENSORFLOW PLATFORMASINING TAHLILI

Abdurazzoqova Xumora Akmal qizi

TATU SF magistratura talabasi

Annotatsiya: *Sun'iy intellekt va raqamlashtirish hozirgi kunda jadal rivojlanib bormoqda, va bu texnologiyalarda o'z tasdig'ini topmoqda. Ushbu maqola sun'iy intellektning qanchalik dasturlash jarayonlarini yengillashtirish mumkinligi yoritilgan va bunda foydalanilgan kutubxona keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, chuqur o'tganish(deep learning), TensorFlow, dasturchilar, dasturlash tillari(Python, C++, Java, Go, Swift).*

Аннотация: *Искусственный интеллект и машинное обучение - это быстро развивающиеся технологии, находящие свое место в различных отраслях. В данной статье обсуждается потенциал глубокого обучения и роль языков программирования, таких как Python, C++, Java, Go и Swift, в улучшении процесса программирования. В статье также упоминается TensorFlow, популярный фреймворк глубокого обучения, используемый разработчиками для создания и обучения моделей машинного обучения.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, глубокое обучение, TensorFlow, программисты, языки программирования (Python, C++, Java, Go, Swift).*

Abstract: *Artificial intelligence and machine learning are rapidly developing technologies and are finding their place in a variety of industries. This article discusses the potential of deep learning and the role of programming languages, such as Python, C++, Java, Go, and Swift, in improving the programming process. The article also mentions TensorFlow, a popular deep learning framework used by developers to build and train machine learning models.*

Keywords: *Artificial intelligence, deep learning, TensorFlow, programmers, programming languages (Python, C++, Java, Go, Swift).*

KIRISH

Agar siz sun'iy intellekt (AI) g'oyasi bilan qiziqsangiz, ehtimol siz ushbu sohaning inqilobiy ilovalari, jumladan tasvirni qayta ishlash, obyektlarni aniqlash va nutqni tanib olish haqida bilasiz. Ushbu ilovalarning barchasi Artificial intelligence – AI (sun'iy intellekt) ning chuqur o'rganish deb nomlanuvchi kichik sohasining bir qismidir. Dasturchilar ushbu inqilobiy tizimlarni AI kutubxonalari va ramkalaridan foydalangan holda Deep Learning kontseptsiyalarini amalga oshirish orqali yaratishlari mumkin, ulardan biri TensorFlow.

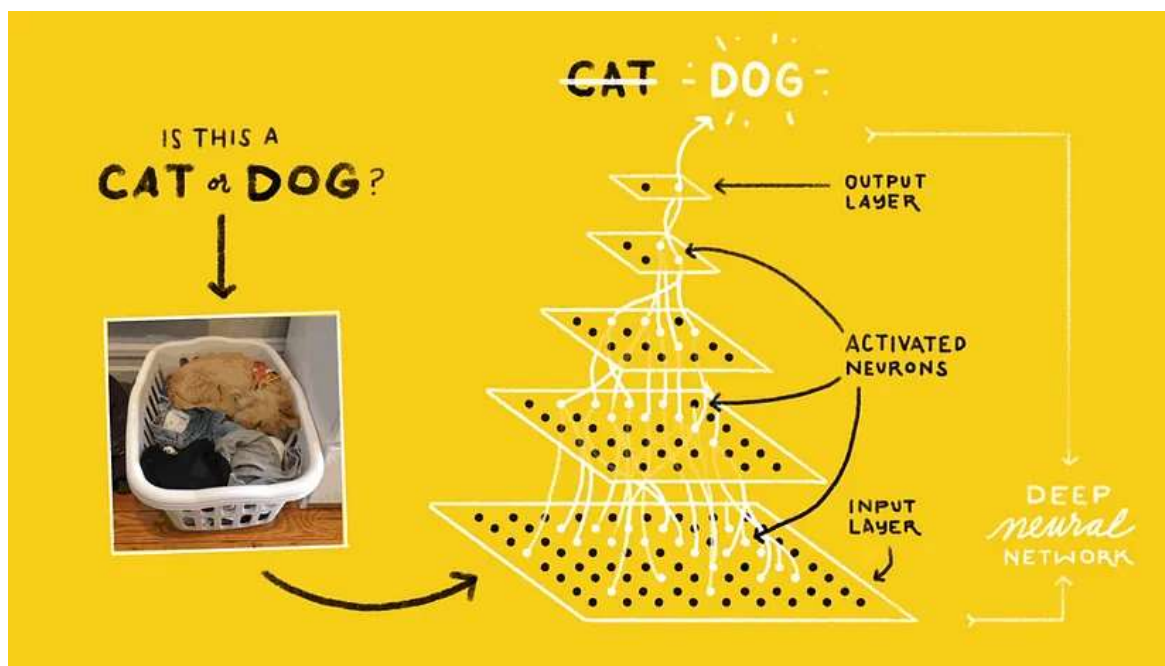
ASOSIY QISM

TensorFlow, Google tomonidan 2015 yilda ishlab chiqilgan va hozirgi kunda ko'p turdagi sun'iy intellekt projeklari uchun ishlatiladigan yuqori darajali yagona platformadir. TensorFlow, matematik amallarini bajarish uchun avtomatik diferensiyatsiya va o'qish (autodiff) tizimini o'z ichiga olgan, ma'lumotlar ustida amallar bajarish, masofaviy o'qishlar, qator (sequence) ma'lumotlarini boshqarish, tahlil qilish, ma'lumotni ko'rsatish va boshqa bir nechta amallarni bajarish uchun moslashtirilgan.

TensorFlow, Python, C++, Java, Go va Swift kabi ko'plab tillarda ishlatilishi mumkin va moslashtirilgan modellar TensorFlow Lite yordamida mobil qurilmalarda ham ishlatilishi mumkin. TensorFlow, asosiy tarkibiy modellar qatorini taqdim etadi, shu jumladan, TensorFlow Hub orqali yaqin vaqt ichida ishga tushiriladigan modellarga ham ega bo'lish mumkin.

TensorFlow, o'zining TensorBoard vizualizatsiya qurilmasi yordamida ma'lumotlar tahlili, qaror qabul qilish jarayoni va sinovlar uchun tahlil olish uchun yuqori darajada vizualizatsiya imkoniyatlariga ega. TensorFlow, shuningdek, TensorFlow.js, TensorFlow Lite va TensorFlow Extended kabi qo'shimcha modullarga ega bo'lib, bu modullar orqali ishlab chiqilgan modellar mobil qurilmalarda ham ishga tushirilishi mumkin.

TensorFlow, xususiy maqsadlari uchun ko'rsatilgan darajalar bo'yicha ko'plab savollarga javob berishga qodir, shu jumladan, o'qitish, tahlil, so'zlar orqali tahlil, tasvirni boshqarish, imkoniyatlar va tashkilotlarning barcha turlari uchun ochiq ma'lumotlar va kriptografiya. TensorFlow, sun'iy intellekt bo'yicha soha taraqqiyotida muhim o'rinda va hozirgi kunda bir nechta qurilmalar uchun eng tanlangan tizimlar orasida hisoblanadi.

1-rasm. Berilgan rasmdan qanday hayvon tasvirlaganligini ajratib olish jarayoni [1]

Windows 10da kod yozish muhitini sozlaydigan usullarni ko'rsataman. Buni o'rganishga o'tamiz.

TensorFlow keng tarqalgan va ko'zda tutilgan eng yaxshi Kengaytirilgan O'rganish (Deep Learning) platformalardan biri sifatida hisoblanadi. Bu holatning sababi quyidagilardan kelib chiqadi:

1. Ko'p qobiliyatlilik: TensorFlow ko'p darajada ruxsatlarni taqdim etadi va bu tufayli dasturchilar kengaytirilgan o'rganish modellarini yaratib olishlari mumkin bo'ladi. U tasvir va ovoz tanishligi, tabiiy tillash va takrorlash o'rganish kabi turli vazifalarni qo'llashni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu ko'p qobiliyatlilik keng sohalarda foydalanish uchun qulaydir va ilmiy tadqiqotlar uchun ham.

2. Katta jamoa va ekosistema: TensorFlowning katta va sekinroq jamoasi mavjud bo'lib, uning yaratuvchilari, tadqiqotchilari va murabbiylari o'zaro hamkorlik qilishadi. Bu faol jamoa foydalanuvchilarga yordam berish, bilim almashish va loyihalar ustida hamkorlik qilish imkonini beradi. Omborda mavjud bo'lgan oldindan o'rgatilgan modellar, yo'riqnoma va dokumentatsiyalar esa ekosistemani zenginlashtiradi.

3. Kengayish imkoniyati: TensorFlow turli xavfsiz platformalar orasida samarali shakllarda kengayishga imkon beradi, masalan, CPU, GPU va hatto tashqi tizimlarda ham. Foydalanuvchilar modelni kichik va katta o'lchamdagi infratuzilishlar ustida o'rgatib bo'ladi. Ushbu kengayishlar, hisoblash resurslarini samarali foydalanishga

imkon beradi, shuning uchun ilmiy tadqiqotlar va ishlab chiqish muhiti uchun ham qulay.

4. Boshqa kutubxonalarga va vositalarga integratsiya: TensorFlow o'ziga ko'ra keng mashhur kutubxonalarga va Kengaytirilgan O'rganish ekosistemi uchun odatiy kutubxonalarga samarali integratsiya qiladi. Misol uchun, TensorFlow Keras kabi kutubxonalarga moslashtirilgan, bu kutubxona oddiy interfeys orqali neyron tarmoqlarini yaratish imkonini beradi. TensorFlow vizualizatsiya vositalari, ma'lumotlarni boshqarish kutubxonalari va ishlab chiqish framkorklari bilan ham integratsiya qilishni qo'llab-quvvatlaydi, bunday qilib ishlatish qulaylik va interoperabellikni oshiradi.

5. Sanoatning qabul qilinganligi va qo'llab-quvvatlanishi: TensorFlow katta sanoat tashkilotlari va tashkqi kompaniyalar tomonidan keng qabul qilingan va turli sohalarda ishlatiladi. Bu kengayishgan o'rganish platformasining rivojlanishi, qo'llab-quvvatlash va yangilanishlarga imkon beradi. U hamda foydalanuvchilar uchun istiqloq va ishonch hissiyatini ta'minlaydi, chunki TensorFlow amaliyotda keng qo'llaniladi va real hayotda sinovdan o'tkaziladi.

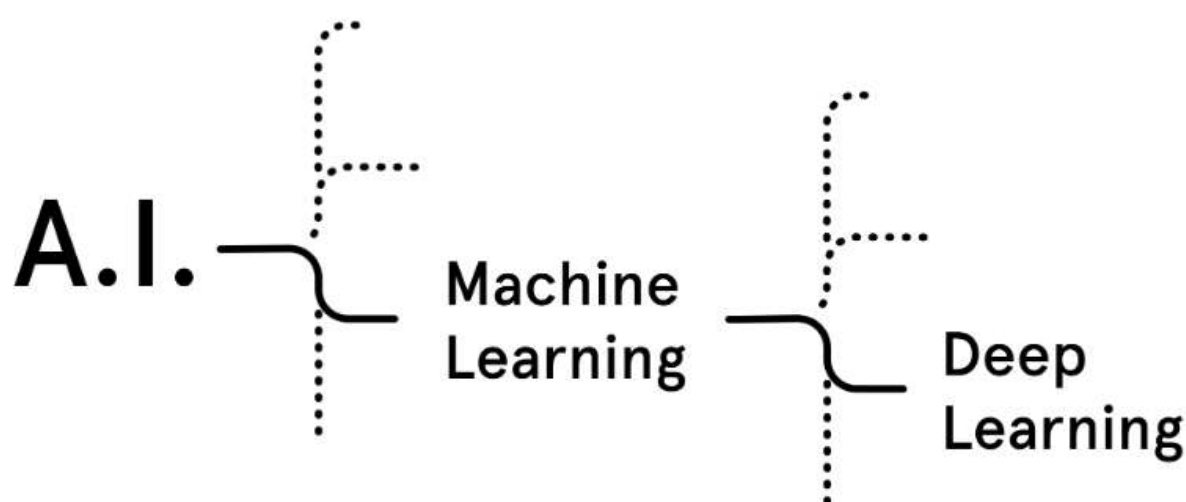
Barchasni inobatga olgan holda, TensorFlow Ko'p qobiliyatlilik, jamoa qo'llab-quvvatlashi, kengayish mumkinligi, integratsiya imkoniyatlari va sanoatda qabul qilingani sababli, eng mashhur va yuqori qiymatlangan Kengaytirilgan O'rganish platformalardan biri sifatida tanildi.

2-rasm. Tensorflow platformasining ko'rinishi.[2]

Ma'lumotlarni o'rganish (machine learning), rasm, video, matn yoki audio bilan bog'liq muammolarni yechishda katta aniqlik bilan murakkab dasturlarni yaratishga imkon beradi. TensorFlow bu turlar hammasini amalga oshirish uchun ishlatilishi mumkin.

Tensorflow ni o'rganishdan oldin, bizning mashinalarimizning "o'ylash" qobiliyatini tushunishimiz kerak. Inson boshi milliardlab neyronlar bilan o'ralgan sinapslar orqali bog'langan. Agar neyronning sinapslarga "yetarli" kirishlar tushgandan so'ng, neyron ham yonadi. Ushbu jarayon o'ylash deyiladi. Ushbu jarayoni kompyuterlarda takrorlash uchun, bizga ma'lumot o'rganish va neyron tarmoqlariga ega bo'lish kerak.

3-rasm. sun'iy intellektning va chuqur o'rganishga bog'liqligi.[1]

Ma'lumot o'rganish (machine learning): Oddiyroq aytganda, ma'lumot o'rganish kompyuterlarga o'rganish imkonini beradi. Odatda, biz kompyuterlarga biror narsani bajarish uchun aniqlangan yo'ldan iborat tuzilmani beramiz. Ma'lumotlarni o'rganish esa juda boshqa usul bilan ishlaydi. Biz kompyuterga biror narsani qanday qilib o'rganganini o'rgatish yo'lini beramiz. Misol uchun: hayvonlar rasmlarini 'mushuk', 'it' yoki 'sichqon' deb sinflanadigan tizimni o'ylang. Bu yerda, hayvonlar rasmlaridan xususiyatlarni qidirish va uni kodlaish o'rniga, ma'lumot o'rganish hayvonlar rasmlarini olish va xususiyatlarni o'zaro taqqoslash orqali aniqlab olishadi. Kompyuterni o'rgatish jarayoni ta'lim deb ataladi.

Kengaytirilgan o'rganish (deep learning): Kengaytirilgan o'rganish ma'lumot o'rganishni amalga oshirish uchun bir usul hisoblanadi. U bu neyron tarmoqlarni o'rganishda foydalanadi. Bunda, odatda, qaror qabul qilish daraxtlari bilan ham kengaytirilgan o'rganish deb ataladi, lekin asosiy qismida kengaytirilgan o'rganish neyron tarmoqlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Neyron tarmog'i: Demak, neyron tarmog'i nima? Ushbu tushunchani tushuntirish uchun bir taxlil qilib oling: neyron tarmog'ini bir-biridan keyingi daraxtlar ketma-ketligi sifatida tasavvur qiling va o'zingizni neyron tarmog'iga "kirish" sifatida o'ylang. Har bir daraxtni ochganda, o'zgarmagan odam bo'lasiz. So'nggi daraxtni ochishdan keyin, siz juda turli inson bo'lasiz. Qachonki siz oxiridagi daraxtdan chiqqaningizda, neyron tarmog'ida "chiqish" sifatida siz bo'lasiz. Ushbu holatda har bir daraxt, ya'ni har bir daraxt neyron tarmog'idagi bir qatorni ifodalaydi. Natijada neyron tarmog'i, kiritilgan ma'lumotni bir qilib chiqishni olish uchun kiritilgan ma'lumotni bir qatorga aylantirishgan qatorlar to'plami hisoblanad.

Tensorflow-dan Foydalanish

Tensorflowdan foydalanish uchun quyidagi buyruq yordamida kutubxonani biz ishlayotgan dasturlash muhitiga import qilish kifoya:

```
import tensorflow as tf
```

4-rasm. Kutubxonani import qilish.[5]

Endi siz kutubxonaning turli modullariga kirish uchun "tf" buyrug'idan foydalanishingiz mumkin. Quyida TensorFlow-dan AI(suniy intellekt) modellarini import qilish misoli keltirilgan.

```
tf.estimator.LinearRegressor # Linear regression  
tf.estimator.LinearClassifier # Classification  
tf.estimator.DNNClassifier # Deep learning classification  
tf.estimator.DNNLinearCombinedClassifier # Deep learning wide and deep  
tf.estimator.BoostedTreesRegressor # Booster tree regression  
tf.estimator.BoostedTreesClassifier # Boosted tree classification
```

5-rasm. Kurubxona modullariga kirish.[5]

Endi siz AI(sun'iy intellekt) dasturlaringizda TensorFlow-ni osongina qo'llashingiz mumkin

Agar ko'proq bilishni istasangiz, quyidagi maqolani sinab ko'ring:
<https://medium.com/towards-data-science/tensorflow-for-absolute-beginners-28c1544fb0d6>

Xulosa

TensorFlow bizning sun'iy intellekt tizimlarini yaratish uslubimizni chinakam inqilob qildi va kuchli real ilovalarga ega. TensorFlow ML modellarini yaratish va o'rgatishdan tortib to joylashtirishgacha, ML loyihalarini yaratish uchun mustahkam resurslarni taklif etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Martín Gómez-Revuelto, et al. "Machine Learning and Deep Learning with TensorFlow." Springer International Publishing, 2019.
2. Aurélien Géron. "Hands-On Machine Learning with Scikit-Learn, Keras, and TensorFlow: Concepts, Tools, and Techniques to Build Intelligent Systems." O'Reilly Media, 2019.
3. Abhishek Kumar. "Deep Learning with TensorFlow 2 and Keras: Regression, ConvNets, GANs, RNNs, NLP, and more with TensorFlow 2 and the Keras API, 2nd Edition." Packt Publishing, 2020.
4. Magnus Ekman. "Mastering TensorFlow 2.0: Advanced Machine Learning and Deep Learning Concepts Using TensorFlow 2.0 and Keras." Packt Publishing, 2020.
5. <https://www.tensorflow.org>

ADJECTIVE ALCHEMY: UNRAVELING THE ARTFUL TRANSPOSITION IN LANGUAGE AND LITERATURE

Shodieva Gulrukh

Independent researcher, Fergana state university

Abstract. *This article explores the nuanced world of adjective transposition, unraveling its impact on language and literature. Through real examples drawn from diverse contexts, including literature, descriptive prose, cross-cultural perspectives, contemporary fiction, and advertising, the study delves into the deliberate rearrangement of adjectives for stylistic emphasis. From literary ambiguity to visual aesthetics, the cross-cultural tapestry, computational insights, and pragmatic considerations, this examination illuminates the versatility of adjective transposition. As we navigate the interplay of language, style, and intent, we gain insights into the conscious choices made by writers, speakers, and advertisers, appreciating the intricate artistry embedded in this linguistic phenomenon.*

Key words: *adjectives, transposition, language and literature, artistry, linguistic phenomenon, pragmatic considerations.*

Introduction. The artistry of language lies not only in its ability to convey information but also in the nuanced interplay of its elements. Among these linguistic components, adjectives play a pivotal role in shaping the texture and tone of written expression. However, the arrangement of adjectives within a sentence is not always fixed, and various texts exhibit intriguing patterns of transposition. The transposition of adjectives refers to the reordering or rearrangement of these descriptive words within a sentence or phrase, presenting a rich field for exploration and analysis.

This phenomenon is not confined to a single linguistic tradition or literary style; rather, it permeates diverse genres and cultures, revealing the dynamic nature of language. From classical literature to contemporary prose, transposition of adjectives manifests in subtle shifts and deliberate choices made by authors, each decision contributing to the overall impact of the text. Understanding the motivations behind such transpositions unveils the intricate dance between form and function, shedding light on the artful craftsmanship of language.

In this article, we will embark on a journey through the realms of linguistic expression, exploring the transposition of adjectives across different texts. By

examining examples from various literary works, we aim to discern patterns, uncover stylistic nuances, and delve into the implications of this linguistic phenomenon. Through this exploration, we seek not only to appreciate the inherent beauty of language but also to gain insights into the conscious choices made by writers in shaping their narratives. Join us in unraveling the tapestry of transposed adjectives, where the seemingly mundane becomes a gateway to understanding the intricate artistry of language.

Literature review. The transposition of adjectives has intrigued scholars across linguistic and literary disciplines, prompting investigations into its role in shaping textual aesthetics and rhetorical impact. A review of the existing literature reveals a multifaceted exploration of this phenomenon, drawing on diverse linguistic traditions and genres.

1. Traditional Grammar and Rhetoric:

Scholars such as Quirk, Greenbaum, Leech, and Svartvik (1985) have explored the syntactic and semantic dimensions of adjective order within traditional grammar frameworks. Their work provides a foundational understanding of adjective transposition, emphasizing the syntactic rules that govern the placement of adjectives in English and other languages.

2. Stylistic Analysis in Literature:

Literary scholars, including Fowles (1968) and Fowler (2004), have delved into the stylistic implications of adjective transposition in classic and contemporary literature. Fowles, in "The French Lieutenant's Woman," masterfully employs adjective transpositions to create an atmosphere of ambiguity, challenging conventional narrative structures. Fowler, in "Modern English Usage," discusses how transposing adjectives can serve as a deliberate stylistic choice, influencing the reader's perception of the described entities.

3. Cross-Cultural Perspectives:

The cross-cultural exploration of adjective transposition is evident in the work of linguists like Crystal (1997), who examines variations in adjective order across different languages. This comparative analysis sheds light on how linguistic diversity contributes to distinct patterns of adjective transposition, emphasizing the influence of cultural and grammatical factors.

4. Computational Linguistics:

With the advent of computational linguistics, researchers like Manning and Schütze (1999) have employed computational tools to analyze large corpora and identify patterns of adjective transposition. Their work not only offers quantitative

insights into the frequency of transpositions but also explores the potential automation of stylistic analyses.

5. Pragmatic Considerations:

Pragmatic approaches to adjective transposition are explored by scholars like Levinson (1983), who investigates how context and communicative goals influence the reordering of adjectives. This perspective underscores the pragmatic dimensions of transposition, highlighting its role in achieving specific rhetorical effects and enhancing the overall communicative intent.

By synthesizing these diverse strands of research, this literature review sets the stage for a comprehensive understanding of adjective transposition. As we delve into specific examples in the subsequent sections, we draw on the insights provided by these scholars to unravel the layers of complexity inherent in this linguistic phenomenon. The interplay of traditional grammatical rules, stylistic choices in literature, cross-cultural variations, computational analyses, and pragmatic considerations collectively contribute to a rich tapestry of knowledge surrounding the transposition of adjectives in different texts.

Discussion:

1. Stylistic Ambiguity:

In Fowles' "The French Lieutenant's Woman," the deliberate transposition of adjectives serves to create an aura of ambiguity. Consider the line, "Her eyes, a mysterious green, captured his attention." Here, the transposition of "mysterious" and "green" contributes to the enigmatic characterization of the woman, leaving the reader to ponder whether her eyes are mysterious because of their color or vice versa. This intentional ambiguity showcases how the strategic rearrangement of adjectives can elevate a narrative by introducing layers of interpretation.

Cinematic Effect in Descriptive Prose:

The transposition of adjectives is not confined to literature alone; it finds a compelling presence in descriptive prose. In cinematic descriptions, visual impact is paramount. Take, for example, the line from a film review: "A sprawling, majestic landscape unfolded before the protagonist." The transposition of "sprawling" and "majestic" amplifies the visual experience, emphasizing the vastness of the landscape before delving into its grandeur. This cinematic effect showcases how adjective transposition can be a powerful tool in crafting vivid imagery.

Computational Insights:

Computational linguistics offers quantitative perspectives on adjective transposition. Analyzing a corpus of contemporary fiction, computational tools reveal patterns of transposition frequency. In works like "The Goldfinch" by Donna Tartt, the

algorithm identifies instances where adjectives are strategically rearranged for emphasis. This computational approach not only validates qualitative analyses but also opens avenues for exploring transposition trends across a vast array of texts.

Pragmatic Considerations in Advertising:

Advertisements often employ adjective transposition to influence consumer perception. Consider the slogan "Bold, Refreshing Flavor" for a soft drink. The transposition of "bold" and "refreshing" strategically positions the beverage as both daring and invigorating. In this context, pragmatic considerations come to the forefront, showcasing how the intentional rearrangement of adjectives can shape consumer attitudes and preferences.

Conclusion. In conclusion, the transposition of adjectives transcends the boundaries of literature, weaving its way through various forms of expression. From the deliberate ambiguity in literary works to the cinematic impact in descriptive prose, cross-cultural variations, computational insights, and pragmatic considerations in advertising, the examples discussed underscore the versatility of adjective transposition. Each instance reflects a conscious choice made by authors, filmmakers, poets, and advertisers, emphasizing the dynamic interplay between language, style, and communicative intent. The examination of these real examples enriches our understanding of the nuanced artistry inherent in the transposition of adjectives across different texts.

References:

1. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
2. Fowles, J. (1968). *The French Lieutenant's Woman*. Little, Brown.
3. qizi Tursunova, M. A., & qizi Shodiyeva, G. N. (2023). MAIN INFLUENTIAL FACTORS TO LANGUAGE LEARNING PROCESS. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(3), 1181-1183.
4. Aliyeva, N., & qizi Shodiyeva, G. N. (2023). INGLIZ TILIDA SO 'Z TURKUMLARI TASNIFI MASALALARI SHARHI. *SCHOLAR*, 1(13), 22-27.
5. Navruza, A. (2023). INGLIZ TILI MORFOLOGIYASIDA SOZ TURKUMLARINI ORGANISH ZARURIYATI. *ITALY" ACTUAL PROBLEMS OF SCIENCE AND EDUCATION IN THE FACE OF MODERN CHALLENGES"*, 14(1).
6. Shodiyeva, G. (2023). TRANSPOSITION OF WORD CATEGORIES IN UZBEK. *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(4), 40-46.

7. Usmonova, D. (2022). TO STUDY THE IMPORTANCE OF TRANSPOSITION OF WORD CATEGORIES IN ENGLISH. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(10), 128-131.
8. qizi Shodieva, G. N., & Dusmatov, H. H. (2022, July). PRINCIPLES OF DIVISION OF WORD CATAGORIES IN UZBEK LANGUAGE. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 11, pp. 38-43).
9. Usmanova, D., & Shodieva, G. N. K. (2022). Issues of classification of word catagories in the Uzbek language. *Academic research in educational sciences*, 3(6), 1276-1280.
10. Shodiyeva, G. N. K., & Dustmatov, H. (2022). CLASSIFICATION OF WORDS IN UZBEK AND ENGLISH: IN THE EXAMPLE OF VERBS. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(4), 234-237.
11. Abdilkadimovna, K. N. (2023). THE IMPORTANCE OF GENDER EQUALITY IN VARIOUS FIELDS. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 474-478.
12. Abdilkadimovna, K. N. (2023). Manifestation of Social Equality Criteria in Gender Issues. *Miasto Przyszłości*, 42, 221-224.
13. Komilova, N. (2023, December). INGLIZ VA O „ZBEK TILLARI IZOHLI LUG „ATLARIDA “GENDER” VA “JINS” KONSEPTLARINING IZOHLANISHI. In *Fergana state university conference* (pp. 76-76).
14. Komilova, N., & Urmonjonova, O. (2023, December). ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) AND LANGUAGE TEACHING. In *Fergana state university conference* (pp. 77-77).
15. Komilova, N. (2023, December). ZAMONAVIY O „ZBEK TILSHUNOSLIGIDA “GENDER” KONSEPTUAL SEMANTIKASINING O „RGANILISHI. In *Fergana state university conference* (pp. 75-75).
16. Komilova, N. A. (2023). CHET TILINI OQITISH METODIKASINING AYRIM JIHATLARI MUHOKAMASI. *Results of National Scientific Research International Journal*, 2(12), 5-12.
17. Abdilkadimovna, K. N., & Jamolidinovich, D. Z. (2023, May). TEACHING GRAMMAR USING INDUCTIVE METHOD. In " CANADA" *INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION, SCIENCES AND HUMANITIES* (Vol. 9, No. 1).
18. Abdilkadimovna, K. N., & Ozoda, U. (2023). ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING AUTHENTIC TEXT. " *RUSSIAN" ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ*, 9(1).
19. Komilova, N. A. (2022, June). COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICAL VERBALIZERS OF THE CONCEPT “GENDER” IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 103-106).
20. Komilova, N. (2022). GENDERED LEXICON OF ENGLISH LANGUAGE. *Science and innovation*, 1(B4), 192-194.

21. Abdilkadimovna, K. N. (2022). THEORETICAL ANALYSIS OF GENDER RELATED WORDS IN ENGLISH LANGUAGE. *YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS*, 1(2), 179-182.
22. Abdilkadimovna, K. N. (2021). Comparative And Linguocultural Analysis Of The Concept "Gender" In Uzbek And English Languages. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(06), 112-117.
23. Мирзаахмедович, Х. Ф., & Комилова, Н. А. (2021). ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ГЕНДЕР КОНЦЕПТУАЛ СЕМАНТИКАСИ ВЕРБАЛИЗАТОРЛАРИ НОМИНАТИВ ТУРЛАРИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(6).
24. Мирзаахмедович, Х. Ф., & Комилова, Н. А. (2021). ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ГЕНДЕР КОНЦЕПТУАЛ СЕМАНТИКАСИ ВЕРБАЛИЗАТОРЛАРИ НОМИНАТИВ ТУРЛАРИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(6).
25. Хошимов, Ф., & Комилова, Н. (2020). ТУРЛИ ТИЗИМЛИ ТИЛЛАРДА “ГЕНДЕР” КОНЦЕПТИ ВА УНИ ВОҚЕЛАНТИРУВЧИ ВОСИТАЛАР МАЙДОНИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАДҚИҚИ. *Scientific journal of the Fergana State University*, (3), 143-147.
26. Komilova, N. A. Comparative Analysis of “Gender” Concept and Issues of Gender Field in English and Uzbek Languages. *International Journal of Social Science and Human Research*, 5(6), 2191-2194.

MUTOLAA MADANIYATI BORASIDA AYRIM FIKRLAR

Abdulazizov Abdulvohid Habibullayevich

Namangan davlat universiteti dotsenti, s.f.n.

e-mail: abdulazizov60@mail.ru

ANNOTATSIYA: *Maqolada bugungi kunda dolzarb hisoblangan mutolaa madaniyatini rivojlanish borasida muallifning falsafiy nuqtai nazari bayon etilgan va mutolaa madaniyati hodisasi jarayonlarining ahvolini obyektiv tahlil etishga harakat qilingan. Mutolaa nazariyasining etarli darajada tadqiq etilmaganligini dolzarbli ta'kidlangan. Mutolaaga e'tibor doimo dolzarb ekanligi ta'kidlangan holda, kitobxonlik hodisasi kam o'rganilgan sohalardan biri bo'lib, ayniqsa yoshlarning mutolaa madaniyatini nazariyasi masalasi yaxlit tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmaganligi haqida xulosa beriladi. Mutolaa nazariyasi juda keng tushuncha va bag'oyat murakkab muammo ekanligi e'tirof etilgan.*

Kalit so'zlar: *kitobxonlik va mutolaa, savodxonlik, "mutolaa inqirozi", kitob mahsulotlari, axborot-kutubxona markazlari, axborot-resurs markazlari, jamiyat rivojlanishi, qog'oz muqovali va rang-barang muqovali cho'ntak kitoblar, XXI-asr boshidagi ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar.*

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ О КУЛЬТУРЕ ЧТЕНИЯ

Абдулазизов Абдулвахид Хабибуллаевич

доцент Наманганского государственного университета к.с.н.

электронная почта: abdulazizov60@mail.ru

АННОТАЦИЯ: *В статье излагается философская точка зрения автора на развитие культуры чтения, которая считается актуальной и предпринята попытка объективно проанализировать состояние процессов феномена культуры чтения. Подчеркнуто, что теория чтения недостаточно изучена. Делается вывод о том, что феномен чтения является одной из малоизученных областей, тем более, что вопрос теории читательской культуры молодежи не изучен как комплексный объект исследования.*

Ключевые слова: *чтение книг и чтение, грамотность, «кризис чтения», книжная продукция, информационно-библиотечные центры, информационно-ресурсные центры, общественное развитие, карманные книжки с бумажными и красочными обложками, социокультурное развитие перемен начала 21 века.*

SOME THOUGHTS ON READING CULTURE

Abdulazizov Abdulvakhid Khabibullaevich

Associate Professor of Namangan State University

e-mail: abdulazizov60@mail.ru

ABSTRACT: *The article presents the author's philosophical point of view on the development of a culture of reading, which is considered relevant, and an attempt is made to objectively analyze the state of the processes of the phenomenon of reading culture. It is emphasized that the theory of reading has not been sufficiently studied. It is concluded that the phenomenon of reading is one of the little-studied areas, especially since the issue of the theory of the reading culture of young people has not been studied as a complex object of study.*

Key words: *book reading and reading, literacy, "reading crisis", book production, information and library centers, information resource centers, community development, pocket books with paper and colorful covers, socio-cultural development of changes at the beginning of the 21st century.*

KIRISH

Kitob, xuddi vaqt mashinasi kabi, bizni o'tmish va kelajakka olib boradi. Kitobni mutolaa qilib, biz Gomer, A.Navoiy, U.Shekspir, L.N.Tolstoy, A.Qodiriy kabi buyuk zotlar bilan beixtiyor suhbatdoshga aylanib qolamiz. Ammo qog'ozdagi so'zlarni fikrga va tasavvurga aylantirish qobiliyatini qaerdan oldik? Olimlar qadimgi odamlar mutolaani qanday o'rganishgan, birinchi yozuv qaerdan paydo bo'lgan degan savollarga javob izlashga ko'p vaqt ajratdilar. Yozuv paydo bo'lgach insoniyatning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi, usiz mutolaa, kitoblar va umuman biz biladigan dunyoni tassavvur qilib bo'lmaydi. Olimlarning fikriga ko'ra, taxminan 40 ming yil oldin, bir kishi nafaqat zamondoshlari, balki avlodlari bilan ham yozma muloqot qilishga kirishishgan. Juda uzoq vaqt davomida fikrni yozma bayon etish tor doiralari uchun tushunarli bo'lib kelgan. Fikr paydo bo'lgan joyga ko'rinmas iplar bilan bog'langan. Uni bayoni ilk marta paydo bo'lgan joyga qayd: g'orlarda, granit yoki marmar plitalarda va xokazo. Yozish uchun fikrlash faqat yozuv materialining ixtirosi bilan bog'liq bo'ldi. Birinchi bunday material o'ramga o'ralgan papirus edi. Ma'lum bo'lishicha, o'sha paytda misrliklar chizmalardan chizilgan ob'ektni emas, balki uning nomini tashkil etgan tovushlarni (fonetik belgilarni) bildiradigan belgilarni ajratib olishni boshlaganlar. Misrliklar ism yozishlari kerak bo'lganda, ular bir harfli ierogliflardan foydalanganlar. Shunday qilib, murakkab va uzun matnlarni tezda yozish zarurati paydo bo'lgan, bu esa chizmalar soddalashtirilgan holda shartli piktogramma

- ierogliflarga aylandi. Ana shu asarlarni o'qish va tushunish uchun mutolaa xodisasi yuzaga kelgan. Aslida, mutolaa minglab yillar davomida paydo bo'ladi, shakllanadi, mustahkamlanadi. Eng asosiysi - jamiyat rivojlanishi boshlandi. Mutolaaga qanchalik kuchli e'tibor qaratilsa, jamiyat shunchalik yuksalib boraveradi. U odamlarning har bir hatti-harakatida, fikrlash tarzida, o'y-hayollari tilida so'zga aylanganida namoyon bo'ladi. Mutolaa masalasi har bir davrda kerak bo'lgan va bo'ladi ham.

Eramizdrn avvalgi XII-XIII asrlarda Yaqin Sharqda alifbo tovush yozuvining eng qadimgi yodgorliklaridan biri yaratilmoqda - undosh va unli bo'g'inni bildiruvchi 32 ta belgidan iborat sinay yozuvlari ishlab chiqilgan. Bitta tovushni bildiruvchi bunday bir bo'g'inli belgilar mavjudligi tufayli alifbo ierogliflar bilan yozishning murakkab tizimidan ajralib turdi. Finikiyaliklar ushbu harflar bilan tanishib, ular asosida bo'g'in yozuvining belgilarini soddalashtirib, o'zlarining alifbo harflarini yaratdilar. Yunonlar esa, Finikiya tizimini o'zlashtirdilar va unililar uchun belgilar kiritdilar. Bu yozuvdagi inqilob edi. Yunonlar barcha unilarni tasvirlaydigan to'liq yozuv tizimini ixtiro qildilar va keyinchalik stress va intilishni tasvirlay boshladilar. Yunonlar qat'iy muvozanatli shrift yaratdilar va harflar geometrik va nosimmetrik bo'ldi. Iskandar Zulqarnayn davrida birinchi hujjatlarni yaratishda yozuvdan foydalanilgan. Lotin va kirill yozuvlari yunon alifbosidan kelib chiqqan. [1]

Xat milliy madaniyatning elementiga aylanadi: rimliklar lotin tilida, qadimgi yunonlar - qadimgi yunon tilida, arablar - arab tilida yozadilar va mutolaa qildilar. Va asta-sekin deyarli barcha xalqlar o'zlari uchun o'zlarining maxsus alifbolarini yaratadilar. Xat yozish keng tarqalib, har bir xalqda madaniy boyliklarni to'plash vositasi bo'lib xizmat qilgan. Yozma materialni takomillashtirish, yozma harakatchanlikni saqlab qolish, ishonchliligi va qobiliyatida mukammal bo'lish zarurati tug'ildi. Ishlab chiqarish qiyin bo'lgan papirus o'ramlari mustahkam pergament bilan almashtirildi, bu esa kodeks (qadimiy kitob) shaklida qayd etilgan ma'lumotlar miqdorini keskin oshirish imkonini berdi. Yangi yozuv materiali - qog'oz madaniyat tarixida muhim rol o'ynadi, u deyarli pergament kabi bardoshli va qulay, ammo ishlab chiqarish ancha arzon. Qog'oz kitobni ommaviy ishlab chiqarish imkonini berdi. 15-asrda Iogannes Gutenberg metall tipdagi bosmaxonani yaratdi, bu kitoblarni nisbatan arzonlashtirdi (garchi ko'pchilik uchun hali ham qimmat). Besh yuz yildan kamroq vaqt ichida faqat bir nechta zodagonlar uchun ochiq bo'lgan jarayondan mutolaa ommaviy o'yin-kulgiga aylandi. Allen Leyn nashriyot biznesida inqilob qildi. 1935-yildan u qog'oz muqovali va rang-barang muqovali cho'ntak kitoblarini nashr ettirib, yirik do'konlar va vokzallarda arzon narxda sota boshladi. Natijada kitob tiraji bir necha barobar ortdi, kitobxonlik ommaviylashdi.

Faqat shaxsiy kompyuterning ixtirosi saqlash vositalarini yangi bosqichga olib chiqish imkonini berdi. Bundan 40 000 yil avval o'rta kattalikdagi tog' tizmasini ko'tarib olib yurishga to'g'ri kelardi, endi bir kishi ko'tara oladigan qalay qutiga sig'adigan elektroon kitoblar paydo bo'ldi. Faqat 1998 yilda elektron kitob paydo bo'lishi bilan etarlicha katta ekranga ega bo'lgan, og'irligi telefondek bo'lgan va matnni ko'rsatish sifati bo'yicha qog'oz adabiyotidek yaxshi bo'lgan qurilma yaratildi. Shu bilan birga, bizning cho'ntagimizdagi zamonaviy kutubxona tog' bilan taqqoslanishda davom etmoqda - endi buni "ma'lumotlr ba'zasi"deb atalmoqda.

Kitobxonlik tarixidagi yana bir burilish 2—4-asrlarda "ovoz chiqarmay" mutolaa qilishning bosqichma-bosqich qo'llanilishi bo'ldi. Ovozsiz o'qish boshqa birovning intonatsiyasi va og'zaki nutq tezligidan mustaqil bo'lish imkonini berdi. Shu bilan birga, gap ichidagi grammatik burilishlarni ajratib ko'rsatish odat tusiga kirdi va ko'plab tinish belgilari kiritildi, ulardan biz hozir ham foydalanamiz. Mutolaa tarixini o'rganish bilan ko'plab olimlar shug'ullanganlar va shug'ullanmoqdalar, ulardan biri fransuz yozuvchisi Rojer Shartbedir. Shartbedning etakchi fikrlaridan biri shuki, matn – o'z vositasidan (pergament, qog'oz yoki ekran) alohida mavjud bo'la olmasligi – o'quvchiga nafaqat mazmuni, balki moddiy ko'rinishi, teksturasi kabi xususiyatlari bilan ham ta'sir qiladi. Va bu, Shartbedning fikriga ko'ra, «..juda keng qamrovli madaniy oqibatlariga olib keladi: ehtimol u madaniy shakllanish manbasini aynan shu erda ko'radi. eng oddiy misol: qadimgi dunyoda varaqlarni o'qish ikkala qo'lning ishtirokini talab qilar edi - o'qish paytida odam faqat ovoz chiqara q olar, lekin yozmagan. Kod paydo bo'lishi bilan yangi, ilgari imkonsiz imo-ishoralar paydo bo'ldi: kitobni varaqlash, istalgan parchani osongina topish va iqtibos qilish, o'qishdan voz kechish [2]

Elektron davrda inson voqelikni o'ziga mos keladigan elementlardan o'zi uchun yig'adi - va shuning uchun erkinroqdir: unga matn va semantik tuzilmalarning ta'siriga kamroq ta'sir qiladi. U o'z matni uchun kontekstni o'zi yaratadi. Natijada, Shartbedning fikricha, tafakkur toifalari asta-sekin o'zgarib bormoqda: tavsiflar, haqiqatning o'zi tasniflari. Tarixchi Shartbedning barcha bayonotlari baland ovozda ko'rinadi va empirik ravishda hali isbotlanmagan, ammo ma'lum darajada ularning o'z o'rni bor.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mutolaani ma'naviy hayot hodisasi sifatida nazariy jihatdan tushunishga urinishlar Qadimgi Xitoy va antik davr mutafakkirlari (Konfuciy, Lao Czi, Chuang Tzu, Sokrat, Platon, Seneka) orasida ham uchraydi [3].

E.I. Kuzmin , o'z navbatida, mutolaa inqirozini tavsiflab, uni ijtimoiy xavfsizlikka aniq tahdid deb ataydi, chunki mutolaa o'tmish va hozirgi bilimlar, qadriyatlar va normalarni o'zlashtirish va ulardan foydalanishning eng muhim usuli hisoblanadi.

bugungi kunda odamlar uchun mutolaa shaxsiy hayot subyektlari sifatida juda muhimdir. Mutolaa ko'p millatli va ko'p qatlamli madaniyatining asoslarini qayta ishlab chiqarishga hissa qo'shadi.[3]

Jamiyatning ushbu muammoga qiziqishini kuchaytirish to'g'risida V.P.Chudinova bir qator konferensiyalarda chiqishlar qildi, jumladan: Mutolaani qo'llab-quvvatlash bo'yicha Butunrossiya Kongressi (Moskva, 2001, "O'qimishli bolalar - o'qimishli xalq" Butunrossiya konferensiyasi (Moskva, 2002).), "Mutolaa dunyosi va jahon kitobi" xalqaro konferensiyasi (Sankt-Peterburg, 2002) va boshqalarda kitobxonlikni qo'llab-quvvatlash borasida jiddiy chora-tadbirlar ko'rish zarurligi taklifi bilan chiqqan. [4]

Xalqaro kitobxonlik assotsiasiyasi Moskva filiali prezidenti, professor N.S. Smetannikova, fundamental ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish, konsepsiyani joriy etish va yoshga qarab o'qish darajalarining sifat xususiyatlarini ishlab chiqishni taklif qilishdi, maktablar va maktab kutubxonalarini qo'llab-quvvatlovchi tadbirlarni o'tkazishda ishtiroki rag'batlantiriladigan tashkilotlar ro'yxatiga kiritadi.[5]

NATIJALAR

Mutolaa bilan bog'liq muammoni hal qilish hozirgi vaqtda o'zaro bog'liq bo'lmagan barcha resurslarni mutolaa sohasidagi davlat tomonidan ijtimoiy yo'naltirilgan madaniyat siyosati doirasida tizimli ravishda mustahkamlash va birlashtirish va ulardan foydalanishni eng muhim milliy vazifalardan birini hal qilishga yo'naltirish zarurligini taqozo etadi. O'zbekistonda mutolaa muammolariga doimo e'tibor berib kelinmoqda. Ayniqsa, XXI asrda mamlakatimizda kitobxonlik va mutolaaga alohida e'tibor berilmoqda

Jumladan, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017- yil 12- yanvar kuni "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyishni [6] imzolaganligi misol bo'la oladi. Farmoyishda mustaqillik yillarida kutubxona va nashriyotchilik borasida erishilgan yutuqlar bilan bir qatorda aholi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida mutolaa madaniyatini oshirishga oid qator muammolar sanab o'tilgan. Avvalo, badiiy, ma'rifiy, ilmiy-ommabop, tarbiyaviy, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan adabiyotlarni chop etish, ular bilan ta'lim muassasalarini ta'minlash, milliy va jahon adabiyoti namoyandalarining yetuk asarlarini saralash, tarjima qilish ishlari puxta o'ylangan tizim asosida tashkil etilmagan, deyiladi hujjatda.

Yangi avlod uchun bosma matn endi sukut bo'yicha avtomatik aloqa jarayonini nazarda tutmaydi, natijada o'qish jarayonida o'ziga murojaat qilish, uning ichki holatini, his-tuyg'ularini, ta'assurotlarini, his-tuyg'ularini tahlil qilish [7]. Shuning

uchun, elektron kitobning formati, hatto barcha mumkin bo'lgan zamonaviy qurilmalarga moslashtirilgan bo'lsa ham, bizning fikrimizcha, o'quvchilarning o'zgargan ehtiyojlarini to'liq qondirish yaqin kelajakda mumkin bo'lmaydi. Yangi turdagi o'quvchi tubdan boshqacha yondashuvga muhtoj, ehtimol, uning uchun tanish bo'lgan tarkibni joylashtirish platformalarida dominant vizual komponent bilan konsentrlangan ma'lumotlarni olishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, elektron kitob formati qismli o'qish muammosini hal qilmaydi, ayniqsa bepul ilovalar reklama roliklarini ko'rishni o'z ichiga olgan hollarda. Yangi avlod o'z ichki dunyosiga e'tibor qaratadi, haqiqiy muloqotdan chekinadi, ijtimoiy tarmoqlarda fikr almashishni afzal ko'radi. Kitob sanoati uchun bu, asosan, "oflayn" rejimida targ'ibot bilan bog'liq sohada jiddiy xavf tug'diradi: agar keksa avlod vakillari atmosfera, turli madaniy tadbirlar, mualliflar bilan uchrashuvlar, aloqa uchun kitob do'konlari va ko'rgazma-yarmarkalarga tashrif buyurishsa, ular turli tadbirlarga, tematik bezaklarga, ko'ngilochar dasturlarga ijobiy munosabatda bo'lishsa, unda yangi avlod vakillari internetda kitob sotib olishni afzal ko'rishadi [8]. Bu onlayn-do'konlarning narx siyosati va sotib olish jarayoniga boshqa munosabat bilan izohlanadi: ular unga jiddiy ahamiyat bermaydilar, biron bir marosimlarga muhtoj emaslar. Siz kitobning ba'zi dizayn elementlarini (muqova dizayni, tartib sifati, rasmlar va boshqalar) baholash qismlari yordamida baholashingiz mumkin (aksariyat yirik saytlar (Ozon, labirint va boshqalar) va boshqa qiziqish ma'lumotlarini (tarjima sifati, qog'oz, hikoya chizig'ining xususiyatlari va boshqalar) sharhlardan yoki ijtimoiy tarmoqlardagi profil guruhlaridan (nashriyot va boshqalar) topish mumkin. U erda hamfikir odamlar bilan kitobning moddiy qurilishidan tortib, sevimli personajlari va muqobil final sahnalarigacha bo'lgan barcha jihatlarni muhokama qilish zarurati ham amalga oshiriladi. Ushbu guruhlar turli xil auditoriyani qamrab oladi va universallarga bo'linadi (janrlar, mamlakat va yaratilish vaqtiga bog'liq emas asarlari, o'quvchilarning jinsi va boshqalar), jinsi yoki diniy rang-barang; u yoki bu yozuvchi yoki personajning muxlislari bo'lgan guruhlar va boshqalar. E'tibor berib, zamonaviy noshirlar yangi avlodning afzalliklarini bilib, VKontakte, Instagram va boshqalarning ushbu auditoriyasi bilan faol aloqada bo'lib, tanlovlarni tashkil qilmoqdalar, so'rovnomalar, ovoz berish va h.k. so'nggi yillarda yangi avlod o'quvchilari orasida bu kitoblar formati (kitoblarga bag'ishlangan videolar) ommalashib bormoqda, ularning asosiy maqsadi nashriyot mahsulotlarini targ'ib qilish, o'quvchilarga kitob yangiliklari to'g'risida ma'lumot berish, muayyan asarlarning tavsiyalari bilan tematik to'plamlarni yaratish va bo'sh vaqtni o'tkazish usuli sifatida o'qishni ommalashtirishdir. Ushbu sayt foydalanuvchilari sonining faol o'sishi, birinchi navbatda, muvaffaqiyatli (yangi avlod ehtiyojlari doirasida) taqdim etish shakli bilan

izohlanadi: birinchi navbatda, biz, albatta, vizualizatsiya haqida, ikkinchidan, videolarning davomiyligi haqida gaplashamiz: ushbu o'quvchilar guruhi (ularning otalari, keksa avlod vakillari) bilan juda qisqa e'tibor davri bilan ajralib turadi.] va qisqa vaqt ichida (o'rtacha video, qoida tariqasida, 10 daqiqadan oshmaydi) siz juda keng mavzularni qamrab olishingiz mumkin.

MUHOKAMA VA HULOSALAR

1990-yillar va 2000-yillarning boshlarida mutolaa muammolari o'quvchilarning katta qismining "jiddiy" (rivojlanayotgan) mutolaadan madaniy va ijtimoiylashuvning asosi sifatida o'qishdan bosh tortishi atrofida to'plangan edi, bu esa mutolaa modasi tufayli edi. 20-asrning oxiridan hozirgi kungacha aholining bo'sh vaqtini o'tkazishda kitobxonlik ulushini kamaish muammosi hukmronlik qilmoqda. N.A. Stefanovskaya kuzatilgan muammolarni o'ziga xos va juda to'g'ri falsafiy talqinini taqdim etadi: "mutolaaning hukmron madaniyatdan individual submadaniyatlar va professional guruhlar doirasiga ko'chishi, ular bunga faol qarshilik ko'rsatadilar va uning (mutolaaning) haqiqiy qiymatini saqlab qolishga harakat qiladilar (bukrossinglar harakati, kutubxonachilar, ijodkor ziyolilar vakillari, yozuvchilar)" [9].

Yu.P. Melentevaning ta'kidlashicha, "fan hali ham, aslida, shaxs yoki ijtimoiy guruhning mutolaaga bo'lgan qiziqishining o'sishi yoki pasayishi sabablarini to'la o'rganmadi, chunki mutolaaning intim tabiati tadqiqotni juda qiyinlashtiradi" [10]. Ko'pincha kundalik kommunikativ amaliyotlar zamonaviy o'quvchining qadriyatlarini yo'qotish va madaniy disfunktsiyasi natijasida mutolaaga qiziqishning etishmasligini anglatadi. Shu bilan birga, aholining ham individual, ham ijtimoiy guruhlarining madaniy ehtiyojlari xilma-xilligining kamayishi nafaqat ehtiyoj tashuvchilarga qarshi ommaviy da'volar kontekstida, balki butun jamiyat va shaxsga qarshi da'volar kontekstida ijtimoiy institutlar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak.

Ijtimoiy yondashuvga muvofiq mutolaaning eng chuqur, mikrosociologik darajada tahlili ko'ra, N.A. Stefanovskaya to'g'ri mutolaani o'rganishni rag'batlantiradigan yoki to'sqinlik qiladigan muassasalar mavjudligini tan oladi. Bugungi kunga kelib, bu gipoteza N.A. Stefanovskaya mutolaaning umumiy nazariyasi fan sohasida faol rivojlanishni talab qiladi.

Zamonaviy dunyoni raqamlashtirish yangi madaniy hodisa sifatida "raqamli mutolaa" fenomeniga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi. Ushbu tadqiqot orqali Yu.P. Melenteva mutolaani yozuvning evolyutsiyasi va axborot va ommaviy axborot vositalarining yozma madaniyatining shakllanishi kontekstida ko'rib chiqadi. [9]

Yuqorida aytilganlarni xulosa qiladigan bo'lsak, insonlar uchun mutolaani qo'llab-quvvatlashni o'rganish va amalga oshirishda nafaqat individual loyihalar

darajasida, balki, birinchi navbatda, davlat strategik tashabbuslari darajasida va uzoq muddatli istiqbolda poliparadigma yondashuvi zarurligini taxmin qilishimiz mumkin. Ularning qurilishi 21-asr boshidagi ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar sharoitida mutolaani qo'llab-quvvatlash muammolarini hal qilishda falsafa, madaniyatshunoslik, sociologiya, pedagogika, kutubxonashunoslik, bibliografiya va boshqa fanlarning nazariy va uslubiy vositalarini birlashtirishning maqsadga muvofiqligini belgilaydi. Bu yondashuvlarning uyg'unligiga e'tibor qaratish va ularning insonparvarlik yo'nalishining birligini ta'minlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dmitrieva, O. Chto gde chitayut/O.Dmitrieva//Vsyo yasno.–2005- №25.– S.10
2. Staf I. Roje Shartъe: uroki istorii chteniya [Elektronnyy resurs]/ Polit.ru. - 14 yanvarya 2016 – Rejim dostupa: <http://polit.ru/article/2006/03/27/staf/> – Zagl. s ekrana
3. Stefanovskaya, N.A. Chtenie v sovremennom obщestve: problemy i tendencii: monografiya / N.A. Stefanovskaya. - Tambov: izd-vo Pershina R.V., 2007. – 144 s.
4. Kuzьmin, E.I. Podderjka i razvitie chteniya – obщenacionalьnaya zadacha / E.I. Kuzьmin , E.A. Orlova // Observatoriya kulьtury. – 2007. - № 2. – S. 25-30
5. Chudinova, V.P. Problemy i zadachi podderjki chteniya v Rossii / V.P. Chudinova // Bibliotechnoe delo – 2004: vseobщaya dostupnostь informacii: materialy 9 mejdunar. nauch. konf. (Moskva, 22-24
6. 2017 yil 12 yanvarъ kuni «Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyish
7. Kachenya G. M. Chtenie kak vid deyatelnosti i faktor razvitiya lichnosti: vremya peremen / G. M. Kachenya; Pyaty mejdunarodnyy intellektualьnyy forum «Chtenie na evraziyskom perekrestke»(Chelyabinsk, 24–25 oktyabrya2019 g.) : materialy foruma / nauch.
8. Shamis E. M. Teoriya pokoleniy. Neobyknovennyy Iks. /E. M. Shamis. – M.: Sinergiya, 2017. – 140 s.; ISBN 978-5-4257-0303-3
9. Stefanovskaya, N.A. Chtenie v sovremennom obщestve: problemy i tendencii: monografiya / N.A. Stefanovskaya. - Tambov: izd-vo Pershina R.V., 2007. – 144 s.
10. Podderjka i razvitie chteniya: tendencii i problemy (po itogam pyati let realizacii Nacionalьnoy programmy podderjki i razvitiya chteniya v Rossii): Sb. statey – M.: Mejregionalьnyy centr bibliotechnogo sotrudnichestva, 2011. – 216 s.

MUSIQA TA'LIMIDA INTERFAOL TA'LIMNING AFZALLIKLARI

Jalolova Sojida

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

Musiq ta'limi va san'at magistratura mutaxassisligi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqa madaniyati fani musiqiy faoliyatlarida interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish haqida fikr yuritiladi. Sinfda o'qitish jarayonlarida, interfaol ta'lim vositalarining afzalliklarini o'quvchining quyidagi fazilatlarida namoyon bo'ladi. O'zini-o'zi anglash, sog'lom munosabatlar, ishonch va his-tuyg'ularni boshqarish kabi ijtimoiy ko'nikmalar o'rnatilib, tushunchalar ma'nolarini bilish, muammolarni hal qilish kabilar shu jumladandir. Interfaol ta'lim xotirada saqlash va uni tiklashga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun hatto sekin qabul qiluvchi o'quvchilar ham qiyin tushunchalarni tezda o'zlashtira oladilar.

Kalit so'zlar: Inerfaol ta'lim, musiqiy faoliyatlar, bilim, ko'nikma, o'zini-o'zi anglash, muloqot, o'zaro harakat, kognitiv janr, mahalliy uslublar, musiqa savodi, oddiy interval, tarkibli interval.

Abstract: This article discusses the use of interactive educational methods in musical activities of the science of music culture. In the process of teaching in the classroom, the advantages of interactive educational tools are manifested in the following qualities of the student. Social skills such as self-awareness, healthy relationships, confidence and managing emotions are established, including understanding the meanings of concepts and solving problems. Interactive learning has a significant impact on retention and retrieval, so even slow learners can quickly master difficult concepts.

Keywords: Interactive learning, musical activities, knowledge, skills, self-awareness, communication, interaction, cognitive, genre, local styles, music literacy, simple interval, content interval.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование интерактивных методов обучения в музыкальной деятельности науки музыкальной культуры. В процессе обучения в классе преимущества интерактивных средств обучения проявляются в следующих качествах ученика. Формируются социальные навыки, такие как самосознание, здоровые отношения, уверенность и управление эмоциями, включая понимание значения понятий и решение проблем. Интерактивное обучение оказывает значительное влияние на запоминание и извлечение информации, поэтому даже те, кто учится медленно, могут быстро освоить сложные концепции.

Ключевые слова: Интерактивное обучение, музыкальная деятельность, знания, умения, самосознание, общение, взаимодействие, познавательный, жанр, локальные стили, музыкальная грамотность, простой интервал, составной интервал.

Kirish qismi

Yurtboshimizning 2020-yilda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va shu orqali xalqimizga yo‘llagan Murojaatnomasida ta’lim-tarbiya tizmi haqida so‘z yuritib “Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan, ta’lim-tarbiya tizmidan boshlanadi” degan konseptual g‘oyani ilgari surdilar.¹ Mazkur g‘oya asosida maktab ta’limini rivojlantirish umummilliy harakatga aylandi, ta’lim-tarbiya tizmini tubdan isloh qilishga juda katta e’tibor qaratilmoqda. Bugun biz misli ko‘rilmagan islohotlar, har bir soha va tarmoqlarda yangilanishlar yuz berayotgan tarixiy bir davrda yashayapmiz. Davlatimiz oldida turgan muhim vazifalardan biri bu – har tomonlama yetuk barkamol avlodni tarbiyalab yetishtirishdir. Shunday ekan, barcha fanlar qatori musiqiy fanlarni o‘qitish ishini yanada yaxshilash, uning samaradorligini oshirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanmoq kerak.

Asosiy qism

O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi

Ayni damda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta’lim metodlari hozirda eng ko‘p tarqalgan va barcha turdagi ta’lim muassasalarida keng qo‘llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta’lim metodlarining turlari ko‘p bo‘lib, ta’lim-tarbiya jarayonining deyarli hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda xususiy jihatdan qo‘llanilib kelmoqda. Interfaol ta’lim texnologiyalari ma’lum usullar va o‘qitish strategiyalaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi, ularning har biri o‘quvchilarning kognitiv salohiyatini ochishga qaratilgan.

Bugungi kunda muloqotning dialogik va polilogik shakllariga asoslangan interfaol ta’lim keng tarqalgan. Interfaol ta’lim o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga yordam beradi. Bu sub’ekt-subyekt o‘zaro munosabatlar darajasida pedagogik ta’sirga imkon beradi, o‘quv jarayoni ishtirokchilarining bilim va ko‘nikma va malakalarni, umumiy holda kompetensiyalarini rivojlantiradi. Interfaol ta’limda ikkita pedagogik vazifa amalga oshiriladi: muloqotni tashkil etish (o‘zaro harakat) va birgalikdagi kognitiv faoliyat (o‘rganish) natijasiga erishish.

¹ Ta’lim sohasini yanada rivojlantirish borasidagi islohotlarni hayotga tatbiq etish bo‘yicha parlament va deputatlar nazoratini amalga oshirishga doir chora tadbirlar to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisi qonunchilik palatasi kengashining 708-IV-sonli qarori.

Musiqa ta'limi faoliyatlari 5 turdan iborat: qo'shiq kuylash, bolalar cholg'ularida jo'r bo'lish, musiqa savodi, musiqiy ritmik harakatlar, tinglash. Musiqa savodi barcha faoliyatlarni nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsda qaysi faoliyat mashg'uloti qo'llanilmasin, uning amaliyotida foydalanilayotgan asar o'rganiladi va uning xususiyatlari (janri, tuzilishi, ijrochilari va hokazo) haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Shu bois, musiqa savodi faqatgina musiqa elementar nazariyasidan iborat bo'libgina qolmay, balki o'quvchilarning umumiy musiqaviy bilim doirasini tarkib topdiruvchi, umumiy bilim-tushunchalar majmuasini ya'ni musiqa shakllari, janrlari, xalq, bastakorlik musiqasi, ularning farqlari, milliy musiqaning mahalliy uslublari, mumtoz musiqa, nota savodi va boshqalarni singdirib borishdan iborat.

Interfaol ta'lim muhitining afzalliklari juda aniq va sodda. Yuqorida aytib o'tilganidek, interfaol ta'lim metodlari o'quvchidagi muayyan ko'nikmalarni rivojlantirish maqsadida qo'llanilishi mumkin. Misol uchun, interfaol o'yinlar o'quvchilar o'rtasida jamoaviy ish va muhokamani rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin, bu esa munosabatlar ko'nikmalarini rivojlantirish, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish va hissiyotlarni boshqarishda katta yordam beradi. Interfaol ta'limning beshta asosiy afzalliklari:

- mas'uliyatli qarorlar qabul qilish;
- o'zini o'zi anglash;
- ijtimoiy xabardorlik;
- sog'lom munosabatlarni o'rnatish;
- hissiyotlarni boshqarish.

Aslini olganda, interfaol ta'lim o'quvchilarga baxtli va sog'lom hayot kechirishga yordam beradigan turli xil hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishning ideal usuli hisoblanadi.

Sinfda o'qitish jarayonlarida, interfaol ta'lim vositalarining afzalliklarini o'quvchining quyidagi fazilatlarida namoyon bo'ladi. O'zini-o'zi anglash, sog'lom munosabatlar, ishonch va his-tuyg'ularni boshqarish kabi ijtimoiy ko'nikmalar o'rnatilib, tushunchalar ma'nolarini bilish, muammolarni hal qilish kabilar shu jumladandir. Interfaol ta'lim xotirada saqlash va uni tiklashga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun hatto sekin qabul qiluvchi o'quvchilar ham qiyin tushunchalarni tezda o'zlashtira oladilar.

Musiqa savodiga oid interfaol metod:

“Yuk poyezdi” o'yini

Bu o'yin yordamida o'quvchilarga oddiy va tarkibli intervallarning farqini tushunishni o'rgatish mumkin.

O'yin maqsadi: o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'z-o'zini boshqarishga o'rgatadi.

O'yin jihozi: 2ta teplovoz va o'ndan ortiq vagonchalar (maketlari) bo'ladi.
(vagonchalar o'lchami 6x12sm hajmida bo'lishi mumkin)

Vagonchalarga cho'ntakchalar yopishtirilsa, unda topshiriqlarni almashtirib turish imkoni bo'ladi va ulardan istagan sinfda, istagan mavzuni o'zlashtirishda foydalanish mumkin bo'ladi.

Masalan:

Vagonchalarga oddiy va tarkibli intervallar nomi yozilgan bo'ladi.

1. guruh "oddiy" intervallar nomi yozilgan poyezd vagonchalarni yig'ishi kerak;
2. guruh "tarkibli" intervallar nomi yozilgan poyezd vagonchalarni tizib chiqishi kerak bo'ladi.

Vagonchalar stol ustida aralashtirilib qo'yilgan. O'quvchilar o'zlariga tegishli bo'lgan vagonchalarni ajratib, yuk poyezdini tezlik bilan jo'natadilar.

Vazifani tez va to'g'ri bajargan g'olib hisoblanadi.

Xulosa

Interfaol ta'limdan foydalanib o'quv- tarbiya jarayonida avtoritar yondashuvni bartaraf etish, subyekt- subyekt munosabatlarini shakllantirish, oquvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirib ta'lim samaradorligini oshirishga erishishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 18.01.2021. «Ta'lim sohasini yanada rivojlantirish borasidagi islohotlarni hayotga tatbiq etish bo'yicha parlament va deputatlar nazoratini amalga oshirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi qonunchilik palatasi kengashining 708-IV-sonli qarori.
2. Вахромеев В.А.- «Элементарная теория музыки», Москва, - 1961-год.
3. Кабалевский. «Как рассказывать детям о музыке», Москва, - Просвещение, 1987-год .
4. Мирошник И.М. Личность педагога как фактор развития эмоционально-образного восприятия музыки учащимися. Автореф... канд. психол. наук. - М., 1990.

Foydalanilgan ilovalar:

- 1- <https://lex.uz/ru/docs/-5260694>
- 2- <https://kidswantfun.tistory.com/126>

SUBSTANTIATION OF SEEDER ROLLER PARAMETERS FOR SEEDING ONION SEEDS

A. Eshdavlatov

“TIAME” Karshi Institute of Irrigation and Agrotechnologies of the NRU

aeshdavlatov91@mail.ru

Abstract. *The results of a theoretical study on the justification of the parameters of the rolling of a seeder for sowing onion seeds with a tape method in three rows in each tape are presented.*

Key words: *Onions, seeder, packer roller, immersion depth, embedment depth, soil, density.*

Enter. In recent years, large-scale reforms have been carried out in the Republic of Uzbekistan aimed at increasing the level of cultivation of fruit and vegetable crops. Among these crops, onion occupies a special position, being an important and valuable food product. Bulb and onion leaves contain many different nutrients and vitamins. Onion stimulates the secretion of digestive juices, has a diuretic and some sedative effect.

Problem statement and research method. Currently, there is no special seeder in the Republic of Uzbekistan designed for sowing seeds of small-seeded vegetable crops, while many different pneumatic seeders are produced abroad for this purpose. They provide accurate sowing of seeds at a given depth in an ordinary way. However, foreign seeders are not adapted to the soil and climatic conditions of Uzbekistan, they cannot ensure uniform placement of seeds on the ridges. The cost of the seeders themselves and maintenance is very high, the seeders have a complex design. Therefore, farmer farms are forced to use technical means that are not adapted to their conditions.

In addition, the operations for preparing the soil for sowing and directly sowing the seeds are carried out separately, which each time is accompanied by the arrival of units on the field, excessive consumption of fuels and lubricants, time and labor costs. All this, ultimately, leads to an increase in the cost of production.

Research results and their discussion. Based on the foregoing, at the Research Institute Mechanization of Agriculture (RIMA) developed a seeder for sowing seeds of onions and other small-seeded vegetable crops. In one pass, it cuts irrigation furrows with the formation of trapezoidal sowing ridges and sows onion seeds or other small-seeded crops in a tape method in several rows in a tape.

It is known that small seeds are planted at a shallow depth, and therefore, when sowing vegetable crops, special attention should be paid to the issues of planting. Based on this, this article is devoted to the substantiation of the main parameters of the double cone-shaped rolling of the above-mentioned seeder, taking into account the requirements for sowing small seeds of vegetable crops, in particular, onions.

The double cone-shaped rolling during rotation due to the vertical load applied to it, deepens to a certain depth into the soil, presses and shifts it to the middle of the sowing furrow, thereby closing the seeds to a given depth and compacting the soil above the seeds.

The depth of immersion of the rolling into the soil. The depth h_0 of immersion of the rolling into the soil is determined from the condition of ensuring the required density of the soil of the sowing row according to the expression.

$$h_0 = h_1 \left(1 - \frac{\rho}{\rho_T} \right), \quad (1)$$

where h_1 is the thickness of the compacted soil layer, which is equal to the depth of its pre-sowing treatment (6-8 cm); ρ_T is the required density of the sowing row of soil; ρ is the density of the soil before the passage of the sowing unit.

Taking $h_1 = 8$ sm, $\rho = 1.10$ g/sm³ and taking into account that in order to ensure full-fledged seedlings, the soil density of the sowing row should be within 1.20 g/sm³, according to expression (1) we obtain that the average depth of immersion of the rolling

in soil should be equal to 0.7 sm. Since the rolling has a conical surface, the resulting value h_0 will be attributed to its middle part.

Determining the rolling diameter. The rolling diameter is determined from the condition that there is no loading of the soil in front of it. To do this, as it is known from the literature, the angle α_0 (Fig. 1) of immersion of the rolling into the soil should be no more than 20° .

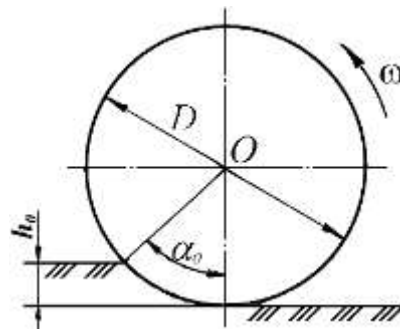

Figure 1. Scheme for determining the rolling diameter

From the diagram in Fig. 1 we have

$$D \geq \frac{2h_0}{1 - \cos \alpha_0} \tag{2}$$

or taking into account (1), we have

$$D \geq \frac{2h_1 \left(1 - \frac{\rho}{\rho_T} \right)}{1 - \cos \alpha_0} \tag{3}$$

Taking $\alpha_0 = 20^\circ$, $h_1 = 8$ sm, $\rho = 1.1$ g/sm³, $\rho_T = 1.2$ g/sm³, according to expression (3) we obtain that the average rolling diameter should be at least 232 mm.

Determining the planting width. To ensure the placement of seeds to the required depth, the volume of soil moved by the rollers (Fig. 2) per unit of time must be equal to the volume of the sowing furrow formed by the furrow-forming part of the coulter at the same time, i.e.

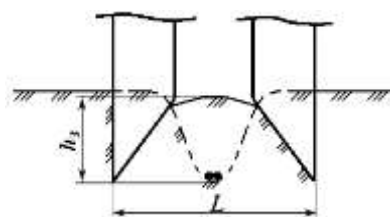

Figure 2. Scheme of seed placement with rolling

$$S_1 V_n = S_2 V_n \tag{4}$$

or

$$S_1 = S_2, \tag{4a}$$

where S_1 is the cross-sectional area of the soil moved by the rollers; S_2 is the cross-sectional area of the seed furrow, formed by the coulter; V_n is the speed of movement of the sowing unit. According to the scheme in Fig. 3, the cross-sectional area of the soil moved by the rollers, taking into account its compaction, can be determined by the expression where b_b is the width of the seed furrow.

$$S_1 = 2b_b h_0 \frac{\rho_T}{\rho}. \tag{5}$$

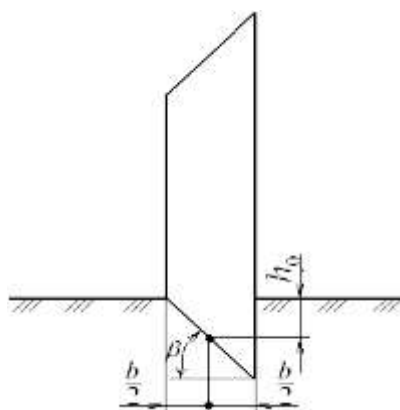

Figure 3. Scheme for determining the width of the rolling

The coulter forms a parabolic seed furrow with a depth h_b and a width b_b (Fig.4).

It can be represented by the following equation

$$y = \frac{4h_b}{b_b^2} X^2, \tag{6}$$

where X and Y are coordinate axes.

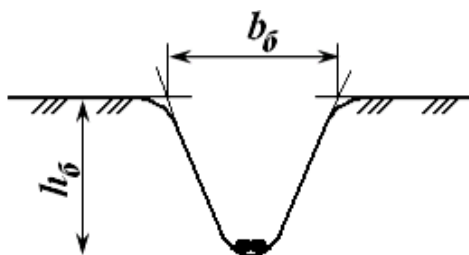

Figure 4. Seeding furrow formed by the coulter

Determine the cross-sectional area of the seed furrow

$$S_2 = b_{\sigma} h_{\sigma} \int_{-\frac{b_{\sigma}}{2}}^{\frac{b_{\sigma}}{2}} Y dX = b_{\sigma} h_{\sigma} - \frac{4h_{\sigma}}{b_{\sigma}^2} \int_{-\frac{b_{\sigma}}{2}}^{\frac{b_{\sigma}}{2}} X^2 dX = \frac{2}{3} b_{\sigma} h_{\sigma}. \quad (7)$$

Substituting the values of S_1 and S_2 by (5) and (7) into (4a) and solving the resulting equality with respect to b , we have

$$b = \frac{\rho b_{\sigma} h_{\sigma}}{3\rho_T h_0}. \quad (8)$$

Assuming the width of the seed furrow is equal to the width (along the top) of the furrow-forming part of the seed drill coulter compactor, i.e. 3 cm, and the depth of the groove is equal to the maximum depth of onion seed placement (2 cm) and taking into account the above values of ρ , ρ_T and h_0 , according to expression (8), we get $b = 2,62$ sm.

Therefore, to ensure a given depth of seed placement, the width of the bedding must be at least 2,62 sm. Based on this, we take $b = 3$ sm.

Knowing the values of D , b and taking $\beta = 30^\circ$, we can determine the diameters of the small and large rolling bases

$$D_m = D - btg\beta \quad (9)$$

and

$$D_{\sigma} = D + btg\beta. \quad (10)$$

Substituting in (9) and (10) the above values of D , b and β , we get that the diameters of the small and large bases of the laps should be 206 and 257 mm, respectively.

Vertical load on rolling. The vertical load required to plunge the inflow to the required depth h_0 is determined by the formula.

$$Q = 2q_0 (KV_n^2 + d) bR \left[\sqrt{2Rh_0 - h_0^2} - (R - h_0) \arcsin \frac{\sqrt{2Rh_0 - h_0^2}}{R} \right], \quad (11)$$

where q_0 is the coefficient of soil volumetric collapse; K - coefficient of proportionality; d is the dimensionless coefficient.

In conclusion: Taking $q_0 = 2,4 \cdot 10^6 \text{ N/m}^3$, $K = 0,08 \text{ s}^2/\text{m}^2$, $d = 0,9$ and substituting in (11) the above values of h_0 and R , we obtain depth within the speed range of 1,5-2,0 m/s, they must be subjected to a vertical load within $Q = 44,8-50,6 \text{ N}$.

Thus, for high-quality embedding of onion seeds to the required depth, the diameters of the small and large bases of the tread should be, respectively, 206 and 257 mm, the width of the tread should be 3 cm, and the vertical load on it at a speed of 1,5-2,0 m / s should be within $Q = 44,8- 50,6 \text{ N}$.

List of literatures:

1. Исломова Д.М. “Равнак” – скороспелый сорт лука //Овощеводство, бахчеводство и картофелеводство: состояние, проблемы и перспективы развития: Международная научно-практическая конференция. – Ташкент, 2018. – С. 31-33.

2. Ибрагимов А., Абдурахманов А. Состояние и проблемы сева семян лука в Узбекистане // Комплексный подход к научно-техническому обеспечению сельского хозяйства: Международные научные чтения. – Рязань, 2018. – С.104-108. http://rgatu.ru/archive/sborniki_konf/6_12_18/sbor.pdf

3. Эшдавлатов А. Способы сева семян лука // Создание ресурсосберегающих технологий и технических средств в сельском хозяйстве и перспективы эффективного их использования: Республиканская научно-техническая конференция. – Карши, 2019. – С.273-275.

4. Ибрагимов А., Абдурахманов А., Эшдавлатов А., Хаджиев А. Сеялка для сева семян лука // Агро илм. – Ташкент, 2019. Спец. номер (61). – С. 78.

5. Ибрагимов А. Зависимость высоты гребня от глубины хода бороздореа // Комплексный подход к научно-техническому обеспечению сельского хозяйства: Международные научные чтения. – Рязань, 2018. – С.101-104. http://rgatu.ru/archive/sborniki_konf/6_12_18/sbor.pdf

6. Рудаков Г.М. Технологические основы механизации сева хлопчатника. – Ташкент: Фан, 1974. – 284 с.

7. Циммерман М.З. Рабочие органы почвообрабатывающих машин. – М.: Машиностроение, 1978. – 294 с.

8. Ширяев А.М. Припосевное уплотнение почвы. // Механизация сельского хозяйства. – М., 1988. – №3. – С.33-35.

9. Эшдавлатов А.Э. Базирование параметров сеялки для посева семян лука в ряд // Инновационные технологии. – Қарши, 2021. – №2. – Б. 47-51.

10. Ibragimov A.A., Karakhanov A.K., Abdurakhmanov A.A., Eshdavlatov A.E., Uteniyazov P.A., Khadzhiev A.A. Research results for a new onion seed drill // Agricultural machinery and technologies. – Moscow, 2020. Vol. 14 N 4. – pp. 12-16.

PLAN ONION SEEDS IN A SEED ROW RESULTS OF EXPERIMENTAL STUDIES ON SLIDE FOUNDATION

A. Eshdavlatov

“TIAME” Karshi Institute of Irrigation and Agrotechnologies of the NRU

Аннотация: В статье приведены результаты экспериментальных исследований по обоснованию радиуса кривизны передней части полоза сошника и приложенной вертикальной нагрузки на нее сеялки для сева семян лука ленточно-многорядному способу.

Ключевые слова: Сеялка, гребень, сошник, полоз, радиус кривизны передней части полоза, вертикальная нагрузка.

Annotation: The article presents the results of an experimental study to substantiate the radius of curvature of the front part of the opener runner and the applied vertical load on it of a seeder for sowing onion seeds in a belt-multi-row method.

Key words: Seeder, ridge, opener, runner, runner front curvature radius, vertical load.

It is known that since there are no special seed drills in our Republic, planting of onion seeds is carried out with foreign seed drills that are not adapted to local conditions and various artificial devices. These devices cannot plant onion seeds in multiple rows and at the same depth. In addition, in the fields prepared for planting, opening and planting activities are being carried out with separate aggregates. This leads to the extension of the planting period, the increase in the consumption of seeds, labor, fuel and lubricants.

Based on this, the agricultural mechanization scientific-research institute has developed a seeder that opens one-way irrigation gates, creates bunds, and sows onion seeds in many rows in a strip method [1], and studies are being conducted to justify the parameters of its working bodies that plant seeds.

This article presents the results of experimental studies on the influence of the radius r_c of the front curved part of the seed slide of the multi-row seed drill on its performance.

Before conducting the experiments, soil moisture, density, hardness and aggregate state of the soil were determined according to GOST 20915-11 [2] in layers 0-5, 5-10 10-15 and 15-20 cm. In this case, the soil moisture in the 0-5, 5-10, 10-15 and 15-20 cm layers is 14,1; 17,2; 18,5; 20,6%, density 0,41; 0,56; 0,71; 0,78 g/cm³ and hardness 1,11; 1,24; It was 1,21 and 1,25 MPa. The level of soil compaction (amount of fractions smaller than 25 mm) was 82,4%.

The density of the soil, the mean square deviation of the unevenness on the surface of the soil and its resistance to traction were selected as the evaluation criteria for the basis of the radius of the front bent part of the slide. In the experiments, the radius of the front bent part of the slide was changed from 140 mm to 230 mm with an interval of 30 mm. In this case, the height of the front bent part of the slide is 9 cm, the length of its compacting working surface is 16 cm, the width is 30 cm, the vertical compressive force applied to it is $Q_T=400$ N, and the unit's speed is 5,2 and 7,5 km/h. The results obtained in the experiments are presented in the table.

The influence of the radius of the front bent part of the slide on its agrotechnical and energetic performance

Of indicators name	The value of indicators							
	$r_c=140$ MM		$r_c=170$ MM		$r_c=200$ MM		$r_c=230$ MM	
Speed of movement, km/h	5,2	7,5	5,2	7,5	5,2	7,5	5,2	7,5
Soil density, g/cm ³	1,06	1,04	1,11	1,08	1,18	1,14	1,20	1,14
The mean square deviation of the roughness on the surface of the brush, $\pm\sigma$	2,18	2,41	1,94	2,11	1,21	1,32	1,20	1,31
Drag resistance of the slide, N	306,4	317,6	274,1	286,8	244,7	263,4	239,2	260,7

It can be seen from the information presented in the table that the aggregate is 5,2 and at speeds of 7,5 km/h, the density of the soil increased from 1,06 g/cm³ to 1,04 g/cm³ and from 1,11 g/cm³ to 1,08 g/cm³, respectively, with an increase in the radius of the front bend of the slide from 140 mm to 170 mm. cm³, the mean square deviation of roughness on the surface of the brush increased from 2,18 cm to 2,41 cm and from 1,94 cm to 2,11 cm.

Then, with the increase of the radius from 200 mm to 230 mm, the density of the soil decreased from 1,18 g/cm³ to 1,14 g/cm³ and from 1,20 g/cm³ to 1,14 g/cm³. and deviation increased from 1,21 cm to 1,32 cm and from 1,20 cm to 1,31 cm. The main reason for this is that when the radius of the front curved part of the slide increases from 140 mm to 170 mm, it is observed that the soil particles pile up in front of the slide instead of being pushed down along the working surface. Later, when it was 200 mm and 230 mm, this situation was not observed.

At speeds of 5,2 and 7,5 km/h of the aggregate, with the increase in the radius of the front bent part of the slide, its traction resistance decreased from 306,4 N to 239,2 N and from 317,6 N to 260,7 N, respectively.

The increase of the aggregate from 5,2 km/h to 7,5 km/h caused the soil density to decrease to 0,06 g/cm, and the root mean square deviation to 0,23 cm. The main reason for this can be explained by the decrease in the time of interaction of the slide with the soil with the increase in aggregate speed. The tensile strength has increased to 21,5 N. This can be explained by the increase in the reaction force of the soil as the speed of the aggregate increases. When the radius of the front bent part of the slide is 200 mm or more, the unevenness on the paddy surfaces is reduced by the mean square deviation, and the density of the soil is at the level of agrotechnical requirements for planting onion seeds (1.1-1.2 g/cm³).

In conclusion: Therefore, according to the results of the conducted experimental studies, the radius of the front bent part of the slide should be at least 200 mm in order for the surface of the paddy to be flat and the soil to be compacted at the required level with low energy consumption.

List of literatures:

1. Ibragimov A., Karakhanov A., Abdurakhmanov A., Eshdavlatov A., Uteniyazov P., Khadzhiev A. Research results for a new onion seed drill // *Agricultural machinery and technologies*. – Moscow, 2020. – N 4. – С.12-16.
2. ГОСТ 20915-2011. Сельскохозяйственная техника. Методы определения условий испытаний. – Москва, 2011. – 23 с.
3. Hoque M.A., Wohab M.A. Development and evaluation of a drum seeder for onion // *Int. J. Agril. Res. Innov. & Tech.* 2013. N3(1). pp.23-28.
4. Маматов Ф.М. Сельскохозяйственные машины. –Ташкент: Ворис, 2014. – 387 с.
5. Шоумарова М.Ш., Абдуллаев Т.А. Сельскохозяйственные машины. – Ташкент: Укитувчи, 2002. – 424 с.
6. Ibragimov A., Karakhanov A., Abdurakhmanov A., Eshdavlatov A., Uteniyazov P., Khadzhiev A. Research results for a new onion seed drill // *Agricultural machinery and technologies*. – Moscow, 2020. – N 4. – С.12-16.
7. E E Eshdavlatov, F M Mamatov, A E Eshdalatov, A A Suyunov and F F Yusupov. Drum dispenser of feed additives. *Conf.Series:Earth and Environmental Science* 1284 (2023) 012012 IOP ETESD-II-2023.IOP

PYTHONDA MASHINALI O‘QITISH ELEKTRON O‘QUV QO‘LLANMA YARATISH

Baxriyev Navro‘zbek Maxsud o‘g‘li

BuxDU kopyuter ilmlari va dasturiy taminot yo‘nalishi
magistranti

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada python dasturlash tilida mashinali o‘qitish elektron o‘quv qo‘llanma yaratish elektron darsliklar ahamiyati, elektron o‘quv qo‘llanmaning maqsad, mazmuni hamda python dasturlash tilining afzalliklari haqida fikrlar bildiriladi.*

***Kalit so‘zlar:** Python dasturlash tili, elektron darslik, ma’lumotlar bazasi, O‘quv modellari.*

***Аннотация:** В данной статье рассматривается важность электронных учебников, назначение и содержание электронного учебного пособия, а также преимущества языка программирования Python.*

***Ключевые слова:** язык программирования Python, электронный учебник, база данных, модели обучения.*

***Annotation:** This article discusses the importance of e-textbooks, the purpose and content of the e-learning manual, and the advantages of the python programming language.*

***Keywords:** Python programming language, e-textbook, database, Learning models.*

Mashinali o‘qitish elektron o‘quv qo‘llanma - bu kompyuter tizimlariga aniq ko‘rsatmalarsiz vazifalarni bajarishga yordam beradigan algoritmlar va statistik modellarni ishlab chiqarishdir. Mashina aslida muammolarni dasturlashtirmasdan hal qiladi, lekin Pythonda yozilgan algoritmgga tayanadi.

Kadrlar tayyorlash muammosi davrimizda eng muhim muammolardan biriga aylandi va eng dolzarb masalalar o‘qitishni avtomatlashtirish usullari hamda electron darsliklar yaratish , ulardan unumli foydalanish bilan bog‘liq. Texnik vositalardan foydalanmasdan sifatli ta’limga hamda zamon talablariga mos, intellectual salohiyati yuqori, malakali kadrlar tayyorlash imkonsizdir.

Qoida tariqasida, o'qitishni avtomatlashtirishning eng oddiy shakli o'qitish va talabalar viktorinalari natijalarini qayta ishlash uchun kompyuterlardan foydalanish hisoblanadi. Kompyuterlardan tobora ko'proq foydalanish o'qituvchilarning o'quv qo'llanmalarini yaratishda foydalanadigan murakkab jarayonni soddalashtirish va avtomatlashtirishga yordam beradi. Turli xil "elektron darsliklar" va o'quv qo'llanmalarini kompyuterda taqdim etishning ko'pgina afzalliklari bor. Bu bunday ma'lumotlarni yaratish va uni har qanday zarur shaklda saqlashning butun jarayonini avtomatlashtirishdir.

Ushbu yondashuv, shuningdek, cheksiz miqdordagi ma'lumotlardan foydalanishga imkon beradi. Kompyuterlarni yaratishda o'qitish o'quvchi shaxsining ehtiyojlarini qondiradigan yangi avlod o'quv qo'llanmalarini nashr etish bilan amalga oshiriladi. Yangi avlod o'quv qo'llanmalari o'quv jarayoni va zamonaviy ilmiy izlanishlar birligini, ya'ni o'quv jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish yoki turli turdagi elektron darsliklardan foydalanishning maqsadga muvofiqligini ta'minlashga mo'ljallangan.

Ishning maqsadi elektron darsliklardan foydalanishni ko'rsatishdir.

Maqsadlarni aniqlashdan tadqiqot vazifasi quyidagilardan iborat: elektron darsliklarni yaratish tamoyillarini o'rganish.

Elektron darsliklarga talablar. Ushbu muhitda odamlarni elektron ta'lim tizimlarida samarali bo'lishi uchun tadqiqot vazifasi va tadqiqotchining vazifalaridan qat'i nazar, yagona shaklni ta'minlaydigan dastlabki ma'lumotlarni, oraliq ishlov berish natijalarini vizualizatsiya qilish usullaridan foydalanish muhimdir. joriy va yakuniy ma'lumotlarni insonning vizual idrokiga mos keladigan va olingan natijalarni bir ma'noda talqin qilish uchun qulay tasvirlar ko'rinishida taqdim etish. Interfeys uchun bir xil darajada muhim talab uning intuitivligidir. Shuni ham ta'kidlash kerakki, interfeysni boshqarish elementlari qulay va ko'rinadigan bo'lishi kerak. Biroq, ular asosiy tarkibdan e'tiborni jalb qila olmaydi, nazorat elementining o'zi tizimning asosiy mazmuni bo'lgan hollar bundan mustasno.

Elektron darsliklarni yaratish uchun ushbu muhitni o'zlashtirish va ulardan foydalanish qulayligi vizual texnologiyalarni qo'llash va fan mutaxassisining elektron darslik mazmunini yozish uchun istalgan matn va grafik muharriridan foydalanish qobiliyati orqali erishiladi.

Foydalanish qulayligi uchun elektron darsliklarni yaratish muhiti alohida qismlarda loyiha ishlab chiqish imkonini beradi, bu esa bir nechta ixtisoslashgan mutaxassislar tomonidan bitta darslik ustida ishlashni tashkil etish imkonini beradi.

Psixologik talablar. Yangi imkoniyatlar dasturiy ta'minotda, ayniqsa odamlar va kompyuterlar o'rtasidagi aloqa shakllarida yangi funktsiyalarning rivojlanishiga olib keladi. Foydalanuvchilarning kompyuterlardan foydalanish faoliyatining psixologik

tabiiyligini, dasturlarning o'qitishning maqsad va vazifalariga muvofiqligini, foydalanuvchilarning kompyuterlardan foydalanish qulayligini va sog'lig'ini muhofaza qilishni ta'minlash kerak.

Pythonning afzallik tomonlari oddiy sintaksisi, o'quv materiallarining ko'pligi va yuqori kodni bajarish tezligi tufayli Python barcha sa'y-harakatlaringizni to'g'ridan-to'g'ri mashinani o'rganishga yo'naltirish imkonini beradi. Yordamchi kodni yozish oson. Kod imkon qadar sodda, samarali va tez bajarilishi kerak.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Mashinani o'rganish algoritmlarini oddiy deb atash mumkin emas, shuning uchun ishlab chiquvchi o'z e'tiborini tarqatmaslik va o'qitish bilan bog'liq muammolarni hal qilishni minimal darajada kamaytirishi muhimdir. Python sintaksisi, uning ixchamligi, modulliligi va miqyosi o'qitish uchun asosni juda tez tayyorlashga imkon beradi. Python elektron darsliklari o'qituvchi va talabalar tomonidan tegishli mavzuni o'rganishni soddalashtirish uchun foydalanish mumkin. Elektron darslik sizga kerakli ma'lumotni topish va o'tilgan materialni takrorlashni osonlashtiradi, bu esa o'quv jarayonini yanada qiziqarli va foydalanishga imkon beradi. Materialning bosqichma-bosqich murakkablashishi asta-sekin murakkabroq muammolarni hal qilishga o'tishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кузнецов А.А. Образовательные электронные издания и ресурсы: методическое пособие / А. А. Кузнецов, С. Г. Григорьев, В. В. Гриншкун - М.: Дрофа, 2009. - 156 с.

2. Гриншкун В.В., Григорьев С.Г. Образовательные электронные издания и ресурсы. // Учебно-методическое пособие для студентов педагогических вузов и слушателей системы повышения квалификации работников образования. / Курск: КГУ, Москва: МГПУ, 2006. - 98 с.

3. Алексеева М.Б., Балан С.Н. Технология использования систем мультимедиа: Учебное пособие. - СПб.: Изд.дом «Бизнес-пресса», 2002. - 176

4. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. // Под ред. Е.С. Полат. / М.: «Академия», - 2001.

THE IMPORTANCE OF WORD STRESS IN PRAGMATICS TO DIFFERENTIATE MEANING

Qosimova Nafisa Farhodovna

Buxoro Davlat Universiteti dotsenti (PhD)

Safarova Zamira Zohidovna

Buxoro Davlat Universiteti 2-kurs magistranti

Annotation. This article characterizes the role of word stress, types of meanings inferred by the hearer in connection with pragmatic situations, their importance in our everyday life and how word stress greatly affects the meaning of utterance. In this work various examples are given to prove the main role of stress. As pragmatics is strongly tied with context, several real life occasions are supported to differentiate how the wrong usage of word stress greatly affects the meaning of the sentence. Leaning on views of high-experienced researchers, valid examples are supported in this article.

Key words: discourse, inference, social perception, presupposition, implied meaning, word stress.

PRAGMATIKADA MA'NO FARQLASH UCHUN SO'Z URG'USINING MUHIMLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada so'z urg'usining o'rni, tinglovchi tomonidan pragmatik vaziyatlar bilan bog'liq holda tushuniladigan ma'no turlari, ularning kundalik hayotimizdagi ahamiyati va so'z birikmalarining nutq ma'nosiga qanday ta'sir qilishi tavsiflanadi. Bu maqolada so'z urg'usining asosiy rolini isbotlash uchun turli misollar keltirilgan. Pragmatika kontekst bilan chambarchas bog'langanligi sababli, so'z urg'usining noto'g'ri qo'llanilishi jumlaning ma'nosiga qanday ta'sir qilishini farqlash uchun bir nechta real hayotiy misollar keltiriladi. Yuqori tajribali tadqiqotchilarning fikrlariga tayanib, ushbu maqolada bir nechta dalillar tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: nutq, xulosa, ijtimoiy idrok, presuppozitsiya, ko'zda tutilgan ma'no, so'z urg'usi.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВОВОГО УДАРЕНИЯ В ПРАГМАТИКЕ ДЛЯ РАЗЛИЧЕНИЯ СМЫСЛА

Аннотация. В данной статье охарактеризована роль словесного ударения, виды смыслов, выводимых слушающим в связи с прагматическими ситуациями, их значение в нашей повседневной жизни и то, насколько сильно словосочетания влияют на смысл высказывания. В данной работе приводятся различные

примеры, доказывающие основную роль стресса. Поскольку прагматика тесно связана с контекстом, поддерживаются несколько случаев из реальной жизни, чтобы понять, как неправильное использование словесного ударения сильно влияет на смысл предложения. В этой статье, опираясь на мнения опытных исследователей, приводятся убедительные примеры.

***Ключевые слова:** дискурс, умозаключение, социальное восприятие, пресуппозиция, подразумеваемый смысл, словесное ударение.*

Introduction. Word stress plays a significant role in pragmatics, which is the study of how context influences the meaning of language. Here are three ways in which word stress affects pragmatics. Meaning, inference, and the role of maxims are important concepts in the field of pragmatics, which is the study of how language is used in context. Meaning refers to the literal meaning of a word or sentence, while inference refers to the process of drawing conclusions or making implications based on contextual cues. Inference involves using contextual information to interpret the meaning of words or phrases that are not explicitly stated. Maxims, on the other hand, are principles or rules that guide communicative behavior. These principles are widely accepted in different cultures and reflect shared expectations of how people should communicate.

Literature review. Stress plays an important role in pragmatics, which is the study of how context influences the meaning of language. Here ways in which word stress affects pragmatics: Implicature: Implicature is a type of inference that occurs when the speaker implies something in addition to what is explicitly stated. The listener must use context and background knowledge to understand the intended meaning. For example: Tim comes home at 5:20 and knows that his father doesn't get off of work until 6. Tim also sees that the lights are off in their house. Tim can infer that his father is not yet home.

Enrichment: Enrichment is the process of adding to or elaborating on the meaning of a message by using inference. This can involve drawing connections between different aspects of the message or by inferring the speaker's intentions.

Entailment: Entailment is when one part of a message logically requires or implies another part. For example, if someone says, "I have a car," it entails that they have a means of transportation.

Presupposition: Presupposition is an assumption that is made by the speaker, which is not explicitly stated but is taken for granted by the listener. For example, if someone says, "I'm not eating dessert tonight," the presupposition is that they normally eat dessert. **Conclusion:** Conclusion is the act of drawing a logical conclusion based on information that is not explicitly stated. For example, if someone says, "It's a beautiful

day outside," the listener might infer that the speaker would like to go for a walk. The most well-known maxims in the field of pragmatics are the four Gricean maxims, named after philosopher H.P. Grice. These four maxims are: 1. Maxim of relevance: A speaker should only say things that are relevant to the conversation. 2. Maxim of quantity: A speaker should provide as much information as necessary, but not more than what is necessary. 3. Maxim of quality: A speaker should only say things that are true and can be supported by evidence. 4. Maxim of manner: A speaker should be clear, concise, and avoid ambiguity and obscurity.

The role of these maxims is to facilitate effective communication in various social contexts. By following these rules, speakers can avoid misunderstandings and ensure that their communicative intentions are correctly understood by their audience.

1. Emphasis and Intention: Word stress can be used to emphasize and convey intention in speech. By placing stress on certain words or syllables, speakers can highlight their importance or convey special meaning. For example, in the sentence "I didn't say he stole the money," stress on different words can change the intended meaning. Saying "I didn't say he stole the money" emphasizes that it was someone else who said it, while "I didn't say he stole the money" emphasizes the denial of making such a statement.

2. Nuance and Inference: Word stress can also help convey nuances and make inferences in conversation. By stressing certain words, speakers can imply meanings beyond the literal interpretation. For instance, consider the sentence "I thought you were going to buy that dress." By stressing "that," the speaker implies that the dress in question was expected to be bought, even if it is not explicitly stated.

3. Discourse Structure: Stress patterns can indicate the structure and organization of discourse. Stress can highlight topic shifts, contrasts, or signal important information within a sentence or conversation. For instance, in a conversation about vacation plans, the stressed word "Australia" in the sentence "I'm going to Australia, not New Zealand" helps to highlight the contrast and importance of the destination. Overall, word stress in pragmatics plays a crucial role in conveying intention, implying meaning, and structuring discourse, allowing for effective communication and understanding between speakers. The role of these maxims is to facilitate effective communication in various social contexts. By following these rules, speakers can avoid misunderstandings and ensure that their communicative intentions are correctly understood by their audience. At the same time, listeners can infer meaning and intention by using maxims as a framework for interpreting the speaker's intended meaning. Therefore, maxims can be seen as important tools for successful communication in different social and cultural settings.

Various researches have been done in connection with meaning and word stress.

Research methodology. Stress and Meaning

There is a strong relationship between the placement of stress and the meaning. However, Gill (n. d) mentions that there are words of two syllable in which the placement of stress does not only affect their syntactic category, but their meaning as well, for example, there is a huge difference in meaning between ('address vs. add'ress) and ('content vs. con'tent). The difference of meaning can appear when these words are put in the sentences. One of the important functions of stress is to distinguish between compounds and phrases (McMahon, 2002 :123) and (Ladefoged & Johnson, 2011 :112). Compounds generally have a primary stress on the first word while phrases have a primary stress on the second word. The difference in stress placement gives a clear indication of the meaning changes. Kushinka (2016) presents more than one example to emphasize this fact. For the first example, there is a semantic difference between 'greenhouse / 'gri:nhavs/, a compound (a building used to growing plants) vs. green'house / gri:n'havs/ a phrase (a house that its color is green). The second example includes 'Whitehouse / 'waithavs/, a compound noun which means (the house where the U.S president lives) which has a different meaning from white'house / wait'havs/, a phrase which means (the house that its color is green). The last one is 'blackbird / 'blækbɜ:rd/, a compound (a type of bird) which has a different meaning from black'bird / blæk'bɜ:rd/ a phrase (a bird that its color is black).

sentence stress, some words seem to be more prominent than others depending on the information the speaker wants to convey. One the difficult things to control when learning English language is stress. Stressing different word in the same sentence each time can completely change the meaning of it. Commenting on the fact above, Reed & and Levis (2015:178) argue that sentence stress is "manipulated by the speaker, and is strongly related to the structuring of information in discourse". The information that is indented to be conveyed by the speaker must match with what the listener has in his mind. This view is supported by Reed & Levis (2015:178) who state that "the placement of sentence stress reflects what a speaker assumes is in the consciousness of the hearer at the same time. Sure! Here are a few examples of case studies where word stress helps to differentiate meaning: Here are other examples where word stress helps to differentiate meaning. 1. Object vs. Object: In English, some nouns can function as both a verb and a noun, depending on the word stress. For example, the word "object" can either be pronounced with the stress on the first syllable (/ 'ɒb.dʒɪkt/) as a noun meaning a thing or a person that is the recipient of an action, or with the stress on the second syllable (/əb'dʒekt/) as a verb meaning to express or feel disapproval or dislike. 2. Present vs. Present: Similarly, the word "present" can have

different meanings based on word stress. When pronounced with the stress on the first syllable (/ˈprɛ.zənt/), it is a noun meaning a gift or something that is offered or given to someone. When pronounced with the stress on the second syllable (/prɪˈzɛnt/), it can be a verb meaning to show, display, or offer something, or as an adjective to describe something existing or occurring at the current time. 3. Import vs. Import: The word "import" can also have different meanings based on word stress. When stressed on the first syllable (/ˈɪm.pɔːrt/), it functions as a noun meaning goods or services brought into a country from abroad. When stressed on the second syllable (/ɪmˈpɔːrt/), it is a verb meaning to bring goods or services into a country from abroad.

4. Record vs. Record: The word "record" can be pronounced with different stress patterns to convey different meanings. When stressed on the first syllable (/ˈrɛ.kɔːrd/), it often functions as a noun meaning an account of something that has occurred or been proven. When stressed on the second syllable (/rɪˈkɔːrd/), it can function as a verb meaning to preserve or document information, sound, or images. 5. Content vs. Content: Lastly, the word "content" can have different meanings based on word stress. When pronounced with the stress on the first syllable (/ˈkɒn.tɛnt/), it functions as a noun meaning the subjects or topics covered in a book, speech, or discussion. When stressed on the second syllable (/kənˈtɛnt/), it is an adjective meaning satisfied or pleased with something.

Present tense vs. past tense verbs:

- ObJECT (verb, stress on the second syllable) means "to oppose or disagree with something", while OBject (noun, stress on the first syllable) refers to "a thing or person that can be seen or touched".

Noun vs. adjective:

- Con'vict (noun, stress on the second syllable) refers to a person who has been found guilty of a crime, while con'vict (adjective, stress on the first syllable) pertains to someone who has been proved or declared guilty.

Verb vs. noun:

- Re'bel (verb, stress on the second syllable) means "to resist or defy authority", while 'rebel (noun, stress on the first syllable) denotes "a person who resists or opposes authority".

Differentiation of compound nouns:

- 'Blackbird (stress on the first syllable) refers to a specific type of bird, while black'bird (stress on the second syllable) is a compound word that represents any bird with predominantly black feathers.

These examples highlight how word stress plays a crucial role in distinguishing between different parts of speech or variations in meaning.

Analysis and results

Supporting the researchers' views above examples can be seen as following:

I didn't say he stole my umbrella.

I didn't say he stole my umbrella.

I didn't say he stole my umbrella.

I didn't say he stole my umbrella.

I didn't say he stole my umbrella.

I didn't say he stole my umbrella.

By placing word stress in various words completely changes the meaning of the sentence. In the first sentence, not speaker but another person said the information. In the second one, speaker didn't say but hear or see the action. In the third sentence, speaker wants to say not he, but she or they have stolen the item. In the fourth sentence speaker wants to he didn't stole but took or hid the umbrella. The next sentence shows that speaker wants to say not his own umbrella but another one was stolen. The last one shows that not umbrella but another item was stolen. It is noticed that by placing word stress on a different word can greatly change the meaning, inference and conclusion as well.

Another example can be seen with compound words. Compounds generally have a primary stress on the first word, while phrases have a primary stress on the second word.

Case study

This case happened among students. A new student wants to make a friend and starts conversation with a boy. He asks "Where do you live, is it far or near to our institution?". He answers "I live in a 'greenhouse near here". He is astonished. -"Don't you have house to live?" -" Why, I have it is near as I said" he answers. He put stress on the first part of the word, which meant where plants are grown, in fact it should be on the second part as green'house which shows the colour of the house. As it is seen misusing word stress can hugely change the meaning and inference of the sentence. Pragmatic analysis of the case study: In this case study there is a maxim of relevance. As the person supported his sentence according to his friend's inquiry. There is a maxim of quantity as the speaker provided necessary information. There is no maxim of quality as the speaker doesn't support any evidence to his answer. There is no maxim of manner, because speaker is not clear and concise. As there is no maxim of quality and maxim of manner the conversation didn't reach its target. As it stated above maxims are rulers of the conversation. The absence of them, even one of them can hugely affects the communication.

Conclusion and suggestions

There is close bond with stress and inferring meaning during conversation. As it is seen in the examples a mere mistake on stress can completely change the context of the topic. Word stress which is one of the important properties of pronunciation has become a big problem to the learners of English. The use of TV set, CD's, DVD's cassettes and players is required to improve the learners' word stress accuracy. Good model from their teachers who are able to produce accurate stress on the right syllables of English words are needed as well.

REFERENCES:

1. Kreidler C. Pronunciation of English. A course book. Second edition. – Oxford.: Blackwell publishing, 2004.
2. Balogné B. K, Slizárd S. The pronunciation of English. Korbai Hajnaltól. 2006.
3. Moinzadeh A. Teaching Word Stress Patterns Of English Using A Musically-simulated Technique // Journal of Language Studies. 2012. Volume 12.
4. English Word Stress: A Theory of Word-Stress Patterns in English. Oxford: Pergamon Press Ltd. Davies, B. (2000)
5. Grice, H. P. Studies in the Way of Words. Cambridge: Harvard University Press 2002.
6. Levinson, S. C. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press 2008.
7. Claire-A. Forel & Genoveva P, Updated by Cornelia H and Carmen S. PHONETICS AND PHONOLOGY University of Oldenburg.:2005
8. Robert S, Minkova D. English Words. History and Structure. –Cambridge.: Cambridge University Press, 2001.

АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИНИ СУГУРТА ҚИЛИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ МОХИЯТИ

Рахимов Ойбек Бахтиёрович,
«SQB INSURANCE» СУГУРТА КОМПАНИЯСИ
АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ
ХОРАЗМ ВИЛОЯТ ФИЛИАЛИ ДИРЕКТОРИ,
oybekbfa@gmail.com

***Аннотация.** Мақолада автотранспорт воситаларини сугурта қилишнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти очиб берилган. Шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий тизимида автотранспорт сугуртаси қўлланилиши ва истиқболлари атрофлича ёритиб берилган.*

***Калит сўзлар:** Сугурта, молия, ижтимоий-иқтисодиёт, иқтисодиётни ривожланиш, тўлов, йўл транспорт ходисаси, ижтимоий химоя.*

SOCIO-ECONOMIC ESSENCE OF MOTOR VEHICLE INSURANCE

Rakhimov Oybek Bakhtiyorovich,
«SQB INSURANCE» INSURANCE COMPANY
JOINT STOCK COMPANY
KHOREZM REGIONAL BRANCH DIRECTOR,
oybekbfa@gmail.com

***Abstract.** The socio-economic nature of motor vehicle insurance is disclosed in the article. Also, the application and prospects of auto transport insurance in the socio-economic system of the country are covered in detail.*

***Key words:** Insurance, finance, socio-economics, economic development, payment, road transport phenomenon, social protection.*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ АВТОСТРАХОВАНИЯ

Рахимов Ойбек Бахтиёрович,
«SQB INSURANCE»АО
СТРАХОВАЯ КОМПАНИЯ
ДИРЕКТОР ХОРЕЗМСКОГО ОБЛАСТНОГО ФИЛИАЛА,
oybekbfa@gmail.com

***Аннотация.** В статье раскрыта социально-экономическая природа автострахования. Также подробно освещены применение и перспективы автотранспортного страхования в социально-экономической системе страны*

***Ключевые слова:** Страхование, финансы, социально-экономика, экономическое развитие, оплата, феномен автомобильного транспорта, социальная защита*

Кириш. Ўзбекистонда амалга оширилган ислохотлар натижасида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида янги муносабатлар вужудга келди. Шу жумладан суғурта соҳасида олиб борилган ислохотлар натижасида янги миллий тизим таркиб топди ва шакллантирилди. Ушбу тизимнинг таркибий қисмларидан бири сифатида бозор муносабатлари тамойилларини ўзида акс эттирувчи суғурта хизматига оид қонунчилик тизими яратилди. Унда суғурта хизмати нафақат давлат томонидан амалга ошириладиган фаолият сифатида, балки барча шахслар томонидан амалга оширилиши мумкин бўлган эркин тадбиркорлик фаолияти шакли сифатида белгиланди. Суғурта фаолиятини юритишга доир бу эркинлик ўнлаб нодавлат суғурта хизмати кўрсатиш компанияларининг ташкил топиши ва фаолият юритишига имкон яратиш билан бир пайтда суғурта хизматига бўлган талаб ва эҳтиёжни ҳам кескин ортишига, мамлакатимизда суғурта хизмати бозорини тез шакллана бошлаши ва ривожланиши учун шарт-шароит яратди.

Суғурта ходисалари натижасида инсон ҳаётида фавкулотда ходисалар юз бериши мумкин. Инсон кутилмаган автоҳалокатнинг қурбони бўлиши, тўсатдан жиддий тарзда соғлиғини йўқотиши, тадбиркорлар эса бозор иқтисодиёти шароитидаги кескин молиявий ўзгаришлар натижасида катта миқдордаги маблағларни йўқотишлари мумкин. Ҳар бир инсон ана шундай бахтсиз ходисаларни бартараф этишга ҳамма вақт ҳам тайёр бўлавермайди. Айниқса инсоннинг молиявий жиҳати ҳар доим бундай йўқотишларнинг оқибатини бартараф этишга қодир бўлмайди. Ана шундай ҳолларда бундай инқирозлардан чиқиб кетишда суғурта фаолияти асосий роль ўйнайди.

Маълумки, савдо муносабатларини ҳудудий ўзаро яқин жойлашган мамлакатлар ўртасида такомиллаштириш мақсадида юкларни етказиб беришда, автомобил транспортдан фойдаланиш жаҳон мамлакатлари иқтисодий муносабатларида катта аҳамият касб этади. Мамлакатимизда Буюк Ипак йўлининг қайта тикланиши ўз навбатида Ўзбекистоннинг бошқа хорижий мамлакатлар билан савдо-иқтисодий алоқаларини ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Ўз навбатида халқаро савдо муносабатлари ривожиди

автотранспорт воситаларининг ўрни бекиёс. Бу эса бугунги кунда автотранспорт воситаларини суғурта қилиш тизимини халқаро талаблар даражасига олиб чиқишни тақозо этади. Суғурта соҳаси иқтисодийликда бўлаётган барча жараёнлар ва ўзгаришларни ўзида акс эттиради

Юқоридагилардан келиб чиқиб, бозор иқтисодиёти шароитида автотранспорт воситаларига ва (ёки) автотранспорт воситаларидан етказилган зарарнинг суғурта шартномалари доирасида қопланиш жараёни, яъни суғурта даъволарини кўриб чиқиш жараёни давлат ва жамият ҳаётининг ажралмас қисми бўлганлиги сабабли долзарб аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.

Ўзбекистон Республикасида суғурта муносабатлари босқичма-босқич такомиллаштирилмоқда. Республикамиз ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида автотранспорт суғуртасида даъво ишларини кўриб чиқишга қаратилган бир қатор илмий-назарий ҳамда амалий тадқиқотлар олиб борилмоқда ҳамда ушбу олиб борилган изланиш натижалари амалиётга кенг жалб қилиниб келинмоқда.

Мазкур масалаларга доир илмий ишларнинг қисман мавжудлигига қарамай, автотранспорт суғуртасида даъво ишларини кўриб чиқиш тушунчаси, автотранспорт суғуртасида даъво ишларини амалга ошириш тартиби, автотранспорт суғуртаси бўйича мажбуриятлар, автотранспорт суғуртасида даъво ишларини кўриб чиқишни амалга ошириш шартлари ва тартиби каби масалаларнинг ўзига хос жиҳатларини илмий ўрганиш, таҳлил қилиш ва муайян фикр-мулоҳазалар бериш эътибордан биров четда қолмоқда.

Автотранспорт суғуртасининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти масаласи умумий суғурта масалалари қаторида бир қатор олимларимиз томонидан у ёки бу даражада ўрганилганлигини кўриш мумкин. Жумладан, Ашрафханов Б.Б., Мирсадыков М.А., Абдурахманов И.Х., Сабиров Х.Р., Джакупов М.Р., Шеннаев Х.М.¹ ва бошқалар томонидан ушбу масаланинг айрим қирралари у ёки бу томонидан очиб берилган.

¹ Мирсадыков М.А., Мирсадыков М.М. Страховые имущества: практическое пособие. – Т., 2014. – С. 251.; Мирсадыков М.А., Ашрафханов Б.Б. Современное состояние и тенденции развития страхового рынка Узбекистана. Страховое дело. – Т., 2001. №11. – С. 251.; Мирсадыков М.А., Страховые риски: Словарь-справочник. Ассоциация профессиональных участников страхового рынка Узбекистана. – Т., 2010. – С. 108.; Абдурахманов И.Х. Ўзбекистонда жавобгарликни суғурталаш механизмини такомиллаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияга автореферат. – Т., 2010. – 20 б.; Сабиров Х. Суғурта: 100 савол ва жавоб. – Т.: Мехнат, 1998. – 160 б.; Джакупов М. Страховой рынок Узбекистана: механизм регулирования. Рынок, деньги и кредит, – Т., 2003. – №5. – С. 38-40.; Шеннаев Х.М., Баймуратов Т.М. Суғурта иши. – Т.: “Turon-Iqbol”, 2006. – 276 б.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатлари олимларидан Федорова Т.А., Сплетугов Ю.А., Дюжиков Е.Ф., Гвозденко А.А., Турбина К.Е., Скамай Л.Г., Мазурина Т.Ю., Грищенко Н.Б. ва бошқалар¹ томонидан эса ушбу масала қисман тадқиқ этилган. Бундан кўриниб турибдики, тадқиқот мавзусининг ўрганилиши, унинг назарий ва амалий аҳамиятга эга эканлигидан далолат беради.

Тадқиқот методологияси

Мазкур мақолада илмий-назарий асос сифатида суғуртага оид иқтисодий адабиётлар ҳамда илмий мақолалар, хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимларнинг Ўзбекистон суғурта бозорини ривожлантириш бўйича илмий асарлари ўрганилган. Мавзуни ўрганиш давомида адабиётлар қиёсий таҳлили, мантиқий ва таркибий таҳлил қилиш, гуруҳлаштириш ва қиёсий таққослаш усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида транспорт воситаларига бўлган талаб тобора ошиб бораётганлиги кузатилмоқда. Бу эса суғурта ташкилотлари томонидан йўл-транспорт воситаларини суғурталашни оқилона ташкил этилишини тақозо этади.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг йўл-транспорт воситаларини суғурталаш мамлакатимизда иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ривожланишида ва уларни молиявий фаолиятида кўрилиши эҳтимол бўлган зарардан ҳимоялашда суғурта тизими катта аҳамиятга эга бўлган соҳа саналади.

Автотранспорт суғуртасининг ижтимоий-иқтисодий моҳиятининг умумий таснифи ва асослари қуйидаги терминлар асосида кўриб чиқишимиз мумкин:

Транспорт воситаси яъни йўлларда одамларни, бағажни, юкларни ёки ўзига ўрнатилган асбоб-ускуналарни ташиш учун мўлжалланган қурилма.

Суғурта полиси бу суғурталовчининг суғурта қопламасини тўлаш бўйича мажбурияти кучга кирганлигини тасдиқловчи, суғурта мукофоти тўлангандан кейин бериладиган ҳужжат. Суғурта полиси эса фақат суғурта тўлови амалга оширилган суғурта муддати учун берилади. Суғурта пули эса суғурталовчининг суғурта қилдирувчи ёки наф олувчи олдидаги мажбуриятлари ҳажмининг чегарасини англатувчи, суғурта полисида кўрсатилган пул маблағлари миқдоридир.

¹ Федорова Т.А. Основы страховой деятельности. Учебник. – М.: "РСК", 2001. – С. 124.; Сплетугов Ю.А., Дюжиков Е.Ф. Страхование: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 216.; Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С. 311.; Турбина К.Е. Теория и практика страхования. – М.: изд. Анкил, 2003. – С. 178.; Скамай Л.Г., Мазурина Т.Ю. Страхование: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С. 248.; Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 316.

Транспорт воситасидан фойдаланиш яъни транспорт воситасидан унинг йўлларда, шунингдек уларга туташ, транспорт воситалари ҳаракати учун мўлжалланган ҳудудларда ҳаракатланишдан иборат бўлган фойдаланиш. Транспорт воситасига ўрнатилган ва транспорт воситасининг ҳаракатланишда иштирок этиши билан узвий боғлиқ бўлмаган ускуналардан фойдаланиш транспорт воситасидан фойдаланиш ҳисобланмайди.

Суғурта ҳодисаси бу суғурта шартномасида кўрсатилган, суғурта муддати мобайнида содир бўлган ва содир бўлиши билан суғурталовчининг суғурта қопламаси тўлаш мажбуриятини юзага келтириши мумкин бўлган воқеа. Суғурта қопламаси суғурта ҳодисаси содир бўлганда суғурта қилдирувчи ёки наф олувчи кўрган зарарларни қоплаш учун суғурта пулидан ошмаган миқдорда тўланадиган пул маблағлари миқдори ҳисобланади.

Франшиза тузилган суғурта шартномасига мувофиқ суғурталовчи қоплайдиган ёки қопламайдиган суғурта қилдирувчининг зарарларининг маълум қисми. Франшиза суғурта пулининг маълум фоизида ёки аниқ белгиланган миқдорда бўлиши мумкин.

Суғурталанган транспорт воситаси суғурта полисида кўрсатилган, ишлаб чиқарувчи завод ўрнатган жихозларни ўз ичига олган транспорт воситасидир. Ҳайдовчи эса ўз навбатида Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ суғурталанган транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқига эга шахс ҳисобланади.

Қўшимча ускуналарга тўхталиб ўтадиган бўлсак автомобил ишлаб чиқарадиган завод томонидан ўрнатган жихозлардан фарқ қилувчи, транспорт воситасига доимий ўрнатилган механизмлар, жихозлар, мосламалар, қурилмалар ва бошқа ускуналар киради. Ушбу қурилмалар бевосита авотранспорт бошқарувига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Суғурта муддати бу суғурталовчининг мажбуриятлари амалда бўладиган давр. Суғурталовчи фақат суғурта полисида кўрсатилган суғурта муддатида содир бўлган суғурта ҳодисалари учун мажбуриятларни ўз зиммасига олади.

Географик ҳудуд суғурта полиси ва суғурталовчининг мажбуриятлари амалда бўладиган ҳудуд. Агар ўзгача шартлар алоҳида келишилмаган бўлса, тузилган суғурта шартномаси бўйича географик ҳудуд бўлиб Ўзбекистон Республикаси ҳисобланади. Товар кўринишини йўқотиши бу суғурта ҳодисаси ҳамда об-ҳаво ёки доимий таъсир қилувчи омиллар натижасида кўрилган зарарларни бартараф этиш мақсадида таъмирлаш ва тиклаш ишларини амалга ошириш оқибатида транспорт воситасининг ҳақиқий қийматининг камайишини англатади.

Суғурта ҳодисаси тўғрисидаги далолатнома суғурта ҳодисасини тан олинганлигини тасдиқловчи ва суғурта қопламаси миқдорини белгиловчи, суғурталовчи томонидан тузиладиган ҳужжат ҳисобланади. Суғурта ҳодисаси тўғрисидаги далолатнома манфаатдор томонлар тарафидан имзоланади. Суғурта қиймати суғурталанган транспорт воситасининг суғурта шартномаси тузилган пайтдаги ҳақиқий ва томонлар келишган қийматидан келиб чиқиб белгиланади.

Йўл ҳаракати қоидаларининг кўпол бузилиши ҳайдовчи ёки унинг вакили томонидан қуйидаги йўл-транспорт ҳодисасини содир этилиши: темир йўлни кесиб ўтиш қоидабини бузилиши, светофорнинг таъқиқловчи чироғида ўтилиши, қарама-қарши ҳаракатланиш йўлига чиқилиши, қувиб ўтиш қоидаларини бузилиши, тезликни рухсат этилганидан кўра оширилишидир.

Шу ўринда суғурта қалтисликларига ҳам тўхталиб ўтишимиз лозим. Суғурта қалтисликларидан йўл-транспорт ҳодисасида суғурталанган транспорт воситаси билан йўл ҳаракати иштирокчиси сифатида ёки у ҳаракатлангани ёхуд ҳаракатланмаганидан қатъий назар юз берган воқеа натижасида унга зарар етказилиши тушинилади. Ёнғин эса очиқ олов кўринишидаги, назорат қилиб бўлмайдиган ёниш ва ўт чиққан манбадан ташқарига тарқалувчи хусусиятга эга оловдир. Суғурталанган транспорт воситаси электр ускуналаридаги қисқа туташув ёки двигатели ичида ўт олишидан юзага келадиган иссиқлик таъсирида ишлаб чиқарилган олов тарқалиб кетмаса, ёнғин бўлиб ҳисобланмайди. Суғурта қалтисликларидан портлашда газлар ва буғларнинг кенгайишига асосланган босимнинг бузғинчи кучининг намоён бўлиши ҳисобланади.

Суғурта қопламасини тўлаш масаласи суғурталанган транспорт воситаси ёнғин натижасида нобуд бўлиши ёки зарарланиши каби ҳал этилади. Буюмлар зарбасида суғурталанган транспорт воситасига ҳар қандай буюм зарбаси ёки тушиши натижасида транспорт воситаси зарарланади ёки нобуд бўлади (жумладан олд ва орқа ойналар ҳамда эшик ойналарининг зарарланиши). Табиий офатларда транспорт воситасига моддий зарар етказиши мумкин бўлган талофатли табиий ҳодисалар ва жараёнлар (сув тошқини, бўрон, довул, сел, жала, дўл, қалин қор ёғиши, яшин уриши, кўчки, қор кўчиши, кулаш, ер чўкиши, ер ости сувларининг таъсири, зилзила) таъсир қилади. Автотранспорт суғуртасида ўғирлик тўрт хилда бўлади: биринчи, олиб қочишдир. Бунда ўғирлаш мақсадисиз суғурталаган транспорт воситасини ноқонуний эгаллаб олиниши, иккинчиси, ўғирлик, унда транспорт воситаси ёки унинг ускуналари, қисмлари ёки унинг мажмуига кирувчи эҳтиёт қисмларини беркитувчи қулфлари ва элементларини бузиш йўли билан хуфиёна ўғирланиши, учинчиси, талончиликдир, бу ҳолат транспорт воситаси ёки унинг ускуналари, қисмлари ёки унинг мажмуига

кирувчи эҳтиёт қисмларини ёпувчи қулфларини ва элементларини бузиш йўли билан очик ўғирлик қилинишидир, тўртинчи, босқинчилик ҳолати, унда транспорт воситаси ёки унинг ускуналари, қисмлари ёки унинг мажмуига кирувчи эҳтиёт қисмларини ҳаёт ва соғлиққа нисбатан зўрлик билан ёки зўрлик таҳликаси билан эгаллаб олиш мақсадида хужум қилиниши тушинилади.

Суғурталовчи суғурта шартномасида кўрсатилган суғурталанган транспорт воситасига бевосита қуйидаги қалтисликлардан суғурта ҳимоясини тақдим этади:

Транспорт воситасининг қуйидагилар натижасида нобуд бўлиши ёки зарарланиши:

- йўл-транспорт ҳодисаси, ёнғин, портлаш, табиий офат, буюмлар зарбаси, ўғирлик.

Автотранспорт суғуртасида ишлаб чиқарувчи завод томонидан транспорт воситаси мажмуига киритилмаган ёки унинг қўшимча ускунаси сифатида суғурталанмаган мустақил ишловчи мосламаси, қисми, тизими, боғловчи қисми, жиҳозининг олиб қочишга қарши турли тизимлар, автомагнитола, товуш кучайтирувчи қурилмалар, карнайлар, спорт дисклари, антенналар ва ҳоказолар зарарланиши, нобуд бўлиши, ўғирланишидан келиб чиққан зиён қопланмайди.

Суғурталовчи қуйидагиларнинг бевосита ёки билвосита натижасида, таъсирида ёки улар билан боғлиқ равишда юзага келган тафсилот, йўқотиш, зарар бўйича мажбуриятларга эга бўлмайди:

- ядровий портлаш, радиация ёки радиоактив захарланиш таъсири;

- Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 954-моддасига мувофиқ ҳарбий ҳаракатлар, манёврлар ёки бошқа ҳарбий тадбирлар¹.

Суғурталовчи суғурта қилдирувчининг суғурта ҳодисасини келтириб чиқарган билвосита ва бошқа харажатлари жарима, ижарадаги транспорт воситасидан фойдаланганлик учун ижара ҳақи, бензин қиймати, ҳайдовчини ёллаш харажатлари, тикловчи таъмир пайтида меҳмонхонада яшаш харажатлари, хизмат сафари харажатлари, даромаднинг йўқотилиши, фаолияти тўхтаб қолишидан кўрилган зарарлар, кафолат муддати ўтганлиги муносабати билан боғлиқ моддий зарар, маънавий зарар бўйича мажбуриятларга эга эмас.

Агар суғурта қилдирувчи ҳайдовчи ёки наф олувчи тўхтаган пайтда транспорт воситаси салонини тарк этганда транспорт воситасининг эшиги ёки ойналарини очик ҳолда қолдириб кетса ёки транспорт воситасида ёки учинчи шахслар олиши мумкин бўлган жойда транспорт воситаси калитини қолдирса, калитни йўқотса ва бу ҳақда йўқолган кундан бошлаб уч иш куни ичида

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – Т.: Адолат, 2012. – 301-б.

суғурталовчига ёзма хабар қилмаса ёки йўловчиларни ташиш бўйича тижорат билан тегишли лицензиясиз шуғулланса суғурталовчи суғурта қопламасини тўлашни тўлиқ ёки қисман рад этишга ҳақли.

Шу билан бирга агар суғурта қопламаси олиш тўғрисидаги талаб алдаш мақсадида қўйилса ёки талабни амалга ошириш учун ёлғон маълумотлар хабар қилинса ёки улардан фойдаланилса ёки суғурталовчини содир бўлган воқеа тўғрисида хабардор қилиш муддатлари бузилса ёки суғурталанган транспорт воситаси суғурталовчининг розилигисиз ижарага берилса, суғурта шартномаси доирасида талаб ҳуқуқи қондирилмайди. Агар суғурта шартномасининг амал қилиши суғурта ҳодисаси содир бўлишига қадар, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг 948-950-моддаларида кўрсатилган асосларга кўра тўхтатилган бўлса ёки суғурта шартномаси Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ёки бошқа қонун ҳужжатларида кўзда тутилган асосларга кўра ҳақиқий эмас деб топилса ёки суғурта қилдирувчи зарарнинг сабаби ва миқдорини аниқлаш учун зарур ҳужжатларни муурожаат этгандан сўнг белгиланган муддат ичида тақдим этмаса, суғурталовчи суғурта қилдирувчига ёки наф олувчига суғурта қопламасини тўлашни рад этишган ҳақлидир¹.

Агар шартномада ўзгача шартлар келишилмаган бўлса, суғурталовчи суғурталанган автотранспортни давлат органлари топшириғига кўра олиб қўйилиши, реквизиция, ҳибсга олиниши ёки йўқотилиши натижасида юзага келган зиён учун суғурта қопламаси тўлашдан озод бўлмайди.

Суғурта мукофоти суғурта шартномасига мувофиқ тўлиқ ҳажмда ёки қисман тўланганда суғурталовчининг жавобгарлиги унинг тўланган қисмига мутаносиб равишда ўрнатилади. Агар суғурта шартномасида суғурта пули суғурта қийматидан кам миқдорда белгиланган бўлса, суғурта ҳодисаси содир бўлганда суғурталовчи суғурта қилдирувчига ёки наф олувчига етказилган зарарларни Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 936-моддасига мувофиқ қоплаб беради².

Автотранспорт суғуртасида суғурталовчининг мажбуриятлари қуйидагилардан иборат: биринчидан суғурта қилдирувчини суғурта шартлари билан таништириши; иккинчидан агар шартномада ўзгача шартлар келишилмаган бўлса, суғурта шартномасида келишилган суғурта мукофоти ёки унинг қисми тўлангандан кейин суғурта қилдирувчи ёки наф олувчига суғурта полисини топшириши; учинчидан суғурта ҳодисаси содир бўлганда суғурта қилдирувчига суғурта қопламаси тўловини мазкур суғурта шартномасида

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – Т.: Адолат, 2012. – 301-б.

² Юқоридаги манба.

келишилган тартиб ва муддатларда амалга ошириши; тўртинчидан суғурта қилдирувчини суғурта қопламаси тўлаш рад этилиши ҳақида Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида ўрнатилган муддатда рад этиш сабаблари асосланган ҳолда ёзма шаклда хабардор қилиши; бешинчидан суғурта қилдирувчи ёки наф олувчидан суғурта шартномаси ёки полиси амал қилиши даврида олинган маълумотнинг махфийлигини сақлаши, суғурталовчи маълумотни Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат органларига тақдим этиши шарт бўлган ҳолатлар ёки суғурта қилдирувчининг маълумотни ошкор қилишга ёзма розилиги бўлган ҳолатлар бундан мустасно; олтинчидан суғурта қилдирувчи, наф олувчи билан бўлган муносабатларда махфийликни таъминлашидир.

Автотранспорт суғуртасида суғурталовчининг ҳуқуқлари қуйидагилардан иборат бўлади.

а) суғурта қилдирувчи хабар қилган тафсилотлар бартараф бўлган бўлса, суғурталовчи суғурта шартномасини бекор қилинишини талаб қилиши мумкин эмас:

суғурта қилдирувчи наф олувчидан суғурта шартномаси бўйича мажбуриятларнинг бажарилишини талаб қилиши;

суғурта қилдирувчи ёлғон маълумотларни хабар қилганда суғурта шартномасини ҳақиқий эмас деб тан олинишини ва Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларида кўзда тутилган қоидаларни қўлланилишини талаб қилиши мумкин.

б) суғурта ҳодисаси содир бўлиши эҳтимолини камайтиришга йўналтирилган олдини олиш чора-тадбирларини амалга ошириши;

в) суғурта ҳодисаси содир бўлиши қалтислиги даражасини тавсифловчи қўшимча ҳужжатларни талаб қилиши. Суғурта шартномаси ёки полиси амалда бўлган даврда қалтислик даражаси ўзгарса, суғурта мукофоти миқдори вазиятдан келиб чиқиб, оширилиши ёки камайтирилиши мумкин;

г) суғурта қилдирувчи ёки наф олувчи тақдим этган ҳужжатлар ва маълумотларни ҳақиқийлигини, шунингдек суғурта қилдирувчи томонидан мазкур суғурта шартномаси шартлари бажарилишини текшириши;

д) суғурта қилдирувчи ёки наф олувчи суғурта шартномасига мувофиқ ўз зиммасига олган мажбуриятларни бажармаса ёки тегишли равишда бажармаса суғурта қопламаси тўловини рад этиши;

е) суғурта қопламаси тўловини рад этиши, агар суғурта қилдирувчи ёки наф олувчи:

- суғурта ҳодисаси ҳисобланиши мумкин бўлган содир бўлган воқеа ҳақида суғурталовчини ўз вақтида хабардор қилмаса;

- ҳодиса содир бўлганлиги, тавсифи ва сабабларини аниқлаш учун зарур бўлган ҳужжатлар ва маълумотларни тақдим этмаса;

- суғурта шартномасидан фойдаланиш учун алдовчи воситалар ва услублардан фойдаланса;

- зарар етказган шахсга нисбатан даъвосидан ёки унга талаблар қўйишни таъминлайдиган ҳуқуқлардан воз кечса, шунингдек регресс талабини амалга ошириш учун зарур ҳужжатларни суғурталовчига беришдан бош тортса;

ё) суғурта қилдирувчи ёки наф олувчидан ҳодиса ҳақида хабарни кутмасдан, ҳодиса натижасида етказилган зарарларни кўриқдан ўтказишга ва баҳолашга киришиши;

ж) суғурта ҳодисаси содир бўлганлиги ва сабабларини тасдиқловчи тўлиқ ахборот ва зарур ҳужжатларни олгунгача ҳамда воқеа содир бўлганлиги муносабати билан жиноий иш қўзғатилган бўлса, мутасадди идоралар тегишли қарорни қабул қилгунга қадар суғурта қопламаси тўлаш ҳақидаги қарор қабул қилишни кейинроққа қолдириши мумкин.

Йўл-транспорт ҳодисаси, портлаш, ёнғин, буюмлар зарбаси, учинчи шахсларнинг ноқонуний ҳаракатлари, табиий офатлар натижасида транспорт воситаси нобуд бўлса ёки зарарланса:

а) суғурталовчига хабарни етказиши;

б) дарҳол содир бўлган воқеа ҳақида йўл ҳаракати хавфсизлиги бошқармасини хабардор қилиши ва воқеа жойида йўл-транспорт ҳодисаси ҳақида баён ёки маъмурий далолатномани тўлдириши;

в) суғурталовчи кўриқдан ўтказиш учун зарарланган транспорт воситасини кўрсатиши, транспорт воситасининг барча зарарланган қисмларини фото ёки видео тасвирга олиши ва суғурталовчи билан ўзининг кейинги ҳаракатларини таъмирлаш ишлари бошлангунга қадар келишиб олиши;

г) суғурталовчига транспорт воситасига етказилган зарарни баҳолаш ҳулосасини ва таъмирлаш учун ҳисоб-китобни барча ишлар тугагандан кейин, эҳтиёт қисмлар ва материалларни кўрсатган ҳолда тақдим этиши;

д) суғурталовчига тергов органлари тасдиқлаган воқеа юзасидан жиноий иш қўзғатилиши, тўхтатилиши ёки ишни судга оширилиши ҳақидаги қарорлар нусхаларини тақдим этиши;

е) таъмирлаш амалга оширилаётганда ва автомобил қисмларга ажратилганда яширин нуқсонлар аниқланган тақдирда бу нуқсонлар бартараф

этилишидан аввал суғурталовчини хабардор қилиши лозим. Бундай ҳолатда зарарланган қисмлар фотосуратга олиниб, қўшимча далолатнома тузилади.

Агар суғурта шартномаси билан ўзгача шартлар келишилмаган бўлса ёки суғурта қилдирувчининг мажбуриятлари суғурта шартномаси манфаатини кўзлаб тузилган бошқа шахс томонидан бажарилмаса, суғурта шартномасини наф олувчи манфаатида тузиш суғурта қилдирувчини суғурта шартномаси бўйича мажбуриятларни бажаришдан озод этмайди.

Автотранспорт суғуртасида суғурта қилдирувчи ҳуқуқлари:

а) суғурта муддати мобайнида суғурта масалалари юзасидан суғурталовчининг маслахатларини олиши;

б) суғурта ҳодисаси содир бўлганда суғурталовчидан суғурта қопламасини олиши;

в) суғурта ҳодисаси содир бўлганда мустақил экспертиза тайинлашини талаб қилиши;

г) транспорт воситасига ўрнатилган қўшимча жихозларни қўшимча суғурталаши;

д) суғурталовчи билан келишган ҳолда суғурта шартномасига ўзгаришлар ёки қўшимчалар киритиши;

е) суғурталовчини хабардор қилиш шarti билан суғурта шартномасини бекор қилиши;

ж) суғурта полиси йўқолганда унинг дубликатини олиши.

Суғурта шартномасига мувофиқ суғурталовчига талаб қўйилишига асос бўлиши мумкин бўлган воқеа содир бўлганда суғурта қилдирувчи ёки наф олувчи қуйидагиларни амалга ошириши шарт: Суғурталовчини бу ҳақда имкони бўлиши билан дарҳол, лекин 72 соатдан кечиктирмай хабардор қилиши ва воқеа содир бўлгандан кейин 3 (уч) иш куни ичида суғурталовчига воқеа жойи, сабаби ва тафсилотлари кўрсатилган аризани юбориши, дарҳол мутасадди органларга содир бўлган воқеа ҳақида хабар қилиши лозим.

СУГУРТАНИНГ БОШҚА СОҲАЛАРИДАН ФАРҚЛИ ЎЛАРОҚ, ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИДАН БИРИ СУГУРТАЛАНУВЧИ ТОМОНИДАН ТЎЛАНГАН СУГУРТА МУКОФОТЛАРИНИНГ ҚАЙТИШИДИР. СУГУРТА ҲОДИСАЛАРИ СОДИР БЎЛГАНДА СУГУРТАЛОВЧИ ВА МИЖОЗ ЎРТАСИДА ЮЗАГА КЕЛАДИГАН МУНОСАБАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШ МАСАЛАЛАРИНИ НАЗАРИЙ ҲАМДА АМАЛИЙ ҲОЛАТИНИ ТАДҚИҚ ВА ТАҲЛИЛ ЭТИШ НАТИЖАСИДА ҚУЙИДАГИЛАРГА ТЎХТАЛИБ ЎТИШ МУМКИН:

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СУГУРТА ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИДА КЕНГ ҚАМРОВЛИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ ТУРЛИ МУЛКЧИЛИК ШАКЛИДАГИ СУГУРТА ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ БИЛАН БИР ҚАТОРДА

ЯНГИ СУҒУРТА ХИЗМАТЛАРИНИ ЙЎЛГА ҚЎЙИЛИШИГА ҚУЛАЙ ШАРТ-ШАРОИТ ЯРАТДИ ВА НАТИЖАДА;

- СУҒУРТА ХИЗМАТЛАРИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШ ОРҚАЛИ ДАВЛАТ ЎЗИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ МУАММОЛАРИНИ БАРТАРАФ ЭТАДИ. ЖУМЛАДАН СУҒУРТА СОҲАСИДАГИ ҚОНУНЧИЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ҲАМДА МАЖБУРИЙ СУҒУРТА ТУРЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ОРҚАЛИ ДАВЛАТ ҚЎЙИДАГИ НАТИЖАЛАРГА ЭРИШИШИ МУМКИН:

- ДАВЛАТ ЎЗИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ҲИМОЯ БИЛАН БОҒЛИҚ ВАЗИФАЛАРИНИ БОСҚИЧМА-БОСҚИЧ ИҚТИСОДИЁТНИНГ БИЗНЕС СОҲАСИГА БЕРИБ БОРАДИ;

- ДАВЛАТНИНГ ИҚТИСОДИЁТДАГИ ИШТИРОКИ ИЗЧИЛ КАМАЙИБ БОРАДИ;

- БЮДЖЕТНИНГ ИЖТИМОИЙ ХАРАЖАТЛАР ҚИСМИГА ТУШАДИГАН ОҒИРЛИК ЕНГИЛЛАШИБ БОРАДИ;

- СУҒУРТА ТАШКИЛОТЛАРИ МАБЛАҒЛАРИНИ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ҲИМОЯ БИЛАН БОҒЛИҚ МАСАЛАЛАРГА ЙЎНАЛТИРИШ ОРТАДИ.

ЮҚОРИДАГИ ВАЗИФАЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШ НАТИЖАСИДА БЎШАГАН ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ДАВЛАТ СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ, ИНФРАТУЗИЛМАНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА БОШҚА МУҲИМ СОҲАЛАРГА ЙЎЛЛАШ ИМКОНИЯТИ ҲОСИЛ БЎЛАДИ.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, автотранспорт воситаларини суғурта қилишнинг иқтисодий-ижтимоий моҳиятини кўриб чиқадиган бўлсак, аҳоли турмуш даражасининг доимо ошиб бориши, транспорт воситаларининг янада такомиллашиши жаҳонда автомобиллар сонининг мунтазам ўсишига олиб келаяпти. Транспорт воситалари сонининг кўпайиши табиий ҳолда йўл-транспорт билан боғлиқ бахтсиз ҳодисалар ҳам кўпайишига олиб келади. Мана шу вазифаларни бажаришда суғурта хизмати етказилган зарарларни тез ва мақбул усулда қоплаши ҳамда жабрланувчилар учун салбий бўлган оқибатларни бартараф этишда ҳар доим кафолатланган пул фондини таклиф эта олиши билан етказилган зарарни қоплашнинг бошқа усулларида ажралиб туради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – Т.: Адолат, 2012. – 301-б.
2. Мирсадыков М.А., Страховые риски: Словарь-справочник. Ассоциация профессиональных участников страхового рынка Узбекистана. – Т., 2010. – С. 108.
3. Мирсадыков М.А., Мирсадыков М.М. Страховые имущества: практическое пособие. – Т., 2014. –С. 251.
4. Мирсадыков М.А., Ашрафханов Б.Б. Современное состояние и тенденции развития страхового рынка Узбекистана. Страховое дело. – Т., 2001. №11. – С. 201.
5. Шеннаев Х.М., Баймуратов Т.М. Суғурта иши. – Т.: “Turon-Iqbol”, 2006. – 276б.
6. Скамай Л.Г., Мазурина Т.Ю. Страховое дело: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С. 248
7. Собиров Х. Суғурта: 100 савол ва жавоб. – Т.: Мехнат, 1998. – 160 б.
8. Джакупов М. Страховой рынок Узбекистана: механизм регулирования. Рынок, деньги и кредит, – Т., 2003. – №5. – С. 38-40.
9. Федорова Т.А. Основы страховой деятельности. Учебник. – М.: "РСК", 2001. – С. 124.
10. Сплетугов Ю.А., Дюжиков Е.Ф. Страхование: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2002. – С. 216.
11. Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2003. – С. 311.
12. Турбина К.Е. Теория и практика страхования. – М.: изд. Анкил, 2003. – С. 178.
13. Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 316.
14. www.lex.uz Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
15. www.imda.uz Молия вазирлиги хузуридаги суғурта бозорини ривожлантириш агентлиги сайти.
16. www.tkj.uz Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича тўловларни қафолатлаш жамғармаси сайти.

РАСЧЁТ ОТКОСОВ ГРУНТОВОГО КАНАЛА СЛОЖЕННЫХ ИЗ НЕСВЯЗНЫХ ГРУНТОВ

Гайимназаров Исраил Холиқович

доктор философии технических наук, доцент

e-mail: gayimnazarov@bk.ru

Каршинский инженерно-экономический институт,

г. Карши, Узбекистан.

***Аннотация.** Решение задач, связанных с проектированием и эксплуатацией множества наземных каналов, в настоящее время для расчета размеров устойчивых каналов используются два основных подхода: анализ морфометрии каналов на основе теории мод и анализ деформируемых берегов и каналов физического подхода на основе исследование физических процессов, происходящих в каналах с дном.*

***Ключевые слова:** морфометрия русел, деформация, берег, русло реки, физические процессы, допустимая скорость, расход, касательное напряжение, устойчивость, допустимое напряжение, плотность, окатанность, эрозия, статика, река.*

CALCULATION OF GROUND CHANNEL SLOPES COMPLETED FROM COLLECTIVE SOILS

G'aimnazarov Israil Kholikovich

Doctor of Philosophy of Technical Sciences, Associate Professor

e-mail: gayimnazarov@bk.ru

Karshi Engineering-Economics Institute, Karshi city, Uzbekistan

***Abstract.** Solving the problems associated with the design and operation of many ground-bed channels Two main approaches are currently used to calculate the dimensions of stable channels: analysis of channel morphometry based on mode theory and deformable banks and channels analysis of the physical approach based on the study of physical processes occurring in channels with a bottom.*

***Keywords:** morphometry of channels, deformation, coast, river bed, physical processes, allowable speed, discharge, tangential stress, stable, allowable stress, density, roundness, erosion, static, river.*

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время при расчёте размеров устойчивых каналов используются два основных подхода: анализ морфометрии каналов на базе теории режима и физический подход, основанный на исследовании физических процессов, протекающих в каналах с деформируемыми берегами и дном.

ОБСУЖДЕНИЕ

Физический подход включает три основных метода расчёта каналов: метод предельной влекущей силы, разработанный в США в начале 1950-х годов, метод допустимых скоростей и метод определения морфометрии устойчивых каналов на базе теории гидродинамической устойчивости. Последний метод получил своё развитие в конце 1960-х и в начале 1970-х годов, однако, несмотря на малый срок своего существования, он в ряде случаев позволил правильно описать сложные физические процессы, протекающие в каналах с подвижным ложем.

Метод допустимой влекущей силы (допустимых напряжений) основывается на следующих соображениях. Физические свойства материала, из которого сложены берега канала (угол внутреннего трения, плотность, окатанность, средний диаметр грунта и т.д.), определяют их сопротивление размыву. Механизм воздействия потока на канал связывается с тангенциальными напряжениями на поверхности берегов, а расчёт каналов по методу предельной влекущей силы основывается на определении допустимого сдвигового напряжения, которое выдерживают берега канала [1]. Сопротивление берегов эрозии является при этом одним из предельных факторов, влияющих на эксплуатационные условия канала-достаточно малое сечение для заданного расхода будет создавать большие скорости, способные разрушать в свою очередь берега канала.

Как мы уже рассказали, что существующие на современном этапе методы прогноза динамически устойчивых поперечных профилей каналов в зависимости от используемых в них подходов можно условно разбить на две большие группы. Первая из них представлена используемыми физический подход разработками, в основе которых лежит предположение, что поток в канале, транспортирующий заданное количество воды и наносов, формирует вполне определённые ширину, глубину и продольный уклон своего русла. В большинстве случаев данный подход выводит за рамки использования различных эмпирических морфометрических зависимостей и предполагает на современном этапе широкое включение различных гидродинамических моделей, использующих в своей основе численные методы расчёта.

Другая группа методов основана на анализе тангенциальных напряжений, возникающих на дне деформируемых каналов под действием руслового потока. Первоначально этот подход использовался исключительно для условий статической устойчивости каналов, т.е. при наличии скоростей течений, не превышающих неразрывающие значения. Однако, как показали отдельные исследования [1,2], этот метод при определенных допущениях может правильно описывать геометрию дна земляных каналов при наличии в них транспорта русловых наносов.

Это обстоятельство расширяет границы использования данного подхода, и даёт возможность более широко его использовать при проектировании динамически устойчивых земляных каналов.

Задача о форме русла предельного равновесия нашла решение в методе Форхгеймера-Лейна [4], использующего в своей основе следующие допущения: предполагается, что с приближением к урезу скорость течения уменьшается до нуля и действие воды, сдвигающее частицу, принято пропорциональным местной влекущей силе $\gamma h I$, где h – локальная глубина, I – продольный уклон потока. В этом случае условие предельного равновесия частиц на откосе приводит к уравнению

$$\frac{h}{H_m} = \sqrt{1 - \frac{(dh/dy)^2}{\text{tg}^2 \varphi_0}}, \quad (1)$$

интеграл которого представляет косинусоиду

$$h = H_m \cos\left(\frac{\text{tg} \varphi_0}{n_m} y\right) \quad (2)$$

где H_m – максимальная глубина потока;

y – поперечная координата;

φ_0 – угол внутреннего трения донного грунта.

Сопоставление выполненных по (2) поперечных профилей русел рек и каналов, с измеренными значениями показало [1], что в большинстве случаев для русловых потоков не свойственна косинусоидальная форма русла. Это расхождение объясняется, прежде всего, тем фактором, что при выводе (2) не учитывается реальное распределение скоростей течения по поперечному

сечению. Попытка учёта этого распределения предпринята в [1,2]. В результате проведенного анализа С.Х. Абальянцем получено уравнение в виде:

$$\left(\frac{h}{H_m}\right)^{2\alpha} = \sqrt{1 - \frac{(dh/dy)^2}{tg^2 \varphi_0}}, \quad (3)$$

где α – показатель степени в степенной формуле изменения скорости от максимума к стенке. Автором приводится в табличном виде решение (3) при $\alpha=0,25$, соответствующего наиболее реальному распределению скоростей течений при грядовом строении дна.

В результате анализа фактических профилей русел в режиме статической и динамической устойчивости С.Х. Абальянцем высказано предположение о возможности использования зависимости (3) для прогноза поперечных сечений русел, транспортирующих наносы. Для этого в (3) выводится вместо угла естественного откоса (φ_0) его уменьшенное значение:

$$\varphi_g = \frac{\varphi_0}{1,65}, \quad (4)$$

где φ_g и φ_0 – углы внутреннего трения грунта при динамической и статической устойчивостях.

Оценка достоверности зависимости (4), проведённая по данным лабораторных отчётов [3] и при сопоставлении с результатами натурных исследований показала, что предложенная С.Х. Абальянцем формула (4) справедлива лишь для ограниченного числа фактических измерений и даёт в большинстве случаев значительные расхождения. Поэтому в дальнейшем, используя зависимость (3) и предложение о том что средняя и максимальная глубины канала нам известны, можно провести следующие математические вклады. Из (3) в результате интегрирования при $\alpha=0,25$ и использования граничного условия $h=0$ при $y=0$ имеем:

$$\frac{h}{H_m} = 1 - \left(1 - \frac{tg \varphi_g}{2H_m} y\right)^2 \quad (5)$$

Из (5) получаем

$$h_{cp} = \frac{2h_m}{B} \int_0^{B/2} \left[1 - \left(1 - \frac{tg\varphi_g}{2h_m} \right)^2 \right] dy = \frac{tg\varphi_g}{4} B \left(1 - \frac{tg\varphi_g B}{12h_m} \right) \quad (6)$$

Одновременно из (5) следует:

$$H_m = \frac{Btg\varphi_g}{4} \quad (7)$$

Подставляя (7) в (5) получаем: поперечный профиль дна динамически устойчивого канала, пропускавшего заданное количество воды и наносов:

$$\frac{h}{H_m} = 1 - \left(1 - \frac{3h_{cp}}{B} \frac{y}{H_m} \right)^2, \quad (8)$$

где h_{cp} и B определяются по изложенным ранее методикам, а выражение для расчёта максимальной глубины канала можно представить в виде:

$$H_m = 1,5h_{cp} \quad (9)$$

Расчёт заложений откосов трапецидального канала при известных значениях ширины и максимальной глубины рекомендуется проводить по формуле:

$$m = \frac{B}{H_m} \left(1 - \frac{h_{cp}}{H_m} \right) = 0,3 \frac{B}{H_m} \quad (10)$$

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проверка зависимости (8) для лабораторных и натуральных условий показала достаточно хорошее ее соответствие фактическим данным [3] и дает возможность рекомендовать полученные связи для расчета устойчивости земляных каналов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- [1]. Абальянц С.Х. Устойчивые и переходные режимы в искусственных руслах. - Л.: Гидрометеоздат, 1981. - 239 с.
- [2]. Абальянц С.Х. Форма русла предельного равновесия. – Сб. научн. трудов Среднеаз. НИИ ирригации, 1981, № 162, с.12-21.
- [3]. Михинов А.Е. Эшев С.С. Экспериментальное исследование формирования устойчивого поперечного профиля больших земляных каналов в нестационарных гидравлических условиях. М., 1987, Рукопись деп. В ВИНТИ, № 7080 В87. - 39 с.
- [4]. Чоу В.Т. Гидравлика открытых каналов. (перев. с англ. Под ред. А.И.Богомолова). – М., Госстройиздат, 1969. – 464 с.
- [5] G'ayimnazarov Israil Xoliqovich., “Kanallarning nostatsionar oqim sharoitlarida oqiziqalar sarfini hisoblash usullarini takomillashtirish”. Dissertatsiya 2022 y.
- [6] Eshev, S., Rakhimov, A., Gayimnazarov, I., Isakov, A., Shodiev, B., & Bobomurodov, F. (2021). Dynamically stable sections of large soil canals taking into account wind waves. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (Vol. 1030, No. 1, p. 012134). IOP Publishing.
- [7] Eshev, S., Gayimnazarov, I., Latipov, S., Mamatov, N., Sobirov, F., & Rayimova, I. (2021). The beginning of the movement of bottom sediments in an unsteady flow. In E3S Web of Conferences (Vol. 263, p. 02042). EDP Sciences.
- [8] Эшев С. С., Рахимов А. Р., Гайимназаров И. Х. Влиянии волновых потоков на деформаций русел каналов: Монография //Т.: Издательство «Voris nashriyot. – 2021
- [9] Eshev S. S., G'ayimnazarov I., Sh L. The Calculation of the Parameter of Friction in Border Layer Not Fixed Flow //International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology. – 2019. – Т. 6. – №. 1. – С. 7796-7800.
- [10] Samatovich, Eshev Sobir, Gaiimnazarov Isroil Kholikovich, and Latipov Shahboz Alisher Ogli. "On the calculation of the non-scouring velocities of a stationary water flow in channels lying in different soils." European science review 1.1-2 (2019): 145-147.
- [11] Эшев С. С., Хазратов А. Н., Гайимназаров И. Х. Экспериментальное исследование транспорта донных наносов в каналах в условиях нестационарности потока насыщенными наносами //Приволжский научный вестник. – 2014. – №. 6 (34). – С. 149-152.

**ELEKTRON DOSKALARNI MAKTAB JAMOASIGA TADBIG‘ ETISH.
D.I.MENDELEYEV DAVRIY SISTEMASINING ELEKTRON MODELI.
ZAMONAVIY PEDAGOGIKANI YANGICHA TALQINI ORQALI
O‘QUVCHINI JALB ETISH. VIRTUAL LABARATORIYA BO‘YICHA
TAJRIBALAR TO‘PLAMI.**

Xoliqulov Hamro Jasur o‘g‘li

O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika
institut talabasi, 84 – maktab o‘qituvchisi
E- mail:hamroxoliqulov5@gmail.com

Ilmiy rahbar

Maxsudjon Umurzokovich Tilyabov

O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika
Instituti assist.

E- mail: tilyabov_maq@mail.ru

ANNOTATSIYA

XXI asr texnologiyalar asri bo'yicha maktablarga elektronlashtirilgan doskalarni tadbir' etish. Dars samaradorligini yuqori natijalarga oshirish, ta'lim sifatini yaxshilash. O'qituvchi vaqtini tejash, o'z ustida ishlash prinsipini mukammallashtirish. Elektron doska yordamida dars mavzusi, kimyoviy reaksiya va jarayonlarni o'quvchilarga bayon etish. D.I.Mendeleyev davriy sistemasini elektron modeli orqali qiziqarli va aniq tushunchaga ega bo'lgan darslarni yuzaga keltirish. Zamonaviy pedagogikani texnologiya bilan bog'lash. Virtual labartoriya haqida o'quvchilarga ma'lumot berish, ularni nazariy olgan bilim, ko'nikmalarini elektronlashtirilgan laboratoriya orqali shakllantirish.

Kalit so'zlar: *Bo'r changi, elektron doska, intraktiv doska, proyektor, zamonaviy pedagogika, "Masalalar sandig'i" metodi, davriy sistemaning elektron modeli, Adobe Flash Player 9, virtual laboratoriya, chemistry lab, galogrammalar.*

**APPLICATION OF ELECTRONIC BOARDS TO THE SCHOOL
COMMUNITY. ELECTRONIC MODEL OF D.I. MENDELEYEV'S
PERIODIC SYSTEMS. STUDENT ENGAGEMENT THROUGH A NEW
INTERPRETATION OF MODERN PEDAGOGY. SET OF EXPERIMENTS
ON VIRTUAL LABORATORY.**

ABSTRACT

Introduction of electronic blackboards to schools according to the technology of the 21st century. Increase the efficiency of the lesson to high results, improve the quality of education. Saving the teacher's time, perfecting the principle of working on oneself. Explaining the topic of the lesson, chemical reactions and processes to students using an electronic board. Creating lessons with interesting and clear understanding of D.I. Mendeleev's periodic system through electronic model. Connecting modern pedagogy with technology. To inform the students about the virtual laboratory, to form their theoretical knowledge and skills through the electronic laboratory.

Key words: *Chalk dust, electronic board, interactive board, projector, modern pedagogy, "Problem Box" method, electronic model of periodic system, Adobe Flash Player 9, virtual laboratory, chemistry lab, holograms.*

KIRISH

Bilamizki, maktablarda dars jarayoni juda ham qiziqarli va esda qolarli tarzda, hurmatli o'qituvchilarimiz tomonidan bayon etiladi. Bunda o'qituvchi mavzu yuzasidan kerakli bo'lgan barcha ma'lumotlarni o'quvchiga yetkazishga harakat qiladi. Mavzuning nazariy va amaliy qismini iloji boricha kengroq tavsiflab berishadi. O'qituvchi asasan vaqtni 1-jadval bo'yicha taqsimlaydi.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash, O'quvchilarni baholash qismida o'qituvchi bergan savollarga o'quvchilar oq bo'r orqali yozma javoblari bilan mavzuni oydinlashtiradi. O'qituvchi dars bayonini yoritish qismida ham ba'zi bir tushunchalarni doskada yozib, yoki chizib, ko'rsatadi. Deylik o'qituvchi aralashmalarni ajratish usullaridan biri haydash jarayonini tushuntirayotganda haydash jaryonini va asbob – uskunalarni chizib, darsni oydinlashtiradi. Bu esa anchagina vaqtni olishi tayin.

1– jadval.

T/r	Qismlar	Ajratilgan vaqt(minutda)
1	Tashkiliy qism	2 min
2	Pedagogik iqlim yaratish	3 min
3	O'tilgan mavzuni mustahkamlash	5 min
4	O'quvchilarni baholash	15 min
5	Dars bayonini yoritish	15 min
6	Topshiriqlarni tushunturish. Uyga vazifa	5 min

MUHOKAMA

Shu bilan birga maqolamizda oq bo'ring inson organizmiga ta'siri bo'yicha bir qancha salbiy oqibatlar mavjud. Doimiy oq bo'r changidan nafas olgan o'qituvchi va o'quvchilarda turli xil allergik kasalliklar yuzaga keladi.

Oq bo'r changidagi kalsiy karbonat (CaCO_3), magniy karbonat (MgCO_3) va kalsiy sulfat (CaSO_4) tufayli yuzaga kelgan holatlar: ko'zning va terining qichishishi, nafas olish yo'llari, shilliq qavatning qirilish xususiyati va boshqalarni o'z ichiga oladi. Surunkali oq bo'r changini yutish o'pka va jigar shikastlanishiga olib kelishi mumkin. Oq bo'r changidan tez-tez nafas olish ovqat hazm qilish tizimini buzishi va ichki organlarga zarar etkazishi mumkin.

"Indoor and Built Environment" jurnalida chop etilgan tadqiqotdan salbiy xulosalar chiqarildi: "Ushbu tadqiqotda havoda oq bo'r changining kam miqdorda bo'lishi va tarkibida zaharli moddalar bo'lmasada, oq bo'r changi allergik odamlar uchun zararli bo'lishi mumkinligi aniqlangan. Bu kabi uzoq muddatda oq bo'r changidan qabul qilish lakrimatsiya va nafas olish muammolariga olib keladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, mayda oq bo'r changi neytrofillar va yuqori tartibga solinadigan yallig'lanish genining mRNA darajasini (TNF-a, IL-6, TGF-b1, iNOS va ICAM-1) va oksidlovchi stress belgisi (HO^{-1}) darajasini oshirib, yetakchi yallig'lanish hujayralari infiltratsiyasining kuchayishi va o'pkada yallig'lanish shikastlanishiga olib keladi.

I - rasm. Oq bo'r

Amerika allergiya, astma va immunologiya kolleji ma'lumotlariga ko'ra, oq bo'ring zarralari eng keng tarqalgan muammodir, chunki ular havoga zarrachalarni chiqaradi. Bu zarralar yo'tal, xirillash, nafas qisilishi va hapsirma yoki tiqilishi kabi burun belgilari kabi nafas olish belgilariga olib kelishi mumkin.

Qora taxta oq bo'rida dastlab kaolin loy, oleyk kislota va natriy gidroksid bilan bog'langan kalsiy karbonat mavjud edi. Hozirgi vaqtda turli xil formulalar qo'llaniladi, ularning aksariyati gips hosil qilish uchun suv bilan reaksiyaga kirishadigan kalsiy sulfat kristalagidratidan (Parij gipsi) ishlab chiqariladi.

Bugungi kunda ko'plab maktablar va maktab o'qituvchilari qo'llar va sinflarni toza saqlash uchun changsiz sutga botirilgan oq bo'rni tanlaydilar. Ammo yangi tadqiqotga ko'ra, oq bo'rdagi bu tanlov sut allergiyasi bo'lgan o'quvchilarda (talabalarda) allergiya va astma alomatlarini keltirib chiqarishi mumkin.

Asosiy qism

Maqolamizning asosiy qismi shundan iboratki yuqoridagi tadqiqotlar va ma'lumotlarga ko'ra oq bo'rdan foydalanish darajasini kamaytirish. O'qituvchining dars o'tishi vaqtini normallashtirish. Zamonoaviy pedagogika, elektron davriy sistema va virtual laboratoriya bo'yicha ma'lumotlar bilan o'quvchilarni yaqindan tanishtirish.

2 - rasm. Oq bo'ring havodagi zarrachalari.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Interaktiv doskani rivojlanish tarixi haqida haqida so'z borar ekan dastlab Xerox PARC 1990-yilda ishlab chiqargan intraktiv doskalar kichik guruhlarni jalb qilish va davra suhbatlarini o'tkazish uchun ishlatilgan. Bu proektsion texnologiyani 1991-yilda Smart Technologies kompaniyasi ishlab chiqdi.^[1]

2008 yilga kelib interaktiv doskalarni global sotuvlarga erishish kutilgan edi va Futuresource Consulting o'zining 1 milliardlik marketing tadqiqotida 2011 yilga kelib interaktiv doskalar butun dunyo bo'yicha sinfxonalarni egallashi aniqlangan edi.^[2] 2004 yil Buyuk Britaniyaning boshlang'ich maktab o'quv qo'llanmalarini 26% interaktiv doskalar orqali o'tilar edi. Hozirga kelib bu ko'rsatgich ancha yuqori bo'lib, deyarli 100% ni tashkil qiladi.^[3]

Umumiy ishlash va foydalanish printsipi

Interfaol doska katta sensorli ekranli mustaqil kompyuter yoki noutbukga ulangan qurilma sifatida taqdim etilishi mumkin.

Interfaol doska drayveri, unga ulangan kompyuter, odatda, inson bilan o'zaro aloqa qurilmasi sifatida ishlaydi, xuddi kompyuter sichqonchasi kabi. Proyektor VGA, HDMI yoki kompyuterning boshqa video chiqishiga ulanadi va tasvirlarni ish stolidan interaktiv doska yuzasiga chiqaradi.

Keyin foydalanuvchi bir nechta nazorat nuqtalarini ko'rsatib, proektsiyalangan tasvirni sensorli sirt bilan birlashtirib, interaktiv aloqani sozlaydi. Ushbu interaktiv doskadan so'ng dasturni ishga tushirish, tugmachalarni bosish va odatda sichqoncha bilan bo'lgani kabi menyuni ochish uchun foydalanish mumkin. Agar kerak bo'lsa, siz matnni kiritishingiz, ekrandagi klaviatura yordamida qo'lda yozilgan matnni tanib olishingiz yoki uni chop etishingiz, shuningdek dasturni doska bilan ta'minlashingiz mumkin.

NATIJAR VA TAKLIFLAR

Muassasalarda dars o'tilar ekan uning samaradorligi va sifati a'lo darajada bo'lmog'i lozim. Shu boisdan elektron doska bilan ishlash taklif va choralari bizning oldimizda nomoyon bo'lmoqda. Elektron doska bilan o'tilgan dars natijalari va tahlillari ijobiy bo'lgan holatlarni aks etdi.

Elektron doska haqida qisqacha ma'lumot (Hanson). Elektron doska bu ko'plab buyruq va vazifalarni keng ko'lamli ravishda bajaruvchi interaktiv sensor ekran. Elektron doskada ko'plab funksiyalar mavjud bo'lib, u asosan ikki xil rejimda ishlaydi. Bular:

- ✚ "Windows" kompyuter rejimi
- ✚ "Android" Sensor mobil rejimi.

HDM kabillari orqali noutbookka yoki fleshka orqali ulanib, dars mavzusini bayon etish mumkin. "Home" paneli orqali ikki rejimdan qaysi biriga o'tish tanlaniladi. "Write" funksiyasi orqali esa bemalol sensor ekranda yozish imkoniyatiga ega bo'lsak bo'ladi. Bu esa o'z navbatida tozza - ozoda va zararsiz dars muhitini hosil qiladi.

"Windows" kompyuter rejimi. Bu rejim juda soda va aniq bo'lib, o'qituvchi bemalol dars ishlanmasini elektron slaydlar ko'rinishida noutbukda tayyorlab, fleshka orqali elektron doskada taqdim etishi mumkin (Fleshka bo'lmagan holda Telegram ijtimoiy tarmog'iga jo'natib, yuklab olsa ham bo'ladi). Mavzuga oid qisqa vedio roliklar, slaydlar, taqdimotlar va Windows ochuvchi ilovalarini shu rejimdan o'quvchilarga tadbig' etishi mumkin.

D.I.Mendeleyev davriy sistemasining elketron modelini elektron (intraktiv) doska orqali o'quvchilarga taqdim etish . Atom tuzilishini zamonaviy kimyo asoslari bilimlarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishida muhim ahamiyatga ega. U elementlar kimyosini deduktiv o'rganishga yordam beradi. Chunki oddiy moddalar va birikmalarning xossalari atom tuzilishi yordamida ososlab beriladi.

3 - rasm. D.I.Mendeleyev davriy sistemasini. Bosh ekran.

Atom tuzilishi asoslarini o'rganish o'quvchilar uchun biroz qiyinchilik tug'diradi. Chunki atomning tuzilishi va jarayon nazariyalari murakkab bo'lganligi sabab o'quvchilarning bu haqda tasavvur hosil qilishlari juda qiyin kechadi.^[4] Shu sababli biz asosan davriy sistemani elektron doskaning Windows kompyuter rejimida o'rganishimiz mumkin. Buning uchun Kaloramaning Adobe Flash Player ilovasini yuklab olamiz va uni ochamiz. Uni ochganimizda quyidagilar ekranga chiqadi (3-rasm). Bu rasmda **Umumiy ma'lumotlar** keltirilgan qator ustiga bosganimizda davriy sistema haqidagi barcha ma'lumotlar: uni tashkil etgan mual-lifi va yuzaga kelish tarixi haqida bayon etiladi. Bu rasm asosan bosh ekran hisoblanib, unda 109 ta element keltirilgan. Foydalanuvchi ekrandan davriy sistema va undagi har bir element haqida keng tarzda ma'lumot bera oladi. Biror element (vadorod) ning ustiga bosganda u haqida quyidagi ma'lumotlar aks etadi (4 - rasm).

Bu oynadan kerakli qatorni tanlab, tushuncha hosil qilishimiz mumkin. Deylik **Ma'lumot** qatoridan quyidagi 4-rasmda keltirilgan bo'limlar: kashf etilishi, kristal panjarasi, xossalarini bilishimiz mumkin. Tasvir qatoridan esa uning ko'rinishini ko'ramiz (5 - rasm). Eng asosiysi **Atom tuzilishi** qatori bo'lib, foydalanuvchi bundan katta tasavvurga ega bo'lishi turgan gap (6-rasm). Hammaga ayonki pedagogikada eshitib, yozib, o'qib, ko'rib, o'rgangan o'quvchida mustahkam xotira va aniq tushuncha nomoyon bo'ladi.^[5]

4-rasm. Natriy elementi haqida ma'lumotlar.

5-rasm. Natriy metalining tasviri.

6-rasm. Natriy elementining atom tuzilishi.

Davriy sistemadagi barcha elementlarni mana shunday ma'lumotlar bilan ketma – ketlikda o'rganib borishimiz, elementning atom tuzilishi bo'limidan esa barcha qonuniyatlarni anglab yetishimiz mumkin. Misol uchun elektronlarning musbat zaryadlangan yadro atrofida tinimsiz harakatlanishi, energetik qavat, orbitallar haqida va ularga elektronlarning $2n^2$ formula bilan taqsimlanishi va hokozo. Ma'lum bir sabablarga ko'ra agar online dars o'tilishi lozim bo'lgan taqdirda ham masofadan turib, bu ilova orqali darslarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy pedagogika bo'yicha Masalalar sandig'i metodi elektron doskada.

Barcha nazariy bilimlar bilan birga zamonaviy pedagogikani ham amalda qo'llash mumkin. O'tiladigan mavzu yuzasidan masalalar yechilishi yoki topshiriqlar bajarilishi lozim bo'lgan taqdirda elektron doskalar ayni mudao. 11–sinf darsligi bo'yicha kvant sonlar mavzusi o'tilayotgan bo'lsa o'qituvchining ertangi darsida mavzuga doir masalalar yechish bo'limiga keladi. Nazariy bilimlar bo'yicha kvant sonlar haqida barcha ma'lumotlar dars mobaynida tushuntiriladi. Unga ko'ra

Bosh, orbital, magnit, spin kvant sonlar haqida batafsil bayon etiladi.

Bosh kvant son n - elektronning energiyasini, uning yadrodan uzoqlik darajasini bildirib turadi va shu bilan birga elektron harakat qilib turgan qavatni xarakterlaydi. Bosh kvant soni qiymatlarini qisqacha qilib D.I.Mendeleyev davriy sistemasining jadvalidagi davrlar soniga teng deb qarasa bo'ladi ya'ni tegishli kimyoviy elementning davriy sistemadagi joylashgan davr sonini bildiradi.

Misol uchun C elementi 2 davr, 4 – guruh bosh guruhchasida joylashgan. $2s^22p^2$ konfiguratsiyaga ega bo'lib, bosh kvant soni $n = 2$.

Orbital kvant son l — atom orbitalining shaklini ko'rsatadi. U 0 dan to $n - 1$ ga qadar teng bo'lgan qiymatlarni o'z ichiga oladi. Bosh kvant sonidan bitta kam bo'lgan barcha butun sonlar $[l = 0, 1, 2 \dots (n - 1)]$ ga ega bo'la oladi. Ularning harf qiymatlari ham mavjud bo'lib $l = 0$ bo'lsa, atom orbital shar (**s-orbital**) agar $l = 1$ bo'lsa, atom orbital gantel (**p-orbital**) $l=2$ bo'lsa, atom orbital qo'sh gantel(**d-orbital**) $l=3$ bo'lsa, atom orbital muarakkab qo'sh gantel(**d-orbital**) ning qiymati yuqoriroq (4) bo'lsa, ancha murakkab orbitalga ega bo'lamiz (f g - orbitallar, deb yuritiladi).

Magnit kvant son m_l — atom orbitalining tashqi magnit yoki elektr maydonlarga nisbatan holatini belgilaydi. Magnit kvant son orbital kvant songa bog'liq holda o'zgaradi; uning qiymatlari $+1$ dan -1 gacha bo'lib, 0 ga ham teng bo'ladi. Ularning qiymati bo'yicha $m_l = -1, 0, +1$

2-jadval.

l	0	1	2	3	4
ml	0	- 1,0,+1	-2,-1,0,+1,+2	-3,-2,-1,0,+1,+2,+3	-4,-3,-2,1,0,+1,+2,+3,+4

Magnit kvant soni har elektron qavat va bir orbitalga to'g'ri keluvchi energiya holati – energetik yacheykalar sonin bildiradi. Har bir elektron qavatidagi energetik yacheykalar soni n^2 formula orqali topiladi. Har bir orbitaldagi yacheykalar soni $(2l+1)$ ta bo'ladi.

Misol uchun d-orbital uchun $l = 2$ bo'ladi va $2*2+1 = 5$ ta bo'ladi.

Spin kvant son m_s faqat $+\frac{1}{2}$ va $-\frac{1}{2}$ ga teng ikkita qiymatni qabul qila oladi. Bu qiymatlar elektronning shaxsiy magnit momentining bir-biriga qarama-qarshi ikki yo'nalishiga muvofiq keladi. Elektron o'z o'qi atrofida soat millari yo'nalishi bo'yicha harakatlansa, $m_s = +\frac{1}{2}$ bo'ladi va to'g'ri spinli elektron deyiladi. Agar soat millariga teskari aylansa $m_s = -\frac{1}{2}$ bo'ladi va teskari spinli elektron deyiladi.

Bilamizki bu kvant sonlar bizlarga elementlarning elektron konfiguratsiyasi orqali juda yaqin mavzu.

Klechkovski qoidasiga muvofiq, atomda energetik holatlarning elektronlar bilan to'lib borish tartibi atomning bosh va orbital kvant sonlari yig'indisining minimal qiymatli bo'lishi uchun intilishiga bog'liq; boshqacha aytganda, ikki holatning qaysi biri uchun $(n + 1)$ yigindisi kichik bo'lsa, o'sha holat, birinchi navbatda, elektronlar bilan to'la boshlaydi; agar ikkala holat uchun $(n + 1)$ qiymati bir-biriga teng bo'lsa, birinchi navbatda, bosh kvant soni n kichik bo'lgan holat elektronlar bilan to'lib boradi

Yuqoridagilarga asosan elektron orbitallarining energiyalari qiymatiga ko'ra joylashtirsak, quyidagi qator yuzaga keladi:

$$1s < 2s < 2p < 3s < 3p < 4s < 3d < 4p < 5s < 4d < 5p < 6s < 4f < 5d < 6p < 7s < 5f < 6d$$

1-masala. Kvant son qiymatlari quyidagicha bo'lgan elementni aniqlang.

$$n=4, l=2, m_l=0, m_s = -\frac{1}{2}$$

Yechish.

$n=4$ bo'yicha nazariy olgan bilimlarimizdan ma'lumki n elementning davr raqamiga teng va bu element 4 davrda joylashgan.

$l = 2$ bo'yicha bizga ma'lumki uning orbital qiymatini ifodalaydi va bu element d-orbital, d – elementlar sirasiga kiradi.

$m_l=0$ esa bizga elektron yacheykalarda qaysi sohada joylashganini ko'rsatadi. d-orbitalligini bilgan holda u 5 ta yacheyka va 10 ta elektron o'rnidan iborat. Magnit kvant sonimiz $m_l=0$ va spin kvant sonimiz $m_s = -\frac{1}{2}$ bo'lganligi sababli elektronlar soni 3tani tashkil etadi. Umumiy ma'lumotga ko'ra $4d^3$ elektron konfiguratsiya bilan tugovchi $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 4s^2 4d^3$ ga ega bo'lgan **Vanadiy** elementi.

Javob: Vanadiy.

-2 -1 0 +1 +2

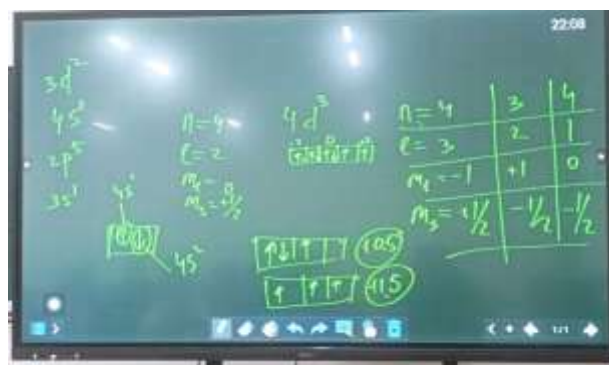

Endi o'qituvchi shu mavzu bo'yicha topshiriq sifatida 3 tadan masala tuzib, yoki izlanib qog'ozchaga belit shaklida yozib kelishlari so'raladi.

Keyingi dars mobaynida topshiriq bo'yicha berilgan masalalar belit masalalar sandig'iga yi'g'ib olinadi.

O'quvchilar guruhlariga bo'lingan holda birin – ketin elektron doskaning Write bo'limi orqali be'malol yechishlari mumkin.^[6]

"Android" Sensor mobil rejimi. Bu rejim orqali virtual laboratoriyalarning ajoyib ilovalaridan bahramand bo'lishimiz mumkin. Misol uchun Chemistry Lab ilovasini yuklab olgan holda mavzuga doir bir nechta laboratoriyalarni ko'rishimiz mukin. Bu ma'lumotlar bilan tanishgan o'uvchi labartoriyada kimyoviy moddalar bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rganadi. Misol uchun ishqoriy va ishqoriy yer aktiv metallari

7 - rasm. Ch.Lab.da keltirilgan kimyoviy stakan.

bilan boradigan shiddatli, ekzotermik reaksiyalar haqida, ularning birikmalari, kislotalarning ularga ta'siri, oksidlanishi, birikishi va hokozlar bo'yicha kimyoviy tenglamalar asnosida o'rganadi.

Ilovani elektron doskaga fleshka orqali o'rnatgan holda ochib olamiz. Uni ochganimizda ekranda 7-rasmda ko'rsatilgan kimyoviy stakan nomyon bo'ladi. Ekranda chap tomonda joylashgan uchta to'g'ri chiziq ustiga bosilganda oddiy va murakkab moddalar ekranga chiqadi(8-rasm). Olov ustiga bosganimizda moddalarni qizdirish boshlanadi, qaytish ustiga bosganda stakandagi moddalar yo'qoladi.

Labaratoriya №1 $Zn(OH)_2$ ning olinishi.

Kerakli reaktiv va jihozlar:

- ❖ Kalsiy sulfat ($CaSO_4$), Natriy gidroksid($NaOH$), suv(H_2O).

❖ Kimyoviy stakan,

Ishning borish tartibi

Birinchi navbatda kimyoviy stakanga kalsiy sulfat eritmasi tayyorlanadi. Natriy gidroksidning eritmasini tanlab, ustiga bosiladi shunda eritma kalsiy sulfat solingan kimyoviy stakanga solinadi. Jarayon soda va tushunarli yuzaga keladi. Eritma tagiga cho'kma tushadi. Bu cho'kma esa biz bilgan kalsiy gidroksid.

Labaratoriya №2. $\text{Ca}(\text{OH})_2$ ni hosil qilish.

Kerakli reaktiv va jihozlar

- ❖ Kalsiy (Ca), Sulfat kislota (H_2SO_4), suv (H_2O).
- ❖ Kimyoviy stakan.

Ishning borish tartibi

9-rasm.Ch.Lab.da

$\text{Ca}(\text{OH})_2$ ni hosil qilish.

Oddiy va murakkab moddalar orasidan kalsiy metalini ustiga bosganimizda metal stakanga kelib tushadi. Undan so'ng esa moddalar orasidan konsentrlangan sulfat kislota ustiga bosamiz. Konsentrlangan sulfat kislota kalsiy solingan kimyoviy stakanga solinadi va kimyoviy tenglamalar hosil bo'ladi. Bu reaksiya yuzaga kelganini bildiradi. Birinchi bosqichda CaSO_4 , SO_2 , H_2O hosil bo'ladi. Ikkinchi bosqichda esa ortib qolgan kalsiy birinchi bosqichda hosil bo'lgan suv bilan reaksiya kirishib $\text{Ca}(\text{OH})_2$ ni hosil qiladi (9 – rasm).

Labaratoriya №3. Kislorod olish

Kerakli reaktiv va jihozlar

- ❖ Kaliy permanganat (KMnO_4)
- ❖ Kimyoviy stakan, gaz gorelkasi.

10-rasm. Ch.Lab. da kislorod olish jarayoni.

Ishning borish tartibi: Moddalar qatoridan kaliy permanganat topib, ustiga bosiladi. Keyin kaliy permanganat solingan stakanni qizdirish uchun olovni ustiga bosamiz. Biroz turib, kaliy manganat, marganest (IV) – oksidi va gaz holdagi kislorodga parchalanadi. Yuqorida esa kimyoviy tenglamalar kelib chiqadi (10-rasm).

Bu ilova yordamida yuqoridagi laboratoriyalarga o'xshash minglab reaksiyalarni amalga oshirish mumkin. Hech qanday zararlarsiz, isrofgarchiliksiz va eng muhimi ajoyib mantiq va mazmunga ega. Bu kabi virtual laboratoriyalarni dars mashg'ulotlariga qo'shish, uni o'quvchilarga taqdim etish barcha o'qituvchilarga tavsiya qilinadi.

8-rasm.Ch.Lab. da oddiy va murakkab moddalar qatori.

XULOSA

Xulosa o'rnida shu ma'lum qilib aytamankiy XXI asr o'quvchilariga zamonaviy bo'lgan har qanday ko'rgazmali qurol va asbob–uskunalar juda ham qiziq hisoblanadi. Ularni fanga qiziqtirish uchun rivojlangan texnologiya va metodlardan foydalanish har qanaqasiga muqobil tanlovdur.

1. Oq bo'r haqiqatda juda tez va ko'p miqdorda havoga o'z changini tarqatadi. Bunda ko'plab o'qituvchilar juda ham qiynalishadi. Ko'p miqdordagi bo'r zarralari kiyimlarni oqartirib yuboradi. Yana bir tomoni esa o'qituvchida alergik kasalliklarni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga sinfdagi o'quvchilarda ham.

2. Intraktiv doskalar hozirda barcha mamlakatlarning asosiy o'quv quroli hisoblanadi. U bilan hamma qiyinchililarga barham berish mumkin. "Qachonki inson izlanishdan, o'qib – o'rganishdan to'xtasa yashashdan to'xtaydi". Shunday ekan zamonaviy sharoitlarga ega bo'lish o'zimizni qo'limizda. Chet el mamlakatlaridagi tub islohiyatlar, o'zgarishlar ta'lim bilan bog'liq. Biz ham mana shu davlatlar qatorida bo'lishimizga ishonchim komil.

3. Zamonaviy pedagogik metodlarni qo'llashda hech qachon ortga chekinmaslik lozim. To'g'ri darslarda turli xil vaziyatlar bo'lishi mumkin, ya'ni o'quvchilar yangi metodlarni tushunmasliklari, ular haqida aniq tasavvurga ega bo'lmasliklari mumkin. Lekin bu degani faqat bir xil dars o'tish kerak degani emasku. Shuning uchun har bir darsni esda qolarlik darajada o'tishga pedagog harakat qilishi lozim.

4. Virtual laboratoriya bu real laboratoriyada yuz beradigan jarayonlarni texnologik ekranlarda olib borish demakdur. Yillar o'tib, galogrammalar bu laboratoriyalarni o'rnini egallaydi. Chunki bu reaktivlarsiz, aniq xossaga ega, hamyonbop, avtomatlashtirilgan ko'rinishdir. U real holatdan ajralib turadi va ungacha bo'lgan bosqich deb qaraladi. Deylik bu bosqichni yaxshi o'rgangan har qanday laborant keyingi bosqich bo'yicha o'zining tadqiqotlari, ilmiy ishlari, faoliyatini yaqqol real laboratoriyada davom ettira oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Steven Overly. [Google releases Jamboard, a high-tech whiteboard for office meetings](#) (англ.) Toronto Star. — 2016-11-12. — P. pageB4.
2. Davis, Michelle R. [Whiteboards Inc. - Education Week](#) (англ.) Education Week. — 2007. — 12 September. [Архивировано](#) 29 января 2018 года.
3. Poulter, Tony. [Interactive Whiteboards: Research](#) Interactive Whiteboards. — 2012. — 31 июля. [Архивировано](#) 31 июля 2012 года.
4. N.G'.Raxmatullayev, H.T.omonov, Sh.M.Mirkomilov Kimyo o'qitish metodikasi Toshkent "Iqtisodiyot – Moliya" - 2013y.
5. P.I. Ivanov, M.E.Zufarova umumiy psixologiya Pedagogika va psixologiya bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent –2008.
6. H.Xoliqulovning "Kimyo darslarini takomillashtirishda o'ziga xos bo'lgan metodlardan foydalanish. Kimyo darslarida masalalar yechishda „Masalalar sandig'i,, metodi" maqola majmui.

FOYDALANILGAN DASTURLAR HAQIDA

1. Adobe Flash Player 9 <http://www.adobe.com> Adobe^RFlash^RPlayer. Copyright ©1996-2007 Adobe Systems Incorporated.
2. Chemistry Lab <http://www.com.VNS.ChemistryLab>

БАДИЙ ОЛИЙ ТИЗИМДА ТАСВИРИЙ САНЪАТДА ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ТЎРТ БОСҚИЧДА ОДАМ БОШИ ҚИСМИ ЧИЗМАТАСВИРЛАШ УСУЛИ

Артиков Гайрат Азизович

Камолиддин Бехзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институти
“Дастгохли рангтасвир” кафедраси доценти

АННОТАЦИЯ

Бадий Олий тизимда Тасвирий санъатда ўқитиш жараёнида “Тўрт босқичда одам боши қисми чизматасвири”ни ўргатиши энг мухим талаблардан бири хисобланади. Талаба амалий машгулотда, тирик одам моделига қараб вазифа бажариши жараёнида асосий тасвирий санъат чизматасвир қонун қоидаларига риоя қилиб, анатомия ва перспектива билимидан бахраманд бўлиб, ёруғлик, соя ва ярим соя тушунчалари орқали шакл келтириб, одам бош қисмидаги деталларни умумий яхлитлигига мос қилиб ишлаб борилади. Яхлитликдан қисмларга ва қисмлардан яхлитликка деган қоидага этиборан ўз чизматасвир жараёнида амал қилиб тасвирлай олса, келажакда мукаммал илмга эга бўла олади.

Калит сўзи: Чизматасвир, композиция, анатомия, перспектива, нур ва соя, жонли модел, шаклни моделлаштириши.

АННОТАЦИЯ

В процессе преподавания изобразительного искусства в системе высшего художественного образования одним из важнейших требований является преподавание "Рисунка головы живой модели поэтапно в четырех стадиях". На практических занятиях, в процессе выполнения задания по живой модели, основная задача изобразительного искусства рисовать то, что следует правилам рисунка и дополняется знанием анатомии и перспективы, обретая форму благодаря понятиям света, тени и полутона, а также прорисовывая детали головы модели в соответствии с их правилом, от целостности к частному и от частного к целостности можно описать свой собственный рисунок следующим образом в процессе разработки, в будущем можно получить совершенные знания.

Ключевые слова: рисунок, композиция, анатомия, перспектива, свет и тень, живая модель, моделирование формы.

ANNOTATION

In the process of teaching in fine arts in the artistic higher system, one of the most important requirements is the teaching of the "part of the head of a person in four stages draw". In practical training, in the process of performing a task according to the model of a living person, the main visual arts drafts that follow the rules of the law, are happy with the knowledge of anatomy and perspective, form through the concepts of light, shadow and semi-shadow, making the details of a person's head in accordance with their general integrity. From the rule that from integrity to part and from parts to integrity, one can describe one's own drawing as follows in the process of development, one can have perfect knowledge in the future.

Key words: *Drawing, composition, anatomy, perspective, light and shadow, live model, shape modeling.*

Тўрт босқичда чизматасвирлаш

1-босқич. Одам бош қисмига хос хусусиятларни аниқлаб форматга композицион жойлаштирилиши.

2-босқич. Одам бош қисмига хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ёриқликлар сояларни катта яхлит шаклини топиб жойлаштириш.

3-босқич. Асосийсини аниқлаб ва иккинчи даражалигини унга тобий ҳолда шаклларга ишлов бериш.

4-босқич. Тугалланган чизматасвир.

Бошанғич курсларда асосий ўрганиш объекти тирик одамнинг бош қисми ҳисобланади. Чизматасвирни бажаришга киришишдан аввал, одам бош қисмини ҳар томонидан диққат билан қараб чиқиб, унда бўлган хос хусусиятларни ажралиб турган томонларини ўзингизга аниқлаб оласиз.

Одам бош қисмини ёриткич билан ёритганда, ёриқлик тепадан тушурилгани мақбул. Кўзлар жойлашган жойи ва бурун тагида соя бўлмоғи лозим, шунда одам бошини қисми ва шакли яхлит ҳолда янаям ўзига хос хусусиятларини аниқлаб беради. Мисол учун биз танлаган тарафдан одам бошини тўртдан уч томони кўриняпти. Ярим варағ хажмли фарматга ватман қоғоз тортилган кўриниш нуқтасини танлаб олиб, варағда чизматасвирни жойланиш ўлчамини аниқлаб олинади ва кейинчалик аниқланган чегаралардан чиқмаслик керак, агар сиз кейинчалик варағдаги чизматасвирни ўлчамлари ўзгартирсангиз у ҳолда онсонлик билан уни пропорциялари бузилади. Чизматасвирни композицион жойлаштиришда турли ҳолатлар ҳисобга олиш кўзда тутилади. Энг аввало композицион мутаносиблигига роя қилиш. Одам боши юз тарафида қисимлар кўпроқ жойлашганлиги эътиборни кўпроқ жалб

қилади, ушбу сабабга кўра чизматасвирда бошни орқа тарафига нисбатан, юз тарафи оғиқроқ кўринади ва варағ қирғоғига сурилгандей кўринади, ушбу холатдан йироқроқ бўлиш учун композицион жойлаштириш пайтида юз қиёфаси олдидан бошни орқа тарафига нисбатан кўпроқ жой қолдириши керак.

Варағни тепа қисмидан озроқ қолдириб, бошни тепа қисмини белгилаймиз ва одам бошини ҳажмини аниқлаб оламиз. Бунинг учун бош тепа қисмидан иягигача бўлган жойни одам бошидан сал кичикроқ қилиб ўлчаб пастки ияк қисмини қоғозга белгилаймиз. Тасаввур қиламиз одам боши думалоқ шарни ёки тухумни эслатади. Қалам билан умумлашган шаклни чизиб соя тарафига енгил тус берамиз. Одам боши шаклини тузилишида симетрия принципларига роя қилиб кузатамиз, тасаввуримиздаги ўрта чизикдан жуфт шаклларни жойланишига ўрта чизикни юрғазиб биз одам боши кўрнишини жойлашини топамиз, горизантал чизикни кесиб чиқиб биз кўзни бошнинг қисмида жойлашган ерини кўрсатамиз, у яна одам боши бўйини энига нисбатан аниқлайди. Ўрта чизик чиқувчини доимий диққат эътиборида бўлиши керак. Чунки бизнинг кўриш нуқтамиздан иш жараёнида содир бўлувчи бевосита ҳаракатлар натижасида у доимо тасвирланувчи одам бошига нисбатан кўриш нуқтасини ўзгартиради. Ўрта чизик эгик шаклга эга, қўшимча ёрдамчи туташган горизантал чизикқа мўлжаллаб кўз косаси чуқурлигини ўлчамини белгилаб оламиз, сўнг бурунни олди ва ён биқинини аниқлаб чизиклар орқали белгилаймиз, оғиз ва иягини умумий шаклини келтирамиз. Кўз косаси чуқурлигидан ва бурунни тагидан икки горизантал чизик орқали кулоқни бўйини аниқлаб жойлашиш ерини топамиз.

Тахминий белгиларни қўйгандан кейин одам боши қисмини шаклларга бўлиб оламиз бунинг учун ёриқлик ва соя восита сифатини бажаради. Аввало одам боши қисмларини соя тарафига тус бериб ёриқлик тушган жойини ажратиб оламиз. Ушбу услубга кўра юзни олди ва ён тарафлари ажратиб олинади сўнг анатомия ва перспектива билимига суянган ҳолда одам боши айрим қисмларини аниқлаб оламиз. Бош тепа суяклари юқоридан пешона тепа қисмини ёпиб, пешона дўнги, қош усти ёйи ва чакка суяклари билан ниҳояланади. Биз биламизки кўз шар шаклини эслатиб туради. Шарсимон кўз соққаси кўз косаси чуқурлигида жойлашган ва юқори ва пастки қовоқлар билан боғланган. Кўз косаси айлана кўз мушаклари билан қуршаб олинган. Кўриниб турган кўз соққаси ярим шари шаффоф шоҳ парда билан беркитилган унинг орқа тарафида рангдор парда айланаси марказида кўз қорачиғи билан бирга кўзни тасвирлаганда нигоҳ боқиш тарафини кузатиб бориш зарур, кўз ўқи бир нуқтада кесиб чиқиши керак.

Кўзлар оралиғи ўртача бир кўзни хажмига тенг. Бурун олди устки тарафи ва икки ёнидан таркиб топган, ҳамда қўйи устки қисми бурун тешиги жойлашган ерида. Бошни пластик хусусияти ифодаланишида пастки жағ катта аҳамиятга эга, унинг шакли билан юзни овали аниқланади. Пастки жағни марказий қисми ўртаси эгик жуфт шаклда ва ўртада майдончаси билан таркиб топган. Пастки жағ суяги бўғин ўсимтаси воситасида чакка суягига қараб боради, то кулоқ супраси, ташкил эшитув йўли жойлашган еригача. Бошнинг хусусиятларини кўрсатиб бергандан сўнг уни катта шакларга ёруғлик ва сояларга бўлиб текшириш керак. Ёшланиш каналидан ёшланиш каналига қадар масофа бир кўз ҳажмига тенг келади. Ёшланиш каналларидан бурун пастки бурчаклари ва оғиз бурчакларига қадар бизлар нимани кўряпмиз, бурун жуфти қаноатлари оролиғи кўз ёшланиш жуфт оролиғидан кенг бурун қанотлари оролиқ масофаси оғиз бурчаклари оролиғига нисбатан кичик бу текширув юз пластик хусусиятини аниқлашга ёрдам беради.

Бундан кейин қисмларга ишлов беришга ўтамиз. Аста секин тус бериб шаклини чизамиз. Чизматасвирида кўз шаклидан, бурун шаклига ўтиб борамиз, сўнг лаб шаклини ишлаб ияк шакли ва бошқа қисмларга ўтиб бораверамиз. Шаклларга ишлов бериб майда қисмигача аниқ ишланганлигини текширилгандан кейин, чизматасвир қисмларини умумлаштириш жараёни бошланади. Эндиги масала иккинчи даражалилигини юмшатиб олиш, бундаги мақсад энг муҳимини аниқлаб чиқариб олиш умумлаштириб ва қисимларни бир бирига нисбатан тоби этиб яхлитликга эришиш, талаб одам боши ҳарактерини топиб ишини шу даражагача олиб бориладики чизматасвир яшай бошлайди.

Тугалланган чизматасвир нима?

Рассом табиатни нусхасини кўчирувчи эмас-бу фаол яратувчи. Табиатдан ишлашда, рассом нафақат кўчириб ишлаши, шаклни нусхасини кўчириш уни таҳлил қилиб шаклни объектив қонуниятларига асосланган ҳолда чуқур очиб бериши керак. Ижод асосида айнан аналитик ёндошиш ётибди. Қанча истедод ила чуқур уддалай олса рассом-студент шакл сир атворларига киришиб кетса ва қонуниятларига ўрганиб борса, янаям чуқур бўлади уни санъати ва янаям юқори бўлади уни яратган бадий образлари бу уни мавжудликга чиқарган ҳукми. Ўйламай кўчириб бориш ва нусха олиш-санъатда мутахасисликни эгаллашда жаҳолатли душмандир.

Ўқув чизматасвири максимал даражада шаклни тугалланиши кўзда тутилади ва бунда ҳам тугаланиш тушунчаси қисмлар еғиндиси, миқдори, сони билан эмас, балки тирик шаклни асосий қонуниятларини ўрганиб етиш яъни тугалланиши уни қай даражада ифода этаолганидир.

Тайёргарлиги бўш талаба жуда тез қисимларни ишлашга ўтади, сўнг зерика бошлайди. Шаклни объектив қонуниятларга асосланганлик асосий билим тушунчаси,- “Бевақт тугалланганлиги билан” алмашилади, ушбу ҳолат делетант тизмни биринчи аломати ҳисобланади. Талаба барча қисмларни тўлиқ чизиб бўлган то ажинларигача, бироқ энг катта хажмий яхлитлиги.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Дажина В.Д. “Микеланджело”. Рисунок в его творчестве. Методическое пособие. М.:Искусство, 1986 г. 216 с. ил. 1 экз.
2. Радлов Н.Э. «Рисование с натуры». Методическое пособие. Л., Художник. РСФСР.1978 г. 130 с. ил. 1 экз.
3. Могилевцев В.А. «Основы рисунка», Учебное пособие. СПб., «Artindex», 2007 г. 74 с. 1 экз.
4. Oripova M. “Gips shakllarining chizmatasviri”. Metodik qo‘llanma. Chashma print, T., 2011 y. 72 b. 5 nusxa.

THE SIGNIFICANCE OF PSYCHOLINGUISTICS IN THE PROCESS OF LANGUAGE ACQUISITION AND TEACHING

Roza Turdiyeva

Tashkent state university of Uzbek language and literature
named after Alisher Navo'i

Senior teacher of English language department

Email: turdievaroza@navoiy-uni.uz

ABSTRACT

The psycholinguistic approach considers learning as a cognitive process that occurs within a person and subsequently extends to the social dimension. Several approaches have been created based on psycholinguistics theories, including the natural method, whole physical response method, and suggestopedia method. These methods utilize psycholinguistic principles to study how individuals acquire their first language (First Language Acquisition), learn additional languages (Second Language Learning), perceive language (Language Perception), and produce language (Language Production).

Key words: psycholinguistics, language acquisition, language learning, teaching English.

ANNOTATSIYA

Psixolingvistik yondashuv o'rganishni inson ichida sodir bo'ladigan va keyinchalik ijtimoiy o'lchamga cho'ziladigan kognitiv jarayon sifatida ko'rib chiqadi. Psixolingvistika nazariyalari asosida bir nechta yondashuvlar yaratilgan, jumladan, tabiiy usul, butun jismoniy javob usuli va sajestopediya (taklifopediya) usuli. Bu usullar psixolingvistik tamoyillardan shaxslarning birinchi tilni qanday egallashini (birinchi tilni o'zlashtirish), qo'shimcha tillarni o'rganishni (ikkinchi tilni o'rganish), tilni idrok etishini (tilni idrok etish) va tilni (tilni ishlab chiqarish) o'rganish uchun foydalanadi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, til o'rganish, til o'qitish, idrok etish, ingliz tilini o'qitish.

Psycholinguistics has generated multiple ideas elucidating the processes by which individuals acquire, produce, and comprehend both spoken and written language. The theories have been applied in the domain of language instruction. These ideas are employed by specialists as the fundamental principles in the development of language instruction methodologies. The approach is referred to as psycholinguistics.

Language perception encompasses the act of comprehending and interpreting spoken and written language, whereas language creation is the act of expressing oneself through speaking and writing. The four language skills are referred to as listening, reading, speaking, and writing. Psycholinguistics specifically aids in comprehending the inherent and external challenges associated with these four talents. Psycholinguistics also aids in elucidating the faults that pupils commit during language acquisition. In addition, psycholinguistics identifies specific neurological illnesses, such as agraphia and aphasia, that can impair language acquisition. These conditions require appropriate treatment. Psycholinguistics primarily assists educators in determining the most suitable approach for teaching the four language skills.

Psycholinguistics is a field that combines the study of psychology and linguistics. Psychology is the scientific discipline that investigates the intricacies of the human mind and behavior, while linguistics is the academic field that focuses on the systematic study of language. Psycholinguistics is the scientific investigation of the relationship between the human mind and language. Linguistics focuses on the correlation between the human mind and language, studying the cognitive processes involved in language production and perception within the brain.

Psycholinguistics encompasses three primary areas: language production, language perception, and language acquisition. Language production encompasses the cognitive processes that are involved in generating and conveying meaning using language. Language perception encompasses the cognitive processes involved in the interpretation and comprehension of both written and spoken language. Language acquisition pertains to the processes involved in acquiring a native or secondary language.

Psycholinguistics has generated multiple theories that elucidate the aforementioned three points. The theories have proven highly beneficial in the domain of language instruction. These theories are employed by specialists as the fundamental principles in the development of language education methods. The approach is referred to as psycholinguistics. The psycholinguistic approach posits that language and mind are interconnected yet distinct phenomena. Learning is perceived as a cognitive process that occurs within an individual and subsequently extends to the social realm.

Psycholinguistics, which examines the psychological aspects of language, is applied in the field of language instruction. Studying the psychological aspects potentially involved in language learning is beneficial. Psycholinguistics is a field that specifically studies the practical use of language and communication. It is vital to make a judgment on the implementation of diverse methodologies that facilitate pupils' comprehension of a language.

The psycholinguistic approach posits that language and cognition are interconnected yet distinct entities (Claros, 2009). According to the psycholinguistic approach, the person's internal cognitive processes are triggered in order to obtain the understandable information necessary for continued progress in learning a second language (Long, 1996 cited in Claros, 2009). Krashen (1985) asserts that in order to comprehend and acquire language, an individual must be exposed to linguistic input that slightly surpasses their current level of proficiency. Krashen elucidates his perspective through his renowned $i+1$ notion, which posits that the learner's intake should encompass a small increment of fresh information, in addition to their existing knowledge. According to Krashen, an intelligible input is not only necessary, but also sufficient. Developmental psycholinguistics and applied psycholinguistics are crucial in developing successful methods for teaching language. Psycholinguistics theory examines the progression of language acquisition in people, taking into account both their physical and cognitive development. These theories are taken into account when designing language teaching programs and materials to ensure their effectiveness in helping second language learners achieve mastery of the target language.

Harras & Andika (2009) identify three language teaching approaches that have been established based on principles derived from psycholinguistics: the natural method, the entire physical response method, and the suggestopedia method.

According to Field (2004), the word refers to the process of newborns learning their first language and individuals learning a second or foreign language. The usage of these phrases remains unambiguous. There is variation among specialists in the terminology they use, with some referring to the process as 'language learning' and others as 'language acquisition'. According to Chaer (2015), the phrase 'language learning' is employed because several specialists argue that a second language can be acquired by intentional and conscious efforts. This is distinct from the initial language and native tongue, which are acquired organically and subconsciously without a structured environment. The word "language acquisition" is used to describe the process of acquiring a second or third language, whether through formal or informal means. In this work, the term "which" is used to refer to the process of acquiring a second language in the context of language learning.

REFERENCES

1. Alduais, A. M. S. (2012). Integration of Language Learning Theories and Aids Used for Language Teaching and Learning. A Psycholinguistic Perspective. *Journal of Studies in Education*, Vol 2, No. 4
2. Claros, M.S.C. (2008). Psycho-linguistic and socio-cultural approaches to language learning: A never ending debate. *Colombian Applied Linguistics Journal*, 10(1), 142-154.
3. Field, J. (2004). *Psikolinguistics. The Key Concept*. London: Routledge.
4. Chaer, A. (2015). *Psikolinguistik: Kajian Teori*. Jakarta: PT Rineka Cipta
5. Turdieva , R. ., & Axmadov , D. (2023). TARJIMA JARAYONIDA MUTARJIM MAHORATINING NAMOYON BO‘LISHI (E. XEMINGUEY “ALVIDO, QUROL!” ROMANI MISOLIDA). *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(5 Part 2), 130–133. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/15916>
6. Strategies for assessing the effectiveness of an online education program
R. S. Turdieva and G.R. Razzakova
E3S Web of Conf., 413 (2023) 03003
DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202341303003>

ANALYSIS OF COMPUTER PROGRAMS FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC COMPETENCE OF STUDENTS

Suopov Bahodir Maidonovich

"Economics and pedagogical university", non-state educational institution, associate professor of the department of "Computer Systems"

bakhodir.suopov@gmail.com

Abstract. *This article describes a description of computer programs for analysis, forecasting and planning of enterprise activities. Computer programs and their functionality were also mentioned, which should be taught to professors when preparing economics students for future professional activities in the subjects "Statistics", "Econometrics", "Economic Analysis" and other subjects. The article, using computer programs, shows such concepts as determining the current financial situation of enterprises, forecasting their harmless operation, analyzing the need for financing and lending, making certain management decisions, and building predictive models.*

Key words: *computer programs, simulation modeling, enterprise liquidity, financial strategy matrix.*

INTRODUCTION Nowadays, information and all situations related to it are the main source of our society. All human activities in the field of small business and entrepreneurship are inextricably linked with a large amount of information. The abundance of information flows often prevents a person from understanding a large amount of data, analyzing the results obtained and making the right decision based on them. Therefore, there are discussions about analyzing information and developing tools that help create effective solutions based on this analysis or effectively use existing ones. These tools include computer programs for analyzing, forecasting and planning business operations.

Computer programs closely help a person to understand a large amount of information, through their analysis, determine what is necessary, and correctly formulate a strategy for their activities [5]. There are many similar programs today, and in this article we will look at the most popular of them.

LITERARY ANALYSIS AND METHODOLOGY. The first program we'll look at is Project Expert. This is a very common program that stands out among others for its functionality and ease of use. This is a simulation modeling system that allows you to accurately and competently plan any business decision.

Simulation modeling is a method for studying objects based on the fact that the object being studied is replaced by a simulating one. In this case, experiments are carried out on a modeling object without reference to experiments on a real object, and as a result, information about the object under study is obtained [4].

The functionality of the Project Expert software is as follows:

- development of a business plan for an enterprise;
- calculating the effectiveness of business plans and investment projects using various methods and indicators of economic, financial and statistical analysis;
- analysis of the influence of various factors on the activities of the enterprise;
- development of financial statements and forecasts.

The program is suitable for enterprises engaged in any field of activity. The presence of any analysis, modeling and forecasting tools that allow you to plan business decisions without financial losses has made the Project Expert program one of the leaders in its field [3].

The second program we'll look at is Eviews. This software product includes many econometric analysis methods. This program is more complex than the previous one and requires certain knowledge in the field of mathematical statistics. Eviews has the following features:

- analysis of scientific information;
- calculation of financial analysis indicators;
- construction of various mathematical and economic models of activity;
- analysis and forecasting of market relations;
- calculation of many economic, financial and statistical indicators.

Using this software package, you can determine the presence of statistical connections between the analyzed data and, using the obtained connections, predict the indicators being studied. Despite the simplicity of the EViews program, its graphical capabilities provide all the main data presentation formats (graphs, charts, etc.) for the successful work of analysts, researchers, and marketers. In general, the program only analyzes various models and business decisions are made based on this [1].

The next program that should be considered is the Alt-Forecast software product. The program creates a working enterprise model that reflects all key aspects. This model fully describes all types of enterprise products, their prices, costs and

investments. Such indicators make it possible to optimize all types of enterprise products.

The functionality of this software is as follows:

- determination and analysis of the current financial position of the enterprise;
- determining the harmlessness of the activity for the enterprise;
- analysis of financing and lending needs;
- building predictive models of enterprise development with the adoption of certain management decisions.

The advantage of this program is its ease of use, clarity, and the fact that it is a domestic product that fully takes into account all the economic indicators of the Russian state.

The next program is “Inek-Analyst”. This is one of the oldest software tools in the field of financial analysis, allowing for a comprehensive analysis of the financial and economic activities of an enterprise using the following functions:

- analysis of enterprise performance indicators using various methods;
- forecasting possible bankruptcy of an enterprise;
- analysis of the efficiency of using enterprise resources;
- drawing up a business plan and forecasting the results of its implementation in various conditions;
- analysis of the actual performance of the enterprise, etc.

In general, the program is a very powerful software package that allows you to analyze in detail any area of the company’s activities thanks to its powerful methodological content.

The last program we’ll look at is Audit Expert. This program is designed to study and control the financial position of an enterprise and is a tool for comprehensive financial analysis of the enterprise. The operating principle of the Expert Audit is based on working with the financial statements of the enterprise. In this case, the following functions are implemented:

- conducting various types of financial data analysis;
- assessment of the enterprise’s future financial risks, its liquidity and creditworthiness;
- drawing up forecasts for the development of various financial indicators of the enterprise;
- create a matrix of financial strategies;
- assessment of the reliability of the enterprise’s counterparties.

A company’s liquidity is its ability to pay off its debts quickly and profitably. The level of liquidity is determined by the ratio of assets and liabilities of the balance

sheet and determines the stability of the enterprise. Liquid assets of an enterprise are all assets that can be converted into cash and used to pay off debts [6].

The financial strategy matrix is a representation of the strategic model using the three main categories of financial management. Them:

result of economic activity;

the result of financial activities;

the result of financial and economic activities [2].

In general, the Audit Expert program is a very necessary software tool for financial planning and increasing the financial stability of an enterprise. It is believed that all of these programs have sufficient functionality to solve a wide range of problems.

CONCLUSION. In collaboration with Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan and the Tashkent State Economic University, the scientific program of science “Econometrics” was approved in 2023 in the educational direction 60310100-Economics (by industry and sector). Based on the approved scientific program, teachers taught students the modernization of the economics of enterprises, the implementation of decision-making processes, the effective use of econometric methods and models and modern information technologies in the analysis of their economic indicators [7].

Taking into account the above, we can say that in higher education, professors and teachers integrate economic disciplines with the help of information technology, improve the quality and efficiency of education, and effectively organize the future professional activities of students.

REFERENCES

1. Сулопов Б.М. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОБИЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ. <https://www.interscience.uz/index.php/home/article/view/136>
2. Сулопов Б.М. ТАЪЛИМДА ДАСТУРИЙ ПАКЕТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ.
3. Сулопов Б.М. ТАЛАБАЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШДА ЭКОНОМЕТРИКА ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШ. <https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarni-kasbiy-faoliyatga-tayyorlashda-ekonometrika-va-ahborot-tehnologiyalari-fanlararo-integratsiyasidan-foydalanish>
4. Сулопов Б.М. Замонавий иқтисодиётда ахборот технологияларнинг ўрни. Интернаука. № 4-2, 2017, с 61-62.
5. Сулопов Б.М. Формирование инновационной деятельности студентов с использованием программных продуктов. Проблемы современного образования, № 6, 2020, с 206-212. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-innovatsionnoy-deyatelnosti-studentov-s-ispolzovaniem-programmnyh-produktov>
6. Сулопов Б.М. Информатикани ўқитишда фалсафий муаммолар ва илмий билиш. <https://cyberleninka.ru/article/n/informatikani-itishda-falsafiy-muammolar-va-ilmiy-bilish>
7. Сулопов Б.М. ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПЬЮТЕРНЫХ ПРОГРАММ В ОБЛАСТИ АНАЛИЗА, ПРОГНОЗИРОВАНИЯ И ПЛАНИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ. <https://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-kompyuternyh-programm-v-oblasti-analiza-prognozirovaniya-i-planirovaniya-deyatelnosti-predpriyatiya>

FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF STUDENTS USING MODERN ELECTRONIC MEANS

Fayzieva Shohista Yusupovna

"Economics and Pedagogical University" non-state educational institution, teacher of
the Department of "Computer Systems"

sh.fayziyeva583@gmail.com

***Annotation.** This article provides a definition of information competence, the importance of modern computer programs in the development of information competence of students, components and criteria of information competence, indicators for measuring and determining the level of information competence. Also in the article, the computer network model creator Arena-Rockwell, ExtendSim-Imagine Than Inc, Anylogic-XJ Technologies, NetMaker XA, Opnet-OPNET Technologies, Cisco Packet Tracer modern programs about briefly stopping the past.*

***Key words:** information competence, information and communication technologies, electronic educational resources, computer programs, distance education sites.*

INTRODUCTION. The modern information society is characterized by the comprehensive use of the powerful potential of information and communication technologies, the creation of a single global information space that provides wide access to information and the production of various information resources. The goal of training students in the higher education system is to prepare highly qualified and competitive personnel with the ability to effectively use information and communication technologies in their specialty. The tasks of the modern education system are not to give students as much knowledge as possible, but to teach them to choose what they need from a large amount of information, to prepare intellectually developed creative individuals, and to attract their personal abilities to various fields of activity. independent activity based on information disclosure.

For students Many scientists V.V.Grishkun [2], S.G.Grigoriev [2], O.U.Gogitsaeva [3], G.S.Kubanseva [1] conduct scientific research on the formation of information competence. In their work, they studied the formation of information competence of higher school students as a new literacy, its content, the use of

information and communication technologies, independent search for information, processing and making the necessary decisions, as well as standard and non-standard computer skills, including modeling skills using cases.

LITERARY ANALYSIS AND METHODOLOGY. Information competence – reflects the ability to search, analyze, select, process and transmit the necessary information, regardless of oral and written information using information technology [5]. The formation of information competence begins in secondary school and continues in higher education. To increase the level of information competence in the information society, a person must first of all systematize the information and knowledge received and highlight what is really important to him. It is necessary to manage the flow of diverse information, identify and select the known and the new, evaluate the important and the unimportant.

Therefore, to be informationally competent, a person must be an active subject of communicative processes. The ultimate goal of mastering information competence is the formation of an active, independent, creative personality, capable of self-awareness and self-expression. The information competence of an individual and the information competence of society are mutually developing and mutually enriching objects. Consequently, the level of information competence of an individual depends on the level of information competence of society, which, in turn, is determined by the information competence of its constituent structures.

Information competence of students includes the following parts that I can highlight:

necessary for creative solution of professional problems, a set of acquired knowledge;

a set of different methods of activity necessary for self-realization in professional activities;

personal qualities of the subject, his needs, motivations aimed at increasing his powers;

ourselves _ to choose the most important directions , etc.

Scientists T.V. Komar and A.A. Korostelev, who studied the problems of developing information competence of graduate students, showed that it is necessary to include professional information cycles and related concepts in the first year of computer science students. During this period, it is necessary to teach students to use information that will be necessary in the course of their future professional activities.

To achieve this goal, M.I. Bekoeva in her research showed that various electronic publications and resources can be used in the educational process: electronic educational and methodological complexes, electronic textbooks, network educational and methodological complexes. In didactics, students' work with books, reference

books, popular science and educational literature is one of the most important teaching methods. Today we can add fully electronic publications and resources to these resources.

Electronic educational resources in the educational process are divided into basic educational activities used for the direct implementation of the educational process, and organizational aspects used in organizing the educational process.

Key e-learning resources include e-textbooks, e-programs, e-reference books, e-seminars and e-tutorials. We can add to the organizational e-learning resources: curriculum, assessment materials, e-learning materials and initial components to create e-learning resources.

Automated computer programs to increase student interest in the learning process: use of computer network simulation programs such as Arena-Rockwell software, ExtendSim-Imagine Than Inc, Anylogic-XJ Technologies, NetMaker XA, Opnet-OPNET Technologies, Cisco Packet Tracer is a serial [6].

Working with electronic educational resources involves two types of activities: firstly, group work under the guidance of a teacher and consolidation of knowledge, and secondly, independent activity. In both cases, the teacher's task is to satisfy the students' need for knowledge, to convey a wide variety of necessary information that helps consolidate and expand theoretical knowledge.

learning in the process of education Remote filling of resources education resources should also be included. For example, edu.uz, hemis.uz, Moodle.uz, ziyonet.uz and others. In the process of teaching students, the teacher reports the names of sites and gives a brief description of each site.

The use of information and communication technologies in educational practice creates conditions for the formation of cognitive activity and personal qualities in students: independence, creativity, etc., growth, success and self-awareness. Create professional class presentations Finding resources online will help you better understand course materials. Such prepared trainings make it possible to demonstrate interdisciplinarity, acquire theoretical computer skills, activate the mental activity of students, and also encourage them to learn independently [6].

Thus, as a result of the use of information technologies in the educational process, the necessary conditions are created to attract students to knowledge and form the initial competence of students.

In the course of the study, we determined the criteria for the formation of students' information competence. They are :

- 1) the ability to effectively solve issues of one's education and training using information and communication technologies in connection with the emergence of

new, more effective pedagogical tools compatible with the modern information society;

2) the readiness of students to purchase new software in connection with the constant modernization and updating of the educational process;

3) the ability to use information and communication technologies in professional activities.

information competence of students are:

- the ability to search, systematize, assimilate and deliver educational information using information and communication technologies;

- the ability to use advanced capabilities of information and communication technologies when mastering higher education subjects;

- active level of use of information and communication technologies in the educational environment;

- ability to create and maintain a database of educational materials;

- mastering new software products when solving professional problems, as well as increasing their ability to solve functional problems;

- the ability to evaluate the quality and competence of a software product.

The level of information competence of students is determined by the following indicators:

- performing a control task;

- teacher expert score i ;

- survey;

- assessing students' knowledge using a test;

- evaluation of interdisciplinary educational and methodological projects;

- monitor students' performance of laboratory tasks;

- assessment of student's independent work, etc.

CONCLUSION. In conclusion, it should be noted that the information competence of students in a broad sense means a person's ability to fully perceive the realities of the information society and use all emerging opportunities, fully adapt to information and self-awareness. Also, on the other hand, the more a person knows how to work with information, the more accessible he is in the information society. League of information competence is a pre-given, defined thing and not by acquiring and developing it to go. This is necessary. A prerequisite for this is high education in the process of appropriate education to adopt it to go. Without using all the educational opportunities that modern information and communication technologies offer us, one can realize that it is impossible to prepare qualified specialists compatible with the rapidly changing reality of life.

REFERENCES

1. Сурупов Б.М. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОБИЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ.
<https://www.interscience.uz/index.php/home/article/view/136>
2. Сурупов Б.М. ТАЛАБАЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШДА ЭКОНОМЕТРИКА ВА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШ.
<https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarni-kasbiy-faoliyatga-tayyorlashda-ekonometrika-va-ahborot-tehnologiyalari-fanlararo-integratsiyasidan-foydalanish>
3. Сурупов Б.М. Замонавий иктисодиётда ахборот технологияларнинг ўрни. Интернаука. № 4-2, 2017, с 61-62.
4. Сурупов Б.М. Формирование инновационной деятельности студентов с использованием программных продуктов. Проблемы современного образования, № 6, 2020, с 206-212.
<https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-innovatsionnoy-deyatelnosti-studentov-s-ispolzovaniem-programmnyh-produktov>
5. Сурупов Б.М. Информатикани ўқитишда фалсафий муаммолар ва илмий билиш. <https://cyberleninka.ru/article/n/informatikani-itishda-falsafiy-muammolar-va-ilmiy-bilish>
6. Сурупов Б.М. ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПЬЮТЕРНЫХ ПРОГРАММ В ОБЛАСТИ АНАЛИЗА, ПРОГНОЗИРОВАНИЯ И ПЛАНИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.
<https://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-kompyuternyh-programm-v-oblasti-analiza-prognozirovaniya-i-planirovaniya-deyatelnosti-predpriyatiya>

HINDISTONDA ADVOKATLIK INSTITUTINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Majidov Muhammadqodir Xurshedzoda

Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti

majidovmuhammadqodir10012000@gmail.com

ANNOTATSIYA

Bugungi kunning davr talablaridan biri sifatida advokaturani jadal rivojlantirish va huquqiy himoya sohasida eng muhim haqiqiy mustaqil institutga aylantirish borasidagi harakatlar jadal olib borilmoqda. Advokatura O‘zbekiston Respublikasidagi eng muhim institutlardan biri va huquqiy davlat tizimining elementi bo‘lib, usiz jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini samarali himoyalash ilojsizdir. Biroq, O‘zbekiston Respublikasida advokatura institutining rivojlanish darajasi ilg‘or huquqiy davlatlarda bo‘lgani kabi yuqori darajada ko‘tarilgani yo‘q. Ushbu maqolada biz Hindistonda advokatlik institutining o‘ziga xos jihatlari o‘rganish asnosida milliy qonunchiligimizga tegishli takliflar berildi.

Kalit so‘zlar: *Advokat, advokatura, advokatura instituti, Advokatlar kengashi, advokatlik maqomi, advokatlarning huquqlari, javobgarligi.*

ABSTRACT

As one of the requirements of today’s times, efforts are being made to rapidly develop the bar and turn it into the most important real independent institution in the field of legal protection. Advocacy is one of the most important institutions in the Republic of Uzbekistan and an element of the legal state system, without which it is impossible to effectively protect the rights, freedoms and legal interests of individuals and legal entities. However, the level of development of the bar institute in the Republic of Uzbekistan has not been as high as in advanced legal countries. In this article, we have explored the unique aspects of the Indian Bar Association and made suggestions for our national legislation.

Keywords: *Advocate, Bar Association, Bar Institute, Bar Council, Bar Status, Rights and Obligations of Advocates.*

I. Kirish.

Advokat – insonlarning huquqlarini himoya qiluvchi va ularning buzilgan huquqlarini tiklashga ko‘maklashuvchi shaxsdir. «Advokatura»¹ tushunchasi qadimda paydo bo‘lgan bo‘lib, lotin tilida «advocatus» so‘zi sudda ish yurituvchi, himoyani amalga oshiruvchi ma‘nosini anglatadi. Demak, ushbu birgina so‘zdan shuni

¹ <https://zenodo.org/records/8013664>

tushinishimiz mumkinki, advokat deyilganda shaxslarning buzilgan huquqlarini tiklashga, ularni sudda himoya qilishga ko'maklashuvchi shaxslar anglashiladi.

Advokatura – huquqiy institut bo'lib, u advokatlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar hamda xususiy advokatlik amaliyoti bilan shug'ullanuvchi ayrim shaxslarning mustaqil, ko'ngilli, kasbiy birlashmasi. **Advokatlik faoliyati** deyilganda, qonunda belgilangan tartibda advokatlik maqomini olgan shaxslar tomonidan jismoniy va yuridik shaxslarning huquq, erkinlik va manfaatlarini himoya qilish maqsadida ularga ko'rsatiladigan yuqori malakali yuridik yordam tushuniladi.

Hozirgi kunda rivojlangan davlatlarda advokatlik faoliyati, advokatura tuzilmalarining faoliyati taraqqiy etib, eng obro'li va daromadli faoliyat turlaridan biri hisoblangan advokatura sohasining yurtimizdagi ahvoriga ijobiy baho berib bo'lmaydi. Ammo, bu sohani tizimli va tartibli tahlil qilish orqali kerakli islohotlarni o'tkazish zarur. Bu borada advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish uchun talab etiladigan talablarni soddalashtirish va liberallashtirish lozim. Advokatning huquq va erkinliklari yanada ko'paytirilishi va unga erkin faoliyat yuritish kafolatlari berilishi kerak. Hozirgi kunda prezidentimiz tomonidan qabul qilingan 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Taraqqiyot strategiyasi"da ham yurtimizda advokatura sohasini yanada takomillashtirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar belgilangan. Pirovard maqsad esa sud-huquq tizimining uzviy bo'lagi hisoblangan advokatura sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy mazmun-mohiyati, maqsadi eng avvalo, advokaturaning jamiyatdagi mavqeini ko'tarish, yoshlarni advokatlik kasbiga qiziqishini oshirib, kuchli, mustaqil advokatura tizimini barpo etish orqali shaxsning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishning samarali mexanizmini yaratishga qaratilgan. Bu natijalarga erishish uchun doimiy ravishda ilmiy izlanish, xorijiy rivojlangan tajribani muntazam tahlil qilib, kerakli yutuqlarni milliy qonunchiligimizga joriy qilish zarur, Shuning uchun, ushbu maqolada Hindistonda advokaturaga oid qonunchiligini tahlil qilib, undagi ilg'or tajribalarni va O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga taklif qilishga harakat qildik.

II. Metodologiya

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda biz huquqiy tadqiqotni amalga oshirishning bir qancha usullaridan foydalandik. Xususan, tadqiqot ilmiy va sof yuridik tadqiqot usullarining o'zaro birlashgan shaklida amalga oshirildi. Xalqaro huquq normalari, O'zbekiston Konstitutsiyasi va qonunchilik hujjatlari, shuningdek tadqiqot mavzusiga doir boshqa amaliy materiallar manba bo'lib xizmat qilgan. O'zbekiston Respublikasi va xorijiy davlatlar mutaxassislari hamda olimlari tomonidan bildirilgan fikr-mulohazalar va xulosalardan, xususan, advokatura instituti oid qarashlaridan, shuningdek, rasmiy-yuridik, mantiqiy, qiyosiy-huquqiy, qiyosiy-tipologik va tarixiy-huquqiy tahlil metodlaridan keng foydalanildi.

III. Natijalar

✓ Hindistonda advokatlik institutining o'ziga xos jihatlarini o'rganish asnosida quyidagi natijalarga erishamiz:

✓ Hindistonda advokatura va advokatlarning paydo bo'lishi tarixi o'rganish asnosida milliy qonunchiligimiz uchun kerakli xulosa va takliflar berish;

✓ Hindistonda advokatura va advokatlik faoliyati tartibga soluvchi qonunlar va qoidalarni tahlil qilish orqali ilg'or tajribaga ega bo'lish;

✓ Hindistonda advokatura sohasini muvofiqlashtiruvchi organlarni tahlil qilish hamda tahlil natijasi bo'yicha milliy qonunchiligimizga xulosa va takliflar berish;

✓ Hindistonda advokatlik maqomiga ega bo'lish tartibini o'rganish va bu borada tegishli tajribaga ega bo'lish;

✓ Hindistonda advokatlarning huquqlari va majburiyatlarini ko'rib chiqish va o'rganish natijasi bo'yicha milliy qonunchiligimizga takliflar kiritish;

✓ Hindistonda advokatlarning uchun belgilab qo'yilgan javobgarlik va kafolatlarni tahlil qilish hamda erishilgan tajribani milliy qonunchiligimiz uchun joriy qilish bo'yicha takliflar kiritish.

IV. Muhokama

Advokatura institutining rivojlanishi:

Hindistonda advokatura va advokatlarning paydo bo'lishi tarixi asrlar davomida huquqiy tizimlar va institutlarning rivojlanishi bilan chuqur ildiz otgan bo'lib, bu bir nechta bosqichlardan iboratdir.

Qadimgi Hindistonda huquqiy tamoyillar birinchi navbatda "Dxarmashastra" – qadimgi huquqiy va axloqiy risolalar to'plamidan olingan. Chunki, huquqiy masalalar ko'pincha diniy va axloqiy mulohazalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Bu o'rinda, qirol yoki hukmron hokimiyatning huquqiy maslahat berish va nizolarni hal qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydigan maslahatchilari bo'lgan. Bu shaxslar ko'pincha huquqiy va axloqiy masalalarni yaxshi bilishgan. Shuningdek, Hindistondagi advokatlik kasbining ildizlarini Manusmriti va Arthashastra kabi qadimgi huquq tizimlarida topish mumkin. Bu davrda olimlar va huquqshunolar hukmdorlarga maslahat berish va huquqiy tamoyillarni sharhlashda hal qiluvchi rol o'ynagan.

Islom dini ta'siri: Islom dini boshqaruvining paydo bo'lishi bilan islom huquqiy tamoyillari huquqiy manzaraga ta'sir qila boshladi. Qozilar va muftiylar islom qonunlari bilan tartibga solinadigan masalalarda advokat va sudya bo'lib xizmat qilganlar.

Britaniya mustamlakachilik davri: O'n yettinchi asrda Hindistonda o'z faoliyatini yo'lga qo'ygan Britaniyaning Sharqiy Hindiston kompaniyasi ingliz huquqi

va yuridik institutlarini joriy qildi. Bu davr Hindistonda zamonaviy advokatlik kasbini sezilarli darajada shakllantirdi. 1774-yilda Kalkutta Oliy sudining tashkil etilishi hal qiluvchi voqea bo'ldi. Natijada, ingliz umumiy huquqi hind huquqiy tuzilishining asosiga aylandi. 1862-yilda hindistonning boshqa hududlarida ham Kalkutta Oliy sudining tashkil etilishi huquq tizimini, advokaturaga bo'lgan ehtiyojni yanada rivojlanishida muhim qadam bo'ldi.¹

Mustaqillikdan keyingi davr: 1950-yilda qabul qilingan Hindiston Konstitutsiyasi hamda 1961-yildagi "Advokatlar to'g'risida"gi qonuni huquq tizimining asosini yaratdi. Unda advokatlarning muhimligi, ularning adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashdagi roli e'tirof etildi. Mustaqillikdan so'ng yuridik ta'lim muassasalarining sezilarli darajada kengayishi kuzatildi, bu esa advokatlik kasbiga kirishayotgan shaxslar sonining ko'payishiga olib keldi. Hindistondagi advokatlar bugungi kunda fuqarolik, jinoiy, konstitutsiyaviy va korporativ huquq kabi turli sohalarda ixtisoslashgan.

Xulosa, Hindistondagi advokatlar tarixi mahalliy huquqiy an'analar, islom dini ta'siri va Britaniya mustamlakachiligining ta'sirini o'zida aks ettiradi. Advokatlik kasbi vaqt o'tishi bilan boshqaruv, huquqiy tizimlar va jamiyat ehtiyojlaridagi o'zgarishlarga moslashib, rivojlanib bormoqda.

Advokatura faoliyati bo'yicha qonunchilik:

Hindistonda advokatura va advokatlik faoliyati turli qonunlar va qoidalar bilan tartibga solinadi. Ulardan birinchisi, Kalkutta Oliy sudi tomonidan ishlab chiqilgan 1775-yildagi "Muqaddas Qonun"ga muvofiq yuridik amaliyotga ruxsat berilgan. Keyinchalik, 1793-yilda "Bengalni tartibga solish to'g'risida"gi qonun qabul qilingan bo'lib, uning asosiy maqsadi kompaniya sudlarida yuridik amaliyotchilarni yollash va xatti-harakatlarini tartibga solish va nazorat qilish edi. Shundan so'ng 1879-yildagi "Advokatlar to'g'risida"gi qonun qabul qilindi, u advokatlarning huquqlarini kengaytirdi. 1923-yilda Britaniya hukumati Hindiston Advokatlar qo'mitasini tashkil qildi. Ushbu qo'mita hind advokaturasini tashkil etish va advokatlik kasbidagi bir qancha kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha bir qancha tavsiyalar ishlab chiqqan. Hindiston Advokatlar qo'mitasining tavsiyalari natijasida 1926-yilgi "Advokatlar Kengashi to'g'risida"gi qonuni deb nomlangan yangi qonun qabul qilindi. Ammo unda qo'mita tavsiyalarining faqat bir qismi aks etgan edi. U butun Hindistonni qamrab oladigan Advokatlar kengashini yaratolmadi. Mustaqillikka erishilgandan so'ng, Hindiston hukumati 1953 yilda "Butun Hindiston Advokatlar qo'mitasi"ni faoliyatini tashkil etdi. Ushbu qo'mita turli takliflarni ishlab chiqdi va bu takliflar har tomonlama

¹ <https://legalserviceindia.com/legal/article-2374-conduct-duties-of-advocate.html>

o'rganib chiqilgach, Hindiston hukumatiga bir qator tavsiyalar taqdim etdi. "Butun Hindiston Advokatlar qo'mitasi" tomonidan taqdim etilgan hisobot natijasida 1961-yilda parlament "Advokatlar to'g'risida"gi qonuni qabul qildi.

Advokatura va advokatlar faoliyatini tartibga soluvchi asosiy huquqiy asos 1961-yildagi "Advokatlar to'g'risida"gi qonundir. 1961-yil 19-mayda qabul qilingan ushbu Qonun 1961-yil 1-dekabrda kuchga kirdi va shundan so'ng u advokatlik amaliyotini tartibga solish va advokatlar o'rtasida axloqiy me'yorlarni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynab kelmoqda.

Mazkur qonunning asosiy maqsadi butun mamlakat bo'ylab advokatlik faoliyatida bir xillikni ta'minlashdir. Ushbu qonun kuchga kiringunga qadar turli shtatlarda advokatlik faoliyatini tartibga soluvchi turli qonun va qoidalar mavjud edi. Qonun Hindiston Advokatlar Kengashining milliy darajadagi advokatlar uchun eng yuqori tartibga soluvchi organ sifatida tashkil etilishiga olib keldi.

Qonunda advokat sifatida Advokatlar kengashi ro'yxatidan o'tish uchun talablar, advokat sifatida ro'yxatdan o'tishni istagan nomzodlar tomonidan imtihondan o'tish shartlari, advokatlarning huquqlari, vazifalari, majburiyatlari va javobgarligi, advokatlik maqomi, huquqiy ta'lim standartlari to'g'risida, Advokatlar kengashi to'g'risida va boshqa ko'plab advokatlik faoliyatiga oid normalar belgilanib o'tilgan.

Hindistonda advokatura va advokatlik faoliyati tartibga soluvchi keying huquqiy asos 2022-yil yanvar oyida yangi tahrirda qabul qilingan Hindiston Advokatlar Kengashining maxsus qoidalaridir. Hindiston Advokatlar kengashi qoidalari bo'yicha eng dolzarb va aniq ma'lumotlarni olish uchun siz Hindiston Advokatlar kengashining rasmiy veb-saytiga murojaat qilishingiz yoki to'g'ridan-to'g'ri Advokatlar Kengashi bilan bog'lanishingiz mumkin. Bundan tashqari, huquqshunoslar va advokatlar so'nggi qoidalarni Hindiston Advokatlar kengashi tomonidan taqdim etilgan nashrlarda topishlari mumkin. Mazkur qoidalarda asosan quyidagilar belgilaniladi:

✓ advokatlardan kutilayotgan kasbiy xulq-atvor standartlarini belgilovchi qoidalar;

✓ advokatlarni ro'yxatdan o'tishlari bo'yicha ko'rsatmalar va talablar, shu jumladan ta'lim malakasi va imtihonlari;

✓ advokatlar o'z faoliyati davomida amal qilishlari kerak bo'lgan axloqiy me'yorlar va tamoyillar;

✓ kasbiy xulq-atvorni buzganlik uchun advokatlarga nisbatan intizomiy ish qo'zg'atish va yuritish tartibi;

✓ advokatlarning advokatlik faoliyatidagi huquqlari, imtiyozlari va majburiyatlari batafsil tavsiflangan qoidalar;

✓ huquqiy ta'lim bilan bog'liq qoidalar, shu jumladan Hindistondan tashqarida olingan malakalarni tan olish;

✓ Katta advokatlarni tayinlash va imtiyozlarga oid qoidalar.

Advokatura sohasini muvofiqlantiruvchi organlar:

Hindistonda advokatlarning yuridik kasbi turli xil muvofiqlashtiruvchi organlar, birinchi navbatda Hindiston advokatlar kengashi va mahallaiy darajasidagi shtat advokatlar kengashlari tomonidan tartibga solinadi. Ushbu organlar huquqiy ta'lim standartlarini belgilash, kasbiy xulq-atvorni saqlash, advokatlarni ro'yxatga olish va intizomiy javobgarlikka tortish jarayonlarini nazorat qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu organlarni birma-bir ko'rib chiqishimiz mumkin.

Hindiston advokatlar kengashi 1961-yildagi "Advokatlar to'g'risida"gi qonunning 4-bo'limiga binoan tashkil etilgan qonuniy organ bo'lib, Hindistonda yuridik amaliyot va yuridik ta'limni tartibga soladi. Uning a'zolari Hindistondagi advokatlar orasidan saylanadi. U kasbiy xulq-atvor standartlarini, odob-axloq qoidalarini belgilaydi va advokatura ustidan intizomiy yurisdiksiyani amalga oshiradi. Shuningdek, u yuridik ta'lim standartlarini belgilaydi.

Uning vazifalari quyidagilar:

- advokatlarning kasbiy xulq-atvori va odob-axloq qoidalarini ishlab chiqish;
- intizom qo'mitalari faoliyatining tartibni belgilash;
- advokatlarning huquqlari, imtiyozlari va manfaatlarini himoya qilish;
- huquqiy islohotlarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash;
- mahalliy advokatlar kengashi tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan har qanday masalani ko'rib chiqish va hal qilish;
- huquqiy ta'limni rivojlantirish va huquqiy ta'lim standartlarini ishlab chiqish;
- taniqli huquqshunoslar tomonidan huquqiy mavzular bo'yicha seminarlar o'tkazish va yuridik ahamiyatga ega jurnal va maqolalarni nashr etish;
- kam ta'minlangan oilalarga huquqiy yordam ko'rsatishni tashkil etish;
- xorijda olingan yuridik malakalarni tan olinishini belgilash;
- advokatlar kengashining mablag'larini boshqarish;

"Advokatlar to'g'risidagi qonunga ko'ra, Hindiston advokatlar kengashi har bir shtat advokatlar kengashidan saylangan a'zolardan va doimiy a'zo hisoblanadigan Hindiston advokatlar boshlig'i va Hindiston bosh advokatidan iboratdir. Kengash o'z a'zolari orasidan ikki yil muddatga o'z raisi va rais o'rinbosarini saylaydi.

Hindiston advokatlar kengashida turli qo'mitalar mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

Ijroiya qo'mitasi: Bu qo'mita mablag'larni boshqarish, xodimlarning ishlari, hisob-kitoblar, ishlarni taqsimlash, kengash ishlarini boshqarish, audit, kutubxona va yuridik nashrlar bilan bog'liq masalalar bilan shug'ullanadi.

Huquqiy ta'lim qo'mitasi: Bu qo'mita yuridik ta'lim bilan bog'liq masalalar bo'yicha Kengashga tavsiyalar beradi va yuridik ta'lim standartlarini belgilaydi,

yuridik universitetlarga tashrif buyuradi va ularning faoliyatini tekshiradi. Hindistonda huquqshunoslik bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan chet ellik advokatlarni ro'yxatdan o'tkazadi.

Tartib-intizom qo'mitasi: Bu qo'mita fuqarolar tomonidan bildirilgan advokatlarning kasbiy huquqbuzarliklari yuzasidan shikoyatlarini ko'rib chiqadi.

Advokatlar ijtimoiy-himoyasi assotsiatsiyasi: Ushbu qo'mita yangi faoliyatga kirishgan advokatlarga (3 yil to'lmagan) ijtimoiy jamg'armalar hisobidan mablag'lar berishi mumkin.

Yuridik yordam qo'mitasi: Yuridik yordam qo'mitasi yuridik yordamga muhtoj bo'lgan aholi qatlamlariga huquqiy yordam ko'rsatadi.

Qurilish ishlari qo'mitasi: Qurilish ishlari qo'mitasi Kengash uchun ofislarni tashkil qilish uchun mas'uldir.¹

Hindiston advokatlar kengashi har 3 yilda advokatlarning advokatlik bilan shug'ullanish qobiliyatini imtihondan o'tkazadi. Imtihondan yetarli ballni qo'lga kirita olmagan advokatlarning litsenziyasi to'xtatiladi va 3 oydan keyin qayta imtihon topshiradi. Ikkinchi imtihondan yetarli ballni qo'lga kirita olmagan advokatlarning litsenziyasi 1 yilga bekor qilinadi va majburiy 1 oylik malaka oshirish kurslariga yoziladi. Keying yil ham shu protsidura takrorlanadi.²

Hindistondagi har bir shtatda o'z shtat advokatlik kengashi mavjud bo'lib, u shtat ichidagi advokatlik kasbini tartibga solish uchun mas'uldir. Uning vazifasi shtat ichida advokatlarni ro'yxatlarni ro'yxatdan o'tkazish, kasbiy huquqbuzarlik uchun advokatlarni izntzomiy jazo choralarini ko'rish, huquqiy ta'limni rivojlantirish va mahalliy yuridik institutlar uchun standartlarni o'rnatishdan iborat.

Mahalliy advokatlar uyushmalari – tartibga soluvchi xususiyatga ega bo'lmagan tuman yoki shahar darajasida faoliyat yurituvchi organ bo'lib, mahalliy muammolarni hal qilish, bu borada seminar va tadbirlar tashkil etish, shuningdek advokatlarning professional birdamligini rivojlantirishga qaratilgan nodavlat notijorat tashkilotidir.

Advokatlar farovonlik fondi – ba'zi shtatlarda muhtoj advokatlarga moliyaviy yordam ko'rsatish uchun Advokatlar farovonlik fondlari tashkil etiladi. Ushbu fondlar, asosan, mahalliy hukumat tomonidan moliyalashtiriladi.

Davlat yuridik xizmatlari kabi organlar yordamga muhtoj aholilarga huquqiy yordam ko'rsatish uchun advokatlar bilan hamkorlikda ishlaydi. **Yuridik yordam ko'rsatish organlari** advokat yollashga imkoniyati bo'lmagan shaxslarning odil

¹ "Committees of Bar Council of India". Bar Council of India. Archived from the original on 28 March 2014. Retrieved 4 June 2014.

² "bar council rules". Archived from the original on 30 October 2012. Retrieved 3 February 2017.

sudlovga kirishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Hindistonda jamiyatning nochor qatlamlariga huquqiy yordam ko'rsatish uchun turli yuridik yordam organlari va tashkilotlari tashkil etilgan. Bugungi kunda, yuridik yordam ko'rsatish organlari yuridik xizmatlarni qulay, hamyonbop va ular eng muhtojlar uchun xizmat qilish ustida ishlamoqda. Hindistondagi yuridik yordam organlari adolat, tenglik va qonun ustuvorligi tamoyillarini ilgari surishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa, Hindistonda advokatlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi eng asosiy organ Hindiston advokatlar kengashi bo'lsada, unga a'zolik ixtiyoriy bo'lib, faqatgina a'zo bo'lganlarga sudda advokat sifatida faoliyat yurita oladi. Biroq, bundan tashqari bu sohada yuqorida nomi keltirilgan advokatlarga ko'maklashuvchi boshqa ko'plab organ va tashkilotlar mavjud bo'lib, bular advokatlar manfaatini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

Advokatlik maqomi:

Hindistonda advokatlik maqomiga ega bo'lish 1961-yildagi "Advokatlar to'g'risida"gi qonun bilan tartibga solingan bo'lib, muayyan tartib-taomilni o'z ichiga oladi. Quyida mazkur bosqichlarni birma-bir keltirishimiz mumkin:

Birinchi bosqich. Universitetda huquqshunoslik bo'yicha bakalavr darajasini tamomlash lozim. Bunda, huquqshunoslik bo'yicha bakalavr dasturi odatda boshqa oliy ta'lim muassasasini bitirganlar uchun uch yil va o'rta ta'limni tugatganlar uchun besh yil davom etadi.

Ikkinchi bosqich. Bakalavr dasturini muvaffaqiyatli yakunlangandan so'ng, mazkur bakalavr diplomi Hindiston advokatlar kengashi tomonidan tan olinishini ta'minlash lozim. Hindistonda joylashgan oliy ta'lim muassasalari tomonidan berilgan diplom bevosita tan olinadi, lekin xorijiy mamlakatlardan huquqshunoslik bo'yicha diplom olgan shaxs Hindiston advokatlar kengashi tomonidan imtihon qilinadi.

Uchinchi bosqich. Advokatlikka nomzod shaxs bakalavr darajasini tugatganidan so'ng, Hindiston advokatlar kengashining tumanlardagi bo'limlarida imtihondan o'tishlari kerak bo'ladi. Hindiston advokatlar kengashining tumanlardagi bo'limlarida tegishli komissiya nomzodlarning huquq bo'yicha asosiy bilimlarini baholaydi.

To'rtinchi bosqich. Nomzod Advokatlar kengashi imtihonidan o'tganidan so'ng, advokat sifatida ro'yxatdan o'tish huquqiga ega bo'ladi. Bunda, tegishli advokatlar kengashi "**amaliyot guvohnomasi**"ni beradi. Bu guvohnoma bilan huquqshunoslar to'siqsiz sudlarda yoki boshqa organlarda advokat sifatida fuqarolarni huquqini himoya qila oladi. Ushbu faoliyatni advokat sifatida mustaqil ishlash bilan yo biron bir advokatlik tashkilotlariga qo'shilish bilan, yoki "**katta advokat**" maqomini olgan tajribali advokatlar bilan olib borishi mumkin. Istesno tariqasida, Hindistonning

ba'zi shtatlari bakalavr dasturini tamomlashdan oldin yoki keyin majburiy amaliyot yoki ma'lum bir stajirovka davrini talab qilishi mumkin.

Lekin, Hindiston Oliy sudida advokat sifatida ishtirok etish uchun "**amaliyot guvohnomasi**"dan tashqari Oliy sud tomonidan berilgan maxsus guvohnoma ham kerak. Ushbu guvohnomaga talabgor advokatlar Oliy sud tomonidan o'tkaziladigan malaka imtihonidan tegishli tartibda o'tishlari zarur bo'ladi. Shuningdek, Oliy suddagi barcha protseslarda advokatlarning odob-axloq qoidalari Hindiston Oliy sudi tomonidan tasdiqlangan qoidalar bo'yicha belgilanadi.

Advokatlarning huquqlari va majburiyatlari:

Hindistondagi advokatlar, boshqa ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi, qonun tomonidan tan olingan va himoya qilinadigan o'ziga xos huquq va imtiyozlarga ega. Bu huquqlar 1961-yildagi "Advokatlar to'g'risida"gi qonunda ko'rsatilgan. Quyida advokatlarning asosiy **huquqlaridan** ba'zilari keltirish mumkin:

1. Advokatlar Hindistonning barcha sudlarida, jumladan, Oliy sudida, quyi sudlarida advokatlik qilish huquqiga ega.

2. Advokatlar mijozining himoyasi uchun Hindistondagi har qanday tashkilot yoki hokimiyat organlariga qarshi faoliyat olib borishi mumkin. Tashkilotlar va hokimiyat organlariga mijozining himoyasi uchun kelish huquqi advokatlar uchun yuridik amaliyot ko'lamini kengaytirib, ularga an'anaviy sud jarayonlaridan tashqari huquqning turli sohalarida qatnashish imkonini beradi.

3. Advokatlar Hindistonning butun hududida faoliyat yuritish huquqiga ega. Bunda, advokat Advokatlar kengashiga ro'yxatdan o'tgandan so'ng, faoliyat yuritish huquqi ma'lum bir shtat yoki mintaqa bilan cheklanmaydi. Advokatlar mamlakatning istalgan hududida advokatlik faoliyati bilan shug'ullanishlari mumkin. Shuningdek, bu mijozlarga mamlakatning istalgan hududidan advokatlarni sud jarayonlarida vakillik qilish uchun tanlash erkinligini beradi.

4. Advokatlar yuridik xizmatlari uchun haq olish huquqiga ega. To'lov tartibi odatda advokat va mijoz o'rtasidagi o'zaro kelishuv asosida belgilanadi.

5. Advokatlar huquqiy tadqiqotlar va ishlarni tayyorlashda davlat kutubxonalari, huquqiy ma'lumotlar bazalari va boshqa yuridik resurslardan imtiyozli foydalanishi mumkin. Ko'pgina huquqshunoslikka ixtisoslashgan maktablar, advokatlar assotsiatsiyasi va yuridik institutlarda advokatlar tadqiqot maqsadlarida foydalanishlari mumkin bo'lgan maxsus kutubxonalar mavjud.

6. Advokatlar kasbiy odob-axloq qoidalari va xulq-atvor standartlaridan foydalanish huquqiga ega. Ular mijozlar, boshqa hamkasblari va sudlar tomonidan ularga hurmat bilan munosabatda bo'lishni talab qilish huquqiga ega.

7. Advokatlar o'zlariga nisbatan qo'zg'atilgan intizomiy ishda o'zlarini himoya qilish huquqiga ega. Shuningdek, advokatlar intizomiy ish yuritishda boshqa advokat tomonidan himoyalaniş huquqiga ega.

8. Advokatlar malaka oshirish, shu jumladan uzluksiz yuridik ta'lim dasturlari va seminarlarda qatnashish huquqiga ega.

9. Advokatlar o'z faoliyati yoki kasbiy xulq-atvoriga nisbatan har qanday noqonuniy cheklovlarga e'tiroz bildirish huquqiga ega.

10. Advokatlar sudni boykot qilish huquqiga ega.

11. Advokatlar har qanday sud majlisiga kirish va jarayonni kuzatish huquqiga ega.¹

Hindistonda advokatlarning **majburiyatlari** quyidagilar:

Sud oldidagi majburiyatlari. Advokatlar sudning qadr-qimmati va halolligini himoya qiladigan tarzda harakat qilishlari, odil sudlovni amalga oshirishda sudga yordam berishlari kerak. Advokatlardan sud bilan munosabatlarda samimiy, rostgo'y va halol bo'lishlari talab qilinadi. Bu fakt va dalillarni buzib ko'rsatmasdan yoki yashirmasdan taqdim etishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, advokatlar ishonchli va to'g'ri dalillarni taqdim etishlari lozim. Ular sudni chalg'itmasliklari yoki qalbaki dalillarni keltirmasliklari kerak. Shu bilan birga, advokatlar sudga, uning mansabdor shaxslariga va sudyalarga hurmat ko'rsatishi kerak, ya'ni sud bilan o'zaro munosabatlarida odob, xushmuomalalik va professionallikni saqlashi kerak.

Mijoz oldidagi majburiyatlari:

1. Advokatlar o'z mijozlariga sadoqatli bo'lishlari shart. Bu mijoz manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yish va uning manfaatlarini ko'zlab harakat qilish demakdir.

2. Advokatlar o'z mijozlaridan olingan ma'lumotlarning maxfiyligini saqlashlari shart.

3. Advokatlar sifatli yuridik xizmatni ko'rsatishi kerak. Bu mijozning ishini hal qilish uchun zarur huquqiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishni yoki kerak bo'lganda boshqa vakolatli advokatlar bilan hamkorlik qilishni o'z ichiga oladi.

4. Advokatlar o'z mijozlariga halol va samimiy xizmat ko'rsatishi kerak. Ular mijozning ishining kuchli va zaif tomonlari haqida aniq ma'lumot berishlari va noto'g'ri yoki yolg'on ma'lumotlar va va'dalar bermasligi kerak.

5. Advokatlar muayyan vaziyatlarda, masalan, mijoz noqonuniy harakat qilishni talab qilganda yoki moliyaviy majburiyatlarini bajarmaganda vakillikdan voz kechishi mumkin.

6. Advokatlik to'lovi ishning muvaffaqiyati uchun undirilmasligi kerak.

7. Advokat mijoziga ish natijasida undirib bergan mol-mulkni undan sotib olmasligi kerak.

8. Sud majlisida advokatga xos kiyimda bo'lish va bu kiyimni ommaviy joylarda kiyimasligi kerak.

9. Advokat sudya bilan qarindoshligi bo'lsa, sudda qatnashmasligi kerak.

10. Advokat o'z mijoz uchun kafil bo'la olmaydi.

¹ Rights of an Advocate under Advocates Act, 1961 (legalstudymaterial.com)

Advokatlarning javobgarligi va kafolatlari:

Tegishli tartibda “amaliyot guvohnomasi”ni olgan advokatlar 1961-yilda qabul qilingan “Advokatlar to‘g‘risida”gi qonunda ko‘rsatilgan professional xulq-atvor va advokatlik etikasi standartlariga rioya qilishlari kerak. Bunga rioya qilmaslik intizomiy jazoga olib kelishi mumkin. Intizomiy jazo turlariga quyidagilar kiradi:

Tanbeh – advokatning xatti-harakati uchun norozilikning rasmiy ifodasidir. Bu intizomiy jazo unchalik jiddiy bo‘lmagan shakli.

Kechirim so‘rash – ba’zi hollarda Advokatlar kengashi tomonidan advokatdan jabrlanuvchi yoki sudga rasmiy uzr so‘rash talab qilinishi mumkin.

Jarima – xulq-atvor va advokatlik etikasi standartlariga rioya qilmaganligi uchun advokatlar jarimaga tortilishi mumkin. Jarima miqdori huquqbuzarlikning tabiati va og‘irligiga qarab o‘zgarishi mumkin.

Kompensatsiya yoki tovon to‘lash – advokatdan advokatning noto‘g‘ri xatti-harakati tufayli zarar ko‘rgan taraf Advokatlar kengashi vositachiligida mazkur zararni qoplashni yoki tovon to‘lashni talab qilishi mumkin.

Faoliyatini vaqtincha cheklash – xulq-atvor va advokatlik etikasi standartlariga rioya qilmaganligi uchun advokatlar ma‘lum muddatga advokatlik faoliyatidan chetlashtirilishi mumkin. To‘xtatib turish vaqtida ularga advokatlik bilan shug‘ullanish yoki mijozlarga vakillik qilish taqiqlanadi.

Ro‘yxatga olishni rad qilish – advokatlar kengashi advokatni ro‘yxatga olishni rad qilishi mumkin, bu esa faoliyatini vaqtincha cheklashdan ko‘ra qattiqroq jazo turi hisoblanadi.

Debarment – advokatga ma‘lum bir sud, tribunal yoki yurisdiksiyada faoliyat yuritishni taqiqlashni o‘z ichiga oladi.

Litsenziyaning amal qilishini tugatish – bu eng qattiq intizomiy jazo hisoblanadi. Bu advokatning advokatlik bilan shug‘ullanish huquqidan mahrum bo‘lishini anglatadi.

Majburiy nafaqaga chiqarish – ayrim hollarda Advokatlar kengashi jiddiy kasbiy huquqbuzarlik sodir etgan advokatlarni majburiy nafaqaga chiqarishni tavsiya qilishi yoki belgilashi mumkin.¹

Shuni ta’kidlash kerakki, muayyan intizomiy jazo choralari xulq-atvor va advokatlik etikasi standartlariga rioya qilmaganlikning tabiati va og‘irligiga qarab farq qilishi mumkin. Intizomiy ishlar odatda Advokatlar kengashi tomonidan tuzilgan qo‘mitalar tomonidan olib boriladi va advokatlar ushbu jarayon davomida o‘z himoyalarni bildirish huquqiga ega. Intizomiy jazo choralarning maqsadi advokatlik

¹ [Conduct/Duties of Advocate \(legalserviceindia.com\)](http://legalserviceindia.com)

kasbining yaxlitligini saqlash va Advokatlar to'g'risidagi qonunda belgilangan kasbiy xulq-atvor me'yorlarini qo'llab-quvvatlashdan iborat.

Hindistonda advokatlarga odil sudlovni samarali amalga oshirishga ko'maklashish hamda advokatlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun muayyan maxsus kafolatlar va imtiyozlar berilgan. Ushbu kafolatlar 1961-yildagi Advokatlar to'g'risidagi qonunda va boshqa tegishli me'yoriy hujjatlarda mustahkamlangan. Quyida ular bilan tanishishimiz mumkin.

“Advokatlar to'g'risida”gi qonunda advokatlar va advokatura tashkilotlarining mustaqilligi mustahkamlangan va advokatlarning advokatlik faoliyatiga boshqa organlar yoki hokimiyatlarning aralashuvi taqiqlangan.

Advokatlar sud protsessiga borayotganda, sud protsessida qatnashayotganda yoki suddan qaytayotganlarida hibsga olinmaslik immunitetiga ega. Ushbu himoya advokatlarga qo'rqmasdan o'z kasbiy burchlarini bajarishga imkon berish uchun mo'ljallangan. Shuni ta'kidlash kerakki, immunitet doimiy mutlaq emas va faqat sud faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan holatlarga taalluqlidir. Ya'ni, o'zlari qatnashayotgan sud ishi bo'yicha to mazkur ish tugamaguncha hibsga olinishlari mumkin emas. Advokatlar o'zlarining kasbiy majburiyatlari bilan bog'liq bo'lmagan holda hibsga olinishlari mumkin.

Advokatlar advokatlar uyushmalarini va jamoat birlashmalarini erkin tuzish va ularda qatnashish huquqiga ega. Negaki, advokatlarning bunday kollegiyalari advokatlar manfaatlarini himoya qilish, advokatlik kasbining umumiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Advokatlar uzluksiz yuridik ta'lim va malaka oshirish faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega. Bu ularning huquqiy yangiliklardan xabardor bo'lishini va o'z bilimlarini rivojlantirishni ta'minlaydi.

Xulosa, ushbu kafolatlar Hindistonda mustaqil, samarali va axloqiy yuridik kasbni rivojlantirishga qaratilgan. Ular odil sudlovni amalga oshirishga hissa qo'shadi va advokatlarga huquq tizimidagi muhim rolini bajarishda yordam beradi.

Xulosa va takliflar

Yuqorida qayd etilgan ma'lumotlarga tayanib qo'yidagi xulosalarga va takliflar berildi:

Birinchidan, Hindistonda advokatlar va advokaturaning paydo bo'lishi va rivojlanishiga e'tibor beradigan bo'lsak, *qadimgi Hindistonda* huquqiy tamoyillar birinchi navbatda qadimgi huquqiy va axloqiy risolalar to'plamidan olingan. Chunki, huquqiy masalalar ko'pincha diniy va axloqiy mulohazalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. **Islom dini** boshqaruvining paydo bo'lishi bilan esa, islom huquqiy tamoyillari huquqiy manzaraga ta'sir qila boshladi, ya'ni qozilar va muftiylar islom qonunlari bilan

tartibga solinadigan masalalarda advokat va sudya bo‘lib xizmat qilganlar. **Britaniya mustamlakachilik davrida** esa, ingliz huquqi va yuridik institutlarini joriy qildi. Bu davr Hindistonda zamonaviy advokatlik kasbini sezilarli darajada shakllantirdi. Natijada, ingliz umumiy huquqi hind huquqiy tuzilishining asosiga aylandi. **Mustaqillikdan keyingi davrda** esa, tarixiy tajribaga tayanib Hindiston 1950-yilda Hindiston Konstitutsiyasini hamda 1961-yildagi “Advokatlar to‘g‘risida”gi qonuni qabul qildi va natijada, o‘zining advokatura sohasi bo‘icha huquq tizimining asosini yaratdi.

Xulosa, Hindistonda advokatlar va advokatura tarixi va mahalliy huquqiy an‘analari, islom dini ta‘sirini va Britaniya mustamlakachiligining ta‘sirini o‘zida aks ettiradi. Advokatlik kasbi vaqt o‘tishi bilan boshqaruv, huquqiy tizimlar va jamiyat ehtiyojlaridagi o‘zgarishlarga moslashib, rivojlanib bormoqda.

Taklif, O‘zbekistonda ham advokatura to‘g‘risidagi qonunchilik qabul qilinayotganda, davlatning tarixi va mahalliy huquqiy an‘analari albatta hisobga olinishi kerak. Chnki, qonunlar har doim xalqning manfaatini aks ettirishi hamda xalqning xohish-irodasi, his-tuyg‘ularidan kelib chiqishi zarur deb hisoblayman. Mana shundagina, qonunlar birxil va yaxlit ishlashi ta‘minlanishi mumkin.

Ikkinchidan, Hindistonda turli davrlarda advokatura va advokatlik faoliyati turli qonunlar va qoidalar bilan tartibga solib kelingan. Masalan, Kalkutta Oliy sudi tomonidan ishlab chiqilgan 1775-yildagi “Muqaddas Qonun”, 1793-yilda “Bengalni tartibga solish to‘g‘risida”gi qonun, 1879-yildagi “Advokatlar to‘g‘risida”gi qonun 1926-yilgi “Advokatlar Kengashi to‘g‘risida”gi qonun va boshqalar.

Mazkur turli qonunlar qabul qilingach, advokatura faoliyatida amaliyotda turli chalkashliklar va kollizion normalar paydo bo‘la boshlandi. Buning hammasi barcha qonun va qarorlarni yagona bir qonunga birlashtirishni taqozo etmoqda edi.

Natijada, 1953 yilda tashkil etilgan “Butun Hindiston Advokatlar qo‘mitasi” tomonidan ishlab chiqilgan takliflar asosida 1961-yil 19-mayda “Advokatlar to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi va Qonun 1961-yil 1-dekabrda kuchga kirdi. Mazkur qonun yuqorida keltirilgan advokatura sohasidagi barcha qonun va qonunosti hujjatlarni birlashtirib o‘ziga aks ettirdi hamda boshqa barcha qonunlar o‘zini kuchini yo‘qotdi.

Xulosa, biron bir sohada uni tartibga soladigan yagona qonuni mavjud bo‘lmas ekan, ya‘ni mazkur soha turli qonun va qonunosti hujjatlar bilan tartibga solinar ekan, ushbu sohada amaliyotda turli chalkashliklar va kollizion normalarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lar ekan.

Taklif, O‘zbekistonda ham advokatura sohasini tartibga soluvchi turli qonun va qonun osti hujjatlar mavjud, masalan, “Advokatura to‘g‘risida”gi qonun, “Advokatlik

faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi qonun va boshqalar. Advokatura huquq instituti sifatida, kundan kunga kengayib, mukammalashib bormoqda. Buning hammasi bu sohada ham yagona huquqiy normalar jamlanmasi, ya'ni **Advokatura kodeksini** ishlab chiqishni taqozo etmoqda. Natijada, ushbu kodeksda advokatlarning barcha huquqlari oliy yuridik hujjat – **Qonun** bilan tartibga solinishiga olib keladi.

Uchinchidan, Hindistonda advokatlik maqomini egallash, ya'ni advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga doir litsenziyani olish uchun huquqshunoslik bo'yicha bakalavr darajasini tamomlash hamda 21 yoshga to'lgan bo'lish talab etiladi.

Biroq, O'zbekistonda advokatlik faoliyati bilan shug'ullanmoqchi bo'lganlardan so'raladigan kamida ikki yillik ish staji talabi bekor qilingan bo'lsada, asosiy ishdan ajralgan holdagi majburiy 3 oylik stajirovka hamon saqlanib qolmoqda.

Natijada, bu o'z-o'zidan sohada mutaxassislarni kelishiga ma'lum miqdorda to'sqinlik qilmoqda. Chunki, ushbu majburiy stajirovka davrida stajiyor-advokatga oylik belgilanishi qonunda nazarda tutilmagan. Ta'kidlash kerakki, hozirda advokaturaga ishga qabul qilish tartibini soddalashtirish, shuningdek advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga doir litsenziyani olish tartibini yengillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Ma'lumot uchun: bugungi kunda respublikada 4 625 nafar advokat faoliyat yuritayotgan bo'lsa, shundan 30 yoshgacha bo'lganlar soni atigi 51 nafar (1,10 foiz)ni tashkil qilmoqda.

Shu bois advokatura sohasiga yosh kadrlarni jalb qilish jarayonlarini soddalashtirish kerak.

Taklif, asosiy ishdan ajralgan holdagi majburiy 3 oylik stajirovka davrida stajiyor-advokatlar uchun davlat mablag'lari hisobidan ma'lum miqdorda oylik-maosh belgilash yoki stajirovka davrida 0,5 ish birligi (stavka) miqdorida ishlashiga ruxsat berilishi lozim.

To'rtinchidan, Hindistondagi advokatlar, boshqa ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi, qonun tomonidan belgilangan o'ziga xos javobgarliklarga ega. Javobgarliklarning barcha turlari yuqorida qayd etilgan. O'zbekiston Respublikasida esa advokatlarga nisbatan kasb bo'yicha javobgarliklar tor doirada belgilangan. O'zbekiston Respublikasining "Advokatura to'g'risida"gi qonunining 14-moddasiga muvofiq advokatga nisbatan quyidagi intizomiy jazo choralari qo'llanilishi mumkin:

- ✓ ogohlantirish (malaka komissiyasining qaroriga asosan);
- ✓ litsenziyaning amal qilishini olti oygacha muddatga to'xtatib turish;
- ✓ litsenziyaning amal qilishini tugatish.

Natijada, advokatning sifatsiz xizmat ko'rsatgani uchun mijoziga yetkazilgan zararni qoplash masalasi ochiq qolib ketgan. Bu esa amaliyotda ba'zi bir advokatlar tomonidan mijozlarni ortiqcha sarson qilish hamda ularga moddiy zarar keltirish holatlarini vujudga keltirmoqda.

Taklif, Fuqarolarning manfaatini himoya qilish hamda sifatli va malakali advokatlik xizmatini joriy qilish uchun Hindiston tajribasiga muvofiq O'zbekistonda ham advokatlarga nisbatan Jarima va Kompensatsiya yoki tovon to'lash javobgarliklarini belgilash lozim.

Bunda, **jarima** – xulq-atvor va advokatlik etikasi standartlariga rioya qilmaganligi uchun advokatlarni jarimaga tortilish. Jarima miqdori huquqbuzarlikning tabiati va og'irligiga qarab o'zgarishi mumkin. **Kompensatsiya yoki tovon to'lash** – advokatdan advokatning noto'g'ri xatti-harakati tufayli zarar ko'rgan taraf tomonidan Advokatlar palatasi vositachiligida mazkur zararni qoplashni yoki tovon to'lashni talab qilinishi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

I. Rahbariy adabiyotlar:

1.1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga yo'llagan murojaatnomasidan. 20.12.2022.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar:

2.1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi

2.2. O'zbekiston Respublikasi "Advokatura to'g'risida"gi Qonuni

2.3. 2022-yil 29-yanvarda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.

III. Darsliklar va o'quv qo'llanmalar:

3.1. Advokatura. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYU, 2019. -195 bet.

IV. Ilmiy adabiyotlar va maqolalar:

4.1. Advocates are the preserver of civilization and the Court is the center of civilization, where Judges observes of the progress of civilization. [Law of Advocacy - Advocatetannoy Law Library](#)

4.2. Conduct/Duties of Advocate By Niharika, [Conduct/Duties of Advocate \(legalserviceindia.com\)](#)

V. Foydalanilgan internet manbalari:

5.1. <https://www.scholar.google.com>

5.2. <https://www.lex.uz>

5.3. <https://www.norma.uz>

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО: НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ В ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЕ УЗБЕКИСТАНА

Туйчиев А.М

Старший преподаватель кафедры «Корпоративное управление» Ташкентского государственного транспортного университета (ТГТУ), Ташкент, Узбекистан
anvarjontuychiyev@gmail.com

Рахматов З.Н

Заведующий кафедрой «Корпоративное управление» Ташкентского государственного транспортного университета (ТГТУ), Ташкент, Узбекистан

Искандаров К.Ш

Докторант кафедры «Корпоративное управление» Ташкентского государственного транспортного университета (ТГТУ), Ташкент, Узбекистан

***Аннотация:** В данной статье представлены различные точки зрения о «государственно-частном партнерстве» и даны его основные определения. Рассмотрены вопросы значимости государственно-частного партнерства в транспортной системе страны. Статья посвящена необходимости формирования и развития государственно-частного партнерства в Узбекистане.*

***Ключевые слова:** государственно-частное партнерство, транспорт, частный сектор, экономика, государственная доля.*

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: SCIENTIFIC APPROACHES, PROBLEMS AND PROSPECTS IN THE TRANSPORT SYSTEM OF UZBEKISTAN

Tuychiev A.M

Senior Lecturer, Department of Corporate Governance, Tashkent State Transport University (TSTU), Tashkent, Uzbekistan
anvarjontuychiyev@gmail.com

Rakhmatov Z.N

Head of the Department of Corporate Governance, Tashkent State Transport University (TSTU), Tashkent, Uzbekistan

Iskandarov K.Sh

Doctoral Candidate, Department of Corporate Governance, Tashkent State Transport University (TSTU), Tashkent, Uzbekistan

Abstract: *This article presents different points of view about "public-private partnership" and gives its main definitions. The issues of the importance of public-private partnership in the transport system of the country are considered. The article is devoted to the necessity of formation and development of public-private partnership in Uzbekistan.*

Key words: *public-private partnership, transport, private sector, economy, public share.*

Введение

Транспортная система, являясь одной из основ национального потенциала, как ее инфраструктурный сектор занимает ведущее место в обеспечении внутренних и внешнеэкономических связей и решении важных социально-экономических проблем, возникающих в процессе развития регионов страны. [1-11]

Следует отметить, что в настоящее время в деятельности транспортной системы по перевозке грузов и пассажиров наблюдаются признаки стагнации, что можно объяснить высокой степенью износа основных производственных фондов и ограниченными инвестиционными возможностями транспортной системы. В настоящее время транспортная система страны испытывает потребность в увеличении и обновлении подвижного состава, улучшении структуры дорожного покрытия и современных путей сообщения. [12]

Положительному решению этих проблем препятствует тот факт, что большинство инфраструктурных секторов, составляющих транспортную систему страны, находятся в государственной собственности и недостаточно привлекательны для привлечения частного капитала. Поэтому в настоящее время все большее значение приобретает сотрудничество между государственным и частным секторами.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев в своем Послании Олий Мажлису отметил: «...при осуществлении структурных преобразований в экономике необходимо ускорить преобразование государственных компаний... Ещё одним направлением структурных реформ является сокращение участия государства в экономике» отмечают те, кто этого не делает [13].

В настоящее время во всем мире наблюдаются структурные изменения в отраслях, ранее находившихся в ведении государства, таких как промышленная и социальная инфраструктура, энергетика, автомобильный и железнодорожный транспорт, магистральный трубопроводный транспорт и другие отрасли естественных монополий. Государство передает объекты этих отраслей в

частные руки на условиях временного долгосрочного или среднесрочного владения и пользования.

С одной стороны, приватизация инфраструктурных секторов стратегического, экономического и социально-политического значения невозможна. Но с другой стороны, может не хватить возможностей для обеспечения этих направлений на стабильно высоком уровне за счет государства. Для решения этого противоречия за рубежом используется концепция государственно-частного партнерства. Результатом являются взаимовыгодные отношения между государственным и частным секторами.

Методы

В исследовательской работе использовались теоретические и сравнительные методы исследования. Отношения государственно-частного партнерства определяются Законом Республики Узбекистан «О государственно-частном партнерстве» и положениями о реализации проектов государственно-частного партнерства: «Государственно-частное партнерство это юридически оформленное партнерство между государственным и частным партнером на определенный срок, основанное на объединении их ресурсов для реализации проекта государственно-частного партнерства». [14]

Систематические исследования в этой области ведутся за рубежом. Сочетание государственного и негосударственного капитала является основой государственной инвестиционной политики во всем мире. Ряд исследователей государственно-частного партнерства высказывают свое мнение о государственно-частном партнерстве. Экономист В.Г. Варнавский дает определение понятия государственно-частного партнерства: «государственно-частное партнерство – это система организационно-экономических, правовых и социальных отношений между государственным и частным секторами, основанная на юридически согласованные интересы, такие как достижение целей государственного управления и максимизация выгод от коммерческой деятельности». [15]

Т. Барнеков, Р. Бойль и Д. Богатых определяют понятие «кооперация» в своих работах, утверждая, что «кооперация есть механизм, посредством которого государство оказывает услуги частным собственникам капитала». [16] Исследователи из Брюссельского университета М. Ролл и А. Вервик утверждают, что «частные компании заинтересованы только в доходах и расходах и не могут обеспечить социально-экономический эффект». [17] Результаты многих подобных исследований показывают, что государственные власти могут помочь

частному сектору увеличить прибыль от своих проектов в партнерстве с государством.

По мнению других исследователей, кооперация представляет собой механизм, служащий развитию экономики и гарантирующий защиту интересов различных слоев общества.

С нашей точки зрения, объединение государства (через различные его субъекты) и бизнеса в один союз может привести к противоречиям между обеспечением прибыли и служением интересам общества. Как кооперация государственного и частного секторов разрешает эти противоречия, как она влияет на социально-экономические отношения в стране (области, городе), каких социально-экономических результатов ожидает общество в результате передачи государственных производств и услуг в частные сектора, тесно связана с тем, насколько полно сформировано гражданское общество, насколько развиты государственные институты, контролирующие деятельность государства.

В исследовании ученых под названием «Государственно-частное партнерство как финансирование состояния общества» говорится, что одним из альтернативных источников финансирования расходов на инфраструктуру является «приватизация, то есть финансирование государственных предприятий, проектирования, строительства, одним словом, заключение различных договоров со значительным увеличением участия частных компаний в их владении и пользовании». [18]

Однако существует и точка зрения, что государственно-частное партнерство не имеет ничего общего с приватизацией. М. Б. Джеррард, председатель Британского государственно-частного партнерства, компании, созданной британским правительством, говорит: «Партнерства создаются, работают и в то же время считаются некапитализированными на границе между фермами государственного и частного секторов. С политической точки зрения они представляют собой третий способ предоставления правительством некоторых общественных услуг населению. [19]

А Всемирный банк характеризует «государственно-частное партнерство» как «возможность привлечения дополнительного финансирования в сфере производства, а также оказания необходимых инфраструктурных услуг, а главное, повышения эффективности государственных инвестиций». [20]

Современные формы государственно-частного партнерства неразрывно связаны с процессами реформирования народного хозяйства и в переносном смысле представляют собой процесс приватизации.

Результаты и обсуждения.

Государственно-частное партнерство представляет интересы частных предпринимателей и государственных органов. При этом как государственный, так и негосударственный сектор взаимодействуют как субъекты экономической деятельности, являясь воплощением отношений сотрудничества между ними и составляющих основу государственно-частного партнерства.

Как отмечалось выше, сегодня основными элементами смешанной экономики являются система отношений сотрудничества между государственным и частным секторами. Необходимость ее создания вытекает из либеральной концепции развития: оказывается, что экономика, основанная на частной собственности, обладает более высокой эффективностью управления государственной собственностью по сравнению с экономикой, основанной непосредственно на государственном управлении, между процессами формирования института частной собственности и ускорение экономического роста.

Основной целью всех видов экономических функций государства является создание институциональной среды хозяйственной деятельности, составной частью которой являются институты сотрудничества. Сложные формы хозяйствования и функционирование отдельных отраслей и отраслей хозяйства в современном управлении невозможны без непосредственного участия государства. Наряду с тем, что современные формы кооперации представляют собой относительно новый этап развития экономики, она играет ведущую роль в совершенствовании рыночных отношений.

Обычно исследователи разделяют государственно-частное партнерство на три основных теоретических аспекта. Первая будет посвящена процессам разгосударствления, происходящим в той или иной степени во многих странах мира, и роли в них государственно-частного партнерства.

Второй аспект проявляется в определении роли государства в современной экономике и оптимального предела государственного вмешательства в экономические процессы. Третий аспект прослеживается вокруг соотношения государства и социальных категорий современного общества.

Есть два различных подхода к концепции государственно-частного партнерства в западной научной литературе. В то время как первая точка зрения утверждает, что государство является средством осуществления верховной гегемонии, вторая предполагает нейтралитет государства и его служение на благо общества в целом. [21]

По ряду показателей социально-экономического развития Республики Узбекистан в годы Независимости доля негосударственного сектора из года в год увеличивалась. В частности, негосударственный сектор в промышленности, сельском хозяйстве, связи, розничном товарообороте и т.д. А вот в транспортной сфере этот показатель составляет всего 56 процентов. На основании этих данных можно отметить, что в настоящее время существует острая необходимость активизации сотрудничества между государственным и негосударственным секторами в сфере транспорта. [22]

В последние годы в стране сформировалась новая институциональная структура экономики, и в системе экономических отношений между государственным и частным секторами наблюдаются существенные изменения.

В странах с развитой экономикой государственные органы уже не рассматривают многие виды экономической деятельности и традиционно государственные отрасли, такие как промышленная и социальная инфраструктура, естественные монополии, как отрасли, находящиеся под их полной ответственностью. Они передают объекты энергетического и газового хозяйств, водопроводных и трубопроводных сетей, систем транспорта и связи в частную собственность на условиях временного долгосрочного или среднесрочного владения и пользования. При этом государство оставляет за собой право контролировать и серьезно следить за деятельностью частного сектора. [23]

В то же время, поскольку этот процесс считается сложным, возникает множество проблем. Сегодня основными элементами смешанной экономики являются система отношений сотрудничества между государственным и частным секторами. Необходимость ее создания вытекает из либеральной концепции развития: оказывается, что экономика, основанная на частной собственности, обладает более высокой эффективностью управления государственной собственностью по сравнению с экономикой, основанной непосредственно на государственном управлении, между процессами формирования института частной собственности и ускорение экономического роста.

Республика Узбекистан геостратегически считается одной из важнейших стран Центральной Азии, то есть важной транзитной страной, соединяющей южные районы Азии (Индию, Пакистан) с северной и северо-западной частью. Но, тем не менее, она считается одной из двух стран в мире, которые должны пройти через два государства, чтобы выйти в море, [24] что, в свою очередь, оказывает достаточно негативное влияние на экспорт товаров и услуг,

производимых в республике, на перемещение рабочей силы. Поэтому улучшение существующей транспортной инфраструктуры для республики, строительство современных терминалов, модернизация аэропортовых и железнодорожных участков является одной из важнейших задач по совершенствованию внутренних транспортных коридоров, открытию новых транспортных коридоров и, вместе с этим, развитию транспортной системы в соседних странах при необходимости.

В таблице ниже мы можем видеть, какое внимание государство уделяет дорожной инфраструктуре.

Таблица 1.

Протяженность автомобильных и железных дорог в стране в 2000-2020 гг.,
(тыс. км) [25]

Показатели / годы	2000 г.	2005 г.	2010	2015	2020
Железные дороги (эксплуатируемая длина) — всего	6.1	6,2	6,3	5.7	6,2
Универсальные	3,5	4,0	4.2	4.2	4,7
Ведомственные	2,6	2,2	2,1	1,5	1,5
Автомобильные дороги с твёрдым покрытием, всего	73,0	62,3	49,7	44,0	43,8
Универсальный	42,1	41,6	42,0	42,0	42,3
Ведомственный	30,9	20,8	7,7	2.0	1,5

Как видно из таблицы, в 2000 году 57,4 % протяженности железных дорог из 6100 км приходится на универсальные пути, а на долю ведомственного пути 43,6% . Общая длина железных дорог увеличилась всего на 100 км к 2020 году, исходя из этого увеличения, можно предположить, что большая часть ведомственных дорог перешла на дороги общего пользования, поскольку протяженность дорог общего пользования увеличилась на 1200 км. Но, тем не менее, по средней плотности железных дорог это считается гораздо меньшим. Несмотря на то, что эти показатели больше на автомагистралях с твердым покрытием, мы можем засвидетельствовать сокращение на 29,2 тыс. км с 2000 по 2020 год. А дорог общего пользования увеличилось всего на 0,2 тыс. км.

Мировой опыт и проводимая в республике работа показывают, что улучшение транспортной инфраструктуры само по себе требует гораздо больше средств и времени. Поэтому для развития транспортной системы будет целесообразно внедрить метод государственно-частного партнерства. Это также

подчеркивается в стратегии развития на 2022-2026 годы. В нем отмечалось, что на основе государственно-частного партнерства привлекаются инвестиции на сумму 14 миллиардов долларов США в энергетику, транспорт, здравоохранение, образование, экологию, коммунальные услуги, управление водными ресурсами и другие отрасли, из которых следующие проекты государственно-частного партнерства реализуются по принципу государственно-частного партнерства, основанного на задачах на 2022-2026 годы и в соответствии с решениями президента Республики Узбекистан, предусматривается реализация 5 проектов ГЧП на общую сумму 8 699 миллионов долларов США (табл. 2.)

Таблица 2 .

Транспортно-дорожные инвестиционные проекты в сфере управленческой информации [26]

Название инициативы	Количество проектов	Общая цена проектов (в млрд. долл. США)	По плану за 2022 г. (в млрд. долл. США)
АО "Узбекистон темир йуллари"	13	2 207,4	493,4
Комитет "Автомобиль йуллари"	92	1401,3	317,6
АО "Uzairports"	2	46,5	44,5
ГУП "Ташкентский Метрополитен"	1	11,0	11,0

Согласно данной таблице реализуется 108 проектов в области транспорта и дорожного хозяйства, общая стоимость которых составляет 3666,2 миллиарда долларов. В нем, согласно плану 2022 года, полностью освоено 95,7% инвестиций, принадлежащих АО "Uzairports", 100% инвестиций, принадлежащих ГУП "Ташкентский Метрополитен". В остальных областях освоено в среднем 23% инвестиций.

Ниже в этой программе, выполнили проект все нижеследующее:

- проект по модернизации и управлению Международным аэропортом в Самарканде
- проект Ташкент-Фергана платный

- проект Ташкент-Самарканд платная **автомобильная дорога**
- проект автомобильной **дороги** между городами Самарканд и Шахрисабз около 66 км и здание Тахтагорача 4,4 км строительство туннеля
- проект модернизации и управления Международным аэропортом Республики. [27]

Но к эффективному переходу ГЧП поставить множество проблем и рисков, среди которых можно выделить следующие:

1. Отсутствие правовых норм для реализации всех форм ГЧП.
2. Частный сектор пришел с предложениями для изучения и пересмотра плана развития, а сложность его продолжительности велика.
3. Состояние политического давления (в большинстве случаев наблюдается определение в политике).
4. Процедура выбора этапов очень сложна, то есть процедура передачи результатов конкурса не прозрачна.

Заключение

В заключении необходимо отметить, что под экономическим сотрудничеством государственного и частного секторов понимается институциональная и организационная структура, создаваемая между государственным и частным бизнесом в целях масштабной реализации общественно значимых проектов, таких как исследования и разработки, а также направления деятельности от промышленности к предоставлению государственных услуг. [29] Другими словами, партнерство создается с целью реализации определенного проекта на определенный период времени и прекращает свою деятельность по завершении проекта. На практике эта система выступает как вполне определенный комплекс институциональной среды и отношений.

На наш взгляд, сокращение государственного участия в экономике и система государственно-частного партнерства в процессе приватизации могут помочь государству в:

- передаче в собственность и пользование объектов имущества, принадлежащих компании или частному сектору, на возмездной основе (при строгом контроле за деятельностью концессионера);
- передаче функций, связанных со строительством, эксплуатацией и обслуживанием объектов государственной собственности, в первую очередь объектов производственной и социальной инфраструктуры, частному сектору;

- поддержке технического и технологического развития производств и услуг;
- создание условий для эффективного функционирования производственных объектов, находящихся в государственной собственности, рационального управления ими, рационального использования природных ресурсов, охраны окружающей среды;
- расторжение договора концессии, возврат объекта в государственное управление или передача его другому субъекту хозяйствования на условиях концессии в случае нарушения частным партнером условий договора государственно-частного партнерства;
- больше приверженности принципам социальной справедливости при оптимизации государственного вмешательства в экономику;
- завершении положение об установлении государственно-частного партнерства в приоритетных областях реформ;
- формировании конкурентных рынков в отдельных сферах государственной собственности;
- сборе концессионных платежей в бюджет.

Заинтересованность частного сектора в государственно-частном партнерстве выражается в следующих формах:

- частный партнер получает в долгосрочной перспективе не принадлежащие ему государственные активы по льготным ценам;
- партнер частного сектора, несет риски обеспечения минимального уровня доходности, частный партнер получает достаточную гарантию возврата инвестиций. В некоторых случаях (для проектов отопления, газа и воды) государство может даже доплачивать частному партнеру за улучшение качества обслуживания за счет бюджета;
- частный партнер также может увеличить общую прибыль бизнеса за счет повышения производительности труда в течение срока действия договора государственно-частного партнерства.

Государственно-частное партнерство — многогранный бизнес, и важно четко определить его роль и функции. Ведь обе стороны заинтересованы в успешной реализации сотрудничества между государством и частными инвесторами. Следовательно, формирование государственно-частного партнерства в транспортной системе Узбекистана является актуальной проблемой на сегодняшний день.

Список литературы:

1. Рахматов З.Н., Туйчиев А.М., Искандаров К.Ш. Роль маркетинговых коммуникаций в повышении лояльности пассажиров к услугам общественного транспорта. «Железнодорожный транспорт: актуальные задачи и инновации», 2022 №3, стр. 6-12
2. Рахматов, З. (2019). Маркетинг бозор фаолиятининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш воситаси сифатида. Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари, 1(2), 4.
3. Saparbaevna, A. Z., Dilfuza, U., Rahmatullayevich, R. R., & Soyibovich, M. A. (2021). Digital Logistics as a Factor of Increasing the Volume and Quality of Transport Services. *Revista Geintec-Gestao Inovacao E Tecnologias*, 11(4), 2088-2096.
4. Atajanova, Z. S., & Umarova, D. R. (2022). Formation of logistics clusters as a key factor in transport infrastructure development. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(8), 109-115.
5. Рашидов Д. (2023). Давлат-хусусий шерикликда таваккалчилик турлари. Scienceweb academic papers collection.
6. Кадирова, Ш. А. (2020). Перевозки пассажиров и грузов по видам транспорта общего пользования. инновационное развитие науки и образования: сборник статей X.
7. Рашидов Д. (2022). Ўзбекистонда инклюзив меҳнат бозори истиқболлари: аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд тоифаларини ишга жойлаштириш учун иш ўринларини захиралаш: ҳолат, муаммолар ва таклифлар. Scienceweb academic papers collection.
8. Кадирова Ш. А., Исмаилходжаев А. И. Инновации как важнейший фактор экономического роста и развития транспортной инфраструктуры республики Узбекистан //Воспроизводственный потенциал региона: проблемы количественных измерений его структурных элементов. – 2019. – с. 118-123.
9. Рахматов, З., & Эргашев, Ш. (2023). Значение технологии блокчейн в повышении эффективности процесса грузоперевозок в ао «Ўзбекистон темир йўллари». *Экономика и образование*, 24(1), 499–504. извлечено от
10. Рашидов Диловар Нажмидинович, & Холбоев Йигитали Авганович (2022). Корхона ва ташкилотларда ижтимоий ҳимояга мухтож шахслар учун иш ўринларини йўналишлар кесимида захиралашнинг самарадорлигини ошириш. Трансформация моделей корпоративного управления в условиях цифровой экономики, 1 (1), 73-78. doi: 10.24412/cl-36899-2022-1-73-78
11. Tuychiyev Anvarjon Muxtorjonovich (2022). Davlat va xususiy sektor hamkorligi masalalariga xorijiy ёndashuvlar. Трансформация моделей корпоративного управления в условиях цифровой экономики, 1 (1), 102-106.
12. Tuychiev, A. (2021). Scientific approaches to public-private partnership in the transport system of Uzbekistan. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(05), 100-105.

13. Форма обращения Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева в Олий Мажлис, 29 декабря 2020 г., <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

14. Национальная база данных законодательства, 27.04.2020 г., 20.09.259.0507.

15. Партнерство государства и частного сектора: формы реализации проектов, риски / В. Г. Варнавского. Москва: Наука, 2005. - 314 с.

16. Barnekov, T.; Boyle, R.; rich, D. Privatisation and urban politics in Britain and the United States. - Oxford et al.: Oxford University.press, 1989. - Khiv, 267 P.

17. Roll M., Verbitskaya A. Finance of trans-European high-speed rail networks: new forms of public-private partnership // Europ. Management J.-Oxford, 1998. - Vol. 16, N 6.

18. Public partnership: whether governorcapproch / / London: Theosophical office, 2000. - 47 p

19. Gerhard M. B. What are public-private partnerships, and how do tie differ from privatizations? // Finance & Development. - Washington, 2001, Issue 38, N3.

20. World Bank Report on "Public-Private Partnership" [Electronic resource]. URL: <url>/projects.worldbank.org/P125595/?lang=ru&tab=ratings (23.08.2018)

21. Максимов В.В. Государственно-частное партнерство в транспортном секторе: зарубежный опыт. 2008. № 1. С. 16-26.

22. Statistical collection. Main trends and indicators of socio-economic development of the Republic of Uzbekistan in the years of independence (1990-2010) and forecasts for 2011-2015. Vol.: - "Uzbekistan", 2011.

23. Sazonov V. E. Public-private partnership: civil law, administrative-legal and financial-legal aspects. Scientific monograph, Moscow: Buki Veda, 2012, 492 p.

24. Обзор тенденций экономического развития Республики Узбекистан на 2020 год и прогноз на 2021 год, <https://mineconomy.uz/ru/news/view/3513>

25. Госкомстат, протяженность проезжей части <https://api.stat.uz/api/v1.0/data/qatnov-yollarining-uzunligi-yil-oxiriga-ming-ki?lang=uz&format=xlsx>

26. <https://mintrans.uz/ru/investitsion-salohiyat>

27. Указ Президента Республики Узбекистан от 28.01.2022 № ПФ-60.

28. Перспективы развития железнодорожной инфраструктуры в современных условиях (на основе государственно-частного партнерства) <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-zheleznodorozhnoy-infrastruktury-v-sovremennyh-usloviyah-na-osnove-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva>

29. Tuychiev, A. (2021). Public-private partnership in the transport system of Undp. Aamerican journal of economic and business management, (4), 1-6.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INSON HUQUQ VA ERKINLIKLARINI TA’MINLANISHI

Umarov Murodjon Mamatkarim o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi kafedraasi stajyor-o‘qituvchisi.

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada O‘zbekistonda inson huquq va erkinliklarini ta’minlanishini normativ huquqiy hujjatlarda e’tirof etilishi hamda buni jamoatchilik nazorati orqali amalga oshirish, shuningdek, bunda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining o‘rni haqida fikrlar yoritiladi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasida qabul qilingan normativ huquqiy hujjatlarda inson huquqlarining oliy qadriyat ekanligi haqidagi fikrlar bayon etilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Inson huquqlari, erkinliklar, demokratik davlat, konstitutsiya, jamoatchilik nazorati, milliy-etnik muammolar, normativ huquqiy hujjatlar, targ‘ibot-tashviqot ishlari, implementatsiya, milliy huquqiy tizim.*

KIRISH

Bugungi kunda xalqaro huquq va O‘zbekiston milliy qonunchilik tizimida inson huquq va erkinliklarini ta’minlash hamda kafolatlash dolzarb masala sifatida e’tirof etilmoqda. Bu esa o‘z navbatida mamlakatimizda diniy va milliy-etnik muammolarni yuzaga kelishini, ijtimoiy notenglik masalasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ixtiloflarni va huquqiy diskriminatsiya holatlarini oldini olishga yordam beradi.

O‘zbekistonda hamda jahon hamjamiyatida inson huquqlarini ta’minlashda huquqiy tartibotning turli yo‘llari, xususan, profilaktika ishlaridan samarali foydalanib kelinmoqda. Bunga keng jamoatchilik vakillari jalb qilingan bo‘lib, doimiy faoliyat olib bormoqda.

Inson huquq va erkinliklarini ta’minlash huquqiy jihatdan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-bob 19-moddasida belgilab qo‘yilgan bo‘lib, unda shunday deyiladi: “O‘zbekiston Respublikasida insonning huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalariga binoan hamda ushbu Konstitutsiyaga muvofiq e’tirof etiladi va kafolatlanadi. Inson huquq va erkinliklari har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishli bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, e’tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeyidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar”¹. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining qator moddalarida ham inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari alohida qayd etib o‘tiladi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida ham inson huquq va erkinliklari haqida to‘xtalib o‘tilgan bo‘lib, yuqorida ta’kidlab o‘tganimiz 18-moddani xalqaro huquqiy hujjatlarda han e’tirof etilganini ko‘rishimiz mumkin. Masalan, deklaratsiyaning 1-moddasida “Hamma odamlar o‘z qadr-qimmatini hamda huquqlarida erkin va teng bo‘lib tug‘iladilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan, binobarin bir-birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabatda bo‘lishlari kerak”².

Xalqaro miqyosda ham inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo‘lib, ushbu huquqiy hujjatlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish asnosida milliy qonun hujjatlarimizni xalqaro andozalarga javob beradigan darajaga yetkazildi va bu faoliyat yana davom etmoqda. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad shuki, xalqaro shartnomalarni milliy qonunchilikka joriy etishning bugungi holati, shuningdek ilg‘or xorijiy tajribalardan kelib chiqib, mazkur tizimni yanada takomillashuviga sabab bo‘luvchi yangi vositalarni aniqlashdir.

Shu bilan birga hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasi xalqaro inson huquq va erkinliklariga oid asosiy hujjatlarga qo‘shilishi bilan, xalqaro huquqning umum e’tirof etilgan prinsiplari bosqichma-bosqich milliy huquqiy tizimga implementatsiya qilib borilmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

So‘nggi yillar davomida fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari va erkinliklarini amalga oshirish uchun mustahkam qonunchilik bazasini yaratishga qaratilgan 5000 dan ortiq normativ-huquqiy xujjatlar qabul qilindi³.

Binobarin, 2018-yil 13-apreldan boshlab kuchga kirgan “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonun asosida inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlanishi borasida keng ko‘lamli islohotlar olib borilmoqda.

“Jamoatchilik nazorati ijtimoiy adolatni qaror toptirish uchun shaxs, jamiyat va davlat aloqalarida muvozanat, tenglik, o‘zaro mas’uliyat va javobgarlikka xizmat qiladi. Mazkur institut yurtimizda insonning huquq va erkinliklari nafaqat davlat tomonidan kafolatlangani, balki davlat organlari faoliyatida ustuvor ahamiyatga ega

¹ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: “O‘zbekiston” 2023-yil.

² Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1-modda. <https://constitution.uz/oz/pages/humanRights>

³ О.И.Жабборовва. “Янги Ўзбекистон: демократия ва инсон ҳуқуқлари”//Scientific progress, vol. 2, no. 4, 2021, pp. 789-796.

<https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zbekiston-demokratiya-va-inson-u-u-lari> (дата обращения: 05.10.2023).

ekanligini ta'minlaydi va bunda jamoatchilik nazoratining mavjudligi siyosiy hokimiyatning tom ma'noda xalq qo'lida bo'lishining ko'rsatkichi hisoblanadi"¹.

Jamoatchilik nazoratini yo'lga qo'yilishi natijasida inson huquq va erkinliklarini ta'minlashga nisbatan bo'lgan munosabat kun sayin yaxshilanib bordi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyulda qabul qilingan "Davlat organlari huzurida jamoatchilik kengashlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida barcha toifadagi davlat organlari huzurida jamoatchilik kengashlari tashkil etildi. Ushbu kengashlarning tashkil etilishi natijasida davlat boshqaruvi organlari va jamoat birlashmalari faoliyatida nazorat instituti yuzaga keldi. Shuningdek, Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida ham bir qator islohotlar belgilab qo'yildi. Masalan taraqqiyot strategiyasining 1-yo'nalishida ham "Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish" belgilab qo'yilgan bo'lib, unda quyidagi maqsadlar tilga olinadi:

1-maqsad: Mahalla instituti faoliyatining samaradorligini oshirish, uni jamoatchilik boshqaruvi va nazoratining tayanch bo'g'iniga aylantirish.

2-maqsad: Xalq deputatlari Kengashlarini hududlarda mavjud muammolarni hal qilishdagi asosiy bo'g'inga aylantirish.

3-maqsad: Mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining institutsional asoslarini zamon talablariga moslashtirish.

4-maqsad: Davlat boshqaruvi organlari faoliyatini "fuqarolarga xizmat qilishga yo'naltirish" tamoyili asosida transformatsiya qilish.

5-maqsad: Ixcham, professional, adolatli, yuqori natijadorlikka xizmat qiladigan davlat boshqaruvi tizimini joriy qilish.

6-maqsad: Davlat boshqaruvi tizimida ma'muriy apparatni ixchamlashtirish va ish jarayonlarini maqbullashtirish.

7-maqsad: Mamlakatimizdagi islohotlarni izchil davom ettirishda Oliy Majlis palatalari va siyosiy partiyalar rolini yanada oshirish.

8-maqsad: Norma ijodkorligi jarayonini modernizatsiya qilish, qonunchilik hujjatlarining qat'iy ijrosini ta'minlash.

9-maqsad: "Elektron hukumat" tizimini rivojlantirish, elektron davlat xizmatlarining ulushini 100 foizga yetkazish hamda byurokратиyani bartaraf etish. 10-maqsad: Davlat fuqarolik xizmati tizimini zamonaviy standartlar asosida tashkil etish.

11-maqsad: Xalq bilan muloqotning mexanizmlarini takomillashtirish.

¹ Z.M.Ibragimova, "Jamoatchilik nazoratining huquqiy asoslarini rivojlanish bosqichlari"//Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. 4, 2022, pp. 703-710.

12-maqсад: Ta'sirchan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish¹.

Yuqorida qayd etilgan maqsadlar asosida tizimli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Buning yorqin tasdig'i sifatida O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqida O'zbekistondagi inson huquq va erkinliklarini himoya qilish borasidagi o'zgarishlarga to'xtalib o'tdi². Shavkat Mirziyoyev tomonidan so'zlagan nutq sessiyada ishtirok etayotgan davlat rahbarlari hamda jahon hamjamiyati vakillari tomonidan e'tirof etildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning ta'biri bilan aytganda, "Asosiy qonunimiz xalqimiz uzoq yillar orzu qilgan milliy mustaqilligimiz va rivojlanish yo'limiz, inson huquq va erkinliklari kafolatlarini belgilab berdi. To'la ishonch bilan aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi xalqimiz siyosiy-huquqiy tafakkurining yuksak namunasi³", - deya ta'kidlagan edi.

XULOSA

Xulosa o'rmida shuni aytish mumkinki, O'zbekiston konstitutsiyasi, normativ huquqiy hujjatlar, shuningdek xalqaro huquqiy hujjatlarda inson huquq va erkinliklari himoyasi haqida fikrlar yuritilgan bo'lib, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tizimida tashkil etilgan tuzilmalar bu masalalar bo'yicha amaliy ishlar tashkil etilgan. Shu o'rinda prezident Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikrini keltirish mumkin: "Xalqimiz siyosiy-huquqiy tafakkurining yuksak namunasi bo'lgan Konstitutsiyamiz yurtimizda demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish, O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda".

¹ PF-60-сон 28.01.2022. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida (lex.uz)

² Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бosh Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқ сўзлади (president.uz)

³ Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. - T.: "O'zbekiston", 2018. 2-tom, 4-bet.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: “O‘zbekiston”, 2023-y. [//https://lex.uz](https://lex.uz)
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. [Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi \(constitution.uz\)](http://constitution.uz)
3. [PF-60-сон 28.01.2022. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida \(lex.uz\)](http://lex.uz)
4. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. - T.: “O‘zbekiston”, 2018. 2-tom, 4-bet.
5. [Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқ сўзлади \(president.uz\)](http://president.uz)
6. О.И.Жабборова. “Янги Ўзбекистон: демократия ва инсон ҳуқуқлари”//Scientific progress, vol. 2, no. 4, 2021, pp. 789-796. <https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zbekiston-demokratiya-va-inson-u-u-lari> (дата обращения: 05.10.2023).
7. Z.M.Ibragimova, "Jamoatchilik nazoratining huquqiy asoslarini rivojlanish bosqichlari"//Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. 4, 2022, pp. 703-710.
8. [Overview of the Human Rights Framework – International Justice Resource Center \(ijrcenter.org\)](http://ijrcenter.org)

QUYOSH ELEMENTLARINING FOYDALI KOEFFITSIENTI

Yuldashev Farrukhjon Murod o'gli

Assistant of the Department of electronics of

Jizzakh Polytechnic Institute.

fyuldashev.1992@gmail.com

Annotation:

Foydali ish ko'effitsienti ikkita quyosh elementi samaradorligini taqqoslash mumkin bo'lgan keng tarqalgan parametrdir. Foydali ish ko'effitsienti quyosh elementi ishlab chiqargan quvvatning tushayotgan quyosh nurlanishi quvvatiga nisbati kabi aniqlanadi.

Key words:

Quyosh elementlari konstruksiyasi, termodinamik muvozanat, faol quyosh energiyasi, passiv quyosh energiyasi, foydali ish ko'effitsienti, quyosh modullari.

Keng tarqalgan kremniy asosidagi Quyosh elementlari konstruksiyasi qarama-qarshi turdagi n- va p-materialning bir-biriga yaqin tutashtirishdan hosil qilinadi. Yarimo'tkazgich material ichidagi p- va n-tip materiallar orasidagi o'tish sohasi (chegara xududi) elektron- teshik yoki p-n o'tish deyiladi [1].

Termodinamik muvozanat holida elektron va teshiklar muvozanat holatini belgilovchi Fermi sathi materialda bir xil holda bo'lishi kerak. Bu shart p-n o'tish hududida ikkilangan zaryadli qatlam hosil qiladi va uni hajmiy zaryad qatlami deyilib, unga taaluqli elektrostatik potensial paydo bo'ladi. p-n tuzilma sirtiga tushgan optik nurlanish, sirtidan material ichiga qarab p-n o'tish yo'nalishiga perpendikulyar ravishda konsentratsiyasi kamayib boruvchi elektron-teshik juftliklar hosil qiladi. Agar sirt yuzasidan p-n o'tishgacha bo'lgan masofa nurning kirish chuqurligidan ($1/\alpha$ dan) kichik bo'lsa, elektron-teshik juftliklar p-n o'tishdan ichkarida ham hosil bo'ladi. Agar p-n o'tish juftlik hosil bo'lgan joydan diffuzion uzunlikka teng masofa yoki undan kamroq masofada bo'lsa, zaryadlar diffuziya jarayoni natijasida p-n o'tishga yetib kelib, elektr maydoni ta'sirida ajratilishi mumkin. Elektronlar p-n o'tishning elektron bor bo'lgan qismiga (n-qismiga), teshiklar p-qismiga o'tadi. Tashqi p- va n-sohalarni birlashtiruvchi elektrodlarda (kontaktlarda) potenciallar ayirmasi hosil bo'lib, natijada ulangan yuklanma

qarshiligi orqali elektr toki oqa boshlaydi. P-n o'tishga diffuziyalangan asosiy bo'lmagan zaryad tashuvchilar, potensial to'siq bo'lganligi sababli, ikkiga ajratiladi. Ortiqcha hosil bo'lgan (to'siq yordamida ajratilgan) va to'plangan, n-sohadagi elektronlar va p-sohadagi teshiklar p-n o'tishdagi mavjud hajmiy zaryadni kompensatsiya qiladi, ya'ni mavjud bo'lgan elektr maydoniga qarama-qarshi elektr maydonini hosil qiladi. Hosil bo'lgan foto-EYUK bor bo'lgan potensial to'siq qiymatini kamaytiradi. Bu esa o'z navbatida qarama-qarshi oqimlarning paydo bo'lishini ta'minlaydi, ya'ni elektron qismdan elektronlar oqimini, p-qismdan teshiklar oqimini hosil qiladi. Bu oqimlar p-n o'tishga qo'yilgan elektr kuchlanishi ta'siri natijasida to'g'ri yo'nalishdagi tok bilan deyarli teng bo'ladi. Yoritilish jarayoni boshlangan vaqtdan boshlab ortiqcha (muvozanatdagiga nisbatan) zaryadlarning to'planishi (elektronlarning n-sohada va teshiklarning p-sohada) potensial to'siq balandligini kamaytiradi, yoki boshqacha qilib aytganda elektrostatik potensialni pasaytiradi. Bu esa o'z navbatida tashqi yuklanmadan oqayotgan tok kuchini oshiradi va qarama-qarshi oqimlar hosil qiluvchi elektronlar va teshiklar oqimini p-n o'tish orqali o'tishini ta'minlaydi [2-3].

Quyosh energiyasi sayyoramiz uchun juda muhimdir, chunki u qayta tiklanadigan energiya manbai bo'lib, bizning yuqori ifloslantiruvchi qazilma yoqilg'iga bo'lgan qaramligimizni kamaytirishi mumkin. Bundan tashqari, u barqaror rivojlanishga yordam beradi, ifloslanishni kamaytiradi va atrof muhitga ta'sirini kamaytiradi.

Qayta tiklanadigan manbalarga qarang.

Passiv va faol quyosh energiyasi

Qanday qilib olinishi, konvertatsiya qilinishi va ishlatilishiga qarab, Quyosh energiyasini passiv yoki faol deb tasniflash mumkin.

- Faol quyosh energiyasi: energiya yig'ish uchun fotovoltaik panellar va quyosh termal kollektorlaridan foydalaniladi.
- Passiv quyosh energiyasi: asosan quyosh energiyasini olish va undan foydalanish uchun maxsus ishlab chiqilgan bioiklim me'morchiligidan foydalanadi.
- Quyosh energiyasining turlari
- Fotovoltaik quyosh energiyasi

Quyosh elementining foydali ish ko'effitsienti tushayotgan energiyaning elektrga aylangan qismi kabi aniqlanadi:

$$P_{\max} = V_{OC} I_{SC} FF \quad (1)$$

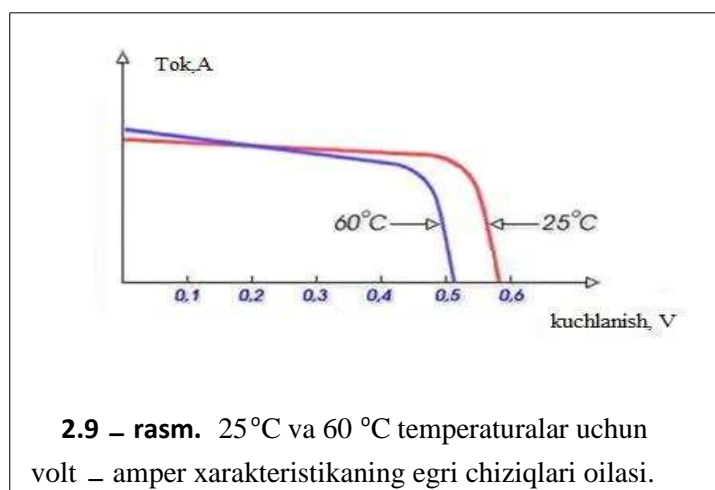
$$\eta = \frac{V_{OC} I_{SC} FF}{P_{in}} \quad (2)$$

Bu yerda: V_{oc} – salt yurish kuchlanishi; I_{sc} – qisqa tutashuv toki; FF – to'ldirish ko'effitsienti; η – foydali ish ko'effitsienti

- Foydali ish koeffitsienti ikkita quyosh elementi samaradorligini taqqoslash mumkin bo'lgan keng tarqalgan parametrdir. Foydali ish koeffitsienti quyosh elementi ishlab chiqargan quvvatning tushayotgan quyosh nurlanishi quvvatiga nisbati kabi aniqlanadi.
- Foydali ish koeffitsienti yana quyidagilarga bog'liq:
 - Spektrga;
 - Tushayotgan quyosh nurlanishi intensivligiga;
 - Quyosh elementining temperaturasiga;
- Yerdagi quyosh elementlari AM1,5 va 25° da o'lchanadi.
- Kosmosda qo'llanilishga mo'ljallangan quyosh elementlari AM0 da o'lchanadi.

Quyosh elementining ishlash prinsipi p – n o'tish xodisasiga asoslangan bo'ladi.

Temperaturaning quyosh elementiga ta'siri [1]. Barcha boshqa yarimo'tkazgichli asboblardan kabi, quyosh elementi ham temperatura o'zgarishiga sezgir. Temperaturaning oshishi yarimo'tkazgichning ko'pgina xarakteristikalarini o'zgartirib, taqiqlangan zona kengligini kamaytiradi. Buni valent zonadagi elektronlar energiyasining oshishi kabi tasavvur qilish mumkin, shuning uchun erkin holatga o'tish uchun kichikroq energiya kerak (2.9 – rasm).

- Temperatura o'zgarishiga eng ko'p bog'liq parameter salt yurish kuchlanishidir.
- Elementni 25°C dan 1 gradus qizdirishda u 0,002 V kuchlanish yo'qotadi, 0,4 %/ gradus.
- Ochiq quyoshli kunda element 60 – 70°C gacha qizib, 0,07 – 0,09 V yo'qotadi. Bu quyosh elementining foydali ish koeffitsientining pasayishining asosiy

sababidir. Bu element bilan generatsiyalanayotgan kuchlanish tushuviga olib keladi.

- Temperaturaning oshishi modulga kata ta'sir ko'rsatadi:
 - Kuchlanishini kamaytiradi;
 - Chiqish quvvatini kamaytiradi;
 - Termik kengayishi bilan bog'liq bo'lgan kuchlanishni oshiradi;
 - Temperaturaning har 10 gradusida degradatsiya tezligini taxminan ikki marta oshiradi.

Quyosh elementining qizishiga ta'sir etuvchi faktorlar:

- Modulning yuza sirtidagi qaytish;
- Modulning ishchi nuqtasi;
- Quyosh elementlari bilan egallanmagan joylarda yorug'likning fotoelektrik modul bilan yutilishi;
- Modul bilan infraqizil yorug'likning yutilishi;
- Quyosh elementining taxlanish zichligi.

Quyosh modullarida issiqlik sarfi [2-3]. Quyosh modulining ishchi temperaturasi modulda ishlab chiqarilayotgan issiqlik va atrof muxitga tarqaluvchi issiqlik orasidagi muvozanat natijasidir.

- Issiqlik almashinuvining uch asosiy mexanizmi:
 - Issiqlik o'tkazuvchanlik
 - Konvensiya
 - Nurlanish
- Issiqlik o'tkazuvchanlik – modul va boshqa jismlar va modulni o'rab turgan muxitlar orasidagi issiqlik gradienti tufayli yuzaga keladi.
- Quyosh modulining konvektiv issiqlik almashinishi uning sirti shamolda nurlanishida yuzaga keladi.
- Ixtiyoriy jism uning temperaturasiga bog'liq xolda nurlanish chiqaradi.

Xarakteristikaning degradatsiyasi va ishdan chiqish [4-5]. Chiqish quvvatini kamaytiruvchi yoki modulning buzilishiga olib keluvchi buzilishning ayrim turlari va degradatsiyaning mexanizmi:

- Yuza sirtining ifloslanishi;
- Daraxtlar bilan to'silishi;
- Quyosh elementining degradatsiyasi;
- Elementdagi qisqa tutashuv;
- Quyosh elementidagi termik stress, do'l tegishi yoki element ishlab chiqarishidagi shikastlanishda;
- Ulanish sxemasidagi uzilish;

- Moduldagi uzilish;
- Shishaning shikastlanishi;
- Modulning delaminatsiyasi;

Lakal o‘ta kirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] C.F. Lopez, J.A. Jeevarajan, P.P. Mukherjee, Experimental analysis of thermal runaway and propagation in lithium-ion battery modules, *J. Electrochem. Soc.* 162 (2015) A1905–A1915, <https://doi.org/10.1149/2.0921509jes>.

[2] M. Malik, I. Dincer, M.A. Rosen, M. Mathew, M. Fowler, Thermal and electrical performance evaluations of series connected Li-ion batteries in a pack with liquid cooling, *Appl. Therm. Eng.* 129 (2018) 472–481, <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2017.10.029>.

[3] A. Lazrak, J.-F. Fourmigué, J.-F. Robin, An innovative practical battery thermal management system based on phase change materials: Numerical and experimental investigations, *Appl. Therm. Eng.* 128 (2018) 20–32, <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2017.08.172>

[4] Z. Rao, Y. Huo, X. Liu, G. Zhang, Experimental investigation of battery thermal management system for electric vehicle based on paraffin/copper foam, *J. Energy Inst.* 88 (2015) 241–246, <https://doi.org/10.1016/j.joei.2014.09.006>.

[5] Z. Rao, S. Wang, A review of power battery thermal energy management, *Renew. Sustain. Energy Rev.* 15 (2011) 4554–4571, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2011.07.096>.

[6] Murod o‘g‘li, Y. F., & Murod o‘g‘li, Y. J. (2022). Effectiveness Of Education in the Training of Specialists of Alternative Energy Sources (Solar and Energy) on the Basis of Innovative Technologies of Education. *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, 6, 99-101.

[7] Ogli, Y. F. M., & Ogli, Y. J. M. (2022). To increase the effectiveness of training in the training of specialists of alternative energy sources (solar and wind energy) on the basis of innovative technologies of education.

[8] Yuldashev, F. M. Õ. (2021). TA’LIMNING INNOVATSION TEXNALOGIYALARI ASOSIDA MUQOBIL ENERGIYA MANBALARI (QUYOSH VA SHAMOL ENERGETIKASI) MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 86-90.

[9] Баграмян, Э. Р., Баклицкая, Т. Л., Батанов, А. О., Березин, А. А., Благинных, Е. А., Благирев, М. М., ... & Юлдашев, Ф. М. (2021). ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ.

[10] Мустофокулов, Д., Каршибоев, Ш., Юлдашев, Ф., & Хазраткулов, Д. (2021, October). ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММЫ «MULTISIM» ЛЯКОНСТРУИРОВАНИЯ СХЕМАТИЧЕСКИХ ЭЛЕКТРОННЫХСХЕМ. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (pp. 547-550).

[11] Murod o'g'li, Y. F., & Murod o'g'li, Y. J. (2022). Effectiveness Of Education in the Training of Specialists of Alternative Energy Sources (Solar and Energy) on the Basis of Innovative Technologies of Education. Eurasian Journal of Engineering and Technology, 6, 99-101.

[12] Магомедов, М. А. (2021). УСТРОЙСТВО ДЛЯ ОБЩЕНИЯ ГЛУХОНЕМЫХ. СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 3, 48.

[13] Yuldoshev, I., Kurbanov, Y., Rustamova, S., & Yuldashev, F. (2023, January). Modeling the operation of a 10 kW grid-tied photovoltaic power plant and its features. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2552, No. 1). AIP Publishing.

HARORATI NAZORAT QILINADIGAN QUYOSH QOZONLARINI TAYYORLASH UCHUN TEXNOLOGIK YONDOSHUVLAR

Yuldashev Farrukhjon Murod oqli

Assistant of the Department of electronics of

Jizzakh Polytechnic Institute. fyuldashev.1992@gmail.com

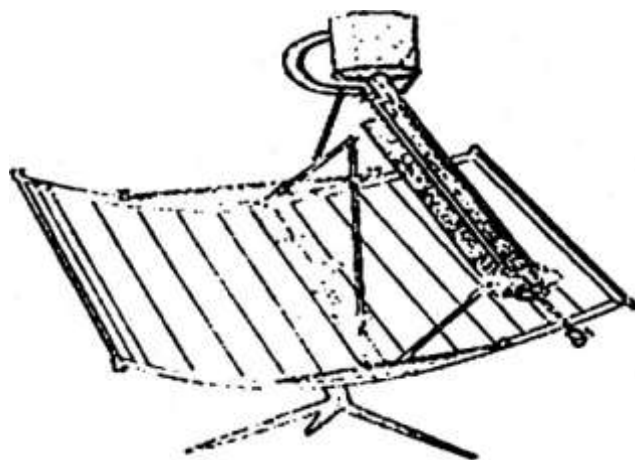
Quyosh qozonining asosiy vazifasi bu – quyosh energiyasini ovqat pishirish uchun bir joyga jamlashdan iborat.

Quyosh qozoni tuzilishi jihatidan 2 turga bo‘linadi:

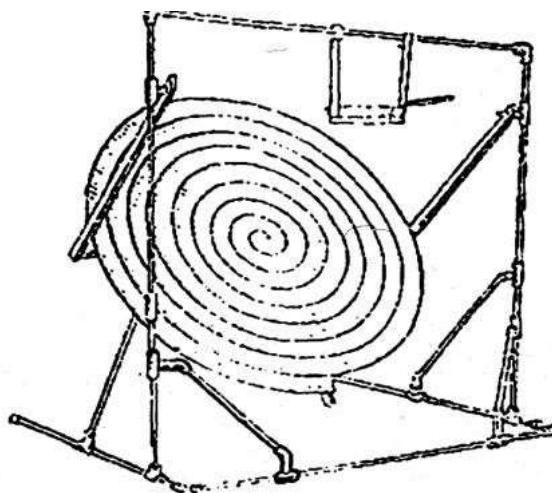
1. Duxovka tipidagi quyosh qozoni;
2. Fokusli quyosh qozoni.

Fokusli oynaning turlariga misol qilib quyidagilarni olish mumkin: qayriladigan parabolik oyna, Silindirik parabolik oyna (1-rasm), Sferik oyna (2-rasm), Konusimon oyna (3-rasm), Frennel oynasi (4-rasm), qaytaruvchi xossalari Frennel oynasi (5-rasm). Qaytaruvchi xossalari Frennel oynasida nurlar yo‘li yoki uning ish tamoyili 6-rasmda keltirilgan.

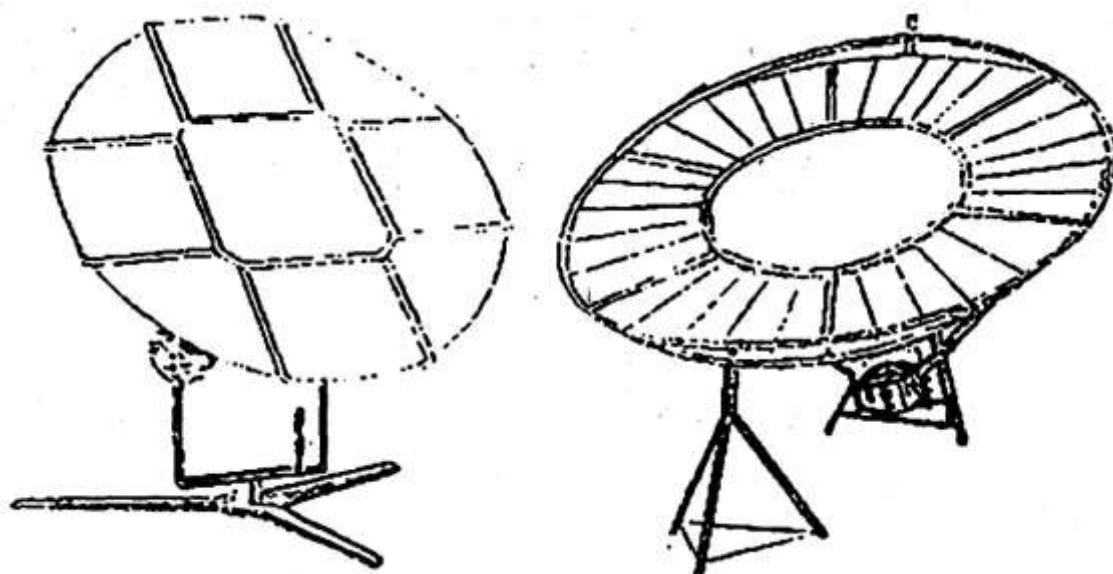
Asosiy fokusli quyosh oshxonalarida qayriladigan parabolik oynalar ishlatilmaydi [1].

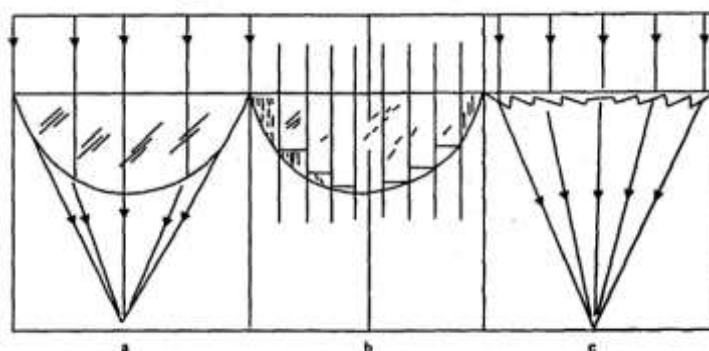
1-rasm: Silindirik parabolik oyna

2-rasm: Frennel oynasi

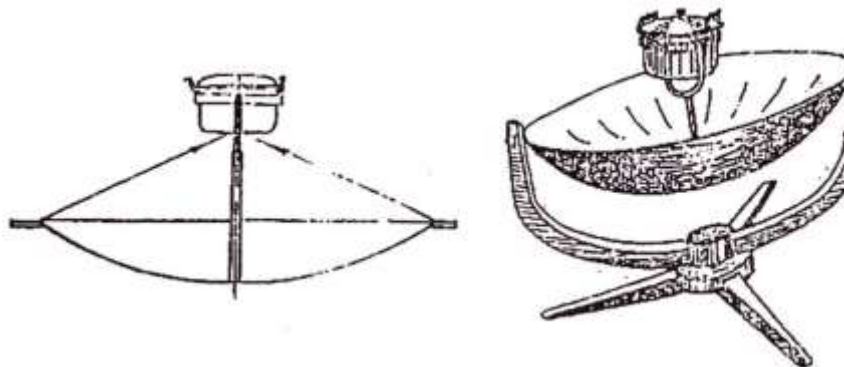

3-rasm: Qaytaruvchi xossali Frennel oynasi

4-rasm: Qaytaruvchi xossali Frennel oynasida nurlar yo'li yoki uning ish tamoyili da keltirilgan

Quyosh oshxonasi 3 ta asosiy qismdan iborat: osma qozon(5-rasm), nur yig'uvchi (6-rasm), qozon tutg'ich. Quyosh oshxonasi uchun nur yig'uvchi maxsus qurilma muhim hisoblanadi.

7-rasm: Osma qozonning Quyosh qozonida joylashishi

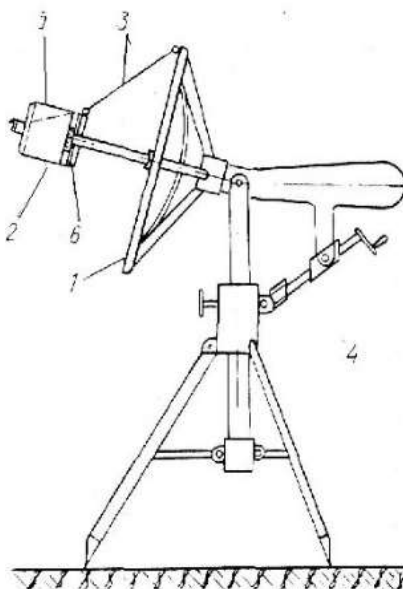
Nur yig'uvchi (konsentrator) quyosh radiatsiyasini qabul qiladi, keyin qaytaradi va markaziy (fokus) nuqtaga yig'adi. Nur yig'uvchi qobiq va qaytaruvchi oynadan tashkil topgan.

Konsentrator yoki nur yig'uvchi asosan armaturali temir beton, polietilen hamda shishadan iborat. Quyosh qozonlarida qaytaruvchi vazifasini bajarish uchun oddiy oyna, vakum plastikali alyument folga plyonkalaridan foydalaniladi. Qozon tutgich ham umumiy ish rejimida muhim ahamiyatga ega hisoblanib uning eng qulay vaziyati gorizontall vaziyatdir (qiyaligi 5° dan kamroq).

Konsentratorli quyosh qurilmalari suvni $80-90^\circ\text{C}$ dan yuqori temperaturagacha isitish talab qilingan barcha hollarda qo'llaniladi. Yuqori temperaturali quyosh qurilmalariga quyosh oshxonalar, qaytargichlari, bug' generatorlari, quyosh pechlari va boshqalar kiradi. Biz quyosh oshxonalarini ko'ribchiqamiz.

Quyosh qozoni (ovqat pishirgich): quyosh qozoni ikki qismdan iborat: 1. Quyosh nurlarini yig'uvchi konsentrator. 2. Ovqat pishirishga yoki suv qaynatishga mo'ljallangan qozon. 1. Quyosh energiyasini to'plovchi paraboloid shaklidagi konsentrator. 2. Ovqat pishirishga yoki suv qaynatishga mo'ljallangan qozon. 3. Qozonni berkitibqo'yadigan sterjenlar. 4. Konsentratorni quyosh nurining yo'nalishi bo'yicha burib turishga mo'ljallangan moslama. 5. Qozonga solingan suyuqlik. 6. Qozon tubi (9.-rasm).

Quyosh ovqat pishirgichining ishlash jarayoni quyidagicha: quyosh nurlariparaboloid shaklidagi botiq sferikudan qaytgandan so'ng uning fokus

9.-rasm: *Quyosh oshxonasi* tekisligida, yorug‘ dog‘ shaklida to‘planadi. Ikkinchi tomonidan, shu fokus tekisligida qozon tubi joylashtirilgan bo‘ladi. Demak, qozon tubiga quyosh nurlari yig‘iladi va isitish natijasida qozon tubining temperaturasi ko‘tarilishi hisobiga qozon ichidagi suyuqlikning temperaturasi ko‘tarilib boradi. Bu misolida issiqlik uzatish-issiqlik o‘tkazuvchanlik yo‘li bilan bo‘ladi, ya’ni qozon tubi issiqlikni suyuqlikka uzatadi. Qozondagi suvning temperaturasi oshib borishi (suv)ning temperaturasi 100 °C gacha ko‘tarilganda qaynaganda suvdan choy damlash va boshqa maqsadlar uchun foydalanish mumkin.

Gelioqurilmada suyuq ovqat pishirish jarayoni ham yuqoridagicha bo‘ladi. Buyerda shuni eslatib o‘tish kerakki, konsentratorni vaqti-vaqti bilan quyoshga to‘g‘rilab turish kerak.

Muqobil energiya manbalaridan keng foydalanish har bir mamlakatning ustuvor maqsadlari hamda energetika xavfsizligi vazifalariga muvofiq keladi va energetika sohasining jadal rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Kelajakda O‘zbekiston Respublikasida energetik, ekologik, iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda hamda energetika sohasini barqaror rivojlanishi uchun qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, shak-shubhasiz zarurdir. Kelgusi avlodlar uchun tabiiy boyliklarni saqlab qolish va ekologiyani muhofaza qilishning zaruriy sharti qayta tiklanadigan va muqobil energiya manbalarini o‘zlashtirish hisoblanadi.

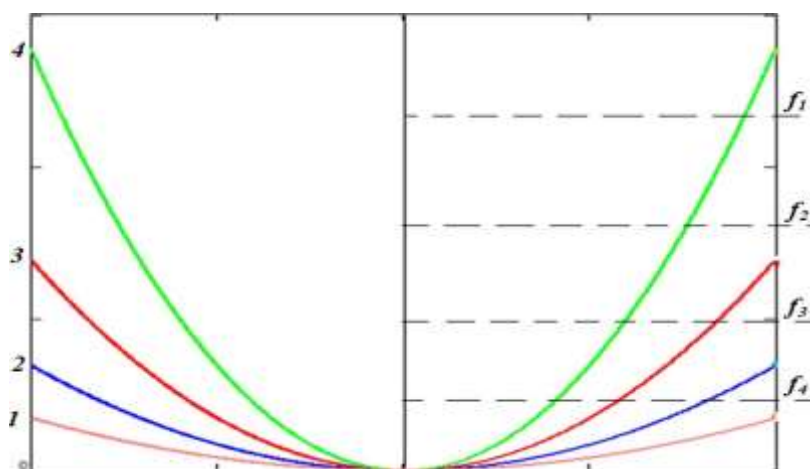
Ushbu maqolada uy ro‘zg‘or ishlari uchun mo‘ljallangan ayniqsa choy qaynatish yoki ko‘p sonli bo‘lmagan oilaga ovqat pishiradigan quyosh oshxonasi to‘risida ma’lumotlar berilgan. qurilma paraboloid shakldagi konsentratordan iborat bo‘lib u ko‘p sonli ko‘zgularlardan tashkil topgan. Quyosh konsentratorning asosi gipsdan (alebastr) yasalgan. Gips suvga aralashtirib qorilgandan so‘ng 1-2 minut

ichida qotib qolish xususiyatiga ega bo'lgan modda bo'lganligi sababli unga paraboloid shaklini hosil qilish uchun ishlatiladigan qolib sodda, yengil va harakatlantirishga qulayroq qilib metal plastinkadan kesib olindi. Buning uchun metall plastinkaga fokus masofasi 70 sm ga teng bo'lgan parabolaning chizmasi tushiriladi. Parabola chizmasi bo'yicha metall plastinkadan parabola shakldagi qolipni kesish jarayonida millimetr tartibda aniq ishlash talab etiladi, aks holda qolip talabga javob bermasligi mumkin.

Paraboloidning geometrik shakliga kelsak, biz avval uning dumaloq ekanligini (na elliptik, na giperbolik), ya'ni sferik paraboloidni o'z o'qi atrofida parabola aylanishi natijasida hosil bo'lishi mumkinligini aniqlaymiz. Qolgan yagona parametr fokus uzunligi bo'lib, u dumaloq paraboloidni parametrlarini belgilashga xizmat qiladi. Qanchalik keng yoki tor ekanligini belgilab beradi. Tahliliy dumaloq paraboloidni Dekard koordinatalari sistemasida tasvirlash mumkin, bu yerda f – fokus uzunligi yagona parametrdir.

$$x^2 + y^2 = 4fz \quad (1)$$

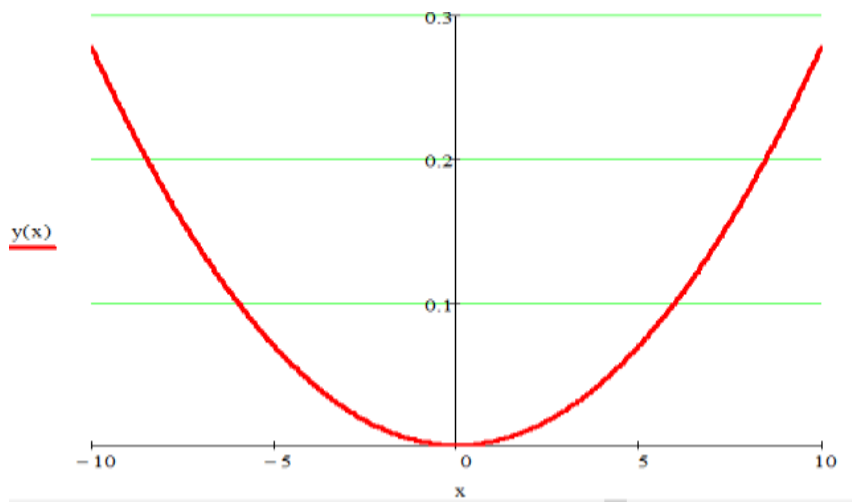
Yagona simmetriya o'qiga ega bo'lgan turli fokus uzunlikdagi turli parabolalarning chizmalarini ko'ramiz [10-rasm].

10-rasm: Turli fokus uzunlikdagi parabolalar garfigi [2].

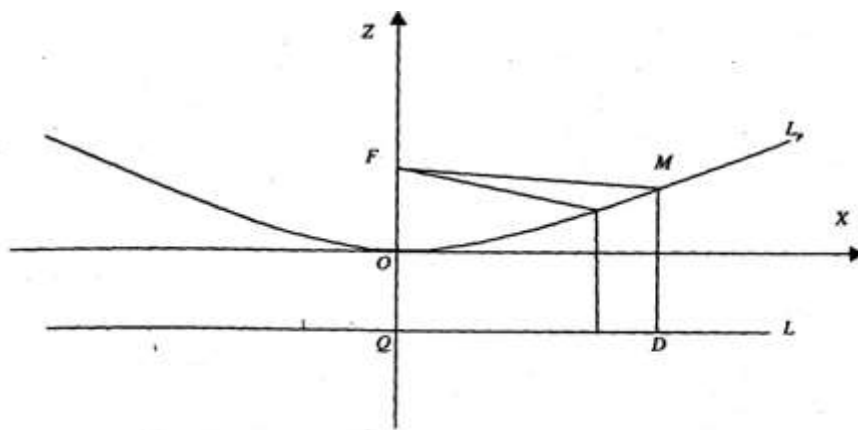
Taklif etilayotgan qurilma uy ro'zg'or ishlari uchun mo'ljallangan bo'lib ayniqsa choy qaynatish yoki ko'p sonli bo'lmagan oilaga ovqat pishirish maqsadida yaratildi. Qurilmaparaboloid shakldagi konsentratoridan iborat bo'lib u gipsdan quyildi. Gips suvga aralastirib qorilgandan so'ng 1-2 minut ichida qotib qolish xususiyatiga ega bolgan modda bolganligi sababli unga paraboloid shaklini hosil qilish uchun ishlatiladigan qolib sodda, yengil va harakatlantirishga qulayroq qilib metal plastinkadan kesib olindi. Markaziy F nuqta berilganda koordinatalari bilan parabola chizish tenglamasi bizga ma'lum.

$y = x^2$ 4f (2) X ning qiymatlari Y ning qiymatlariga mos qilib olinsa to'g'ri burchakli koordinatalar sistemasida X va Y qiymatlarining har bir juftlariga o'rinli nuqtalarni belgilash mumkin. Metall plastinkaga fokus masofasi 70 sm ga teng bo'lgan parabolaning chizmasi tushiriladi. Bu parabola quyidagi 11-rasmda keltirilgan.

11-rasm. Fokus masofasi 70 smga teng bo'lgan parabola chizmasi.

Parabola chizishning bir necha usuli mavjud bolib ulardan bazilarini ko'rib chiqamiz. Faraz qilaylik M nuqta L_p parabola chizig'ida yotibdi. Bunda $MF = MD$. 12- rasm

12-rasm. Parabola chizig'ini chizish jarayoni.

Gorizontall tekislikda o'z o'qi (1) atrofida aylantirilganda qolibning parabola shakldagi qismi (2) gipsda paraboloid shaklini hosil qiladi [13-rasm].

13-rasm. Gipsdan quyilgan paraboloid [3-4].

Hosil bo‘lgan paraboloidning fokus masofasi 70 sm ga teng. Gipsdan quyilgan paraboloid xona haroratida ($20-30^{\circ}$) yaxshilab quritildi. Aslini olganda qolib yasashning boshqa bir necha usullari mavjud. Hozirda yasalgan qolib paraboloidni gipsdan quyish uchun eng qulay bo‘lgan qoliblardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Qurish jarayonida haroratni keskin oshirib yubormaslik kerak. Aks holda paraboloidning shakli o‘zgarib qoladi. Qurigandan so‘ng paraboloid yuzasi silliqlanib unga usti alyuminiy bilan qoplangan polietilen teraftalat (folga) qoplab chiqish maqsadida sirtiga bo‘yoq surtiladi.

14-rasm. Yuzasi folga qoplamasi bilan qoplangan paraboloidning korinishi.

Bo‘yoq bilan qoplangan sohaga usti alyuminiy bilan qoplangan polietilen teraftalat (folga) juda yaxshi yopishadi. Yuzasi folga qoplamasi bilan qoplangan paraboloid 14-rasmda berilgan.

Folga bilan qoplangan paraboloidning natijalari unchalik yaxshi bo‘lmaganligi sababli paraboloid yuzasi 5×5 sm o‘lchamdagi mayda ko‘gular bilan qoplandi. Ko‘zgularning umumiy soni 256 ta. Bu ko‘zgularga tushayotgan quyosh nuri har bir ko‘zgdan qaytib konsentrator fokus masofasida joylashgan nur qabul qilgichda

yig'iladi. Yuzasi mayda ko'xgular bilan qoplangan paraboloidning haqiqiy ko'rinishi 15-rasmda tasvirlangan.

15-rasm. Sirti 5x5 sm o'lchamdagi ko'zgular bilan qoplangan paraboloidning haqiqiy ko'rinishi.

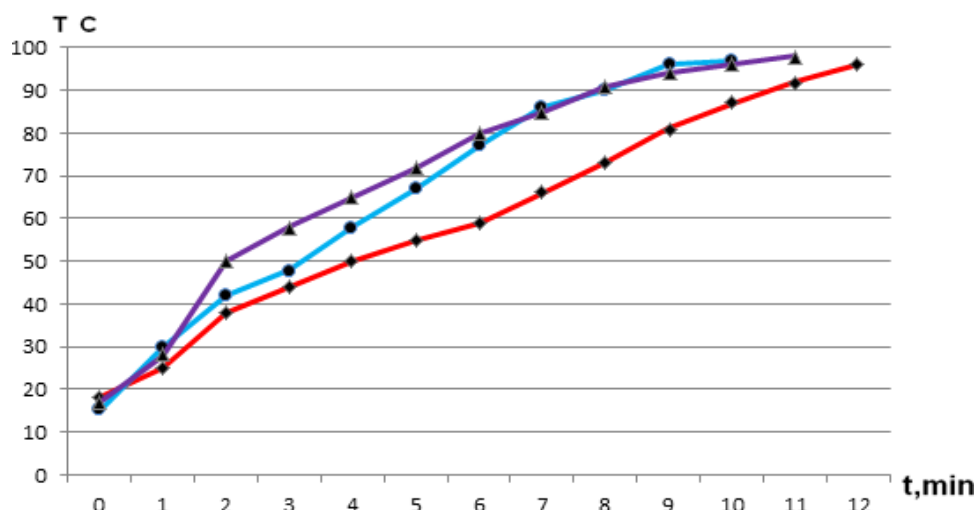
Quyosh yo'nalishi bo'ylab harakatlantirish maqsadida qurilmaga metal trubadan taglik yaratildi. Quyosh yo'nalishi bo'ylab olam tomonlariga qaratib harakatlantirish yanada qulay bo'lishi uchun taglikning uchta tayanch qismiga g'ildiraklar o'rnatilgan. O'rnatilgan g'ildiraklar qurilmani burish va boshqa uzoq bo'lmagan joylarga ko'chirish uchun xizmat qiladi. Qurilmaning paraboloid qismini gorizontalgaga nisbatan kerak bo'lgan burchakga og'dirish qulay bo'lishi uchun maxsus ozgartirgich o'rnatilgan. O'zgartirgichning ko'rinishi 16-rasmda keltirilgan [5].

16- rasm. Paraboloidni gorizontalgaga nisbatan vaziyatini ozgartirgich moslamani ko'rinishi

OLINGAN NATIJALARNING TAHLILI

Qurilmada 0,5 litr suvni qizdirib qaynaguncha ketgan vaqti va temperaturasining o'zgarish dinamikasi tahlil qilindi. Bu holda suv solingan idishning og'zi yopiq holda natija olindi.

17-rasm. Qurilmadagi 0,5 litr suv temperaturasining o'zgarish dinamikasi.

1. Natijalar olish va tahlil qilish uchun yaratilgan paraboloid quyosh oshxonasining yaratish texnologiyasi haqida malumotlar taqdim etildi. Qurilmani yasash jarayonda unga ishlatilgan xomashyolar haqida malum darajada malumotlar berilib takliflar kiritildi. Adabiyotlardan foydalanib qurilmani yaratish texnologiyasi haqida qo'shimcha ma'lumotlar keltirib o'tildi.

2. Yartilgan qurilmada tajribalar olib boorish jarayonida qurilmaning issiqlik texnikaviy parametrlari tahlil qilindi. 0,5 litr suvning qaynaguncha ketgan vaqti va haroratining bog'lanish dinamikasi grafiklarda keltirilib tahlil qilindi.

3. Qurilmani yanada takomillashtirish va qishloq xo'jaligida qo'llashni yo'lga qo'yish uchun ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish tafsila etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] C.F. Lopez, J.A. Jeevarajan, P.P. Mukherjee, Experimental analysis of thermal runaway and propagation in lithium-ion battery modules, J. Electrochem. Soc. 162 (2015) A1905–A1915, <https://doi.org/10.1149/2.0921509jes>.
- [2] M. Malik, I. Dincer, M.A. Rosen, M. Mathew, M. Fowler, Thermal and electrical performance evaluations of series connected Li-ion batteries in a pack with liquid cooling, Appl. Therm. Eng. 129 (2018) 472–481, <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2017.10.029>.

- [3] A. Lazrak, J.-F. Fourmigué, J.-F. Robin, An innovative practical battery thermal management system based on phase change materials: Numerical and experimental investigations, *Appl. Therm. Eng.* 128 (2018) 20–32, <https://doi.org/10.1016/j.applthermaleng.2017.08.172>
- [4] Z. Rao, Y. Huo, X. Liu, G. Zhang, Experimental investigation of battery thermal management system for electric vehicle based on paraffin/copper foam, *J. Energy Inst.* 88 (2015) 241–246, <https://doi.org/10.1016/j.joei.2014.09.006>.
- [5] Z. Rao, S. Wang, A review of power battery thermal energy management, *Renew. Sustain. Energy Rev.* 15 (2011) 4554–4571, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2011.07.096>.
- [6] Murod o'g'li, Y. F., & Murod o'g'li, Y. J. (2022). Effectiveness Of Education in the Training of Specialists of Alternative Energy Sources (Solar and Energy) on the Basis of Innovative Technologies of Education. *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, 6, 99-101.
4. Ogli, Y. F. M., & Ogli, Y. J. M. (2022). To increase the effectiveness of training in the training of specialists of alternative energy sources (solar and wind energy) on the basis of innovative technologies of education.
5. Yuldashev, F. M. Ö. (2021). TA'LIMNING INNOVATSION TEXNALOGIYALARI ASOSIDA MUQOBIL ENERGIYA MANBALARI (QUYOSH VA SHAMOL ENERGETIKASI) MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDA O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 86-90.
6. . Баграмян, Э. Р., Баклицкая, Т. Л., Батанов, А. О., Березин, А. А., Благинных, Е. А., Благирев, М. М., ... & Юлдашев, Ф. М. (2021). ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ.
7. . Мустофокулов, Д., Каршибоев, Ш., Юлдашев, Ф., & Хазраткулов, Д. (2021, October). ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММЫ «MULTISIM» ЛЯКОНСТРУИРОВАНИЯ СХЕМАТИЧЕСКИХ ЭЛЕКТРОННЫХСХЕМ. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (pp. 547-550).
8. . Murod o'g'li, Y. F., & Murod o'g'li, Y. J. (2022). Effectiveness Of Education in the Training of Specialists of Alternative Energy Sources (Solar and Energy) on the Basis of Innovative Technologies of Education. *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, 6, 99-101.
9. Магомедов, М. А. (2021). УСТРОЙСТВО ДЛЯ ОБЩЕНИЯ ГЛУХОНЕМЫХ. *СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ* 3, 48.
10. Yuldoshev, I., Kurbanov, Y., Rustamova, S., & Yuldashev, F. (2023, January). Modeling the operation of a 10 kW grid-tied photovoltaic power plant and its features. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2552, No. 1). AIP Publishing.

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА ЗАМОНАВИЙ БОШҚАРУВ ИЛМЛАРИ КАТИГОРИЯЛАРИНИНГ АКС ЭТИШИ

Бўронов Икром Қўчқарович

Жиззах давлат педагогика университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада буюк шоир Алишер Навоий ижодида замонавий бошқарув илмлари катигорияларининг акс этиши, бошқарув қарорлари, ижтимоий аҳвол, иқтисодий муносабатлар, дипломатик алоқалар каби давлат ва жамият бошқаруви билан алоқадор соҳа масалаларига ўз даврининг мутафаккир олими ва давлат арбоби сифатидаги қараишлари ўз асарлари асосида таҳлил этилади.

Калит сўзлар: сиёсат ва сиёсий катигорияси, бошқарув, сиёсат, муносабатлар, ташаббускорлик, режалаштириши, мувофиқлаштириши, меҳнат тақсимоти, интизом, шахсий манфаатларни умумий манфаатларга бўйсундириши, ходимларни рағбатлантириши, марказлаштириши, адолат.

ANNOTATION

In the article, the reflection of the categories of modern management sciences in the work of the great poet Alisher Navoi, his views on issues related to state and community management such as management decisions, social situation, economic relations, diplomatic relations, as a thinker, scientist and statesman of his time are analyzed based on his works.

Key words: politics and political category, management, policy, relations, initiative, planning, coordination, division of labor, discipline, subordination of personal interests to common interests.

АННОТАЦИЯ

В статье отражены категории современной управленческой науки в творчестве великого поэта Алишера Навои, его взгляды на вопросы, связанные с государственным и общественным управлением, такие как управленческие решения, социальная ситуация, экономические отношения, дипломатические отношения, как мыслителя. На основе его трудов анализируется учёный и государственный деятель своего времени.

Ключевые слова: политика и политическая категория, управление, политика, отношения, инициатива, планирование, координация, разделение труда, дисциплина, подчинение личных интересов общим интересам, мотивация сотрудников, централизация, справедливость.

Бизга маълумки, бугун инсон жамияти ижтимоий ҳаётини бошқаришда бир қатор тушунчалар қўлланилади. Улар мазмунида биз жамият турмуш тарзининг тартиби, ҳаракати, қонуниятлари, мажбурият ва бурчлари, ҳуқуқ ва эркинликларига қаратилган жамият ва давлатнинг ўзаро муносабатларини англаб оламиз. Бу тушунчалар муайян замонавий воқеъликларни ифодалаш нуқтаи назаридан шаклан янги кўринишда бўлсада, мазмунан узлуксиз ривожланиб келаётган тарихий жараёнлар мазмун-моҳияти билан чуқур даражада боғлиқ. Бошқача айтганда ҳозирда қўлланиладиган бошқарувга оид атамалар мазмунан тарихийдир. Шунга кўра, биз бу ўринда Алишер Навоий даврида мазкур тушунчалар моҳиятан қандай маъноларда қўлланганига эътибор қаратмоқчимиз. Буюк адиб, улуғ мутафаккир ҳазрат Алишер Навоий ижоди тил ва адабиётимиз ривожидида муҳим ўрин тутди. Лекин Алишер Навоий нафақат шоир, балки давлат арбоби ҳам эди. Шунинг учун унинг асарларида ўз даври сиёсий институтлари ва жараёнлари билан боғлиқ кўплаб қарашлар ўз аксини топади. Биз бу ўринда айрим бошқарув катигорияларини кўздан кечирамиз.

Навоий қарашларида замонавий бошқарувнинг асосий катигорияларидан бири бўлган *сиёсат* ва *сиёсий* катигорияси ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Сиёсат тушунчаси асосида Навоий давлат ҳокимиятида муҳим аҳамиятга эга бўлган лавозимлар ва уларда фаолият кўрсатадиган ёки кўрсатаётган шахслар, уларнинг маълум белгиланган қонун ва тартиб-қоидаларга риоя қилиши, вазифа ва бурчлари, манфаатлари ва эҳтиёжларига эътибор қаратади. Мутафаккирнинг “Садди Искандарий”¹, “Ҳайратул-аброр”², “Маҳбуб ул-қуллуб”³ каби асарларида мазкур катигориянинг умумий ва ўзига хос моҳияти ҳақида кенг маълумот олишимиз мумкин. Навоийнинг фикрича, уларнинг сиёсий муносабатлари охири-оқибатда ҳукмдор сиёсатининг асосини белгилаб беради. Навоий қарашлари уйғун бўлган бугунги сиёсий катигориялардан яна бири бу *сиёсий ҳокимият* масаласидир. Мутафаккирнинг фикрича, сиёсий ҳокимият одамларнинг муайян ижтимоий характердаги ҳаракатларига обрӯ-эътибор, қонун-қоида ёки куч ёрдамида таъсир кўрсатиш воситасида итоатда тутиш ва кўзланган мақсадларга бошқариш эркинлигига эга бўлишдир. Бу масалада Навоий мазкур эркинликдан ким ва қандай фойдаланишига кўпроқ муносабат билдиради. Чунки сиёсий ҳокимиятда шахснинг ўрни Навоий яшаган давр сиёсий режимида (монархия) муҳим аҳамиятга эга бўлган. Сиёсий ҳокимият амалда лавозимлар воситасида шахслар ўртасида тақсимланган ва умумий жамият ва давлат устидан олиб

¹ Алишер Навоий. Садди Искандарий. –Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1991.

² Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. –Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1989.

³ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қуллуб. –Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1983.

бориладиган сиёсатда бу лавозим ва шахсларнинг алоҳида ўрни бўлган. Навоий бу масалага “Маҳбуб ул-қулуб” асарида батафсил тўхталиб подшолар, беклар, ноиблар, вазирлар, садр (мансабдор)лар, ҳарбийлар, шайхулислом, қозилар, фақиҳлар тўғрисидаги тавсифий-танқидий мулоҳазаларини атрофлича баён қилади¹.

Навоий асарларида эътибор қаратилган сиёсий категориялар доирасида *сиёсий тизим ва унинг таркибидаги муносабатларга* ҳам катта аҳамият қаратилган. Бугунги сиёсий қарашларда бунга сиёсат субъектлари ва объектлари сифатида ёндашилади. Навоий қарашларига кўра сиёсий ҳокимиятни амалга ошириш нафақат сиёсат субъектларини шакллантиришни, балки уларнинг таркибий қисмларини мамлакат ҳудуди бўйлаб тартибли жойлаштиришни ҳам талаб этади. Шунинг учун сиёсат объектлари сиёсий ҳокимият даражасидан келиб чиқиб, давлат ва маҳаллий ҳудудий бошқарув тармоқларига бўлинади. Қизиқарли томони шундаки, Навоийнинг бу қарашлари ҳозирги замон унитар, федератив ва конфедератив давлат қурилиши ва сиёсати тамойилларига жуда мос келади. Навоий “Садди Искандарий” достонида ўз идеалидаги бошқарув тизимини яратар экан, раҳбар шахс учун шарт бўлган бир қанча хусусиятларни мезонлар сифатида тавсифлаб келтиради². Олим Ф.Равшановнинг таъкидлашича, мана шу асарда Навоий давлат аҳлини олимлар, орифлар, обидлар ва омилар гуруҳига бўлади ва ҳар бирининг давлатда сиёсий тизимида тутган ўрни, улар билан муомала (сиёсий муносабатлар) тартибини белгилаб беради³.

Навоий қарашларида *жамият таркибини белгилаш, унинг бошқарувини ташкил этишининг ижтимоий-сиёсий шакли ва етакчилик* масаласида ҳам бир қатор асарларида фикрлар билдирилади. Замонавий сиёсатшунослик фанида бошқарув ва унинг сиёсати моҳиятидан келиб чиқиб монархия, республика (парламентар ёки президентлик), демократик, авторитар, тоталитар ва бошқа бир қатор тузумлар фарқланади. Навоий монархия тузуми даврида яшаган бўлсада жамият таркиби, уни гуруҳларга бўлиш, бошқаришни ташкил этиш масалаларида унинг қарашлари замонавий сиёсатшунослик қайд этган белгилардан анча фарқланади. Бу борадаги қарашлар шоирнинг “Маҳбуб ул-қулуб” асарида подшолар, беклар, ноиблар, вазирлар, садр (мансабдор)лар, ҳарбийлар, шайхулислом, қози, фақиҳлар тўғрисидаги тавсифий-танқидий мулоҳазалари тимсолида⁴, тарихда яшаб ўтган ҳукмдорлар, давлат

¹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1983.

²Алишер Навоий. Садди Искандарий.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1991.

³ Равшанов Ф. Давлат фуқаролик хизматчисининг маънавий қиёфаси. –Т.: Маънавият, 2022. –Б.68.

⁴ Қаранг: Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Гафур Ғулом нашриёти, 1983.

арбобларининг ижтимоий фаолиятларидаги ижобий ёки салбий сифатлари, иш юритиш услублари ва шахсий раҳбарлик фазилатлари, эзгу ёки ёвуз ишлари мисолида эса “Тарихи мулуки ажам” асарида таҳлил этилади¹.

Амалий сиёсат ва жамиятдаги сиёсий муносабатларнинг ўзаро алоқалари, ҳокимият субъектлари ҳамкорликдаги ҳаракатларининг ўзига хос хусусиятлари, ҳокимият субъектларининг объектларга ва объектларининг субъектларга айланиши масалалари Навоийнинг чуқур диққат марказида тургани асарларида яққол кўриниб туради. Замоनावий сиёсат сиёсий муносабатларнинг субъектлар ва объектлар алоқаларида аҳоли томонидан қўллаб-қувватланадиган ва ихтиёрий равишда амал қилинадиган турли ижобий ёки салбий ижтимоий-сиёсий меъёрларга таянишини қайд этади. Мазкур муносабатларнинг чигал ва мураккаб тизимига доир қарашлар Навоийнинг сиёсий фаолият ва сиёсий ахлоқ меъёрлари билан боғлиқ фикрларида ўз аксини топган².

Шунингдек Навоийнинг *ижтимоий қатламлар ва уларнинг сиёсий жараёнларидаги иштирокига* оид қарашлари бугунги бугунги сиёсий фанлар тизимида ўрганиладиган сиёсий категориялар моҳиятига анчагина мос келади. Навоий булар таркибида сиёсий элита таркибий қисмларини ҳам эътибордан қолдирмаган. Давлат сиёсатини амалга оширишда ўзаро шерикчилик ва рақобат воситасида фаолият олиб борадиган сиёсий элита жамиятнинг ижтимоий-сиёсий катта кучга эга бўлган муҳим қатлами эканлигини Навоий чуқур даражада тушунган³.

Айнан Навоийда бугунги жаҳон сиёсий илмлар мутахассислари томонидан эътироф этилган *сиёсий лидерлик* категориясига сиёсий элита ва сиёсий таъсирга қобилиятли қатламлар фаолиятидан келиб чиқиб баҳо берилади. Шунга кўра айтиш мумкинки Навоий сиёсий жараёнларни бошқаришни сиёсий қатламлар – сиёсий элита – сиёсий лидерлик тизимида тасаввур этади. Шунини таъкидлаш керакки мазкур сиёсат субъектларининг ўзаро алоқадорликдаги фаолияти ўрта асрларда одатда *сиёсий тизимнинг* моҳияти ва мақсадларини белгилаб берган. Албатта буни Навоий яхши тасаввур эта олган ва шу жиҳатдан кўплаб сиёсий низоларни бартараф этишда жонбозлик кўрсатган. У айнаи вақтда сиёсий *субъектлар орасидаги алоқадорликни* сақлаб қолиш, улар ўртасида *сиёсий мувозанатга* эришиш воситасида Хусайн Бойқаро давлати сиёсий тизимини асраб қолиш тарафдори эди. Бу масалада у “Муншаот”да ўз бошидан кечирган

¹ Қаранг: Алишер Навоий. Тарихи мулуки Ажам.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1967. 14-жилд. –Б. 183-238.

² Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1983.

³ Ўша манба.

ва ўз тажрибасида бевосита кўрган ишлари мисолида давлат хизматига оид қатор мулоҳазаларини баён этган¹.

Навоий қарашларида *сиёсий институтлар* ўз даври давлатчилик маданияти билан боғлиқ равишда акс эттирилади. Унга кўра давлат мазкур институтларнинг бош элементи бўлса, ҳукмдор унинг иккинчи элементи ва таянчидир².

Навоий асарларида кенг аҳамият қаратилган сиёсий категориялардан яна бири *сиёсий бошқарув ва сиёсий раҳбарлик*дир. Бу икки категория жамиятнинг тизимли тараққий этишида ўта хилма-хил бўлган ижтимоий-сиёсий фаолият ва муносабатларни тартибга солиш, стратегик ва тактик давлат режалари йўналишларини белгилаш ва амалга ошириш, мавжуд сиёсий жараёнларни бошқаришда асосий ўрин эгаллайди. Навоий буни яхши тушунган ҳолда сиёсий бошқарувни ижтимоий қатламлар иштирокида, сиёсий раҳбарликни эса монарх ҳукмдорлик воситасида амалга ошириш ғоясини тарғиб этган. унга кўра элитар табақалар сиёсий бошқарувда ўз манфаатларини кўрадилар ва шунинг учун ҳукмдорнинг сиёсий раҳбарлигига рози бўладилар³. Ҳукмдор сиёсий бошқарувни раҳбарлик билан бирлаштиради ва бошқарувдан табақалар вакиллари бенасиб қолса айнан шу вакиллар сиёсий бошқарувга эмас, сиёсий раҳбарликка қарши бош кўтардилар. Бу эса табақалар ичида кенг тарқалиб сиёсий раҳбар бошқарувига ёки сиёсий лидерга қарши *сиёсий муҳит*ни юзага келтиради. Сиёсий муҳит эса бус-бутун табақаларни қамраб олиши мумкин. Сиёсий муҳитни сиёсатнинг ҳаб бир категорияси шакллантириши мумкин. Худди шу каби сиёсий муҳит ҳар қандай сиёсий шахс, сиёсий гуруҳ ёки қатлам, сиёсий институтлар ва сиёсий жараёнларга таъсир кўрсатиб сиёсий муносабатларни ҳамкорлик ёки муҳолифатга йўналтириши мумкин. Навоийнинг бу масалалардаги қарашлари “Муншаот”да тўлиқ ўз аксини топган⁴.

Навоий бугунги сиёсатшуносликда категориал аҳамиятга эга бўлган *сиёсий қадриятлар* ҳақида ҳам ўз фикрларини баён қилган. Замонавий сиёсатшунослик сиёсий қадриятларни ижтимоий тажрибада кўрилган, ижтимоий субъектлар томонидан қабул қилинган амалдаги сиёсий меъёрлар ва жараёнлар мажмуаси сифатида таърифлайди. Сиёсат субъектларининг характери ва фаолият услубларига кўра бу қадриятлар демократик, авторитар, тоталитар, радикал, конформистик, адаптацион, табақавий хусусиятларга эга бўлиши қайд этилади.

Навоий эса сиёсий қадриятларга *сиёсий манфаатлардан* келиб чиқиб эътибор қаратади. Навоийнинг фикрича жамиятдаги муайян гуруҳлар ёки

¹Шарафутдинов Олим. Алишер Навоий. –Т.:Ўзбекистон КП МК Бирлашган нашриёти, 1967. -80 б.

² Алишер Навоий. Садди Искандарий.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1991.

³ Ўша манба.

⁴ Алишер Навоий. Муншаот.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти,1966. 13-жилд.-Б. 85-156

шахсларнинг эҳтиёжлари ва уларнинг қондирилиши масалалари биринчидан сиёсий тарқоқликнинг олдини олади, иккинчи томондан эса сиёсий манфаатларнинг умумлашувига замин ҳозирлайди. Сиёсий манфаатларнинг умумлашуви жамиятда гуруҳлараро тарзда юз беради ва бу муайян даврга хос сиёсий қадриятларнинг шаклланишига олиб келади.

Таъкидлаш ўринлики, ўз навбатида сиёсий манфаатларнинг умумлашуви сиёсий қадриятларнинг тизимлашишига, бу ҳолат эса амалда *сиёсий жараёнлар*нинг юзага келишига имконият яратади. Мазкур жараёнлар турли соҳалар билан боғлиқ масалаларни ёки уларнинг яхлит барчасини қамраб олиши мумкин. Бундан ташқари бу жараёнлар демократик ислоҳотлар, инқилобий ҳолат, ижтимоий тўлқинланиш ва бошқа ҳолатларни келтириб чиқариш билан изоҳланади. Шунга кўра сиёсат сиёсий жараёнларнинг ядровий тармоқларидан бири бўлиб, унинг мавжудлик ва ривожланиш шакли ва услуби сифатида намоён бўлади.

Сиёсий жараёнлар билан доимий биргаликда намоён бўлувчи категориялардан бири *сиёсий кайфият* (поведение) бўлиб, ҳозирги сиёсий фанларда унга асосан *сиёсий ахлоқ* нуктаи назаридан қаралади. Бир жамият таркибида бўлсада сиёсат субъектларининг сиёсий фаоллиги турли даражада намоён бўлади. Мазкур фаоллик сиёсат субъектининг *сиёсий воқеъликка* ёндашуви ёки шу сиёсий воқеъликнинг сиёсат субъекти муносабатларида қанчалик муҳим аҳамиятга эга эканлиги билан боғлиқ бўлади¹. Соддароқ қилиб айтганда сиёсий воқеълик сиёсий кайфиятнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Воқеъликнинг сиёсий моҳиятга эга бўлиши биринчидан, унинг сиёсий масалаларга алоқадорлиги, иккинчидан, унинг ижтимоий характери, яъни кўпчиликни ўзига жалб этиши, учинчидан эса, сиёсий ҳокимият билан боғлиқ жараёнларнинг бевосита таркибий қисми бўлишини талаб этади. худди шу жараёнлар ичида сиёсий воқеълик ва сиёсий кайфият ичидан *сиёсий иштирок* категорияси ўсиб чиқади. Сиёсий иштирок сиёсий жараёнларнинг йўналиш олишида катта аҳамиятга эга бўлган категория ҳисобланиб, замонавий сиёсий фанларда унинг *сиёсий хайрихоҳлик*, *сиёсий бетарафлик*, *сиёсий бегоналик*, *сиёсий муҳолифлик* каби бир қанча турлари ҳақида фикрлар билдирилган². Мазкур категорияларнинг моҳияти Навоийда ўзига хос тарзда ифодаланади. Унга кўра сиёсий иштирок ихтилоfli жараёнларда кучаяди ва жамиятда амал қилиб келаётган сиёсий меъёр ва анъаналарга хавф солади. Бу хавф ўз навбатида

¹ Алишер Навоий. Муншаот.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1966. 13-жилд.-Б. 85-156

² Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр.–Т.: Ғафур Ғулом нашриёти, 1989.

бутун ижтимоий тизимнинг мазкур юз берган жараёнга тортилишига олиб келиб, барқарорлик, эркинлик ва ҳуқуқлар учун кураш заруратини шакллантиради.

Улуғ мутафаккир Алишер Навоий асарларининг деярли барчаси ижтимоий-сиёсий муносабатларни такомиллашувига, инсонлар жамиятини камолотига, улар ўртасидаги ўзаро муносабатларни юксалиб боришига хизмат қиладиган ғоялар билан суғорилган. Унинг ана шундай мукамал асарларидан бири “Маҳбуб ул-қулуб” дир¹. Таъкидлаш ўринлики, ўрта аср бадиий адабиётига хос бўлган анъана, асар қаҳрамонлари асосан жамиятнинг юқори табақалари вакиллари образида ифодалашда ўзига хос рамзийлик бор.

Навоий “Маҳбуб ул-қулубда” нинг муқаддимасида, жамият жуда мураккаб тузилишга эгаллигини таърифлар экан, турли инсонлар, турфа феъл-атвор, мақсад ва манфаатлар унинг ҳаракатлантирувчи кучи эканлигини, лекин жамиятнинг ҳар бир аъзоси ундан ўзига хос хулоса чиқаришини айтади ва бунга ижтимоий сиёсий муносабатлар масаласида ўз ҳаётида кечган жараёнлардан мисоллар келтириб ўтади.

Маълумки, Навоий жамият манфаатларини кўзлаб, айниқса ўз даври сиёсий элитаси ва олигархияси вакилларига намуна бўлиш мақсадида, кўплаб доруш-шифо (касалхоналар), қироатхоналар (кутубхоналар), каналлар ва ариқлар қаздирган ва бошқа бир қанча ижтимоий иншоотларни ўз ҳисобидан қурдирган ёки уларга раҳнамолик қилган. Ижтимоий-сиёсий фаолиятининг бош ғояси эса мурувват, футувват, саховат, жўмардлик, инсонпарварлик ғояларига қаратилган. Унинг бу ғоялари деярли барча асарларида ўз аксини топган. Шунинг учун умр поёнида авлодларга ушбу масалаларни тушунишга ёрдам берувчи бир панднома - “Маҳбуб ул-қулуб” ни мерос қолдиришга қарор қилганини баён қилади. Назаримизда, ушбу асар мутлақо ижтимоий-сиёсий мавзуда бўлиб, давлат ва жамият ишини бошқариш ишларига бағишланган. Чунки, асар кўпроқ подшоҳлар, ҳукмдорлар, султонлар, ҳокимлар, беклар, садрларнинг яхшилик ва ёмонлик хислатлари, ижтимоий муносабатлари ҳақида ёзилган. Бу жиҳатдан асарни бугунги сиёсий фаннинг “*қиёсий сиёсатишунослик*” йўналишидаги “*субстанциал қиёслаш*” бўйича яратилган дейиш мумкин. Шунингдек асарда инсонларнинг жамият бошқарувидаги “*сиёсий иштирок*” и ҳам кенг шарҳланади.

Навоий асарни уч қисмга бўлган, қисмларнинг номлари ҳам мавзунинг ижтимоий-сиёсий муносабатларни шарҳлашга бағишланганлигини билдириб туради. Биринчи қисм “Соир ун-носнинг афъол ва аҳволининг кайфияти”, яъни халойиқ аҳволи, феъли, тили ва кайфияти, деб номланган. Унда жамиятда

¹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Фафур Фулом нашриёти, 1983.

яшовчи барча “*ижтимоий қатламлар*”, уларнинг гуруҳ ва қатлам вакиллари сифатидаги муносабатлари, давлат муносабатларида тутган ўрни таърифланади. Жамият ва давлат бошқарувида олий ҳукмдор, султонлар, подшоҳлардан тортиб энг қуйи табақалар вакиллари гача, уларни жамиятдан ва салтанатдаги *сиёсий мавқеи*га донишмандона баҳо берилади (мазкур масала бугунги социология ва сиёсатшунослик фанида “*социал стратификация*” атамаси доирасида ўрганилади). Иккинчи қисмда “Ҳамида афёол ва замима ҳисол хосиятида” яъни “Яхши феъллар ва ёмон хислатлар хосияти” ҳақида фикр юритилади. Бунда жамият ҳаётида, унинг тараққиёти ёки таназзулида асосий рол ўйновчи, турли гуруҳлар ва айрим амалдор шахсларга хос фаолиятлар ижобий ва салбий нуқтаи назардан баҳоланади (мазкур масала бугунги сиёсатшунослик фанида “*сиёсий тафаккур*”, “*сиёсий социализация*” атамаси доирасида ўрганилади). Учинчи қисмда эса “Мутафарриқа фавойид ва Амсол сурати”, яъни “Хилма хил фойдалар ва ҳикматли сўзлар” билан жамият бошқарувида катта эътибор қаратилиши керак бўлган жиҳатларга ҳикматлар воситасида ёндашилади (мазкур масала бугунги сиёсатшунослик фанида “*сиёсий эҳтиёжлар, зарурат ва талаблар*” атамаси доирасида ўрганилади).

“Маҳбуб ул-қулуб” нинг деярли ҳамма фасллари ва бобларида сиёсий бошқарувда бевосита қатнашадиган сиёсий раҳнамолар, подшоҳлар, вазирлар, ҳокимлар, садрлар хусусида гап юритилган. Асарда ҳар бир сиёсий бошқарув бўғини мансабдорининг мақоми, одоби, яхши ёмон жиҳатлари, уларни қандай бўлишлиги масалалари мисоллар, пандномалар воситасида баён қилинган.

Яна шуни айтиб ўтиш керакки, ушбу асарда ҳар бир ижтимоий табақа вакиллари, уларни хусусиятлари, руҳияти, феъл-атвори, ҳаракат ва мақсадлари юксак маҳорат билан таҳлил этилган. Бу жиҳатдан қараганда, Навоий ҳозирги замон илмий тили билан айтганда, жамиятни ҳам сиёсий, ҳам социологик, ҳам психологик жиҳатдан таҳлил қилганлигини кўради. Бу бир томонлама ҳайратланарли ҳол бўлсада, лекин, Навоий бутун умрини сиёсий арбоб сифатида жамиятда содир бўлган кўплаб ҳодисаларни кўрган, ҳал қилиш жараёнларида қатнашган, турли тоифа вакиллари, яхшию ёмон ҳулқли кишилар билан мулоқотда бўлишга тўғри келганлиги учун, унинг асарлари ҳаётий ва ишонарли тилда ёзилган. Бу асарнинг ҳозирги замон сиёсатшунослиги фанининг асосий услубларидан бири, эмпирик, реал, ҳаётий ҳақиқатлар асосида ёзилганлигини кўрсатади¹.

Навоий мамлакатнинг гуллаб яшнашини одил ҳукмдорга боғлайди. Оддий фақир фуқаролар, камбағал ва нотавон унинг (подшонинг) муросаси ва

¹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб.–Т.: Фафур Фулом нашриёти, 1983.

мулойимлигидан осуда, хотиржам бўладилар, золим ва бебош бошқарувчилар (девон бошқарувчиси, амалдорлар) адолат тиғи сиёсатидан тўзиб, тарқалиб (қочиб кетади) кетадилар (мазкур масала бугунги сиёсатшуносликда “*бошқарув стили*” атамаси доирасида ўрганилади).

Салобатидан кўю кўзи, бўри хавфидан эмин, мусофиру гадолар, қароқчи ваҳмидан холос, тинч. Юксак ҳимматидан заифалар – аёллар жамоаси завқли шовқин-суронига тўла, ҳайбатидан йўллар қароқчилардан ҳоли ва эл қўли мол-мулк, бойликка тўла, ситамгар амалдорларни қалами синади, аламзадалиқ ситами барбод бўлади. Одил сай-ҳаракатидан масжидлар жамоат кўплигидан мадрасалар илм аҳли баҳс-мунозарасидан шовқин-суронли бўлади. Подшоҳ кечаларда жамият учун шам, шу туфайли, дўконлар очик, бебош, ўғри, каззоблар йўқлигидан жамоат хотиржам. Шомдан токи тонгга қадар ҳонақолар эшиги очик ва улар фақат ибодат нури билан мунаввар бўлади. Юрт сара боғ-роғлардан маъмур, роҳат-фароғатли турмушдан, тўкин-сочинликдан мамнун (келтирилган таъриф бугунги сиёсатшунослик фанида “*сиёсий жараёнлар*” йўналишида тадқиқ этилади).

Юқорида айтиб ўтганимиздек, асар бошдан оёқ сиёсий муносабатлар ва ижтимоий муаммоларга бағишланган назарий-дидактик аҳамиятга эгадир.

Асарнинг кейинги фасллари: “Номуносиб ноиблар зикрида” (бугунги сиёсий фанларда “*сиёсий хиёнат*” атамасига доир), “Золим ва жоҳил ва фосиқ подшоҳлар зикрида” (бугунги сиёсий фанларда “*сиёсий режим*” атамасига доир), “Вузуро зикрида” (бугунги сиёсий фанларда “*сиёсий элита*” атамасига доир), “Ноқобил садрлар зикрида” (бугунги сиёсий фанларда “*сиёсий ахлоқ*”, “кадрлар сиёсати” атамаларига доир) каби фаслларга бўлиниб уларни ҳар бирига алоҳида таъриф берилади (буларнинг ҳаммаси бугунги сиёсатшунослик фанида “*сиёсий муносабатлар*” доирасида таҳлил этилади). Асарнинг 13 фасли “Шоҳ улуси ўзига мушобих (мослиги), хослиги булур зикрида” деб номланади. Унда Навоий томонидан кўриб чиқилган масалалар бугунги сиёсатшуносликда “*лигитимлик*” масалалари доирасида таҳлил этилади.

Хуллас, Алишер Навоий асарларида бугунги сиёсатшуносликнинг таркибий қисмлари бўлган қатор сиёсий категориялар мазмун моҳиятига оид қарашлар акс этган бўлиб, мутафаккир уларнинг ўзаро боғлиқ жиҳатларини яхши билган ва амалга татбиқ этишга ҳаракат қилган.

ARCHITECTURE AND ARCHITECTURAL TERMS. TRANSLATING ARCHITECTURAL TERMS: PECULIARITIES AND CHALLENGES

Ostonova Ramziya

The master student of Uzbek State World languages University.

Lightdreams8989@mail.ru

Abstract: *This article focuses on the main peculiarities and challenges of architectural terms as well as the great importance of architectural terms in simultaneous translation. Additionally, some main reasons such as effective communication, facilitating collaboration, enhancing learning and education, ensuring cultural sensitivity, expanding market opportunities, and fostering diversity and inclusivity, plays a vital role in promoting translating architectural terms in simultaneous translation.*

Keywords: *architecture, architectural terms, effective communication, architectural knowledge, collaboration, diversity, professional development.*

Today, architectural domain are accelerating rapidly in our country. At the same time, new terms and expressions are emerging into the Uzbek language from foreign languages related to the fields of construction engineering and architecture. Sometimes we can use an alternative version of such terms in our language, and sometimes we have to use the term itself, which is not an alternative. Therefore, in order to find a solution to such problems, the wide use of world information resources is one of the urgent tasks.

In the studies carried out in our country on the further development and improvement of the state language, it is still observed that the terms related to the construction industry are used in Russian, and they are also taught in Russian even in educational institutions. This trend creates difficulties for our future professionals. It is clear that we need to make many reforms in many areas for the development of our language. Although some terms have equivalents in Uzbek, they are still used in Russian, for example, the term "apka" is still used as "apka" despite being translated as "ravoq" in Uzbek. This indicates that the literature in this field is mainly in Russian, or not everyone knows that there is an alternative version in Uzbek.

Translating architectural terms in simultaneous translation refers to the process of conveying architectural concepts, terminology, and technical jargon from one

language to another in real-time during an architectural event, conference, or presentation. Simultaneous translation involves an interpreter listening to the speaker's words and rendering them into the target language simultaneously.

In the context of the architecture this requires a deep understanding of architectural terminology, design principles, construction techniques, and cultural nuances to accurately convey the speaker's intended meaning to the audience. Translating architectural terms in simultaneous translation plays a crucial role in facilitating effective communication and knowledge exchange among professionals in the field of architecture, allowing architects, engineers, and stakeholders from different linguistic backgrounds to engage in meaningful discussions and collaborate on international projects.

Translating architectural terms in simultaneous translation is a complex task that requires expertise in :

- *language proficiency ;*
- *architectural knowledge;*

Architectural terms often involve specific terminology related to building materials, construction techniques, design principles, and spatial concepts. The interpreter must possess a deep understanding of these terms in both the source and target languages to accurately convey the intended meaning to the audience.

During simultaneous translation, the interpreter listens to the speaker's words through headphones and immediately translates them into the target languages, speaking into a microphone. The translated message is then transmitted to the audience, allowing them to follow the presentation in their preferred language in real-time. To effectively translate architectural terms, interpreters rely on their background knowledge of architecture, extensive research, and preparation. They familiarize themselves with architectural terminology in both languages and stay up-to-date with current industry trends. It is essential for interpreters to understand the specific context in which architectural terms are used, such as architectural styles, urban planning concepts, or sustainability practices

Furthermore, interpreters must adapt their translations to suit the cultural and linguistic nuances of the target audience. They need to consider regional variations in architectural terminology and ensure that their translations are accurate, clear, and culturally appropriate.

Translating architectural terms in simultaneous translation is a specialized skill that requires a combination of language proficiency, architectural knowledge, and cultural sensitivity. By effectively conveying architectural. By effectively conveying architectural concepts across language barriers, interpreters play a vital role in

facilitating global communication and collaboration within the architecture field. Based on my experience, translating architectural terms in simultaneous translation is of great importance for several reasons:

1)Effective Communication:

Architecture is a global field, and professionals from different countries and linguistic backgrounds often collaborate on projects or attend conferences and events. Translating architectural terms allows individuals to understand and engage in meaningful discussions, ensuring effective communication and knowledge exchange.

2)Facilitating Collaboration:

International architectural projects involve teams from various countries, including architects, engineers, contractors, and clients. Accurate translation of architectural terms ensures that all team members can understand and contribute to the project, promoting collaboration and synergy among diverse professionals.

3)Enhancing learning and Education:

Architectural conferences, seminars, and workshops provide valuable learning opportunities. Translating architectural terms enables participants to fully comprehend and absorb the knowledge shared by speaker's, regardless of their native language. This promotes professional development and the dissemination of architectural expertise across different regions.

4)Cultural Sensitivity:

Architecture is deeply intertwined with culture, and specific terminologies may carry cultural significance or reflect local practices. Translating architectural terms with cultural sensitivity ensures that the intended meaning and context are preserved, avoiding misinterpretations or misunderstandings that may arise from a literal translation.

5)Market expansion:

Translating architectural terms facilitates the internationalization of architectural firms, enabling them to engage with clients and stakeholders from diverse linguistic backgrounds. By breaking down language barriers, firms can expand their reach, attract international projects, and compete in global markets.

6)Promoting diversity and Inclusivity:

Architecture thrives on diverse perspectives and influences. By translating architectural terms, professionals from different language communities can actively participate in discussions, contributing their unique insights and enriching the architectural discourse with a broader range of perspectives.

¹ The human brain loves a challenge, but only if it is within an optimal zone of difficulty. If you love tennis and try to play a serious match against a four-year-old, you will quickly become bored. It is too easy. You will every point. In contrast, if you play a professional tennis player like Roger Federer or Serena Williams, you will quickly lose motivation because the match is too difficult. Now consider playing tennis against someone who is your equal. As the game progress, you win a few points and lose a few. You have a good chance of winning, but only if you really try, Your focus narrows, distractions fade away, and you find yourself fully invested in the task at hand.

This trend perfectly matches with interpreting process. If you are required to interpret common conversation, without any hesitation, you will have ability to translate it from source language to target one with few effort and less empirical knowledge. To put it into another perspective, supposing you may have to translate terms and jargons, abundance of knowledge of any field and experience are demanded so as to achieve clarity and coherence as well as to get high standard translation.

The main peculiarities of translating architectural terms encompass:

- *technical and specialized nature;*
- *cultural and historical connotations;*
- *visual and sensory aspects;*
- *linguistic diversity;*
- *modern and ancient terminology;*
- *legal and regulatory considerations;*

Briefly, translating architectural terms in simultaneous translation plays a vital role in promoting effective communication, facilitating collaboration, enhancing learning and education, ensuring cultural sensitivity, expanding market opportunities, and fostering diversity and inclusivity. Translating architectural terms in simultaneous translation is a specialized skill that requires a combination of language proficiency, architectural knowledge, and cultural sensitivity. By effectively conveying architectural. By effectively conveying architectural concepts across language barriers, interpreters play a vital role in facilitating global communication and collaboration within the architecture field.

UNESCO declared Khiva's Ichan-Kal'a ensemble, Shakhriyabz city, the center of Bukhara and Samarkand's architectural monuments as world humanitarian values introduced to the world that Uzbekistan's architecture domain has been

¹ Atomic habits by James Clear page 231

developed since ancient times. Therefore, the interest in these humanitarian values is increasing sharply in the world today, and developed countries are expressing their desire to invest in the restoration¹. Even the most skilled translator, who has many years of experience in the term translation process, faces challenges. As mentioned above, one of the major problems in translation is that the same equivalent does not occur in different languages. The translator therefore tries to find an alternative to the term using different translation methods. In the Russian dictionary of construction terms compiled by DV Artyukhovich, the word "Khachish" has the following meaning: a building for guests, erected inside a special fence, away from the traditional manor. The word was borrowed from Kabardian in Russian, as the translator used the transliteration method because no word meaning this was found in Russian. We will focus on the following construction terms: Shaber / Scraper. In Russian and English, the Uzbek translation of these terms is a scraper - a tool for scraping and smoothing the surface of metal objects. But as a construction term, this word cannot fully express the meaning of the term construction. Therefore, we recommend that the Russian term shaber be translated into Uzbek by the method of transliteration. In the process of analyzing the original and translated variants of the text, we can observe that the translation of terms used mainly transliteration, transcription and syntactic methods. The disadvantage of the texts is that it can be understood only by a narrow segment of the population.²

References:

- 1) Atomic habits by James Clear page 231
- 2) Nozima Ikramovna Gafurova. "PROBLEMS OF TRANSLATION OF CONSTRUCTION TERMINOLOGY" .CENTRAL ASIAN ACADEMIC JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH ISSN: 2181-2489 VOLUME 2 | ISSUE 6 | 2022
- 3) Samigov N.A. 2002.38

¹ Samigov N.A. 2002.38

² Nozima Ikramovna Gafurova. "PROBLEMS OF TRANSLATION OF CONSTRUCTION TERMINOLOGY" .CENTRAL ASIAN ACADEMIC JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH ISSN: 2181-2489 VOLUME 2 | ISSUE 6 | 2022

LINGVOKULTUROLOGIYA TUSHUNCHASI, VAZIFALARI VA METODLARI

Hilola Erkiyor qizi Mamadiyorova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

mamadiyorovahilola@gmail.com

Ilmiy rahbar: dots. **Z.I.Sanakulov**

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

z.sanakulov@cspi.uz

ANNOTATSIYA. Maqolaning mazmuni lingvokulturologiya tushunchasi, uning vazifalari, metodlari va ahamiyatini, bugungi kunda jahon tillari miqyosidagi tilshunoslikda tutgan o'рни va ahamiyatini yoritishdan iborat.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, madaniyat, metod, tilshunoslik, ekstralingvistika, lingvistika, kognitiv lingvistika.

CONCEPT, TASKS AND METHODS OF LINGUCULTUROLOGY

ABSTRACT. The content of the article is to shed light on the concept of linguistic culture, its tasks, methods and importance, its role and importance in the linguistics of world languages today.

Key words: linguistics, culture, method, linguistics, extralinguistics, linguistics, cognitive linguistics.

ПОНЯТИЕ, ЗАДАЧИ И МЕТОДЫ ЛИНГУКУЛЬТУРОЛОГИИ

АННОТАЦИЯ. Содержание статьи призвано пролить свет на понятие лингвокультуры, ее задачи, методы и значение, ее роль и значение в лингвистике мировых языков сегодня.

Ключевые слова: лингвокультурология, культура, метод, лингвистика, экстралингвистика, лингвистика, когнитивная лингвистика.

KIRISH. Bizga ma'lumki, zamonaviy tilshunoslikka dunyo bo'ylab yangi sohalar kirib kelmoqda. Sotsiolingvistika, matn lingvistikasi, genderlingvistika, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya shular shumlasidandir. Insonlar va til va madaniyatning o'zgarib borishi bugungi ilmiy tadqiqotlar markazida turibdi. Madaniyat tushunchasi esa bundagi eng muhim tushuncha hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Madaniyat soʻzi koʻp maʼnoga ega. Soha adabiyotlarida bu soʻzning 400 dan ortiq taʼriflari mavjud. Bizga ushbu soʻz asosiy maʼnosida uchraydi. Lingvokulturologiya fani til va madaniyatning almashinuv aloqalari bilan shugʻullanadi. Lingvokulturologiya va madaniy ilmiy lingvistika bir-biridan tajriba metodlari va tajriba predmetlarida farq qiladi. Bugungi kunda lingvokulturologiya til va madaniyatning oʻzaro aloqadorligi va ularning bir-biriga taʼsirini oʻrganuvchi fan hisoblanadi. Buning uchun V.I.Karassikning bir qator sabablari bor. Birinchidan, bu quyidagilar bilan bogʻlangan: jahon muammolarining shiddatli globallasuvi, turli masalalarni hal qilishda turli xalqlarning xulq-atvori va muloqotining universal va oʻziga xos namunalariga boʻlgan ehtiyoj hisobga olinishi kerak, madaniyatlararo tushunmovchilik ehtimoli yuqori boʻlgan bunday vaziyatlarni oldindan bilish zarurati. Ikkinchidan, bu rivojlanishga qaratilgan ijtimoiy fanlar obyektiv integrativ tendensiyasidir.

Lingvokulturologiyani 3 ta taʼrif asosida solishtiramiz:

1. Bu madaniyat va tilning oʻzaro taʼsirlarni tekshiradigan murakkab ilmiy intizomdir va bu jarayon subyektlarning yaxlit tuzilishi sifatida ularning lingvistik va ekstralingvistik mazmuni birlikda koʻrib chiqiladi. (V.Vorobyov)

2. Lingvokulturologiya etnolingvistikaning til va madaniyatning oʻzaro muvofiqligi va oʻzaro sinxron taʼsirlarini tekshiradigan va tavsiflaydigan bir qismidir. (V.Teliya)

3. Tilshunoslik va madaniyatshunoslik oʻrtasidagi chegarada paydo boʻlgan va mustaqillikka intiluvchi bu fan tilda aks etgan va qayd etilgan madaniy hodisalarni tadqiq qiladi. U maʼnaviy madaniyat orqali til faktlarining tarixiy va hozirgi faktlariga nazar soladi.

Yuqoridagi tushuntirishlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, V.V.Vorobyovning fikriga koʻra lingvokulturologiyaning vazifalari madaniyat va tilning munosabatlarini oʻrganishga asoslanadi. Teliya esa ushbu fanni til va madaniyat oʻrtasidagi bogʻliqlik deb tadqiq qiladi va tavsiflaydi. V.A.Maslovaning fikriga koʻra, lingvokulturologiya tilda mustahkam tarixiy va zamonaviy madaniy hodisalarni tadqiq qiladi.

Boshqa tomondan olib qaralganda, lingvokulturologiya til va nutq boshqalari orasida faqatgina obyekt boʻlmasa va shuningdek, ular faqatgina madaniyatlarni talqin qilish vositalari boʻlmasa, u tilshunoslikka ham kiradi. Haqiqiy tadqiqot obyekti leksik, sintaksis, morfologiya va boshqalar shaklida ham ularning muloqotida ham tabiiy tillar boʻlib qoladi. Til va gapirishga diqqat qilish nafaqat lingvistik jihatdan, balki ilmiy madaniy jihatdan ham asoslanadi. Rus madaniyat semiotigi Yuriy Lotman bunga tilda, jumladan, tillarda boshqa semiotik,

shuningdek, lingvistik yoki qisman lingvistik tizimlar (san'at, adabiyot, musiqa)ni tashkil qiladigan va bir-biri bilan o'zaro bog'laydigan madaniyatlarning tashkiliy markazi sifatida qaraydi. Shu sababli ilmiy tilshunoslikdagi madaniyat attributi va murojaat so'zini qaytarish mumkin. Biroq bu lingvistik asoslash yoki uslubiy asosdan ko'ra, tilshunoslikning madaniy-ilmiy kengaytmasi kamroq bo'ladi. Madaniyat fani sifatida madaniyatni ilmiy yo'naltirish belgilari va belgilar tizimlarining funksiyalari nazarda tutiladi.

XULOSA. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, tilshunoslikda va tarjimashunoslikda bugungi kunda lingvokulturologiya va uning sohalari alohida ahamiyat kasb etadi. Lingvokulturologiya tadqiqotining asosiy metodlari tillar va madaniyatlarning hech qanday to'siq va kamchiliklarisiz taqqoslanishi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Allaberdiyevna, S. Z. (2022). Development of intercultural communication competence in teaching foreign languages. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.5 Pedagogical sciences).

2. Протасова Н.А. Лингвокультурология. Могилев МГУ имени А.А. Кулешова, 2018.

YAKKA TARTIBDA JOYLASHGAN KICHIK AHOLI HUDUDINING OQOVA SUVINI TOZALASH

Buta Oralovich Xushvaktov

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

Samarqand Davlat Arxitektura Qurilish Universiteti katta o‘qituvchi

b.khushvaktov@samdaqi.edu.uz

Annotasiya: Kichik aholi hududlaridan hosil bo‘ladigan oqova suvlarni tozalash uchun septik qurilmasidan foydalanish yaxshi natijalar beradi. Ushbu turdagi ixcham qurilma, atrof muhitni har xil turdagi yoqimsiz hidlar bilan ifloslanishning oldini oladi, deyarli hech qanday elektr energiyasi talab qilmaydi, kichik miqdorda maydonlarni egallaydi va atrof muhitni ifloslanishining oldi olinadi, ushbu tozalangan oqova suvlardan ba’zi qishloq xo‘jaligining maydonlarida ishlatish samaraliroqdir. Bizning fikrimizcha, ushbu qurilma nafaqat kichik aholi hududlari, balki yakka tartibdagi qishloq hududlari uchun ham mos keladi.

Annotation: The use of a septic tank for the treatment of wastewater generated in small settlements is well demonstrated. This type of device is compact, prevents environmental pollution by various unpleasant gases, practically does not require electricity, occupies small areas and prevents environmental pollution, while the use of treated wastewater in some agricultural areas is more efficient. We believe that this device is suitable not only for small settlements, but also for rural areas.

Kalit so‘zlar: xo‘jalik – maishiy oqova suv, septik, mexanik, biologik, cho‘kma, anaerobli mikroorganizm, bijg‘itish, anaerobli parchalash, zichlash, gil kamerasi, filtrlash, aerobli, anaerobli (household wastewater, septic, mechanical, biological, sediment, anaerobic microorganism, fermentation, anaerobic decomposition, compaction, clay chamber, filtration, aerobic, anaerobic).

Qishloq hududlarida aholi soni tabora kundan – kunga, nafaqat vatanimizda hattoki chet ellarda ham ortib borayotganligi sababli ulardan hosil bo‘ladigan oqova suvlar miqdori ham o‘z navbatida ortib bormoqda, shuning uchun qishloq va qishloq hududlar atrof muhiti ifloslanishining oldini olish maqsadida har xil turdagi ixcham qurilmalarni yaratishga katta ihtiyoj to‘g‘ilmoqda [1.2.3].

Shuning uchun ayniqsa vatanimiz miqiyosida, yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar qurilishining jadal sur'atlar bilan o'sib borishi natijasida, hosil bo'ladigan oqova suvlarni tozalash muammolari ham o'sib bormoqda, shu nuqtai nazardan bu oqova suvlarni tozalash muammolarining hal qilishda ayniqsa qishloq va qishloq hududidagi yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlarda hamda aholi turar joylarida ixcham qurilmalarga bo'lgan talab ham shunga bog'liq holda o'smoqda [1.3.4].

Hozirgi kunda barpo etilayotgan kotedj turidagi aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan oqova suvlarini yaxshiroq tozalab havzalarga tashlash muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Shuning uchun xo'jalik – maishiy oqova suvlarini tozalashda ixcham turdagi bunday qurilmalarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Chet el olimlari bilan bir qatorda vatanimiz olimlari ham bu borada ancha ilmiy ishlar ustida ishlab olib bormoqdalar [1.3].

Bunday qurilmalarning afzalligi qurilma ixcham, u elektr energiyasiga bog'liq emas ya'ni hech qanday elektr energiyasi talab qilmaydi, atrof muhit har xil yoqimsiz gazlar bilan ifloslanishining oldi olinadi, shu bilan birga tozalangan oqova suvlarni qishloq xo'jaligining ayrim ekin sohalarida ishlatish mumkin va ancha samara beradi. Qishloq xo'jaligining talabiga qarab qo'shimcha inshootlarni qo'shib, talab darajasidagi tozalangan oqova suvlarni olish mumkin [2.4.5].

Shunday qilib, yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan oqova suvlarni tozalashning bunday usuli uchun jihozlashni dastlabki narxi nisbatan yuqori bo'lmaydi, ammo montaj qilishda xarajatlar ancha, asosan ishlatilish muammolari esa uni ko'rkamligini sezilarli kamaytiradi.

Chunki tabiiy biologik tozalash inshootidan oldin oqova suvlarni mexanik tozalash uchun septikni ishlatish mumkin bo'ladi. Yer osti suvlaridan himoyalash maqsadida septiklar yig'ma yoki qo'yma temirbeton, g'ishtdan qilib tayyorlanadi. Bundan tashqari, septiklarda tozalangan oqova suvlarni ayrim ekinlarni sug'orish maqsadida ham ishlatish bo'ladi, oqova suv oqizish tarmoqlarida har xil tiqilib qolishlarning ham oldi olinadi [1.3.10].

Hozirgi kunda oqova suvlar sarfiga bog'liq holda bir, ikki va uch kamerali, plastmassali septiklar ham ishlab chiqarilmoqda. Bu turdagi septikning unumdorligi $0,4 - 12 \text{ m}^3/\kappa - \kappa$, asoslanishiga qarab $25 \text{ m}^3/\kappa - \kappa$ gacha qabul qilinadi. Septiklarni hajmi asosan uch kameradan bo'lganda, birinchi kameraning hajmi umumiy hajmini 50 % ini, qolgan ikkita kamerasi esa qolgan 50 % ini tashkil qilganda ancha samarali natijalarga erishiladi [6.7].

Septikda oqova suvlarni bo'lish vaqti 1 dan 3 kecha – kunduzgacha, tushadigan cho'kma 6 dan 12 oygacha hatto bundan ham oshirishga erishish mumkin. Oqova suvlardan hosil bo'lgan cho'kmaning septikda bo'lish vaqtida cho'kmalar zichlanadi va qisman anaerobli parchalanishga uchraydi, septikdan cho'kmaning chiqarish vaqtidagi namligi 90 % atrofida bo'ladi [2.7.8.9].

Septikdan cho'kma davriy ravishda chiqariladi, anaerobli mikroorganizm bilan keladigan cho'kmani oziqlantirish uchun gilli kamerada 20 % cho'kmani qoldirish kerak, ya'ni uning parchalanishini tezlashtiradi. Septiklarda yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan oqova suvlarni tozalash jarayonida KBE_t bo'yicha 35 % ga, muallaq modda bo'yicha esa 70 – 95 % darajagacha yetadi [2.3.7].

Septikda yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan oqova suvlarni mexanik, bakterial va biokimyoviy tozalashlar amalga oshiriladi. Uchala mintaqada ham bakteriyani har xil turlari ishlatilgan. Suvni bu xildagi tozalashda erkin kislorodni (anaeroblar) holatiy yetishmagani kabi, uning ishtirokida (aeroblar) ham oqova suvlarni samarali himoyalash ta'minlanadi.

Agar yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan maishiy oqova suvlarni chuqur tozalash talab etilsa, septikdan keyin zaminlarda filtrlash inshootlari ishlatiladi, qishloq xo'jaligi ekinlari ekilgan maydonlarining zaminlari ostidan o'tkazib filtrlashga erishish mumkin.

Bu turdagi mahalliy tozalash inshootlarini ishlatilish holatlari: yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan xo'jalik – maishiy oqova suvlar quvur orqali septikga uzatiladi. Septikda uni tinitish va anaerobli sharoitda qisman bijg'itish sodir bo'ladi. Septikdan chiqishdagi natijalari esa, uni tubidagi erimagan fraksiya va tozalangan oqova suvlar 50 – 60 % ga ega bo'ladi; septikda tozalangan oqova suvlar tabiiy usul bilan yer osti filtrlash inshootlarida chuqur tozalanadi; septik tubidagi erimagan fraksiya maxsus mashinalar yordamida olib ketiladi [1.2].

Shu bilan birgalikda bu chuqur tozalashning berilgan usuli bir qator noqo'laylik va chegaralashga ega bo'ladi. Birinchidan, yer osti filtrlash usulini ishlatish yer osti suvlarini joylashish (kamida 2,5 m) sathi chuqur bo'lganda mumkin. Ikkinchidan yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan xo'jalik – maishiy oqova suvlarni filtrlash uchun ayrim turli tuproqlardan uzoqda bo'lishi kerak.

Tozalashni asosiy ko'rsatkichlari quyidagi jadvalda keltirib o'tilgan va quyidagicha ko'rinishda.

Jadval. Tozalashning asosiy ko'rsatkichlari [1.2].

Ko'rsatkich	O'lchov birlik	Qurilmaga kirishdagi	Tozalashdan keyingi	Me'yor
Ammoniy-ioni (<i>N</i> bo'yicha)	mg/l	25	0,85	1,0
Fosfatlar (<i>P</i> bo'yicha)	mg/l	10	0,24	1,1
Nitrat-ioni (<i>N</i> bo'yicha)	mg/l	-	7,9	10,2
SSFM	mg/l	8	0,06	0,5
Muallaq modda	mg/l	250	8,5	10,0
KBE	mg/l	250	5,2	6,0
Nitrit-ioni (<i>N</i> bo'yicha)	mg/l	-	0,13	1,0

Agar qumli zamin bo'lsa yaxshi bo'ladi. Quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi, ya'ni bu qurilmalarni ishlatishda filtrlaydigan qatlam asta – sekin muallaq modda bilan kolmatirlanadi, natijalarga qarab, 5 – 8 yildan keyin filtrlovchi qatlamni olib tashlash va yangisi bilan almashitirish zamin turiga bog'liq holda talab etilishi mumkin.

Bunday septiklar yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan xo'jalik – maishiy oqova suvlarini tozalash uchun mo'ljallangan. Tuman va tuman hududlarida bu turdagi yashash binolari uchun bunday septikni o'rnatish mumkin bo'ladi, u oqova suvlarni oqizish markazlashgan tizimlarga ega bo'lmaganda ham bo'lganda ham ishlatish mumkin.

Biz taklif qilayotgan septik qurilmasidan cho'kmalar 2 yilda va undan ortiq vaqt davomida taxminan bir marta maishiy chiqindi bilan birga olib ketilishi mumkin yoki cho'kma qismini o'g'it sifatida ishlatish mumkin. Bundan tashqari yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan xo'jalik – maishiy oqova suvlarni tozalashda boshqa turdagi ixcham qurilmalar ham mavjud, lekin bizning fikrimizcha boshqalarga nisbatan septik qurilmasi yaxshiroq, ayniqsa yakka tartibda joylashgan uy – joylar, kotedjlar va aholi turar joylaridan hosil bo'ladigan xo'jalik – maishiy oqova suvlari uchun bu qurilmalarni qo'llash juda qo'lay va maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Водоотведение и очистка сточных вод. Очистка сточных вод сельских населенных пунктов. Свистунов Ю.А. Краснодар: Куб. ГАУ. – 2009.
2. Buta Oralovich Xushvaqto. (2023). OQOVA SUVLARNI TOZALASHDA HOSIL BO'LADIGAN CHO'KMALARGA ISHLOV BERISH. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(4), 24–27. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/765>.

3. Усаковский, В.М. Водоснабжение и водоотведение в сельском хозяйстве / В. М. Усаковский. – М.: Колос, 2002. – 328 с.

4. Xushvaktov, B. (2023). AVTO PARK OQOVA SUVLARINI FLOKULYANTLAR YORDAMIDA TOZALASH. *Interpretation and Researches*, 1(16). Извлечено от

<http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1465>.

5. Oralovich, B., & Zokirov, M. (2023). KOAGULYANT VA FLOKULYANTLARDAN FOYDALANIB CHINNI ZAVODI OQOVA SUVLARINI TOZALASH. *Interpretation and Researches*, 1(17). Извлечено от <http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1490>.

6. Buta Oralovich Xushvaktov, & Nuriddin Axmadovich G'ofurov. (2023). SANOAT OQOVA SUVLARINI XROM (III) DAN TOZALASHDA pH MUHITINING TA'SIRI. *Innovative development in educational activities*, 2(15), 86–90. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8249593>.

7. Buta Oralovich Xushvaktov, Murod Namazovich Mirzayev, Nuriddin Axmadovich G'ofurov, & Ulziya Ayapovna Mirzabekova. (2023). SANOAT OQOVA SUVLARINI SHLAMLAR YORDAMIDA TOZALASH. *Innovative development in educational activities*, 2(18), 202–206. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8396971>.

8. Xushvaktov, B., Mirzayev, M., & Zokirov, M. (2023). FLOKULYANTLARNI QO'LLAB CHINNI ISHLAB CHIQRISH KORXONASINING OQOVA SUVLARINI TOZALASH. *Interpretation and Researches*, 1(18). Извлечено от <http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1519>.

9. Xushvaqtov, B., Mirzayev, M., & Asadullayev, F. (2023). SANOAT KORXONASI OQOVA SUVLARINI XROM (III) DAN TOZALASH. *Interpretation and Researches*, 1(8). 361-366 Извлечено от <http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/570>.

10. Oralovich, B., & Namazovich, M. (2023). XROM (III) DAN IBORAT SANOAT OQOVA SUVLARINI TOZALASH. *"Science Shine" International Scientific Journal*, 7(1). Retrieved from <http://science-shine.uz/index.php/ilmnuri/article/view/101>.

11. Suyunov J.SH., Xushvaqtov B.O. Sut zavodining oqova suvlarini koagulyantlar yordamida tozalash. "International online conference economics and social sciences" June 28 – 29, 2020 Istanbul, Turkey, 158 – 161. <http://eclss.org/publicationsfordoi/istanbulonline.pdf#page=178>.

12. Artikbayev X., Jo'rayev O.J., Xushvaqtov B.O. Kichik shaharcha oqova suvlarini tozalashda ixcham qurilmalarni qo'llash. "Me'morchilik va qurilish muammolari" ilmiy texnik jurnal Samarqand 2018 №2 soni 99 – 102 bet. <https://samdaqi.edu.uz/sites/default/files/institut-ilmiy-jurnali/2018%2B2.pdf>.

VERBALIZATION OF CULTURAL VALUES IN THE UZBEK LANGUAGE

Rahmatova Shalola Saparboy qizi

Master's student of Uzbekistan State World Languages University.

The Faculty of Linguistics, Uzbekistan

rahmatovashalola98@gmail.com

ABSTRACT

This article is devoted to the analysis of verbalization of cultural values in English and Uzbek. In particular, it deals with the linguistic units most relevant to verbalize some cultural values. The aim of the research is to compare how cultural values are represented in English and Uzbek languages via phraseological units, proverbs, sayings, quotations. In this article, mainly phraseological units and proverbs can verbalize some cultural values in different contexts: a) values such as hardwork, hospitality, richness and friendship, promise.

Keywords: Verbalization, linguoculturology, culture, cultural values, culture specific units, phraseological units.

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу вербализации культурных ценностей в английском и узбекском языках. В частности, речь идет о языковых единицах, наиболее подходящих для вербализации некоторых культурных ценностей. Цель исследования – сравнить, как культурные ценности репрезентируются в английском и узбекском языках посредством фразеологизмов, пословиц, поговорок, цитат. В данной статье преимущественно фразеологизмы и пословицы могут вербализовать некоторые культурные ценности в разных контекстах: а) такие ценности, как трудолюбие, гостеприимство, богатство и дружба, обещание

Ключевые слова: Вербализация, лингвокультурология, культура, культурные ценности, культуроспецифические единицы, фразеологизмы.

INTRODUCTION

In modern linguistics, problems related to the study of verbalization of cultural values in English and Uzbek in a typological sense are particularly relevant. Apparently, the peoples of the world differ from each other in terms of their history,

socioeconomic development, cultural development, and way of life. Every nation has its own dress culture, customs, traditions, and manners. The expression of such national and cultural values in any work reflects the uniqueness of that nation. The need for expressing these values shed light on the topic. As you know, a culture is nothing without its values. Cultural values – the commonly held system of standards of what is acceptable or unacceptable, important or unimportant, right or wrong etc., in a society. They represent not only nation's traditions and way of life, but also the history and culture of a nation, the needs of civilization, lifestyles and achievements in intellectual and material culture with the help of culture relevant linguistic units.

Cultural values are an important aspect of any society, as they shape the beliefs, behaviors, and norms of its people. Verbalization of these cultural values refers to expressing and communicating them through language. English and Uzbek, being two distinct languages, have their own ways of verbalizing cultural values.

LITERATURE REVIEW

It is obvious that one of the most crucial components of culture is cultural values expressed in the language. Language is interlinked with culture. Verbalization is regarded as expressing or communicating cultural values through words and language.

Several linguists such as N.F. Alefirenko, Heidegger, D. Likhachyov, R. D'Andrade conducted research on linguoculturology. Mainly, N.F. Alefirenko classified a number of cultural values while interpreting these values. According to N.F. Alefirenko, the following types of cultural values are widely represented in the language (Алефиренко, 2010):

- vital: life, health, living, environment;
- social: social status, profession, wealth, gender equality, tolerance;
- political: freedom, democracy, lawfulness, peace;
- religious: God, faith, sacred laws, salvation, blessing;
- moral: goodness, kindness, friendship, honour, decency;
- aesthetic: beauty, ideal, harmony, lifestyle

Linguoculturology is a new branch of general linguistics, which came into existence at the beginning of the XX century. Linguoculturology studies how various types of cultural values are presented in the linguistic world picture. The professor V.N. Teliya who contributed the formation of linguocultural studies considers culture as —a world-vision and world-comprehension that possesses semiotic nature («мировидение и миропонимание, обладающее семиотической природой») [Teliya, 1996]

One of the predominant and leading scientists V.V. Vorobyov who wrote several articles and books dedicated to linguoculturology defines the phenomenon of

interrelation between language and culture and states the main objects and subjects of linguoculturology in his book "Linguoculturology" [Vorobyov, 2008]. The major function of this science is to sort out the linguistic units most relevant to cultural values by analyzing linguoculturemes which convey cultural information.

The scientific-methodological guide "Values - the basis of spiritual maturity" by M. Farmonova, it is emphasized that folk proverbs and phraseological units reflect the national cultural values of the people and its characteristics in a unique way. Proverbs and proverbs are the beauty of life, they were created by our ancestors from ancient times based on their life experiences, and they have been appreciated and reached us through folk oral creations (proverbs). N.M. Makhmudov, D.S. Khudoyberganova, V.V. Vorobev, V.A. Maslova, V.V. Krasnykh, S.V. Ivanova also recognized proverbs and expressions as linguistic and cultural wealth.

Regarding with D.S. Khudayberganova's doctoral dissertation, she researched the linguistic and cultural features of texts in the Uzbek language. According to linguistic and cultural approaches, the text is studied as a linguistic and cultural unit that shows the cultural values of a particular people, the national-mental way of thinking. Texts containing similes, metaphors, proverbs and phraseological units, speech etiquettes are recorded as a linguistic-cultural phenomenon embodying national-cultural values. In the work, the role of precedent units in the creation of the text, the history of learning is given importance.

RESEARCH METHODOLOGY

This study is considered to be a theoretical research as it is based on qualitative nature of research. While approaching verbalization of cultural values in both English and Uzbek languages, some types of linguistic analysis are used in this research: a) comparative contextual analysis b) linguistic description c) lexical analysis d) generalization, observation, deduction e) typology of phraseological units

RESULTS AND DISCUSSION

Based on observations, the research was carried out in identifying the most relevant linguistic units on verbalization of cultural values. They are nearly the same in both languages. The following units: phraseological units, stylistic devices, proverbs and sayings, quotations, aphorisms and literary texts. They all express various cultural values.

I. Phraseological units are regarded as culturally specific linguistic means. According to Teliya, phraseology is the mirror where the human's national and cultural identity is reflected. There is a close relationship between phraseological units and signs of culture, as a system of values are presented in the form of etalons, symbols and stereotypes in language. For example, in English Hobson's choice, the green-eyed

monster, Queen Ann is dead, Dmascus road are culture relevant, as they convey historical facts, social aspects, cultural values, traditions. In Uzbek “ берган тузини оқламок, игнадек нарсани туядек қилмок, ёмон йўлга кириб кетмок” are examples of phraseological units that are culture relevant and reflect cultural values. Uzbek language is very rich in stable combinations of words - playful and ironic expressions and allegories, allusions, expressions of ethics, goodwill, blessing, ethnographisms and folklorisms. They are also rich in content, but also have an external cultural character.

II. Proverbs and sayings are also culture biased linguistic means as they carry cultural connotations and meaning. Another group of linguistic units which by nature are aimed to express cultural values are proverbs. Apparently, proverbs reflect people’s wisdom, experience and therefore cultural values are mostly expressed with the help of these linguistic units. It is well-known that politeness and consideration are regarded as cultural values and peculiar qualities of English culture and people, therefore, “the English language is more polite, more concerned about the feelings of the individual” (TerMinasova, 2004): Do as you would be done by; You can catch more flies with honey than with vinegar; A soft answer turns away wrath; There’s a time to speak and a time to be silent; Think before you speak. Uzbek culture is known for its Hospitality and this cultural value is certainly reflected in Uzbek proverbs: Mehmon kelgan uy — barakali. Mehmon kelgan uyning chirog‘i ravshan. Mehmon kelsa, pastga tush, Palov bermoq ahdga tush Mehmon — uyning ziynati.

Take an example of this proverb: “Shovla ketsa ketsin obro‘ ketmasin”. In this proverb the hospitality of Uzbek nation is described. If anyone visits home of Uzbek people, they will be entertained at least with the food shovla. Shovla is the kind of food that made from rice and carrot, looks like ‘Palov’ but it is a little bit watered. Though the family is poor and there is nothing to eat, the host tries to find the food which left only for their living. They don’t want to be embarrassed and in order not to decrease their reputation they open their special box where they keep their food for only guest. They may not eat such a delicious food themselves, but they give it for their guests.

In Uzbek culture, hardwork is appreciated and Uzbek people are really hardworking. This value is widely represented in Uzbek proverbs. Let us consider this proverb “ Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar”. In this example, it means that a person really works hard, they feel pleasure in the end, if person doesn’t work hard, they might have some troubles. Other examples of proverbs that express hardwork: Ishchanlik to‘rga tortar, yalqovlik go‘rga tortar", "Eringan ikki ishlar, oxiri barmog‘in tishlar", "Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo‘lar chiroylik", "Ari zahrin chekmagan, Bol qadrini bilmas", "Betashvish bosh qayda, Mehnatsiz osh qayda", "Daryo suvini bahor toshirar, Odam qadrini mehnat oshirar".

In English, the following proverbs depict the lifestyle and views of Englishmen as well as their cultural values such as life, friendship, living, wealth: An Englishman's house is his castle; A hedge between keeps friendship green; A man can die but once; live not to eat, but eat to live; Never put off till tomorrow what you can today; He who would search for pearls must dive below; Every dog is a lion at home; The devil is not so black as he is painted.

As it is clear from the examples of phraseological units and proverbs, sayings that cultural values can be verbalized in both English and Uzbek languages through phraseological units, proverbs, sayings.

CONCLUSION

Last but not least, the culture specific linguistic units such as phraseological units, proverbs, sayings play a crucial role in verbalizing cultural values. As a result of our investigation, the above examples highlight the verbalization of cultural values in both English and Uzbek, showcasing the importance of these values in shaping societies and promoting understanding between different cultures.

REFERENCES

1. Ashurova D.U. Text Linguistics. – Tashkent: Tafakkur Qanoti, 2012, p.316
2. Teliya, V. N. Phraseology in the context of culture. Languages of Russian culture, Moscow, 1999
3. Teliya, V. N. Linguaculturology—the key to new reality. Language. Culture. Communication. The collection of scientific works, 2008
4. Ter-Minasova S.G. Language and intercultural communication (Textbook)
5. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: Учебное пособие. - М.: Academia, 2001. - 208 с
6. Фармонова М. ^адриятлар-маънавий камолот асоси. Илмий-услубий кулланма. -Тошкент: "Тасвирий нашриёт уйи", 2019 - Б.20..
7. Худайберганава Д.С. Узбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талкини: Филол. фанлари д-ри ... дисс. - Тошкент, 2015. - 240 б.

UO‘T:636.223.1

MOSLASHISH (AKKILIMIZATSIYA) DAVRIDA G‘UNAJINLARNING XATTI-HARAKATLARI VA XUSUSIYATLARI

Qo‘chqorov Abdukarim Nuriddinovich

Assistant, Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali

Yangiboyev Abdumalik Eshmurodovich

Dotsent, Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali

Xolbo‘tayev Ilyosjon Rustam o‘g‘li

Assistant, Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali

Xoljigitov Asqar Ma‘rifjonovich

Assistant, Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali

***Annotatsiya:** Hayvonlarning xulq-atvori tashqi va ichki muhitning ko‘p sonli omillari bilan belgilanadi. Moslashuv jarayonining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan xatti-harakatlarning tashqi omillarga mos kelishiga bog‘liq.*

***Kalit so‘zlar:** moslashish, funksional faollik, g‘unajin, xulq-atvor, ozuqa iste‘moli, passiv, tug‘ma instinkt.*

***Аннотация:** Поведение животных определяется многочисленными факторами внешней и внутренней среды. Успех процесса адаптации во многом зависит от совместимости поведения с внешними факторами.*

***Ключевые слова:** адаптация, функциональная активность, телкаб поведение, потребление корма, пассивный, врожденный инстинкт.*

Annotation: *Animal behavior is determined by numerous factors of the external and internal environment. The success of the adaptation process largely depends on the compatibility of behavior with external factors.*

Key words: *adaptation, functional activity, heifer, behavior, feed intake, passive, innate instinct.*

Hayvonlarning xulq-atvori tashqi va ichki muhitning ko'p sonli omillari bilan belgilanadi. Xatti-harakatlar qoramollarning faolligini belgilaydigan u yoki bu atrof-muhit omillariga bo'lgan munosabatining ko'rinishidir.

Chet eldan olib kelingan qoramollar, yangi muhitga o'tganda ularning xulq-atvorida, shu sharoitga moslashish qobiliyati paydo bo'ladi. Moslashuv jarayonining muvaffaqiyati ko'p jihatdan xatti-harakatlarning tashqi omillarga mos kelishiga bog'liq. Boshqa tomondan, hayvonlarning individual reaksiyalari asosan genetik jihatdan aniqlanadi. Bu, birinchi navbatda, tananing oziqlanish, suvga bo'lgan talabi, funksional faollik va dam olishi kabi hayotiy jarayonlarning davomiyligiga bog'liq. Funksional faoliyatning bunday turlari, birinchi navbatda, tug'ma instinktlarga bog'liq. Boshqa tomondan, ularning yangi atrof-muhit sharoitlariga muvofiqlik darajasi hayvonning moslashuvchan xususiyatlariga bog'liq, shuning uchun yuqori ehtimol bilan, tananing fiziologik va xulq-atvor reaksiyalari qanchalik tez sodir bo'lishiga yordam beradi deb ta'kidlash mumkin.

Moslashish bu - hayvonning adaptatsiya qobiliyati qanchalik yuqori bo'lsa, u o'zgaruvchan sharoitlarga shuncha oson moslashadi. Hayvonlarning u yoki bu xulq-atvorini amalda qayd qilib, ularning xulq-atvorining moslashuvchanlik darajasi haqida gapirish mumkin. Ko'rib chiqilayotgan omillarda hayvonlarning harakat faoliyati, dam olish uchun vaqt sarflashi, ozuqa iste'moli, suv ichish va harakat qilish kabi funksiyalari amalga oshiriladi.

Chorva mollarini iqlimlashtirish davridagi xatti-harakatlarini aniqlash uchun biz qoramollarning kun davomida xatti-harakatlarini kuzatdik. Tajriba ma'lumotlari har 15 daqiqada qayd etildi. O'rganilayotgan usul asosida, yotish vaqti, tik turish, ozuqa va suv iste'mol qilish uchun sarflangan vaqt, harakatlanish faoliyati alohida qayd etilgan. Natijalar 1-jadvalda keltirilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, ko'proq moslashgan qoramollar ozuqa iste'mol qilish uchun kamroq vaqt sarflaydi. Ozuqa o'rta hisobda 10-15 miqdorda qabul qilindi. Bir qabul qilingan ozuqaga sarflangan eng uzoq vaqt bir yarim soatgacha bo'lgan. Barcha guruh qoramollar uchun yangi kun tartibiga – ozuqa tarqatish, go'ngni tozalash va yozda o'tlash vaqtiga tezda moslashdi. Kun davomida hayvonlar tez-tez dam olishdi - kamida o'ndan o'n besh marta yotishdi.

Hayvonlarni kuzatish natijalari (n=10)

1-jadval

Guruh-lar	Yotganda, min	Tik turganda, min.	Harakat-langanda min	Ozuqa iste'mol qilayotganda, min.	Suv ichganda, min.	Funksional faollik vaqti indeksi (%)
I	802±7.82	359±13.5	10±2.32	258±12.65	7±1.81	0.19
II	826±12.81	344±13.2 8	5±2.0	253±11.42	7±1.63	0.19
III	800±9.27	362±13.7 5	4±2.1	263±10.15	8±1.69	0.19

I va III guruh g'unajinlari yotganda o'tkazgan eng qisqa vaqt - mos ravishda 802 va 800 daqiqa, shuning uchun ular sezilarli darajada ($B > 0,95$) II guruh g'unajinlaridan farq qildi. Eng uzoq yotish vaqti II guruh hayvonlarida kuzatilgan, 826 daqiqa. Bu ko'rsatkich barcha g'unajinlar orasida sezilarli darajada yuqori. Yotganda vaqti ko'rsatkichi chorva mollarining passiv xulq-atvorining ko'rsatkichidir.

Chorva mollarining faol harakatlari - bu harakat, ozuqa yoki suv iste'moli. Eng uzoq tik turganda vaqti III guruh g'unajilarga xos bo'lgan, 362 daqiqa. Ushbu ko'rsatkichga ko'ra III guruh g'unajinlari II guruh g'unajinlaridan sezilarli darajada ko'p vaqt sarfladi. Vaqt bo'yicha I va III guruh g'unajinlari holati orasidagi farq 3 daqiqani tashkil etdi.

Bu ko'rsatkich bo'yicha ular III guruh hayvonlaridan sezilarli darajada ($B > 0,99$) past va II guruh hayvonlaridan ustundir. II guruh hayvonlarining tik turganda vaqti eng qisqa 344 daqiqa. G'unajinlarning harakatga sarflagan vaqti alohida qiziqish uyg'otdi, bu kuzatish natijalarining eng faol turidir. Ushbu ko'rsatkichga ko'ra, I guruh g'unajinlar harakatga sarflagan vaqt 10 daqiqaga ega bo'lgan holda yetakchi bo'lishdi. Ular bu ko'rsatkich bo'yicha boshqa guruhlar g'unajinlaridan sezilarli darajada ($B > 0,95$) oshib ketdi. 1-jadvaldagi ma'lumotlarga asoslanib, biz eng qiyin iqlimlashtirish II guruh hayvonlari uchun bo'lgan, degan xulosaga keldik Ular eng ko'p yotadi va eng kam ozuqa iste'mol qiladi. Bu g'unajinlar o'zlarini passiv tutdilar, asosan yotib, ozuqa iste'moli va suv ichishga eng kam vaqt sarfladilar. Faol harakatlar faqat ozuqa tarqatuvchiga yaqinlashish yoki yotish uchun qulay joy tanlash uchun amalga oshirildi. I va III guruh g'unajinlar, aksincha, o'zlarini eng faol ko'rsatdilar. Ular eng kam yotishdi, biroz turishdi, ko'p vaqtlarini molxonani aylanib chiqish, ozuqa iste'mol qilish bilan o'tkazdilar, shuning uchun biz bu g'unajinlar guruhini boshqa guruh g'unajinlardan ko'ra iqlimlashtirish osonroq kechdi degan xulosaga keldik.

Shu bilan birga, I va III guruhlarining afzalliklari funksional faollik vaqtining indeksiga ta'sir qiladigan darajada katta emas, bu funksional faollik vaqtining, umumiy kuzatish vaqtiga nisbati orqali aniqlanadi va barcha guruhlarda bir xil 0.19 qiymatga ega edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Алламуратов Ш. Сравнительное изучение роста, развития и мясных качеств черно-пестрой, швицкой, помесей казахской белоголовой и абердин-ангусских пород в промкомплексах юга Узбекистана: автореф. дисс. ... канд. б.н. - Ташкент, 1991. - 24 с.
2. Белоусов А.М., Баев З.Г., Дубовскова М.П. Создание высокопродуктивных маточных стад в мясном скотоводстве. // Вестник мясного скотоводства. - 2006. - Т. 1. - № 59. - С. 43-47.
3. Габидулин В.М. Генетические и паратипические факторы племенной ценности бычков абердин-ангусской породы : автореф. дисс. ... канд. с.-х. н. - Оренбург, 2000. - 24 с.
4. Амерханов Х.А. О развитии мясного скотоводства в России.//Вестник ОрелГАУ. - 2011. - № 6. - С.5-9.

ANALYSIS OF TRADE TURNOVER OF THE GOVERNMENT BONDS

Abdimulov Ruzikulov Kussam ugli

Tashkent state university of economics,

Researcher of the Department “Finance”

ruzikulov.a@gmail.com

ABSTRACT

This article analyzes the volume of secondary trading in government securities by years and periods. Problems related to the development of government securities in our country are also described. At the same time, conclusions on the analysis of the government securities market are presented.

Keywords: government securities, secondary market, government debt, stock market turnover.

ДАВЛАТ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИНИ САВДО АЙЛАНМАСИ ТАҲЛИЛИ

Рўзиқулов Абдимўмин Қуссам ўғли

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

“Молия” кафедраси тадқиқотчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада давлат қимматли қоғозлар иккиламчи савдо ҳажми йиллар ва муддатлар кесимида таҳлил қилинган. Шунингдек, мамлакатимиздаги давлат қимматли қоғозларини ривожлантириши билан боғлиқ муаммолар баён этилган. Шу билан бирга, давлат қимматли қоғозлар бозори таҳлили бўйича хулосалар тақдим этилган.

Калим сўзлар: давлат қимматли қоғозлари, иккиламчи бозор, давлат ички қарзи, қимматли қоғозлар бозорини савдо айланмаси

АНАЛИЗ ТОРГОВОГО ОБОРОТА РЫНКА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЦЕННЫХ БУМАГ

Рузикулов Абдимумин Куссам уғли

Ташкентский государственный экономический университет
соискатель кафедры “Финансы”

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется объем вторичных торгов государственными ценными бумагами по годам и периодам. Также описаны проблемы, связанные с развитием государственных ценных бумаг в нашей стране. Вместе с тем представлены выводы по анализу рынка государственных ценных бумаг.

Ключевые слова: государственные ценные бумаги, вторичный рынок, государственный внутренний долг, оборот фондового рынка.

INTRODUCTION

At the present time, our country is implementing a number of measures to develop the government bond market. In particular, after a long suspension, the practice of issuing government bonds to finance and diversify the state budget deficit from non-inflationary sources and develop domestic capital markets was resumed in December 2018.

In recent years, the Ministry of Finance has mainly issued government bonds and expanded its participation in the debt market, extended the maturity of the government securities market in order to adapt to market requirements, and formed measures to build the skills of market participants by announcing the schedule of government securities auctions in advance.

LITERATURE REVIEW ON THE SUBJECT

Many authors such as Guseva I.A. "Financial markets and institutions" (2017), Ershov M.V., Tanasova A.S., Tatusov V.Yu. "Some trends of the global financial system in 2016" (2017), N.I. Berezov "Securities Market" (2018), Bhattacharyay, B. "Bond market development in Asia: An empirical analysis of majordeterminants (ADB Working Paper 300)" (2011), Dvoreskaya A.E. "Resources of the capital market as a source of financing of the real sector of economy" (2007) and others, many authors have studied the topic of the government bond market in different conditions.

RESEARCH METHODOLOGY

The research methodology consists in analyzing the state of the government bond market in the secondary securities market and analyzing the trends of their growth

and decline. In our study we analyzed the trading volume in the secondary market of government securities (GS) and the growth of the share of medium- and long-term securities.

ANALYSIS AND RESULTS

The experience of Turkey, Poland and Hungary has also been studied in order to diversify government bonds and issue new types of bonds and ensure that these bonds are linked to inflation. In recent years, in order to develop the government bond market, a schedule of auctions has been developed by the U.S. Treasury consultant, the Central Bank, the Republican Currency Exchange and the Ministry of Finance, and auctions are held on the basis of this schedule¹.

Today, the Government of the Republic of Uzbekistan is taking a number of measures to develop the government bond market. In particular, in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 13, 2021 № PF-6207 "On measures for further development of the capital market", in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan PQ-90 dated January 17, 2022 "On additional measures to introduce effective mechanisms to support the capital market", and in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated September 4, 2023 № PQ-91 "On additional measures to develop the secondary market of government bonds, to attract the necessary funds for the development of the state securities market".

Namely, providing program links for brokers to participate in the implementation of secondary trading between professional participants and investors organizing trading in the government securities market, increasing the number of investors in the market as a result of the implementation of the standard of developed countries in the development of secondary trading in government bonds, expanding the number of investors buying government bonds, bring the term of interest payments on government securities to the international standards of developed countries, increasing the number of investors in the market as a result of the implementation of the standard of developed countries in the development of secondary trading in government securities, and increasing the number of investors in the market.

As a result, the number of government bond auctions and the volume of government bond sales increased significantly in 2018-2022. Nevertheless, the fact that secondary trading of government bonds in our country is practically undeveloped is the reason for the insufficient expansion of the foreign and local investor base. Also, the

¹ https://api.mf.uz/media/document_files/Final

low level of sales of medium- and short-term government bonds (GS-government securities) in the government securities market leads to the underdevelopment of the secondary market of government securities, and the inability of the government to issue long-term instruments with low risk leads to the inability to attract other professional capital market participants. Today the issue of five- and ten-year GS in our country testifies that the benchmark has been created.

It should be emphasized that in order to develop the GS market, on April 27, 2021 at the electronic trading at the Currency Exchange of the Republic of Uzbekistan for the first time 5-year and 10-year GS were issued in circulation for the first time on January 25, 2022. The weighted average yields of these GS amounted to 12.65 and 15 percent, respectively, and the benchmark was created for the 5- and 10-year periods¹. This, in turn, contributes to the diversification of the sovereign debt portfolio. It will also reduce the risks associated with the national currency, thereby contributing to the development of the domestic capital market.

Currently, the development of the government bond market is trending upwards. One of the main reasons for this is that the issuance of government bonds to cover the government budget deficit is developing on a large scale. In particular, the state budget deficit of the republican budget balances at the beginning of 2018 in the amount of 44,939.4 million soums, was covered by 592,156.1 million soums received by the Ministry of Finance in December 2018² as a result of placement of securities of commercial banks. It can be seen that in the country the instrument of government bonds is widely used to cover the state budget deficit.

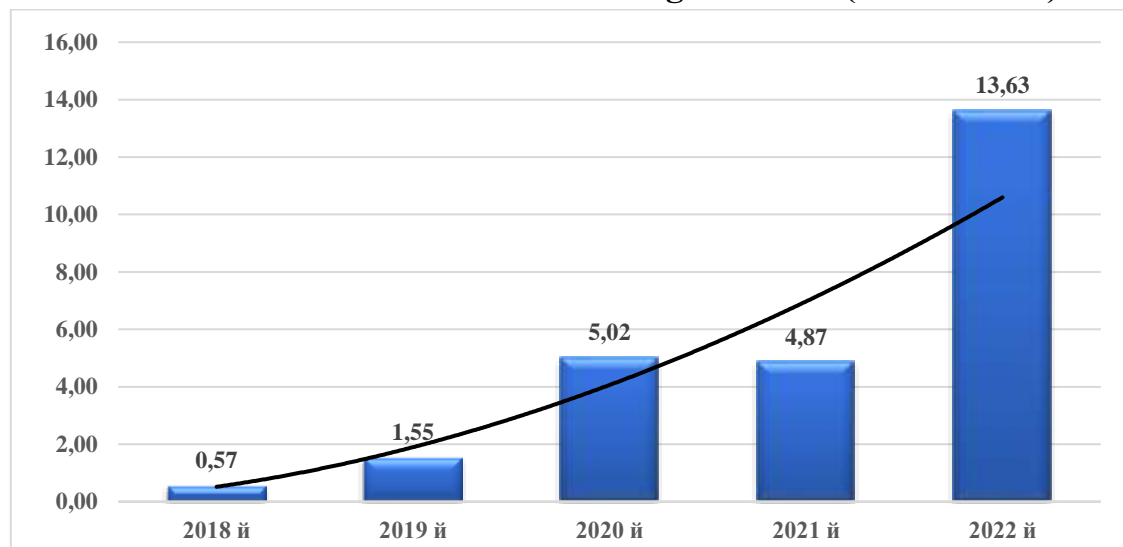
Also, if we pay attention to public debt, we can see that in 2022, public debt amounted to 36.4 percent of GDP, of which public external debt amounted to 25.9 billion dollars. Specifically, within the public debt, domestic debt reached 3.3 billion dollars. This in turn shows that it amounted to 4.1 percent of GDP. It also shows an increase of 599.4 million dollars compared to 2021³. The bulk of the government's domestic debt is made up of funds raised from the issuance of government bonds. The trading cycle of the government bond market over the last five years can be seen in the table below (Figure 1).

¹ https://api.mf.uz/media/document_files/Final_Капитал_бозори_статистика_1_ярим_йиллик_2022_3_g83rgHT.pdf

² <http://www.ach.gov.uz/uploads/c043ae40-b240-75c5-61ec-e4d9ecba4d16.pdf>

³ https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2022_uzb_4hPh46F.pdf

Figure 1

Government bond market trading turnover (trillion UZS)¹

The data of Figure 1 demonstrate that in 2018, 0.57 trillion soums were sold in the government bond market through 3 auctions, and in 2019, 1.55 trillion soums of government bonds were sold through 15 electronic auctions. We can see that there is still a high demand for financial instruments with minimal risk in the national currency. In turn, we see that government bonds are viewed by capital market participants as highly liquid and reliable investment instruments.

In particular, we see that in 2020 the government bond market turnover reached 5.02 trillion soums, while in 2021 it decreased to 4.87 trillion soums. We also see that in 2021, 64 electronic auctions were held, and in 2020, 22 electronic auctions were held. In particular, in 2021, the realization of government bonds amounted to 13.63 trillion soums, 81 electronic auctions were held. Also in 2022, government bonds with a circulation term of 6 months amounted to 5.937 billion soums, while government bonds with a circulation term of 1-3 years amounted to 6.431 billion soums and government bonds with a circulation term of 5-10 years amounted to 1 billion 260.0 billion soums.

The issue of medium-term and long-term government bonds serves as a benchmark for raising funds by issuing low-risk instruments in the national currency. This creates a basis for diversification of financial instruments and attraction of new participants (insurance companies, etc.) to the financial market. It should be noted that in order to diversify the portfolio of government debt and reduce currency risks, the Ministry of Finance is increasing the volume of government bond issuance and taking

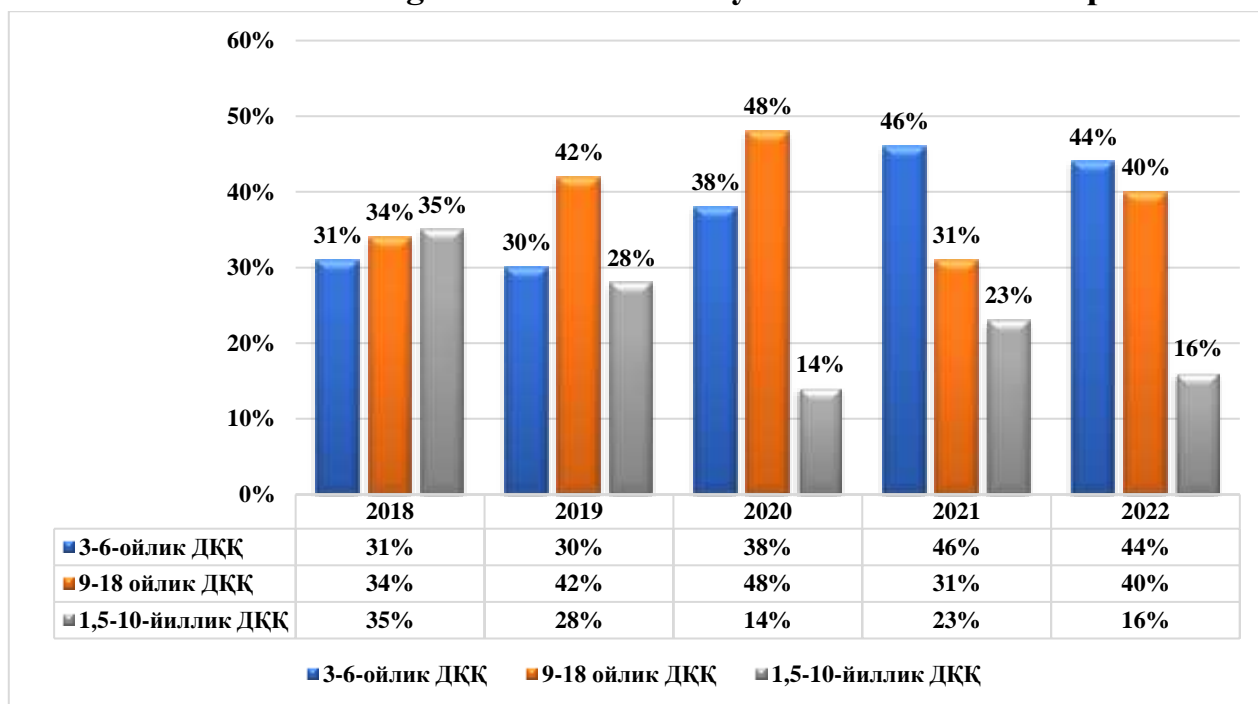
¹ Prepared by the author on the basis of information from the Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan.

systemic measures to develop domestic financial markets. In 2022, 3154.5 billion soums with circulation term of 3-6 months and 2176.7 billion soums with circulation term of 1-3 years were repaid. As a result, as of January 1, 2023, the debt balance amounted to 13.0 trillion soums.

It can be seen that the share of predominantly short-term government bonds in the government bond market remains high. Placement of the government bond market by duration you can see in the table below (Figure 2).

Figure 2

Placement of government bonds by their terms of redemption¹

As can be seen from the data in Figure 2, in 2018, government bonds with a maturity of 3-6 months accounted for 31 percent, namely 184.12 billion soums. It can also be seen that 9-18-month GS accounted for 34 percent and reached 205.78 billion soums. Meanwhile, 1.5-10-year government bonds accounted for 35 percent and amounted to 206 billion soums. In particular, the placement of 3-6-month government bonds in 2022 amounted to 44 percent, namely 5997.34 billion soums. It can also be seen that 9-18-month government bonds reached 3075.5 billion soums. In general, in recent years, much attention has been paid to the development of government bond market.

It should be noted that since October 5, 2022, mobile application "UZCE mobile GB" developed by Currency Market Of The Republic Of Uzbekistan has been launched in this market, and through this software it became possible to conduct transactions

¹ Prepared by the author on the basis of information from the Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan.

with government securities remotely. In addition to conducting remote trades, users of the application had the opportunity to familiarize themselves with various information, including news of the GS market, as well as for further activation and improvement of trading processes in the GS market. On November 1, 2022, the European Bank for Reconstruction and Development as a foreign investor concluded agreements on purchase of GS through Asaka Bank JSC for the first time at the auction of Currency market of the Republic of Uzbekistan. During the II International Economic Forum, held in Samarkand on November 3-4, 2022, the Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan, the Central Bank and 9 commercial banks signed agreements on performing the duties of primary dealer in the GS market. On October 29, 2022 within the framework of GS between primary dealers on the platform of Currency market of the Republic of Uzbekistan the first auction on placement was held. The number of GS put up for auction amounted to 560 thousand units. Besides, on December 20, 2022 the Ministry of Finance placed GS for the first time for target financing of infrastructure development on the Currency market of The Republic of Uzbekistan trade floor.

During the auction were placed GS with a circulation term of 5 years in the amount of 149.7 billion soums, the average weighted yield amounted to 18.08% per annum. In general, securities worth 87.29 trillion soums were placed in the GS market during the reporting period, which is 3.5 times more than the indicator of 2021 (24.85 trillion soums).

CONCLUSIONS

Based on the data analyzed above, we have come to the following conclusions.

First, it is necessary to simplify the trading procedure for foreign investors in the government bond market and create an opportunity for foreign investors to carry out primary dealer activities in the government bond market.

Secondly, it is necessary to improve the quality of financial and investment instruments, because without them one cannot expect to increase the investment attractiveness of the domestic stock market.

Third, the share of mainly short-term government bonds in the government securities market remains high. On the other hand, there is still a high demand for financial instruments with minimal risk in the national currency in the country.

Fourthly, the development of the government bond market is trending from year to year. The main reasons for this include the fact that the issuance of government bonds is developing on a large scale and government bond instruments are widely used to cover the state budget deficit.

REFERENCES

1. Guseva I.A. Financial markets and institutions. - Moscow: Yurait, 2017. - 348 с.
2. Ershov M.V., Tanasova A.S., Tatuzov V.Yu. Some trends of the global financial system in 2016 // Spatial Economics. - 2017. - № 1. - С. 125 - 136.
3. Securities Market / Edited by N.I. Berezov. - Moscow: Yurait, 2018. - 444 с
4. Bhattacharyay, B. (2011). Bond market development in Asia: An empirical analysis of majordeterminants (ADB Working Paper 300). Tokyo: Asian Development Bank Institute.
2. Dvoreskaya A.E. Resources of the capital market as a source of financing of the real sector of economy// Voprosy ekonomiki, M., -No.11, 2007.-С.93-103.
3. https://api.mf.uz/media/document_files/Final
4. https://api.mf.uz/media/document_files/Final_Капитал_бозори_статистика_1_ярим_йиллик_2022_3_g83rgHT.pdf
5. <http://www.ach.gov.uz/uploads/c043ae40-b240-75c5-61ec-e4d9ecba4d16.pdf>
6. Prepared by the author on the basis of information from the Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan.

GENERAL FUNCTIONAL STATE OF THE CARDIORESPIRATION SYSTEM IN STUDENTS

Razzoqov Sarvar Baris o'g'li

Graduate student of Karshi State University

Annotation. *Under the influence of physical activity, specific changes occur in the cardiorespiratory system, and the level of these changes depends on the type, strength, intensity of physical exercises, as well as the characteristics of the body. For example, a young body's reaction to exercise is different from that of an adult. It is in students that the reaction of the body to physical exercises is distinguished by its uniqueness.*

Key words: *cardiorespiratory system, physical exercise, intensive, systolic volume.*

It is known that the heart of athletes adapts to long-term physical exertion mainly due to an increase in systolic volume, partly due to an increase in the number of heart contractions. This adaptation is efficient and requires little effort to achieve high results. In people who do not exercise, this adaptation is mainly due to an increase in heart contractions. However, in some sports that require great stress in a short period of time, such as sprinters, the heart rate can exceed 250 beats per minute.

Physical activity accelerates the heart rate depending on the speed and severity of the work performed. In this case, the heart rate can increase to 160-190, and sometimes up to 200-220 times. Depending on the heart rate, the work capacity performed in sports practice is determined. The stronger it is, the faster the heartbeat.

The systolic volume is the largest when a relatively light physical load is performed. A heavy load does not increase this indicator, and sometimes it can decrease it. Physical exercise shortens the heart cycle and the duration of its cycles. The magnitude of this contraction depends on the magnitude of the physical load performed. We provide information about this in the table below.

1 – table.

Changes in the heart cycle and its constituent periods during physical work

Heart cycle and the duration of its cycles (seconds)	During peace	In physical exercise		
		Light exercise	Moderate exercise	Heavy exercise
Heart cycle	0,906	0,411	0,394	0,380
Ventricular systole	0,356	0,236	0,232	0,219
Ventricular diastole	0,550	0,175	0,162	0,161

The more intense the physical exercise, the more the minute volume will increase. Under the influence of physical exercises, this indicator can reach from 10-15 l to 40 l.

This increase in cardiac output helps to supply tissues and cells with an adequate amount of O₂ during hard work. It should also be said that the blood flows to the muscles participating in the work, and at the same time it may decrease in other organs and muscles. Normally, 20% blood flows to the muscles of the body at rest, 45% during light work, and 88% during heavy work. The distribution of blood between muscles and organs during exercise is expressed in the table below.

2 – table.

Distribution of minute volume of blood in various organs and muscles during rest and during physical work (ml/min).

Minute volume of blood	Peace status	When doing physical exercise		
		Light	Average	Heavy
General	5800	9500	17500	25000
Body muscles	1200	4500	12500	22000
Heart	250	350	750	1000
Kidneys	1100	900	600	300
Skin	700	1500	1900	600
Abdominal organs	1400	1100	600	30

As can be seen from the table, the heavier the physical exercise, the more blood supply to the heart, and less blood to the skin, kidneys, and abdominal organs. This is because, as mentioned, during physical activity, blood is drawn more directly to the working organs.

Systolic and minute volumes of blood are the main indicators of heart performance. In particular, it is very important to record them when assessing the body's ability to work. Therefore, determining these indicators during physical work, rest periods and post-work recovery periods is of great importance in the practice of sports and physiology.

Physical exercise leads to an increase in systolic pressure (up to 150-22 mmHg) depending on its amount, speed and level of training of the athlete. Diastolic and mean pressure do not change much, but sometimes (for example, after marathon runs) due to the expansion of blood vessels in the working muscles, it may even decrease.

Blood pressure changes in different parts of the human body as a result of exercise. The blood pressure in the organs directly participating in the work does not increase as much as in other organs, because the blood vessels in the working muscles expand slightly during exercise.

Doing sports in detail leads to an increase in the size of the heart. At this time, the chambers of the heart expand, and the walls thicken. Its volume can reach 1200cm³ in well-trained athletes. Such an increase in the size of the heart is called physiological hypertrophy, and at this time the blood supply to the heart muscles is much improved. The heart is supplied with special blood vessels, which are called coronary or crown vessels. Usually, when a person is at rest, 250-350 ml of blood flows through the coronary vessels of the heart in 1 minute. With the beginning of physical activity, this indicator increases, and when heavy work is done, it reaches its maximum level and can reach up to 1000 ml.

It is well known that people who engage in moderate exercise experience increased physical performance and endurance. The study of the cardiovascular system is important in determining the level of training.

In order to solve the above-mentioned problem, a lot of practical works, researches and observations, verification works are being carried out abroad, in the Russian Federation and, moreover, at the scale of our Republic. For example, according to the scientists who studied the indicators of cardiovascular activity of football lyceum-boarding students in Fergana region and at the same time students of secondary school No. 3 in Fergana city, the school arterial blood pressure, cardiac reserve and cardiac endurance level of students, i.e., 10-13-year-old boys, are unique in a number of aspects.

The results obtained from many studies and observations show that the number of heartbeats of sports school students is lower than that of high school boarding school students, which means that the systolic volume of the heart is increased in them, and

the body's need for blood is mainly due to the systolic volume. indicates that it is satisfied due to the increase.

According to the obtained results, the average systolic pressure of football lyceum-boarding students was lower than the average systolic pressure of school students by 50-10 mm, and diastolic pressure by 3-5 mm. According to them, lower arterial blood pressure in football boarding-lyceum students may be due to increased elasticity of arterial vessels as a result of systematic physical training.

In these experiments, cardiac reserve was determined by appropriate methods. To determine the heart reserve, the maximum contraction of the heart was taken as 200 beats per minute, from which the age of the subject and the heart rate at rest in 1 minute were subtracted. For example, if a healthy 12-year-old child's heart beats 84 times per minute, the heart reserve (200-12) is 84-104. The cardiac reserve of the examined 10-12-year-old schoolchildren was equal to 101-106 per minute. The heart reserve of lyceum boarding school students was 105-110, that is, during physical work, the heart reserve was more in boarding school students.

Observations show that because the students of the football boarding high school were constantly engaged in physical exercises and sports, it turned out that the functional state of the heart, that is, the endurance, was much higher than the students who did little sports. .

In general, the body engaged in sports is fundamentally different from the body that is not engaged in sports. This can be clearly seen in the example of changes in the size of the heart. Students who play basketball have a much higher heart volume than those who do not play sports.

Based on the above, it can be said that as a result of physical exercise and sports, students' health improves, as well as their working ability and the functional state of the cardiovascular system.

Physical education of students is a very complex and long-lasting process, which consists of all-round physical development of the child, training of the body, formation of desire and interest in physical education. Solving these important tasks is carried out only by strictly taking into account the anatomical and physiological characteristics of the child's organism, taking into account the main laws of its growth and development.

When engaging in physical education, the age of students should be taken into account first of all. Then exercise will have a positive effect. The main reason for this is that a number of morphological, physiological, biochemical changes occur during the growth and development of the student's organism.

Medical-biological observations of growth characteristics, development and growth processes of the human organism allow to divide vital activity into separate

phases. Based on this, the periodization of youth in science has been developed. These periods differ in terms of quantity and quality. Quantitative changes occur gradually, then in a very short period of time the organism moves to a new qualitative state of its development, that is, it enters a new phase.

It is necessary to take into account the various aspects of the body's function and morphological changes, the content of the life cycle, and their differences from each other during physical training. Currently, in science, a person's life from birth to adulthood is studied in stages.

Studying the possibilities of adaptation of the student's body to muscle activity is considered one of the current problems. The study of this problem provides an opportunity to assess the nature of physiological changes in the body of students under the influence of muscle activity, to identify conditions that may negatively affect their health, and to rationally organize the processes of physical education. The relevance of this problem is that, even if it is rare, in the practice of physical education of students, the methods of applying physical loads intended for the training of older athletes are used.

However, the ability to adapt to physical loads changes in children and students in each period of growth and development. In addition, each growing organism, that is, a student, is a separate individual, and his physical development and capabilities are unique. Considering this, it should be taken into account that students' adaptation to muscle activity depends on the specific characteristics of physiological systems and their functions. It is known that the qualitative development of physiological systems in students is perfected in different periods of ontogenesis. A clear example of this is the activity of the muscular, cardiovascular and respiratory systems. Muscular activity has a great positive effect on the development and improvement of these systems and helps students adapt not only to physical loads, but also to other social environments.

Summary. Based on the above, it can be noted that ensuring that students are constantly engaged in physical education and sports is important for protecting their health, increasing mental and physical work capacity, and preventing situations such as fatigue, laziness, weakness, etc. moreover, it is important in mastering subjects well. In this regard, it is important to explain and promote sports and its importance among students.

REFERENCES:

1. Aktivniy obraz jizni i zdorovye studenta. Pod.red. G.F. Korotko, N.V.Danilova. Tashkent, «Meditsina», 1985 g. 308 s.
2. Rukovodstvo po fiziologii. Fiziologiya mishechnoy deyatelnosti, truda i sporta. Izd-vo «Nauka», L. 1969.
3. Seropegin I.M., Volkov B.M., Sinayskiy M.M.. Fiziologiya cheloveka. Izd-vo «Fizkultura i sport». M.1979.
4. Farfel V.S., Kots Y.I.. Fiziologiya cheloveka (s osnovami bioximii). Izd-vo «Fizkultura i sport». M.1970.
5. Fiziologiya cheloveka. Uchebnik dlya institut fizicheskoy kulturi. Pod.red.prof.N.B.Zimkina. Izd-vo «Fizkultura i sport». M.1974.
6. Fiziologiya krovoobrasheniya. Fiziologiya sosudistoy sistemi (Rukovodstvo po fiziologii). Leningrad, «Nauka», 1984 g.
7. Qurbonov SH., Amirqulov S., Qurbonov A. Sportchilarning ovqatlanishi. Qarshi, Nasaf. 1999.
8. Qurbonov SH.Q., Qurbonov A.SH.. Jismoniy mashqlarning fiziologik asoslari. T, 2003.

TARMOQDAGI ZARARLI TRAFIK TURLARI VA ULARNI ANIQLASH

G‘ulomov Sh.R

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU, PhD, dotsent.

sherhisor30@gmail.com,

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada tarmoqdagi zararli trafiklarga oid asosiy tushunchalari va tarmoq trafigidagi ularni aniqlash sxemalari keltirilgan. Korporativ tarmoqning ichki segmentida zararli trafik manbalari tasniflangan. Bundan tashqari tarmoq trafigidagi zararli trafikni aniqlashning statik, signaturali, xatti-harakatlarni tahlil qilish, mashinali o‘qitish va korelatsiya tahlili usullari yoritib berilgan.*

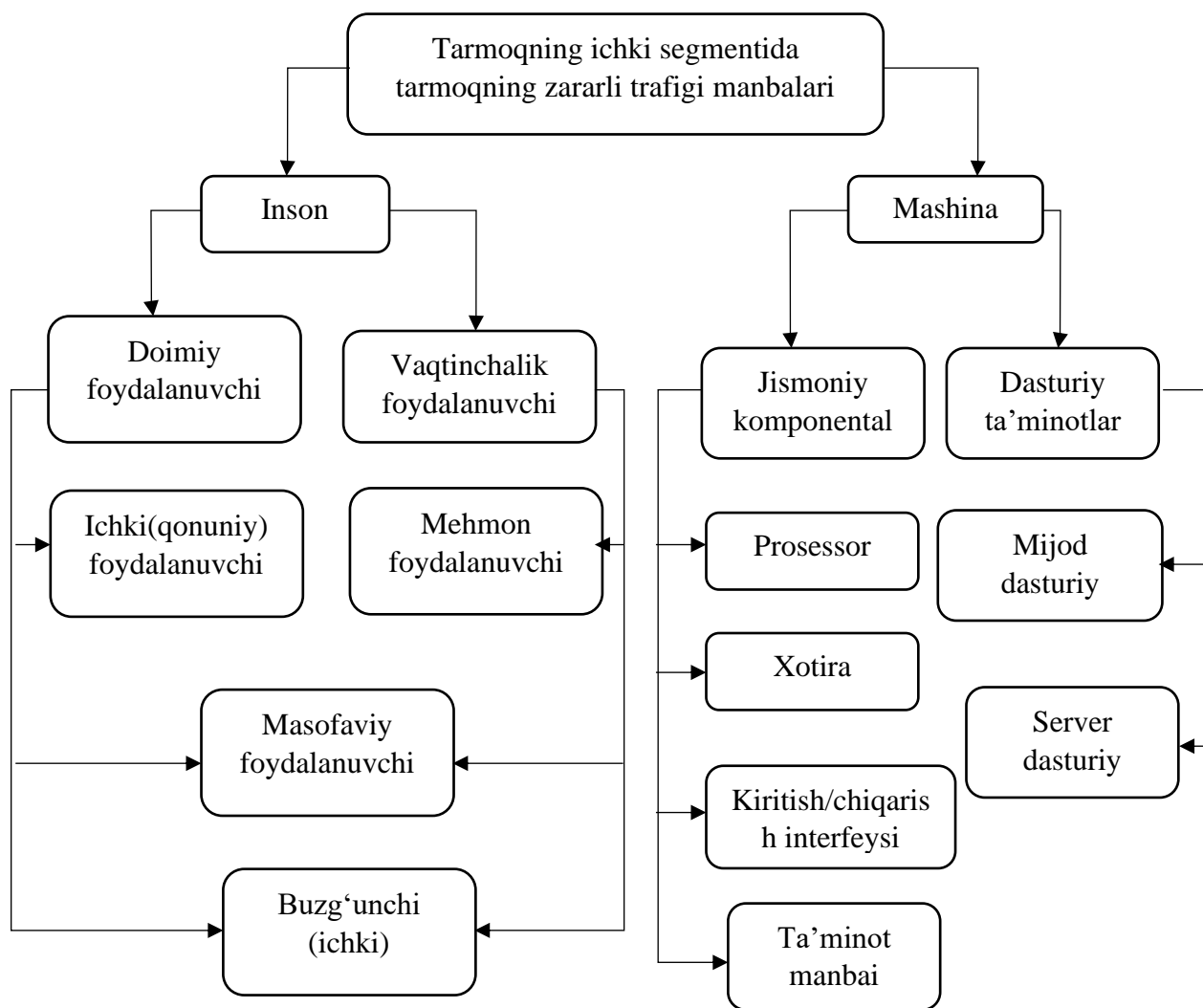
***Kalit so‘zlar:** Tarmoq trafigi, zararli trafik, signaturali tahlil, mashinali o‘qitish, korelyatsiya, IDS, Antivirus, Honeypot.*

Kirish

Bugungi kunda aksariyat tashkilotlar uchun yuqori darajadagi axborot xavfsizligini ta‘minlash masalasi mahalliy tarmoqning xavfsiz perimetri doirasida amalga oshirilayotgan noqonuniy xatti-harakatlarni aniqlash va bartaraf etish muammosini hal qilishni o‘z ichiga oladi. Check Point Software Technologies kompaniyasining “Cyber Security Report 2022” yillik hisobotiga ko‘ra, statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, barcha kiberhujumlarning 34 foizi insayderlar tomonidan amalga oshiriladi, bu esa bunday hujumlarni aniqlash va ularga qarshi kurashishga qodir tarmoq xavfsizligi tizimlarini joriy qilish zarurligini ko‘rsatadi [1].

Tashkilot axborot-kommunikatsiya tarmog‘idagi hujumlarni aniqlashning eng istiqbolli usullaridan biri bu tarmoq trafigidagi zararli trafiklarni aniqlash bo‘lib, bu foydalanuvchilarning yoki mashinalarning zararli harakatlarini, shu jumladan “nolinchi kun hujumlarni” aniqlash imkonini beradi.

Tarmoqdagi zararli trafikni aniqlash masalasini o‘rganish, birinchi navbatda, anomal hodisalarning asosiy manbalarini aniqlashni talab qiladi. Har qanday korporativ tarmoq infratuzilmasi mustaqil ishlaydigan yoki bir-biri bilan o‘zaro ta‘sir qiluvchi ko‘plab komponentlarni o‘z ichiga oladi va bu komponentlarning har biri tarmoq anomaliyalarining potensial manbai hisoblanadi. Tarmoq trafigi zararli harakatlarini barcha mumkin bo‘lgan birlamchi manbalarining to‘liq ro‘yxati murakkab vazifadir va shuning uchun korporativ tarmoqning ichki segmentidagi potensial zararli trafik manbalarining umumlashtirilgan tasnifi ishlab chiqilgan. 1-rasmda korporativ tarmoqning ichki segmentida zararli trafik manbalarini tasniflashi keltirilgan. 1-rasmdan ma‘lumki, global miqyosda zararli tarmoq trafiklari manbalarini foydalanuvchi va mashina manbalariga bo‘lish mumkin.

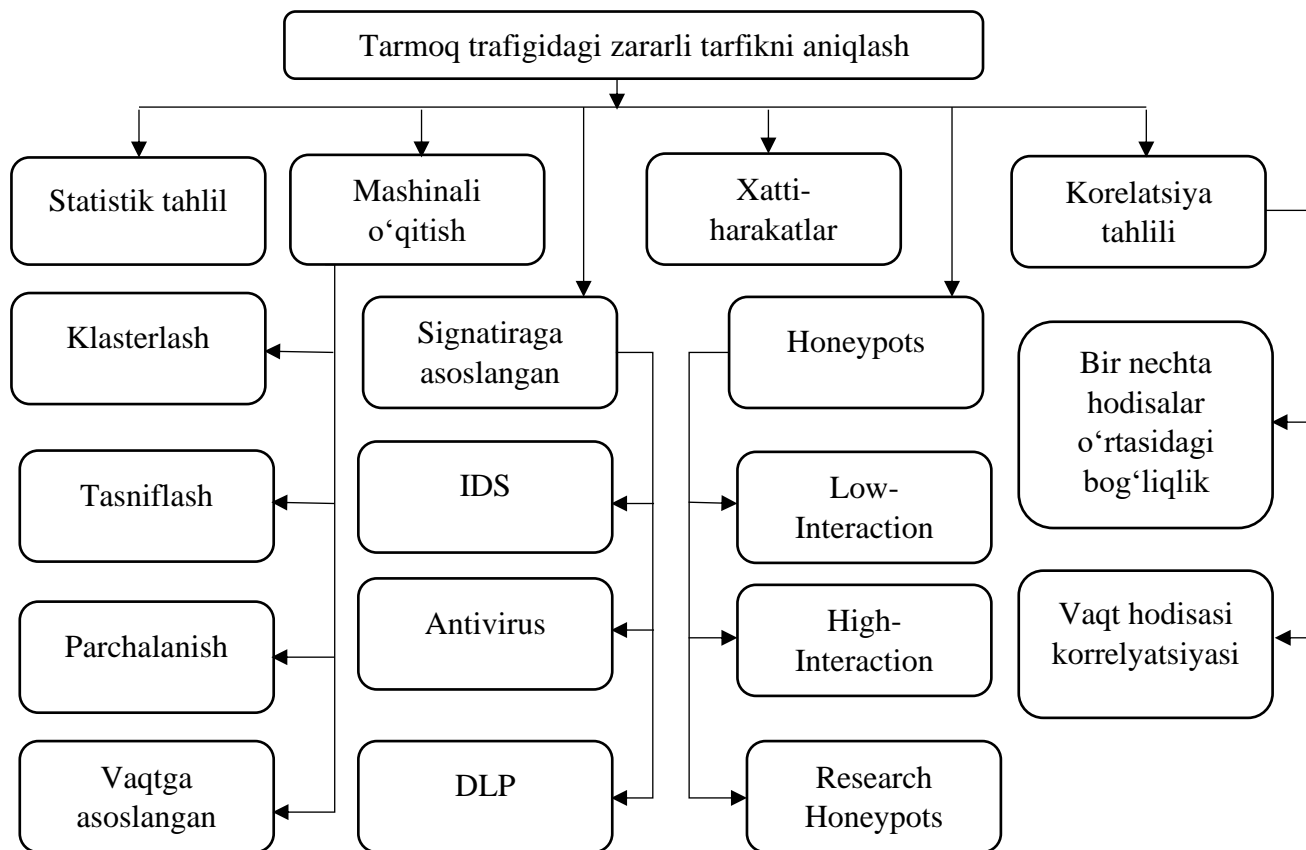
1-rasm. Korporativ tarmoqning ichki segmentida zararli trafik manbalarini tasniflash

Birinchi toifaga tarmoqning ichki segmenti foydalanuvchilari kiradi, ularni doimiylarga bo‘lish mumkin: ular tarmoqqa egalik qiluvchi tashkilot xodimlari va vaqtinchalik - qisqa muddatli muammolarni hal qilish uchun yollanganlar bo‘lishi mumkin. Masofadagi ishchilar va potensial buzg‘unchilar ham doimiy, ham vaqtinchalik foydalanuvchilar bo‘lishi mumkin va zararli tarmoq trafigining potensial manbalarini tavsiflashda hisobga olinishi kerak. Ikkinchi toifaga mashina manbalari kiradi, ular prosessor, xotira, kirish/chiqish interfeyslari va quvvat manbalari va dasturiy ta‘minot kabi fizik komponentlar bo‘lib, odatda mijoz va serverga bo‘linadi. Ro‘yxatga olingan fizik komponentlar va dasturiy ta‘minot toifalari foydalanuvchi kompyuterlari, serverlar, xavfsizlik va monitoring vositalari kabi kompyuter tarmog‘ining barcha elementlarining asosiy komponentlari hisoblanadi. Shunday qilib, kompyuter tarmog‘idagi har bir qurilma zararli tarmoq trafigining bir nechta potensial manbalarini o‘z ichiga oladi. Shuni ta‘kidlash kerakki, manbalar zararli tarmoq trafiginini yaratishda mustaqil bo‘lishi mumkin yoki boshqa sanab o‘tilgan manbalardan

anomal trafik paydo bo'lishiga bevosita ta'sir qilishi mumkin.

Asosiy manbalarni tavsiflashdan tashqari, zararli tarmoq trafigi muammosini o'rganishning muhim jihati ularning kompyuter tarmog'ida paydo bo'lish sabablarini o'rganishdir[2]. Zararli tarmoq trafigi sabablarining quyidagi ikkita toifasini ajratib ko'rsatish mumkin: ishlash bilan bog'liq zararli trafiklar - bu toifadagi zararli tarmoq trafigi sabablari tizimlarning apparat va dasturiy ta'minot qismlarini loyihalash xatolari, fizik komponentlarning eskirishi va noto'g'ri amalga oshirilishi bo'lishi mumkin. Kompyuter tarmog'i komponentlarini konfiguratsiya, foydalanish va boshqarish, shuningdek, dasturiy ta'minot bilan tuzatib bo'lmaydigan tizimlarining ishlash xususiyatlari. Xavfsizlik bilan bog'liq zararli trafiklar - bu turkumda tarmoq anomaliyalarining sabablari apparat yoki dasturiy ta'minot zaifliklaridan foydalanish [3], tarmoq xavfsizligi va monitoring vositalarining yetarli darajada konfiguratsiyasi, foydalanuvchilar va buzg'unchilarga noqonuniy yoki kutilmagan harakatlar qilish imkonini beruvchi tashkilotning ichki himoyalangan perimetr tarmoqlaridagi xavfsizlik siyosatidagi xatolardir.

Tarmoq trafigida oqimidagi zararli trafikni aniqlash axborot tizimlari xavfsizligini ta'minlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tarmoq trafigidagi zararli trafikni aniqlashning ko'plab usullari mavjud. 2-rasmda tarmoq trafigidagi zararli trafikni aniqlash usullari taqdim etilgan.

2-rasm. Tarmoq trafigidagi zararli trafikni aniqlash usullari

Statistik tahlil usuli. Ushbu usul tarmoq trafigining normal harakatining statistik profilini yaratishga asoslangan. Bu usulda tarmoq trafigi o'ziga o'xshashlik jarayonning ba'zi statistik xarakteristikalarini vaqt shkalasi sifatida saqlanib qoladigan hodisani tavsiflaydi [4]. Zararli harakatlar joriy trafik belgilangan profildan sezilarli darajada chetga chiqqanda aniqlanadi. Zararli trafiklarni aniqlash kontekstida statistik tahlil tarmoq trafigining normal harakatining statistik profilini yaratishga tayanadi. Bu usul, oddiy tarmoq sharoitida, trafik xarakteristikalarini izchil statistik holatlarga ega bo'lishini nazarda tutadi va bu holatlardan har qanday sezilarli og'ish mumkin bo'lgan zararli trafiklar yoki hujumlarni ko'rsatishi mumkin.

Trafik oqimining miqdori:

Normal trafik: O'rnatilgan statistik profil kunning yoki haftaning ma'lum bir kuni uchun uzatiladigan ma'lumotlarning odatiy miqdorini o'z ichiga oladi.

Zararli trafik: Ma'lumot uzatish hajmining keskin oshishi yoki kamayishi hujumlar yoki g'ayritabiiy faoliyatni ko'rsatishi mumkin.

Seanslar davomiyligi:

Normal trafik: foydalanuvchi yoki qurilma seanslarining odatiy davomiyligi uchun o'rnatilgan statistik parametrlar.

Zararli trafik: Juda qisqa yoki aksincha, haddan tashqari uzoq sessiyalar hujum yoki hisob ma'lumotlarining buzilishining ko'rsatkichi bo'lishi mumkin.

Statistik tahlilning afzalliklari

- amalga oshirish nisbatan oson;
- oldindan ma'lum bo'lmagan anomaliyalarni aniqlash qobiliyati.

Statistik tahlilning kamchiliklari:

– o'zgaruvchan tarmoq muhitiga moslashish uchun statistik profillarni doimiy yangilashni talab qiladi;

– tarmoq tuzilmasidagi o'zgarishlar, masalan, yangi ilovalarni joriy qilish yoki biznes jarayonlaridagi o'zgarishlar bo'lsa, noto'g'ri ijobiy natijalar berishi mumkin.

Mashinali o'qitish usullari. Mashinali o'qitish algoritmlari, masalan, tasniflash yoki klasterlash usullari, tarmoq trafigidagi zararli trafikni aniqlay oladigan modellarni yaratish uchun ishlatiladi. Mashinali o'qitish, tarmoq trafigidagi zararli trafiklarini aniqlash kontekstida, odatdagi ma'lumotlardan avtomatik ravishda o'rganish va o'rnatilgan xatti-harakatlar namunalariga mos kelmaydigan harakatlarni aniqlay oladigan algoritmlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu usullar tarmoqning [5,6] o'zgaruvchan tabiatiga moslashish va hatto oldindan ma'lum bo'lmagan zararli trafiklarni aniqlash qobiliyatiga ega.

Yuqori darajadagi ishonchlilik:

Normal trafik: Mashinali o'qitish modeli oddiy ma'lumotlarga o'qitilgan va

shuning uchun oddiy xatti-harakatlar modellarini aniqlashda yuqori darajadagi ishonchga ega.

Zararli trafik: Model normal deb hisoblagan narsadan sezilarli darajada chetga chiqadigan trafik yoki holatlarning ko‘rinishi zararli trafik sifatida signal berishi mumkin.

Anomal holatlarni aniqlash:

Normal trafik: Model tarmoq trafigidagi umumiy xatti-harakatlar modellarini aniqlaydi.

Zararli trafik: Mashinali o‘qitish algoritmi kamdan-kam uchraydigan yoki o‘qitilgan modelga to‘liq mos kelmaydigan holatlarni aniqlashi mumkin, bu zararli trafiklarni ko‘rsatishi mumkin.

Tarmoq trafigidagi zararli trafiklarni aniqlash uchun mashinali o‘qitish algoritmlarining turlari:

Klasterlash usullari. K-means, DBSCAN. O‘xshash holatlarni klasterlarga guruhlash, hech qanday klasterga mos kelmaydiganlarini aniqlash.

Tasniqlash usullari. Tayanch vektorlar (SVM), qarorlar daraxtlari (Decision Trees). Oddiy va g‘ayritabiiy naqshlar farq qiladigan etiketli ma’lumotlarga modelni o‘rgatiladi.

Parchalanish usullari. One-Class SVM, Autoencoders. Modelni faqat oddiy ma’lumotlarga o‘rgatiladi va zararli trafiklarni o‘qitilgan shablonlarga mos kelmaydigan ob’ektlar sifatida aniqlaydi.

Vaqtga asoslangan usullari. LSTM (Uzoq va qisqa muddatli xotira). Zararli trafiklarni aniqlash uchun tarmoq trafigidagi vaqtga bog‘liqlikni tahlil qiladi.

Mashinali o‘qitish usullarining afzalliklari:

- ilgari noma’lum bo‘lgan zararli trafiklarni aniqlash qobiliyati;
- tarmoq tuzilmasi yoki trafik shakllaridagi o‘zgarishlarga moslashish.

Mashinani o‘rganish usullarining kamchiliklari:

– trening uchun katta hajmdagi etiketli ma’lumotlarga ehtiyoj;

– tarmoqdagi o‘zgarishlarni aks ettirish uchun modellar doimiy ravishda yangilanishi kerak;

– noto‘g‘ri pozitivlar ehtimoli, ayniqsa ma’lumotlarning markirovkasi yetarli bo‘lmagan holatlarda.

Signatura usullari. Signaturaga asoslangan usullar joriy tarmoq trafigin ma’lum tahdidlarning ma’lum signaturalari (xususiyatlari) bilan solishtirishga asoslangan. Signaturalar sarlavha maydoni qiymatlarini tekshirishdan tortib, ulanish holatini kuzatishi yoki protokol tahlilini amalga oshirishi mumkin bo‘lgan juda murakkab signaturalargacha o‘zgaradi [7]. Ushbu usul, agar ma’lum signaturalarga

mos keladigan bo'lsa, ma'lum hujumlarni aniqlash mumkinligini taxmin qiladi.

Moslikni aniqlash:

Normal trafik: Trafikda ma'lum tahdid signaturalariga mos keladiganlar mavjud emas.

Zararli trafik: Muayyan tahdid yoki hujum turiga xos bo'lgan signaturalar bilan mos kelishini aniqlash.

Signatura usullarining afzalliklari:

– yuqori aniqlik: Signatura asoslangan usullar ma'lum tahdidlarni aniqlashda yuqori aniqlikni ta'minlaydi;

– kam noto'g'ri ijobiy nisbat: Signatura ma'lumotlar bazalarining to'g'ri konfiguratsiyasi bilan noto'g'ri pozitivlarni minimallashtirish mumkin.

Signatura usullarining kamchiliklari:

– yangi hujumlarga qarshi samarasiz: Signaturaga asoslangan usullar hali signaturalari yaratilmagan yangi hujumlarga nisbatan samarasiz;

– doimiy yangilanishni talab qiladi: Signaturalar yangi tahdidlarni aniqlashi uchun doimiy ravishda yangilanishi kerak;

– noma'lum hujumlarni aniqlab bo'lmilik: Signaturaga asoslangan usullar ma'lum tahdidlarga qaratilganligi sababli ular noma'lum hujumlarni o'tkazib yuborishi mumkin.

Xatti-harakatlarni tahlil qilish usullari. Xatti-harakatlarni tahlil qilish usuli tizimning normal ishlashini kuzatish va ushbu normal xatti-harakatlardan chetlanishlarni aniqlashga asoslangan. Bunday holda, resurslardan foydalanish usullaridagi o'zgarishlar yoki noodatiy so'rovlar zararli trafik ko'rsatkichi bo'lishi mumkin, chunki ular belgilangan kutilmalarga javob bermaydi. Umuman olganda, tarmoq trafigi Internet bo'ylab zararli ma'lumotlar paketlarini aniqlash uchun tekshiriladi. Ushbu usullar ko'pincha trafik monitoringi uchun dasturiy ta'minotga asoslangan usullarni o'z ichiga oladi. Oddiy trafik paytida ko'pchilik mashinalar faqat bir nechta boshqa mashinalar bilan o'zaro ta'sir qiladi. Biroq, viruslarning tarqalishi paytida ko'plab mashinalar yangi xostlarga ulanishga harakat qilishadi [8]. Tarmoq filtri yordamida yangi xostlarga ulanish tezligini cheklash orqali viruslarning tarqalishini cheklaydi.

Xatti-harakatlarni tahlil qilish usulining afzalliklari:

– yangi hujumlarni aniqlash qobiliyati: signaturaga asoslangan usullardan farqli o'laroq, xatti-harakatlar tahlili yangi, ilgari noma'lum hujumlarni aniqlashi mumkin;

– noto'g'ri pozitivlarni minimallashtirish: tizim noto'g'ri pozitivlarni minimallashtirish orqali tarmoq muhitidagi o'zgarishlarga moslasha oladi.

Xatti-harakatlarni tahlil qilish usulining kamchiliklari:

– “me’yor”ni o’rnatishda qiyinchilik: Oddiy xatti-harakatni aniqlash qiyin bo’lishi mumkin, ayniqsa dinamik muhitda;

– keng qamrovli tayyorgarlikni talab qiladi: Usul odatdagi xatti-harakatlar modellarini aniqlash uchun keng qamrovli treningni talab qiladi, bu vaqt talab qilishi mumkin;

– katta hajmdagi ma’lumotlardagi zararli trafikni aniqlashda qiyinchilik: Katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlashda zararli trafiklarni aniqlash shovqin va oddiy xatti-harakatlarning o’zgarishi tufayli qiyin bo’lishi mumkin.

Honeypot usullaridan foydalanish. Zararli faoliyatni jalb qilish uchun maxsus tayyorlangan honeypotlar yoki tuzoqlardan foydalaniladi. Honeypot tarmoqdagi zararli trafiklarni, hujumlarni yoki tarmoq skanerlanishini ko’rsatishi mumkin [9].

Low-Interaction Honeypot: Bu honeypot zaifliklarni taqlid qiladi va ularga resurslarga haqiqiy kirish huquqini bermasdan hujumchilarni jalb qiladi. Mazkur honeypot o’z ilovasida buzg’unchi bilan ishlaganda honeypotda o’rnatilgan operatsion tizimdan foydalanadi va bu buzg’unchi bilan cheklangan o’zaro ta’sirga ega [10].

High-Interaction Honeypot: Bu honeypotlar haqiqiy zaifliklarga ega bo’lgan haqiqiy tizimlarni ifodalaydi va buzg’unchilarga boshqariladigan resurslarga haqiqiy kirish imkonini beradi.

Research Honeypot: Ma’lumotlarni to’plash va yangi yoki rivojlanayotgan tahdidlarni tahlil qilish uchun foydalaniladi.

Honeypot monitoringi: Hujum aniqlangandan so’ng, buzg’unchilar IP-manzil bloklanadi, keyin honeypot buzg’unchi haqida ma’lumot to’playdi [11]. Agar paket mazmuni hujum shabloniga mos kelsa, bu xostdan kelgan paket blokirovkalanadi va honeypotga yo’naltiriladi. Bir vaqtning o’zida IP-manzil va hujum turi buzg’unchi ro’yxatining ma’lumotlar bazasiga qo’shiladi.

Honeypotdan foydalanishning afzalliklari:

– yangi tahdidni aniqlash: signaturalari hali yaratilmagan tahdidlarni aniqlay oladi;
– hujum razvedkasi: Tahlil qilish va xavfsizlik bo’yicha qo’shimcha treninglar uchun qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi.

Honeypotdan foydalanishning kamchiliklari:

– murosa xavfi: Agar honeypot to’g’ri sozlanmagan bo’lsa, tajovuzkorlar undan haqiqiy tizimlarga hujum qilish uchun foydalanishi mumkin.

– boshqarish va madadlashni talab qiladi: Honeypot samarali bo’lishi uchun doimiy monitoring va yangilanishni talab qiladi.

Korrelyatsiya tahlili. Zararli trafiklarni ko’rsatishi mumkin bo’lgan noodatiy korrelyatsiyalarni aniqlash uchun tarmoqdagi turli hodisalar o’rtasidagi munosabatni tahlil qiladi [12].

Korrelyatsiya tahlilining afzalliklari:

- murakkab hujumni aniqlash: bir nechta hodisalar yoki hujum bosqichlarida sodir bo'lgan hujumlarni aniqlay oladi;
- moslashuvchanlik: tarmoq muhitidagi o'zgarishlarga moslasha oladi, chunki u hodisalar o'rtasidagi munosabatlarga asoslanadi.

Korrelyatsiya tahlilining zaifliklari:

- “me'yor” ni aniqlashda qiyinchilik: Kutilayotgan korrelyatsiyalarni aniqlash dinamik muhitda qiyin bo'lishi mumkin;
- noto'g'ri pozitivlar: yangi biznes jarayonlarini joriy etish yoki tarmoq tuzilishini o'zgartirish noto'g'ri ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin;
- murakkab algoritmlar va hisoblash resurslarini talab qiladi: Korrelyatsiya tahlili, ayniqsa, yirik tarmoqlarda murakkab algoritmlar va katta hisoblash resurslarini talab qilishi mumkin.

Zararli tarmoq trafigini aniqlash muammosini o'rganish va uning yechish yo'llari har qanday axborot-kommunikatsiya tarmog'ining barqaror va xavfsiz ishlashini tashkil etishning muhim elementidir. Zararli tarmoq trafigini tavsiflangan manbalari va sabablari, shuningdek ularni aniqlashning mavjud usullarini tahlil qilish tarmoqdagi zararli trafikni aniqlash nazariyasi bo'yicha mavjud tadqiqotlarni to'ldirishga imkon beradi.

Xulosa

Zararli tarmoq trafigini aniqlash muammosini o'rganish va uning yechish yo'llari har qanday axborot-kommunikatsiya tarmog'ining barqaror va xavfsiz ishlashini tashkil etishning muhim elementidir. Zararli tarmoq trafigini tavsiflangan manbalari va sabablari, shuningdek ularni aniqlashning mavjud usullarini tahlil qilish tarmoqdagi zararli trafikni aniqlash nazariyasi bo'yicha mavjud tadqiqotlarni to'ldirishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Отчет компании Check Point Software Technologies «Cyber Security Report 2022». — 80 с.
2. Monowar, H. B. Network Traffic Anomaly Detection and Prevention. Concepts, Techniques, and Tools / Monowar H. Bhuyan, Dhruba. K. Bhattacharyya, Jugal K. Kalita // Springer International Publishing, 2017. —285 p.
3. Monowar, H. B. Network Anomaly Detection: Methods, Systems and Tools / Monowar H. Bhuyan, Dhruba. K. Bhattacharyya, Jugal K. Kalita // IEEE Communication Surveys & Tutorials, Vol. 16, No. 1, 2014. —pp. 303–336

4. Татарникова Т. М. Статистические методы исследования сетевого трафика. Информационно-управляющие системы, 2018, № 5, с. 35–43.
5. Шаньгин, В. Ф. Информационная безопасность компьютерных систем и сетей / В. Ф. Шаньгин — М.: ИД «Форум»: ИНФРА-М, 2011. — 416 с.
6. Monowar, H. B. Network Traffic Anomaly Detection and Prevention. Concepts, Techniques, and Tools / Monowar H. Bhuyan, Dhruba. K. Bhattacharyya, Jugal K. Kalita // Springer International Publishing, 2017. — 285 p.
7. Бабенко Герман Валерьевич, Белов Сергей Валерьевич. Анализ поведенческих характеристик трафика Ethernet-TCP/IP на основе сигнатурного метода. Научно-практический журнал. ISSN 1995-5731, Информационная безопасность регионов. 2011. № 2 (9), -С.7-12
8. Miad Faezipour, Mehrdad Nourani, Sateesh Addepalli. A Behavioral Analysis Engine for Network Traffic. IEEE CCNC 2010 proceedings, pp.1-5
9. M.R. Amal, P. Venkadesh. Review of Cyber Attack Detection: Honeypot System. Webology, Volume 19, Number 1, January, 2022, pp. 5497- 5514
10. Abdul Muin Nasution, Muhammad Zarlis, Suherman Suherman. Analysis and Implementation of Honeyd as a Low-Interaction Honeypot in Enhancing Security Systems. Randwick International of Social Science (RISS) Journal Vol. 2, No.1, January 2021| Page: 124-135
11. A. Umamaheswari and B. Kalaavathi, “Honeypot TB-IDS: trace back model based intrusion detection system using knowledge based honeypot construction model,” Cluster Comput., vol. 4, pp. 1–8, 2018.
12. Li, H. Research on intelligent intrusion prevention system based on snort / H. Li, D. Liu // In Proceedings of the 2010 International Conference on Computer, Mechatronics, Control and Electronic Engineering (CMCE), V.-1,— IEEE. 2010. — pp. 251–253.

KASB-HUNAR MAKTABLARIDA TARBIYASI OG‘IR O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIK

Babadjanova Anbarjon Fayzullayevna

Olmaliq KHM psixologi

anbarjonbabadjanova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan ishlashda kasb-hunar maktablari va ota-onalarning o‘rni, ularning o‘zaro hamkorligi, tarbiya jarayonida yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan kamchiliklar, ota-onalarga bola tarbiyalashda maslahatlar, tarbiyasi og‘ir bolalar bilan olib boriladigan ishlar, ularning samaradorligi, bunday hamkorlikda tarbiyalashning mazmuni, ijobiy tomonlari, o‘quvchilar bilan ularning oilasi bilan munosabatlari haqidagi so‘rovnoma natijalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *oila, o‘smirlik, muhit, tarbiya, xulq-atvor, tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar.*

COOPERATION WITH PARENTS IN WORKING WITH STUDENTS WITH DIFFICULT EDUCATION IN VOCATIONAL SCHOOLS

Babadjanova Anbarjon Fayzullayevna

Almalyk vocational school, psychologist

ABSTRACT

This article discusses the role of vocational schools and parents in working with students with difficult education, their mutual cooperation, possible shortcomings in the education process, advice to parents on raising a child, the results of the questionnaire about the relationship between students and their families.

Key words: *family, adolescence, environment, education, behavior, students with difficult education.*

KIRISH

Davlatimiz tomonidan olib borilayotgan siyosatda oila, jamiyat, ta‘lim uzviy bog‘langan bo‘lib, barcha qabul qilinayotgan qonunlar doirasida inson manfaatlari yotadi. Bola tarbiyasi asosida ota-ona va farzand munosabati, o‘quvchining

jamiyatdagi o'zni, mahalla va maktab omillari yotadi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining ko'pchiligini yoshlar tashkil etishini hisobga olib, ularning ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish zarur. Jumladan, tarbiyasi og'ir bolalar jamiyatdan chetda qolib ketmasligi, o'z mavqeyiga ega shaxslarga aylanishi kerak. Umumiy ta'lim va kasb-hunar maktablarida o'qish davomida bu toifa o'quvchilar odatiylaridan farq qiladi. Ular bilan ishlashda pedagogdan katta sabr, bilim va ko'nikma talab qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'smirning shaxsiyatini rivojlantirishda uning atrof muhitga, ijtimoiy hodisalarga, tevarigidagi kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. Chunki o'smirda muayyan narsalarga nisbatan munosabat shakllangan bo'ladi. Osmir xulq atvorini baholashda kattalarning qat'iyatligi, prinsipialligi bunday o'quvchi tomonidan tahlil qilinadi. Shuning uchun uni qo'llab-quvvatlashda, rag'batlantirish va jazolash usullarida oqilona, o'z vaqtida qo'llanilishi kerak. Bunda bir qancha tadqiqotchilarning nazariyalari o'rganildi va amalda qo'llashga harakat qilindi. O'smirlik davrining yirik tadqiqotchilaridan biri nemis psixologi E.Shpranger o'smirlik yoshi qizlarda 14-21, o'g'il bolalarda 13-19 yoshlargacha davom etishini, uning birinchi bosqichi 14-17 yoshlarga to'g'ri kelishini ta'kidlaydi[1,59]. Bugungi kunda ta'lim jarayonida "tarbiyasi qiyin o'smirlar" iborasi tez-tez uchrayib turadi. Bunday o'smirlar sirasiga kiruvchi yoshlar odatiy yoshlardan farq qiladi. Ularning bu ahvolga kelishiga turli sabablar mavjud:

- *Shaxsning biologik kamchiliklari;*
- *Shaxs tarbiyasidagi nuqsonlar;*
- *Maktab ta'limi va tarbiyasidagi kamchiliklar;*
- *Maktabdan tashqari muhitdagi kamchiliklar;*
- *Psixik rivojlanishdagi kamchiliklar;*

Ilmiy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'smirlik davrida ular tomonidan sodir etiladigan har qanday xatti-harakat aktlari: aksilijtimoiy xulq-atvor, pedagogik qarovsizlik, moslasha olmaydigan xulq, axloqsiz xulq, deviant xulq, autodestruktiv (o'zini o'zi fosh qilish) xulq va hokazolalar o'tish davrining o'ziga xos odat tusiga qirib qolgan tartib shakli sifatida tan olinadi[2,8].

Statistika ma'lumotlariga qaraganda, tarbiyasi og'ir deb qaraluvchi yoshlarning IQ darajasi ham past bo'lar ekan. Ko'rinib turibdiki, ularni odatiy yoshlar qatoriga olib kirishda ikki tomolama harakat qilinadi: ham ilmiy, ham tarbiyaviy. Tarbiyasi qiyin o'smirlarning o'zligini anglashda "Men" timsoli alohida o'rin tutadi. Tarbiyasi qiyinlikning vujudga kelishi va uning kechishini subyekt tomonidan anglanishi ular bilan olib boriladigan psixoprofilaktik, psixodiagnostik, psixokorreksion ishlarning samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi[3, 76].

Tarbiya jarayoni ishtirokchilari sa'yi-harakatlarini birlashtirish maqsadida vatanimizda 1993-yilda ishlab chiqilgan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oila, mahalla, maktab hamkorligi" Kontsepsiyasi yoshlarni istiqloq g'oyalariga sadoqatli, ma'naviy barkamol, vatanparvar etib tarbiyalashda keng jamoatchilik faoliyatini muvofiqlashtirish borasida ma'lum dasturamal bo'ldi. Bu konsepsiya asosida umumta'lim maktablari bilan o'zini o'zi boshqarish organlari va oila institutlari o'rtasida yaqin hamkorlik yo'lga qo'yilgan. Bu esa o'quvchilarning qiziqishi va qobiliyatini o'z vaqtida aniqlash, bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni ta'limning keyingi bosqichiga yo'naltirishda muhim omil bo'lmoqda. Ayni paytda "oila-mahalla-maktab" hamkorligi oilalardagi ma'naviy-axloqiy muhitni yanada yaxshilash, ularda ulg'ayayotgan o'g'il-qizlarni zamon talablari asosida, milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda o'z samarasini beryapti.

Maktab, kasb-hunar maktablarida to'g'ri yo'naltira olingan o'quvchilar qiyinchilik bilan bo'lsada o'z oldilariga maqsad qo'yib, kelajak kasblarini egallay olishadi. Psixolog bolalar bilan ishlashda ularning bu ahvolga kelishidagi tub sabablarni o'rganadi, ularning ota-onalari bilan hamkroklikda yechim topadi. Ota-onalar bilan ishlashda mahalla ham asosiy o'rin tutadi. Bola atrof-muhiti, do'stlari xulq-atvoridan o'rnak oladi, rivojlanadi.

Tarbiyasi og'ir bolalar – bular tarbiyada e'tibordan chetda qolgan, o'z holicha tashlab qo'yilgan bolalardir. Ular qayerdadir, qachonlardir, kimlarningdir tomonidan yo'l qo'yilgan xatolar, tarbiyalashda ularga individual yondosha bilmaslik oqibatida paydo bo'lgan. Boshqacha aytganda, normal ta'lim va tarbiya jarayonidan chetda qolgan, o'qituvchilar, ota-onalar, o'rtoqlari bilan normal munosabat o'rnatolmagan, qalb tug'yonlarini oshkor etishning to'g'ri yo'llarini topa bilmagan bolalar – tarbiyasi og'ir bolalar turiga kiradi.

Tarbiyasi og'ir bolalardagi fanni o'rganishga bo'lgan salbiy munosabatni bartaraf etish uchun bolalarga nisbatan rag'batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish, ularda o'qishga nisbatan hissiy va intiluvchan sifatlarini shakllantirish lozim bo'ladi. Oilaviy tarbiya – bu ota-ona, aka-uka, opa-singil va qarindoshlar kuchi bilan, aniq oilaviy sharoitlarda amalga oshiriladigan, ko'p qirrali, murakkab ta'lim-tarbiya tizimi hisoblanadi. Uyda bo'layotgan holatlar o'smirlik yoshidagi bolaga katta ta'sir o'tkazadi. Ota-ona farzandini hammasini oldida izza qilmasligi, yolg'iz qolganida unga tushunarli tarzda uqtirishi, har tomonlama o'rnak bo'lishi zarur. Qolaversa boshqalarni hurmat qilishi va jamoat joyida o'zini tutishi – ota-ona tarbiyasining aksi ham.

Pedagog A.S.Makarenko ta'kidlashida, tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlashda ularning qanday holatda va kimlar bilan yashashi muhim o'rin tutadi[4,91-95]. Ota-onasi bilan yashaydigan va bolalar uyida yashaydigan o'smirlar bir-biridan tubdan farq

qiladi. Bittasida shaxsiy xona, dars xonasi va tug‘ishganlari bilan muloqot mavjud bo‘lsa, boshqasida yuqoridagilar barcha uchun umumiy bo‘ladi. Bu esa sinf xonasida ham aks etadi. Shu bilan birga ular juda sezgir va mehrga tashna bo‘ladi. O‘z ustozlarini diqqat bilan kuzatishadi va tezda xulosa chiqarishadi. Bunday holatlarda pedagog bergan so‘zining ustidan chiqishi va barcha bilan bir xil muloqot qilishi zarur.

O‘qituvchi sinf xonasiga kirib kelishi bilan o‘qituvchi bilan ishlash boshlanadi. Birinchidan, bolalar uni kuzatadi va “skanerlaydi”. Ya’ni unga qanday ustoz sifatida muomala qilish mumkinligi haqida bolada tushunchalar paydo bo‘ladi. Ikkinchidan, muloqot jarayonida bola ustozining gaplari va o‘zini tutishi ishonchli ekanligini ma’lum foizlarda his qiladi va shunga javoban suhbat qiladi. Uchinchidan, pedagogning metodik qobiliyatlari. Dars davomida va darsdan bo‘sh vaqtlarida bola bilan ishlashdagi mahorat katta ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarbiyasi og‘ir o‘smirlarni o‘rganishda kinolavhalar, yuridik varaqa, ishontirish, rag‘batlantirish, bo‘ysundirish, qo‘rqitish singari usullardan foydalaniladi. Tarbiyasi og‘ir o‘smirlar bilan alohida-alohida suhbat o‘tkazish, ularning ruhiy kechinmalari bilan tanishishning eng samarali usulidir. O‘tkazilgan suhbatlar o‘smirning psixik dunyosiga shunday nozik ta’sir qilish kerakki, natijada unda vijdon azobi, o‘ng‘aysizlik tuyg‘usi vujudga kelsin. Qolaversa ular tarbiyasiga yaqin mavzulardagi konlar va pyesalarni birgalikda ko‘rish, ushbu holatlatga chetdan nazar solish ularga o‘zlarini kuzatish imkonini beradi va bir qancha ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi. O‘smir shaxsiyatiga tegadigan muomalada bo‘lish man etiladi. Suhbat davomida iliq psixologik muhit, do‘stona munosabat bo‘lmog‘i shart.

Tarbiyasi og‘ir o‘smirlarni, tipologik xususiyatlariga ko‘ra, bir nechta shartli guruhga ajratish mumkin. Tarbiyasi “qiyin” o‘smirlarning birinchi guruhi *orsizlar* yoki *subutsizlar* deyiladi[5,9]. Ular bila turib qonun qoidalarni buzadilar, noma’qul ishlarni qiladilar. Ular o‘zlarining gunohkor ekanliklarini tan olmaydilar. Bunday bolalar betga chopar, o‘jar tabiatli, rahm-shafqatsiz, “zo‘ravon” bo‘ladilar. Ikkinchi guruhga mansub tarbiyasi og‘ir o‘smirlar yaxshi va yomonni tushunadilar, biroq mustaqil e’tiqodga, barqaror his-tuyg‘uga ega emasliklari sababli “orqa”da turib qoidani buzadilar. Ular jamoa oldida katta va’da beradilar, biroq, ma’lum vaqt o‘tgandan so‘ng, bergan va’dasini butunlay unutadilar. Uchinchi guruhga mansub tarbiyasi og‘ir o‘smirlar shaxsiyatparastlik tufayli qonunbuzarlik, tartibbuzarlik yo‘liga kirib qoladilar. Ular qilmishlari uchun afsus-nadomat chekadilar, ruhan eziladilar. Ulardagi axloqqa xilof xatti-harakatlar achinish hissi tarzida namoyon bo‘ladi. Injiq tabiatli o‘smirlar

to'rtinchi guruhga mansub bo'lib, sinfda, tengqurlari orasida o'z o'rnini topa olmaganidan qayg'uradilar. Shu bois ginaxon, arazchi bo'ladilar.

Pedagog ular bilan ishlashda juda ehtiyotlik bilan muloqot qilishi, ularni o'zida ishonchi ortiga sabab bo'lishi kerak. Qo'pol muomala qilingan bola odamlarga nisbatan o'zida adovat saqlab, keyinchalik kimgadir zarar keltirishi mumkin. Ustoz va o'smir o'rtasidagi muloqot do'stona va bir paytning o'zida hurmatga asoslanishi lozim. Yaqinda Olmaliq shahar kasb-hunar maktabida "Oilaviy munosabatlaringiz qanday?" nomida so'rovnoma o'tkazildi. Natijada esa ko'pgina o'quvchilar "bilmayman" javobini berishgan. Ko'rinib turibdiki, ular ko'pgina savollarga umumiy javob ebrishni xohlashgan va oilada qanday munosabatda ekanliklarini ham o'zlari yaxshi bilmaydi. Bunga ota-onalarning ish bilan bandligi va e'tiborsizligi sababdir.

XULOSA

Farzandlarimizni ma'naviyatli qilib tarbiyalash, kasb-hunar egallab, jamiyatga nafi tegadigan inson bo'lib kamol topishida ota-onalarga mahalla va ta'lim muassasasi eng yaqin yordamchi hisoblanadi. Yoshlarimiz ma'naviyatini shakllantirishda oiladagi muhit, ona tarbiyasi, otalar namunasi va nasihati, keyinchalik mahallada, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar maktablari va oliy o'quv yurtlarida beriladigan ta'lim-tarbiya muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda tarbiyachi va pedagoglarimizning oldida turgan asosiy vazifasi bu bolalarimizni tarbiyali, bilimli, ma'naviyatli, har tomonlama sog'lom va jamiyatimizga nafi tegadigan komil avlodlar etib tarbiyalashdir. Shunday ekan bu borada oila va mahallaning ham o'z o'rnini bor. Birgalikda hamkorlik bilan harakat qilinsagina kerakli natijaga erisha olamiz. Shuni unutmasligimiz kerakki, bolada xulqi og'irlik namoyon bo'lishining muhim omili – bu uning yomon xulqli tengdoshlaridir. Biz o'zimizning bolamizga yaxshi tarbiya berib, uning yonidagi do'stlariga nazar solmasdan, unga yuqori baho bera olmaymiz. Chunki maktab yoshiga yetgan bolalar kunining yarmini o'qish faoliyatiga sarflaydi. Maktabda do'stlari orasida turlicha axborotlarga, hatti-harakatlarga duch keladi, bu narsalar uning xulqiga qanday ta'sir ko'rsatishini oldindan aniqlay olmaymiz. Ta'lim muassasasi ham bir oila bo'lib, unda ta'lim-tarbiya oladigan barcha o'quvchilar bizning farzandlarimizdir. Ularni kamol toptirishda barchamiz birdek mas'ulmiz va bunda ularga mos va xos sharoit yaratib berish vazifasi turibdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘ozev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. Darslik - T.: Noshir, 2010 - 360 b
2. Boboqulova G. Tarbiyasi og‘ir o‘quvchilarni oila, maktab, mahalla hamkorligida tarbiyalashning mazmuni. Образование наука и инновационные идеи в мире - Международный научный электронный журнал. Выпуск журнала – №5, Май 2023.
3. G‘oziev E.G. Tulaganova G.K. Tarbiyasi qiyin o‘smirlar . T.: «Universitet» 2005.
4. Мусина В.Е. А.С. Макаренко об организации коллективной деятельности обучающихся на уроке и во вне урочное время / В.Е. Мусина, А.А. Купина // Проблемы внедрения результатов инновационных разработок : сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф., Самара, 22 июня 2018 г. – Уфа, 2018. – С. 91-95.
5. Djumaniyozova M.X. O‘smirlik davrida uchraydigan tarbiyasi qiyinlik jihatlari. “Uchinchi Renessansda ilmiy-amaliy tadqiqolarning dolzarb muammolari” Respublika onlayn konferensiyasi. 9-b.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОГО» ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Равшан Темурович Ахмедходжаев

Ташкентский Государственный Экономический Университет

ravf0523@rambler.ru

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье подчёркивается важность индустрии туризма в экономике Узбекистана, обобщены актуальные инициативы, современные тенденции, экономические показатели, а также рассматриваются проблемы превращения зелёного туризма в высокодоходный сектор экономики, совершенствование развития потенциала зелёного туризма в Новом Узбекистане.

Ключевые слова: экономика туризма, экономические показатели, туристические услуги, зелёный туризм, туристическая отрасль, туристические деревни, Международный университет «Шёлковый путь», Генеральная Ассамблея ЮНВТО.

Ravshan Temurovich Akhmedkhodjaev

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada turizm industriyasining O'zbekiston iqtisodiyotidagi ahamiyati ta'kidlangan, joriy tashabbuslar, hozirgi tendensiyalar, iqtisodiy ko'rsatkichlar, shuningdek, yashil turizmni iqtisodiyotning yuqori rentabelli tarmog'iga aylantirish, Yangi O'zbekistonda yashil turizm salohiyatini rivojlantirish muammolarini muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: UNWTO Bosh Assambleyasi, turizm sanoati, yashil turizm, turistik qishloqlar, Ipak yo'li xalqaro universiteti.

Ravshan Temurovich Akhmedkhodjaev

Tashkent State Economic University

SUMMARY

This scientific article emphasises the importance of the tourism industry in the economy of Uzbekistan, summarises current initiatives, current trends, economic indicators, and considers the problems of turning green tourism into a highly profitable

sector of the economy, improving the development of the potential of green tourism in New Uzbekistan.

Key words: *tourism economics, economic performance, tourism services, green tourism, tourism industry, tourism villages, Silk Road International University, UNWTO General Assembly.*

В нынешних реалиях, в условиях растущих проблем изменения климата всё более актуально становится развитие вида «зелёного» туризма, а стратегическое развитие зелёного туризма придаёт импульс формированию партнёрства в интересах глобального развития. Последние годы в Узбекистане уделяется особое внимание комплексной модернизации туристической индустрии, разработке и совершенствованию нормативно-правовой базы для устойчивого развития отрасли, организации обслуживания зарубежных гостей в соответствии с международными стандартами. Благодаря этому индустрия путешествий стала одним из важных драйверов развития национальной экономики, ведь каждый доллар, вкладываемый в отрасль, приносит 3-4-кратную прибыль. А каждое новое рабочее место способствует созданию еще 2 рабочих мест в других отраслях. Намечено создать в ближайшем будущем не менее 1 миллиона новых рабочих мест в этой сфере.

Индустрия туризма является одной из динамично развивающихся и перспективных отраслей мировой экономики, основным социально-экономическим явлением, и его влияние распространяется на всю национальную инфраструктурную систему. Развитие индустрии туризма является важной составляющей динамично быстро развивающейся национальной экономики, выполняя важную роль формирования государственного бюджета и ВВП. Сегодня Узбекистан находится на качественно новом этапе развития туризма, в нашей стране проводится широкомасштабная работа по совершенствованию туристической инфраструктуры и широкой популяризации данной отрасли за рубежом. В эту сферу запланировано привлечение 2 млрд. долл. США инвестиций. Созданы благоприятные условия для ведения всех видов туристического бизнеса. Предоставлены налоговые и таможенные льготы, усилилась кредитная и финансовая поддержка. Выделяются субсидии для строительства новых гостиниц, привлечения международных брендов и увеличения притока туристов.

Туристическая индустрия – сложный, высокодоходный комплекс, весомый сектор мировой экономики, оказывающий стимулирующее воздействие на развитие ключевых отраслей. Туризм сегодня выступает катализатором социально-экономического развития, прямо и косвенно способствует

повышению качества жизни населения, развитию и культурному разнообразию государств и регионов мира¹. В сфере туризма занят в среднем каждый десятый житель Земли, примерно 70 подсекторов экономики связаны с туризмом. Поэтому период пандемии продемонстрировал всему миру важность отрасли для мировой экономики.

По данным Всемирного совета по туризму и путешествиям, до пандемии коронавируса около 10 процентов мирового валового продукта и 7 процентов мирового экспорта приходились на туристический сектор. В прошлом году в мире почти один миллиард туристов совершили путешествия за рубеж, что составляет около 70 процентов допандемийного показателя. Последние годы были непростыми, в 2020 году мировой туризм пережил худший год за всю историю наблюдений: число международных прибытий сократилось на 74%. Турнаправления приняли на 1 миллиард международных путешественников меньше, что привело к потере примерно 1,3 триллиона долларов США экспортных доходов, что напрямую угрожает 120 миллионам рабочих мест в сфере туризма. Эта тенденция к снижению продолжилась в 2021 и 2022 годах, и, хотя с 2023 года многое изменилось в положительную сторону - международный туризм восстановил 84% от своего допандемического уровня в период с января по июль². В обнародованном отчёте UNWTO о мировом туризме за 2022 год отмечено, что по всему миру путешествовало 963 миллиона туристов, средний доход от туризма на душу населения составил \$1051. По странам, куда устремились в 2022 году туристы, первое место заняла Франция с 80 млн туристов, второе — Испания с 71 660 тыс. туристов, а США — третье место с 50 870 тыс. туристов. Турция заняла четвертое место после США с 50 450 тыс. туристов. Другие страны в первой десятке, принимающие наибольшее количество туристов в мире; Италия 49 миллионов 810 тысяч, Мексика 38 миллионов 330 тысяч, Англия 30 миллионов 540 тысяч, Германия 28 миллионов 460 тысяч, Греция 27 миллионов 840 тысяч и Австрия 26 миллионов 210 тысяч. В 2022 году доходы от туризма по странам расположились следующим образом (доходы от туризма на душу населения):

США \$2658, Англия \$2232, Германия \$1108, Испания \$1017, Италия \$890, Франция \$850–900, Турция \$816, Австрия \$732, Мексика \$731 и Греция \$669³.

¹ Эштаев. А.А. Парадигма маркетинговых отношений на рынке туристических услуг. Научный журнал «Иқтисодиёт ва таълим», №5, октябрь 2010г.

² Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев. Выступление на 25-й сессии Генеральной Ассамблеи Всемирной туристской организации. Народное слово, №219 (8520)17.10.2023г.

³ Данные сайта www.tourexpi.com 19.05.2023г.

Превращение туризма в стратегическую отрасль экономики – приоритетная задача Стратегии развития Нового Узбекистана (2022-2026 гг.). Узбекистан поставил цель – войти в топ-30 стран, наиболее посещаемых туристами¹. Одна из главных задач перед правительством – увеличение доли туризма в валовом внутреннем продукте страны до 5% (по итогам 2017 г. - 2,3%)² и увеличение количества туристов, приезжающих в страну до 10 млн к 2025 г.³.

Первое полугодие 2023 года стало знаменательным для туризма в Узбекистане: страна встретила значительный приток туристов. Узбекистан с туристическими целями посетили 3,1 млн. человек, что на 60% больше, чем в предыдущем 2022 году. В 2019 году Узбекистан посетили 6,7 миллиона туристов, а в текущем году страну в общей сложности посетят 7 миллионов туристов. К 2030 году планируется улучшить этот показатель до 15 миллионов, поток внутренних туристов – до 25 миллионов человек. Для граждан около 100 стран введён безвизовый режим и для граждан 55 государств установлен упрощенный порядок предоставления электронной визы.

В последние годы в Узбекистане осуществляется программы широкомасштабных необратимых реформ, в которой особое внимание уделяем укреплению институтов демократического общества, либерализации экономики, повышению уровня жизни населения. Государства-члены Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) отмечая значимость сотрудничества в сфере охраны окружающей среды, экологической безопасности и предотвращения негативных последствий изменения климата, развития особо охраняемых природных территорий и экологического туризма, договорились объявить 2024 год – Годом экологии ШОС. Страны организации ШОС расширяют сотрудничества по вопросам охраны окружающей среды, адаптации к изменению климата, смягчения его последствий, объединить усилия в борьбе с загрязнением воздуха и воды, и сохранением биологического разнообразия.

В XVI саммите Организации экономического сотрудничества (ОЭС) был разработан концептуальный документ «Стратегические цели экономического сотрудничества – 2035», где также особое внимание уделено углублению сотрудничества в сфере туризма, усилению транспортно-коммуникационной взаимосвязанности, борьбе с изменением климата. Президент Узбекистана внес

¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси [Матн]/ Ш.М. Мирзиёев. – Тошкент: “O'zbekiston” нашриёти, 2021. с.176.

² Указ Президента Республики Узбекистан УП-5611 «О дополнительных мерах по ускоренному развитию туризма в Республике Узбекистан». Режим доступа: <https://lex.uz/ru/docs/4143186#4149999>

³ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси [Матн]/ Ш.М. Мирзиёев. – Тошкент: “O'zbekiston” нашриёти, 2021. с.174

предложение создать при Секретариате ОЭС Консультативный комитет по туризму, состоящий из туристических администраций и ведущих экспертов стран-членов, а также провести его первую встречу в городе Шахрисабзе, объявленном туристической столицей организации.

Развитие зеленой экономики – один из важнейших приоритетов всех стран мира. Узбекистан, также активно развивает данное направление – принята «Стратегия по переходу на «зелёную» экономику на период 2019-2030 гг.». Также в Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 гг. одним из приоритетных направлений является переход к «зеленой» экономике.

Институт прогнозирования и макроэкономических исследований (ИПМИ) с целью анализа ситуации и выработки путей по достижению устойчивого экономического прогресса, основанного на принципах зеленой экономики, запустило платформу Green Hub.

Международное сотрудничество в рамках инициативы «Пояс и путь», следуя принципам «зелёного» и инновационного развития, реализует шаги, направленные на создание Международной коалиции «Зелёный Шелковый путь», осуществление «Программы посланников Зелёного Шелкового пути» и выдвижение инициативы партнерства ради «зелёного» развития «Пояса и пути». Все инициативы свидетельствуют о том, что экологичность стала определяющей чертой высококачественного сотрудничества в рамках «Пояса и пути». Бывший заместитель Генерального секретаря ООН Эрик Солхейм заявил, что инициатива выступает крупнейшим импульсом глобального «зелёного» развития.

В условиях растущих проблем изменения климата подчёркнута актуальность Международной программы действий по развитию «зелёного» туризма. В качестве практических шагов предлагается учредить номинацию нашей Организации «Лучший город по внедрению «зелёного» туризма» в рамках ЮНВТО, создать Глобальную лабораторию стартапов «зелёного» туризма на базе Центральноазиатского университета изучения окружающей среды и изменения климата и Международного университета «Шёлковый путь».

По данным Всемирной туристской организации ООН, экологический туризм признан одной из перспективных и быстрорастущих отраслей экономики. Развитие и рациональное использование туристического потенциала страны открывает окно возможностей в настоящем и повышает социальное и экономическое благосостояние в будущем. Это шанс стать развитым и устойчивым, опираясь на внутренние ресурсы¹.

¹ Абдуллаева М. Создание туристического бренда Узбекистана: возможности и вызовы. Cabar.asia. Ташкент 2022г.

В настоящее время многие развитые и развивающиеся страны срочно выделяют обширные участки своей территории под заповедники и национальные парки, создают специальные организационные структуры, чтобы привлечь экотуристов, а с ними и их капиталы.

В Узбекистане уделяется приоритетное внимание комплексной модернизации туристической индустрии, разработке и совершенствованию нормативно-правовой базы для устойчивого развития отрасли, организации обслуживания зарубежных гостей в соответствии с международными стандартами, улучшению инфраструктуры, в рамках широкомасштабных и необратимых реформ по модернизации страны. Несмотря на связанные с пандемией ограничения, в течение двух лет реализовано более 800 инфраструктурных проектов. На улучшение туристической инфраструктуры города Самарканда было направлено свыше 1 миллиарда долларов инвестиций. Фонд гостиниц доведен до 140 тысяч мест, открыто 70 новых туристических маршрутов, начали действовать 6 частных авиакомпаний. В результате количество иностранных туристов, прибывающих в Узбекистан увеличилось в 2 раза. Доходы от экспорта туристических услуг выросли в 4 раза. Например, в этом году Узбекистан посетили в 5 раз больше туристов из Японии, в 3,5 раза – из Индии и Италии, в 2 раза – из США. Значительный вклад в общее число туристов вносят четыре ключевых государства, на долю которых приходится около 92% от общего потока. К ним относятся следующие государства: Таджикистан: 958,5 тыс. посетителей, Кыргызстан: 786,4 тыс. посетителей, Казахстан: 764,4 тыс. посетителей, Россия: 345 тыс. посетителей¹. Примечательной тенденцией является резкое увеличение числа посетителей из всех этих стран в мае и июне. Этот рост свидетельствует о растущей привлекательности зелёного туризма и природных богатств Узбекистана для самых разных категорий иностранных путешественников.

Узбекистан – страна с огромным туристическим и рекреационным потенциалом. Это родина, веками копившихся и сохранившихся реликвий, ценных и редких памятников и исторических данных, «это золотые кольца туристической цепочки, которые тесно связывают страну с культурами народов мира»². В Узбекистане насчитывается 8,2 тыс. объектов культурного наследия, из них 209 в составе 4 городов-музеев – Ичан кала в г. Хиве, исторические центры г.Бухары, г. Шахрисабза и г. Самарканда – включены в список объектов

¹ Агентство Статистики при Президенте Республики Узбекистан, 06.08. 2023. www.stat.uz

² Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси [Матн]/ Ш.М. Мирзиёев. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. с.173.

всемирного наследия ЮНЕСКО. На территории страны расположено 8 заповедников, 2 природных и 1 национальный парк, 6 памятников природы, 11 заказников, более 50 водоохранных зон, около 350 культурно-развлекательных объектов (музеи, театры, парки культуры и отдыха), а также много других объектов туризма¹. Из 8,2 тыс. объектов культурного наследия, только 500 включены в туристические маршруты. Планируется довести этот показатель до 800.

В рамках национальной программы «Жемчужины древней истории» количество привлекательных для туристов объектов культурного наследия будет доведено с 800 до 2,5 тысячи, будет отреставрировано 745 объектов культурного наследия, в 20 архитектурных памятниках – созданы «музеи под открытым небом».

Зелёный туризм — это единственное направление в индустрии туризма, заинтересованное в сохранении главного ресурса — естественной природной среды или её отдельных компонентов (памятников природы, определённых видов животных и растений, природных ландшафтов и др.). Он предусматривает путешествие с ответственностью перед окружающей средой по отношению к ненарушенным природным территориям с целью изучения и наслаждения природой и культурными достопримечательностями, что содействует охране природы, оказывает мягкое воздействие на окружающую среду, обеспечивает активное социально-экономическое участие местных жителей и получение ими преимуществ от этой деятельности². Все действия фирм, предлагающих экотуры должны быть согласованы с законом об «Охране природе». Природоохранное законодательство Узбекистана гармонизировано с критериями Международного союза охраны природы (МСОП). В рамках программы ЮНЕСКО создаются биосферные резерваты на национальном уровне, создаются геопарки, объекты включаются в список Всемирного наследия. Общая площадь охраняемых природных территорий (ОПТ) последовательно увеличивается, Одно из международных обязательств Узбекистана — увеличить площадь охраняемых природных территорий до 12 процентов от территории страны к 2028 году³.

В Узбекистане создана прочная правовая база, отвечающая современным требованиям, сегодня действуют более 30 законов и около 250 нормативных

¹ Абриев З.С. Развитие социально-экономического потенциала туризма в Узбекистане в условиях пандемии COVID-19: перспективы на будущее через призму настоящего // Экономика, предпринимательство и право. 2022. – Том 12. – № 4. – doi:10.18334/erp. 12.4.114360

² Аблаизов А.А. Проблемы организации и развития экотуризма в Узбекистане. Самаркандский институт экономики и сервиса. Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. 2019. Т.4, №4.

³ Шулепина Н. Каково будущее экотуризма в Узбекистане. Информационная экосеть. Sreda.uz

актов, регламентирующих вопросы экологии, охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. В новую редакцию Конституции включены нормы о правах каждого на благоприятную окружающую среду, достоверную информацию о ее состоянии, обязанностях бережно относиться к окружающей среде, охране государством и рациональном использовании земли, ее недр, воды, животного и растительного мира, других природных ресурсов. В условиях глобальных экологических проблем в стране проводится последовательная работа по принятию и реализации законов, нормативно-правовых актов, государственных программ, направленных на охрану окружающей среды и оздоровление экологической ситуации. Сегодня актуально улучшить работу по рациональному использованию водных ресурсов, предотвращению потерь и чрезмерного водопотребления, стимулированию использования водо-сберегающих технологий в сферах и отраслях, переходу на возобновляемые источники энергии, совершенствованию сферы управления отходами, предупреждению загрязнения воздуха, сохранению биологического разнообразия.

Узбекистан располагает рядом возможностей по видам экотуризма. Сюда следует отнести широкий спектр деятельности — от длительных научных экспедиций до кратковременного отдыха на природе. Наиболее популярными видами зелёного туризма являются пешие прогулки, катание на осликах или лошадках, наблюдение за птицами, фотосъемка, рыбалка, ботанические и археологические туры, а также наблюдение за различными видами млекопитающих, бабочек и рептилий. Зелёный туризм даёт возможность увидеть всю красоту природы Узбекистана. Зимний курорт «Амирсой», зоны отдыха «Афсоналар водийси», «Замин» и «Чарвак» превратились в международные туристические центры, привлекательные для многих иностранных туристов. Особый интерес для развития зелёного туризма представляет Республика Каракалпакстан, берега Аральского моря. Государство принимает меры по охране и восстановлению экологической системы, социальному и экономическому развитию региона Приаралья.

Узбекистан в соответствии с принципом устойчивого развития реализует меры по улучшению, восстановлению и охране окружающей среды, сохранению экологического равновесия, обеспечением рационального природопользования, сохранения биоразнообразия горных районов, поддержкой и развитием сети особо охраняемых природных территорий, снижением рисков стихийно-разрушительных процессов в горах и оптимизацией эколого-хозяйственных связей, касающихся эксплуатации горных ресурсов и источников энергии.

В Конституции Республики Узбекистан охрана окружающей среды возведена в ранг государственной политики. В ней четко определено: «Земля, ее недра, вода, растительный и животный мир и другие природные ресурсы являются общенациональным богатством, подлежат рациональному использованию и охраняются государством»¹.

В систему охраняемых природных территорий (ОПТ) Узбекистана входят 7 государственных заповедников, один комплексный (ландшафтный) заказник, двенадцать природных парков, один национальный парк, одиннадцать памятников природы, два государственных биосферных резервата, одиннадцать заказников, один специализированный питомник «Джейран». Их общая площадь — 6,041 млн.га или 13,46 процента от территории страны.

«Зелёный» туризм позволяет совершать путешествия, не причиняя вреда природе и окружающей среде. Обществом экологического туризма США: «Экотуризм – это путешествия в места с относительно нетронутой природой с целью, не нарушая целостности экосистем, получить представление о природных и культурно-этнографических особенностях данной территории, который создает такие экономические условия, когда охрана природы становится выгодной местному населению»². Для обеспечения охраны окружающей среды, важное значение имеют сосредоточение туристических объектов в определенных зонах с хорошо развитой инфраструктурой, осуществление постоянного контроля за экологическими воздействиями и внесение своевременных изменений в развитие туризма с целью исключения или сведения к минимуму его отрицательных воздействий. При условии грамотного развития «зелёный» туризм может сыграть свою роль в разрешении современного социально-экологического кризиса.

«Зелёный» туризм подразумевает проживание туристов в гостевых домах, кемпингах, глэмпингах (молодое и модное направление экотуризма, люксовый отдых на природе), туристических деревнях. Улучшаются туристические деревни с традиционным укладом жизни и уникальным ремесленничеством. Один из центров экотуризма в Узбекистане – деревня Сентоб Навоийской области, победитель в номинации Best Tourism Villages 2023 Awards («Лучшие туристические деревни 2023 года»). Сентоб регулярно посещают зарубежные туристы из Англии, Франции, Австрии, Германии, Италии, России и других

¹ Конституция Республики Узбекистан, Глава XII, статья 68, 01.05.2023г. www.lex.uz

² Тухлиев Н. Экологический туризм: сущность, тенденции и стратегия развития. -Т.: Государственное научное издательство «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006. – с.26.

стран. Также популярны посёлки Конигиль в Самаркандской области, Сангардак в Сурхандарьинской, Ухум в Джизакской и Авваль в Ферганской области.

В области охраны окружающей среды и решения экологических проблем Узбекистан проводит международное сотрудничество. Наиболее тесные связи формируются со многими специализированными учреждениями Организацией Объединенных Наций (ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, ЮНЕП и др.), а также с Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) и др.¹.

Туризм, как ни одна отрасль мировой экономики не зависит в такой степени от чистой воды, пляжей, воздуха и вообще от состояния природы, как индустрия туризма.

Туризм сможет развиваться лишь при рациональном использовании природных ресурсов. Защита окружающей среды и охрана природы – естественные союзники индустрии туризма. Сегодня задача дальнейшего туризма формируется как сведение к минимуму его отрицательного воздействия на природную среду, экологической безопасности, развитие экологической культуры населения. Ключевую роль в продвижении образования населения, в решении вопросов гармонизации взаимоотношений человечества с окружающей средой сыграли экологические конференции ООН (Рио–де–Жанейро, 1992; Йоханнесбург, 2002; Монреал, 2010; Канкун, 2010, Нью-Йорк 2013-2015, Стокгольм 2022г. и др.).

Список используемой литературы

1. Эштаев. А.А. Парадигма маркетинговых отношений на рынке туристических услуг. Научный журнал “Иқтисодиёт ва таълим”, №5, октябрь 2010г.

2. Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев. Выступление на 25-й сессии Генеральной Ассамблеи Всемирной туристской организации. Народное слово, №219 (8520)17.10.2023г.

3. Данные сайта tourexpi.com 19.05.2023г. [Электронный ресурс] URL: [https:// www.tourexpi.com/ru-intl/news/unwto-2022](https://www.tourexpi.com/ru-intl/news/unwto-2022)

4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси [Матн] / Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. 176

¹ Ата-Мирзаев О. Тухлиев Н. Узбекистан природа население экономика “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Ташкент – 2009г. С.36

5. Указ Президента Республики Узбекистан УП-5611 «О дополнительных мерах по ускоренному развитию туризма в Республике Узбекистан». Режим доступа: <https://lex.uz/ru/docs/4143186#4149999>

6. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси [Матн] / Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. с.174

7. Абдуллаева М. Создание туристического бренда Узбекистана: возможности и вызовы. Sabar.asia. Ташкент 2022г.

8. Агентство Статистики при Президенте Республики Узбекистан, 06.08. 2023г. stat.uz [Электронный ресурс] URL: <https://stat.uz>

9. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси [Матн] / Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. с.173

10. Абриев З.С. Развитие социально-экономического потенциала туризма в Узбекистане в условиях пандемии COVID-19: перспективы на будущее через призму настоящего // Экономика, предпринимательство и право. 2022. – Том 12. – № 4. – doi:10.18334/epp. 12.4.114360

11. Аблаизов А.А. Проблемы организации и развития экотуризма в Узбекистане. Самаркандский институт экономики и сервиса. Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. 2019. Т.4, №4.

12. Шулелина Н. Каково будущее экотуризма в Узбекистане. Информационная экосеть. Sreda.uz [Электронный ресурс] URL: <https://sreda.uz/rubriki/bio/ekoturizm>.

13. Конституция Республики Узбекистан, Глава XII, статья 68, 01.05.2023г. lex.uz [Электронный ресурс] URL: <https://lex.uz/docs/6445147>

14. Тухлиев Н. Абдуллаева Т. Экологический туризм: сущность, тенденции и стратегия развития.-Т.: Государственное научное издательство «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006г. – с.26.

15. Ата-Мирзаев О. Тухлиев Н. Узбекистан природа население экономика “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Ташкент – 2009г. С.36

“TARIXI RASHIDIY” TARIXIY-MEMUAR ASAR

Shukurova Zilola Fazlidinovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

zilolashukurova618@gmail.com

Annotation: *This article is devoted to book which is historical and memoir of Uzbek nation, created in 14-16 centuries. It gives a huge historical, real happened information about great emperors, historians, poets, writers and many legends of that time of the country. The book consists of two notebooks which is divided into special features of an extraordinary book.*

Key words: *memoir, historical, legends, real information, great emperors.*

Tarixan Mirzo Muhammad Haydar Ayoziyning “Tarixi Rashidiy” asaridagi nafaqat milliy, balki ko‘pgina jahon adabiyoti namoyondalarining nazarida bo‘lgan. Bugungi kunga qadar asar rus, turk, xitoy, qozoq, uyg‘ur kabi ko‘pgina Sharq va G‘arb tillariga tarjima qilingan. Xususan, 1940-yilda E.Denison Ross va Neil Elias tomonidan ingliz tiliga o‘g‘irilgan. “Tarixi Rashidiy” ni ingliz tiliga ilk marta britaniyalik sharqshunos olim Eduard Denison Ross (1871-1940) tarjima qilgan edi.

Daslab, “Tarixi Rashidiy” asari Emin Vongning evarasi Mir Tohirning o‘g‘li, Qashqar hokimbegi Zuhuriddin hokimbekning farmoniga binoan Xoja Muhammad Sharif tomonidan fors tilidan turkiy tilga tarjima qilingan.

Britaniya “Qirollik geografiya jamiyati”ning oltin medal sohibi, Britaniya qirolichasining XuRosson va Seyistonga tayinlagan konsul-general, geograf, sayyoh olim Ney Elias (1844-1897) esa tarjimani tahrir qilib, izohlar va xarita bilan boyitib, Londonda 1895 yili “Sampson Lou, Martson and Company, Ltd.”da bosib chiqargan.

Ney Elias “Tarixi Rashidiy”ning tarjimasiga yozgan so‘zboshisida bu nashr asarning ingliz tiliga birinchi rasmiy tarjimasi bo‘lsa-da, forsiy va turkiy tillarni biluvchi sharqshunos U.Erksin, H.Hovort, serjant-general B.H.Belyu, Eliot, R.B.Cho kabi g‘arb olimlari mazkur asar bilan allaqachon tanishib, o‘z tadqiqotlarida foydalanib ulgurishgan edi, deb xabar qiladi. Hatto olim R.B.Cho asarning faqat geografiyaga oid qismlarini ajratib olib, tarjima qilgan va 1976 yili “Geographical Society’s Journal” (Buyuk Britaniyada taxminan 1831yildan chiqq boshlagan) jurnalida nashr etgan.

Shuningdek, sharqshunos olim U.Erksin ham asarning ayrim boblarini ingliz tiliga o'g'irgan, ammo bu tarjima hech qayerda chop etilmagan.

N.Eliasning taxminiga ko'ra, umuman Erksin "Tarixi Rashidiy"ni nashr etish uchun tarjima qilmagan, balki o'sha paytda yozayotgan kitobi "Temur xonadonidan chiqqan ilk ikki shahzoda Bobur va Humoyun qo'li ostidagi Hindiston tarixi" ("A History of India under the Two First Sovereigns of the House of Taimur: Baber and Humayun", London, 1854) kitobida foydalanish uchungina bunga qo'l urgan.

A.O'rinboyev, R.Jalilova va L.Epifanova ruschaga tarjima qilib, so'zboshi va zarur izohlar bilan, 1996-yili Toshkentda chop etgan.

Mazkur tarixiy memuar asar juda ko'pchilik tilshunos, adabiyotshunos va tarjimashunos tadqiqotchilarning e'tiborida bo'lishiga qaramasdan, ularning tadqiqotlarida romandagi fraziologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini maxsus Vahob Rahmonov va Yanglish Egamova tabdiloti (2010), E.Denisson Ross (1940) tarjimalari asosida qiyosiy tadqiq etish vazifasi qo'yilmagan.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharxshunoslik institutining qo'lyozmalar xazinasida Mirzo Muhammad Haydar Ayoziy (1499-1551) tomonidan 1541-1546 yillarda fors tilida yozilgan tarixiy-memuar asar "Tarixi Rashidiy"ning Xoja Muhammad Sharif tomonidan (1837-1838) yillar davomida amalga oshirilgan turkcha tarjimasi saqlanib kelmoqda.

"Tarixi Rashidiy" XIV-XVI asrlar Markaziy Osiyo, jumladan, Afg'oniston va Shimoliy Hindiston, qisman Tibetning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy hayoti, chunonchi, davlatchilik tizimi, xalqaro munosabatlari, jug'rofiyasi, etnografiyasi, etnogenezi uchun muhim manba hisoblanadi.

Asar ikki daftardan tashkil topgan. Birinchi daftarda Movarounnahr va Sharqiy Turkistonda o'tgan Chingizxon, Mo'g'uliston xoni Tug'luq Temur avlodlarining XVI asr o'rtalarigacha bo'lgan davr tarixi, sohibqiron Amir Temur va uning avlodlari hamda Boburiylar, qolaversa, Shayboniylar, Amir Husayn, dug'lot amirlari ulus beklarining faoliyatlari yoritilgan. Ikkinchi daftar esa muallifning sarguzashtlari, zamonasining buyuk siymolaridan eshitganlari yozib qo'yilgan xaqiqiy dalillar bilan to'lib-toshgan kundalik daftari hisoblanadi.

"Tarixi Rashidiy" da Markaziy Osiyo madaniy xayoti, u davr namoyandalariga alohida to'xtalib o'tgan. Jumladan, mamlakatda yashab o'tgan ulamo, mashoyixlar, mutafakkir olimlaru shoirlar, musavvir, hattot, naqqosh va hunarmandlar haqida ajoyib bibliografik ma'lumotlar keltirilgan. Mavlono Sa'duddin Taftazoniy (1322-1392), Xoja Alouddin Attor (vafoti 1400), Mir Sayyid Sharif Jurjoni (1339-1413), Xoja Muhammad Porso (1348-1420), Mavlono Nizomuddin Xomush, Mavlono Yoqub

Charxiy (vafoti 1447), Saduddin Koshg'ariy (vafoti 1456), Mavlono Lutfiy (1366-1465), Xoja Ubaydulloh Ahror (1404-1490), Sulton Husayn Boyqaro (1438-1506), Mavlono Abdurahmon Jomiy (1414-1492). Hazrat Alisher Navoiy (1441-1501), Mavlono Abdug'afur Loriy (1506 yilda vafot etgan), Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530), Kamoliddin Behzod (1455-1537), Kamoliddin Binoy, Mavlono Shamsuddin, Mir Husayn Muammoyi, Xoja Abdulloh Marvorid, Shayx Muzaffar Mir Jaloliddin Muhandis, Mir Muhammadiy, Mir Yusufiy (vafoti 1543-1544), Sayfiy, Ohiy, Ahliy, Firoqiy va boshqalar haqida juda boy tarixiy meros bizgacha qoldirilgan.

Ingliz tilida "Tarixi Rashidiy" (1895, 1898, 1972, 1996), xitoy tilida (1985), rus tilida (1996, 1999) va qozoq (2003), turk tarjimalari (2006) mavjud bo'lib, hozirgi kunda zamonaviy nashrlari ham bor. "Tarixi Rashidiy" o'zbekcha uyg'urcha (2007) tarjimalari mavjud bo'lgan, lekin u nashr etilmagan. O'zbekiston tarixi va qo'shni davlatlar bilan aloqalarini aks ettiruvchi ushbu madaniy merosimiz namunasining o'zbekcha-uyg'urcha tarjimasini matni hali nashr etilmagan. Ushbu memuar asar Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan "Tarixi Rashidiy"ning turk tiliga tarjimasini Rossiya Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutining Sankt-Peterburg bo'limi fondida saqlanayotgan boshqa turkiy nusxalar bilan solishtirildi va kamchiliklari to'ldirildi. Ushbu nashr xalqimizning tarixiy ongini shakllantirishga, tarixiy xotirasini tiklashga, tariximiz va o'zligimizni bilishga, Respublikamiz mustaqilligini mustahkamlashga, xalqimiz tarixini yanada boyitishga katta hissa qo'shishi shubhasiz, millatning ma'rifiy ma'naviyatini boyitishga ulkan hissa qo'shishiga va hizmat qilishiga ishonchimiz komil. Xalqimiz o'zining oltin merosini ona tilida o'qishga muyassar bo'lishi ham diqqatga sazovor. O'zbekiston tarixini yorituvchi kitoblariga mushtoq bo'lib yurgan xalqimiz, ayniqsa, ilm shaydolari, talabalarimizga bu kitob arziguday armug'on bo'ladi, degan umiddamiz.

"Tarixi Rashidiy" Turkcha tarjimasining D 138 (5900) raqamli qo'lyozma nusxasi ishlov berilgan yashil charm mukovalidir. U 246 varaqli bo'lib, bichimi 42x28 sm, yupqa sarg'ish mahalliy qog'ozga nasta'lik xatida, matn qora siyohda, mavzulari, fasllarning nomlari esa qizil siyohda yozilgandir. Asarning tarjimoni va tarjima qilingan yili nomalum. "Tarixi Rashidiy" to'rt qism (rukn) ga bo'lingan holda qisqartirilib tarjima qilingan. Uni usti 11, 12, 13, 53-65- fasllar va 14- faslning boshi tushirib ko'chirishgan, qo'lyozma 1308/1890-1891 yillarda ko'chirilgan.

K. Zaleman "Tarixi Rashidiy"ning tarjimoni Muhammad Sodiq Koshg'ariy bo'lsa kerak deb faraz qilsa, A.M. Muginov asarni boshqa tarjimalarga solishtirib, uning tarjimoni Muhammad Niyoz bin Abdug'afur, degan fikrga kelgan.

Biz A.M. Muginov fikriga qushilamiz va u asar ancha haqiqatga yaqin ekanligini ko'rishimiz mumkin.

“Tarihi Rashidiy” C 569 (590o) raqamli tarjima qo‘lyozmaning turkiy tarjimasi Uyg‘ur tarixchi olimi va shoiri Muhammad Sodiq Koshg‘ariy (172-1849) Koshg‘ar hokimi Yunus Tojibek bin Iskandarbek bin Emin xoja farmoni bilan amalga oshirilgan. Ammo, bu qo‘lyozmaga “Tarixi Rashidiy” ning I, II, III ruknlarining tarjimasigina joylangan. Demak, C 569 (590o) raqamli qo‘lyozmani xam “Tarihi Rashidiy”ni turkcha tarjimasining to‘la nushxasi deb bo‘lmaydi.

Tarixi Rashidiy” Turkcha tarjimasining D 138 (5900) raqamli qo‘lyozma nushxasi yashil charm muqovalidir. U 246 varaqli bo‘lib, bichimi 42x28 sm, yupqa sarg‘ish mahalliy qog‘ozga nasta‘lik xatida, matn qora siyohda, mavzulari, fasllarning nomlari esa qizil siyohda yozilgan. Asarning tarjimoni va tarjima qilingan yili noma‘lum. “Tarixi Rashidiy” to‘rt qismga bo‘lingan holda qisqartirilib tarjima qilingan. Uni usti 11, 12, 13, 53-65- fasllar va 14-faslning boshi tushirib qolingan. qo‘lyozma 1308/1890-1891 yillarda ko‘chirilgan.¹

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muginov A.M. Osiyo xalqlari institutining uyg‘ur qo‘lyozmalarining tavsifi. Moskva: Sharq adabiyoti nashriyoti,.
2. “Tarixi Rashidiy” asarining tabdiloti
3. Dilbarxon Ahmedova, tadqiqotchi (AQSH), Jahon adabiyoti,2014,8-son
4. “История Рашиди” (2010), 6-bet

¹ Muginov A.M. Osiyo xalqlari institutining uyg‘ur qo‘lyozmalarining tavsifi. Moskva: Sharq adabiyoti nashriyoti, 1962. - 37-44-betlar.

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	
	Ataboyev, N. B. o'g'li ., & Astanova, G. M. (2023). CORPUS LINGUISTICS: PROBLEMS AND PROSPECTS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 4–8. https://doi.org/10.5281/zenodo.10431246
2	
	Mavlanova, Y. I., Axmedova, F. I., & Sabirova, D. A. (2023). ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA SUV RESURSLARIDAN OQILONA FOYDALANISH. Innovative development in educational activities, 2(24), 9–12. https://doi.org/10.5281/zenodo.10431258
3	
	Qodiraliyeva, H. G., Amanov, B. N., Iskandarova, S. M., Rahimova, M. Z., & Nurmatov, J. J. (2023). STUDY OF THE FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 13–22. https://doi.org/10.5281/zenodo.10431266
4	
	Qodiraliyeva, H. G., Amanov, B. N., Iskandarova, S. M., Rahimova, M. Z., & Nurmatov, J. J. (2023). FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 23–32. https://doi.org/10.5281/zenodo.10431302
5	
	Qodiraliyeva, H. G., Amanov, B. N., Iskandarova, S. M., Rahimova, M. Z., & Nurmatov, J. J. (2023). INFLUENCE OF FUNCTIONAL PROPERTIES OF PROTEINS FROM WHEAT BRAN IN BAKERY PRODUCTS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 33–41. https://doi.org/10.5281/zenodo.10431318
6	
	Karimova, S. (2023). BANK KARTALARI VA ULARNING AFZALLIKLARI. Innovative development in educational activities, 2(24), 42–45. https://doi.org/10.5281/zenodo.10433170

7

Xaitboyeva, D. (2023). O'ZBEKISTONDA CHAKANA BANK XIZMATLARI MOHIYATI VA AHAMIYATI. Innovative development in educational activities, 2(24), 46–49. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433180>

8

Islamov, B. A., & Teshayev, R. K. (2023). PAPERLESS HEALTHCARE: AS A TOOL TO BOOST AMERICAN HEALTHCARE AND ASSOCIATED CHALLENGES. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 50–67. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433186>

9

Kutlimuratov, A., & Baxritdinov, F. Z. o'g'li . (2023). EXPLAINABLE AI IN RECOMMENDATIONS: ANALYZING THE NEED FOR TRANSPARENT RECOMMENDATION SYSTEMS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 68–74. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433192>

10

Safarova, M. D. (2023). THE EFFECTIVENESS OF CLOZE TESTS IN ASSESSING THE SPEAKING/WRITING SKILLS OF UNIVERSITY EFL LEARNERS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 75–78. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433211>

11

Rahmonova, G. X. (2023). INGLIZ TILIDAGI EVFEMIZMLARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 79–82. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433219>

12

Обламурадов, С., Талибова, Р., & Мухаммедова, С. И. (2023). АУДИТОРСКОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ И АУДИТОРСКИЙ ОТЧЕТ. Innovative development in educational activities, 2(24), 83–87. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433227>

13

Isakova, B. N. (2023). JEK LONDON VA O'ZBEK ADIBLARI ASARLARIDA BADIY SAN'AT. Innovative development in educational activities, 2(24), 88–91. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433236>

14

Yulchiyeva, D. A. (2023). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TURIZM SOHASIGA OID ATAMALARNING QIYOSIY TADQIQI. Innovative development in educational activities, 2(24), 92–99. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433252>

15

Ismailova, H. J. (2023). **STUDYING THE SALT COMPOSITION IN THE SOILS OF THE KARSHIN DESERT.** Innovative development in educational activities, 2(24), 100–104. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433258>

16

Gulomov, L. X. (2023). **LALMIKOR MINTAQALARNING TUPROQ TAVSIFI VA POLIZ MAXSULOTLARINI YETISHTIRISH.** Innovative development in educational activities, 2(24), 105–108. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433264>

17

Абдурахмонов, У. Н. (2023). **СОСТОЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ АВТОМОБИЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОРИДОРОВ В ГОСУДАРСТВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.** Innovative development in educational activities, 2(24), 109–115. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433270>

18

Eshmuhamedov, L. M. (2023). **RADIATIV MANBALARDAGI AVARIYALAR VA ULARNING OQIBATLARI.** Innovative development in educational activities, 2(24), 116–123. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433278>

19

Ubaydulla, A. K. (2023). **THE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF THE SOURCE OF THE SUFI TEACHING OF KHOJAGON (NAQSHBANDIYA), THE UNIQUE HISTORICAL HERITAGE OF THE FIRST RENAISSANCE PERIOD.** Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 124–128. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433285>

20

Xurramova, M. A. qizi ., & Musurmonqulov, A. A. o'g'li . (2023). **BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI VA O'QISH DARSLARINING INTEGRATSIYASINI TA'MINLASHDA O'QITUVCHI KOMPETENTLIGI.** Innovative development in educational activities, 2(24), 129–134. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433293>

21

Muhammadjonov, F., & Usmonov, I. (2023). **ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ALI IBN HASAN IBN BASHIR AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING ILMIY MEROSI.** Innovative development in educational activities, 2(24), 135–143. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433301>

22

Маликов, А. А. ўғли . (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА ХОР ДИРИЖЁРЛИГИ САНЪАТИ – ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЎРНИ.

Innovative development in educational activities, 2(24), 144–146.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10433303>

23

Tulishov, G. R. (2023). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KREATIV KOMPETENTLIGINING TUZILMASI, MAZMUNI VA O'ZIGA XOSLIGI TUSHUNCHALAR TIZIMI. Innovative development in educational activities,

2(24), 147–158. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10433311>

24

Mustafayeva, M. O., & Xaydarova, L. K. (2023). DIFFICULTIES IN TRANSLATION OF DIPLOMATIC TEXTS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 159–161.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10433315>

25

Kuchkarov, S. S. (2023). TA'LIMDA INNOVATSION KLASTERNI AMALGA OSHIRISHDA BOSHQARUVNI TAHLIL QILISH. Innovative development in educational activities, 2(24), 162–165.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445048>

26

Умурзаков, Ж. Ж. (2023). МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ТКАНИ ПРЕДСТАТЕЛЬНОЙ ЖЕЛЕЗЫ ПРИ ДОБРОКАЧЕСТВЕННОЙ ГИПЕРПЛАЗИИ. Innovative development in educational activities, 2(24),

166–175. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445053>

27

Mamadiyurov, O. T. (2023). G'O'ZA QATOR ORALARIGA KUZGI BUG'DOY EKISH UCHUN TUPROQQA ISHLOV BERISH

TEKNOLOGIYASI. Innovative development in educational activities, 2(24),

176–181. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445100>

28

Karimova, S. (2023). ISTE'MOL BOZORIDA CHAKANA BANK XIZMATLARINI BOSHQARISH MEKANIZMI. Innovative development in educational activities, 2(24), 182–186. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445116>

29

Амридинова, Д. Т., & Эсанбаева, Д. (2023). ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ: КАК ТЕХНОЛОГИИ ВЛИЯЮТ НА МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ И УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 187–195. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445123>

30

Alieva, S. R., & Mannopov, C. (2023). THE ETHICAL FOUNDATIONS OF ECONOMIC SYSTEMS: EXPLORING THE INTERSECTION OF MORALITY AND MARKET DYNAMICS. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(24), 196–206. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445127>

31

Murodova, D., & Jurakulov, J. (2023). TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA AXBOROT ORQALI TASIR VA JAMIYAT HAYOTIGA AXBOROTNING O'RNI. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 207–216. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445134>

32

Elmurotov, J., & Turobov, Y. (2023). TALABA YOSHLARNI DUNYOQARASHINI OSHIRISHDA TA'LIMDA MADANIY ME'ROSIMIZNING AHAMIYATI. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 217–221. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445138>

33

Ismoilova, S. N. qizi . (2023). IMKONIYATI CHEKLANGAN O'SMIRLARDA SUITSIDIAL XULQ SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 222–225. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445197>

34

Abdullayeva, U. R. (2023). HOME READING FOR UNIVERSITY EFL STUDENTS: ITS IMPACT AND THE PERSPECTIVES OF TEACHERS AND STUDENTS. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(24), 226–230. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445204>

35

Fayziyeva, A. K. qizi . (2023). MAKTABGACHA TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM RIVOJLANTIRISH VA YANGICHA PEDAGOGIK YONDASHUV. *SCHOLAR*, 2(24), 231–235. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445212>

36

Abdurazzoqova, X. A. qizi . (2023). SUN'IY INTELLEKT LOYIHALARINI ISHLAB CHIQISHDA TENSORFLOW PLATFORMASINING TAHLILI.

Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 236–242.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445220>

37

Shodieva, G. (2023). ADJECTIVE ALCHEMY: UNRAVELING THE ARTFUL TRANSPOSITION IN LANGUAGE AND LITERATURE.

Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 243–248.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445224>

38

Abdulazizov, A. H. (2023). MUTOLAA MADANIYATI BORASIDA AYRIM FIKRLAR. Innovative development in educational activities, 2(24), 249–256.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445231>

39

Jalolova, S. (2023). MUSIQA TA'LIMIDA INTERFAOL TA'LIMNING AFZALLIKLARI. Innovative development in educational activities, 2(24), 257–260.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445242>

40

Eshdavlatov, A. (2023). SUBSTANTIATION OF SEEDER ROLLER PARAMETERS FOR SEEDING ONION SEEDS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 261–266.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445249>

41

Eshdavlatov, A. (2023). PLAN ONION SEEDS IN A SEED ROW RESULTS OF EXPERIMENTAL STUDIES ON SLIDE FOUNDATION. Innovative development in educational activities, 2(24), 267–270.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445263>

42

Baxriyev, N. M. o'g'li . (2023). PYTHONDA MASHINALI O'QITISH ELEKTRON O'QUV QO'LLANMA YARATISH. Innovative development in educational activities, 2(24), 271–273. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445267>

43

Qosimova, N. F., & Safarova, Z. Z. (2023). THE IMPORTANCE OF WORD STRESS IN PRAGMATICS TO DIFFERENTIATE MEANING. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 274–280.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445275>

44

Рахимов, О. Б. (2023). АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИНИ СУҒУРТА ҚИЛИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ МОХИЯТИ. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 281–293.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445284>

45

Гайимназаров, И. Х. (2023). РАСЧЁТ ОТКОСОВ ГРУНТОВОГО КАНАЛА СЛОЖЕННЫХ ИЗ НЕСВЯЗНЫХ ГРУНТОВ. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 294–299.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445298>

46

Xoliqulov, N. J. o'g'li ., & Tilyabov, M. U. (2023). ELEKTRON DOSKALARNI MAKTAB JAMOASIGA TADBIG' ETISH. D.I.MENDELEYEV DAVRIY SISTEMASINING ELEKTRON MODELI. ZAMONAVIY PEDAGOGIKANI YANGICHA TALQINI ORQALI O'QUVCHINI JALB ETISH. VIRTUAL LABARATORIYA BO'YICHA TAJRIBALAR TO'PLAMI. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 300–311. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445302>

47

Артиков, Ф. А. (2023). БАДИЙ ОЛИЙ ТИЗИМДА ТАСВИРИЙ САНЪАТДА ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ТЎРТ БОСҚИЧДА ОДАМ БОШИ ҚИСМИ ЧИЗМАТАСВИРЛАШ УСУЛИ. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 312–316.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445306>

48

Turdiyeva, R. (2023). THE SIGNIFICANCE OF PSYCHOLINGUISTICS IN THE PROCESS OF LANGUAGE ACQUISITION AND TEACHING.

Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 317–320.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445316>

49

Surovov, B. M. (2023). ANALYSIS OF COMPUTER PROGRAMS FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC COMPETENCE OF STUDENTS.

Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 321–325.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445325>

50

Fayzieva, S. Y. (2023). FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF STUDENTS USING MODERN ELECTRONIC MEANS. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(24), 326–330.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445331>

51

Majidov, M. X. (2023). HINDISTONDA ADVOKATLIK INSTITUTINING O'ZIGA XOS JIHATLARI. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 331–345. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445335>

52

Туйчиев, А. М., Рахматов, З. Н., & Искандаров, К. Ш. (2023). ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО: НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ В ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЕ УЗБЕКИСТАНА. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 346–357. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445341>

53

Umarov, M. M. o'g'li . (2023). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INSON HUQUQ VA ERKINLIKLARINI TA'MINLANISHI. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(24), 358–362.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445349>

54

Yuldashev, F. M. ogli . (2023). QUYOSH ELEMENTLARINING FOYDALI KOEFFITSIENTI. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 363–368. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445359>

55

Yuldashev, F. M. ogli . (2023). HARORATI NAZORAT QILINADIGAN QUYOSH QOZONLARINI TAYYORLASH UCHUN TEXNOLOGIK YONDOSHUVLAR. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 369–378. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445369>

56

Бўронов, И. Қ. (2023). АЛИШЕР НАВОЙИ ИЖОДИДА ЗАМОНАВИЙ БОШҚАРУВ ИЛМЛАРИ КАТИГОРИЯЛАРИНИНГ АКС ЭТИШИ. *Innovative development in educational activities*, 2(24), 379–387.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10445371>

57

Ostonova, R. (2023). ARCHITECTURE AND ARCHITECTURAL TERMS. TRANSLATING ARCHITECTURAL TERMS: PECULIARITIES AND CHALLENGES. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 388–392. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445373>

58

Mamadiyorova, H. E. qizi ., & Sanakulov, Z. I. (2023). LINGVOKULTUROLOGIYA TUSHUNCHASI, VAZIFALARI VA METODLARI. Innovative development in educational activities, 2(24), 393–395. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445381>

59

Xushvaktov, B. O. (2023). YAKKA TARTIBDA JOYLASHGAN KICHIK AHOLI HUDUDINING OQOVA SUVINI TOZALASH. Innovative development in educational activities, 2(24), 396–400. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445385>

60

Rahmatova, S. S. qizi . (2023). VERBALIZATION OF CULTURAL VALUES IN THE UZBEK LANGUAGE. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 401–405. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445387>

61

Qo'chqorov, A. N., Yangiboyev, A. E., Xolbo'tayev, I. R. o'g'li ., & Xoljigitov, A. M. (2023). MOSLASHISH (AKKILIMIZATSIYA) DAVRIDA G'UNAJINLARNING XATTI-HARAKATLARI VA XUSUSIYATLARI. Innovative development in educational activities, 2(24), 406–409. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445391>

62

Abdimulov, R. K. ugli . (2023). ANALYSIS OF TRADE TURNOVER OF THE GOVERNMENT BONDS. Innovative Development in Educational Activities, 2(34), 410–417. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445421>

63

Razzoqov, S. B. o'g'li . (2023). GENERAL FUNCTIONAL STATE OF THE CARDIORESPIRATION SYSTEM IN STUDENTS. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 418–423. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445433>

64

G'ulomov, S. R. (2023). TARMOQDAGI ZARARLI TRAFIK TURLARI VA ULARNI ANIQLASH. Innovative development in educational activities, 2(24), 424–432. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445437>

65

Babadjanova, A. F. (2023). KASB-HUNAR MAKTABLARIDA TARBIYASI OG'IR O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIK. Innovative development in educational activities, 2(24), 433–438. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445443>

66

Ахмедходжаев, Р. Т. (2023). ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОГО» ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН. Innovative development in educational activities, 2(24), 439–449. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445452>

67

Shukurova, Z. F. (2023). "TARIXI RASHIDIY" TARIXIY-MEMUAR ASAR. Innovative Development in Educational Activities, 2(24), 450–453. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10445462>